

నెంబరు ఏర్పే కావ సంసకల తే

జాతి అలంకార విజ్ఞతలుగు

వేరు సాంప్రద్యరత్నాకర

శ్రీజామడగ్నవత్స -

డే. సు. బాలసు బ్రహ్మణ్య శాస్త్రి.

(భాషాచతుష్టయపండిత)

తం జామగ్న.

ప్రకటన

ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచించిన మల్లాది
 లక్ష్మణశాస్త్రిలవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంథమును
 తెనుఁగు, గ్రంథము, మొదలగులిపులతో, అచ్చవేయిం
 చుస్వాతంత్ర్యమును నాకు వ్రాసి యిచ్చియున్నా
 రుకాఁబట్టి ౧౮౬౭సం॥ ౨౫వఆట్ట ప్రకారము దీని
 మఱియొవ్వరునుముద్రింపఁగూడదు.

౧౮౭౧సం॥ } స. తిరువేంగడాచార్యులు
 ఏప్రిల్ ౧౮౭౬ది }

తెలిరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా

టసంఖ్యా.	పుటసంఖ్యా.
ప్రథమతరంగే	౧౪౬ యమకం
౧౭ { ప్రాచీనాలంకార గ్రంథే	౧౪౭ చక్రబంధః
భ్యోఽస్య గ్రంథస్య శ్రీ రా	౧౪౮ గోమూత్రికాబంధ నాగబం
మనోత్పకత్వాదివైలక్షణ్య	౧౪౯ పద్మబంధః (ధౌ
ప్రకాశన పూర్వకం గ్రం	౧౫౦ మురజబంధముగికాబంధౌ
ధారంభసమర్థనమ్	౧౫౧ సర్వతోభద్రబంధః
౨-అభిధాతరంగే	౧౫౨ శిష్టహలచాపాదిబంధపశేషాః
౩౫ నాయకగుణాః	౧౫౩ నిరోష్ఠ్యాది చిత్ర భేదాః
౪౪ ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషాః	౧౫౪ ద్వ్యక్షరై కాక్షరాదయః
౪౬ శృంగారనాయకాః	౭-అథాలంకారతరంగే
౪౮ శృంగారనాయకాః	౧౫౭ ఉపమాలంకారః
౫౩ కావ్యసామగ్రి	౧౬౦ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః
౫౪ కావ్యసామాన్యలక్షణం	౧౬౭ అతిశయోక్తిః
౫౫ వాచకస్వరూపనిరూపణం	౧౬౮ అనన్వయాలంకారః
౬౩ అభిధాన్వరూపనిరూపణం	౧౬౯ రూపకాలంకారః
౩-లక్షణాతరంగే	౧౭౫ పరిణామాలంకారః
౭౬ లక్ష్యలక్షకతద్వ్యుత్పత్తి నిరూప	౧౮౬ అపహ్నుశ్యలంకారః
౪-వ్యంజనాతరంగే (నిం	౧౮౭ సందేహాలంకారః
౧౧౧ వ్యంగ్యవ్యంజకతద్వ్యుత్పత్తినిరూ	౧౮౮ భ్రాంతిమదలంకారః
౧౨౮ ౫-గుణతరంగే (పణం	౧౮౯ ప్రరణోల్లేఖాలంకారౌ
౧౩౯ { మాధుర్యాది గుణానాం	౧౯౦ ఉపమేయోపమాలంకారః
క్షణోదాహరణాని	౧౯౧ ప్రతిపస్తూపమాలంకారః
౬-శబ్దాలంకారతరంగే	౧౯౨ దృష్టాంతాలంకారః
౧౪౨ ఛేకానుప్రాసః	౧౯౩ తుల్యయోగితాలంకారః
౧౪౩ మ శని పాసః	౧౯౪ దీపకాలంకారః

శ్రీరస్తు.

అవిష్నుకుస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమః శ్రీమః

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యరత్నాకరపాఠ్యంభః

మూలమ్. ఆలింగ్యగాఢముదరంపితురర్థజానెరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననోనః । యతుఃకంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
శ్వభాజోస్తస్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాజ్ఞైః॥౧॥

వ్యా॥ కల్యాణంకలయంతుకల్యకమలప్రాంతోత్పతద్భంభరప్రాయః
కేపిసమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాఃపద్మజవాదిభి
స్సుకుతుకాఃకాలుష్యవిధ్వంసనేకారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాఃక
టాటాశ్శ్రియః ॥ మల్లాదివంశేమహితేషామనోజ్ఞోజనిలత్తు
ణోసా । సాహిత్యరత్నాకరతత్వదోష్ఠీంతామందరాఖ్యాంవివృతింవి
ధతే॥దుర్వాఖ్యావిషదూషితాంభగవతీంశ్రీధర్మసూరేర్గిరంభావాలం
కృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకాతూహలాం॥దర్శందర్శమచేతసాంసుమ
నసాంసంప్రీతయేసాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాంవిరనుతే సల్లక్ష
ణాంలక్షణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాంవివరణేకోన్యః కృతీగాతమాచ్ఛేషా
హేర్హయవక్త్రతోంబుజభవాద్వాచస్పతేర్హయజాత్ । ఇత్యేవంప్ర
తిభాతిమేతదపితద్వాకర్తృతావిశ్రుతాజాతావిశ్వపతిప్రసాదమహిమ
ప్రోద్వద్వచోవైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంధనోద్యతాంతూ
యుతానాంవిబుధప్రజానాం॥ సంప్రీతనాయైవసలక్షణాఖ్యఃప్రసోజ్వలం
మందరమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్వబోధేనాలంహినాకేతివిరే
మురేకే । కేచిద్విమోహన్పుగతృష్ణికాయాంవాతాయువస్త్రముధా
భ్రమంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరపాఠ్యమేయం మదానంతిత్వాపిమమంద

రేణగృహ్ణాతు సర్వేవిబుధాయథేచ్ఛంగుణాదిరత్నానిరసామృతంచ ॥
అన్యత్వబుద్ధింపరిహృత్యనౌకామేతాంచటీకాంకలయంతుకల్యాః। లోకః
కరేణోరవలోకకాలేకణ్ణాదివస్పశ్యతిదంతయుక్తం ॥ వ్యాఖ్యాహ్యసావ
ద్యతనప్రణీతేత్సుత్సృజ్యమాత్సర్య మనార్యవర్యం । సంతస్సచిత్రాస్సద
యాశ్శ్రమిజ్ఞానందంతుగందంతుమనుప్రమోదః॥

అథతత్రభవానాలంకారికసార్వభౌమో ధర్మసుధీ సాహిత్యర
త్నాకరాభిధానమలంకారనిబంధనంచీక్షిచ్ఛీక్షీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తి
సాధనం బాలగజాననానుగ్రహశంసనయాపంపంగళమాదౌ శిష్యశిష్యో
ద్ధింగ్రంథతోగ్రధాత్వితి॥ ఆతింగ్యేతి॥ అత్రాదావాలింగ్యేత్యానందహేతు
భూతపరిరంభాభిధాయకీస్యావ్యయపదస్య భద్రాద్రివాచకత్వాద్వర్ణగ
ణాదిశుద్ధేరభ్యున్నయః- తమక్తం- దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేవభద్రాద్రి
వాచకాః। తేనర్వేనైవనింద్యాస్సృద్ధిపితోగణతోపివేతి-అతివివమురారి
శ్రీహమ్నాదయోప్యాదితోనిషప్రిత్యాహమితిపేయేత్యాద్యవ్యయపదప్ర
యోగమకుర్వ- అధంవామభాగోజాయాయస్యతస్యార్థజానేగధనారి
శ్వరస్యపిత్తున్దనకస్యనుహదేవస్యోదరంగాఢమాలింగ్యేత్సింగేదక్షిణాం
కేవగ్రీతసేనః - ఏతేనపితుః ప్రేమాస్పదత్వాద్భక్తేభ్యః శ్రేయఃప్రదాప
యితుంచప్రవీణఇతి ద్యోత్యతే-బాలగజాననఃనోస్తానవతురక్షతు- అత్ర
బాలఇతిపిశేషణేనగ్రహణధారణపటుత్వాదస్త్రత్పృథ్వానామవిస్తృత్యా
ఖిలశ్రేయః పరిపంకిత్రయూహప్రశమనతమితిధ్వన్యతే- యస్యబాల
గజాననస్యకుంభయోర్గిరినితాయాఅర్ధాంగభూతాయాః పార్శ్వత్యాఃక
చస్యపార్శ్వభాషోస్సతోః-సహఃకుంభాః-శ్రీభిః-అననాన్యజ్ఞానీవేత్యః
మితిసమాసః-రూపకసమాసేతూత్తరపదార్థప్రాధాన్యేనపానక్రియా
నుపయోగాత్ - శ్రీభిరిత్యస్యాసాధారణధర్మత్వేనోపమితసమాసబాధ
కాధావాద్య-తైః స్తస్యంపిపానతీపాతుమిచ్ఛతి - ఏతేనపార్శ్వతీపరమే
శ్వరియోస్సరసస్థాపాదిసంతోషసమయేసతితాన్యశానందహేతుభు
తస్యబాలగజాననస్యచుంబనాదిలాలితత్వేనానందపారవశ్యాదాశ్రిత
శాస్యార్పణోచితత్వంవ్యజ్యతే-అత్రార్థనారీకువప్రాంతగతయోః కు
భయోః కుమారస్యకువప్రాంతగిభూదితిప్రాంతమదలంకారిః-అనన

స్మరిత్యుపమేతితయోసంస్మృతిః॥౧॥ శ్రేయాంసిబహువిధాన్యంతరా
 మబాహుశ్యభయాత్పానోపున్యేన మంగళమాచరతి శ్రేయశ్చత్యాదిభి
 శ్చతుర్భిః॥ శారదస్యశశినఃశ్రీరివభాసురాప్రకాశమానా ఆభాకాంతిర్య
 స్యాస్సాతథోక్తా - సురాహోరాసారస్యసూధాభారావర్షస్యరాసకారి
 ణోమధురవ్యాహారాస్సవిదుభాషణానియస్యాస్సాతథోక్తా-హరిణీసం
 తతహారానుషంగా-ముక్తాభూషణస్యనాసాగ్రవర్తినఃప్రూలమాక్షికస్య
 పోషణఃపుష్టిప్రదోయఃస్థితలవోమందహాసలేశస్త్రస్య శ్రియా సాధ్వీర
 మ్యానాసాయస్యాస్సాతథోక్తా.సాధుర్వాద్ధుషి కేచారాన్జనేచాభిధేయ
 వదితివిశ్వః- నిజేనస్వకేనలావణ్యేన - ముక్తాఫలేషుచ్చాయాయాస్తరశ
 త్వమివాంతరా। ప్రతిభాతియదంగేమతల్లావణ్యమి-హూవ్యతత్త్వక్త
 లక్షణలక్షితకాంతి విశేషేణ- రంభాంతరించర్జితవతీ స్వసాందర్యాతిశ
 యాధఃకృతరంభారతిత్యర్థఃభారతీశారదాలభునామేమహ్యః శ్రేయః

మూ। శ్రేయోమేవిదధాతు శారదశశిశ్రీభాసురాభాసురా
 హారాసారిరాసకారిమధురవ్యాహరిణీహరిణీ । ముక్తాభూ
 షణపోషణస్థితలవశ్రీసాధునాసాధునాలావణ్యేననిజేనర్జిత
 వతీరంభారతిభారతి॥౨॥ నిమస్తమఃకర్దమదుర్దమాంబుభిప్రూ
 ష్టచేష్టాఖలజంతుసంతతిం। ప్రసాద్యమాణైఃపటుద్గిర్లర్శభిర్జ

కల్యాణంవిదధాతుఃకరతోతు - అత్రస్వస్థ్యనుప్రాసయనుకయోస్సం
 స్మృతిః- ఏకద్విత్వాద్వివక్షానాంపునరుత్తీభవేత్యః। సంఖ్యానిమము
 ల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసకరితఇతి-అథేనస్యర్థభిన్నానాం శబ్దానాంసా
 పునశ్శ్రుతిః। యవకంపాదతద్భాగవృత్తితద్యాత్యనేకతామితిచలక్షణా
 త్॥౨॥ నమఇతి॥ తమోంధకారివ కర్దమదుర్దమాంబుభిర్లంబాలమరవ
 గాహాభిస్తస్త్రిప్రణష్టాశ్చేష్టాయస్యాస్సాలావ్యశ్యఖలజంతుసంతతిర్య
 స్యాంసాతథోక్తా తాంపంకమగువన్నిశాయాంనిఖలప్రాణినోపనిత్ర
 యానిశ్చేష్టాభవంతీతిభావః- జగత్ప్రయ్యాంపటుభిర్దీర్ఘైశ్చగర్భిభిఃకిరణైరే
 వపాటవదైర్ఘ్యవిశిష్టరజ్జుభిః- అభీశుప్రగ్రహకారశ్చైత్యమరః-ఉద్ధగతే
 అత్యధఃపంకమగానాసముద్ధగణం దృఢశబ్దైర్దీర్ఘైశ్చ ప్రగ్రహైరేవక
 ర్తవ్యమితిభావః, అత్ర తమసివిశిష్టాంబుభిర్వాగోపయ్యైః తేషు శాస్త్రశస్త్ర

గ్రహత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥౩॥నిత్యమితి॥రసోనురాగవరసోద్రవస్తేనార్ద్రంయద్భదయంతదేవేంధనం తేనసంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసాదాత్యాయణీవిరహస్సతీవియోగస్సవదారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌవిషేవీర్యగుణైరాగేన్రవేరసశ్శత్యమరః- ఉద్భూతాంస్ఫుటాంధూమకలికాంధూమాంసురం- అత్ర త్వైశ్చచ్చలేనేతిచ్చలశబ్దేనత్వైశ్చత్వ మపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారోపాదపహ్నవభేదః-రసాద్ద్రేత్యాదౌరూపకమితీతయోరంగంగభావేనసంకరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసిలక్ష్మీంబిభ్రత్-ఎతదగ్ర విశేషణత్రితయేవ్యస్తేతి- తారేస్వచ్ఛేహారవలయే-ముక్తాశుద్ధాచతారస్సాదిత్యమరః-తస్యాఃలక్ష్మ్యైఃప్రియంసోదరంప్రేమాస్పదసోదర భూతంశుభ్రమణింకౌస్తుభరత్నం-తస్యాశ్శత్యవ్యక్తేవిశేషణత్రితయేపియోజ్యం- నయనేవా

గత్త్రీయముద్ధరతేవివస్వతే.౩॥నిత్యంరసార్ద్రహృదయేంధన సంప్రయుక్తదాత్యాయణీవిరహదారుణపావకస్య ఉద్భూత ధూమకలికాత్వారోపాదపహ్నవభేదః-రసాద్ద్రేత్యాదౌరూపకమితీతయోరంగంగభావేనసంకరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీంబిభ్రత్-ఎతదగ్ర విశేషణత్రితయేవ్యస్తేతి- తారేస్వచ్ఛేహారవలయే-ముక్తాశుద్ధాచతారస్సాదిత్యమరః-తస్యాఃలక్ష్మ్యైఃప్రియంసోదరంప్రేమాస్పదసోదర భూతంశుభ్రమణింకౌస్తుభరత్నం-తస్యాశ్శత్యవ్యక్తేవిశేషణత్రితయేపియోజ్యం- నయనేవా

మనేత్రేవరమన్యంసోదరంచంద్రంచ-నాభౌభద్రాసనంసింహాసన భూతంపద్మంచ- తస్యాఃపద్మాలయత్వాత్తస్యవర్తనాభత్వాచ్ఛేతిభావః-ఊరుభ్రాగళనాభిరౌమలతికానామిత్రాణితత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయుధాని గదాశౌర్కపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాగ్నివ్యన్నాలింగశౌర్కమనేనేతిబోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకఃఅథాత్పురుషోత్తమఃనోస్త్వానవతురక్షతు- వక్షసిలక్ష్మీధారణా తామకత్వంహారాదిషుతత్సోదరాదిధారణాతరేషుతదవయవోపమానాయథాకలనాచ్చచహాకాముకత్వమిత్యాకూతం-అత్రపదార్థానాంవిశేషణత్వామహాకాముకత్వంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకంకావ్యలింగవలక్లారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలిజ్ఞముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥౫॥

ఏవంబహుధామంగళమాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాస్వయ
వరంపరామాఖ్యాతి॥అనంతమితి॥అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యం
తవిశుద్ధవిగ్రహం చిత్తయత్వాన్నిమగ-శంకస్వరూపం చిదానందమయం
జ్ఞానానందమయం- నిర్గుతామయారోగాయస్మాత్తత్ - అశేషవేదాం
తైర్విచింత్యంవైభవంఋషిమాతీశయోయస్యతత్తథోక్తం- అతేషవప్ర
శస్త్రంస్వతఃస్వేనైవప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంఋహఃఅస్తి-అత్రవృ
త్త్యనుప్రాసః-లక్షణంనూక్తం॥౬॥తదితి॥అన్యాయమనంతంఅనాదిచ
తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్వతమోగుణాఢ్యయాఅవిద్యయాఅ
జామిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్
ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతీనాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగ
తశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునఃప్రపద్యతేప్రాప్నోతి - తద్భ్రష్టత్వక

విశుద్ధవిగ్రహంఋహశ్చిదానందమయంనిరామయం॥అశేషవే
దాంతవిచింత్యంవైభవంప్రశస్తమస్తిప్రవిభాస్వరంస్వతః॥
౬॥తదవ్యయంజ్యోతిరనాద్యవిద్యయావృతంరజస్సత్వతమో
గుణాఢ్యయా॥ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
ముహుఃప్రపద్యతే॥౭॥తదేకదాత్మస్యఖిలంచరాచరంనిధా
యనారాయణనామకంఋహః॥ఘణంద్రపర్యంకతలేపయోని
ధాచిరాయరేమేజయోగనిద్రయా॥౮॥తతోస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయవిశిష్టప్రకృతివ్రసక్తిప్రభావాదనేకకృత్వస్త్రి
మూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః॥౯॥తదితి॥ఏకదాఏక
స్త్రినా-లేనారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంఋహఃఅఖిలంచరాచరంని
ఖిలాన్లోకా- చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః - ఆత్మనిస్వోదరేనిధాయజ
యాయోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతంరేమేవిజహర - నిఖిలజం
తుకాలస్యాత్మేదరవినివేశితత్వేనతత్పాలనప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్ని
శ్చింతోఽచ్యుతోనిద్రాతిస్త్రితిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసాహస్యాత్సమస్త
వస్తుజాతంనిర్భయంనిక్షిప్య నిజకాంతయాసహనిద్రితస్య గృహీణో వృ
త్తాంతప్రతీతేస్సమాసాక్తిరలంకారః॥౧౦॥తతః॥నాభ్యేవసరస్తస్మాత్
యస్యసరోదహస్య సమస్తంనిఖిలమంబరంవోమృతమిందిర శౌభస్య

చంద్రికాశిఖోఽబ్రమంబిలాసంవిజన్వన్ - వ్యయతవీన మభూత్ -
 అత్రాతిహాసోపచందరీక శీగుదశాపన్నశయాల్పస్యాకాశస్యాభే
 యన్వోఽననాధారభూతస్యరవిందస్యాధిక్యప్రతేరధికప్రభేదోద్ధా
 లంకారః - పృథ్వాధేయాద్యదాధారాధిక్యంతదపిత్వతమిలితక్షణాత్ -
 ఇందిరితశాబవిభ్రమంవిజన్వదిత్యత్రనిదర్శనేతితయోస్సంస్పృష్టిః॥౯॥ త
 తత్తతి॥ తతోనంతరం - తతస్తస్తాత్తాచరసాదువిందాత్ - జగదీశస్యనారా
 యణస్యశాసనాత్ - జగత్సంకాంత్సిస్మత్సుప్రప్టుమిచ్ఛుస్సౌమనాగీష
 త్ సమాధిసంపన్నంధ్యానాయత్తంమనోయస్యసతతోక్తిః అభూత్ - అ
 త్రతతస్తశశ్చిమనామనాగితివ వ్యంజనవ్యయాప్యత్వోచ్ఛేకానుప్రా
 సః । ర్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్భుక్తయోర్భ్యానిరంతరా ।

స్మరారుహంసముద్యయాయస్యసమస్తమంబరం వితన్వదిం
 దిందిరశాబవిభ్రమందళాంతరాశ్చేషుచిరంవ్యలీయత॥౯॥ త
 తస్తతస్తామరసాత్సముగ్ధతశ్చతుర్ముఖస్త్రజసేవరాజసః ।
 జగత్సిస్మత్సుర్జగదీశశాసనాత్సమాధిసంపన్నమనామనాగ
 భూత్॥౧౦॥ తస్తాత్సమాధిసచివాన్తనసస్తదీయాత్సుత్రా
 మరీచిపులహస్రముఖాః ప్రభూతాః॥ యత్పుత్రపాత్రతదపత్య
 పరంపరాభిరాపూరితోభవదజాండకటాహగర్భః॥౧౧॥ తే
 వ్యంగిరోమునివరాదురయంప్రపేదే భాస్వానివోదయగిరే

ఆవృత్తిశ్శ్చాయితేసోయంచ్ఛేకానుప్రాసశ్చరితశ్చిలితక్షణాత్ - అన్య
 త్రస్పృష్ట్యనుప్రాసః॥ ౧౦॥ తస్తేదితి॥ సమాధిసచివాద్ధ్యానయుక్తాత్ -
 యేహంమరీచిప్రభృతీనాంపుత్రాః పాత్రాస్తదపత్యానిప్రపాత్రాశ్చ
 తేహంపరంపరాభిస్సంతానసంతతిభిః - అజాండకటాహగర్భః బ్రహ్మాండ
 భాండోదరం - మరీచిమత్ర్యంగిరసాపులస్త్యంపులహంక్రతుం॥ వసిష్ఠంబ
 మహాతేజాస్సౌస్మజశ్చస్తమానసానిస్సరణాత్॥౧౧॥ తేష్యితి॥ తేషుస
 త్తద్విషుఅంగిరోమునివరాదంగిరోభిధానమునిశ్రేష్ఠాత్ - దోషాణాంపా
 పానాషనుషంగేణరహితః - అన్యత్రదోషాణాంరాత్రీణాం - దోషస్సాన్య
 గ్రూపణపాపేదోషరాత్రాభుజేపచేతివత్సః - భోగానామైహికసుఖా
 నాంమార్గేఅనుభవేభ్రాంతతనక్తసభవతీతతథోక్తిః - అన్యత్రనభోగచ్ఛ

స్వత్రప్రసిద్ధాత్ - బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్రచేవాత్ - బహుభిన్నతైః
 ప్రకారైరుద్గతావాగ్విభూతిర్యస్యసతతోక్తః - అన్యత్రబహుభిఃవడ్భిర్ను
 జైర్వదనైరుద్గతావాగ్విభూతిర్యస్యసతతోక్తః - ముఖంసంస్కరణేవక్త్రై
 ప్రారంభోపాయయోరపీతివిశ్వః - ధర్మాహ్వాయోధర్మభ్యః - అన్యత్రధ
 ర్మైధనుష్యాహ్వాయోనామయస్యసతతోక్తః - ధనుర్విద్యావిశ్రుతశత్య
 ధః - ధర్మోస్త్రీపుణ్యేసామ్యస్వభావయోః । చాపన్యాయాధ్వరాహింసా
 యజ్ఞాచారయమెషునెతిరత్నమాలా - మహితఃపూజితః - సమమెతత్ -
 కుమారఃపుత్రః - అన్యత్రగుహః - సముదభూగ్నముత్పన్నోభూత్ । అత్రవి
 శేష్యపదయోరపిశిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితిప్రాంచః । ఉభయశ్లే
 షేణోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యై ॥ ౧౫ ॥
 నాగాంబికామితి ॥ యోధమానుధీః - గృహైర్భార్యయాయత్రనుస్త

రారినామ్నః । తస్మాద్బుధాప్యహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
 మాహ్వాయస్సముదభూత్పహితఃకుమారః ॥ ౧౫ ॥ నాగాం
 బికాంశుభగుణాంప్రతిగృహ్యకన్యామేకాంగృహశ్రమనివా
 సకృతేచిరంయః । అన్యత్రప్రతిగ్రహభయోనిగమాగమానాంస
 న్నంప్రదాయసుకరోదవనావఖండం ॥ ౧౬ ॥ శంభోర్యదీయ
 శతరుద్రకృతాభిషేకతోయైర్గలాటగళతాపహరైః కపద్దై ।

స్త్రిణానాసకృతేనివాసాయగృహస్థాశ్రమధర్మాంశ్చేరితుమిత్యర్థః - దా
 రేష్వపిగృహాత్తస్యమరః - ఏకాంకన్యాంప్రతిగృహ్యత్రైకత్వమితరప్రతి
 గ్రహవ్యవచ్ఛేదాద్ధాత్రాన్యైభ్యః ప్రతిగ్రహేభ్యోభయంయస్యసతతోక్త
 స్స - నిగమాగమానాంవెదశాస్త్రాణాం - ఆగమశ్శాస్త్రత్రయతావితివి
 శ్వః - అఖండమవిచ్ఛిన్నం సత్సంప్రదాయచిగమకరోత్ - చిరంవేదశా
 స్త్రాధ్యాపకోభూదిత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ శంభారితి ॥ లలాటగళయోర్యస్తాపః కృషీ
 టజన్యకాలకూటధారణజన్యస్తం హరంతీతి తథోక్తైః శంభోః కపద్దైజటా
 జాటై - కపద్దౌస్యజటాజాటశత్యమరః - గంగాత్మనాపరిణతైః గంగాత్వం
 ప్రాప్తైః - యదీయస్యధర్మాసూరిసంబంధినః శతరుద్రాణామనైరుద్ర
 మన్యవశ్శత్యాదిరుద్రానువాకేనకృతస్యాభిషేకస్యసంబంధిభిస్తోయైరవ
 సే జటావళయవివలతాశ్శశినాచంద్రకాంత్యాపుష్పశోభాంధభిరేవధతి

శ్చ-చంద్రికావ్యాప్తజటాలతాఃపుష్పితాశవభాంత్యైతిభావః- అత్ర
 వ్యపాదత్రయైతిశయోక్తిః-జటావళితాశత్యత్రదూషరం-అభిషేకోఽక
 సంసక్తజటావళితాశశిపుష్పశోభాం దధిరశత్యత్రప్రేక్షితాచేతి త
 యోరుత్రేక్షానుగ్రాహకత్వాదఽగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧౭॥ యశ
 తి॥ యోధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్యప్రాసాదపంచాక్షరీనామక
 మంత్రవిశేషస్య- సుపురశ్చరణై స్సువ్యక్తృతపురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టా
 త్ ప్రసన్నాత్-అతవివరదాత్ వరంవృణోష్యేతివస్తురిత్యర్థః-మహేశా
 వ్యహాదేవాత్-ఆ సప్తమాత్ స్వస్యస్వతోఽఖిలవిద్యానిష్ఠతత్వాత్సత్వపు
 త్రానారభ్యసప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంపితృదక్షాన్యోఽ
 విచ్ఛిన్నఃవిమలోసందిగ్ధశ్చయోఖిలశాస్త్రాఃబోధస్తం- వరంవరత్వేనా

గంగాత్మనాపరిణతైర్దధిరేచసక్తానూనంజటావళితాశశిపు
 ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
 త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణై మహేశాత్ । ఆసప్తమా
 ద్వరమగాన్నిజవంశజానాంపితృదక్షాన్యోఽఖిలవిద్యానిష్ఠతత్వాత్సత్వపు
 త్రానారభ్యసప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంపితృదక్షాన్యోఽ
 విచ్ఛిన్నఃవిమలోసందిగ్ధశ్చయోఖిలశాస్త్రాఃబోధస్తం- వరంవరత్వేనా
 గంగాత్మనాపరిణతైర్దధిరేచసక్తానూనంజటావళితాశశిపు
 ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
 త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణై మహేశాత్ । ఆసప్తమా
 ద్వరమగాన్నిజవంశజానాంపితృదక్షాన్యోఽఖిలవిద్యానిష్ఠతత్వాత్సత్వపు
 త్రానారభ్యసప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంపితృదక్షాన్యోఽ
 విచ్ఛిన్నఃవిమలోసందిగ్ధశ్చయోఖిలశాస్త్రాఃబోధస్తం- వరంవరత్వేనా

గాత్ప్రసాదం॥విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యచరితాసకమాణియజనాదీని
 యేనసతథోక్తిః-సుసంస్కరంతోధమాః పుణ్యాన్యాచారావాయస్య
 సతథోక్తిః॥ ౧౯॥ పదేతి॥ నారాయణోనారాయణావధానీ పదక్రమజ
 టా శ్చాక్షరక్రమపదక్రమాచారోహణావరోహాచ విషమక్రమాక్ర
 మాచైత్యేతేముఖిఆదాయేమాంతానితథోక్తాని-తాదృశానియాన్యవధానా
 నితేషామధ్వని- అత్రారోహణాద్యవధానచతుష్టయం పదక్రమ జటా
 నాంవణానాంచెలియోజ్యం - పరిక్రమణేనసందేహసంచారేచక్రవ
 తీత్యభిధయా అభిఖ్యయాలప్తమదిత్యురూపయా ప్రసిద్ధయా సత్యబ
 హుశోఽనైకకృత్వోద్విగతసబ్రహ్మోనక్షిరోచితా నారాయణస్య

ద్విజరథసంచారస్సముచితపవేలిభావః॥౨౦॥జిలిత్వేతి॥ నారాయణార్ఘ్య
సారాయణావధానీ- ఉరుమరుతోమహావాయోర్వేగభవవేగోయస్యా
స్సాతథోక్తా- తాదృశీయావేదచర్వావేదవాదస్త్రద్రూపయాగోష్ఠ్యాసం
భాషణేన-చర్వాస్థాసకచింతయోః॥గోష్ఠీసభాయాంసల్లాపభితి దవిశ్వః
రామావధాని ప్రవరంరామావధానినామధేయం కంచనవైదికంమన్యా
గ్రై సరం- అతఏవసదసీజిత్యాబుధశతైరసంప్రైస్సంఖ్యావద్భిః-శ్లోఘ్య
మానాన్యవధానానియన్యసతథోక్తస్సృక్ - గర్వేణాఖర్వాఉచ్చాః-అఖ
ర్వగర్వాభిశ్యర్థః - తాదృగ్విధాయెలవధానీశ్వరాస్తవివశరభామ్యగవి
శేషాస్తైషాంఘటాయాస్సమజస్యగండభేరుండశ్శరభసం త్రాసకఃకశ్చి
న్నక్షివిశేషఃసభితిదిహ్నాంవిరుదంచ- ఆరోహణావరోహాన్యవధానాకల
నసంతుష్టోధర్మరాజ శ్చత్రచామరాండోళికాభిస్సహ విశిష్టవిరుదంచిత

ద్విజరథేననారాయణః॥౨౦॥జిత్యా రామావధానిప్రవరమురు
మరుద్వైగవద్వైదచర్వాగోష్ఠ్యాసారాయణార్ఘ్యస్సదసీబుధశ
తైశ్లోఘ్యమానావధానః । సంతుష్టాధర్మభూపాదలభతశివి
కాంచామరచ్ఛత్రపూర్వంగర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభఘ
టాగండభేరుండవిహ్నం॥౨౧॥ తస్యానుజ్యపర్వతనాథసూరి
రాసివశేషాగమచారదృశ్వా । వికాశ్యలీలాయితమాదిమా
నాంషడ్వర్ణసజన్తకృతాంమునీనాం॥౨౨॥ ఎకంకోపిహదర్శనం

తారేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ తస్యేతి॥ తస్యనారాయణావధానినః-అశేషాణా
మాగమానాంశాస్త్రాణాంపారదృశ్వాపారదర్శీ - అతఏవషడ్వర్ణసజన్త
కృతాంషటాశ్చస్త్రకారిణాం-చరణనందర్పణస్వప్నబుద్ధి శాస్త్రాక్షిదృష్టి
ష్టితిరత్నమాలా-మునీనాంపాణిన్యాదీనామైకాశ్చైన్యన ఏకాశ్చతయావి
కాశ్చ్యస్యవాయావీలాతస్యాఆచరణమైకాశ్చ్యలీలాయితమాసీత్ - పా
ణినిప్రభృతయఃషడపి శాస్త్రకర్తృరస్సంఘాయ పర్వతనాథసూరిరూపే
నైక్యలీలామహాపుః- అన్యధాకథంతస్యతాదృశంనిఖిలశాస్త్రనిష్ఠాతత్వ
మితిభావః- అత్రైకాశ్చ్యలీలాయితమిత్యతిశయోక్త్యాఎకైకాగమపా
రీణేభ్యఃపాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాధిక్యప్రతీతిర్వ్యతిరేకావ్యభృత ఇత్యలం
కారేణాలంకారధ్వనిః - పాణినేదైమినైవైవచన్యాసస్యరపలస్యచ । ౩

తాదస్యాక్షపాదస్యదర్శనానిషదేవహీతిప్రతాత్ ॥ ౨౨ ॥ లశేషాగమ
పారదర్శిత్యమేవావిషురోతి ॥ ఏకమితి॥ కొపికశ్చిత్ - ఏకం-నద్యై-న
త్రీణిచ-భ్రమకరంభ్రాంతిజనకం-సమ్యగబుద్ధమితియావత్ - సుదర్శనం
శాస్త్రంపాశౌదధౌ - అవలోకితుంకరేచకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తుకోప్య
నిర్వాచ్యోహరిః భ్రమకరంభ్రమిజనకంసుదశశానంచక్రం - తథాకశ్చి
త్సుమానామస్యాభిలాషస్యఃఘాతుకంసమ్యక్సంసారాభావాన్నా
శకంసుదర్శనంలలాటేదధౌ - సంవిద్ధత్వాత్సందర్శనాయనయనసమీపే-
దీధరదిత్యర్థః- అన్యత్రకశ్చిన్నహమహిమశాలీహరః-కామఃఘాతుకంమ
దనదాహకంసుదర్శనంనైత్రం-తథాకశ్చిత్సుమాన్ శివయోభకంకళ్యాణ
భంజకం - అవరిశీలితత్వాత్కాలేఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః- అతఏవవిదత
లే బహూఃకాలాదభ్యస్తమిదంధిగిత్యమహ్నాదంస్త్రితలేనాచిక్షిపదిత్య
ర్థః- అన్యత్రతుకశ్చిద్భృగుగోతోశ్చన్మఃశివయోభకంత్రిలోచనతా

భ్రమకరంపాశౌలలాటేదధౌకశ్చిరామవిఘాతుకం పదత
లేకశ్చిద్భివయోభకం । నిశ్శేషభ్రమభంజికాంవకరీంకామ
ప్రదాంపర్వతాధీశార్యస్సమదర్శయత్రసనయాషుద్ధశక్తిమ
ద్యుతం॥౨౩॥వాన్విత్వద్యుతిపద్ధిఃస్థభజనాభీష్టద్ధవిత్రాణ
వైర్వస్త్వివిస్తయమావహత్యహివతానిత్యైకతావారిరా ।

సజనకంసుదర్శనంనైత్రంపదతలేపాదాధఃప్రదేశేదధౌ - కదాచితుకూ
హలేనకాత్యాయనీసహితః కాంతారసంచారఃహరవశాదాగతోహరః
కార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తంభస్తసాచారో
మీతివిస్తారితభాలాక్షస్తతస్సకౌశీసముత్పిస్తాంస్త్రితలస్థితాక్షిపాపక
జ్వాలావలీభరదోవకాశేతస్త్వికాంతయానహకాంచీకౌభూడికధా
త్రానుసంధేయానిశ్శేషభ్రమభంజికామంతేవాసినామశేషసందేహ
హరిణీం - రసనయానయనాన్యదర్శయదచ్చతమిలికరోధః - శాస్త్రమ
ట్రమవిజహ్స్విగ్రతపభూదిత్యవిరోధః - అతఏవవిరోధాభాసోలంకా
రః- అభాసత్వేవిరోధస్యఃరోధాభాసవిషయతత్వవిలక్షణాత్ - క్లేషాను
ప్రాణితోవ్యతిరేకశ్చేత్యసయోగసంస్పృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాన్విత్వోయ
స్త్విన్పర్వతాగీశే వాన్విత్వాదిభివంచభిగుహ్యైః పిస్తయమావహతి మ

ర్వతిసతి - అహివతాశేషేనిత్యావాగ్నిత్యైవిషయేసహజా ఏకతావారి
తా-పురావాగ్నిత్వప్రప్తివేశేషవీవాగ్నిగణ్యోభూత్-అద్యత్వైతస్యాపి
తాదృశత్వాత్సోయంఛేతిద్వయోరపిగణనాయాంబహుఃకాలాద్రూ
ఢసుహివతేరైకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేపియోజ్యం-నిత్యైతిః
దంలింగపరిణామేనాగ్రేవాక్యచతుష్టయేవ్యనేతి - వారితేతిపదమస్మే
వంవాక్యద్వయేపి- సనకాదిషుసనక-సనందనసనతు-మార సనత్సుజాలై
షు అత్రవాగ్నిత్వాదీనామహివతిప్రభృతిభిస్సహక్రమేణసంబంధాద్య
థాసంఖ్యాలంకారః- తేషుప్రత్యేకమేతైకగుణశాలిత్వమస్యతునిఖిలగ
ణాశ్రయత్వమితివ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ||౨౮|| యేనైతి||యేన
పర్వతాధీశేనపాణినేర్మతంతప్రణీతంశాస్త్రమిత్యర్థః - స్వైరంయై
చ్ఛమభాణివ్యక్తంభణితం - స్వభ్యస్తమితియావత్-యేనేతిసర్వత్రా

ద్విశ్వంపుష్పవతోఃకృణౌనుషుగతంత్రిత్వంచతుష్ట్యంచరా
మణ్మన్నంసనకాదిషుప్రశమితంపంచత్వమింద్రుషు||౨౮||
యేనస్వైరమభాణిపాణినిమతం ప్రాణాదికాణాదవాగ్నం
భేస్సప్తమఘట్టిభట్టగురువాగుట్టికితేకుట్టిమేనిశ్శంకంనిరటంకి
శంకరమతంచాటోదిచాటోంఘ్రివాగ్ధ్యన్యధ్వన్యదలాస్య
ఖండిశిఖిలాపాషండపండాటపీ||౨౯||యోవాదేనజనార్దనా

గ్రన్వేతి-కాణాదంకణాదసంబంధీయోవాగ్నంభస్తస్మిన్-ప్రాణాదిప్ర
ణదితం - కణాదప్రణీతంశాస్త్రం సమ్యగధీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచ
ర్యాణాం గురూణాంప్రభాకరస్యచవాగ్నిరుట్టికితేనిమిత్తేకుట్టిమేని
ధ్వన్యతౌభాట్టప్రాభాకరయోరిత్యర్థః - స్పష్టంయథాతథా-అఘట్టిఘట్టి
తం-తయోరపిపరిశ్రమఃకృతశ్చిత్యర్థః- శంకరమతమదైత్రభాష్యంశ్శం
కంనిస్సంశయంయథాతథానిరటంకిఅభేదినిర్మధితమితియావత్ - అటో
ఘ్రిరోతమస్యవాగ్నిద్యాదలటోదిచూర్ణితాపరిశీలితేతియావత్-ధ్వన్
నామధ్వనిమాగ్నేఉదలాసిఉదసర్జి- అలంకారశాస్త్రమాకలితమిత్యర్థః
పాషండపపండాటపీశూన్యారణ్యమఖండిఖండితాపాషండవాదాః
రిహృతాశ్చిత్యర్థః- అత్రవైత్త్యనుప్రాసః|| ౨౯|| యశ్చితి|| యఃపర్వ
తేశ్వరసుఖీ- వాదిశేసరితపదంబిరుదంస్వయమవిందత-అత్యుజ్జిత

ఐతిరమ్యాత్ - ఆజీతాత్స్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినా
 మద్యైతినాంభయంకర ఇత్యాఖ్యాయస్య తస్మాద్విరుదాద్వైష్ణవం రా
 మానుజమతానువర్తనంపద్యాంసంప్రచ్యావయస్సృమ్యతినయంత్యన్-కీ
 ర్తిముదంచయతిష్టలభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి ॥ ఆటోపేనోత్సాహేనో
 ధ్యుటముతగటం నాట్యంయస్యసతతోక్తఃసచాసాధూర్జటిస్తస్యజటాకా
 టీరంజటాజూటస్తస్యకొటిష్టగ్రథాగైషునటంత్యాగం గాయాయేతుంగ
 తరంగిణః కల్లాలాస్తైషాంరింగణభరేణచలనాతీతయేనప్రస్పర్శితత్సదృ
 శమిత్యర్థః- తాదృశంవాద్వైభవంవాగ్రచనాయస్యసతతోక్తః- స్వ
 స్యప్రతిభాబుద్ధివిశేషవివదృషచ్ఛాణోపలస్తస్యాంకషణేనఘర్షణేనపో

హ్వయబుధంమధ్యేవిపశ్చిత్సభంజిత్యావించితవాదికేసరిపదం
 ప్రాథంతదీయంస్వయం । మాయావాదిభయంకరాఖ్యచిరు
 దాదత్యూజితాదాజ్జితా తిగ్గించోదంచయతి స్మకీర్తిమతు
 లాంప్రచ్యావయవైష్ణవం॥౨౭॥ఆటోపోద్భుటనాట్యధూజా
 టిజటాకోటిరకోటిసటగ్గంగాతుంగతరంగరింగణభరప్రస్పర్శి
 వాద్వైభవః।సోయంస్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రొద్దీప్తపడ్డ
 ర్మకీరత్నస్రజ్జయకంధరోయదనుజోరామాహ్వయః పండితః॥
 ౨౮ ॥ తస్మాత్సర్వతనాధసూరిజలధేశ్శ్రీయల్లమాంబావియ
 గ్గంగాసంగజుషోలసద్గుణమణైర్దర్శిదయశ్చంద్రవత్ । సో
 హంధర్మసుధీర్గవాంవిలసితైఃకర్తుంరసాలంక్రియాసంస్థా
 ర్తింసముదంచయేయమధునాసాహిత్యరత్నాకరం॥అత్రకవి

దీప్తాయాపడ్డర్మసీనైవరత్నస్రక్రత్నమాలాతన్వయీకంధరాయస్యస
 తతోక్తః-సప్రసిద్ధిఅయంరామాహ్వయఃపండితఃయస్యపర్వతానీశస్యా
 నుజః-అతోపమావృత్త్యనుప్రాసపరంపరితరూపకాణాం సంస్పృష్టిః ॥
 ౨౯॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతత్తత్పైరుపప్రకటనపూర్వక మభిధాయ
 సంప్రతి స్వాభిధానంసానుబంధసూచనేననిబంధనాభిధానేనసమ మా
 ఖ్యాతి॥తస్మాదితి॥ఏతస్మింకమారఖ్యాపవ్యాకర్తృభయంతందమనీషాను
 జిఘ్నుక్షుయాతగ్రతత్రకవిరేవవ్యాకరోతి ॥ లసంతోగుణాదాత్మత్వదై
 ర్యధమాదయసేవమణయోయస్యతస్మాత్ - చంద్రవచ్ఛంద్రగ్రహ-శిషం

స్వయమేవస్పృష్టికృతం॥ అత్రైతి॥ తద్వాచకవదుపాదానాత్ - ఉపమా
వాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్ - వత్తుల్యే-తుల్యేసాదృశ్యేభేవత్ప్రత్య
యోభవతీతిసార స్వతప్రతిపాదితప్రక్రియయా-స్యాపి వత్ ప్రత్యయ
స్యసాతౌత్సాహ్యవ్యాచకత్వాచ్చాగ్రీతత్వం - ఏతేనశ్రోతీతిచింత్యమా

పక్షేగవాంవిలసితైర్వచసాంవిలాసైః- రసాలంక్రియాసం
స్ఫుర్తిః- రసావత్సమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియా
ఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫు
ర్తినిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకార గ్రం
థంసముదంచయేయన్నిచ్చాస్యామీత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్ర
పక్షేగావఃకిరణాః - రసాలంక్రియాసంస్ఫుర్తిః- రసాభూ
మిః-తస్యాలలంక్రియాయారత్నాకరాత్మికాయా మేఖలా
యాస్సంస్ఫుర్తింశోభాః- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకర
స్యమహీమేఖలాత్వంభూతధాత్యర్థిమేఖలైతి నైఘంటికవచ
నాదవగంతవ్యం॥ అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలం
కారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యవమా ।
సావచంద్రవదితి తద్వాచకవదుపాదానాచ్చాగ్రీత - పర్వత
నాధసూరిజలదెయల్లమాంబావియర్థంగాలసద్గుణమణేరిత్య
త్రత్రయోరూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసం
స్ఫుర్తిమిత్యత్రత్రయశ్లేషాలంకారాః । కిరణభూమిభూష
ణానాం వచనశృంగారాద్యుపమాదిభ్యోభేదేపి శ్లేషశబ్దబలే
నాభేదాధ్యవసాయాద్భేదలభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చ - స
ర్వైశ్చేతైరుపమానుప్రాణితైరితస్యానైషాం చాంగాంగిభా
వేనసంకరః॥ ఇతరేషాంతుసంస్పృష్టిః । లక్షణానితూపరిష్టాద్వ
త్త్వంతైలంకారతరంగే॥ ౨౦॥ వాక్యం॥ ఏవంతావత్ప్రసి

ర్థితియుక్తమితివిహృదయాపరిజ్ఞాననిదానంకస్యచిద్వాక్యభ్యానమ
స్తం- ఇతరేషాముపమాన్యతిరిక్తానారూపకాదీనాంతుసంస్పృష్టిః - ౩
స్ఫురనైరపేక్ష్యేణలిలతండులవత్సమావేశాత్ ॥ ౨౦॥ ఏవంతావదితి
షాచారేణానుమిరాపసమాప్తికామోమంగళమాచరేణేన్ద్రుత్యా

మతా ప్రకటితాచయత్రుతిస్తస్మిన్ధతమాప్రమాణవలీం - మంగళంశు
 సిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేనమంగళాచరణశ్రుతి రెవప్ర
 మాణం- స్మృతీనాశ్రుతిమూలత్వస్యస్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్చుతేః
 స్మృత్యున్నీతత్వంసిద్ధమేవేతిభావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం- ఆ
 శీర్షమసిక్రీమావస్తునిద్దేశోవాపితన్ముఖమితి స్మరణాన్యంగళాచరణస్య
 గ్రంథారంభాంగత్వమితిబోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనైజన్మనీత్యర్థః- కృతా
 మనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశగ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మాకలితా
 భండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తస్మిన్మధ్యమద్యక్రియత ఇ
 త్యత్రాహ-శిష్యశిష్యాధ్యక్షమితి-శిష్యాలప్యేవంసంప్రదాయావిచ్ఛేదేనమం

తగ్రంథ పరిసమాప్తిపరిపంధిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా
 ప్రయోజనవతీంశిష్టాచారానుమితస్మృత్యున్నీతమశ్రుతిసిద్ధతయా
 ప్రమాణవలీంగ్రంథారంభస్యాంగభూతాంపానఃపున్యేనబహి
 రపికృతాండేవతానుగ్రహశంసనప్రణామరూపాంమంగళా
 చర్యాంశిష్యశిష్యాధ్యక్షమాదిమెషుపంచనుశ్లోకేషునిబద్ధ్యాన్తికా
 శ్లోకప్రేతౌవత్ప్రేత్యం గభూతంవిషయాద్యనుబంధవ
 తుష్టయమనూనుచత్ । తత్రరసాలంకారాదిర్విషయః- తద
 వబోధఃప్రయోజనం- తత్రామోధికారి-సంబంధశ్చయథా
 సంభవమున్నైయః ॥ ౧ ॥ ఇదానీంస్వగ్రంథేప్రేతౌవతాం
 ప్రరొచనాముత్పాదయితుమాహ ॥ విరించివనితాకరాంచిత

గళమాచరంత్యితిబోధార్థమిత్యర్థః- ప్రేతౌవతాంబుద్ధిమతాం ప్రవృత్తే
 రంగభూతంసాధనభూతం-ప్రేతౌపలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపదజ్ఞప్రచేతనాఇ
 త్యనురః- విషయాద్యనుబంధవతుష్టయంవిషయప్రయోజనాధికారిసం
 బంధానిత్యర్థః-సంబంధశ్చేతి-తదున్నయనప్రకారస్తు-గ్రంథవిషయయోః
 ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోసాన్సభ్య
 సాధకభావః-గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజన
 యోర్విషయవిషయభావః- విషయాధికారిణోర్వాగ్రాహకభావః-
 ప్రయోజనాధికారిణోః కామ్యకాముకభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితి॥ప్రరొ
 చనానుభవది॥విరించితి॥స్వయంవ్యాకరోలి-నసరమేతి ॥ కంచిత్ప్రకా

రంగతస్యప్రకారాంతరప్రాప్తిర్థంభావః - సావమందర త్సౌభాదితి
మంతవ్యం-సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం-స్వవాచామితీశేషః ॥ ౨౯ ॥ ర
సేతి॥ కావ్యాస్యమృతానీవ-తైః-అత్ర కావ్యపదంనాటకాదీనాముపలక్ష
ణం॥ అత్రేతి॥ సరసానివతానిహృదయానిచేతివిశేషణసమాసః - శు

విపంచికాసంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణాగిరః ।
జయంతిమమ మందరత్సౌభిత సింధుబంధుభ్రమీ నిరగళవి
నిర్దళశ్చపలుశభంగభంగీభృతః ॥ రసరమారససమృద్ధిః । సిం
ధుబంధుస్సముక్తః । భ్రమ్యాభ్రమణేన-ఇథంభావేత్యతీయా-
భంగాస్తరంగాః । భంగీఅవస్థావిశేషః । అత్రవిపంచీస్వరధ
ర్మస్యమాధుర్యస్యతరంగధర్మస్య భంగాశ్చవచనేష్వసం
భవాత్సాగ్నిశ్యైషాప్యప్రతస్యాప్రకృత ధర్మసంబం
ధాసంభవమూలౌనిదర్శనావాంతరభేదావధ్ధాలంకారౌవృ
త్త్యనుప్రాసాశ్శబ్దాలంకారాః-తేషాంసర్వేషాంసంసృష్టిః-
సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం॥ ౨౯ ॥ రసజ్ఞానామేవాత్రప్రవృ
త్తిస్సాన్నిరసికీ ససర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిభాక
విగిరాంప్రసారాః పరంముదంవిదధతేహృదిస్రదిమభాజికా
వ్యాప్యతైః । సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణచంద్రోపలాత్ర
వంతిశిశిరాశ్చిరాదపినవింధ్యవంధ్యోపలా॥ పరమితిపదస్యకే
వలార్థవాచినోహృదీత్యనెససంబంధః-అత్రయథాసుధాకర
కరాశ్శిశిరశశిశిలావచద్రావయంతి నపరుషాః తథాకవిగిరో
పిసరసహృదయేష్యవముదముదంచయంతి- నశుష్కతరగ-క
రగ-శేష్వితికవిగిరాంసుధాకరకరాణాంచనిరపేక్షవాక్యద్వ
యేవింబప్రతివింబభావేనసాధక్యనిర్దేశౌద్భృష్టాంతాలంకా
రః-నచవృత్త్యనుప్రాసేనసంసృజ్యతే॥ ౩౦ ॥ ఇదాసీంస్వగ్రం
థవైయర్థ్యంపరిహర్తుమాహ ॥ అలంక్రియాఃపూర్వతతైః

పో సీరసోయస్తరగస్తైసతదధ్యయనేనేత్యథః - కరగ-శేష-హృదయే
ష్యిత్యనువర్తతే॥ ౩౦ ॥ ననుబహుషుప్రాసీనప్రణీతేషుప్రబంధేషు ప్ర
కాశమానేషుకింనూతననిబంధననిమాణేనేర్వాశంకర్తేషు కలిపయగు

ణవికలత్వందర్శయతి॥ అలంక్రియాఇతి॥ పూర్వతరై రాచాశ్చదండి మ
ష్టుటపాదప్రభృతిభిః-అలంక్రియాఅలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకా
వ్యప్రకాశాదయః- నాయకైసనయోజితాః- అనాయకానాంహారాః
నామివ తాదృశీనామపితాసామరమ్యత్వా దనాదరణీయత్వ మిత్యాశ
యః - తస్మి సనాయకాః ప్రతాపరుద్రీయాదిప్రబంధాః ప్రథంలేపవే
త్వాశంక్యాహ-కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిఃస్వోదరపూరకైః ధనమాశ్రలో
లుప్తైరిత్యర్థః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు-క్షోదీయసాముగ్రతరేణ-తర
లీకృతకాచానాంతరహారయష్టీనామివతాసామప్య హృద్యత్వాదగా
హ్యత్వమిత్యాకూతం॥అత్రైతి॥ సాశ్చసానలక్షణయాసాదృశ్యేతరిసం
బంధమూలకత్వా చ్ఛుద్ధయైత్యర్థః- ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధ

ప్రణీతానయోజితాఃకాశ్చననాయకైః॥కైశ్చిత్తుకుక్షింభరి
భిర్నిబధ్ధాః క్షోదీయసాకాశ్చననాయకైః॥ అత్రాలంక్రి
యాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయా అలంకారప్రతిపాదకగ్రం
థపరః- విక్యప్రతిపత్తిఃప్రయోజన- క్షోదీయసాముగ్రతరే
ణ॥ఈయసునిష్ఠాలకూరేత్వాది నాయకాదిలోపః పూర్వగు
ణశ్చ-కుక్షింభరిభిఃస్వోదరపూరకైః॥ ఫలెగ్రహిరాత్తంభరి
శ్చైతిచశబ్దైసనిపాతనాత్సాధుః - నాయకోరత్నంనైతాచ॥
౩౧॥ స్వాలంకారస్యతద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ దివ్యేనోత్తమ
నాయకైసఘటితాసేయం మమాలంకృతిస్సర్వవైకృతి

ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయోరితిశేషః-ఈయసునీతి - యుగ్ర ఈయసున్ ఇతిస్థితే
స్థూలకూరేత్వాది నాయకాదిలోపః రేఫలోపః-యతో ఘటితశబ్దస్వరూప
లోపసంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-అత్ర తురేఫలోపవ- తతఃకుక్షింభరి ఈయసున్
ఇతిస్థితేపూర్వగుణః-క్షోదీయానితిరూపసిద్ధిః॥౩౧॥ స్వగ్రంథస్యతద్వైల
క్షణ్యమాహ॥దివ్యేనైతి ॥ దివ్యేనోత్తమనాయకైసచరామాదీనాందివ్య
త్తమప్రకృతిత్వాత్తస్యదివ్యోత్తమనాయకత్వం అన్యత్ర దివ్యేనదేదీప్య
మానైసఉత్తమనాయకైప్రశస్తతరచేనచ-సత్యాప్రశస్తైవైకృతీచరి
త్రాకారాయస్యతేనలన్యత్రసమ్యత్తమావృత్తావర్తులాచార్యిరన్యస్యతే
న-సన్యత్రైవైకమానైసత్యాభిహిత- సాధుష్యై విశ్వా- కైమాని

యావత్తురుహయోస్థాయినాతయోరాసక్తవిశ్రేణ్యః - అన్యత్ర త
 శ్రస్థాతుంయోశ్యేనైవ్యర్థః-నిస్త్రాసేనసర్వేనేనన్యత్రన్దోషేణ- ఉదా
 రేణోదాన్యయుక్తేన అన్యత్ర స్థూలేన॥తదేవేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా
 సాదృశ్యమూలకత్వాగ్నేత్యర్థః - అనాయకాశ్చదుర్నాయకాశ్చఉ
 త్తమనాయకసంఘటితాశ్చైతేషు- అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషుహా
 రేషుచ - సుదృశాంపండితానాంపనితానాంచ- ప్రత్యుత్తరై పరీత్యేన- కే
 పాంచిననాయకత్వాతే-పాంచిదుర్నాయకత్వాచ్చవై పరీత్యమితి భావః

నాపిదేహతనయావర్తరుహస్థాయినా॥తత్తాదృక్షకంతకీర్తి
 పయసోనైల్యావహశ్రీజుషానిస్త్రాసేనమహేంద్రనీలమణివో
 దారేణసుశోభతే॥ తదేవతాదృశ్యస్యతత్తాదృకఉపమాశూ
 న్యమిన్ద్యుతః॥ క్షీరమధ్యక్షిపెన్ద్రీలంక్షీరంశాన్ద్రీలతాంవ్రజేత్॥
 ఇంద్రనీలస్సపిజ్జేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయకశత్యుక్తలక్షణల
 క్షితత్వంద్యోతయతుంతత్తాదృగిత్యాదివిశేషణం । మహేం
 ద్రనీలమణిపదంసాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం ।
 అనాయక దుర్నాయ కోత్తమ నాయక సంఘటితే ష్వు
 లంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితా లంకారేషు
 సుదృశామాదరాంతయ దగ్ధనాంతభావిధేస్వాల్ంకారే గూ
 యానాదరోభవేత్ వైయర్థ్యశంకాతుప్రత్యుత్తప్రాప్తినే
 ష్వైవిభవిష్యతలగ్నోకతాత్పర్యాధః॥ అత్రజ్ఞేషానుపాసితా
 శయోక్తీగ్రంథకారః ॥ పశేనచరితార్థత్వాదితరానర్థతాతు
 యా । సామన్యగ్రంథితావన్యగ్రంథానాంకేనజాయతాం ॥
 ౩౨ ॥ కావ్యావృత్తాకలనయామృమనీతలానిశ్రీరావదివ్య

అతిశయోక్తిభేదేతిభేదరూపాతిశయోక్తిరిన్యథః-అస్తాత్తమనాయక
 సంఘటితత్వంప్రాచీనప్రబంధైరేవచారితార్థాద్వ్యభిధోయంప్రయా
 సత్తత్వాశంక్యాహ- ఏకేనైతి-చరితార్థత్వాద్వ్యభిప్రత్యేక్షాయమానత్వా
 త్॥ ౩౨॥ఎవముపపత్తిముక్త్యాస్వగ్రంథేనసహృదయహృదయోగ్లాసోభవ
 తీత్యాహ-కావ్యేన॥ కావ్యామృతానామాకలనయాఅనుభవేనమృతూనిశీ
 తలంబవ-సురభీకృతానతగ్ధక్షీరవశీకృతానీన్యథః - అతపవఘునిసారస

మానసద్వంద్వంతో వ్యాపనశీలానీత్యర్థః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞాస్థితా
 భ్రోహిమవాలుకైత్యమరః ॥ ౩౩ ॥ ఏవంసహృదయాంత్యం ప్రార్థ్యమ
 ర్హృదయానామసూయాప్రకారం ప్రతిపాదయతి కలిచనేతి ॥ కలిచనకతి
 పయెతమోభగాః-అభేదోపచారాదసహనశీలాత్త్యర్థః - శుభానామ
 దోషాణాంపదానాంసుప్తిజంతపదానాంసరణౌరచనామార్గాదోషాటహ
 యత్తవతాన్యంజయంతిప్రకటయంతి-కతిచిత్తామసాగర్హిషాయామపికవి
 తాయాండుస్సహద్దోషానారోపయంతీత్యర్థః - యశ్శుభయతితథాదో
 షేష్యేవంవివక్షి తేగుణత్వమప్యాపతతీతశాంతినయతీత్యర్థః - యోవి
 భూషయతివా-అత్రాయంగుణవలనృధావ్రయోగేదోషభ్యత్యేవరూ
 పెణససర్గయతీత్యర్థః-సపుమాన్వరంమృగ్యోనీలకంఠః శ్రీకంఠపవహి-గు
 ణాయంతేదోషాస్సుజనపదనేషునముఖగుణాదోషాయంతేత్వయమిదమ

యశసాసురభీకృతాని । యేషాంమనాంసిఘనసారసమానితే
 షామేషాక్కుర్విత్తుతనుతాంకషపిప్రహషణం ॥ ౩౩ ॥ కలిచన
 శుభపదసరణౌతమోభగాః-అంజయంతిదోషాహీణాః । శమయ
 తిః భూషయతివామృగ్యస్సహిసీలకంఠపవహం ॥ ౩౪ ॥ కావ్య
 మీమాంసాయా-అనారంభణీయత్వశంకాంకావరయతు మా
 మా ॥ మీమాంస్యంపునరత్ర కావ్యమమునాస్థ్యంతి కీర్త్యద

భూద్విస్త్యయపదంఃషహమెఘుఃకరంపిబలిమరులేవారిషధురంభణీవీత్వా
 క్షీరంవసుతిగరశంకుస్సహతరమియ్యక్తత్వాదేకస్త్రినైః యెతత్తత్ప్ర
 కృతిః శాస్త్రోక్తిభేదోభవతీతిభావః - కలిచనతమోభగ-అంగకారాతిశ
 యాశ్శుభపదయోగ్యస్థానెయాసరణిస్తస్యాంకోషాహీన్యజనరాన్వన్వయ
 జయంతి-అంధతమసవ్యాక్తైస్సుశ్చదేపిసర్పభీతిర్భవతీతిభావః యశ్శుభయ
 తిసనీలకంఠోపహూరివ-యోవాః భూషయన్యోంకరోసనీలకంఠశ్శిలి
 కంకంఠ-అత్రశబ్దశక్తిమూలధ్వనిః ॥ ౩౪ ॥ కావ్యేతి ॥ కావ్యమీమాంసాయాః
 కావ్యాంగభూతగుణాంకారాదిరూపణాన్మకనిబంధనస్యోజ్యర్థః - అ
 నారంభణీయత్వశంకాంకావ్యాలాపాంశ్చపర్జయేదితిమేధస్త్రుత్యా
 పాదితసందేహమిద్యోగః నివారయతు యస్తప్రమాణప్రతిపాదనేనపరి
 హస్తుం ॥ మీమాంస్యమితి ॥ అత్రలోకే కావ్యమీమాంస్యంపునరత్ర శబ్దా

హరణాదిభిర్విచారణీయమేవ-స్వరేపంతుపునర్నైవైవధారణవాచకా
 ఇత్యసరః-కావ్యమీమాంసాయాఃకింఫలమిత్యత్రాహ-అమునైతి - తర్హిని
 షేధస్త్రుతేఃకాగతిరిత్యాశంక్యాహమస్తావ్యమితి॥మహావ్యంహిముద్రా
 రాక్షసాద్యసత్కావ్యమేవహిహేతావవధారణఇత్యపిరః-నిషేధభాగ్
 నిషేధవిషయః-ఇతరథానిషేధస్యకావ్యసామాన్యఃషయత్వేతు- రామా
 యణాదేఃరామాయణాదికావ్యసమూహస్యక్షుద్ధానిః-భవేదితిశేషః-రా
 మాయణావ్యచ్ఛేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యపరత్వముంబున నె
 తిభావః-ననుశ్రుతిస్త్రుతిభ్యామేవకర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తిఃపుట్టిసిద్ధమి
 నేనేత్యాశంక్యసరసోపదేశస్యకావ్యస్యతదజ్ఞాయిత్యమిత్యాశయేనాహ
 కాంతేతిహితాహితకృతేప్రవృత్త్యాదికంహితార్థంప్రవృత్తిరహితా

యోదుస్తావ్యంహినిషేధభాగితరథారామాయణాదేఃక్షుతిః॥
 కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయానార్యేవకావ్యశ్రియాస్వార
 స్యాత్ప్రియతేహితాహితకృతేపుంసాంప్రవృత్త్యాదికం॥౩౪
 కావ్యనమీమాంస్యమివవదతావక్తవ్యం । కింవిషయాభావా
 శ్రుయోజనాభావాద్వాడుతసిద్ధత్వాద్వాఅహూస్విత్పు
 నుషాధిప్యససానాభావాద్వాడుతశ్చకావ్యతాబోధకప్రమా
 నాభావాద్వా ౨, నాద్యః । వత్సమాణలక్షణస్యైవకావ్య
 స్యవిషయత్వాత్ ౩, నద్వితీయః- కావ్యస్యకీర్త్యాదివిషయపు
 నుషాధిసాధకతయాతన్మీమాంసాయాఅపిప్రయోజనవత్త్వా

ధంసప్రవృత్త్యహితేప్రవృత్తిరిహితాన్నివృత్తిశ్చైతియావత్ - స్వార
 స్యాత్ప్రియతే-కావ్యశ్రీఃకర్తవ్యాకర్తవ్యేవ్యంజనావృత్తోపదితతీస్వా
 రస్యమిభావః-తతడుపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయఇత్యాశయః॥౩౪
 కావ్యమితివక్తవ్యమితికావ్యనమీమాంస్యమివవదసితఃమీమాంస్యత్వే
 షవిషయాభావాదిత్యాదిహేతుపంచకోవాహేతుస్తంపదేభ్యక్షణః ౨
 తత్రాద్యంపరిహరతి॥నాద్యఇతి॥తత్రహేతుందగ్ధయతి-వత్సమాణైతి॥స
 గుణాలంకృతీకావ్యమిత్యాదినాన్వితీయతరంగవత్సమాణకావ్యలక్షణనిర్ది
 ష్టగుణాలంకారాదెరేవేత్యర్థః ౩, ద్వితీయఃపరిహరకరోతి-నద్వితీయఇతి॥
 తత్రహేతుంప్రసిహరయతి-కావ్యస్యనితన్మీమాంసాయాఃకావ్యాంగ

భూతపదార్థగుణాంకాగాదిమీమాంసాయాఅపీత్యథః- ననుకావ్యస్యకీ
ర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపికథంతః॥ మీమాంసాయాస్తదిత్యాశం
క్యాహ॥ అంగానామితి ॥ ప్రధానస్యాంగినోయత్ఫలంతదేవతదంగానామ
పీతనియమాత్-యథాప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదః ఫలమేవతదంగ
భూతాన్వాధానాదీనామపి-తథాకావ్యస్యఫలభూతంకీర్త్యాదికమేవతదం
గభూతగుణాదిమీమాంసాయాఅపీతిభావః ॥ ననుకావ్యస్యప్రయోజనవ
త్త్వేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యప్రాచీనప్రపాదితప్రమాణానిదర్శయతి-
కావ్యమితి॥ అత్రభవతీతిసర్వత్రాధ్యాహరిః-శృత్ విద్ యుజ్ శబ్దాభా
వేక్ష్విబంతాః-కాశిదాసాదీనామివయశః-శ్రీహర్షాదేర్ధావుకాదీనామివధ
నం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-అదిత్యాదేర్త్యయూరాదీనామివాన
ర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమాశిభూతం సమనంతరమేవరసాస్వాదవ

త్ ॥ అంగానాంప్రధానఫలేనైవఫలవత్త్వనియమాత్ ॥ కా
వ్యస్యార్థవత్త్వంకావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం॥ కావ్యంయ
శశేర్థకృత్యైవవహరవిదేశేవేతరక్షతయే ॥ సద్యఃపరఃస్వృత
యేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయజ్జలి॥ విశ్వోల్లంఘనజాం
ఘికీంపితమతేకీర్తింవిధత్తైశ్రియంహేలనిజితయక్షరాజ
విభవాంఽంతాకరంహంత్యఘం ॥ దుగ్ధేస్వాదుతరాన్రసాన్ని

ముమ్భుతంవిగళితవేద్యాంతరంపరమానందం ॥ ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధాన
వేదాదిశాస్త్రైభ్య స్సహృత్సమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీహిసేభ్య
శ్చశబ్దార్థయోగ్యుణభావేనరసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయావిలక్షణం
యతా-వ్యంలోకోత్తరవర్ణనాపుణకవికర్తృతతా-ంతేవసరసతాపా
దనెనాభిముఖకృత్యరామాదిదృతితవ్యంసరావణాదవదిత్యవదేశంచ
యథాయోగంకవేసహృదయస్యచకరోతిసర్వథా-త్రయతేనయమితి
కావ్యప్రకాశకృద్భిరేవవ్యాప్యతం-యశోగ్ధావనథ-క్షుతిశ్చర్వయోః-వ్య
వహరజ్ఞానమవదేశశ్చసహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతియథా
యోగశబ్దార్థః॥ విశ్వేతి॥ కావ్యంకర్తృ-విశ్వోల్లంఘనజాంఘికీంర్ముడి
తిజగద్వాపిసమిత్యథః-హేలయాగ్నితోయక్షరాజస్యభవోధనసమృ
ద్ధిరయతా-అగ్ధైభివాఅపీత్యమరః-కలాసవిద్యాసుకౌశలంగహ

కాది నై పుణ్యం అపికించ-చెతసఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహరం॥ పరి
వడ్డక్షుతి ॥ ఛాయా॥ పరివర్ధగృతి॥ స్వప్తం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోగ్యస్తీత్యా
హ నచే ॥ దృష్టంకీర్త్యాదిక మెవన్యస్యమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావ
స్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరేవఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖేనకీర్తి
ద్వారా-అత్ర ముఖ శబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వగ్ధాదేరపిఅదృష్టస్యేతి
శేషః-తత్ప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-ఆసంసారం-కీర్తివ్యాప్తిపర్యం
తం॥యావన్నామాస్యలోకేస్తలస్తావత్స్వదైమహీయతగత్యుక్తత్వాత్ ౪

అపి సాహిత్య కలాదౌ శలంకావ్యం కర్వంతి మానవాశ్చ పరిపరిస్పం
దాపహం చెతసః ॥ పరివడ్డగృతిః స్థానం భాషణం గృహస్థం విసప్నది
గృహం ॥ సుప్తాభిమతి సదరిఅకీర్తజ్ఞేణ హరదిక వ్యాతావా ॥
ఛాయా ॥ పరివర్ధనే విజ్ఞానం సంభాష్యతేయశో విసర్వంతి గు
హాః ॥ త్రయం తెయపురుషః పరితంకిత ద్యేననమరంతికా వ్యా
లాపః-౩౧ నమాంకీర్త్యత్ర చ నభ్యుశేషః ॥ నచ కేవలం దృష్టమా
త్ర ఫలకత్వం- కుకీర్తిముఖేన స్వగ్ధాదేరపి ఫలత్వాత్ ॥ కీర్తిం
స్వగ్ధాఫలం మామూరాసంసారం-పివశ్చేతగత్యుక్తత్వాత్ ౪
కావ్యాలాపాంశ్చ స్వగ్ధాదేరపి స్మృత్యా కావ్యస్వరూపస్యైవని
పిథత్వాన్వ్యగ్ధాదేరపి గురోత్సరితతేవికృతీయః ఓకల్యాపి
నాపల్పతే ॥ నిషేధస్యముద్రారాక్షసాశ్చ సతా-వ్యవిష
యత్వాత్- అన్యథా రామాయణాదేరపి హేయతాప్రసంగా
త్ ॥ తతస్త్రివిమననాదిభ్యోః స్థూకథానిర్వతక కావ్యని

నిషేధస్య సామాన్యపరత్వే-ప్రప్రదర్శనపూర్వకం తృతీయవికల్పం దూ
రికరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥ కావ్యస్వరూపస్య కావ్యసామాన్యస్యైవే
త్యర్థః-తత్సాన్యస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేన తత్ఫలభూతస్వగ్ధాదిరపి-
దూరాపాస్తాభివేషితి భాషః॥ తర్హినిషేధస్త్వతేర్వైయర్థ్యం స్యాదిత్యా
శంక్యాహ-నిషేధస్యేతి॥ అన్యథేతి - తస్య కావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు-
రామాయణాదేరి-తతః నిషేధస్యాసతా-వ్యవిషయత్వాత్- శ్రవణం
ప్రసిద్ధం చ ననాయ-౩౧ సుది-౩౧ విజాతీయప్రత్యయనిరాకరణపూ

ధః-పురుషార్థపర్యవసానాథావపవపురుషార్థాపర్యవసాయత్వం॥తత్రా
ద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి॥తత్ర హేతుందర్శయతి-తదితి॥ఉదీరితత్వాత్-
వ్యంయశశ్చత్యాదితోక్తత్వాత్-ద్విలీయంపరిహరతి - నద్వితీయఇతి-త
త్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తైరస
త్వాద్యవిషయత్వకథనాల్-అన్యకావ్యస్యాపి- తతోన్యాపిక్లప్తప్రమా
ణత్వేనానైయధ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయత్వంసిద్ధ్యేవేత్యాకూతం
అథేత్యాదినానైయధ్యమిత్వంతేనగ్రంధేనకావ్యస్యపునర్వైయధ్య
మాపాద్యమైవంఘోషాద్యత్యాదినాననిరర్థకమిత్వంతేనాతిశయంప్రతి
పాద్యతన్నిరాకరోతి ॥ ఉపదేశాంతరాల్ కావ్యస్యాపినిర్వ్యాకృతా

వృత్తినివృత్తిసిద్ధేరతథానిధిస్యాప్యవైయధ్యాది- నాద్యః -
తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవోదీరితత్వాత్-నద్వితీయః- నిషే
ధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తైరన్యాపిక్లప్తప్రమాణత్వాత్-అథ
మన్యసేఉపదేశాంతరాద్యేదాదేరేవప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ
కావ్యస్యతతోతిశయాభావాదైయధ్యమితిమైవంఘోషః-
అతిశయసద్భావాల్- తథాహి-ఉపదేశోనామకతవాక్యక
తవాప్యయోరన్యతరబోధకంపారుషేయమపారుషేయం వా
వాక్యం॥ తదేవశాసనాచ్చాస్త్రం॥ తదుక్తమాచార్యైః॥ ప్ర
వృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుసాంయనోపది
శ్యేతతచ్చాస్త్రమభినీయతఇతి-సచోపదేశస్త్రీనిధః ప్రభుస

మాణ్యతయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వంవేదస్యేతివేద్యం-వైయధ్య
మితిమన్యసేథమన్యసేకిం-అత్రాథశబ్దస్యప్రశాంసకత్వం - మంగళా
నంతరారంభప్రశంసకత్వేన్యధోఅథేత్యమర-మైవంఘోషః-ఏవం
మామన్యథాః తథాహి-అతిశయసద్భావమేవోపపాదయలీత్యర్థః ఉప
దేశోనామేతి- కతవాప్యబోధాదేవాకతవాన్యనివృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబో
ధాదేవకతవాప్యప్రవృత్తిసిద్ధౌశాస్త్రతరబోధపవపర్యాప్తఇతిభావః- పా
రుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదికూపంఅపారుషేయంస్వతఃప్ర
వృత్తంవేదకూపంవావాక్యముపదేశశబ్దాభ్యామిత్యర్థః-తదేవశాస్త్రం-
తత్రాచార్యసప్తవిధాహ ప్రవృత్తిరినిత్యేనసక్రియాపేక్షకకేనకృ

త్రిమేణవాయేనవాక్యేన॥ఏవమితి॥యోజ్యమధికారిపురుషం-అహంహ
స్సంధ్యాముపాసీత॥జ్యోతిష్టోమేనస్వగ్గకామోయజేత॥సత్యంవద॥ ధ
మంవరేత్యాదివిధివాక్యైఃకథామేప్రవతయతి॥నకరంఃభక్షయేత్
నసురాంపితే॥ నపరదారాన్గచ్ఛేత్॥ నాపుమూత్రపురీషంకుర్యాత్ -
ఇత్యాదివిధివాక్యైరకథావ్యాన్వివతయతి॥ఏవమేనైవరీత్యే-ప్ర
త్యవాయంసూచయతినప్రతిపాదయతీత్యర్థః॥ననుశబ్దప్రాధాన్యేనైవ
నిర్వాహేఅథాస్యాజాగతస్తనవద్యైయథ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ -
అత్రేతి॥ అధ్యయనాదేవాభ్యుదయశ్రవణాదితిభావః॥ నన్వితీతి॥ఉత్పత్త

మితస్సహృద్యమితఃకాంతాసమితశ్చేతి॥తత్రప్రభుగమి
తోవేదః-శబ్దప్రధానత్వాత్-యథాహిలోకేప్రభుర్వాఙ్మా
త్రైణపునఃప్రవర్తయతినవర్తయతి॥అన్యథాదండమాపాద
యతి॥ఏవంవేదోపిశబ్దప్రాధాన్యేనైవనియోజ్యంయథాయ
థంప్రవర్తయతినవర్తయతి॥ఏవమేప్రత్యవాయంసూచయ
తి॥అత్రాథాస్యప్రాధాన్యమాత్రత్యాగఃననుస్వరూప
త్యాగః॥తథాత్వేతూన్నతప్రతిపత్తవదప్రవర్తకజైవవేదస్య
స్యాత్॥శబ్దశబ్దాత్రవిధిప్రత్యయోపలక్షితంవాక్యం॥తస్య
ప్రాధాన్యంప్రవర్తకత్వం॥తేనశబ్దప్రధానశాస్త్రంప్రభు
సమితమితిలక్షణముక్తంభవతి॥ననుపురుషప్రవృత్తిరూపభా
వనాంవిదధానఃప్రత్యయఏవప్రవర్తకఃతస్యప్రైరణార్థవి
ధానాత్తతఃథంవాక్యంప్రవర్తకమితీచేత్॥ప్రత్యయఃప్ర

ప్రతిపత్తవదుత్పత్తప్రలాపస్యేవశబ్దప్రాధాన్యేనేత్యస్యవివక్షితార్థః
మాహ-శబ్దశ్చేతి॥విధిప్రత్యయైర్లిక్లోట్తవ్యప్రత్యయైస్తదన్యతమేనేత్య
ర్థః-ఉపలక్షితంయుక్తం॥ననువాక్యస్యప్రవతకత్వేవిధ్యాదిముఖిక్
లోట్తప్రత్యయవిధాయకశాస్త్రమనుపపన్నంస్యాదిత్యాశంకప్రత్య
యఃప్రవతకత్విత్యాదినాసమాధత్తైర్న్యతి॥జ్యోతిష్టోమేనస్వగ్గకామో
యజేతేత్యత్రస్వగ్గకామకర్తృకాంస్వగ్గఫలికాంజ్యోతిష్టోమనామ
కయాగకరణీకాందీక్షణీయేష్ట్యాదీలికతస్యతాకాంభావనాంవిదధానః
ప్రత్యయోలిఙ్మిత్యయఏవప్రవతకః-తస్యప్రైరణార్థేవిధానాన్నియ

మనాత్ ప్రత్యయఇతి- ఆకలయజ్ఞానస్థవాక్-విశిష్టాం కేన కథంబూ
 పాంశ త్రయవిశిష్టాంభవిత్పభవనానుకూలవ్యాపార రూపభావనామభిధ
 త్తఇతితథాక్తః- తాదృశస్సప్రవర్తకఇతి కింనాచకలత్ కింనాజ్ఞాసీ
 త్- తథాపూర్వోక్తప్రకారేణాకలనేజ్ఞానేసలివాక్యమేవప్రవర్తకమి
 తి- తాదృశప్రత్యయస్యవాక్యరూపత్వాదితిభావః । అముమేవాథాం
 విశదయతి నహీతి ॥ కింత్వితి ప్రవర్తత ఇత్యనువర్తతే-తథాసత్త్వార
 భ్యభవత్యంతంస్పష్టం ॥ అత్రాచార్యసమ్మతందర్శయతి-కిమితి ॥ కిమా
 దిభిః కిం కేన కథంశబ్దైః- అపేక్షితైరాకాంక్షితైః స్వగ్రాదిభిః పూర్ణః
 ప్రత్యయః లిజ్ లోడన్యతరఃవిధౌసమర్థః - అయమర్థః - జ్యోతిష్టోమేన
 స్వర్గ కామాయజేతేత్యత్ర-కింస్వర్గం-కేనయాగేన- కథంజ్యోతిష్టోమాం

వర్తకఇత్యాకలయన్ సచవిశిష్టభావనాభిధాయాతి కింనా
 చకలద్భవాక్ । తథాకలనేవాక్యమేవప్రవర్తకమితికింనాజ్ఞా
 సీత్ । సహిభావయేదిత్యుక్తైశ్చిత్ప్రవర్తతే- కింత్విదమనైనై
 వంభావయేదితి । తథాసత్యంశత్రయవిశిష్టభావనాభిధాయా
 ప్రత్యయఃప్రవర్తకఇతివాక్యమేవప్రవర్తకమిత్యంతంభవతి ।
 ఇదమదితమాచార్యైః కారికాయాం । కిమాన్యపేక్షితైః పూ
 ర్ణస్సమర్థః ప్రత్యయోవిధౌ । తేనప్రవర్తకంవాక్యంశా
 స్త్రైః పోదనోచ్యతఇతి ॥ అతోవేదవాక్యానామన్యధాపా
 రేలపారేవాఅన్యధానుష్ఠానేఅననుష్ఠానేవా మహాస్పృత్య

గర్భాతదీక్షణీయాన్యనుష్ఠానప్రకారేణేత్యేతదశ త్రయవిశిష్టప్రవృత్త
 త్యయస్యవిధానావర్ధమితి - తేనహేతునాప్రవర్తకంవాక్యమస్మిన్వా
 స్త్రైః పోదనోచ్యతే- విధివాక్యస్యచోదనేతాంత్రికసమయః తతోవిశిష్ట
 ప్రత్యయరూపస్యవాక్యస్యప్రవర్తకత్వాచ్ఛబ్దప్రాధాన్యేనేత్యత్రశబ్దః
 బ్రహ్మవిధిప్రత్యయోపలక్షితవాక్యపరత్వమితి నిర్మూల్యః ॥ అతఇతి ॥ అ
 శ్చబ్దప్రాధాన్యాధేతో- అన్యధాపారేస్వరవర్ణాననుసారేణోచ్చారణే
 అపారేవామంత్రాంతైః కర్మాదీంశ్చన్యపాతయేదితినియమాత్రియ
 కాలేయధాసమయమనుచ్చారణేవా - అన్యధానుష్ఠానే క్రియాయాం
 గ్నాధావరణే అననుష్ఠానేలకరణేవా- మహాస్పృత్యవాయః భవతినిశేష

ననువేదస్యశబ్దప్రధానత్వైకధమపాతాదిభిః ప్రత్యవాయిత్యా శంక్యా
హ అధ్యయనవిధేరితి || స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యభి తవ్యప్రత్యయప్రతి
పాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంత్సఫలోయోగ్ధావబోధ స్సవర్యంతోవధిర్య
స్యతస్యభావస్తత్త్వంతస్త్వత్ - అగ్ధావబోధస్యానుష్ఠానఫలకత్వా దను
ష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం- తేనహేతునావేదస్యప్రభుసమ్మితత్వం||సు
హృత్సమ్మితత్వతి||ఇతిహాసపురాణాదిసుహృత్సమ్మితమప్యతే| తస్మాద్ధవా

వాయః| అధ్యయనవిధేఃఫలవదగ్ధావబోధపర్యంతత్వాత్
తేనప్రభుసమ్మితోవేదః|సుహృత్సమ్మితఃపురాణాదిః|అర్థప్ర
ధానత్వాత్ | అత్రాగ్ధోవాక్యాగ్ధోనపదాక్షర్యేతస్మా
ప్రవతకత్వాత్|తత్ప్రధాన్యంచప్రవతకత్వమ్మేవాగ్ధ
వాదాత్సకాఃపురాణాదయోవేదవదేతద్దేనంకుర్యాద్విధిబ
తేనపురుషంప్రవర్తయితుంనేతతే | కింతుప్రదీనపురుషక
ధాశరీరవణనద్వారాసుహృదభవయత్కింఛిరసునీయప్రవ
ర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోవదేశస్త్రాన్యం - ధ్వనిప్రధానం
శాస్త్రంకాంతాసమ్మితమువ్యత్యతిలక్షణం- యథాహికాం
తాఃకటాక్షువీక్షణహావభావాదిభిఃపురుషంరంజయంతి- వ్యంజ
నవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఎవంకావ్యపిద్యాపి
శబ్దార్థతమభయశక్తిమూలయావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయ
హృదయానందిన్యాలోకోత్తరచమత్కారకారిణ్యా రామాది
వద్వర్తితవ్యంనరావణాదివిదితవ్యంజయంతి సరసతామాపా
ద్యైవపుంసఃకర్తవ్యేస్తవర్తయంతి|వర్తయంతిచాకర్తవ్యాది
తికావ్యముపదేశాంతరాదతిశోయితయాననిరర్థకం ౬ నాపి
పంచమః| మూలప్రమాణాథావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

దరూపత్వాత్-ధ్యతేర్థప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్తార్థం వదంతి
త్యర్థవాదాస్తాత్తాయేహంతేతథోక్తాః || కాంతేతి|| ధ్వనిప్రధానంకా
వ్యంతుకాంతాసమ్మితమప్యతే | శబ్దార్థగుణతానీత్వావ్యంజనప్రవణం
యత్యత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదితి-అతిశయసద్భావేనావైయ
ధ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవ్యక్తమితియోజ్యం ౬, పంచమపికల్పం

పరిహాతి- నాపిపంచమశ్రితి || తత్ర-తత్త్వతాబోధకప్రమాణా భావా
ద్వైత్యంతిన వికల్పిపినావకల్పితత్వార్థః - తత్ర హేతుముపపాదయతి -
మూలప్రమాణాభావేపీతి- కొపపత్తిరిత్యతాగ్రహ దృశ్యతేహీతి-పదార్థా
నాంబోధకసంఖ్యాకానాంసంక్షంభ్యాకానాంచ మీమాంసా ఆత్మాయ
యోస్తయోః - న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్యవైశే
షికశాస్త్రస్యచేత్యర్థః- పదమీమాంసాయాశ్చబ్దశాస్త్రస్య - అత్రాపి
మూలప్రమాణాభావేపీత్యనువత్తే- తద్వదితి - భవిష్యతిప్రవృత్తిరితి
కర్తృప్రదమనువత్తే- నను పదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాంప్ర

స్థుపపత్తేః - దృశ్యతేహీమూలప్రమాణాభావేపదార్థమీ
మాంసాశ్చకన్యాయవైశేషికశాస్త్రయోఃప్రవృత్తిః ఉపల
భ్యతేపదపదమీమాంసాయాస్సంచారః । తద్వదత్రాగ్రహవిష్య
తి । ఆథమన్యసేప్యాభ్యాయోధ్యేతవ్యత్యత్యాభ్యయనవిధిః
ప్రతీయతే-తస్యచఫలపదార్థావబోధపర్యంతతాన్యాయసిద్ధా ।
అథావబోధచ్ఛద్వివిధిః-పదార్థగోచరోవాక్యార్థగోచరశ్చేతి
ద్వివిధోపిచారసాధ్యః తత్రవాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞాన
పూర్వకత్వాత్తస్యేవ సాధుపదాధీనత్వాత్పదసాధుత్వ మి
మాంసాకర్తవ్యతాప్యధ్యయనవిధినై వాపాదితా । అనంతరం
పరస్పరవ్యావృత్తపదార్థబోధసిద్ధయేపదార్థవిచారాశ్చకయో
ర్మూల్యవైశేషికశాస్త్రయోరప్యారంభస్తేనై వాపాది
తః । ఏవంవాక్యార్థజ్ఞానాయవాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రారం
భోపీతినకుత్రాగ్రహమూలప్రమాణశూన్యతేతి - అత్రోద్యతే-

వృత్తేశ్చుక్తిరేవప్రమాణంనకావ్యమీమాంసాయాత్మాశయేనాహ - అ
థేతి-నకుత్రాగ్రహమూలప్రమాణశూన్యతేతి మన్యసేథమన్యసేకిమితి సం
బంధః- తస్యవిధ్యయనవిధేశ్చ- న్యాయసిద్ధాయజనాద్యవ్యధానుపపత్త్యా
పదార్థావబోధావ్యక్తతాకల్పితత్వార్థావత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనంతరం
పదసాధుత్వపరీశీలనానంతరమిత్యర్థః- పరస్పరంవ్యావృత్తానాంభిన్నా
నాంపదార్థానాంబోధసిద్ధయే-తేనాద్యయనవిధినైవ-వాక్యార్థమీమాం
సాశాస్త్రస్యపూర్వమీమాంసాయాఆరంభోపి- అత్రాగ్రహేదద్యయన

విధినై వాపాదితత్తిపదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్ర చ్యతఇత్యాదినాకా
వ్యమీమాంసాశాస్త్రిస్యాపిమూలప్రమాణంవర్ణయతి- ధ్వనయశ్చేతి- కా
వ్యమీమాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యధానుపపత్త్యాకా
వ్యమీమాంసావశ్యకతాకల్పితఇత్యుక్తాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- నతత్రకేవల
మథాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంతఇతి-కించేతిచా
ర్థః - వచనాన్యపలభ్యంతఇత్యన్వయః॥ తాన్యదాహరతి- పుణ్యేతి॥ పుణ్య
ఉత్తమఃశ్లోకఃకీర్తిర్యస్యతస్య-పద్యేయశసంచశ్లోకఇత్యమరః చరితంకర్తృ
ఉదాహరణమహ-తి-పుణ్యశ్లోకచరిత్రంవణానీయమిత్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతాసమ్మితతయాసారస్యేనకర్తవ్యాకర్తవ్యయోఃప్రవృ
త్తినివృత్తిజనకత్వాత్కావ్యముపదేశాంతరమతిశేతఇత్యవో
చామ- ధ్వనిప్రధానంశాస్త్రంకాంతాసమ్మితమితిలక్షణంచా
వాదిష్టు- ధ్వనయశ్చవిచారమంతరేణదుర్బోధాఇతికావ్యమీ
మాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా । ఉపలభ్యంతేవబహుత
రాణిశుక్తిప్రతిహాసపురాణేషుపుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదక
కావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకావవనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్యచరిత
ముదాహరణమర్హః॥ కీర్తయేచ్చజగన్నాథంవెడంచాపిసమీర
యేత్ ॥ కఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేతవినాప
శుఘ్నత్ ॥ ప్రతిష్ఠాంకావ్యబంధస్యయశస్సగ్గణింవిదః॥ అకీ
ర్తిఃకర్తవ్యంవైవకుకవిత్వవిడంబనాం । కీర్తింస్వగ- ఫలామా
హురాసంసాగంవిపశ్చితః । అకీర్తింతునారాలోకనరకోదైశ
దూతికాంతస్తాతీర్తిమపాదాతుషకీర్తించవ్యపోహితుం॥

తి- హరికీర్తనంవేదపారాయణసమమిత్యర్థః- హరికథావర్ణనంనియమే
నకర్తవ్యమితిభావః॥ కఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్యగుణానువాదాద్గుణవర్ణనా
త్ - పశుఘ్నత్సైకాద్విదా - యద్వాదపగతాశుగ్యస్తాత్సోపశుక్త
మాత్మానంహంతీత్యపశుఘ్నఃఆశ్చజ్ఞానశుగ్యస్తస్తాద్విదా-కింపుమాన్విర
జ్యేతవిరక్తభవేత్ - నకోపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమః॥ నిరాలోకాఃప్రకాశరహి
తాః- అంధతమసావృతాఇత్యర్థః-యెనరకాస్తైహముద్దేశస్యప్రదేశస్య
దూతికాంతస్తాగ్రహణసాధనభూతామిత్యర్థః-ఆహురిత్యనువర్తతే-కావ్యే

తి - కావ్యాలంకారశాస్త్రీయోరథోఽభిధేయస్సపవాధోధనం - కావ్యం
 కావ్యమీమాంసాశాస్త్రంచకపిభిః కథనీయమిత్యర్థః । ననుశ్రుతిప్రతీతి
 హాసపురాణేష్విత్తుద్విశ్యశుశ్రిరోద్దాహృతేత్యాశంక్యపురాణాదీనాం
 శ్రుతిరూపత్వమితిసమాధత్తై - అత్రో 2, నన్వితి-రాగాదిమూలత్వం
 వణనీయం రాగాదిమూలత్వేనప్రామాణ్యంవక్తవ్యమిత్యధః-నను
 పారాశర్యాదీనారాగాద్యుపహతచైతన్య-త్వంవక్తుమయ్యుక్తమిత్యా
 శంక్యతత్తదుపయోగవశాత్తైపితాదృశాభవంతీత్యాహ-రాగేతి-కవ

కావ్యాలంకారశాస్త్రీస్సంపాద్యఃకపిపుంగవైరిత్యాహ-
 త్రపురాణభారతవచనానాంవేదరూపత్వేనప్రామాణ్యంని
 ర్వివాదం । పురాణంపంచమోవేదః । భారతంపంచమోవేదః
 తయోర్వేదత్వోక్తేః । స్మృతవచనానాంశ్రుతిమూలత్వే
 నప్రామాణ్యంస్మృత్యనకరణేర్నిత్యమేవ 2. ననుకావ్యాలా
 పాంశ్వనర్థయేదిస్త్రుతిబాధితత్వాదేతాసాంస్మృతీనారా
 గాదిమూలత్వంవర్ణనీయంతమక్తం । రాగద్వేషమదోన్మాద
 ప్రమాదాలస్యలుబ్ధతాః । క్వవానోత్ప్రేక్షితుంశక్యాఃస్మృ
 త్యప్రామాణ్యహేతవ్యతీతతత్త్వవైస్సర్జనీయవాసోగ్రహణ
 శ్చ్యుతివదప్రామాణ్యమితిచెన్నైవంకథంచిదిపిపామ్రాణ్యాని
 రాహేఽప్రామాణ్యవర్ణనమితి । ప్రకృతేతువ్యవస్థయా
 ప్రామాణ్యంగోష్ఠిభుంశక్యతే - తథాహి-యదినిషేధస్త్రు
 తిః కావ్యమాత్రంగోచరయేదామాయణాదే రపు యచ్చేద
 స్యాదిదిన్యాయానుగృహీతతయా విశేషవచనానాం బలవ

పురుషేషుప్రేక్షితుంశక్యాః- రాగాదయస్సర్వేష్వపుష్పైర్నిత్యం
 క్యావీవేత్యధః-తతశ్చతథాసం-వైసజన్యేయేతి అవాంతరీక్షితా విసర్జ
 నార్థ-పూర్వమీయవాసోగ్రహణస్త్రుతిరివ-యథాలను రాగమూలాయా
 వైస్సర్జన-పూర్వమీయంవాసోధ్వర్యగృహ్యోతీతిస్త్రుతిరేపామ్రాణ్యం త
 తైవాసావపీతిచెన్నైవంకథంచిది-అపామ్రాణ్యవణనం - కర్తవ్యమి
 తీశేషః - తథాహి వ్యవస్థయాప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాద
 యతీత్యర్థః- యదీతి-కావ్యమాత్రంకావ్యజాతం - న్యాయానుగృహీతత

యారామాయణాద్యనుచ్ఛేదాన్యథానుపపత్త్యా విశేషస్యతీనాం బలవ
త్త్వంకల్పితత్వత్వాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తదనురోధేనవిశే
షవచనబలానుసారే- అశ్చపీతప్రాపుయాత్ ౮. అథేతి నపరితు
వ్యత్యథ-అత్రాప్యథశబ్దఃప్రశ్నే- వత్సమాణేతి- గుణతరంగైవత్వమా
ణలక్షణాః- వేదేర్ధ్వక్త్యాదీ- శ్రమేణోదాహరతి-యదేకస్మిన్యాపే
క్ష్యేరశనే పరివ్యయతితస్మాదేకాద్వైజాయేవిందతే యన్నైకాగ్రరశనాం
ద్వయోర్యోవయోఃపరివ్యయతితస్మాన్నైకాద్వైపతీవిందతే-ఇత్యాదిషు

త్వాత్తదనురోధేన సామాన్యనిషేధోఽసర్వా వ్యవసయత
యాప్రామాణ్యమశ్చపీతః విశేషస్యతయశ్చస్వాధ్యైప్ర
తిపక్షతయానిరంకుశః ప్రామాణ్యంభజేరన్నియభయీనాం
ప్రామాణ్యంవ్యవస్థాప్యతే అతోనకశ్చిద్దోషః ౮, అదై నమ
పికావ్యమీమాంసాయామూలభూతప్రశ్నక్షుశ్రిత్యాఽనాన
నైదికంమన్యఃపరితువ్యలిభవా- చర్హితమపన్యాసేనభవం
తంపరితోపయిష్యామఃతథాహి అధ్యయనవిధిర్వైదికపఃప
దాథవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్రయోజకఇతి హివియో
క్తంసపవదిధిః కావ్యమీమాంసాప్రయోజకోపిభవతుఃసం
త్యేవహిప్రాయశోవేదేష్వపికావ్యలక్షణలక్షితాన్యదోషాణి
సగుణానిసాలంకారాణివాక్యానిగుణావత్వమాణలక్షణా
ర్థవ్యక్త్యాదయఃతేచ-యదేకస్మిన్యాపేక్ష్యేరశనైత్యాదివా
క్యేషుసంభవంతిఅలంకారాఉపమాదయః ఆతేగర్భయో
నిమేతుపుమాన్బాణఇవేషుధిమిత్యాదిఃపమా । త్రిగోళద
స్యాజఘనంయోజనానీత్యాదావతిశయోక్తిః ప్రాణాఉపర

ఎవమన్యత్రాపితత్తద్గుణాద్రష్టవ్యాః॥ ఆతేగర్భఇతి-ఇహుధింభాణఇవతే
యోనింపుమాన్గర్భవితు - అతోపమానాదీనాముపాదానాదవమా -
త్రిగోళదస్యాఇతి- అస్యాజఘనంకటిపురోభాగస్త్రిశద్యోజసాని తస్మి
మితమిత్యర్థః-అత్రాసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ప్రాణాఉ
పరవాహనూఅధిషవణేజిహ్వచక్షుఃగ్రాహణోఽంతః - అసంబంధరణ
న్యాసాగ్ధావలంబితప్రయముపరవా - శేయజ్ఞానుగుప్త్య, ప్రాణాః - అ

త్రోపరవేషుపాగ్రాత్వారోపః- ఎవముత్తరత్రాహ్యారోపాగ్రాహ్యః-
అధిషవణేసోమలతానిష్ఠేషణసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హనూ
చర్మతస్త్రతమజినం-జిహ్వ-గ్రావాణశ్శిలాః-దంతాః-అత్ర రూపకం॥య
స్యామితి॥యస్యాంవిషయోఉశంతఃకామయమానాః-అత్ర మేహనప్రహరణ
రూపానుభావేనతద్వ్యంజితౌత్సుక్యాదిభిశ్చనాయక రతిప్రతీతేశ్చైవగా
రరసాభివ్యక్తిః॥ఉపేతి॥ మేమమ ఉపోపవరాంగస్యాంత్యంతసమీపేపరా
మృశపాణినాస్పృశ అత్ర సంగతయోర్నాయకయో స్తత్తత్సల్లాపా
ద్యనుభావేనతద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచసంభాగ శృం
గారప్రతీతిః॥ జాయేతిపత్యేప్రియాయ ఉశతీకామయమానాసువాసా

వాహనూఅధిషవణేత్యాదౌరూపకం॥ యస్యాముశంతఃప్ర
హరామశేపం॥ఉపోపమేపరామృశ । జాయేవపత్యఉశతీసు
వాసాత్యాదిమృశృంగారరసః॥ తేషామసురాణాంతిస్రఃపు
రఅసన్నిత్యాదిమృషీరరసః॥ యోవాఅస్యపశుమత్తిమాగ్స
గ్సోస్తీత్యాదౌబీభత్సరసః॥ కోమోహాఃకస్తథాశోకత్యా
దౌశాంతరసః॥ఎవమన్యేపిగుణాలంకారరసాస్తత్రతత్రద్ర
ప్రవ్యాః । అతస్తదవబోధనాథంగుణాలంకారరసాదిప్రతి
పాదకకావ్యమీమాంసారంభోవ్యధ్యయన విధ్యనుమతమేవేతి
సంతోష్టవ్యమాయుష్కతా ౯, అంగానివెదాశ్చత్వారోమీ
మాంసాన్యాయవిస్తరః॥పురాణంఫర్మశాస్త్రంపవిత్ర్యాహ్య

స్మృత్యైంబరధారిణీజాయాభార్యేవ - అత్రాపినాయకరూపాలంబన
విభావేనతదలంకరణరూపోద్దీపనవిభావేనకాలాక్షమత్వ లక్షణౌత్సుక్యేన
చశృంగారరసాభివ్యక్తిః ॥ తేషామసురాణాంతిస్రః పురఅసన్నిత్యాది
వాక్యేషుత్రిపురసంహారోత్సాహప్రతీతేర్వీరరసాభివ్యక్తిః॥యత్తి ॥ అ
స్యసత్రయాగదీక్షితస్య అత్రవపాపురోడాశాదిప్రాశనంమాంసాది
భక్షణమిత్యక్త్యాజుగువాస్ప్రతీతేబీభత్సరసాభివ్యక్తిః॥ కత్తితి॥ అత్ర
జ్ఞానోదయామోహశోకయోః యేషవశాదభావసంభావన యాశమప్ర
తీతేశ్శాంతరసాభివ్యక్తిః॥ ఏవమితి॥ తత్రతత్ర కావ్య లక్షణలక్షి తేషుతే
షుతేషువాక్యేష్వీశ్యగ్గః ౯. అస్మాదితి॥ అన్యైవవివృత్తిర్విషయ ప్రయో

జనసద్భావాదిత్యాదిహేతూపపాదనం-అశ్రవయోజనసద్భావాదిత్య
నైనైవపురుషార్థపర్యవసాయిత్వప్రతీతేప్రదనుక్తిరితి జ్ఞేయం - అనవద్య
మదష్టం-అనుకూలమితియావత్ ౧౦॥ఇతితి॥ఇతిశబ్దస్సమాప్తః । ఇతిహే
తుప్రకరణప్రకారాదినమాప్తిష్విత్వమరః-శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రంచయ
ద్ధరితగోత్రంతస్యవతంసోఽలంకారభూతస్సచాసావారాణశీవంశపద్మా
కరప్రభాతభానుశ్చతేన- పదవాక్యప్రమాణానివ్యాకరణపూర్వమీమాం
సాన్యాయవైశేషికశాస్త్రాని తాన్యైవపారావారాస్సముద్రాస్తేషాం

తాశ్చతుర్దశశేతిచతుర్దశసువిద్యాస్థానేషు కావ్యమీమాంసా
యాఅపరిగణనాదనుసాదేయత్వమితిశంకనీయం । తథాసతి
రామాయణాదేరనుపాదేయతాప్రసంగాత్ । తస్మాద్విషయ
ప్రయోజనసద్భావాన్నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాన్మూలప్రమా
ణసద్భావాచ్చకావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితిస
ర్వమనవశ్యం ౧౦,*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్ర వతంస
వారాణశీ వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్య ప్ర
మాణపారావారపారీణశ్రీమహిమపాథ్యాయ పర్వతనాథ
సూరిపండితమండలేశ్వర సూనునా శ్రీయల్లమాంబా గర్భర
త్నాకరపారిజాతేన నిమలచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావి
భూషణవతాశ్రిధర్మసంఖ్యావతావిరచితేశ్రిధర్మముకుల
తిలకయశోఘనసారసురభితేసాహిత్యరత్నాకర నామన్యలంకా
రశాస్త్రైగ్రంథారంభసమర్థనంనామప్రథమ స్తరంగః****

పారిణిపారంగతఃమహిమపాథ్యాయస్సంగవేదాధ్యేతాచ యఃపర్వ
తనాథసూరిస్సఇతిపండితమండలేశ్వరఃపండితసార్వభౌమస్తస్యసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భపవరత్నాకరస్తస్మిన్నాపారిజాతేన - చతుర్దశవిద్యావి
వవిభూషణానితాన్యన్యసంతీతితద్వతా - శ్రీధర్మఇతిసంఖ్యావాన్పండిత
స్తేన-సంఖ్యావాన్పండితఃకవిరిత్యమరః-శ్రీమద్రముకులతిలకస్యశ్రీరామ
స్యయశవీపఘనసారిస్తేనసురభితేనావసితేతత్ప్రతిపాదనప్రకాశితఇతి
యావత్ - ప్రథమ స్తరంగః-సనూస్తఇతిశేషఃపిను స్తరతాస్మిన్బోధ్యం ॥

ఆస్థామందిరమితి॥ దేవస్యవిష్ణోరాస్థామందిరంతతః-థాప్రతిపాదక త్వా
త్తస్మిన్వాసస్థానత్వవ్యవదేశః అన్యత్రముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంతఃప్ర
కాశమానాస్తుంగామహంతశ్చయేతరంగాఃపరిచ్ఛేదవిశేషాస్తవేవచలదు
న్నతతరంగాస్తైషాంరింగణభరై రాటోపాతిశయైరంగీకృత అడంబరోఽతి
శయోయస్యసతథోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశోఽనుప
మానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లాసితశబ్దార్థ రచనాస్తాప
వసోల్లాసకల్లాలిన్యఃమహానద్యస్తాభిఃపూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూత
శ్చ-కణోచమనశ్చహరతీతథోక్తః- శోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ-

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్యం
గస్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృజ్జిమఁ
లధమఁసూరికవితాసోల్లాస కల్లాలిసీపూర్ణః కణఁమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ 31 ॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్యప్రైభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే । వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తైర్వివరణగురువా కాన్సంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రైరఘుపతివిభుకేచాదిమోయంతరంగః॥ 32 ॥ ***

సాహిత్యరత్నాకరపవరత్నాకరఃవిజయతే ॥ అత్ర సావయవరూపకాను
ప్రాసయోస్సంస్పృష్టిః॥ 33 ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యితీ॥ వివరణంప్రసిద్ధం-
గురువాక్ప్రభాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంచతానిముఖ్యాన్యా
ద్యానియేషాంతేతథోక్తాస్తైవతేఆగమాశ్శాస్త్రాణితేషాం - శిష్టంస్పష్టం-
అత్రచకారఃపూరణార్థః॥*****

ఇతిశ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి రిరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానేప్రథమఃప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభీధాతరంగః— ౨.

ఏవంకావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమినిర్వాహ్యసంప్రతిక
థానాయకస్యరఘునాయకస్యగుణానుతిచిద్వివేక్తుకామస్తానుద్విశతి- ఆ
శేతి-అథగ్రంథారంభసగ్ధనానంతరం॥వహాకులీనశ్చమితి॥ మహాకులీన
త్వాదయోమీసప్తనాయకస్యగుణాజగ్రతిప్రకాశంశే॥౧॥ వహాకులీన
త్వమిత్వదైశవచనెనైవ-వహాకులీనతానావకులెన హతిసంభవశ్చతిలక్ష
ణంసిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ఆవాసశ్చతి॥ ఆవాసఆశ్రయః - గోచరశ్చతి
యావత్-త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపిబ్రహ్మఃస్థురుగ్రస్వరూపధ
రః-త్రివేదీమయఃతదైవశ్రయీరూపః-ప్రభవోజన్మహేతుః-మాటస్థశ్చతి

అథకృతినాయకైరఘునాయకేనాయకగుణానాహ

స్తో ॥ మహాకులీనత్వ ముదారతాచతధానుహ్యభాగ్యవి

దగ్ధభావా । తేజస్వితాధార్మికతోజ్జ్వలత్వ మమీగుణాజా

గ్రతినాయకస్య ॥ ౧ ॥ వహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః

కథమస్తదాది వచసాం వంశోరఘుణాం భవేద్యస్యాసీత్ప్ర

భవస్త్రీమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రీవేదీమయః । యత్సంభూత

భగీరథస్యతనయాగం గాజగత్వావసీయత్రవృక్షీ ముపాగత

స్సభగవానామాత్మనాశ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతాయథా॥ప్ర

మావత్-స్యాజ్జన్మహేతుఃప్రభవశ్చత్యుపరః-జగంఃస్వగమర్త్యపాతాశ

లోకాన్తందాకినీగం గాభాగవలీరూపైఃపావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్ప

ద్భుతైశ్వర్యసంపన్నః । విశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్చియః ।

జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవపణ్ణాంభగశ్చతీరితిశ్చిన్తరణాత్ - వృక్షీమావి

ర్భావం-అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసాచారుయథావ

ద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్॥౨॥ యద్విశ్రాంతతాప్చిల్లమహాదార్యంతస్మి

గద్యతత్పరితమహాదార్యముదాహరి-ప్రత్యాసన్నైతి॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదాన్నత్యాత్సక్తికృష్టం యత్సుధాంశువింబం తదేవముకుర స్త
స్త్రింత్సంలక్ష్మమాణానిసందృశ్యమానాన్యాసనానియాభిప్రాః- సర్వాసా
మప్యేకదాసందర్శనాసంభవాగ్గతివశేనయదాయస్యాస్తదాభిముఖ్యంభ
వతితదాసాతప్తింస్త్వసౌందర్యంపశ్యతీతిభావః-ఓ దార్యంః ధయంతి-సం
భ్రమశ్చేన్నహమాఖ్యాతివపురాఖ్యాతిభోజనం । ఆచారఃకులమాఖ్యాతివి
ద్యామాఖ్యాతిభూషణమితివత్తాసాంతాదృశ్యైభవేనైవ తదౌదార్యమ
నుమీయతఇతిభావః-ఆ త్ర సమృద్ధిమద్వస్తవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః - ఉ
దాత్తమృద్ధిశ్చరితంశ్లోఘ్యంవాన్యోపలక్షణమితిలక్షణాత్ - చంద్రవింభ
సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి
సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిరితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥౩॥ అథమ
హాభాగ్యంలక్షయతి॥సర్వేతి॥సర్వాచసాసర్వంసహావసత్వసర్వంసహా

త్యాసన్నసుధాంశువింబముకురేసంలక్ష్మమాణాననాశ్చ చ
తాం చనమాత్మరత్నఖిలప్రాసాదశయ్యాసనాః । సుం
దర్యోవిదుషాంసురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసేనసక్తాః కథ
యంతిరాఘవవిభోరౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
హౌశ్వర్యంచహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
సుధాతలచక్రవాళంసర్వేనరాధీపతయస్సుసురాసురేంద్రాః
నీరాజయంతిరఘునందనపాదపీఠం కోటిరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యాశ్చశ్వరోధిపస్తస్యభావస్సర్వసర్వంసహౌశ్వర్యం॥ఉదాహరతి॥
చక్రవాళేతి॥ఆ చక్రవాళాల్లాకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళంవక్రవా
ళావలవ్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళఇత్యమరః- తద్వత్వస్స
ధాతలచక్రవాళంచఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళంత
మండలమిత్యమరః- ఆత్రతలశబ్దస్యస్వరూపార్థకత్వం - అథస్వరూ
యోరస్త్రీతలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్యచక్రవాళవసుధాతలచక్రవ
ళం-చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అతా
బ్జుజ్జేషేణాదిమస్యమర్యాదార్థకత్వమంతి మస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ బో
ధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితాఇతిశేషః - రఘునందనపాదపీఠంనీరాజ
యంతిపాదపీఠసంపరతోనమంతీతరః- ఏతేనలోకాంతరాధిపత్యప్రతీతి

ర్మహాభాగ్యస్యై ముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదధాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే
నాథ-సంసిద్ధిరధాపత్తిరలంకృతయతిలక్షణాత్ ॥౪॥ అథవై దగ్ధ్యంలతయ
తి॥ కృత్యేతి॥ కృత్యవస్తుషుకర్తవ్యాధేషు॥ ఉదాహరణిసీతేతి॥ అన్ననోలఘు
తాందారాపహరణజన్యలాఘవంచ- శ్వేతాతపత్రాణాంరావణసంబం
ధిశ్వేతచ్ఛత్రాణామయితస్యచ్ఛేత్తుః-సప్తసాలోన్నులనైశ్వేతాతపత్ర
చ్ఛేదనేప్యేకేషుశేత్యనువర్తతే-జిహ్వాయతేజి-హ్వాయమందగ్ధనాచరతి-
జిహ్వస్తుకుటిలేమందగ్ధితిశ్చ-అన్యేషాంకాకథేత్యపివద్ధార్థః- అత్రపూ
ర్వాధేగమ్యమానస్యరావణసంహారస్యభంగ్యం తరేణోక్తత్వాత్పర్యా
యోక్తవలంకారః-పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్యవచోభంగ్యేతరాశ్రయ
మితిలక్షణాత్ ॥౫॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశకస్వయంతైజస్వత్వంతమ

త్వదీప్తిః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవై దగ్ధ్యమభిధీయ
తే॥ యథాసీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రూర్యంచమం
దోదరికంలేపంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణాయోలు
నాత్ ॥ వీలోన్నులితసప్తసాలవితతేశ్వేతాతపత్రాయుతథే
త్తుస్తస్యైదగ్ధతావివరణైబ్రహ్మపిజిహ్వాయతే ॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వంయథా ॥ తత్తద్భక్త్యావోషావరతిమిరభరోల్లుంతనా
కుంతశక్తైస్సర్వతోజ్ఞంభమాణస్ఫురణంఘపతిస్సారతే
జఃఖరాంశోః ॥ తత్తద్భ్రహ్మాండభాండేవివలతరవియన్వీరసి
రంధ్రగిర్భోవింబాపవస్ఫురంతిప్రతిఫలితతనోర్హృదమేకైక

చ్యతగ్ధితిలక్షణం॥ ఉదాహరణితత్తద్భ్రగితి॥ తత్తద్భ్రగోనుపమాఃప్రాధాఃప్ర
సిద్ధాశ్చదోషాచరాతాక్షసాస్తవతత్తద్భ్రగఃపౌధాగాధాదోషాసురా
త్రిషుచరంతితిదోషాచరాశ్చయేతిమిరభరాలంకారాతిశయాస్తేషాము
ల్లుంతనేహరణేఅకుంతశక్తైరప్రతిపత సామగ్ధ్యస్య-విమలతరం యద్వి
యత్తదెవగీరం తేనగీరంధ్రఃపరిపూణోగిర్భోయస్యతప్తిః- తత్తద్భ్ర
హ్మాండభాండే- తేషుతేషుబ్రహ్మాండభాండేషు- జాతావేకవచనం- ప్ర
తిఫలితాతనూర్యస్యతస్య- సర్వతోజ్ఞంభమాణం స్ఫురణంయస్యతప్తి
శోక్తం- తచ్చతప్తఘపతిస్సారతేజశ్చతదెవఖరాంశుస్తస్యవింబాఃప
తివింబాపవ-వి. బోస్త్రీనుండలంతిస్త్వితిపులింగతా-వింబంభలేవింబిత

యాః ప్రవీణిం బేదమండలభివీశ్వః-ఏకైకసూర్యాస్సంతఃస్ఫురంతి|అలం
కారాన్వయోతితైః||అపహ్నవాలంకారభేదభి-తత్తద్భ్రష్టాండస్థి
తేషామూర్త్యుమూర్త్యుమవధారణేనాపహ్నత్యప్రతిబింబత్వారోపా
త్ - అతిశయోక్తిరూపకశ్లేషశ్చేతి-ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబం
ధేసింబంధోక్తేఃదోషచరాదిమిమిరభరత్వాద్వారోపాత్ తత్తద్భ్ర
ష్టాభివీశ్వరేశ్వరత్వార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ-ఏతేషాంసంకరభి-అం
గాంగీభావలక్షణభివీశ్వః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుద్ధౌపితత్వాదతిశ
యోక్త్యుహ్నవయోః-వియదాదిమగీరత్వాద్వారోపస్యాతిశయోక్త్యు
పకారకత్వానుగ్రహకాలిశయోక్త్యోః - తేజసిఖరాంశుత్వారోపస్యతత్తా

సూర్యాః || అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్యరఘుకులతిలక
ప్రతాపసూర్యస్యగగనజలహారితేవీకైకస్త్రిన్ద్రహ్మాండేప్రతి
ఫలితమూర్తైఃప్రతిబింబా ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి న
తత్తదితరే-వితారస్సంఘీత్యపహ్న వాలంకారభేదః | అతిశ
యోక్తిరూపకశ్లేషశ్చేతేషాంసంకరః|| ౬|| ధార్మికత్వం
యథా || తాతాజ్ఞాచరణాద్వనంగతవతస్సంత్యజ్యరాజ్యశ్రే
యంకైకేయ్యామపికారిణశ్చ భరతశ్చందేవ్యనావతీనః |
యాతాయాహితసోదరాయ శరణంబంకాశ్రయం యచ్ఛత
స్తస్మాద్దాశరథేస్సురాసురనరేష్వనోనధనోజనః || ౭ || ఉ
జ్వలత్వంసౌందర్యం-యథా|| యత్సౌందర్యమవేక్ష్యజీర్ణము
నయోవాతాంబుపణ్ణాశనాదైర్యం నార్యశవాపసార్య సహ

ద్యుత్యాదిశ్లేషానుగ్రహకత్వాదుగ్రహకశ్లేషయోశ్చేతిబోధ్యం||౬|| అథ
ధార్మికత్వం|| ధర్మైకాయత్తదిత్తత్వంధార్మికత్వముదీగృత ఇలిలక్ష
ణం|| ఉదాహరతి తాతాజ్ఞేతి||కైకేయ్యాంవిషయే అవికారిణఃముఖసం
కోచాదివికారశూన్యాదిశ్యధః - భరతస్యభండేఅయోధ్యాం ప్రతిపునరా
గమనాభిప్రాయసత్యపి- అభిప్రాయశ్చండలతయభివ్యమరిః - అనా
వతీనః వనాదనివృత్తాత్ - యచ్ఛతోదాతుః- అత్ర తకారయకారాదే
రేకైకస్యాసకృదాపృత్యావృత్త్యనుప్రాసః|| ౭ || రూపసంపన్నదేహ
త్వమాజ్ఞాత్వంపరికీర్త్యతఇలిలక్షితముజ్వలత్వముదాహరతి||యదితి|| వా

తాంబూలశానాః- భక్ష్యభోజ్యాదిమధురామృతరంగధానభిక్షాభిషేకైః -
 ఇతికామానుద్దీపనోక్తిః- కించజీర్ణమునయోజరదృషయః- యదితీసాంద
 ర్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్ఛబ్దస్యరామార్థకత్వేతత్కావేత్యత్రత
 చ్ఛబ్దస్యసాందర్యాగ్ధకత్వానాచిత్యాత్- సాందర్యం - ఆవేధ్యారోప్య
 విశేష్యబంధనీయైరభూషితంయద్యాపిత మివాభాతితస్మాదపమితకథ్య
 తఇతిలక్షణలక్షితంరూపం-సహజం - తత్తత్తపోవిఘాతాగతాపురస్సం
 దర్యసంగీతసృత్తాదిసమాకలనేపిసుస్థిరమిత్యర్థః- సంభోగంవప్రకీల-అ
 త్రకీలేతివాతాన్యాం- సంభావనాయాంవాతాన్యాంస్త్వతా వను
 నయోకిలేతిరత్నమాలా- అభిదధేలభిహితం- అత్తాననురూపయోరామ
 మారరూపయోర్న్యటనోక్తై ర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంసంత్యజ్యలజ్జామపిసంభోగంకీలవపురిత్యభిదధేపారాణి
 కైస్తత్కావారాషస్యక్వనుకామరూపవిభవస్త్రీమాత్ర
 నైత్రప్రియః॥యదితిభిన్నంపదం॥౮॥ అథనాయకస్వరూపం

— ❀ నాయకస్వరూపనిరూపణం. ❀ —

రూప్యతేకీర్తిప్రతాపసంపన్నఃపుమర్థత్రయతత్పరః। ధురం
 ధరశ్చగుణవాన్నాయకఃపరికీర్త్యతే॥ తత్రప్రతాపసంపత్తిః
 పాగ్రేవప్రాదర్శి॥కీర్తిసంపత్తిర్యథా॥ నగ్రస్తస్తమసానచా
 హ్నిమలినోదర్యేననోకర్మితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాంకితత

త్తిర్యత్రానగ్రస్యవాభవేత్ । విరూపనుటనాచాసావిషమాలంకృతిస్త్రీ
 ధేతిలక్షణాత్- యత్సాందర్యమిత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యశ్రీరామపరత్వభాగి
 తింవారయతి- యదితిభిన్నంపదమితి ॥ ౮ ॥.....
 ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపని
 రూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥కీర్తితి॥ కోశదండజంతేజఃప్రతాపఃసప్రభా
 వఃప్రతాపశ్చయత్రేజఃకోశదండజమిత్యమరః- గుణవాన్మూర్వోక్తిమహా
 కులీనత్వాదిభిర్మహామహిమపాండిత్యప్రభృతిభిశ్చగుణైర్ముక్తాతతేతి॥
 తత్రతస్మిన్నాయకే - ప్రాదర్శితత్వాదృగిత్యాదితేజస్విత్యోదాహరణే
 ప్రదర్శితా॥కీర్తిసంపత్తిముదాహరతి నగ్రస్తఇతితమసారామలక్షణ-రా
 హాధ్వాం తేనుజేతమిత్యమరః-నగ్రస్తోనగ్రసీతః ప్రసిద్ధచంద్రస్తా

హుణా గ్రస్య తే-ఏవమగ్రీపయశశ్చంద్రైతత్తద్ధర్మనిషేధేనైవప్రసిద్ధచం
ద్రైవ్యతిరెకేతతత్తద్వైశిష్ట్యంబోధ్యం - నిర్దోషస్తమోగ్రస్తత్వాదిదో
షేభ్యానిగతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తుసదోషః- యశోరూపశ్చంద్రమాయశ
శ్చంద్రమాః-ఆత్రప్రసిద్ధచంద్రాద్రామచంద్రకీర్తిచంద్రస్యోనిక్యప్రతి
పాదనాద్వ్యతిరెకాలంకారః-భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
యోః|ఆనిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరెకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ || ౯ || ఏచ్ఛి
త్తివిశేషేణోదాహరణాంతరమాహ||ఉద్వేలాదితి|| ఉత్పృష్టేవలెకూల
కాలాయెనతస్మాత్, ఏతేనకూలేన ఆకల్పఘోయిత్వాతా-లేనచనియంత్ర
తాత్ప్రసిద్ధసాగరాత్సర్వదేశేషుసర్వదాచవ్యాపనశీలస్యశ్రీరామగుణ

సురోపాక్షికశ్రీరపి । లోకాలోకనగేంద్రలంఘనబధోనో
పంగుభావంగణోనిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘపతేర్జాతోయశ
శ్చంద్రమాః || ౯ || యథావా || ఉద్వేలాద్గుణసాగరాద్ర
ఘపతేర్నిర్ధూతదోషకరాదాసీతో-వ్యవిపల్లవశ్శుభయశో
మందారభూమిరుహః । నానాభూధరబీజసాగరరసాన్తర్భే
తోబిభ్రతిబ్రహ్మాండాఫలానియత్రబహుశస్సంశ్లిష్టసం
జాగ్రతి|| వేలాశబ్దేనకూలకాలాద్వావపిషపక్షితా- తేనోద్వే
లశబ్దేనదేశకాలనియంత్రతాత్ప్రసిద్ధసాగరాద్రామగుణసా
గరస్యవ్యతిరేకోదర్శితః- నిర్ధూతదోషకరాదిత్యత్రాపితభై
వ- అవిపల్లవః-వృక్షపక్షేపల్లవవ్యతిరేకశూన్యః| కీర్తిపక్షేవి
పల్లవేనాపిరహితః- నానాభూధరావబీజాని సాగరావవర

సాగరస్యవిశేషోదర్శితః వెలాభీతరాధివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి
రత్నమాలా-నిర్ధూతాదోషకరాదుష్టాయెనతస్మాత్-తద్గుణకీర్తినైనమరి
తమారీకరణాదితిభావః-ప్రసిద్ధసాగరస్తూపయాస్తమయయోరంగీ కృత
దోషకరత్యాశయః-కోపిపలక్షణః-ప్రాయోగవిలక్షణాదుత్పన్నోపివిల
క్షణోభవతీతిభావః-వైలక్షణ్యమేవప్రతిపాదయతి నానేత్యాదినా || వి
భ్రతిదధంతిబహుశోబహూనిబ్రహ్మాండాని ఫలానితివ్యస్తరూపకం సం
జాగ్రతిప్రకాశంతే|| తత్తత్పదార్థప్రతిపాదనపూర్వకమలంకారాన్నిప్తి
ణోతి వెలాశబ్దేనైతి|| తత్తైవైతి వ్యతిరేకోదర్శితత్వార్థః|| అత్రైతి||యశ

సీమందారస్వారోపస్యవిశిష్ట బ్రహ్మాండేషుఫలత్వారోపస్యచహేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకం-అవివల్లవఇతిశ్లేషస్య యశోమందారేన పల్లవతాసంపాదకత్వాజ్ఞేషరూపకయోరంగాంగిభావః- యశోమందారే బ్రహ్మాండానాం సంశ్లేషసంబంధపి సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - సాచరూపకౌఞ్ఞాపితేత్యనయోరంగాంగిభావశ్చైతిభావః- వ్యతిరేకాలంకారస్సృటివీవేతి- తస్యశ్లేషాదీనాంచసంసృష్టిరితిబోధ్యం - విభ్రతీతి- విభ్రంతీత్యస్యాపివిద్యమానత్వాత్ ॥ ఏవంకీర్తిసంపత్తి ముదాహృత్యలాఘువార్ధం పృథగుదాహరణమంతరేణత్రివర్గసమృద్ధిందర్శయతి ॥ ధార్మికత్వేతి ॥ తాతాజ్ఞేతిధామికత్వోదాహరణార్థమేవ - తాదృశసమృద్ధింవినాతాదృశేదార్యస్యా సంభావితత్వాత్పూర్వత్వాసన్నేత్యేదార్యోదాహరణాదర్థం వసిద్ధవత్సృజ్య తస్మాద్భావాత్తస్యకామస్సతస్సిద్ధ్యతీత్యాశయేనాహ - తదుభయేతి-కోటిరుత్య-

సాః। అత్ర శ్లేషరూపకాతిశయోక్తీనాంసంకరః। విభ్రతీత్యత్ర-వానపుంసకస్యేవైకత్వికొనుమభావః । ధామికత్వోదార్యవర్ణనాదేవతదుభయతుల్యకొటికః కామోష్యర్థసిద్ధివీవ ॥ ౧౦ ॥ ధురంధరత్వంయథా। ఆచార్యవాన్సరసుచిస్త్రీపురారిరాసీదాకల్పవాంఛ్చయనవానపిదానవారిః। దిక్పాలకావిద

షః- కోటిఃప్రకర్షచాపాగ్రసంఖ్యాపతాంతరాశ్రిష్టితిరత్నమాలా॥ ౧౦॥ ధురంధరత్వముదాహరతి॥ ఆచార్యవానితి॥దోషమండలేభుజదేశే-స్యాన్తండలంద్వాదశ రాజకేపిదేశేచబింబెదకదంబకెవ । కుష్టప్రభేదే పుష్పసూర్యకేపిభుజంగభేదేశునిమండనేస్యాదిలివిశ్వః - వరరుచిర్వాక్యకారః-ఆచార్యవాంతసద్గురులాభవాన్- పూర్వంకేషస్యసమస్తమస్తకవిధృతభూభారత్వాద్వరగుచేర్భాష్యోపదేష్టానాసీత్ - అథునాతుభుజభాగవిధృతవిశ్వవిశ్వంభరాభారేరముపీరేససద్గురుసకాశాద్భాష్య సంప్రదాయాంతసంగృహ్యతీతిభావః - త్రిపురారిస్త్రీపురాంతకః- ఆకల్పవాణకంకణకేయూరహారాద్యాభరణధారణసమంచితవేషః - అగస్త్రయతోన్నన్నమితానమత్పనైర్ధృతేకథంచిత్పణినాంగిజైరధశత్యుక్తత్వాద్భుజంగభూమణస్యతస్యతదసంభవాదాభరణాభావోభూత్ - అగస్త్రయతోన్న

స్యాన్యాయస్తత్వాస్తత్సంభవేనతల్లాభోభవదితిభావః - ఉత్తమాయానై
గజైశ్చర్యాంసంచారం - అత్రసంభూయధరితీధారిభ్యశ్శేషాదిభ్యో
సహాయదురంధరస్యశ్రీరామస్యాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకాంకారోవ్య
జ్యతే - లక్షణంతూక్తం॥ ౧౧॥

ఉదాహరణాంతరమాహ॥మృదుచందనేతి॥కలితాస్థితా-అతినిష్ఠురస్యకూ
ర్మకర్మరస్యకూర్మపుష్టస్యాగ్రేఉపరిభాగే-అత్రవైపుల్యవైష్ణవ్యాభ్యాం
కటాహసాదృశ్యాత్తమరపుష్టస్యకర్మరత్నవ్యవదేశః-కపాలేచకటాహ
చభైక్షుపాలైచ కర్మరత్నతిరత్నమాలా- అత్రాపిపూర్వవదలంకారః॥
ధ్వనివిశేషంపివ్యణోతి - అత్రైతి ॥ ౧౨॥ గుణాధ్యత్వముదాహరితి॥శే
షాత్తి॥ పురుషశ్శేషశ్చేత్యహస్రముఖాయది - ననుభూలోకవాసిభిస్తై

ధురుత్తమచూనచర్యాందోర్మండలేరఘుపతౌధరణీందధానే॥

౧౧॥యథావా॥మృదుచందనశీతరావబాహౌకలితాభూర్వి
జహౌనివాసఫలదం॥ అతినిష్ఠురకూర్మకర్మరాగ్రేపనిష్టాపిత
శేషభోగభాగే॥ అత్రనిష్ఠురపిపనిష్టాపితవదమహిమ్నాభూ
దేవతాయాఅనుపితస్థలావస్థానేనమహాస్సంతాపోజాతఇతివ
స్తువస్తునాధ్వన్యతే॥౧౨॥గుణాధ్యత్వంయథా॥శేషశ్చేత్యురు
షాస్త్రీవిప్రజజుషస్సర్వేవ్యనాశాయుషస్సర్వజ్ఞాశ్చచతుష్పదీ
పరిమితాంవాచంవదేయస్సదా॥శబ్దాశ్చక్రమవర్జితాయదిస

శ్శేషేరికింభవేదిత్యాశంక్యాహ- త్రివిప్రజజుషఇతి ॥ తథాపికతిపయేత
ఇత్యాశయేనాహ - సర్వేపీతి ॥ తరుగుల్మలతాదిపీలికామత్కుణమశ
కాదిస్థావరజంగమాశ్చేన్యథః ॥ నన్నేవమపిపరిమితాయుర్భిస్తైకింస్యాది
త్యత్రాహ-అనాశాయుషఇతి॥ ననుతథాప్యల్పజ్ఞానాంతేహంతర్గుణాః క
థంగోచరాభవేయరిత్యత్రాహ- సర్వజ్ఞాశ్చేతి॥ ననుతథాపివైఖరీమా
తోచ్చారిభిస్తైకథంగణ్యైర్విశ్వత్రాహ-చతుష్పదీతి-చతుర్థాంపదానాం
సమాహారశ్చతుష్పదీ- తత్పరిమితాంపరాపశ్యంతీమధ్యమావైఖరీనామ
కవదచతుష్టయపరిచ్ఛిన్నామిత్యర్థః - తాదృశీంవాచంవదేయ్యది ॥ న
న్నేరదావిశిష్టవాగుచ్ఛారణతుమత్స్వేపికింభవేదిత్యత్రాహ - సదేతి॥ న
నుతార్కగణయిత్సంపన్నావేపి శబ్దానాంలింగవిభక్తివచనానుసారిప

శేషణిశేష్యభావయావక్రమనియ మితత్వాద్విలంబా పత్తిసాన్యదిత్యా
శంక్యాహ - శబ్దాశ్చక్రమవర్జితాశ్చితి॥ నను తథాపి తేషాంవాచకలక్షక
వ్యంజక భేదాన్నితత్వా తా-లాతిపాతసాన్యదిత్యత్రాహ - సమస్తేతి॥ అ
భిధాతక్షణావ్యక్తిప్రసక్తింపినావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాథాఖ్యానశక్తౌశ్చేది
త్యర్థః॥ నన్వేవసపితేషాంప్రకృతోపయుక్తార్థవత్సానుసారేణప్రయోక్త
వ్యత్వాద్విలంబాపత్తిసాన్యదిత్యత్రాహ- నాక్రాంతాశ్చవక్షయేతి॥వి
వక్షయాఆకాంక్షయా ॥ నన్వేవసామగ్ర్యానుపనిఖిలగుణగణగణనా
స్యాద్వానవేత్యత్రాహ-తత్రాపీతి॥రఘుపతేస్సర్వేపినుణాఅగణ్యాః-కతి
చిద్దశితా భవేయిరితిభావః ॥ అత్ర కతిపయ పదార్థాభిధానపూర్వక

మస్తాథాభిధానక్షమానాక్రాంతాశ్చవక్షయారఘుపతేస్త
త్రాప్య గణ్యాగుణాః- అత్రసర్వపదం యథాయథసంబ
ధ్యతే॥ తరుగుల్బలతాదయశ్చతుర్ముఖాంతాజీవాస్సర్వశబ్దా
ర్థః॥చతుష్పదీపరిమితామితి॥వాగ్ధేనోశ్చత్వారిపదానితత్రసద
త్రయంప్రాణినోనోచ్ఛరయితుంక్షుం తేకింతుతురీయమే
వపదంవదంతి॥ అయంచార్థశ్చత్వారివాక్పరిమితాపదానీత్యా
దిశ్రుతిసిద్ధః॥వదేయిరితిసంభానాయాంలిజ్జీవదనసంభావి
తంచేదిత్యర్థః॥ సమస్తేతి-లక్షణాదివృత్త్యాఅర్థబోధకత్వేవిలం
బాపత్తైరితిభావః॥తత్రాపితథాపీత్యర్థః॥అతిప్రయోక్తయః॥
గణనాసామగ్రీమేళనేపికార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిశ్చ ॥ సా

మలంకారాన్నివృణోతి - అతేతి॥ యథాయథంయథాయోగం- పురు
షశబ్దగుణశబ్దైస్సంబధ్యతే-తస్యపురుషవిశేషణశ్చేకొలాభివ్యత్యత్రాహ-
తరుగుల్బేతి॥ అయంచేతి ॥ చత్వారివాక్పరిమితాపదానితానివిచర్యా
హ్మణాయెనునీపిణః ॥ గుహాశ్రీణినిహితానెంగయంతి ॥ తురీయంవాచో
మనుష్యావదంతీశ్రుతిప్రతిపాదితః॥ లక్షణాదీతి॥ లక్షణాయావాచ్యాగ్ధ
బాధతద్యోగప్రయోజనపర్యాలోచనసాపేక్షత్వాద్వ్యంజనాయాశ్చశ
బ్దాగ్ధోభయశక్తిమూలత్వాచ్చేతిభావః ॥ అతిప్రయోక్తయశ్చితి ॥ పురుషా
దీనాంశేషత్వాదిసంభావనాయాశ్చశవిషాణకల్పనాకల్పత్వాదసంబంధ
సంబంధరూపాతిశయోక్తయశ్చితి॥ గణనాసామగ్రీతి విశేషోక్తిశ్చేతి-

కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సపిపుమలకారణఇతిపక్షితేత్యర్థః - సాచేతి-అతి
శయోక్తీనాంకారణపామల్యసంపాదకత్వాత్తత్తనుప్రాణితేతిభావః -
సంకరః- అంగంగిభావలక్షణత్వార్థః॥ తేషామితి॥అలంకారత్వాభిప్రా
యోణింలింగనిర్దేశః॥ ౧౩ ॥ ఏవంసామాన్యతోనాయకస్వరూపం నిరూ
ప్యతద్భేదప్రగర్భసమూర్వకంతద్విశేషానాహ- సచేతి॥ తత్రధీరోదాత్తం
లక్షయతి - గంభీరఇతి॥ సారసంపన్నఃశారీరబలాధ్యః-సారోబలేస్థిరాం
శేచేత్యుచరః - కృపావాన్పరదుఃఖాసహిష్టుః - అవికన్ధనఅన్యశ్లాఘావి
ముఖః- పరకీయాంచుక్రుసంబంధినోగుణాన్యస్థోతీతితథోక్తః ॥ అన్యే
షాంసుగ్రహత్వాగ్గాంభీర్యమాత్రివివృణోతి॥గాంభీర్యమితి ॥ వికారా
ముఖవికాసతస్సంకోచాదయః॥ఉదాహరతి-రాజ్యస్థఇతి॥తుల్యఃవక్త్రప్ర

చాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతితేషాంసంకరః॥౧౩॥సచనాయ

—————~~ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషానిరూప్యస్తే~~—————

కశ్చతుర్విధః॥ధీరోదాత్తోధీరోద్ధతోధీరలలితోధీరశాంతశ్చైతి॥
గంభీరస్సారసంపన్నఃకృపావాన్పరవికన్ధనః॥పరకీయగుణగ్రాహీ
ధీరోదాత్తోనిగద్యతే ॥ గాంభీర్యహర్షామర్షాదివ్యంజకవికార
శూన్యత్వం॥యథా ॥రాజ్యస్థోవావనస్థోభవతరఘుపతిస్తుల్యవ
క్త్రప్రసాదఃకైలాసోద్ధారణాదీన్క్రితయతిగుణానన్యుతాన్ద్రా
వణస్య॥సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపి॥భవపినోనస్తతఃప్రత్యేకృపావా

సాదోముఖప్రసన్నతా యస్యసతతోక్తః - సింహాసనోపవేశిత్రచామ
రాదిపహారాజలక్షణోపభోగసమయే కంటకాద్యవృత కాంతారభాగ
కందమూలాద్యస్వేపణవేలాయాంచావైలక్షణ్యముఖలక్షణఇత్యర్థః-ఏతే
నహికోత్తరంగాంభీర్యంతస్యేతిదర్శితం-కైలాసోద్ధారణాదీ- పుష్పకా
పహరణైరావణోత్తేవణాదయదిత్యేబ్ధాధః- ప్రకటయతి - రావణదూషణ
ప్రస్తావప్రవృత్తానాంఛరణో గుణదోషాబుధోగృహ్లాన్నిందుత్వైర్భావివే
శ్వరః శిరసాశ్లాఘుతేఘ్రార్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతీతిన్యాయవాసుసృత్య
ప్రథయతీత్యర్థః- ఏతేపరకీయగుణగ్రాహిత్యంకైముత్యసిద్ధమితిభావః-
సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపీతి-అతీతీ శ్రుచ్ఛేద్యేపీత్యపేత్యబ్ధాధః - న్యస్తతఃప్రత్యే
కృపావానిన్యనేనపరదుఃఖాసహిష్టుత్వంవ్యభిచే- కిన్నరైగ్గీయమూనస్స

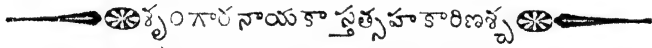
న్నవనతవదనోభవతీత్యనైనాత్మశ్లోఘాశ్రవణేపిలజ్జతస్యావిరభనత్వమథా
 త్సిద్ధమితిసూచ్యతే-తస్మాద్ధీరోదాత్తగుణోత్తమారఘూత్తమశ్చతిభావః॥
 ౧౪॥అథధీరోద్ధతలక్షణయతి-చండశ్చతి॥చండోతికోపశీలః-చండస్త్యత్యంత
 కోపనశ్చత్యమరః-వికణ్ఠనఃఅశ్మశ్లోఘాపరః-దృష్టోగర్వితః,బలీశారీరబలాఢ్యః
 ఉదాహరతి-రేరేశ్చతి॥రావణంప్రతిలక్ష్యణవాక్యం-రేరేశ్చతికోపాతిరేకవ
 శాద్విరుక్తిః-ఏతేనచండత్వందర్శితం- నీచసంబోధనేతురేశ్చత్యమరః-రా
 మంకిమితిన్యగయసేరేతిష్ఠ-త్వాదృశస్యరామపర్యంతపర్యటనమనమెక్షిత
 మితిభావః-ఏతేనదర్పస్సూచితః-బాలస్యతవమయాసహయోద్ధంకుతశ్చ
 క్తిరిత్యాశంక్యాహ-నిష్ఠురాశ్చితి-నిష్ఠురాస్తీర్ణ్వాః-మెకాందాబాణాః-కాం
 డోస్త్రీందంబాణార్వచగ్ధానసరవారిష్యిత్యమరః-పూర్వంప్రథమంప్రా
 ఢప్రాయః ప్రాథమ్యః - ప్రాయస్త్యనశనేన్మత్యౌతుల్యబాహుశ్య

స్తజ్జాసింధౌనిమజ్జత్యవనతవదనఃకిన్నరైర్దీయమానః॥౧౪॥చం
 డోవికణ్ఠనోదృష్టోబలీధీరోద్ధతోమతః॥యథా॥రేరేలంకేతరా
 మంకిమితిన్యగయసేతిష్ఠతేనిష్ఠురామెప్రాథప్రాయాతికా
 యక్షతజరసర్పరైస్సమ్యగాచమ్యపూర్వంసీత్వాప్రాణా
 హుతీనాంపదమతికతినానింరజితాప్రిణవాయూనాగ్రండా
 స్త్వతాగ్రలఖండాచలకబళపిఢౌవ్యగ్రభావంభజంతే॥౧౫॥స

యోరపీతివిశ్వః-యోఽతికాయస్తస్యక్షతజరసస్యరక్తోడుస్యర్పరైః -
 రుధిరాస్యగ్లోహితానరక్షక్షతజశోణితమిత్యమరః-శృంగారముఖ్యమ
 ధురాదిసువణ-రేతోనిర్యాసరాగగరళగ్రవపారదెఘాఅస్వాదగద్గనిసు
 ధాంబురసాఖ్యధాతుప్విష్టోరగ్గతిరత్నమాలా - సవ్యగ్యభేచ్ఛమాచ
 వ్య-ఏతత్సన్నసాస్యాప్ర్యపలక్షణం-త్వత్సంబంధినఃకాలఖండాచలస్యాచ
 లసదృశమాంసపిశేషస్యకబళవిధాభోజనే-కాలఖండయకృతీతుసమెశ్చమె
 శ్చత్యమరః-వ్యగ్రభావంత్వరితత్వం-ప్రాణాహుత్యాగలనానంతరవభ్య
 వహారంప్రతిత్వరాసముచితైవేతిభావః- ఏతేనవికణ్ఠనశ్చండ్వాపిత-అత్ర
 బాణేష్వాచమనాదనాదిలౌకికవృత్తాంతసమారోపాత్సమాసోక్తిః - పిశే
 షణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్యమ్యత్వంసాస
 మాసోక్తిరివ్యతీత్యిలక్షణాత్ ॥ ౧౫

అథధీరలితంలక్షయతి-సత్తి॥ నేతానాయకః-ఉదాహరతి- రాజ్యేతి -
 రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ- రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ
 ఏవేత్యర్థః-శిష్టంస్పష్టం॥౧౬॥అథధీరశాంతంలక్షయతి - ధీరశాంతత్తి॥ ఉ
 దాహరతి-గుగాదీనామితి॥మహితంపూజితం - అహితానామక్రోధా
 దీనంతశ్శత్రూన్స్వరతీతథోక్తం- జాపంజాపంజప్త్యాజప్త్యా - అత్రాలం
 కారాన్నివృణోతి-అత్రైతి సంతస్సంతో జాపంజాపమితివ్యంజనద్వయా
 వృత్త్యాభేకానుప్రాసః- మహితమహితేశ్వరస్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలితోనేతానిశ్చింతోభోగలంపటః॥యథా॥ రాజ్యాభిషే
 కసమనంతరకాలమేవరామేణసాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీః॥శ
 త్రుష్ణులక్ష్మణముతైరుపవర్యమాణస్సామ్రాజ్య భోగనిర
 తోభరతోబభూవ॥౧౬॥ ధీరశాంతశ్శాంతిదైర్యదిప్రోవిప్రోని
 గద్యతే॥యథా॥గుగాదీనాంనదీనామమలినపులి నేహంసం
 సేవ్యమానేస్సాతాః పూలాఃప్రశాంతాశ్శుభసితభసితస్య
 ప్రశస్తత్రిపుండ్రాః॥ సంతస్సంతోషవంతోమహితమహిత
 హృద్రాసునామాభిరామంజాపంజాపండురాపంబియమక
 లయన్భాసురాభూసురేంద్రాః॥అత్రశబ్దాలంకారాంసంస్మ
 ట్టిః॥ఏతేనాయకాస్సర్వరససాధారణాః ॥౧౭॥ అనుకూలాః

వక్షిణశ్చశతోభృష్టత్తి స్మృతత్తిచత్వారశ్శృంగార రసనా
 యకాః॥ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్॥యథా॥ ధమ్మిల్లందరపు
 ల్లహల్లకడలైరుల్లాస్యభాలస్థలేకస్తూరీతికలంకపోలకుచయో
 నిర్మాయపత్రాంపురాన్ । ఉత్సంగేపివేశ్యభూషణగజై

వృత్తాయమకంసర్వత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చైతత్రయాణాంసంస్మృష్టిః॥ఏ
 తత్తి॥ధీరోదాతాదయశ్చత్వారోనాయకాస్సర్వరసేషుసాధారణాః అ
 నుకూలాదయస్తృశృంగారమాత్రవిషయాః ॥౧౭॥ అనుకూలంలక్షయతి-
 ఏతేతి॥ ఉదాహరతి-ధమ్మిల్లమితి॥దరపుల్లానామీషద్వికసితానాంహల్లకా
 నాందలైర్ధమ్మిల్లంకేశపాశముల్లాస్యాలంకృత్య - కపోలకుచయోఃకపోల
 యోఃకుచయోశ్చైత్యర్థః-స్వయంస్వహస్తేనేత్యర్థః- కామశార్దుకలతా

అభిధాతరంగః—౨

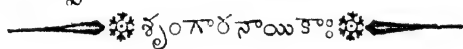
మార్వేవవిపంచితస్యారవైః అత్రస్వయంభూషితాయస్సీకాయా
స్సోస్వత్సంగోపవేశననాపరాన్వేషిణీకంబరద్వేషిణీకమక్షరామాస్స
ల్యసంతర్జయతిసతిచుంబనాలింగనాద్వ్యసక్తోభూదిః భాః అతాద్వపా
దెవృత్త్యనుప్రాసః-చతుర్థపాదేరూపకం॥౧౮॥అథదక్షిణంలక్షయతి-తు
ల్యఇతి॥అనకత్రానేకాసునాయకాసుతుల్యస్సనున్నేహానువర్తదక్షిణా
యకః॥ఉదాహరతి-విద్యేతి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥అత్రవిద్యాదిషు
ప్రాధాంగనాత్వాద్వారోపాక్రూపకాలంకారః-అరోపవిషయస్యస్యాద
రోహితరూపిణః । ఉపరంజకమారోవ్యమాణంతద్రూపకంమతమిలిలక్ష

స్సీతాంస్వయంభూషితాం రామఃక్రీడతికామకాన్తుకలతా
మార్వీవిపంచీరవైః॥౧౮॥తుల్యోనకత్రదక్షిణః॥యథా॥వి
ద్యాప్రాథమిలాసినీ భిరశేకంకంఠే గృహీతస్వయం భూదే
వ్యాసతతావలంబితభుజోరాద్యశ్రేయారంజితః । కాంతైః
ర్వివధూజవైఃపరివృతస్సతాగంతిసేమంః॥౧౯॥క్షైష్ణ్వేష్టతను
ర్విదేహతనయానంకేవిధతైఃభుః॥౧౯॥నాయకామాత్రవి
జ్ఞాతవిప్రియశ్శతఉద్యతే॥యథా॥గూఢంత్యయానాయక
గోపిలాయామృగేక్షణాసీస్తుకురేతదయే॥దృష్టామయాసా
ద్యహిమత్సమానాశార్యంతవజ్ఞాతమభూతపూర్వం॥౨౦॥
వ్యక్తాపరాధోన్భీకోదృష్టఇత్యభిధీయతే॥యథా॥వీరశ్రీయో
వపుషితేపరిభోగవిహ్నంసంలక్ష్యతే తుమమిదంసహింసంవరి
తుం॥సర్వంమయాహివిడితంచరితం త్వదీయంతత్కంప్రతా
రయసిమాంవిసయైరభీకైః॥౨౧॥ఏతేషాంనాయకాసుకూలనే

ణాత్ ॥౧౯॥శతంలక్షయతి-నాయకేతి॥ఉదాహరతి-గూఢమితి॥అద్యహిఅ
ద్యైవ-అత్రాదృశ్యదృష్టేస్వప్తిన్నేవనాయకాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాం
తిమదలంకారః॥౨౦॥ధృష్టంలక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి-వీరశ్రీయ ఇతి॥
వీరశ్రీయోవీరలక్ష్యోఃనాయకాయాశ్చేతిస్రతీయతే పరిభోగవిహ్నం
పరశస్త్రప్రహారవ్రణంసఖతతాచికంచ - సంవరణంగోపనం-అభీకైరశ
త్రైః-అత్రవీరశ్రీనాయకయోరభేదాభిసంధిః । ౨౧॥ ఏవంశృంగారనా
యకాన్నిరూప్యతస్సహాయాన్నిరూపయతి ఏతేషామితి॥నాయకానామను

కూలనేప్రణయకలహాదినావ్యవధానేసతిపునస్సంయోజనశ్చత్యర్థః-కించిది
తి - ధానేతిస్మిత్తనాయకాదీషన్మానసుణః ప్రాసంగికతివృత్తినా
యకఃకించిదూనశబ్దేనవివక్షితః తదుక్తం- తస్యైవానుచరోభక్తఃకించిదూ
నస్తుతద్గుణై రితి-సచనుగ్రీవమకరందాదిః-కళాసునాయకోపయోగిగీతా
దిషు-వాక్యాంగవెషవికారాదినాహాస్యకారీవిదూషకః||పీఠమర్థముదాహ
రతి-శ్రీరామెతి-కోవిదిలక్షణః - అతపవాచ్ఛతః-వైలక్షణ్యాచ్ఛతత్వేద
ర్శయతి-యశ్చితి-శ్రోత్రభూమింశ్రోత్రప్రదేశం-అథ్థాదరీణాం - గతపివే
త్యవధారణే నశించిదపివక్త్రీతిసూచితం- లోకతావత్పరమార్ద్రానాయకాస
మీపెసంఘటనోచితంమధురరచనంకిమపివచనంసముపదిశ్యతదాసంయో

క్రమాత్పీఠ మర్థవిటచెటవిదూషకాస్సహకారిణః || కించిదూ
నఃపీఠమర్థఃకళాసుమతలోవిటః| సందానకుశలశ్చైటోహాస్య
ప్రాయోవిదూషకః|| తత్రాద్యోయథా||శ్రీరామభూపతవ
చాపగుణస్వనాత్ప్రకోప్యచ్ఛతోజయతినయతీపీఠమర్థః| య
శ్రోత్రభూమిగతపవనయత్యరీణాం రాజ్యశ్రియస్త వచిరా
యవశంపదత్వం||౨౨||ఇతరేషాంస్పష్టముదాహరణం|| అథా

ప్రవిధాశ్శృంగారనాయకానిరూప్యంతే||స్వాధీనపతికాహ్యే
కాతథావాసకసజ్జికా| విరహాతగంత్రితాచైవవిప్రలభా
చఖండితా||కలహంతరితాచైవతథాప్రేషితభర్తృకా|తథా

జయతి-అస్యాచరణంత్యగ్యధేతిబోధ్యం-అత్రప్రకృతేచాపగుణస్వనెఆరో
ప్యమాణస్యపీఠమర్థత్వస్యప్రకృతరాజ్యలక్ష్మీరూపనాయకావశం వదత్వ
ప్రావణరూపకారోపయోగితాత్పరిణామాలంకారః-ఆరోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగితేపరిణామశిలిలక్షణాత్ || ౨౨ || విటాదీనామనుదా
హరణేప్యదాహృతప్రాయత్వమిత్యాశయనాహ ఇతరేషామితి|తల్లక్ష
ణాదేవతస్విరూపంసుబోధమితిభావః || అథసంభావితనాయకసామా
న్యగుణయోగినీనాయకేతిసామాన్యలక్షణంసిద్ధవత్ప్రత్యతద్విశేషఃకతిది
లక్షణోదాహరణాభ్యాంనిరూప్యంతే||అథేతి|| స్వాధీనపతికాంలక్షయతి-
స్వాధీనేతి || స్వప్తిన్నధీనస్సరతసుఖాస్నాదలోభేనాయత్తః పరిర్యస్యా

స్సాతతోక్తా ॥ ఉదాహరణి-హోలాయామితి॥ అధిరోష్య సపరిరంభోద్ధర
 జెనోపవేశ్య - మండలంనై రతిభీరుత్వాదీషచ్ఛలనైః - ఆందోళయకథ
 త్వైవచాలయః - కేళీకాననేక్రీడోద్వానేయమంజువంజులారమ్యవకు
 తాస్త్యసంబంధిషులతాకుంజేషు-అశ్రులతాగ్రహణమితిసాంప్రతాద్యో
 తనార్థం- అధకేసరైవకుళోపంజుశశిత్యమరః- లాలయతేక్రీడయతి- అ
 శ్రస్యభావోక్తిరథ్థాలంకారః, పుత్యమప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసశబ్దాలం
 కారోచేతితేమాంసంసృష్టిః॥ ౨౩॥ అధవాసకసజ్జికాలక్షయతి- కేళీగృ
 హమితి ॥ వాసకేవాసవేశ్మనిసంభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నధానైవవా

భిసారికాచేతినాయకాస్త్యప్తధాస్త్యతాః॥స్వాగీనపతికాసా
 స్యాద్వాపత్యానిత్యలాలితాః॥యథా॥ హోలాయామధిరోష్య
 మండలంనైరాందోళయన్నాదరా తైలేళీ కాననమంజువంజుల
 లతాకుంజేషుపంచారణ్యన్॥ స్వేదాంభోమనసారసారరజసాం
 తోదేనశాంతిం నయన్ప్రామోలాలయతే విదేహతనయా ము
 త్సంగసంసంగీనం ॥ ౨౩ ॥ కేళీగృహంతథాత్మానమలంకృత్య
 స్తురాతురా॥ ప్రతీక్షతేయావయితంసాస్యాద్వాసకసజ్జికా ॥
 యథా ॥ కేళీసచ్చనిసజ్జితేస్థితవతీస్వాంగంముహూర్భాషితం
 పశ్యంతీముకుతేభవిష్యతిరైసంకల్పయంతీక్రమం॥ పృచ్ఛంతీ
 దివసావసానసమయస్యా సన్నభావం ముహూర్భాలా మేభవ
 తః॥ ప్రతీక్షణపరామారామజాడ్యంకృధాః ॥ ౨౪ ॥ విరహేణ
 కృతోత్కంఠావిరహూత్కంఠితామతా॥ యథా ॥ హస్తస్య

సకసజ్జికా- (స్త్రీ)తాంవారస్తువాసకఇతిపత్యేవాసకేవారదివసేసజ్జయతి
 సజ్జికరోతిహామేణకేళీగృహదికమితివాసకసజ్జికా ॥ ఉదాహరణి॥కేళీ
 సన్నకీతి॥ శ్రీరామంప్రతీసేతాసభవచనం - సజ్జితేసంభోగోపకరణైస్స
 జ్జీకృతే - ముహూఃపశ్యంతీక్రమం చాతుర్యవిశేషం సంకల్పయంతీసమా
 లోచయంతీ- పృచ్ఛంతీ-సభరితిశేషః- మేభాలేతిసముదాచారోక్తిః-జా
 డ్యమాలస్యం॥ ౨౪॥ అథవిరహూత్కంఠితంలక్షయతి- విరహేణేతి॥
 కృతాఉత్కంఠా-సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదోయత్రాస్తీత్యభిమన్యతే॥ త
 త్త్వానీచా ససకల్యాణ తాముతై రాంపర్యభాగ్యై క్షలక్షణై

చ్చావిశేషోయస్సాస్సతతోక్తా॥ ఉదాహరతి - హస్తేతి॥సా తాత్పర్యే
వనర్తతేతద్వర్తనత్వన్యాత్కానుబద్ధమితిభావః-అశ్రస్య భావోక్తిరలం
కారః॥ ౨౫॥ రాగైశ్చలబ్ధవిషయేవేదనామహతీచయా । సంపాదనచగా
త్రాణాంతాముత్సంతాంవిదుర్బుధాఇతిపక్షమనుస్మత్యోదాహరణాంత
రమాహ - కందపఃఇతి॥హేమమసఖిత్యాతివశాత్సంబోధనం-త్వంహ
సత్వరంగత్వాసమానయేత్యాకూతం- తైత్కానిలైర్మలయమారుతైఃఉ
ద్దీపయతిప్రజ్వాలయతి-ఇతఃపరంకింకరిష్యతివేతిభావః-హంలేతిభేదే-హం
తమాద్వేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - కాగతిరివేద
నాతిశయోక్తిః-అశ్రవిరహేఅనలత్వారోపస్యచంద్రకిరణేషుచందనైఃధ

స్తముఖాంబుజానవరతంద్వా రేఖితైస్థితంత్వన్యైర్దైచలితం స
ఖీననమపిత్వామేవసామన్యతే । ఎకాంప్రేషితవత్సపిప్రయ
సఖిమన్యాంపునః ప్రేషయత్యాహరాదిపరాజ్ఞుభీ రఘుపతే
త్వయ్యేవసావర్తతే ॥ ౨౫ ॥ యథావా॥ కందర్వోవిరహోనలే
షమసఖి క్షిప్త్వాచకోరాంగనాచంచూఞ్డితచారు చంద్రకి
రణశ్రీఖండకాండచ్ఛటాః । చంచన్నూతనచూతరేణుః కిరై
త్వైత్కానిలైస్సాంప్రతం హంతోద్దీపయతి ప్రియోరఘుపతి
ర్నాయాతికామగతిః ॥౨౬॥ ప్రియోవచితాజ్ఞేయావిప్రల
భ్యాస్తగాతురా॥యథా॥శ్వసితమృదితమేతత్సంకేతితం మే
నిశితయఃపిచంద్రోనన్యహూరావచంద్రః । అజనిరజనికా
లస్సాంప్రతంయాతయా మస్సృభవనమయిసఖ్య ససత్వరం

సత్వారోపంప్రహేతుర్వాస్వరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౨౬ ॥ ఆథవి
ప్రభాంబుజయతి- ప్రియేణేతి॥ వచితాలనాననప్రతారితా॥ఉదా
హరతి-శ్వసితే॥శ్వసితైర్వేదనావశాన్సంతతప్రసరుమన్వనిశ్వాదైర్మృ
దితంపరిప్రసూతృరితస్తాపితమిత్యర్థః - చంద్రశిరయఃపిజాలమార్గ
ప్రవిష్టై కదైశ్శీతలయతిఖలు - ఏభావర్యాః ప్రభాత ప్రాయత్వాదితి
భావః- 'రామచంద్రప్రసశిశిరయ' - అగమనానంసేనేనే భావః- 'అహూ
ఇవిషాదే' - అహూఇకగర్భలశ్వర్యేవిషాదకరుణ్యాద్యోరితరత్నమాలా
యాంకరాచూమాయస్యసశోక్తిః - సత్వరంయాతగచ్ఛత-స్వభావ

నంప్రతియా మోగచ్ఛాపః- యాతేజ్యనైనాద్యాప్యగమనాభిలాషః కిం
చిదస్తీతిసూచ్యతే - అత్రానుప్రాసయమకయోస్సంస్కృష్టిః ॥ ౨౭ ॥
అథఖండితాంలక్షయతి॥ క్వచిదితి-క్వచిన్నాయైకాంతరసన్నిధౌ ॥ ఉదా
హరతి- సీతక్షపత్తితి॥ వివస్వాంతస్సార్యః- ధృష్టనాయకశ్చ-క్వచిత్ మేరో
రుత్తరభాగేనాయైకాంతరసన్నిధౌచ- సీతక్షపోయాపితరాత్రిః - అతఏ
వాధఃకృతంజీవనఃజలయస్యాస్తస్యాః- అన్యత్రాధఃకృతంవృధీ-కృతం
జీవనంప్రాణధారణయస్యాస్తస్యాః- రాగాన్వితఆరుణ్యయుక్తః- అన్య
త్రానురాగయుక్తః- తుహినంహిమమేవబాష్పంమంచతీతస్యాః - అ
న్యత్ర తుహినబిందుసదృశాశ్రుకణాన్మంచతీతస్యాః - కించలీనాపత్న
సంకౌచాత్తీరోహితాశ్రుస్యాంతస్యాః- అన్యత్రవిలీనశోభాయాః- అ

యాతయామః॥అహూతభిభేదే ౨౭॥క్వచిన్నతక్షపేకాంతే
ఖంశితేద్వైకహయితా॥యథా॥మమైవవ్యాయోగే ॥ సీతక్ష
పః క్వచిదధః కృతజీవనామూరాగాన్వితస్తుహినబాష్పముదో
నలిన్యాః॥ లీనశ్రియోపగతితాలిగిరోఽవస్వాన్మస్తాతిపాదపత
నైసపునఃప్రహర్షం ॥ ౨౮ ॥ నిరస్యదయితంకోపాత్పశ్యాత్తై
వముపాగతా॥కలహంతరితానామకళావిద్భిరుదాహృతా॥య
థా॥ప్రాణాఃపంచవిరించి నామకృతాబాణాశ్చతన్వారణాః
పంచైవాత్మభువస్తథాపినభయంతేభ్యోమమాశంకితం॥ పథం
ప్రాణమహంసరాఘవమయంయత్ప్రిగ్నినాసంస్థితాకోపా

తవేవవిగతితాలిగిరోయస్యాస్తస్యాః-అన్యత్రవిగతితాఆలిగిరస్సఖిసల్లా
పాయస్యాస్తస్యాః- నలిన్యాఃపత్తిన్యానాయైకాయాశ్చపాదపతనైకిరణ
ప్రసారేణపాదయోఃపతనైనచ-పునఃప్రహర్షః-వికాసఃఆనందంచ-పుష్టాతి
అశ్రవశ్చిత్తవిశేషణసామ్యానప్రస్తుతనాయకవృత్తా-తప్రతీతేస్సమాసో
క్తిరలంకారః॥ ౨౮॥ అథకలహంతరితాంలక్షయతి- నిరస్యేతి ॥ దయితం
ప్రణామాదినాప్రసాదనపరంప్రియం-కలహేసతిమథేనాంతరితా॥ఉదా
హరతి- ప్రాణాశ్చతి॥ తేహంప్రాణానాంమారణాపహర్తారః - యద్య
స్తాత్ ప్రాణాఘనమయంపథంప్రాణ వినానసంస్థితాతస్మాదైభ్యో
భయంనాశంకితం-పంచబాణాశ్చపంచభిగ్న్వైఃపంచానాంప్రాణానామ

పహరణేపిరాఘవరూపప్రసాదానన్విధానమహిమాసభిరభూదితిభావః -
 కొపాస్తంవిధూయాద్యస్తరశరా ఏవ గ్రాహ్యస్తైః కథంనగ్యమ్యో గృహీ
 తాకథంనభవేయం-తదభినాభవిష్యామీతిభావః అత్రరాఘవేఅరోప్యమా
 నశ్యప్రాణత్వస్యభయాభావోపయోగిత్యాత్మరిణామాలంకారః-స్తరశ
 రగ్రాహైరితిరూపకమితీతయోస్సంసృష్టిః॥ ౨౯ ॥ అథప్రాప్తిభర్తృ
 కాలక్షయః- దేశాంతరేతి॥కాంతే - కథాభిఃకమనీయాభిఃకామ్యైర్భృ
 నైశ్చసర్వదా । ఉపచానైశ్చరమయేద్యస్సకాంతభిరీతభక్త్యుత్తలకుణ
 భిర్యథః॥ఉదాహరతి-రామభిః॥గచ్ఛతిసతి-నతుగతే - కందర్పగైర్మద

దద్యవిధూయతంస్తరశరగ్రాహైర్నగ్యమ్యోకథం॥ ౨౯ ॥ దే
 శాంతరగతే కాంతేభిన్నాప్రాప్తిభర్తృకాలక్షయభా ॥ రామ
 గచ్ఛత్యసురవిజయంకర్తుకామే వనాంతంభూనందిన్యాదిసశశిక
 భాపాంశురఃకాంతిపూరః॥కందర్పగైర్మదభివపుషిస్సప్తమం
 గారభంగీమంగీచకైభిసితపటలీరూపణాటోపముద్రా॥అత్ర
 కందర్పగైరితిపంచమీఅనురాఃఖరాదయః॥ ౩౦॥అనురక్తాస్వ
 యంకాంతంయాతీయాసాభిసారికా ॥ యథా ॥ రావణావర
 జాతత్రరాఘవంమదనాతురా । ప్రతిపేదేనిదాఘార్తావ్యాళీవ
 వలయప్రమం ॥ ౩౧ ॥ యథావా॥ఘోటీతీష్ణఘ్నిరక్షతక్షీతిర
 జస్సాస్ఫరాంధకారావృతేసంయద్రాత్రిముఖే కృపాణలతికా
 దూతీకృతాలంబనా । శుండాంబ్యుతిడంబరాంబరధరాశూరై
 కభోగోన్ముఖీశశ్రుశ్రీరభిసారికారఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥

నానలాత్ - అంగారభంగీంధతిదధానై - భసితపటల్యాభివృత్తపుంజస్య
 రూపణాటోపలచ్ఛాననాతిశయస్తస్యముద్రాంబిహ్నం ॥ ౩౦ ॥ అథా
 భిసారికాలక్షయతి- అనురక్తైతి-స్తరార్తాభిసరేతాకాంతంసారయేద్వా
 భిసారికైతిద్వివిధముభిసరణం - సారయేదితి-చూత్యాదిముఖేనాతిశేషః- త
 త్రావృతౌపలంబనేనోదాహరతి-రావణేతి॥ రావణస్యావరజాస్వసా-
 అతోపమాలంకారః॥ ౩౧ ॥*

ఉదాహరణాంతరమాహ-ఘోటీతి ॥ శుండాంబ్యుతిడంబరఃకాం
 త్యాడంబరవి నాంబరమవగుంధనపటంధరతీతితథోక్తా - శశ్రుశ్రీరవాభి

సారికా - అశ్రూపకాలంకారః ॥ ఏవం నాయకాస్స మాన్యతోష్టవిధా
నిరూప్యతా సామైవ ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేన చతుర్వింశతి సంఖ్యాభవతీత్యా
హ-పత్యాత్మి - ముగ్ధాస్వాగీనపతికామధ్యాస్వాగీనపతికాప్రాధాన్యా
గీనపతికేత్యవంప్రకారేణావస్థాత్రయయుక్తాశ్చతుర్వింశతి సంఖ్యాకాభ
వంతీతిభావః-తాఃపునరితి-తాఃపునస్వాగీనపతికావ్యష్టవిధనాయకావప-
పద్మిన్యాదీతి-పద్మిన్యాఃయోజాతభేదాః - నావస్థాభేదాఇతిభావః - తా
సామిలి-నేహప్రపంచ్యతఇతి. తత్స్వరూపస్యబహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రా
న్యైగుక్తత్వాచ్చనాతోచ్యతఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఏవం నాయకస్వరూపం

ఏతాశ్చ ముగ్ధామధ్యాస్వగల్భాభేదేన త్రివిధాభవంతి-తాసాం
స్వరూపం రసతరంగేవ త్యాయః - తాఃపునఃపద్మిన్యాదిభేదేన చ
తుర్విధాః-తాసాంలక్షణంకామశాస్త్రైస్త్రిసంధిమితనేహప్రపంచ

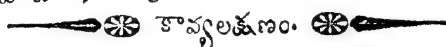
—❀ అకకావ్యసామగ్రీప్రతిపాద్యతే. ❀—

చ్యతే ॥ ౩౨ ॥ అథేదానీముక్తిగుణః శిష్టస్య నాయకస్యకథాశరీ
రనిర్వర్తకంకావ్యంబిలక్షణమిషురాదౌతత్వానగ్రీందశ్చయతి ॥
బీజంహితస్యాః ౩ వితాలతాయాః ప్రాంచోవదంతిప్రతిభావి
శేషం । సత్యావ్యవాస్తావ్యవబోధనాదిజలావసేకాదికమీర
యంతి ॥ ప్రాంచఇతి నాంచేపూజాయామిత్యుపధానకారస్య
లోపప్రతిషేధః-ప్రతిభేతి - ఆతశ్చోపసర్గఇత్యర్థః అకర్తరిచ
కారకేసంజ్ఞాయామితికరణార్థతాప్రతిభాంత్యనయేతిప్రతిభా-
ప్రృతిర్వ్యతితవిషయావలిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలి

రూప్యకావ్యస్వరూపనిరూపణంబిక్తిస్తుస్సంప్రతితదత్వత్తిహేతుంప్రతిపా
దయతి-అథేతి ॥ ఉక్తైగుణైర్నైర్మలమీనత్వాదిభిర్విశిష్టస్య - కథైవశరీ
రంతస్యనిర్వర్తకంనిష్పాదకం॥బీజమిలి-స్వయంవ్యాకృతం ॥ ప్రాంచఇతి-
ప్రకాశేణాంచ్యంతేపూజ్యంతఇతిప్రాంచః ప్రతిభేతి-ఆతశ్చోపసర్గఇ
త్యర్థః-అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయాం - ఉపసర్గఉపపదేసత్వానంతార్థా
తోః కర్తృభిన్నకారకవాచకస్సంజ్ఞాసంజ్ఞాచేత్ప్రకృతిప్రత్యయస
ముదాయః-ఇతికరణార్థతా-ప్రతిభావ్యవయేతి భానంప్రతికరణత్వాత్
కారకానితు-కిర్తూచకిర్త్యకరణంసంప్రదానంబివైషవ । అపాదానాని

అనుచ్యహుఃకారి కాణిషడితి - పాశ్రామీనేశక్తిః కవిత్వవిభూతస్సం
సాగరివిశేషితకావ్యప్రకాశకృతః - ఏతేనప్రతిభాశబ్దోవ్యాకృతః - ప్ర
స్ఫుతావతి అస్రయాంవిశేష్యనువర్తితే - ఉద్యోధఃస్ఫూర్త్యన్ముఖత్వం -
యథేతి - అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ ఏవంకవితా రణాదికము
త్వాసంప్రతికావ్యసామాన్యలక్షణమాహ - సగుణాలంకృతీతి ॥ కావ్యమి

క్షేణ్యమాప్రజ్ఞాత్రైకాల్పగోచరా । ప్రజ్ఞాంశవనవోన్మేషశాలి
నీంప్రతిభాంవిదురిత్యుక్తలక్షణప్రాచీన జననకృతసుకృత వి
శేషసముత్పాదితాశక్తిః । యాంవినాకవితై వనప్రసరేత్ ।
ప్రస్ఫుతావాఽపహంసనీయాస్యాత్ । తస్యావిశేషఉద్యోధః ।
తక్రవితాలతాయా బీజంప్రధానకారణంప్రాంచః ప్రా
హుః । కావ్యానిరామాయణాదీనిశాస్త్రాణికాణాదపాణీనీ
యాదీని । ఆదిశబ్దేనగజతురగఖడ్గాదిశాస్త్రాణాంపరిగ్రహః ।
తేషామవబోధనంసవ్యగర్థపరిచ్ఛిన్నైః । ద్వితీయేనాదిశబ్దేన
కావ్యవిచ్ఛిన్నయా కావ్యకరణవిచారయోర్నిరంతరపరిశీలనం
వివక్ష్యతే । అనవరతమభ్యస్యతామేవ కవీనాం కావ్యేషుపా
కోదయదర్శనాత్ । ఏతత్సర్వంతస్యాజలావసేకాదికంప్రా
హుః । అత్రాదిశబ్దేనవోహదాదిపరిగ్రహః । యథాహిక్షితి
పాథః పవనాదీనాం కారణత్వేష్యంతురోష్ణత్వావంతరంగత్వా
త్ప్రధాన్యంబీజస్య । ఏవంప్రతిభాశక్తైరపికవితోదయేంత
రంగత్వాద్వ్యుత్పత్తిమాంద్యావిర్భూతదోషనిరాకరణప్రభ
వజ్ఞుత్వాచ్చప్రధాన్యమితిభావః ॥ ౩౩ ॥ అథనాకావ్యసా

మాన్యలక్షణమాహ ॥ సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థాదోషవ
జితైతే ॥ గుణాదీనాంలక్షణాతత్తత్తరంగేషువర్త్యమాః । ప

తిలక్యనిర్దేశః-శిష్టలక్షణం- అత్రగుణాలంకారాదియ క్తస్యశబ్దార్థయుగ
ళన్యైవకావ్యత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థావిచ్ఛిన్నత్వ నిర్దేశాచ్చ కమనీయ
శ్శబ్దపవనాల్గతపవనాకావ్యమితిపక్షవ్యయంనిరస్తమితిబోధ్యం - ననుగు
ణాదీనామవబోధేతస్య తిలక్యపరిజ్ఞానంభవమిత్యత్రాహ - గుణాదీనామి

నిర్గుణయోగసంలంకారయోగసదోషయోగశ్చైవ వ్యాప్తివారణాయవిశే
షణవై శిష్ట్యై - నన్వదంబక్షణమసంభవాత్రాంతమిత్యాశంక్యపదశబ్దస్య
వివక్షితార్థమాహ-పదశబ్దేనేతి - సుప్తిజంతాన్యతరపరత్వేతుగుణాలంకా
రాదివై శిష్ట్యసంభవాత్ - వాక్యపరత్వేయక్రియాహ-తతైశ్చైవై - వా
క్యవివేచ్యర్థః-పదంబక్షణయతి-పదమితి - సుప్తిజన్యతరవిభక్త్యంతత్వంపద
సామాన్యలక్షణం-వైయాకరణాభిమతలక్షణమాక్షిపతి- సుప్తిజంతమితి -
అయంభావః-సుబంతంపదమిత్యుక్తేతిజం తేతివ్యాప్తిః- తిజంతంపదమిత్యు
క్తేసుబంతేతివ్యాప్తిః- సుబంతత్వేనతీజంతత్వంపదత్వమిత్యుక్తేలసం
భవశ్చితి ౧ . పదవిభాగమాహ- పదమితి॥వాచకమితి॥తత్పదమిత్యర్థః ౧
థేతి- విభాగాదేవత్రైవిధ్యేనీధేప్రిధేత్యనేనన్యంగ్యజీతకత్వాత్కాన్య
స్యన్యంజకస్యాప్యత్రావశ్యకత్వమితిజ్ఞాప్యతే॥వాచకంబక్షణయతి-సాక్షా
దితి॥సాక్షాదవ్యవధానేనసంకేతితోయోగస్తస్యబోధకంబోధజనకం- అ

దశబ్దేనాత్రపదసంకర్షాత్పదకంవాక్యంబక్షణే-తత్రైవకావ్య
లక్షణసంభవాత్ - పదవిభక్త్యంతంవేద్యం- సుప్తిజంతం
పదమితిపదలక్షణస్యప్రత్యేకసముదాయపక్షయోరవ్యాప్త్య
సంభవదోషగ్రస్తత్వాత్ ౧. పదవిభజతే ॥ వాచకంబక్ష
కంవైవవ్యవజకంచేతి తత్ప్రీధా ॥ ఆన్యం బక్షణయతి ॥ సా
క్షాత్సంకేతార్థస్య బోధకం తేషు వాచకం ॥ సంకేతో

త్రసాక్షాత్త్వంపదాధాంతరప్రతీత్యవ్వారకత్వం బక్షణాయముఖ్యాన్య
బాధాదిరూపసంకేతసాపేక్షత్వాల్లక్షణేతివ్యాప్తివారణాయసాక్షాది-
ముఖ్యాన్యబాధాదిప్రతయసమయసాపేక్షాల్లక్షణేతి కావ్యప్రకాశకారో
క్త్యాతస్యవ్యవధానేనలక్ష్యాన్యబోధకత్వాన్నసాక్షాత్త్వం యస్యశబ్దస్య
యత్రావ్యవధానేన సంకతోగృహ్యతే సతస్యవాచక శ్చితి మమ్మటపా
దాః-యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్తంయఃప్రశిషాదయతిసవాచకస్తస్యైత్య
ర్థశ్చితివరదరాజార్యాః - తస్మాదవ్యవధానేనసంకేతస్యాన్యస్యబోధకం
వాచకమితిమూర్ఖాః - ఏతేనసాక్షాదర్థప్రశిషాదశబ్దత్వమిత్యేకంబక్ష
ణం సంకేతితార్థప్రశిషాదక శబ్దత్వంచాపరంబక్షణంవాచకస్యైతి లక్ష
ణవ్యయతాన్వర్యమితిలక్షణవ్యయపక్షిమేషోఽయంతేత్యైవ శ్చితి సం

ప్రవాచాపరిష్కానాసంభాషితాథోప పాదవాచశ్య కాథా ప్రపాదనా
యతనంకస్యబిద్వాఖ్యానమపాస్తం సంకెతశబ్దాధింపవేస్తు సంకెతశ
బ్దాధమాహ- సంకెతతత్వ-సంకెతోస్యసృహీతస్సంకెతః (తపవగృహీ
తస్సంబంధోయస్యసత్తత్వాతయేనగృహీతసంబంధ ఇత్యర్థః) ప్రస్తుతం - శ
బ్దాధియోర్నిశ్చితసంబంధదాన్యాపాదనాయుతిచిత్స- బంధ- భాసాన్పరి
లిపాద్యనిరాకరోతి నన్విత్యాదివాతస్తాన్నశబ్దాధియోస్సంబంధ ఇత్యంతే
న- అయంసంకెతపరవాచ్యశ్శబ్దాధియోస్స- బంధఃకఃకించభిధానఇత్యర్థః
శబ్దాధియోస్సంబంధ ఇతిపదద్వయమగ్రే సతావదిత్యాదివాచ్యస్వనువ
ర్తతే-ననుశబ్దాధియోర్నిశితత్వశ్రవణాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యనిరాచయై
సతావదితి-తాదాత్మ్యమభేదఃసతావన్నైవ-భవతీతిశేషః- తత్రహేతుం
దర్శయతి-విలక్షణతయేతి-అయంభావః- శబ్దస్యవర్ణాన్యకతయాఽభిస్య
ప్రవాదియాపతయాచవైలక్షణ్యాదభేదోనసిద్ధ్యతీతి - ననుశబ్దప్రయో
గసాధ్యక్షానపూర్వకత్వాత్కార్యకారణభావోభవత్విత్యాశంక్య పరిహ

గృహీత సంబంధ ఇత్యర్థః । ననుకొయం శబ్దాధియో స్సం
బంధః - సతావత్తాదాత్మ్యం-విలక్షణతయాప్రసక్తే- నాపి
కార్యకారణభావః - శబ్దస్యనిత్యత్వేగగనకార్యత్వేచస్వాధై
రసహకార్యకారణభావాభావాత్ - నాపిదేశకాలావిసాధా
వః- భిన్నదేశకాలర్పాత్ - నాపిసంయోగః- శబ్దస్యప్రస్య

రతి-నాపీతి - తత్రకారణమాహ శబ్దస్యేతి-శబ్దస్యస్వస్వమి-మీమాంస
కాః- గగనజన్యత్వమి-నైయామికాః- అయంభావః- కార్యమాత్రస్యా
నిత్యత్వనియమేననిత్యస్యశబ్దస్యకార్యత్వాసంభవాద్గగనజన్యస్యతస్యగగ
నకార్యత్వేనాన్యకార్యత్వాద్యోగాచ్చుతత్వయేపి శబ్దాధియోః కార్య
కారణభావసద్భావసంభావనాశశేషేణాస్త్విత్వకల్పనాకల్పేతి - నను
యస్మిదేశేకాలేవశబ్దశ్చయితేనస్మిన్నేవాధోఽపీతి దేశకాలావిసాధా
వోభవత్విత్యాశంక్యసోపనిసిద్ధ్యలీత్యాహ -నాపీతి - తత్రహేతుమాహ
భిన్నైతి॥ అయంభావః - లంకాయాంరావణోభవదీతరావణశబ్దస్యైత
ద్దేశేవర్తమానకాలేచశ్రూయమాణత్వాగ్రాణయాపరవ్యస్యలంకాదే
శేభూతకాలేచభూతత్వాగ్రుతయోద్దేశకాలా- నాభవతోఽసంభవః

సనువాగధౌవసంపుక్తా విశ్వభియైక్తైస్సంయోగో స్త్విత్యా శంక్య
సోప్యయుక్తిత్యాహ - నాపీసంయోగిని ॥ తస్మాదేతత్తుండర్యయతి-శ
బ్దస్యేతి- శబ్దోద్రవ్యమితిమీమాంసకాః- గుణఇతివైయాయికాః - ద్రవ్య
త్వపక్షేస్వాధేనగుణేనగుణత్వపక్షేస్వాధేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ -
అయంభావః - శబ్దస్య ద్రవ్యత్వమితిమతే ద్రవ్యభూతస్య రూపశబ్దస్య
గుణభూతస్యశుక్లాదిరూపతదర్థస్య - గుణత్వమితిమతేదగుణభూతస్య
ఘటశబ్దస్యద్రవ్యభూతస్యఘటరూపతదర్థస్యచగుణగుణిన్లోస్సమవాయఇ
తిసమవాయసంబంధావశ్యంభావాత్సంయోగోనన్విధ్యతే ॥ సనుశబ్దో
చ్చారణాదర్థస్యైతేరనుభూయమానత్వాదర్థస్యైలిజననశక్తిరస్త్విత్యా
శంక్యసాప్యయుక్తేవేత్యాహ- నాపీతి- అర్థస్యైలిజననశక్తిరపిసంబంధో
నైవ-సభవత్యేవేత్యర్థః- అయమగృహీతః కార్యోపయుక్తవాగృహీతో
వేతిద్వేధావికల్పంహృదినిధాయకల్పన్వయపరిహారరూపేణతత్తహేతు

త్వేగుణత్వేవాస్వాధేనగుణేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ । నా
ప్యర్థస్యైలిజననశక్తిరేవసంబంధః । అగృహీతస్య తస్యకా
ర్యానుయోగాత్ । అన్యథాఽప్యత్యన్నస్యాపి శబ్దాన్త
తీప్రసంగాత్ గ్రహణాపేక్షాయాంస్వజన్యాధస్యైవ
స్వానుమానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగాత్ । సచపూర్వపూ

ముపసాదయతి - అగృహీతస్యేతి-అజ్ఞాతస్యేత్యర్థః - వైపరీత్యేఽనుభవ
వైరుధ్యందగ్ధయతి- అన్యథేతి- అగృహీతస్యాపికార్యోపయోగిభ్యోక్తా
విత్యర్థః - అప్యత్యన్నస్యశక్తిగ్రహణజన్యసంసారరహితస్యాపి - గ్ర
హణాపేక్షాయామితి- అగృహీతత్వపక్షస్యానుపయుక్తిత్వాదగృహీతత్వ
పక్షాకాంతాయామితి- స్వజన్యయా అర్థస్యైలిజననశక్తిజ్ఞానజన్య
యాఅర్థస్యైత్యాన్యస్యవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యానుమానాదన్యోన్యాశ్రయ
ప్రసంగస్తస్మాత్ -అయంభావః- ససాధయపితస్యసందిగ్ధదశాపన్నస్య
విశిష్టశక్తి సంబంధస్య యదజ్ఞానం తస్యతజ్జన్యయేవాగ్ధస్యైత్యా నిర్వి
హణేనత్యహమర్థస్యైతిమాత్రాఅర్థస్యైలిజననశక్తిజ్ఞానాత్-అహ- ర్థస్యై
లిజననశక్తిజ్ఞానవాః - అర్థస్యైతితిత్యుభయధాప్యనుమానప్రసంగాదర్థ
స్యైలిప్రతివిధిస్త-క్షిజ్ఞానం విశిష్టశక్తిజ్ఞానంప్రత్యర్థస్యైత్స సానమ

త్యన్యోన్యశ్రయప్రసంగస్తస్మాద్ద్రవీతత్వపక్షాః పృథగ్విచిత్రతా - నన్వ
 ర్థస్యతిజననశక్తిర్ద్రవీతైవాధస్తృతిజనయతీత్యశ్రవూర్వస్తృత్యావి
 శిష్టశక్తిజ్ఞానస్యవిపక్షితత్వాన్నన్యోన్యశ్రయఇత్యుపపక్షీకల్పనమప్య
 యుక్తమిత్యాశయేనాహ - నచేతి॥ తదనుమానాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమా
 నాదిత్యర్థః - అయంభావః - శబ్దశ్రవణానంతరంసంగతిగ్రహణకాలీనప
 దాధస్తృత్యనుమితాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానాత్పునః పదాధస్తృతావభ్యుపగతా
 యాం పూర్వస్తృత్యా శక్తిజ్ఞానానుమానా దన్యోన్యశ్రయ పరిహార
 స్సాన్విదిత్యుక్తిరవ్యయైతి । తత్ర హేతుమాహ - అనవస్థేతి-అయమా
 శయః - అన్యోన్యశ్రయేపరిహృతేపిపూర్వస్తృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానాను
 మానాంగీకారేపూర్వస్తృతీకారణత్వేనశక్తిజ్ఞానమపేక్షితం-తస్యపు
 నఃపూర్వస్తృతీరపేక్షితా - తస్యాఃపునశ్శక్తిజ్ఞానమితీతీతీపూర్వమా
 కాంత్రాయాః శాంతేరనవస్థాన్విదోపపత్తేః పూర్వస్తృత్యనుమితే

ర్వస్తృత్యాతదనుమానాదుక్తరోక్తరస్తృతిజన్మ । అనవస్థా
 ప్రసంగాత్ । కిం చ యత్రసంబంధిదగ్ధనాత్సంబంధ్యం తర
 స్తృతిప్రత్రసాదృశ్యేరోధాదిరేవసంబంధానియతః సచప్ర
 కృతేనాస్తి । తస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇతి ౨, అత్రో
 చ్యతే-అస్తుశక్తిరేవసంబంధః - సచసంగతిగ్రహణకాలవ

నవిశిష్టశక్తిజ్ఞానేనోక్తరస్తృతిర్భవతీత్యసంప్రతమితి- పదార్థానామ
 నకత్వాత్పూర్వపూర్వైతిద్విరుక్తిః - జ్ఞాతాజ్ఞాతకల్పానమాత్వా దధ
 స్తృతిజననశక్తిరపినైవసంబంధఇతిపూర్వేణసంబంధః - సాదృశ్యాదేర
 త్రానవకాశపవేత్వాహ కించేతి - సంబంధిదగ్ధన్యాయయాదిదగ్ధనాత్సం
 బంధ్యంతరస్తృతిగ్ధవాదిస్తృతిః-గజాదిదగ్ధనాత్సంబంధిస్తృతిశ్చభవతిత
 త్రసాదృశ్యంః రోధశ్చసంబంధః - భటాదిదగ్ధనాద్రాజాదిస్తృతేస్త్వి
 స్వామిభావాదిరాదిశబ్దార్థః సచప్రకృతేశబ్దార్థస్థేనాస్తి - తస్మాదితి -
 సంబంధస్యదుర్నిరూపత్వాచ్చబ్దార్థయోస్సంబంధపవనాస్తీతిపూర్వః
 తుః ౨, అకశ్చిత్సంబంధనిర్వహణాయ ప్రతిజానీతే - అత్రోచ్యత
 ఇతి॥ విపక్షితస్సంబంధకగ్రహణా - అస్తుశక్తిరేవేతి॥ అభిధావర
 పర్యాయాసంగతేపదవాచ్యాచ శక్తిస్సంబంధభవతు - అత్రాస్తి

త్యనేనవిశిష్టశక్తివన్నాత్రదోషగంధభిసూచితం - అస్తుశక్తిస్సంబంధ
స్తస్యాప్యగృహీతస్యగృహీతస్యవోపయోగ ఇత్యాశంకాయాంగృహీత
వైయోపయోగఇత్యాశయేనగ్రహణసమయమాహ - సచేతి-సంగతిగ్ర
హణకాలేఅస్యపదస్యాయమగ్నోనురూపఇతిసంగర్భజ్ఞానసమయపవ-య
దాసంగత్యైవతేతదైవాప్తిస్వరథవమగ్ధాభిధాయీశక్తిరస్తీతిగృహ్య
తత్తత్సంధిః - సంబంధాభిమానేన సత్కారదైశః - అస్త్యైవదాశక్తిగ్రహ
స్తతఃకథంసమయాంతరే ధస్త్యైతిరిత్యతాహ-తదీ-తేనసంగతిగ్రహణ
కాలీనశక్తిగ్రహణ కాలితస్సంసార శబ్దార్థసేనసముద్భవస్సంస్థా
ర్థః - అత్రదర్శన-త్రచణస్యాప్యపలక్షణం- సతోభావస్సత్తాపిద్యమాన
త్వం- తన్నాత్రైవస్వరథయైవేత్యన్తః- సంసారవిశాదగ్రహ్యైర్భవ
తీతిసర్వానుభవః- ననుశక్తిరూపసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానాదేవార్థత్వంతా
రింప్రకగ్భాతేనసంసార-దేవత్వాశయతత్వత్వాదేనానాధిప్త్యైతిరిత్యా

గృహ్యతే - తద్జాతస సార-రశ్మబ్దవృససముద్భవస్సత్తామా
త్రైవార్థస్యైవసంబంధయతి - నత్వర్థప్రయోగికసంబంధవిశే
ష్టశబ్దజ్ఞానవర్ధిప్త్యైతిహేతురభ్యుపగమ్యతే- రథాసరిసంబం
ధస్యాపికారణకోటినివేదేనసంబంధాంతరాభ్యుపగమప్రసం
గాత్-అధిస్యాపిసంబంధవిశేషణతయాప్రకమమవిరిత్వేన

శయేనాహ- నల్పితి- అధిప్రయోగీతయోగియోగియోగియోగి
క- అగ్ధాచ్ఛద్యానుయోగికత్వైతిలభ్యతే- తాన్యశోయస్సంబంధశక్తిరూ
పసంబంధస్తద్విశిష్టోయశ్శబ్దస్తస్యజ్ఞానకర్తృత్వైతిహేతురి- నా
భ్యుపగమ్యతేనాంగీక్రియతే- తగ్రహేతుంవిద్యయతి- తథేతి-సంబంధస్య
శక్తిరూపసంబంధస్యాపికారణకోటినివేదేన కారణవరంపరాంతరిపాత
త్వాత్సంబంధరూపవిమాయకారణరూపతావన్నత్వేనేతియావత్ - సం
బంధాంతరస్యాభ్యుపగమప్రసంగాత్ - నిర్వ్యాకృతస్యశక్తిరూపసంబం
ధస్యాస్యథాత్వేనశబ్దాయోగిసంబంధాంతరాంగీకారప్రసక్తిరైవ్యుక్తః-
అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ - అధిస్యేతి - సంబంధవిశేషణతయాకారణ
కోటి ప్రథమాపాత్రత్వాత్సంబంధవిశేషణత్వేన ప్రథమం శబ్దజ్ఞానా
త్పూర్వమవిరిత్వేనవిశిష్టజ్ఞానాదేవత్వాత్సంబంధస్యైవైతియమాదాదాపే

వజ్రాతత్వేనపునస్తస్యాస్థస్యావగమాయజ్ఞానాయశబ్దస్యవైయర్థ్యప్రశం
గాచ్చ - శబ్దప్రసక్తింపినైవాథజ్ఞానస్య జాతత్వాచ్ఛబ్దస్య వైయర్థ్య
ప్రసంగఇతిభావః - తతస్సంపాదరస్సత్తామాత్రేణాథప్రతిజన్యతీ
తిసాంప్రతమితిబోధ్యమితిభావః - ఏవం శక్తిసంబంధం నిర్వాహ్యసాదృ
శ్యాదిసంబంధాః క్రిందింహంవలంకనన్యాయోవిమృశ్య తత్రాత్రేధాఽక
ల్పవిశృతీయంద్వేధాఽకల్పవ్యక్రమేణపరిహరితి - యత్తూక్తిమిత్యాదినా
స్వసవనన్యాయతాదిశ్యంతేన - ఉతేతవితరే-శబ్దాథవచ్ఛబ్దాథయోరి
ఁ - అన్యత్రగోగవయాదిస్థలేష్వపి - తత్సాదృశ్యం ఉతేత్యాదిఽకల్పస్వ
యేపిఽవక్షితిమితిపదస్యాన్వయపురస్కంకాక్వనుసంధానేన ప్రశంస
మున్నేయః ॥ తత్ప్రద్యంపరిహరితి - నాద్యఇతితత్రామిత్తందర్శయతి-

పునస్తవగమాయశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ-యత్తూక్తిమ
స్యత్రసాదృశ్యాదిరేవసంబంధఇతితత్రవక్తవ్యంకింశబ్దాథయో
రపిసాన్యశ్యాదినాభావ్యమితివక్షితి- ఉతశబ్దాథవచ్ఛబ్దాథయో
పితన్యాఘాదితి కింవాతదభావాత్ప్రకృతేపిప్రత్యభావఇతి-
నాద్యః-శబ్దాథయోస్తుసంసృభవాత్ - నద్వితీయః - అన్వయ
స్యః-రేకసిద్ధిత్వాత్ - తృతీయేపిశక్తిసంబంధముంగీర్త్యప్రతి
ప్రత్యభావఆపాద్యతేవా ఉతసంబంధవచనాస్తీతివా - నద్వితీ
యః-కార్యగమ్యత్వాచ్ఛక్తిలక్షణసంబంధస్య నాద్యః - మా
తామేవః-ధ్యేఽపిప్రతిజననశక్తిరస్తిష్యతిరాస్తీతిస్వ

శబ్దాథయోరితి॥ ద్వితీయ నిరాకరోతి - నద్వితీయఇతి ॥ తత్రహేతుంప్ర
తిపాదయతి- అన్వయేతి॥ సాదృశ్యసంబంధసద్భావాద్వ్యక్తియంతరప్రతి
తితిత్యన్వయేన తదభావాత్సంస్య భావఇతి వ్యతిరేకేణచసిద్ధిత్వాదన్య
త్రాప్రితన్యాఘాది నోపవద్యతిఇతిజ్ఞేయం-తృతీయేపిఽ-తదభావాదిత్యత్ర
తస్యశక్తిసంబంధస్యాభావాత్సానుభూయ భావాదిత్యేకోధ్యః - తస్యైవా
భావాదిత్యవ్యోధ్యః ద్వితీయంపరిహరితి- నద్వితీయఇతి తత్రహేతుముప
సాదయతి-కార్యే-అర్థప్రతిరూపకార్యానుమేయత్వాత్ - అన్వయనిరా
కరోతి నాద్యఇతితత్రహేతుంపర్యయతి మాతే- సోత్పత్తేర్వంధ్యాత్వ
మూర్తిరణాన్మాగామేవంధ్యేఽపిచనపద్యాహతమితిభావః- నిగమయతి-

తస్మాత్ అనవద్యమపష్టమిన్యస్థః 3, ఏవంవాచకంః కూర్మతద్వేదనిరూ
పణేకర్తవ్యేవాచ్యభేదావతీతం తరణ తద్భ్యున్య చర్మగ్రహత్వాన్పృశ
మంవాచ్యభేదనిరూపణాయావసర ఇత్యాశియేనాహ- వాఙ్మతి-కాతిరితి-
సాంకేత్యంసంకేతార్హమి' సామాన్యేసపు సకలిం'నిదేశః-జాతగుణక్రి
యాన్యభేదేనచతుర్విధస్సంకేతవిషయఇన్యన్ధః-కాలరేవ-వేతిపత్యం
తరం-సాంకేత్యమిన్యనేనసూచితం సంకేతావశ్యకత్వంప్రథయతి-త
త్తతావదితి తత్తతావత్తథాసతీత్యన్ధః-సమయగ్రహేసంకేతగ్రహేసం
కేతగ్రహసహకృత్యంసంకేతగ్రహసహకారిశిష్టః-ఏతేనసంకేతగ్రహ
విలంబావ్యోపపేదబద్ధి'జ్ఞాపితం యథాచక్షురాదీనాంస్వస్వవిషయబో
ధసాని స్థితిపక్షణైస్తాన్యైవసన్నికష్టవిలంబాత్తద్విలంబస్తథాశ

వచనవ్యాఖ్యాన-తస్మాచ్ఛక్తిస్సంబంధశ్చ నవవ్యం ౩. వా
 చ్యభేదము యనవాచకభేదంబివత్తున్నాచ్యభేదమాహ ॥ జాతి
 గుణాక్రియాప్రవృత్త్యాంసాంకేత్యంజూరేయవా ॥ తస్మాత్తావత్స
 త్యేవాచ్యశక్తిస్యాయం ధర్మనిరూపగ్రహే శబ్దాద్యభివేష
 ప్రసక్త్యాధానేత్యవ్యవస్థితేకాన్యాయసంశితగ్రహసమా
 క్యభివేషాద్భేదబోధములేన సర్వసంప్రసన్నం సంకేత
 గ్రహస్వజాతగుణాక్రియాప్రవృత్తిమజాతాదేవ జాత్యానింగి
 తవ్యత్వాలస్యాదోహేవాపి తదదేనభవతి ౪, ననువ్యక్తి
 నామద్వక్తియాకారిత్వాద్విప్రసంగః ౫ నన్యోదితి చేత

బ్రహ్మసంహిత గ్రహవ్యవధానాంత్యోన్మేషనామ భావః - సంకెతగ్ర
 హశ్చట - చంద్రస్థితి - మతభేదేన - వైయాకరణీయమాంసకనైయాయ
 కసంగతమతానాంభేదేన ౪
 గన్విత్వాదినాచేదన్యతేనవ్యక్తశక్తిషుమిషన్యన్యపర్యాయత్వప్రసం
 గఇత్యంతేనపరిహరత - అగ్రప్రయోగారిచ్చదానయనాదిక్రియాకారి
 త్వాత్ అనయనాదికార్యోపయుక్తత్వాత్ అయావత్ అయంభావః - గా
 మానయనోర్వయనైర్తస్యత్యాదివాచ్యేషామైషవిగ్రహేనోదీరితేషు
 పద్యమిష్టస్థగ్రహనయనాదీకలంకేనాన్యోపపేది అయీభూతా
 యాంవ్యం ఐతే ప్రకృష్టేన నతుజాత్యదావతస్యసయిత్వతి నత్రైవ

సంతసముచితఇతి|ఎవంచేత్తర్హిప్తచ్ఛాపిత్యాళంకారికః పృచ్ఛతి -
 కేమితి-తత్రాద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - ఆ
 నంత్యాదితి-అనంత్యంవ్యక్తిబాహుళ్యం- అయంభావఃసర్వాశ్చవ్యక్తయ
 స్సర్వాకారేణాగ్రశ్చేదేకైకస్యాంవ్యక్తశబ్దప్రయోగాసంభవేన సర్వా
 సువ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహవాచ్యై సత్యానంత్యాత్తదసంభవేన
 వ్యక్తీనామవస్థిత్యసంభవేనచ శక్తిగ్రహ సంభవాత్సామాన్య ప్రత్యా
 సత్తైచమానాభావాచ్ఛర్వాస్వీతిఃకల్పనావకల్పతఇతి । ద్వితీయఃప
 రిహరతి-నేతరఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి-ఇతరవ్యక్తాదితి-అసంకేతవ్య
 క్తావిశ్యర్థః అయమాశయః- యద్యేవంతర్హి శక్తిగ్రహస్యకారణత్వాసిద్ధి

ప్రశ్నచ్ఛాపః-కింసర్వాసువ్యక్తిషు ఉలైకనేతే - నాద్యః-
 ఆనంత్యాత్ - నేతరః - ఇతరవ్యక్తాగోవ్యవహారదర్శనేనవ్యభి
 చారాత్ - కింవ్యక్తిసంకేతపక్షే గొఱ్ఱక్షల్పలోఽప్థిత్యర్థ
 భేదాభావేనపర్యాయత్వప్రసంగః ౫. యాతువ్యక్తిస్వస్
 మానవ్యక్త్యంతరబాహుళ్యరహితాయథాఆకాశవ్యక్తిస్సా
 తాద్యశీవ్యక్తిరేవశబ్దార్థాస్తు- ఆనంత్యవ్యభిచారదోషాభావా
 త్-ఇతరాస్తువ్యక్తియోజాత్యాలింగితావశబ్దార్థః - కేవల
 జాతేగర్థక్రియాశూన్యతయా ఘటప్రవృత్తియోగ్యత్వా
 భావాత్ కేవలవ్యక్తేరానంత్యవ్యభిచారాదిదోష గ్రస్తత్వా
 చ్చప్రత్యేకమసంకేతార్హత్వేపిమిళితయోఃప్రవృత్తినిమిత్త
 త్వముపపద్యతే-ఉక్తవిధయావిజిష్టస్యైవశబ్దార్థత్వేప్రమా

శక్తిగ్రహవిషయస్యాపి శాబ్దబోధఃషయత్వ సంభవాద్దోషదాదికాద
 శ్వాదిభానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంతరమాహ కించేతి-అయంభావః - జా
 తిగుణక్రియాస్యత్వేనఃషయవిభాగాభావాత్పాణిహస్తాది వత్పర్యా
 యతాచేతి-తస్మాద్యవ్యక్తిసంకేతపక్షోఽనుపపన్నఇత్యాకూతం ౫, నై
 యాయితాస్సమాదభతే యాత్వితి-కేవలజాతేరితి-అగర్థక్రియాభిరాసయ
 నాదిభిశ్శూన్యతయా- కేవలవ్యక్తేరితి- ఆనంత్యేతి - పర్యాయత్వమాదిశ
 బ్దార్థః-మిళితయోగ్ధాత్యాలింగితవ్యక్తేరిత్యర్థః - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వంశబ్ద
 ప్రవృత్తినిమిత్తత్వమిత్యర్థః - ఉపపద్యతేఉపపన్నంభవతి- జాతేరనుగత

త్వ సంపాదకత్వాద్వ్యక్తేః పురుషప్రవృత్తీయోగ్యాత్వాచ్ఛానంత్యాది
దోషగంధాభావాదిభావః - ననువిశేషణేవిశేష్యేవాశక్త్యాభావ్యం పిశి
ష్టేతుగౌరవంభవేదిత్యాశంక్యాహ-ఉక్తవిధయేతి-విశిష్టస్వైవజాత్యాలిం
గితవ్యకైరేవేత్యర్థః - నవిశేషణస్యనవిశేష్యస్యవేత్యవధారణార్థః-శబ్దార్థ
త్వేసతి-ప్రామాణికేప్రమాణసిద్ధే-అప్రామాణికే లాఘవస్యాప్యనుచి
తత్వాదిభావః- నైయాయికమతముపసంహరతి-తతశ్చలి - ఏతదగ్రయ
దప్యక్తంనైయాయికైరిత్యాదినానూద్యనిరాకరిష్యతి ౬. మతాంతర
మాహ-బాహ్యిత్వలి-బాహ్యోపునర్బద్ధాస్తు - సర్వస్యసహస్తనస్తుజాత
స్యక్షణికత్వాన్నస్వరత్వాత్-కల్పమానస్యేతి - జాతికల్పితేలితన్నత
సమయ్యతధాత్వేనక్షణికత్వేన అన్యాపోహాశ్చరన్యాప్యప్తిః - శబ్దసం

ణికేగౌరవమపిసదోషమాపహతి,తతోజాత్యాలింగితావ్యక్తేశ్చ
బ్దార్థిత్వేనైయాయికాఃప్రామాణికః౬. బాహ్యోపునఃక్షణికత్వా
త్సర్వస్యసామాన్యస్యాపికల్పమానస్యతథాత్వేనాన్యాపోహః
శబ్దసంకేతనికేతనమిత్యాహుః ౭, శాబ్దికాప్రజాత్యాద్యాపిత
యమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమాచక్షతే- ఉత్పాది చ
వ్యకారైః - గౌళుక్లశ్చలోడిభిత్వచతుష్టయీహిశబ్దాః. అ
ప్రతిరితి-తత్రగవాదిశబ్దజాతివాచకాఃజాలిర్నామభిన్నేప్ర
నుగతబుద్ధ్యాలంబనభూతస్తత్ప్రమాణకోపప్రసాదాప్రదః

కేతనికేతనంశబ్దకక్త్యాశ్రయః - శబ్దార్థిత్వలియావత్ - ఏతదపియదు
బాహ్యైరిత్యాదినానూద్యపరిహరిష్యతి ౭, నైయాయికరణమతమాహ- శా
బ్దికాస్త్యితి-యథాయథంజాలిగణక్రియాప్రవృత్తేదేనేత్యర్థః-ఏతన్నతస్య
బహుసన్సుతత్వాద్యావ్యక్తత్వంమలిమాహఉక్తంచేతి,గౌరితి-చతుష్టయీ
చతుర్విధా-తత్రైతి-చతుర్విధేషుశబ్దేషు,గవాదిశబ్దాః-ఆశ్వాదిరాదిశబ్దా
ర్థః-జాతిస్వరూపనిరూపయతి-జాతిర్నామైతి - భిన్నేష్యన్యోన్యవిలతుణే
షువ్యక్తివిశేషేషు-అనుగతబుద్ధైరనుగతత్వబుద్ధైః - తత్ప్రమాణకోనుగత
త్వబుద్ధిప్రమాణకః - వస్తునన్యక్తిరూపపదార్థాన్యప్రాణిప్రదః ప్రాణ
ప్రదతుల్యత్వాత్స్వగుణపలాభహేతురిత్యర్థః-తత్రహరిసంమతిమాహ-
క్తంహేతి-గౌరితి-స్వరూపేతివ్యక్తిని,నాస్పృశ్యతేన గౌరిత్వేనా

త్యనాక్రాంతత్యాస్సర్వస్యాపిగోవ్యవహరప్రసంగాచ్చేలిభావః- నాప్య
 కాః-మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాదితిభావః కింతుగోత్వాభి
 సుఖంధాదేవకారితి తస్యచత్వారిప్రకత్వాదితిభావః ఏమితితి
 వ్యగుణంగుణావయతి-సద్దాదయిత్తగీర్వతావయతి-సద్దాదయి
 లభాసత్తాసద్భావోదేనతస్య పిఠేషాథాయకోవై లక్ష్యసంపాదకః -
 యతోజాత్యాల్లసత్తావైపు బుద్ధాదినావ్యాపర్త్యతే తతోవిశేషా
 థాయకత్వంరూపస్యభావః క్రియాస్వరూపగుణావయతి- పాకాయ
 ఇతి-గమనాదయితివ్యాఖ్యః- క్రియేతి పూర్వాపరీభూరాఃపూర్వాపర్య
 ణవర్తమానాలనయవాస్వివయవకల్పాశ్చుద్ధిసవర్జనాన్యవస్త్రివ
 శాంతాయస్యసంధోక్తః ప్రవ్యస్వగుణనిరూపయతి-శిథ్యానయితి- తే

ధర్మః-ఉక్తాహివాక్యపదీయే-కౌస్వరూపేణగౌర్వావ్యకాః
 కింతుగోత్వాభిసంబంధాక్తార్థి- సద్దాదయిత్తగుణవాచకాః
 భేదాభినామల్లసత్తాకిస్యపిఠేషాథాయకోరూపాదిష్ట-పా
 మానవ్యశ్చబ్దాక్రియావాచకాః క్రియానానా పూర్వాపరీభూ
 తాద్యశీన్సోధర్మః-శిథ్యాదయిత్తద్వాప్రవ్యవాచకాః-ప్రవ్యవా
 త్ ఇతి-మన్వచ్చయి-శిథ్యాదిమాపానీశ్చే-న-శిథి-శిథి-శిథి-
 జావ-నామంత్యవర్ణబుద్ధిన్ద్రాహ్యం-సంహృత-త్రయం-స్వరూ
 పం-రా-నామంత్యవర్ణబుద్ధిచారభియా-వ్యక్తిసంకేతం-హయ

దిత్తయజ్ఞదత్తవైత్రమైత్రాకరయతిశబ్దార్థః-ప్రవ్యమితి - వక్త్రావ్యవ
 హక్త్రాయవ్యవ్యయానిర్వచనరయా- శిథ్యాదిమా అధ్యక్షియేషః- ఉ
 పాధిత్యైనశక్తిగ్రహణాపాధిత్యైనశక్తితంత్రయిత్త- శిథ్యాదిశబ్దా
 నామంత్యవర్ణబుద్ధిన్ద్రాహ్యం- పూర్వపూర్వవైకల్యపుటగ్రాహ్య
 మితిభావః - తచ్చాభివ్యంకవణానాం ప్రవవత్వైపినస్వయంత్రమవది
 త్యాహ - సంహృత-త్రయమితి - సంహృత-ఉపసంహృతః-అవిద్యమానఇతి
 యావత్ - త్రమోయస్యతల్ - స్వరూప-శిథ్యావస్వరూపం- రా, ననుజా
 తేరేకత్వాదనుగతత్వేపిగుణాదీనామనేకత్వేనానుగతత్వా భావాద్దుట
 స్యశుక్లఃపటస్యశుక్లః-గుడస్యపాతస్త్రుడలానాంపాతః- శిథిస్వయన్
 చ్చాడపిథస్యయన్-చేత్వానంద్యా-దోషాదవిహారత్యాశయేన- శంకతే

నన్విత్వాదివాచేదిత్యంతేన - అనువృత్తత్వాభావాన్నిహిత్యానన్వీతిభి
 న్నన్వీత్యానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సపూర్వోక్తద్వంద్వసంత్వాదిః
 సాలవస్థాయస్యసతతోక్తః-వ్యక్తీసంకేతపక్షాత్ప్రత్యక్షేషాన్వీత్యానన్వీత్యాది
 దోషోఽపరిహరణిభావః - పరిహరణి - మైవమితిశుశాదీనామపీతి - అ
 యంభావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాంభేదాన్లుశాదీనాంభేదా
 వలక్ష్యతేవస్తుతోనభేదస్తైషామైకయావ్యవేషస్వభావోభేదస్త్యాపాధిక
 త - అత్రాపిశబ్దేనజాతేరివగుశాదీనామప్యేకత్వమితిజ్ఞాప్యతే- తత్రగు
 ణస్యైకత్వందర్శయతి- శుక్తీ - భ్రాంతిరేవ - వస్తుతత్త్వగుణస్యైక
 త్యాదితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహితి - ఏవమేవగుడతం

జాత్యాదౌసంకేతస్వీకృతః-తత్రజాతేరనువృత్తత్వేపిగుణ
 క్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనువృత్తత్వాభావాన్నిహిత్యానన్వీత్యా
 వస్థాదిచేద్యైవం । గుశాదీనామప్యేకత్వాంగీకారాత్ ।
 శుక్తిస్థితికాదిషుశుక్లగుణస్య భేదేనప్రత్యక్షేషాన్వీత్యా
 దృశ్యతేహిబహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపిత
 త్తదాశ్రయభేదేనభేదాధ్యారోపః తస్మాదేవంజాత్యాది చ
 తుష్టయమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమితిస్థితం ౯. అ
 న్యేపునరుక్తపక్షేషుపరితుష్యంత సుర్వత్రాపి జాతీరేవప్ర
 వృత్తినిమిత్తమితిమన్యంతే।అపరితోషశ్చేద్యం । సతావజ్ఞాత్యా
 దివతుష్టయంయథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తం । ప్రవృత్తినిమి
 త్తస్యవైవిధ్యాపత్తయః । ఏకస్యాపవజాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

దులాదిపాకక్రియాయాడిత్థాదిస్థస్యరూపస్యచైకత్వమూహ్యం - నిగ
 మయతి- తస్మాదితి-ఎవముక్తప్రకారేణ-స్థితంస్థిః ౯, సంప్రతిస్వాభిమ
 తంమతమాహ - అన్యేపునరితి- పారిశేష్యాన్వీత్యానన్వీత్యా- స
 ర్వత్రాపీతి- గవాదిశబ్దేష్యవశుక్లాదిశబ్దేష్యపీత్యర్థః - అపరితోషప్రకా
 రందర్శయతి - సతావదితి - తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- ప్రవృత్తినిమి
 త్తస్యేతి- వైవిధ్యంనానాత్వం తస్యాపత్తైరాపాదనాత్ - ప్రవృత్తినిమి
 త్తనానాత్వమనుపపన్నమితిభావః- తహితి-తద్వైవిధ్యాపవజాతయః
 కర్తవ్యత్రాహ - ఏకస్యాదితి - సుభవంసతి తద్వైవిధ్యాభ్యసగమన్య

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగోఽసంభవత్ప్రసక్తాత్ - స్వప్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్వైవిధ్యమపసరతీతిభావః - ఏవంసగ్వప్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమిప్రతిపాద్యతేననుయోపపాదనపూర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేసుతత్తద్వాహుల్యాదస్తుజాతిః - డిథాదీనామేకైకత్వాత్సంధం తత్ప్రజాతిరిత్యాశం క్యసమాధత్తై-డిథాదీనామితి- అయిలభావః-పరిమాణభేదేనప్రవృత్తేహంగీకారాదుపచయోపచయాభ్యాంశరీరాణాంప్రతిక్షణభివ్యమానతయాడిథత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తత్తాప్రిప్రవృత్తలేవీత్యర్థః - డిథత్వాదావేవేతి - సంకేతశిత్వమువర్తతే - ఘట్టుటపాదైస్తుయశ్చచ్చాశబ్దస్థలేబాలవృద్ధహకాద్యుదీరిణ భేదాచ్చబ్జగతా బాల్యయావనాచ్యునస్థాభేద సంసిద్ధవ

త్వేసంభవంతిత్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగవాన్ ద్వానాంగీర్వాదౌసంకేతౌ । డిథాదీనాంశక్లత్వాదౌపాకాదీనాంపాకత్వాదౌ । డిథాదీనాంవైశేషికాదినలేనాహరహశ్శరీరభేదసిద్ధౌ తత్తాప్రిప్రవృత్తాదావేవేతి యుక్తం ౧౦. యదుక్తంబాహ్యైస్సర్వస్యక్షణికత్వాత్సామాన్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వాన్యా పోహగృహ్యబ్ధాన్యైః । తదనన్తే । సర్వస్యాపిక్షణికత్వేనూనాభావాత్ప్రవృత్తిజ్ఞయాస్థాయిత్వసిద్ధేశ్చ । నచాన్యాపోహస్యశబ్దాన్తా । ఘటప్రతీతౌతదపోహరూపాఽఘటప్రతీతిః । తస్మిన్ప్రతీతితదపో

రిమాణవైలక్షణ్యవశాన్ప్రవృత్తేదశిత్వగ్ధగతాచజాతిరస్తీతి మతభేదేనాంగీకృతా- ధర్మసూరియత్వగ్ధగతైవేవేద్యం ౧౦. ఏవంమీమాంసరహితం సర్వోత్తరత్వేనప్రతిపాద్యసౌగంధమరమపాకర్తుమనునవతి-యదుక్తమితి॥ పరిహరణ- తపనదితి-అసత్త్వేహేతుంప్రోపాదయతి-సర్వస్యాపీతి॥ మానాభావాదనుభవాభావాదిత్యర్థః - ప్రత్యుపాధాయిత్వంచ సిద్ధ్యలీత్యాహ ప్రవృత్తిజ్ఞయి-సోయమిత్యాకారయేత్వర్థః అనిష్టాంతరమాహ ఘటప్రతీతాపి- ఘటస్యప్రతీతాజ్ఞానేతదపోహస్తద్భేదోరూపంయస్యాస్సాంతథౌక్తా - అఘటస్యఘటతరస్యప్రతీతిః అపేక్షితేతేతేషః-తత్ప్రతీతౌతదఘటతరజ్ఞానేతుతదపోహరూపాఽఘటతరభేదరూపాఽఘటప్రతీతి

రపేక్షితే - అయంభావః - ఇతర భేదస్య శబ్దాథ త్వేనఘటజ్ఞానేఘటేతర
జ్ఞానస్యఘటేతరజ్ఞానేఘటజ్ఞానస్యచవిషయత్వాపేక్షా వశాదన్యోన్య
శ్రయఇతి ౧౧, నైయాయికమతమపాకర్తుమాహ యదప్యుక్తమితి॥ అ
తామిశబ్దేనైతదపిబాహ్యమతవదసమంజసమితిసూచితం - తత్రైతి - గర్వ
ఇతి - ప్రాతస్యితేనపిపేణ - వేద్యతేజ్ఞాయతేహి - విశిష్టజ్ఞానంవిశే
షణజ్ఞానజన్యమితి నియమాద్విశేషణభూతధర్మఘటిత స్సన్నేపధర్మీజ్ఞా
యతఇతిసర్వానుభవఇతిభావః - భవతుకింతతత్తత్తాశంక్యపిశేషాకారే
ణాహ - గోవ్యక్తిశ్చైతి - చస్త్యర్థః - ఇదంవ్యక్తిమాత్రోపలక్షణం - గో
శబ్దాద్గోశబ్దోచ్ఛారణాత్ - గోవ్యక్తిః ప్రాతస్వికధర్మఘటితానైల్యారు
ణ్యాదివిశేషధర్మసహితానప్రతీయతే - తత్ర హేతుమాహ - సహిత - అన్యో

హహపాఘటప్రతీతిరితి పరస్పరా శ్రయత్వ ప్రసంగాత్
౧౧, యదప్యుక్తం నైయాయికైః జాత్యానిగితావ్యక్తి
శబ్దాథఇతితత్రబ్రూయః । సర్వోపాధిప్రీతస్యితేనసా
మాన్యేనవాకేనవిధిక్షణఘటితోవేద్యతే । గోవ్యక్తిశ్చగో
శబ్దాత్ప్రాతస్వికధర్మఘటితాప్రతీయతే । సహితత్వేనై
వాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానంశబ్దాద్భవం । కింత్యాకృత్సక్తితయై
వతతశ్చ । పితేవ్యంనాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇతి
న్యాయేనవిశేషణభూతాజాలితేనశబ్దాథః । సహితేరుప

న్యవిలక్షణజ్ఞానంపరస్పరైరిత్యజ్ఞానం - హిన్దేలా - యధావ్యక్తిశ్చ
నాన్నీలారుణాదైరిత్యజ్ఞానంభవతితథా శబ్దోచ్ఛారణాన్న స్యాదిత్య
ర్థః - తతశ్చబ్దాత్ప్రాతస్వికధర్మఘటితాప్రతీయతఇతియోజ్యం - తహి
కిధంప్రతీయతఇత్యప్రహ - కింప్రతీయతాధర్మమోహయస్యాస్యా
తథాత్వతస్యాభావస్తత్ప్రతీయాజాలితుతలయైవేత్యర్థః గోవ్యక్తిశ్చ
త్ప్రతీయతఇతిపదత్రయిననువర్తతే - గోశబ్దోచ్ఛారణోన్యోన్య
ఘటితైవప్రతీయతఇత్యర్థః - అస్తుకింతతత్తత్తాశంక్యపిశేషాకారే
మితి - అభిధాముఖ్యాగ్భాభిధాయినశక్తిః పితేవ్యంనాజాలితేనశక్తిః సమా
ప్రసామగ్ధ్యాసలీవిశేష్యంనగచ్ఛేత్ - పితేవ్యంనాతాంవ్యక్తింస్మిన్ప్ర
శక్తుయాత్ - ఇతిప్రాతస్వికధర్మప్రతీయయోవిశేషణభూతా జాలితేన

శబ్దాగ్రముఖ్యాగ్రత్యర్థః - అతావధారణేన జాత్యానిగతవ్యక్తిశ్చబ్దా
గ్రత్యర్థమితమపాస్తమితిబోధ్యం - ననూపలక్షణభూతాయాజాతేకథంవి
శేషణత్వం కథంవాశబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్యావ
త్తకత్వసామ్యేపితస్యాముపలక్షణలక్షణంసలక్ష్యత్యత్యాహ- నచేతి- జా
తే- విశేషణభూతాయాగ్రత్యభావః- తస్యపలక్షణంకింలక్షణమిత్యాశం
క్యవిశేషణోపలక్షణయోర్వైపలక్షణ్యంలక్షణయితముపలక్షణంలక్షణయతి-ధ
ర్మిణీతి-ధర్మిణీధర్మఃవిశిష్టేకస్త్రింశ్చిత్తదాధైధర్మాంతరేణప్రతీయమానధ
ర్మాపేక్షయాఽన్యేనధర్మేణవ్యావృత్తతయాధర్మ్యంతరభిన్నతయాప్రతీ
తేజ్ఞాతేసతిప్రతీయమానం ధర్మాంతరంవ్యావర్తకధర్మాదన్యోధర్మః-
ఉపలక్షణం - భవతీతిశేషః - నన్యేతాదృగ్లక్షణలక్షణోపలక్షణశబ్దార్థః
కర్తవ్యతావ్రా- యథేతి-కాకవద్దేవదత్తగృహమిత్యత్రగృహే ధర్మిణా
తేదేవదత్తగృహేస్సనిష్ఠౌ త్రుణత్వరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాధిగృహభి

క్షణత్వంశంకనీయం ధర్మిణీధర్మాంతరవ్యాప్తతయాప్రతీ
తేధర్మాంతరంప్రతీయమానముపలక్షణం యథా గృహేప్రతీ
తేకాకః। ఇమానునశబ్దాద్వ్యక్తైర్ధర్మాంతరేణపూర్వంవ్యాప్త
తతయాప్రతీతిః । కింత్యాకృతిధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

నన్నతయ్యా ప్రతిలే సలికాకః ప్రతీయమానధర్మతయా ఉపలక్షణమిశ్యః
ఏవం లక్షణలక్ష్మితము పలక్షణం లక్షయత్వా జాతా వుపలక్షణస్య నలక్ష్యత
ఇత్యాశయో నాహ - ఇహ త్వితి- అత్ర తు శబ్దేన వై లక్షణ్యం జ్ఞాప్యతే - ధ
మాంతరేణ జాత్యపేక్షయా స్వేన ధర్మేణ - అయం భావః- శబ్దోచ్చార
ణాజ్ఞాతిం వినిశేన విద్వాన్వర్తకధర్మేణ ప్రథమం వృత్తేః ప్రతీతిశ్చేజ్ఞా
తిరుపలక్షణోభవితు మహాతీతి - తన్ని కేన ధర్మేణ వ్యక్తిప్రతీతిగ్భవతీత్య
త్రాహ- కింశ్చితి- ఆకృతినిర్మితయైవ చాతిఘటితతయైవేశ్యః-అత్ర వ్య
క్తేః ప్రతీతిరిత్యనువర్తతే- అస్తుకింఫలితమిత్యాహ - ఇతీతి- విశేషణమేవ -
నోపలక్షణమిశ్యవధారణార్థః - విద్యమానత్వే సతి వ్యావర్తకస్య విశేషణ
స్యాదిద్యమానతయా వ్యావర్తకాదుపలక్షణోన్మహద్వై లక్షణ్యమితిభా
వః - తస్మాద్విశేషణభూతాచాతిరేవ శబ్దార్థఇతివర్తవసన్నం - నను గౌర
మాబంగుణాణామనానానానేవచ నిబిడతానూబంధనక్రియాన్యాయవర్త

నాత్మస్యావివశద్బాధతాసముచితేత్యాశయేనాహ నన్వితి-వ్యక్తిమాత్ర
స్వవ్యక్తేరేవ- నచా-తరితిభావః- సమాధత్తై- ఆకృతీతి- ప్రాణప్రదత్వా
జ్ఞాతిఘటితైవేశ్యధః-అన్వయఃక్రియాన్వయబుద్ధిః-నస్వేవంప్రకారేణా
కృతేరానయనాదిక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ వ్యాపారరహితాయాస్తస్యాః
కారణత్వాసంభవేనశబ్దాధతానసంభవతీత్యాశంక్యకారణలక్షణస్యాన్వ
ధాత్వాదిత్యాశయేననవాచ్యమితిసమాధత్తై-నచే-నిర్వాహారాయాః
తజ్జన్యత్వేనతి తజ్జన్యజనకత్వరూప లక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యా యాశ
న్యర్థః- అన్యధాత్వందర్శయతి- నహీతి-వ్యాపారవత్త్వస్వనియతంవ్యా
ప్యంనభవతిహి- అయంభావః- కారణమాత్రే వ్యాపారవత్త్వాభావేనయ
త్రకారణత్వంతత్రవ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంలక్షణమ
నుపపన్నమితి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి వ్యాపారోత్పాదకతీ - వ్యా

పణమేవ, ననుకార్యాస్వయోవ్యక్తిమాత్రస్యేతినైవశబ్దాధ
తిచేన్న, ఆకృతిధర్మికైవవ్యక్తి రన్వయసీత్యా కృతావేవాన్వ
యధః । నచనిర్వాహారాయాఆకృతేర్నక్రియాసాధనత్వ
యోగ్యతేతిశబ్దాధతేతివాచ్యం, నహికారణత్వంవ్యాపారవ
త్త్వనియతం । వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగే
మేనానవస్థాపతైఃకింతునియతపూర్వవృత్తిస్వనియతం, త
జ్జాతావస్తేవ । బుద్ధయాహివ్యక్త్యక్రియాసాధ్యతకతిధి

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తై - అయమాశయః - వ్యాపారస్వజన్యత్వేనతమ
త్వత్తింప్రతివ్యాపారాంతరమన్యవగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనత
త్రాపీతిప్రతితాప్రతీకృతనస్థాస్యాదితి- ఇన్నికారణకింస్వరూపమివ
త్రాహ - కింఘ్నత- నియతపూర్వవృత్తిస్వనియతంవ్యాప్యం-కార్యని
యతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమా ద్యత్రకారణత్వంతత్రని
యతపూర్వవృత్తిత్వమితిమ-ర్థః - అస్తుకింతకశ్యత్రాహ-తదితి-తతో
నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వంబుద్ధివాచకృతావేవా
న్వయధీరితియక్తిమిత్యాశయః- ననునీరూపాయావాతేః - కథంక్రియా
సాధనత్వమిత్యాశంక్యాహ - బుద్ధయేతి-వ్యక్త్యా బుద్ధయాహివ్యకాజాతి
ఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్యామిత్యర్థః - క్రియా ఆనయనాదిః

సాధ్యతే- ఇతిహాతోః- ధీద్వారావ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేగ్ధాతేసాన్
 ధఃశ్చక్రియాసాధనత్వం- నన్నేకజ్ఞానవిషయయోర్జాతివ్యక్త్యైరేకస్యా
 మేవకథంపక్షపాతశత్యాశంక్యానమాధత్తై- కథమితి- తత్రహేతుమాహ
 ఉక్తోర్జరత్వాదితి- ఏతత్ప్రశస్యేలిశేషః- ఉక్తముత్తరంస్తారయతి - శ
 బ్దాదితి - వ్యక్త్యాః వ్యక్తివిషయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్వికల్పసహత్వా
 త్తస్యాంవ్యక్తిఫేహేతుత్వంసంస్థితీ తిశంకతే - నన్వీతి - ఎవత్ - ఆకృతి
 ర్వ్యక్తిఫేహేతురివచనం - కుతశ్చత్యక్త్యాహ-కిమితి-ఆన్యంపరిహరతి-నా
 ద్యిత-శత్రుహేతుమాహ-ధీభేదావత్తైరితి - జాత్యవ్యక్తిజ్ఞానయోర్భేదాం
 గీతా రేచసుభవవిరోధోఽపసిద్ధాంతశ్చాపతలభావః

ద్వారాస్తీసాధనత్వమాకృతేః । కథంపునరాకృతివ్యక్త్యైరేక
 ధీవేద్యత్వేప్యాకృతేరేవశబ్దాన్తానవ్యక్తేరితి । ఉక్తోర్జర
 త్వాత్ । ఇదావ్యక్త్యాధీరాకృతిభిరేకైశ్చైనిత్యాయతే । నప్రా
 స్థి కథంప్రకారేణాస్యానుస్థితిశ్చుక్తమేవ । నన్నేతద
 యుక్తిః । మాన్యోఃప్రతీతావ్యక్తిఫేహేతురుతాప్రతీతావా ।
 నాన్యః । ధీభేదావత్తైః । నన్వీతియః । హేతుత్వాసంభవాత్ । త
 థాచ । శబ్దకీమయత్వమపకథంశ్యతే । అన్యవ్యాప్యత్వపిశేష
 రూపాహివ్యక్తిః । నచశబ్దాద్విధాన్తేరితిచేన్నైవం । సవ్యా
 జ్ఞాతజ్ఞాతావాచకృతిర్వ్యక్తిఫేహేతుః । కింతుజ్ఞాయమానావ
 త్కేవ । ద్వివిధాహిలోచితదాధాః స్వతంత్రః పరతంత్రాశ్చే

ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయశ్చితి - తత్రహేతుమాహ- హేతుత్వాసం
 భవాదితి - బద్ధస్య పలాయన వదబుద్ధస్య హేతుత్వంనసంభవలభావః-
 నన్నేపింసతి వ్యక్తేశ్శబ్దజ్ఞాన విషయత్వం కథమిత్యత్రాహ - తథాచేతి -
 తథాచ జాతౌపకల్పసహాయాన్యత్యాం - వ్యక్తైరితి - అత్రాపశబ్ద
 నాకృతేర్వ్యక్తిఫేహేతుత్వంయూగాపాస్త్రమేవేతిసూచ్యతే- వ్యక్తిస్వ
 రూప నిరూపాపూర్వకం తస్యాశ్శబ్దజన్యజ్ఞానావిషయత్వ మేవప్రతిపా
 దయ అన్వేతి-నచేతి - తథాఅన్యవ్యాప్యత్వపిశేషాకారేణేత్యర్థః-ప్రతీతి
 త్యైరితి-పరిణామేనానువృత్తే-గోవ్యక్త్యైశ్చనగోశబ్దాత్ ప్రాసన్వికథ
 త్యైరితి-తాప్రయతిశ్చిత్వయైవోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - మైవమి

శ్చాది నాసమాధతైః సహితైః కింత్వితి ద్వివిధా ఇతి - ద్వైవిధ్యందర్శయతి -
స్వతంత్రా ఇతి - స్వతంత్రాదంతాదయః - పరతంత్రా జాత్యా కయః - శ
త్రేతి - ప్రాప్తిస్వికం రూపం విశేషాకార ఇత్యర్థః - పరతంత్రం జాత్యేవైవై
నా భూతత్వా దితి భావః - భవతు కింతత ఇత్యత్రాహ - తదితి - పరతంత్ర భూత
కోత్వా దీత్యర్థః - కర్తృ - శబ్దాత్ స్ఫురంబీ అంతర్భావి తాస్వస్థా గ్తావంత
ర్భావం ప్రాప్తి తాదధర్మి భూతవ్యక్తి ర్యస్మింస్తత్తదోక్తం - తథావిధమే
వస్ఫురతి - అవధారణార్థమాహ - నాన్యథేతి - అన్యథావ్యక్తి స్థూర్తిం వి నా -
అత ఇతి - ధీభేదాపత్తిర్న - జాతివ్యక్తి రితి శేషః - వ్యక్తి రితి - అత్యంత
త్యనువర్తతే - నన్వాక్యే ప్రాప్తిస్వికం రూపం పరతంత్రమితి త్యక్తం -
రూపం పారతంత్ర్యమిత్యాశంక్య తద్దర్శయతి - ఇదమితి - అన్యవసానం
పర్యవసానాభావం - పారతంత్ర్యమితి యావత్ తస్మి ఇదం వక్యమాహ

జితత్రస్వతంత్రాణాం జాతానాదే వహే శత్యం । పరం
రాజాంతం జ్ఞాయమానతయైః । తత్ప్రాప్తిశ్చ ప్రాప్తిస్వికం
రూపం పరతంత్రం । తచ్చబ్ధైర్నుభవం తర్భావితకర్మణా వ్య
క్తికమేవస్ఫురతి । నాన్యథా అతోనస్థి దాపః । నైవైవ్యభి
ధీవిషయత్వం వసిగ్గం ఇరమేవాన్యవసానమపి । యంతర్భా
వితధర్మికాధర్మి నీరితి అతపవాత్సే హం న మా నాన్యవ్యతైర్వా
వ్యక్తి నీరితి నిరస్తం । నన్వేవం వ్యక్తైరపి వ్యభిజ్యోగీ విషయత్వే త

మేవ - యదితి - ధర్మధీరాకృతి రూపధర్మజ్ఞానం - అంతర్భావితో ధర్మీయస్యాం
సాతదోక్త - తథావిధేతి యత్ ఇదమేవేతి సంబంధః - జాతీస్థా దైస్త్వం
తర్వ్యక్తి స్థూర్తిం వి నా - పర్యవసానాభావాత్తత్పారతంత్ర్య మితి -
జ్ఞ - అతపవేతి - స్వస్థూర్తింతర్భావితధర్మి భూతవ్యక్తి స్థూర్తికత్వా శే
వ - అన్యనిరస్తమితి నేన సంబంధః - ఆత్మేవాదితి - వాచ్యభూతయా జా
త్యావ్యక్తి రాక్షిప్యత ఇతి శేషః - అనుమీయత ఇత్యన్యే వ్యక్తిం నా జా
త్యన్యథానుపపత్త్యావ్యక్తిః త్వత ఇత్యపి - ఏవం మతధేదనవ్యక్తి నీరితి
నిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణ వాచ్యభూతజాతీస్థా గ్తావేవ వ్యక్తి
స్థూర్తిరపి జాయమానత్వాదితి భావః - తస్మి జాతేరివ వ్యక్తైరపి వాచ్య
తాపతలీలకం - తే నస్విని - వ్యక్తౌ పవాతేరివేతి పు - శబ్దాన్యోపి

యత్వేశబ్రజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్మాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతా
 ప్తిః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంత న్యాయసపునర్జాత్యావింగిత వ్యక్తేరే
 వవాచ్యాధతానిధ్యతీతిచేనైవమిత్యాదివాపరిహరతి యస్మాదితి - ఆకృతి
 కూపస్యధర్మస్యస్వభావాదేవ-యత్నాంతరంవి నేన్యవధారణార్థః - వ్య
 క్తేరంతర్భావః-భవతీతిశేషః - గోత్వాదౌగవాదేరంతర్భావస్యనై సర్వి
 కత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయంనగ్నయతి - ఆకృతిరితి || సమాభ
 యోరవ్యవేశేమాద్వ్యక్త్యంతేప్యనుక్రోశః కాద్య ఇత్యౌశంశ్య తయో
 రైవలక్షణ్యమస్తీత్యాహఅత్రేతి || అత్రాంశద్వయే-అనన్యలభ్యశక్తీ
 తరాలభ్యోయిఆకృత్యంత స్తస్యస్ఫురౌ- ఏతేనవ్యక్త్యంతస్యాన్యలభ్య
 త్వమస్యైవేతిసూచితః-శబ్దశక్తికల్పనానా-అగతత్వాచ్చబ్రజ్జక్తౌకిపితా

స్యానుపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితిచేనైవం । యస్మాదేవ
 మాకృత్యధర్మస్వభావాదేవవ్యక్తింతర్భావః తస్మాదేవాత్రగ
 వాదిశబ్దవిషయేయస్యాంస్ఫురౌశక్తికల్ప్యతేతస్మాద్విధ్యం
 శా । ఆకృతిరేకోశోవ్యక్తిరన్యః । అత్రానన్యలభ్యాకృత్యంత
 స్ఫురౌశబ్దశక్తికల్పనేవ్యక్త్యంత స్ఫురౌరంతర్భావోఽన్వేషీ
 యతయాభవతి । అనన్యలభ్యవిషయత్వాచ్చబ్రజ్జక్తికల్పనాయాః ।
 ఏవంచవ్యక్త్యంతోఽకారణకస్యాదితిచోద్యంచసంప్రది । నాం
 తరీయకస్యపుథకా-రణాపేక్షాభావాత్ । అతఏవనవిశిష్టస్య
 వాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ । సచాశాబ్దికమతవమభ

యాంసత్యామిత్యర్థః-ఉక్తాగ్నేసమ్మతించర్పయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యల
 భ్యశ్చబ్దార్థఇతితాంతికాః - ఏతేనతస్యానుపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరి
 తినిరస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్యమాత్రేపశ్చ - చోద్యమాత్రేపాభి యో
 గావిత్యమరః - పూర్వోక్త వాచ్యతాపత్తి సముచ్చాయకశ్చకారః
 తత్రహేతుమాహ- నాంతరీయకస్యేతి - నాంతరీయకస్యావర్జిణీయస్య-
 యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకమితిపారిభాషికం-శక్తితి-విశేషణే
 శక్త్యానిర్వాహవిశిష్టేశక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-ననుమా
 న్తువిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపివాచ్యతాభవత్స్విత్యాశంశ్యవ
 రిహరతి-ననేతి-అశాబ్దికమతవనై యాయకమతఇవ అత్రోపహాసాస్థ

మౌళికశబ్దగ్రహణం- ఉభయాపేక్షయా- కేవలజాతేరిత్యాదిసామితి
తయోఃప్రసృష్టినిమిత్తత్వముపద్యతఇన్యంతేన ప్రతిపాదితప్రక్రియ
యోభయాపేక్షేతిభావః- ఉభయార్థయోగ్యాత్యక్యోర్విషయత్వస్యశ
బ్దశక్తివిషయత్వస్యస్వీకారశ్చన నోపపన్నః-తత్రహేతుమాహ- శక్తేరి
తి-ఏవేతి-అత్రాపిసపివహేతురితిభావః-నిగమయతి-ఇతీతి- సర్వంజాతౌ
శక్తినిర్వాహకంయుక్తిజాలం- అవదాతంపరిశుద్ధం - అనన్యమితియావ
త్ ౧౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం- చతుష్టయీశబ్దానాంప్రప
త్తిరితివైయాకరణమతేచాతుర్విధ్యం-ఏకవిధత్వం- అనన్యలభ్యశబ్దాభి
ప్రేమమాంసకమతేజాతేరేవశబ్దార్థత్వాత్-వ్యవతిష్ఠతేవ్యవస్థితంభవతి- త
ద్వాచకఇతి- వాచ్యచాతుర్విధ్యమతేవాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

యాపేక్షయోభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తేరనన్యలభ్య
విషయత్వాదేవేతిసర్వమవదాతం ౧౨, తదేవంశుతభేదేన
జాత్యాదిచతుష్టయస్యజాతేరేవవాసంకేతనికేతనత్వేస్థితే
వాచ్యస్యాధస్య చతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవవాచ్యవస్థ
తేతద్వాచకశ్శబ్దోపితదైవవ్యవస్థితోభవతి ౧౩, అభాభిధాం
లక్షయతి॥ముఖ్యార్థగోచరాతస్య వ్యాప్తిఃకథ్యతేభిధా॥త
స్యవాచకస్య॥ ఇంద్రియాణామివశబ్దానామపిపద్ధాప్రతీతి
జననానుగుణః పరిస్పందపరిణామలక్షణోవ్యాపారోంగీక

మతేతదేకవిధత్వంచయుక్తమేవేతిభావః ౧౩, అరేతి- వాచ్యవాచకని
రూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యైతి - ముఖ్యస్సాత్మాత్వంకేతితోయోగ్యై
గోచరోయస్యాస్సాతతోక్తా-శక్తేరేవాభిధేత్యభిధానం- సాత్మాదిత్యాచ
నానిరూపితస్యవాచకస్యవ్యవహితత్వాద్విచ్ఛిన్నబాధమాహ-తస్యేతి- నను
శబ్దేషువ్యాపారఃకథమస్తీత్యాశంక్యాహ- ఇంద్రియాణామితి-పరిస్పం
దశ్చలనక్రియా-పరిణామోరూపాంతరాపత్తిః-తాభ్యాంవిలక్షణః-చక్షు
రాదీనిపరిస్పందేనఘటవటాదివిషయేషుప్రవిశ్య తత్ప్రతీతింజనయంతీతి-కే
చిత్-ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్తృత్వాకారాకారితతయాతస్య
తీతర్థవతీత్యన్యే-శబ్దవ్యాపారస్తుతద్విలక్షణః - అస్తుతద్వైలక్షణ్యంకే
రూపోయమిత్యత్రామా-సచేతి-చక్షుస్థితిః-కోష్ఠాత్త్యా అంతర్జా-నేనను

శ్చబి తై నేతియావత్ - కోఠ్యఃకుసూలేచాత్మీయేకుత్సేరంతర్గృహస్యచ।
 గతిర్నాన్తేదశాయాంవజ్ఞానేమాత్రాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాపివి
 శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సందర్భపర్యాలోచనమాత్మాస్వ
 భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాపా
 రత్వనిశ్చయశ్చత్యత్రాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దధర్మసముచ్ఛేద
 త్వాత్తద్వ్యాపారశ్చైవచారికోయంవ్యవహార ఇత్యాశయః - ఇతి
 ప్రాంచః-నవయమిత్యాకూతం- ఆహురితీశేషః - తద్వచనస్యవికల్పాన
 గ్నత్వాదవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమితిభావః-తాంవిభజతే-సేతి-ద్వైవిధ్యం
 దర్శయతి-రూఢిపూర్వైరి-రూఢిప్రసిద్ధిర్వోగోఽవయవసంబంధః ౧౪.
 ఆద్యాముదాహరతి-శ్రీరామై-అశ్రశ్రీరామయోఃకృచ్చిదంతే-భేదా
 భిసంధి-చరణపవారవిందంతస్త్రి-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం- బంధసాధ

రణీయ । సచకోఠ్యగర్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా
 నాత్మకోబుద్ధివిశేషపవ । సచాత్మకోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యసహి
 యతఇతిప్రాంచః।సాద్వివిధా|రూఢిపూర్వికాయోగపూర్వ
 కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయధా ॥ శ్రీరామచంద్రభవతశ్చ
 రణారవిందేరేణుంకథంమధుచముక్తిపదంవదంతి । యద్రే స
 నా ముగ్ధరవాపకశత్రుబంధం రత్నాకరోపి మరణందరైర

నయోస్తయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః-యద్యస్మాత్ - రే
 ణనాఅథార్థాల్పచపక్షపరాగేణ-మరణందరైః గంగారూపమరందధ
 రాభిః-రత్నాకరోపి- అత్రాపేకశత్రుబంధమిత్యనువర్తతే- భర్తృశ
 పాద్భిలాకూపిణ్యహల్యాశ్రీరామపాదపంకజరజస్సప్రసంగాతపాతక
 పునశ్చైరమాపేతి రామాయణీకధాత్రాసుసంధేయా- అత్రనిందయా
 స్తుత్యభివ్యక్తైర్వ్యాజస్తతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తతిర్నిందాస్తతి
 భ్యాం స్తుతినిందయోరితిలక్షణాత్-చరణైరవిందత్వారోపస్యతన్నిన్న
 తాయాంగంగాయాం మరణందర్శవారోపస్యచహేతుహేతు మద్భావ
 త్వరంపరితరూపకమితి తయోరనుగ్రాహ్యనుగ్రాహకభావాదం గాం
 భావేనసంకరః - అత్రరత్నానామకరోరత్నాకరశ్చితియోగోఽస్తి ।
 ధాన్యరూఢిర్వోగసంబంధీతిర్థ్యైర్వాప్రాసవేవాయునాత్మ్యేమన

హ-అత్రైతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరణి-కాకుఢైస్త్రి ॥ శరాబాణాప
వజలానివర్ష తీతితతో-శరోదధ్యాద్యగ్రసారేబాణకాండేత్యణాంతరే -
శరంతునీరభితిరత్నమాలా-నాదోఽభ్యాఘోషోగర్జితంచ- యద్యపినభోభా
గస్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమలోకనసమయే స
మున్నమితాస్యత్వమసంభావితమేవ - తథాపితచ్చరాసారోగ్రనిర్ఘోష
నీరంధ్రగుణఘోషదిగ్భ్రాంతిసంభ్రాంతతయోన్ముఖత్వమభూదిత్యాకూ
తం-అత్రరూపకోపమయోరంగాంగిభావేనసంకరః - అత్రకాన్తుకాదీ
నాంకేషాందిద్యోగరూఢత్వేపికమదిస్థతీకకతుత్ ఫలస్తగ్ధోద్రస్యావత్యంపు

విందత్ ॥ అత్రసర్వేశద్వారూఢాః ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయథా ॥
కాకుత్స్థకార్తుకాంభోదేశరవణ్ణినాద్వి । నృత్యవంతిఃక్ర
తుభుజఃకిలాపినభవోన్ముఖాః । అత్రసర్వేపియాగికాః ॥ ౩౫ ॥ *
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహరితగోత్రా వతంస వారాణశి
వంశపద్మాకిరప్రభాతభాసునా పదవ్యాప్తమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహాలాపాధ్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేననిమలాచారపూతేనచతుర్దశదిద్యావిభూషణవతాధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘువలతలక యశోఘనసా
రసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామస్యలంకారశాస్త్రై వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామద్వితీయస్తరంగః-*****
అస్థాపందిరమందిరా ... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి... రఘువతివిభుకేయంద్వితీయస్తరంగః.

మాన్యాకుత్స్థఇతి శరాన్బాణాంచ్చగాణిజలానివర్ష తీతివ ప్రాయో
యాగికత్వాచ్చత్రిన్యాయేనయాగికాపవేత్యాశయేనాహ- అత్రసర్వే
పియాగికాఇతి-శబ్దాభిప్రాయవత్తే ॥ ౩౫ ॥ ఇతిత్యాదిగద్యంవ్యాఖ్యాతం -
నామేతిప్రసిద్ధౌ - నామప్రాకాశ్యసంభావ్యక్తోఽపగమకుత్సనభిప్రాయ
రః॥ అస్థారమందిరమిత్యాదిగ్లోకద్వయమపివ్యాఖ్యాతం॥*

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరిచరితే సాహిత్యరత్నాకర
వ్యాఖ్యనేనందగాఖ్యానేద్వితీయస్తగ్ధః .

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

లక్షణాతరంగప్రారంభః - 3

అథలక్ష్యలక్షకలక్షణాలిలక్షయిషురు తరతరంగప్రారంభాయసం
గతింకర్మయతి-ఏవమితి॥ తావాచ్యవాచకాభిధా మూలంయాసాంతాసం
ఖావస్తూతయా-వాచ్యాధ్యమూలోలక్ష్యార్థః- వాచకమూలోలక్షకః-
అభిధామూలాలక్షణేపివేకః-శబ్దంలక్షకశబ్దమిత్యర్థః-యథలి-లక్షణస్యల
క్షకలక్షణస్యాధ్యర్థత్వార్థః-వాచకాదీలి-ఆదిపదేనవ్యంజకస్సంగృహ్యతే ౧,
ఏవం లక్షకం నిరూప్యలక్షణానిరూపణాయావసరంకర్మయతి - నన్వితి -

ఏవంవాచ్యవాచకతత్త్వప్రీర్తిరూప్యసంప్రతితన్ములకత
యా లక్ష్యలక్షకతత్త్వప్రీర్తిరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞా
నపూర్వకత్వా రూపర్వంశబ్దంనిరూపయతి ॥ యోగ్యంలక్షణ
యాశబ్దోబోధయేల్లక్షకోహ్యసా । లక్షణయాఽర్థప్రతిపాద
శబ్దోలాక్షణికత్వలిలక్షణార్థః । లక్షణయేలివాచకాదివ్యాప్త
త్విః ౧, ననుకేయంలక్షణా యద్యోగాచ్చబ్ధిస్యలాక్షణికతే
త్యపేతాయాం లక్షణాయాస్సామాన్యలక్షణమాహ ॥ వా
చ్యాధ్యబాధేతద్యోగేరూఢితోవాప్రయోజనాత్ । యయాన్యం
బోధయేచ్చబ్ధోవ్యాప్తత్యాసాన్యలక్షణా॥అన్యమర్థం । అన్య
అపేతాయామాకాంతాయాం - ననులక్షకనిరూపణానంతరంలక్ష్యమని
రూప్యకథంలక్షణాలిలక్షయిషేతిచేల్లక్షణాబోధమంతరేణ లక్ష్యస్య
చర్యోకత్వా తన్నిరూపణేనైవతన్నిరూపణమపిభవతీతిబోధ్యం- వాచ్యా
ధ్యబాధత్వం - వాచ్యాధ్యేముఖ్యాధ్యస్తీకారేబాధఃప్రమాణపరాహతత్వంత
స్త్రింస్సతి-ఇమమేవార్థః-గ్రేసిద్ధాంతత్వేనకవిర్వివరితమితి - తద్యోగే
తేనముఖ్యాధ్యే-లక్షయితుమభిమతస్యసంబంధే- వాచ్యాధ్యబాధతద్యోగో
సాధారణ్యేన రూఢిః ప్రయోజనంవాచిత్వేనలక్షణాబీజం - లక్షణాసం

గ్రహస్తూ నైరాధేనేతిజ్ఞేయం - పతేనరూఢిలక్షణాప్రయోజనలక్షణాచేతి
 ద్వైవిధ్యము క్తంభవతి - లక్షణాప్రయోజకానిలక్షణావీజానీత్యర్థః ౨.
 అథేపిలక్షకత్వంప్రతిపాదయితుంశంకతే-నన్వతి - నాద్యథిత్యాద్యంపరి-
 హరతి-తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్ద౭భిధయ
 ౭భిధేయమభిధాయఃరతవ్యాపారే సక్వచుచ్చరితశ్చబ్దోనవృత్తి ద్వయ
 మర్హతీతినిషేధాత్మనస్తస్యైవలక్షణా రూపవ్యాపారస్యా నంగీకార్యత్వా
 దితి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయశ్చితి-తత్రహేతుందర్శయతి-అథస్యేతి-
 అయమాశయః- ఆలంకారిక సమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వమస్యనుపప
 న్నమితి-ఉచ్యతశ్చితి- సముచితో నైరమితిశేషః-వాచ్యాథేతి-ఆరోపితశ్చితి-
 ఆరోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోర్థవ్యాపారశ్చబ్దేత్వారోపితశ్చితి భేదావగ

శబ్దస్యముఖ్యాదర్థబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోర
 న్యతరచ్చలక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, ననుకింశబ్దస్యలక్షక
 త్వమర్థస్యవా । నాద్యః। తస్యస్వార్థప్రకాశనమాత్రేణౌప
 రతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరామోగాత్ । నద్వితీ
 యః। అథస్యలక్షక త్వేశబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యంగీకారవిరోధా
 దితిచేత్। ఉచ్యతే । వాచ్యాథవ్యాపారపవలక్షణా వాచకేన
 మారోప్యతే । నచశబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః। ఆరోపితశ్చ
 బ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవలక్షకత్వే
 కథమజహత్వాన్వర్థాయాన్స్వార్థాన్శేవృత్తిః। ఆరోప

మాన్నవిరోధగంధశ్చితి ౩, నన్వర్థ ఏవలక్షకత్వేత్వాచిద్బాధతేతత్పరి
 హరః। కథమితిశంకతే - నన్వతి ॥ ఆరోపితశ్చబ్దవ్యాపారశ్చత్వత్వాదర్థ
 న్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వేలక్షణయాన్వార్థప్రతిపాదకత్వేనతి
 జహత్వాన్వర్థోయాంసాతస్యాంకుంతాఃప్రవిశంతీత్యాదౌ-స్వస్యకుంతశ
 బ్దస్యయోర్ధస్తదూక్రిపాంశే - కుంతపిష్టిపురుషరూపాద్ధాంతరాంతస్యవి
 ద్యమానత్వాత్వాన్వర్థాంతశ్చిత్వత్వం-వృత్త్యోర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యా
 భావఃపరిహరః। కథమితిపూర్వఃపక్షః-అయంభావః - తథాసలిలక్షకస్య
 కుంతరూపార్థస్య కుంతవిష్టిపురుష రూపలక్ష్యోర్ధప్రవిష్టత్వాదేకస్యైవ
 కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వంలక్ష్యత్వంచేతి లక్షణాద్వయాపత్తేర్నివర్తి

ఓరోధే ప్రాప్తైతస్మిహోర్యకథంభవతీసమాధతై- కేవలేతి-అయంభా
వః కేవలస్వాధ్యసృలక్షకత్వంబిత్సహితస్యాస్యస్యలక్ష్యత్వంచేతిలక్ష్యల
క్షకభేదస్యసద్భావాద్వృత్తిఃకోధాగప్రసజతీజానీహిత - ప్రతిపాదక
తాసంబంధేనలక్షకేవిషయతాసంబంధేనలక్ష్యచలక్షణాయాస్సీతిరితివి
వేకః - కేవలస్తువృత్తిఃకోధాగత్వభిధావతణయోర్విరోధాత్త్యామనం
తితదసత్ - అత్యోధస్యలక్షకత్వేనశబ్దమాప్రవ్యాపారభూతాయాల
భిధాయాస్తుత్రాప్రసక్తేః - కేవలేత్యాదిఃకోధపరిహారవాక్యేచలక్ష్యల
క్షకభేదసద్భావాదిత్యనేనకేవలస్యలక్షకత్వంసముదాయస్యలక్ష్యత్వమి
తిలక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నద్వైతక్షణాద్వయాపత్తిరితి
పూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావశాత్తేష- నమయద్యపిస్వాధ్యంప్రత్యాయ్యో

లసముదాయభేదేనలక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యవేహీనస్వధ
భక్తిశ్చశబ్దాధ్యారోపేకింసమిత్తమితిచేచ్ఛబ్దిప్రతిపాదిత సైవ
వాద్ధిస్యలక్షకత్వాదివిషయాఃనహిశబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమం
తరేత్యాన్యోన్యంతరంలక్షయతుమిష్టే।అన్యథాప్రమాణాంతరోప
నీతానామగ్ధానాంలక్షకత్వప్రసంగాత్ । అత్యోధవ్యాపారోప
శబ్దమహిమ్నాప్రాప్తత్వాచ్ఛబ్దవ్యాపారాగ్రహ్యచ్యతే-అతపి
విసాంతరాధ్నిస్థశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యాశ్రియతే ౪ .

వాచ్యాధ్నిబాధిత్యనేనవాచ్యాధ్నికారేవాక్యప్రామాణ్యా

పరతవ్యాపారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవలక్షక
త్వముపపద్యతే-తథాసత్యధ్నివ్యాపారభూతాయాలక్షణాయాశ్శబ్దాధ్యా
రొపోఽనుపపన్నాగ్రత్యాశక్యసమాధతై-నన్వితీ-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతి
త్రాప్రధారణేనప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాంప్రవాహాదిరూపా
గ్ధానాంలక్షకత్వంసంభవతీజ్ఞాప్యతే-ఇతినిమిత్తమితీత్యర్థః-ప్రతిపాదితా
ర్థమేవప్రకరయతి-నహిత్యాదివా- ననులక్షణాయాఉభయవ్యాపారత్వేసి
ద్ధేకించైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అతపివేతి- అంతరేణవ్యవధానేనసహిత
స్సాంతరస్పదాసావగ్ధశ్చసాంతరాధ్నిః వాచ్యాధ్నివ్యవహితస్తీరాదిస్తస్తి
నిష్ఠితాత్పర్యం సతథోక్తః - ఏతేవాప్యవహితార్థనిష్ఠార్థవా
పారోపీతీసూచ్యతే ౪. ఏవలక్షణాంవిమృశ్యసంప్రతిక్షల్పకుణంవిమృశ

తి - వాచ్యార్థబాధితీవివక్షితార్థమాహ-వాచ్యార్థస్వీకారాది అన్యథా ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ-నత్యిత్వాదివా- వాచ్యస్యముఖ్యార్థస్య అర్థేనవాక్యార్థేనబాధసంబంధానుపపత్తిః; లక్షణాంతరమాహ-నాపీతి- న వివక్ష్యతే - ఏవంరూపార్థద్వయస్యాపాతమధురత్వాదిభావః ౫, అ వ్యాపకమేకంలక్షణాలక్షణందర్శయతి-వాచ్యస్యేతి- తస్యసంబంధవశేనవాచ్యార్థసంబంధవశేన-ప్రాప్తస్య-తీరాదేరితేషః - క్వచిదవ్యాప్తిందర్శయతి-నహీతి-హియస్మాత్-తల్లక్షణంనాస్తీతీసంబంధః - అచ్యుతజ్ఞేన గంగాయాంఘోషఃప్రతివసనీత్యాదౌవాస్తీహూచ్యతే-ద్విషన్వహేభౌ క్తుంప్రవృత్తంప్రతి సుహృదౌ పిషంభుభ్యైర్వతిప్రయుక్త్యాద్విషపదస్యద్విషదన్నైభుక్త్యైర్వత్స మాభుంక్థ్యాభ్యధేవ వాచ్యార్థ హాసపూ

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే నతువాచ్యస్యవాచ్యేనవాక్యార్థేనసంబంధానుపపత్తిః । నాపిముఖ్యార్థస్వీకారేప్రత్యక్షేనప్రమాణవిరోధోవాచ్యతే ౫, అతవ తదభయవివక్షియాప్రవృత్తంకైశ్చిదుక్తంలక్షణాలక్షణద్వయవ వ్యాప్తిరూపితం । తథాహి ॥ వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థేనసంబంధానుపపత్తిః । తస్యసంబంధవశప్రాప్తస్యస్వయాల్లక్షణోచ్యతే-ఇల్లక్షణంతదవ్యాపకం । నహిపిషంభుభ్యైర్వ్యాదౌపి తల్లక్షణసాస్తీ । సర్వేషాంపదానాలక్షకత్వేనవాచ్యార్థబాధాత్ ౬.

ర్వకంప్రవృత్తర్వాజహద్వాచ్యా-అత్రాదిజ్ఞేన ఉపకృతంబహుయప్రతిముచ్యతేతత్వాదిగ్రహ్యతే-అవ్యాప్తి హేతుమాహ-సర్వేషామితి - లక్షకత్వేనహేతునా-వాచ్యార్థస్యబాధాత్ - బాధశబ్దస్యతన్మితేసంబంధానుపపత్త్యర్థకత్వేనసంబంధోపపత్తిర్వివక్ష్యతే-అయంభావః- గంగాయాంఘోషః ప్రతివసనీత్యాదౌతు సర్వపదానాలక్షకత్వా ద్వాచ్యార్థస్య వాక్యార్థేనసంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అత్రతుసర్వపదానాలక్షకత్వేనవాచ్యార్థస్యవ్యన్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి అప్రవృత్తౌ వలంబనేతువాచ్యార్థస్వీకారేవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరక్షయిత్యన్వయతే-సుహృద్వచనేపిషంభుభ్యౌపదేశరూపార్థస్యనుపపన్నత్వాత్ ౬, ద్విషేయపదవ్యాపకంలక్షణమాహ యిషంభు వివక్ష్యతే-ద్విషయప్ర

స్వేతి-మానాంతరేతి-మానాంతరవిరోధే ప్రత్యక్షాది ప్రమాణవిరోధసతి-
 ముఖ్యార్థే నావినాభూతే ప్రతీతిః ముఖ్యార్థావినాభూతవిషయక ప్రతీతిః -
 ఇతియదపిలక్షణాలక్షణంతదస్యవ్యాపకం - కుత్రావ్యాప్తిరిత్యత్రాహ -
 కుండపాయినామితి - కుండానామత్సరుశూన్యాశ్చమసాస్తైస్సమంపిబం
 తీతికుండపాయినః - తేషామయనేతన్నామకేసత్రయాగవిశేష-మాసం
 కృత్సైపిమాసే- కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - అగ్ని
 హూత్రంజు హూతికరోతి- సుబంతతిజంతయోరేకార్థత్వేతిజంతస్యక
 రోత్యర్థకత్వనియమాత్ - ఇత్యత్రావ్యాపకత్వాత్తదస్యవ్యాపకమితిపూ
 ర్వేణసంబంధః- అగ్ని హూత్రశబ్దంవ్యాకుర్వన్నవ్యాప్తిందర్శయతి -
 తథాహితి-యావజ్జీవమగ్ని హూత్రంజు హూతీత్యత్ర - విషయవాక్య
 ఇతిశేషః - నిత్యాగ్ని హూత్ర నామత్వం నిత్యాగ్ని హూత్ర నామషరత్వ

యదపిమానాంతరవిరోధేతుముఖ్యార్థస్యపరిగ్రహేముఖ్యా
 థేనావినాభూతే ప్రతీతిగ్లక్షణోచ్యతఇతిలక్షణాలక్షణంతద
 స్యవ్యాపకం। కుండపాయినామయనేమాసమగ్ని హూత్రం
 జు హూతీత్యత్రైతల్లక్షణస్యావ్యాపకత్వాత్ । తథాహి ।
 యావజ్జీవమగ్ని హూత్రం జు హూతీత్యత్రాగ్ని హూ
 త్రపదస్యనిత్యాగ్ని హూత్ర నామత్వం తత్ప్రఖ్యానయేనసిద్ధం-
 అయంచాగ్ని హూత్రశబ్దః కర్తూంతరేనిత్యాగ్ని హూత్ర

మిత్యర్థః-తత్ప్రఖ్యానయేనతత్ప్రఖ్యానికరణవ్యాయేన-తద్విచారేణేత్యర్థః-
 తదుక్తం-విషయోవిశయస్త్వైవపూర్వపక్షస్తథోక్తరః । తయోఃఫలం
 చపంచైతేశాన్ప్రేరికరణంమతమితి - తత్ప్రఖ్యాంచాన్యశాస్త్ర మిత్య
 స్య యావజ్జీవమగ్ని హూత్రంజు హూతీతివిషయవాక్యం- విషయవా
 క్యస్థాగ్ని హూత్రపదమగ్నోహూయతేనేనేతిదధ్యాదిగుణపరం వాలి
 గ్నిర్హూయతేస్త్వైతికమనామపరంవేతివిశయః - గుణవిధాయకమితి
 పూర్వపక్షః-తందధ్యాదిగుణంప్రఖ్యాపయతీతితత్ప్రఖ్యా- అన్యశాస్త్రం
 శాస్త్రాంతరంచాస్తీతి నిత్యాగ్ని హూత్రరూపకర్తృనామపరం భవతీత్య
 త్తరఃపక్షః-అన్యశాస్త్రంతు- ఆజ్యేనజుహుయాదిత్యాదికం - తయోఃఫ
 లంతుతదగ్గప్రతిపాదనేనైవప్రస్య క్తం అయంచేతి - అయంతత్ప్రఖ్యాన్యా

యానుగృహీతభిత్వర్థః—చ స్త్యర్థః—కర్తాంతరేసిత్వాగ్నిహూత్రసభ్యతే
సత్రయాగాంగభూతకస్తింజ్వితామణి - సాధ్యవసానలక్షణయాసా
దృశ్యమూలత్వాత్సాక్ష్యేతిశేషః—ప్రకరణాంతరభితి—ప్రకరణాంతరే అగ్ని
హూత్రప్రకరణాన్నిసేసత్రయాగప్రకరణ—ప్రయోజనాన్యస్వంఫల
భేదః—భిత్వత్రనిర్ణీతం - ఏవమగ్నిహూత్రశబ్దార్థముక్త్యాల్పవ్యాప్తింద
ర్మయతి—నహీతి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తదితి - తదర్థస్యకర్తరూప
స్యాగ్నిహూత్రశబ్దార్థస్యప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ - ప్రవాహాదీనా
మివప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాత్ - వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
స్తు మానమగ్నిహూత్రంజుహూతీత్యత్రాగ్నిహూత్రపదస్యని

సాధర్మ్యాత్సాధ్యవసానలక్షణయాప్రవర్తత ఇతిప్రకరణాం
తతేప్రయోజనాన్యత్వమిత్యత్రనిర్ణీతం । నహ్యత్రమానాం
తరవిరోధః । తదర్థస్యప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ । తస్మాన్య
ఖ్యాతపరిగ్రహా వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవ లక్షణావీ
జం 2, ఉక్తంహి॥వాక్యప్రామాణ్యభంగస్యాన్వితాన్వభిధ
యవరేపదే । లక్షణాత్రవిజ్ఞేయావాక్యేలోకికవైదికఇతి ।
స్తవగంగాయాంఘోషఃప్రతివసతి అదిత్యోయూపభిత్వాది
లోకికవైదికవాక్యేషు । ముఖ్యార్థమాత్రపరత్వే వాక్యప్రా
మాణ్యానుపపత్తిః । యద్యపితత్రవాచ్యాథాన్వయానుపపత్తి
రస్యస్తి । తథాపిలోకేనువర్ణపుష్టాంశ్యభివీచిత్వంతిపురుషా

త్యాగ్నిహూత్రరూపముఖ్యార్థపరత్వే తస్యతత్ప్రఖ్యాతికరణేన యా
వజ్జీవమిత్యాదివిషయవాక్యేవిహితస్యసత్రయాగేపునర్విధానాయోగా
ద్దుర్నివారేతత్వంతస్మాత్—ప్రకారాంతరప్రతిపాదితలక్షణయోరవ్యా
వకత్వాదిత్యర్థః 2. ఏవంప్రతిపాద్యవాచ్యాగ్ధబాధభిత్వత్రస్వాభివృత్తా
ర్థంవిస్రంభాయకారికారూపేణనిశ్చినోతి—వాక్యేతి - ఉక్తమర్థంక్రమేణ
లోకవేదయోఃప్రదర్శయతి—అస్తిచేతి—అస్యవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
రిత్యనేనసంబంధః—కైశ్చిద్వాచ్యాథాన్వయానుపపత్తిర్వివక్షితా తాంని
రాకర్తుమాహ—యద్యపీతి—తత్రవాచ్యాగ్ధబాధభిత్వత్రేత్యర్థః—తథాపి
వాచ్యాథాన్వయానుపపత్తిరూపాధైవిధియానేనసమీక్ష్యకాః—తస్యే

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణైతి- నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రియోజనైసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యుక్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశురాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయనరూపవాక్యార్థ- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-క్షేపిస్తాశీశ్రుగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యాధాన్వయానుపపత్తిరూపాథాస్యావ్యనైకాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్టూక్తం ౮. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమాహ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యాధాన్వయో

స్త్రయః । శూరశ్చక్రతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యాదౌపదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రియోజనే తాత్పర్యాసంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వాక్యార్థంహిత్యాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూచ్యతే । వేదేచ । వాయుర్వైక్షేపిస్తాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యేవవాచ్యాధాన్వయేనైరర్థకృతశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణయా కర్మణఃప్రాశస్త్యలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేర్నిర్ణీతం । తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి సూక్తం ౮, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షితం । ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రప్రప్తవ్యం । అత్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణాభాగవరం శిష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మసుయంహిత్యాఽగృణోగ్రత్నసుయంద్విషం ॥ అత్రప్రవీణఇత్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాదూగ్రీభీతః ప్రసిద్ధే

ధాన్యోర్యేయసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యం తఇతిభావః - మాత్రంకాశ్చేన్యైవధారణఇత్యుపరం ౯. క్రమప్రాప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి-ప్రవీణఇతి-ప్రవీణోఽపుణః - కోశంఖడ్గపిథానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుత్తలేఖడ్గపిథానేర్థోఘదివ్యయోరిత్యుపరం-లక్షణావీజభూతంముఖ్యాధాన్వయందర్శయతి-అత్రైతి-ప్రకృష్టా వీణాయస్యనప్రవీణః-ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యప్రకృతానుపయోగా

స్తుఖ్యాంబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్యో
పాదికాభేదస్సంబంధః - లక్షణస్థరూఢిపదస్యశక్తిపరత్వవిరోధాద్వివక్షి
తాథామాహ-ప్రసిద్ధేరేవేతి-యోగేనత్యవీణ్యవధారణార్థః- ననుప్రవీ
ణపదస్యరూఢిత్యైసిపుణబోధకత్వా తదాంసిపుణత్వేలక్షణేతి చేమచ్య
తే- యద్యపిప్రవీణశబ్దప్రకృష్టావీణాయస్యేత్యవయవశక్త్యావిలక్షణవీణా
శాలిత్వరూపార్థః రూఢిత్యైసిపుణత్వ రూపార్థశ్చైతేరజపదపద్యోగ
రూఢీ- తథాపిక్వచిద్యోగరూఢస్యపదస్యవయవాధానస్వయాత్ స్థల

రేవసిపుణత్వేలక్షణాశ్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాశ్చప్ర
ధమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతివిధా । తత్రాద్యా
జహతాన్విధౌజహతాన్విధౌ జహదజహతాన్విధౌచేతిత్రి
విధాఇతరేషుప్రత్యేకంగాణీశుద్ధాచేతిద్వివిధాఇతిఫలతోలక్ష
ణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణతాసాంలక్షణా
దాహరణేదర్శయన్నాదౌజహతాన్విధౌలక్షయతి ॥ స్వార్థం
హిత్యాపరోక్తిశ్చేజహతాన్విధౌతదాభవేత్ ॥ యదాగంగాది
శబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వ సిద్ధయేస్వార్థంహి
త్వాస్వాత్మనంతటాద్యథేప్రవర్తయతి తదాస్వార్థత్యాగా
జహతాన్విధౌ-స్వార్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాశ్రు
యస్సస్వరహితాః క్వధృతాస్సజైవశాస్త్రివ్యాశ్చ మధ్యమయు
తాభరతేనదాతాః । రామేణ్యూన్నతథనాశ్చతశీమహాహ్వాః
ప్రేత్యాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీషు ॥ భరతేనసంగీతశా
శ్రుప్రవర్తకేణగామాఃస్వరసందోహాత్తకాః । తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యేవరూఢ్యధైవిశ్రాంతిరితిబోధ్యం॥౧॥అథప్రయోజనలక్ష
ణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః -
సప్తవిధేతి - జహతాన్విధౌ అజహతాన్విధౌ జహదజహతాన్విధౌ
శుద్ధసారోపా - క్షణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గాణసాధ్యవసా
నాచేతి॥ జహతాన్విధౌలక్షయతి- స్వార్థమితి॥ లక్షణవాక్యకరోతియ
చేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామాం
తి ॥ స్వయంవ్యాకర్షన్లక్షణయోజయతి- భరతేనేతి॥అస్యప్రవిప్రస

ఈ రణమెవశోధనం- స్వైరితి స్వోజ్ఞాతావాత్సనిస్సంప్రీష్యత్తేయోస్యో
 ౭స్త్రియాంధనశత్యమరః- సంప్రదానేప్రతిగ్రహీతరీత్యధః- అతపివేతి-
 స్వరహితాశత్యరజతుకాశ్చన్యామనశబ్దస్యైవశిష్టత్వాచ్ఛబ్దజ్ఞేషః- అ
 న్యత్రైకనాథావలంబిఫలదన్వయవదర్శయోరేవశిష్టత్వాదగ్ధజ్ఞేషః- తయోః

శాంసందోహాగ్రామశత్యభిగీయతశత్యుక్తత్వాత్ । దా
 తాశ్శోనితాః - దైవశోధనశ్శోధతోరూపం । అత్రజ్ఞేషమహి
 మ్నాభరతేనరాజవిశేషేణజనపదవిశేషావితీగ్ణాశత్యపిద్యస్యతే ।
 తేచక్రయపవ । పక్షగ్రామస్తతైవైకోమధ్యమగ్రామవివచ ।
 గాంధారగ్రామశత్యేతగ్రామక్రయముచాహృతమిత్యుక్త
 త్వాత్ । నాపరిమితాశత్యపిద్యస్యతే । స్వరహితాస్వరైర్
 షాదాదిభిస్సంఘీభూతైస్త్రితాఃప్రియాశతి స్వరూపకథనం ।
 స్వైగ్ధనైరహితాశత్యసిందాచవ్యజ్యతే । క్వధతాః క్వాపిధ
 తాః । స్వరాణామభివ్యక్తిమాత్రశరీరత్వానైకక్రమతాశ
 తిస్వభావోక్తిః । యత్రక్వచన దేశేసంప్రదానేచసహితాశ
 తిసిందాచవ్యజ్యతే । సదైవశ్రావ్యానిత్యంప్రేతగ్రాహ్యశతి
 స్వభావోక్తిః । అస్యత్రగ్రామాదర్తాశతీనిత్యంవాక్యాత్రసి
 ధ్ధానతుదర్శనయోగ్యాశతివ్యజ్యతే । కించ । మధ్యమయతా
 మధ్యమగ్రామేణ సంగరాః । అస్యత్ర సత్రయోష్య
 త్కృష్టాశ్శాభ్యస్యతే । పవభి సగత్యగ్రామేభ్యోరామదత్త
 గ్రామాణామతతయడత్తరాధిప్రతిపాదతస్సుభవవ । అతప
 వాక్త్రపదభజ్జేష ప్రతిభాగ్ధాపితా తతయోక్త్యనుప్రాణి
 తోవ్యతిరేకాలంకారః । అత్రనదీనాం ప్రోతోరూపాణాం
 గ్రామాధికరణతానసంభవతీతనదీశబ్దస్తస్త్రికముఖ్యాధేగృ
 హీతేవాక్యప్రామాణ్యభంగాంతంత్యక్త్వా౭ధిక తరతైత్య

ప్రతిభయాశక్యోగ్ధాపితయా౭సంబంధేసంబంధ రూపాతీతయోక్త్యా
 ౭నుసాగీశితః ॥ అత్రైతి ॥ వాచకశబ్దప్రయోగేఫలప్రతిపాదనాభావం
 లాక్షణికపదేతస్మితిపాదనం చదర్శయన్నాహ- నదీశబ్దశతి - తత్సంబంధి
 నితీరేస్వాత్మానమగ్నయతీతి లయంభావః-స్వాయత్రైశబ్దప్రయోగేవ్య

వాచకపక్షప్రయోగానాచిత్యాన్నదీతీరేషునిహితా ఇతిప్రయోక్తవ్యేనదీ
 మునిహితాఇతి ప్రయోక్తుర్నదీ గతశైత్యపాపనత్వాదిభిమాన్-ప్రకవినా
 భావసంబంధేనతీరేవ్యపిప్రతీయంతామిత్యాశయఇతి - ఇతిహాతః - ఆ
 లంకారాః కేచిదభిధానామూలాః - కేచిల్లక్షణామూలాః - కేచిద్వ్యంజనా
 మూలాశ్చ - ఇయంకస్యాలంకారస్యమూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి-అప్ర
 స్తతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దాః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తస్యబంధితీరేస్వాత్మా నమర్ప
 యతీతియంజహత్స్వార్థం - ఇయమప్రస్తతప్రశంసాదేరలం
 కారస్యమూలం । సామాన్యశేషకార్యకారణసరూపాణామ
 న్యతమస్యాప్రస్తతస్యకథనాలైషామేవాన్యతమస్యప్రయో
 గినఃప్రస్తతస్యగమ్యతేవ్యాప్రస్తతప్రశంసా । తత్కాస్త్రిప్రస్త
 తస్యాప్రస్తతత్వాదేవకథనమనుపపన్నంసత్స్వార్థత్యాగేన
 ప్రస్తతమాక్షిపతీతియంక్రమస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥
 యదాపునస్సాభిధేయవిపరీతమగ్ధంలక్షయతి తదాసాజహ
 త్స్వార్థైవవిపరీతలక్షణైశ్చవ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సరా
 మురమరాసదమగ్ధవర్తవీఃపైర్వః పర్థావతురంగచముహూహ
 యః । జయ్యైకభంజనవిభీషణరావణేనస్థానఘృతేనహుతదేవ
 వదాలినావ ॥ ఇవమంబ్రవిష్టచనమభిధేయవిపరీతమగ్ధం
 లక్షయతి । రామరావణయోర్ముఖ్యాధానంభవోఽనుపపత్తిః ।
 పీఠోధస్సంబంధః । రామస్యనుజయత్వం రావణస్యహస్తయ
 త్వంప్రయోజనం । ఇయంతువ్యాజస్తుతేర్వ్యజంయత్రివాచ్య
 యానిందయాస్తుతిస్తుత్యావాచ్యయానిందాచగమ్యతే సా
 హివ్యాజస్తుతిః । తత్రవిపరీతార్థప్రతిపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూ

యోగినఃఆధేయభూతస్య - తత్రఅప్రస్తతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహ
 త్స్వార్థాయాఃప్రకారాంతరంప్రకర్షయన్నదాహరణి - రామఇతి ॥ ప
 ర్థాధానంభూతా శ్చతురంగచమ్యస్సహాయస్యసః - జయ్యైజేషుంశ
 క్యః - లక్షణప్రయోజకానివాచ్యాధానాద్విదర్శయతి - అనుపపత్తిరి
 తి-వ్యాకృతప్రమాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః - సంబంధఇతి-వాచ్య-క్షయో

రితిశేషః ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వగ్ధాంలక్షయతి- శబ్దభితి॥ వ్యాకరణేతి - య
త్రైతి ౧౧. ఉదాహరణి-నయేతి॥ దాక్షిణ్యం మిత్రశాస్త్రవసమభావః-ధ
మోవిధ్యుక్తకమానుస్థానం-వైదుష్యాః-యదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణం లగ
యతి- అత్రైతి ॥ తత్సంబంధినః-దయాదిగుణవిశిష్టానిత్యర్థః-నన్వేషమపివృ
త్తివిరోధసంబంధవత్త్యాశంక్యసమాధత్తై-నచేతి-తత్ర-స్వాధ్యైత్యర్థః- శ
బ్దస్యాభిధా - అంశాంతరే స్వాధ్యైవిశిష్టాంశే లక్షణాచేత్యేకదైవవృత్తిద్వ
యాపత్తిరితి- పరిహారణి-అత్రాపీతి- అపిశబ్దేనజహత్స్వగ్ధాయామివేతి
జ్ఞాప్యతే- అథాంతరే- విశిష్టాకారేణవిలక్షణత్వాదథాంతరత్వం- సృష్టి

లైవ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వగ్ధాంలక్షయతి॥ శబ్దస్వాధ్యైకీయా
సిద్ధ్యైస్వాధ్యైకేనలక్షయేత్ । అథాంతరంస్వాధ్యయితమ
జహత్స్వగ్ధికాభవేత్ ॥ యత్రశబ్దేనస్వాధ్యైతక్రియాసిద్ధయే
స్వాధ్యైకేనైవతద్విశిష్టమథాంతరంలక్ష్యతే - యథాకుం
త్యాప్రవిశంత్యత్రకుంతప్రవేశాయతద్వంతఃపురుషాః-సా
లజహత్స్వగ్ధాంలక్షణైత్యర్థః ౧౧, యథా॥దయాదాక్షిణ్య
దాశృత్వనైర్వధమాదయోగుణాః । విశంతిభవతోరామ
సుధమాసన్నిభాంసభాం ॥ అత్రదయాదిగుణానాంస్వత
స్సభాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టయేదయాదిశబ్దాస్వాధ్యైకీయా
దానేనైవతత్సంబంధినఃపురుషాలక్షయేతి । నచస్వాధ్యైక
రిత్యాగే-తత్రశబ్దస్యాభిధా అంశాంతరే లక్షణాచేత్యేకశబ్ద
న్వేకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితివాచ్యం । అత్రాపిస్వాధ్యై
హిన్వేషస్వాధ్యైకీయేష్టైగ్ధాంతరే సృష్టిన్వాయేనలక్షణాస్వే

న్వాయేనలక్షణాయాస్వీకారాద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితినవాచ్యమితిపూ
ర్వేణసంబంధః-సృష్టిన్వాయస్తు- సృష్టిరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్యకే
వలసృష్టిప్రకాశాముపధానాభావాద్వాచ్యార్థబాధేనతివికయాస్తువత
ప్రజాఅధీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టిప్రకాశముదాయేయ
థాలక్షణాస్వీక్రియతేతథాత్రాపివాచ్యగ్ధభూతదయాదీనాం స్వతస్స
భాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టయేనలక్షణేతి- ననుస్వాధ్యైకైరథమజహ
త్స్వగ్ధ తేత్యాశంక్యసమాధత్తై - హంతేతి - హంతేతిహాషే - స్వతః

సవ్యాఘాతోశ్రహర్ష కా - ౧౨ - సహీతి-అభిధేయవిశిష్టాథాంతరస్యలక్ష్య
త్వాదభిధాయావసత్వాగోసత్వభిధేయస్యేత్యజహత్సార్వధేతిభావః-స
సుకథమభిధాయాప్ర్యాగోనాభిధేయస్యేత్యాశంకాంపరిహరతి - గంగా
యామితి-వికృత్యవికృతింసీత్వాలక్షణాయాలక్షణాఖ్యవ్యాపారాత్
సమాసోక్త్యాదేరితి-ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దార్థః - ఉపపత్తింబుయతి
తత్రైతి - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమదైవోపమద్వాభావేన - అత్యాగనేతి
యావత్ || ౪ || ఉదాహృతయోఃప్రయోజనలక్షణయోర్నతాంతరేసం
జ్ఞాంతరమిత్యాహ-అనయోరితి-జహదజహత్సార్వధేతిలక్షణేతయోః-
జహత్సార్వధాయాలక్షణలక్షణేతి-అజహత్సార్వధాయాఉపాదానలక్ష

కారాత్-హంతతర్హ్యజహత్సార్వధతాకథమిచ్ఛేత్ | సహ్య
భిధాత్యాగమాశ్రేణస్వార్థత్యాగః - గంగాయాంఘోషశ్చ
త్యాదిస్థలవైలక్షణ్యేనస్వాభిలార్థమేవాథాంతరవైశిష్ట్యే
సవికృత్యపునర్లక్షణాయాస్సికారాదిసంతోష్ట్యన్తసభాస
దాముత్యార్హద్యోతనంప్రయోజనం | ఇయమజహత్లక్షణాస
మాసోక్త్యాదేర్హితి-ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాన్ప్రస్తుతస్య గ
వ్యత్వేహిసమాసోక్తిః | తత్రప్రస్తుతస్వరూపానుపమదైవై
వవిశేషణమహిమ్నూన్ప్రస్తుతాయేపాత్ || ౪ || అనయోర్జ
హదజహత్సార్వధలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి
చసంజ్ఞాంవినివేశ్యవ్యాజహారికావ్యప్రకాశకారః ౧౨ జ
హదజహత్సార్వధంలక్షయతి || అంశభేదముపాదాయజహః

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యనిధాయ కృత్వేతియావత్-తద్వ్యాపారప్రకా
స్త్ర||స్వపిద్ధయేపరాక్షేపః-పరాధంస్వసమర్పణం-ఉపాదానం లక్షణం
చేతి || అద్యాస్వార్థముపాదాయాన్యంలక్షయతీత్యుపాదానలక్షణ-ఽన్వి
తీయాతువాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయో
గ్యమర్థంతస్సంబంధిసంలక్షయతీతిలక్షణలక్షణేత్యుచ్యతేతితద్వ్యాకర్తా
రః-ఉపాదానలక్షణాయాలక్షణలక్షణేతిలక్షణలక్షణాయాజహత్లక్షణే
తిచతాంత్రికవ్యవహారః ౧౨, జహదజహత్సార్వధంలక్షయతి ౧౩ భే
దమితి || ఉపాదాయావలంబ్యస్వార్థం హేతివై నననతేతియో || ఉ

దాహగం సముద్రైః || నిగదేనైవ వ్యాకృతం || అత్రైతి-యయోద్దేశకాల
యోద్వైశిష్ట్యం-నజహతి-ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యాద్యవిద్యమానత్వాదితి
భావః || ౫ || సనుశబ్దవ్యాపారాణామేకైకపక్షమత్వ నియమాదత్రోపద
ద్వయసమత్వ మనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-నన్విత || అభిధావదభిధాయాశ్చ
వ-నాపీతి అన్యోవిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యంపరిహరతి -

నిజహతిచ | శబ్దస్వార్థంయదిజహవజహత్వాస్వార్థంలక్షణా ||
యథా || సమస్తకన్యాసముపాసితోయోవై కుంఠలోకేవ
నిపితేనే సోయంహరిస్సప్రతిరామనామాసీతా సమేతోధి
నసత్యయోధ్యాం || అత్రయద్దేశకాలవైశిష్ట్యంహరేపూర్వ
మథాత్తద్దేశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సోయమిత్యత్ర
తత్త్వాంశేస్వార్థంజహతి | ఇదంతాం శేతునజహతీతీయం జహ
నిజహత్వాస్వార్థంలక్షణా || ౫ || సన్వేపంసతీయంలక్షణాపద
ద్వయధర్మశ్చక్తుక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాలప్యేక
పదసమత్వేనపరసంఘాతధర్మతయాక్వాప్యదగృహత్ అ
తవివకాన్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహరనాన్యన్యః పరీక్షక
ఇతినేయంసంభవతీతిచేదత్రబ్రూమః | కిమహలక్షణైవనాస్తీ
తిపవక్షయావరేణనోదాహృతాసత్యప్రకృతివిధాన్వయపవాం
తర్థవతీతివా | నాద్యః | విచారాసహత్వాత్ | తథాహి | యా
నతాశబ్దేనయావానర్థః ప్రతీయతేతావానేవతస్యాథోనన్యూ
నోనాధికశ్చేతిస్థితిః | సోయంచేవదత్తశ్చత్రైతదంతావిశిష్టం
చేవదత్తస్వరూపమవభాసతఇతితావదేవాన్ధః | తత్రతత్త్వాంశ
బాధేన్యూనమిదమస్వార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత | ప్రతీయ

నాద్యశ్చి తతోపపత్తిందర్శయతి విచారేతి - విచార్యమాణేవిద్యమాన
త్వాన్నాస్తీతివికల్పేనోపపన్నఇతిభావః-తథాహిత్యాదిస్థితిరిత్యంతంస్వ
ప్తం- సోయమితి-తలైదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్త్వాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్య
స్యబాధేలద్యావిద్యమానత్వాత్త్వాగేనతీత్యర్థః-న్యూనంతత్త్వాంశరహితం
ఇదంచేవదత్తస్వరూపం-అస్వార్థఃస్వస్యసోఽయంశబ్దస్యాథోనభవతి -
ఇతివాతో- అనేనసోయంశబ్దేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్వార్థమభిదధా

అస్వాగ్ధంకథమభిదధ్యాత్ తతస్సోయంశబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటి
తంచదేవదత్తస్వరూపమభిధాతుంశక్తుయాదిత్యగ్ధః- ప్రతీయమానం
ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యగ్ధః- తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితం
చదేవదత్తస్వరూపమిత్యగ్ధః- తేనప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన- అభి
ధాయాఃకుంతనాద్వైయగ్ధ్యాత్- వాచ్యాగ్ధభూతస్యతత్తారశస్యబాధా
దభిధాయాఃకుంతనమితిబోధ్యం ॥ ద్వితీయంపరిహరతి- నాపిద్వితీయశ్చి-
తదంతర్భావాభావందర్శయతి-నతావదితి- ఇయంజహత్స్వగ్ధానతావ
త్-జహత్స్వగ్ధాయాంనాంతర్భవతీత్యగ్ధః- తత్రహేతుండర్శయతి- ఇ
యంహేతి- నాప్యజహత్స్వగ్ధా అజహత్స్వగ్ధాయామపి నాంతర్భవతీ

మానంచతద్యయాకయాచనవృత్త్యాప్రతిపాదనీయం । తేనత
త్తోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవదేవదత్తస్వరూపమభిధాతుం
తనాల్లక్షణయాబోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యవగంతన్యమేవేతి
కథమత్రనాస్తిలక్షణా । నాపిద్వితీయః । నతావదియంజహ
త్స్వగ్ధా । ఇయంహితత్తారశమాత్రమేవజహతి । నతులక్షణ
లక్షణావత్పరార్థంస్వాగ్ధంసకలమపిసమర్పయతి । నాప్యజహ
త్స్వగ్ధా । స్వసిద్ధయేపరాక్షేపాభావాత్-కింతుస్వాగ్ధవై
వాంశభేదేనహానాహానాభ్యాముభయవైలక్షణ్యాతోఽట్యం
తరమిత్యవైవేయంజహదజహత్స్వగ్ధా ౧౩. దృశ్యతేచలో
కవేదయోః । అర్థమంతర్వేద్యగ్ధంబహిర్వేది । విషంభుజ్జ్వే

త్యగ్ధః-తతోపపత్తిమువపాదయతి-స్వసిద్ధయశ్చితి-కోట్యంతరంచతార
రం ౧౩, ఏవంతదానశ్యకతాంప్రతిపాద్యపదసంఘాతధర్మతయాత్వా
ప్యదర్శనాదిత్యతోఽంతరమాహ- దృశ్యతేచేతి- లక్షణాయాఃపదసంఘాత
స్థితింపేదేదర్శయతి-అర్థమితి- అగ్రేణాహవనీయంయూపాఽటంపరిలిఖతి-
అర్థమంతర్వేద్యగ్ధంబహిర్వేదిత్యత్ర-మీయమానస్యయావస్యయాత్కర్థ
మంతర్వేద్యగ్ధంబహిర్వేదిచభవతితత్రమినుయాదిత్యగ్ధః । త్రఘటత్వప
టత్వయోరివపరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోప్ర్యాగా
దవిరుద్ధప్రచేతమాత్మావరిత్యాగాచ్చభాగత్యాగిలక్షణా-లోకైఽపిర్భుయ
తి-విషంభుజ్జ్వేతి-సుహృద్వాక్యేనిషభిక్షుణోపచేతరూపవాచ్యాః । స్య

బాధాజ్ఞహద్వాచ్యా - లక్షణాయాలోక వేదయోఃపదసంఘాతస్థితిందర్శ
యిత్యాజహదజహత్స్విధానాంతర్యకతాప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీ
కారమాహ - బ్రహ్మవాదిన ఇతి-ఉపజీవ్యావలంబ్యమహావాక్యస్యశక్త్యమసీ
త్యస్యార్థం-వ్యవస్థాపయంతినిశ్చిన్వతే- వరంతూభయేషామభిప్రాయభే
దోస్తీత్యాహ-ఇయానితి-తన్నతభేదమేవప్రతిపాదయతి-అలంకారికాఇతి-
తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య-తావత్సకత్వేన - వేదాంతినస్తీతి -
తుశబ్దోన్మైలక్షణ్యం ద్వోరయతి- దృష్టాంతేతి-సోయందేవదత్తఇతిదృ
త్యాదాపదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినశ్చైతామేవోప
జీవ్యమహావాక్యార్థంవ్యవస్థాపయంతి ఇయాన్మవిశేషః । ఆ
లంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమ సంభవాత్తస్యైవహాస
మిదంతాంశస్యేదానీంసంభవాదహాసమితజహదజహత్స్వి
ధామాచక్షతే । వెదాంతినస్తదృష్టాంత దాన్వాంతికయోగైక
రూప్యాయసోయందేవదత్తఇన్యత్రాపితతైదంతాంశయోర
న్యోస్యవిరుద్ధయోరపిత్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్రా వరి
త్యాగేనచ ద్వయోపలక్షితంస్వరూపమాత్రంలక్ష్యత ఇతిజ
హదజహత్స్విధాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాదిమహావా
క్యేపితత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధవిన్యాతో
పాదానేనచోభయోపలక్షితమేకమఖండంవస్తు భాగత్యాగ
లక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతివర్ణయంతి ౧౪, సన్వాలంకారి
కొక్తమాగౌణపూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవ
ర్ణనేపిసంభవశ్యైవతయోరభేదప్రతిపాదనమితచేన్ద్రేవంకిం
ప్రాంతః-తత్త్వమసీతిదాన్వాంతికం-అవిరుద్ధేతి-స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వం-
ద్వయోపలక్షితం తతైదంతాంశరహితమత్యర్థః-తత్త్వమసీత్యత్రతత్త్వ
దేనసర్వజ్ఞత్వవిశిష్టంబ్రహ్మ - త్వంపదేనకించిద్జ్ఞత్వవిశిష్టోజీవశ్చప్రతి
పాద్యతే- తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోస్సర్వజ్ఞత్వకించిద్
జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన-అవిరుద్ధేతి-చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం-ఉభ
యోపలక్షితంసర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయాజ
హదజహత్లక్షణయా ౧౪. వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూపత్వా

దాలంకారికమతమపాకర్తుంశంతే-స్వతి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య
తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యత్యర్థః - తయోశ్చ
ద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యా
యాత్సంభవత్యేవేతిచేన్నైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్యకిమిత్సోవ్యవృత్తి
త్యనేనసంబంధః-కిమితి-అథాదథాసామర్థ్యాత్-ఆవ్యంపరిహరతి- నాద్య
ఇతి-తతోపపత్తిందర్శయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయో
రిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయస్యోన్మ
ర్గికత్వాత్తదభేదాంగీకారేతుశుద్ధాగ్నేః పథిక్పదగ్నేశ్చభేదాభావప్రసం
గేనపథిక్పదగ్నివైయర్థ్యాపాతాచ్చ తయోరభేదోనుపపన్నఇతి - కిం
చానుభవవిరోధోస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్ - వర్తమానకాల

పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలపిశిష్టేనాభేదంప్రతిపాద్య
తత్తత్సవ్యతే। కింపూర్వకాలోపలక్షితస్యవర్తమానకాలవై
శిష్ట్యలక్షణధర్మప్రతిపాదనేనాథాదభేదస్సిద్ధ్యతీతి। నాద్యః।
విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్। తథాసతివర్తమాన
కాలవిశిష్టస్యప్రాగపిసద్భావప్రసంగాత్। నాపిద్వితీయః।
సాత్మాదేనాభేదప్రతిపాదనేసంభవతిపరంపరయాతత్ప్రతిపా
దనాశ్రయణస్యానుక్తత్వాత్। ఉభయపదలక్షణాశ్రయ
ణైకల్పనాగౌరవాత్తదాశ్రయతఇతిచేన్నైవం। పరంపరయాఽ
భేదప్రతిపాదనాత్సాత్మాదభేదప్రతిపాదనేబుద్ధిలాఘవస్యక

వైశిష్ట్యేనవిద్యమానత్వావత్తేః - తతస్తయోరభేదోనసంభవతీతినిష్కర్
క్షః-ద్వితీయంపరిహరతి-నాపిద్వితీయఇతి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి -
సాత్మాదితి-సాత్మాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనేసంభవతీతి - త
త్తైదంతాంశయోస్త్యైగేనేతిభావః - పరంపరయావ్యవధానేన - ననువే
దాంతిమతావలంబనేశక్తీకల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తిప్రకారవిహో
పపన్నఇత్యాశంక్యపరిహరతి-ఉభయైతి- అయంభావః - సోయ-తత్రయో
రభిధయోః కుంతనమంగీకృత్యలక్షణాశ్రయణైశక్తీకల్పనాగౌరవంస్యాది
తి-తత్పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనం-మైవమితి-పరంపరయాఅభేదప్రతి
పాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- ననుశక్తీకల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

పాపహర్యుగర్చనక రే సన్యాసావేశ.

నాభ్యాంపక్షవ్యయేతుల్యబలేపి వేదాంతము లేకఃపక్షపాతభిత్వాశః కృత
 నిమిత్తంస్కంధయతి-తథాపీతి పక్షవ్యయేతుల్యబలేపిత్యర్థః - వినిగమనా
 యాం వేదాంతము తావలంబనవి-ఏకస్మిన్పక్షపాదోఽయిక్తిర్వినిగమనేత్యు
 క్తిత్వాత్ - బుభుక్షుశస్యబోధమిచ్ఛావిషయాకృతస్య లభకస్యాభేద
 రూపస్య- ఇతిహేతురితిబ్రూమిః-ఏవమితి - పరేషాంకావ్యప్రకాశకారా
 దీనాం-అజ్ఞానవిలసితవజ్ఞాననిమిత్తమేవ-అన్యథాకథంనోదాహరేయిరితి
 భావః ౧౫. ఏతా ఇతి ఉపచారశబ్దార్థమాహ-ఉపచారోనామేతి-ఉపచార
 స్త్విన్యోగః-గుణయోగః-గుణసాదృశ్యమిన్యోగః- అన్యథాప్రతిపాదనే

ర్కితత్వాత్ । తథాపివినిగమనాయాంకోహేతురితిచేద్యభు
 విత్తార్థస్యసామోన్మత్తిపాదనలాభపవేతిబ్రూమః । ఏవం వే
 దాంతవర్జితమాగ్నేః పదవ్యయ లక్షణాపత్నావలంబనేప్యాలం
 కారికమతేజహదజహల్లక్షణాస్థిత్యేవేపరేషాంతదమచా
 హరణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్త్రప్రపిశుద్ధావపిఉ
 పచారేణామిత్రితత్వాత్ । ఉపచారోనామగుణయోగః । తద
 భావాదేవాసాంశుద్ధత్వం । భిన్నత్వేనప్రతీయమానయోగై
 క్యాహోపగమపచారభిత్వైకై సింహచాయమితిపక్ష్యమాణ
 సాధ్యససానాప్రభేదేనాణిపయస్యవిషయగీర్ణ త్వేనభిన్న
 త్వేనప్రతీత్యభావాత్తత్రాపిశుద్ధత్వమేవస్యాత్ ౧౬ నను
 ప్రాభాకరాస్సర్వత్రజాతశబ్దార్థవాదినోప్రీహితప్రాక్షతి
 త్యావాపుడైశ్యస్థలేవ్యక్తిలక్షణామాహుఃసాకుత్రాంతర్భవ
 తీ-చేదజ్ఞానవివాంతర్భవతీతి వదామః । నహ్యన్రిలక్షణాప్ర

దోషందర్శయతి-భిన్నత్వేనేతి-శుద్ధత్వం - ఎవంకూపోపచారామిత్రితత్వ
 ప్రయుక్తమితిభేదః - తస్మాద్గుణయోగ ఏవోపచారభిత్వయిక్తం ౧౬ నను
 ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాంతర్భావభిత్వాశంక్య
 సోపహాసంపరిహరతి-నన్వః- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థభిత్వాశేవశబ్దార్థః-వ్యక్తి
 స్తులక్ష్యశభిత్వతస్సనయః-ఉద్దేశ్యస్థలేహీక్షణంసాకారస్థలే-అజ్ఞానవి
 వేదే-నలక్షణాస్త్విన్యవధారణార్థః-తస్మిన్యోగకాభావాద్యవ్యక్తిలక్షణేతి
 వచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః-ప్రీహితోప్రీక్షితీత్యత్రాపిశుద్ధివిధిః

వీర్యావదానానంతరకర్తవ్యస్యత్వాద్యధ్యుత్పత్త్యాత్ - వీరీహనవహంతీస్య
 ప్రణయమవిధిః - శభవిదశనావహనసయోరవహనస్యపాక్షికత్వాత్ - ఇ
 మామగృభ్యత్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యత్రపరిసంఖ్యా
 విధిః - ఇమామగృభ్యత్రశనామృతస్యపూర్వాయషీత్యాదిశ్చప్రతీపా
 దితస్యాశ్వగర్తభసాధారణ్యాయాతస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వేసయను
 నాత్ - తదుక్తం - విధిత్యంతమపాగ్నైనియమఃపాక్షికేనతి । తత్రచాన్య
 త్రచప్రాప్తేపరిసంఖ్యైతికథ్యతఇతి-ననువీరీహిత్యస్యప్రోక్షణాసంభవా
 ద్వీరీహీనోష్టతీతిశ్చితేకాగతిత్యాశంక్యసమాధత్తై-తద్వీతి-అవినా
 భానీవ్యక్తిః-జాత్యావాచ్యభూతయా-అయంభావః- అప్తత్ప్రతిపాదిత
 దితా జాతిస్ఫూర్త్యంతరభూతవ్యక్తిస్ఫూర్తిరాస్తాం-పత్యంతరావలంబ

యోజకంరూఢిప్రయోజనయోరన్యతరస్సంభతి । తస్మిప్రోక్ష
 ణస్రుతేకాగతిరితేచేత్రత్రజాతేః ప్రోక్షణసంసారాన్య
 యానుపవత్త్యావ్యక్తి రవినాభావిన్యాక్షిప్యతేజాత్యా । యథా
 భూయతామిత్యత్రకర్తా పశ్యతీన్యత్రకర్మక్రియయాక్షిప్య
 తే । యథావాగ్రామమిత్యత్రకర్మకారకేణగచ్ఛేత్ప్రీయా
 షిప్యతే । ఏవమథాపత్తిమహిమాపి తత్రతత్రపదార్థప్రేరి
 త్రాప్త్యాహుఢిప్రయోజనేవినా కుత్రాపిలక్షణాయాఅప్ర
 వృత్తేః । అన్యథాఽతిప్రసంగాదినిసంతోష్టవ్యం॥అప్రాయం
 లక్షణాసంగ్రహః ॥ స్వాధ్యత్యాగేన మానేపిసహతేనాన్యల

నేనాపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సులభైవేతి- వ్యక్తేరాత్మేపలభ్యత్వైస్సప్రప్తాంతంగు
 యితి-యథేతి - ఆక్షిప్యతఇత్యనువర్తతే- వాక్యత్రయేపిత్రమేణకర్తృనక
 ర్మక్రియాత్మేపాత్రప్రవ్యాః- కించాధావత్తైరపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సంభవ
 తీత్యాహ-ఏవమితి-అనుపవద్యమానాథేనాథానంబరికల్పనమథావత్తిః-
 అపత్తికల్పనమిత్యథః-తన్మహిమాపి - తత్రతత్రప్రీనోదేవకత్తోదవా
 నభుజ్జగిత్యాదిస్థలేష్యిత్యం - నన్వాత్మేపాదివద్యక్తిలక్షణాన్యం
 గీక్రియతామిత్యత్రాహ-రూఢితి-వ్యవస్థానంగీకారేఽనిష్ఠందృయితి - అ
 న్యథేతి-అతిప్రసంగాదితి- బహువ్యాప్యప్రత్యయకల్ప్యాభవేయితిభా
 వః - ఏవంజన్మదాదిశుద్ధాస్తిస్రోపివృక్షినివాప్యబోధసౌకర్యానుకూ

శాస్త్రిసయస్యాపిలక్షణంసంగృహ్యేతి- స్వాధ్యేతి- సమానేతుత్యేపి- ద్వ
యోరితివః - యత్రతేనస్వాధ్యేవ సహస్యస్త్విస్వాధ్యే విశిష్టాధానం
నరేలక్షణా ఇయమజహత్స్వాధ్యే- యత్రసంస్వాధ్యే- వినాహిత్యా
అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వాధ్యే- స్వాధ్యే-స్పష్టం ౧౭, అథసారో
పాయాలక్షణంవిభాగంచాహిత్యాహ- సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్ర
వృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్త్రిన్నధ్యేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - లక్ష
ణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతోవైలక్షణ్యందర్శయతి -
ఏతేనేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయినిగ్ధ త్వేన

క్షణా! యత్రేయమజహత్స్వాధ్యే-జహత్స్వాధ్యే-చతంవి
నా॥ స్వాధ్యేకాంశత్యాగాదంతాంతరమేవలక్ష్యతేయత్రసాజ
హదజహత్స్వాధ్యే-త్వమసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౭.

ఏవం శుద్ధాంత్రవిధాం నిరూప్యసారోపాయాలక్షణంవి
భాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేనభేదస్యాపహ్నవంవి నా । వి
షయారోప్యయోరుక్తాసారోపాసాద్విధామతా॥ ఆరోప్యమా
ణారోపవిషయాయదానసహస్యతభేదోసామానాధికరణ్యేన
నిద్దిశ్యేతేతదాసారోపేత్యర్థః । ఏతేనసాధ్యవసానాతోభేదః
క్షే॥ ఇయంతుద్వివిధాశుద్ధాగౌణీచేతితత్రగౌణీగుణసాదృశ్యని
మిత్తాశుద్ధాతుసాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదినంబంధనిబం
ధనా। ఏతేనలక్షణాయాఃపుభన్నుతాగౌణీవృత్తిరితితాంత్రిక
సమయఃవగాస్తోవేదితవ్యః ౧౮ తథాహిప్రాభాకరాప్రావ
చాహుః। లక్షణాతోగౌణస్యాయంభేదః। గౌణేహిపదప్రయో

తయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరభ్యుపాంతత్వాద్భేద
ప్రతీతిః- ఏతేనేతి- గౌణవృత్తేక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః -
తాంత్రికసమయఃభాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్శబ్దాచారకా
లసిద్ధాంతసంపదఇత్యమరః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిహృతఇతియావత్
౧౮. పరాః ర్తుమేవతన్వతంప్రతిపాదయతి- తథాహితి- లక్షణాతోలక్ష
ణాయాఃపంచమ్యాస్తసి-గౌణస్యగౌణ్యాః- భేదందర్శయతి-గౌణేహితి-
గౌణేఅగ్నిగౌణిపకఇత్యాదౌ - పదప్రయోగాత్సమానాధికరణపదప్ర

మోగాదేవగుణోపేతే ప్రైంగళ్యాదిగుణవిశిష్టే తాత్పర్యమగ్నిపదతాత్పర్యంహి - అత్రావధారణేనలక్షణాయాంతీరపదప్రయోగంవి నాంతీరప్రతిస్తిర్భవతీజ్ఞాప్యతే - లక్షణాయాంతుపదార్థాత్ప్రవాహరూపాదపలభ్యే ప్రాప్తై-పదప్రయోగంవినై వేతిభావః - సంబంధినికేవలేతీరేదన్యగంగాపదస్యతాత్పర్యం-ఇత్యాహురితిపూర్వేణసంబంధః-అయంభావః - పదప్రయోగతదప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టేవిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాంగౌణీలక్షణయోర్ద్వైలక్షణ్యస్యలక్ష్యమాణత్వాన్తయోర్భేదఇతి ౧౯, ననువివక్షావశేనసమత్వాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యమైవమిత్యాది నాభేదంప్రతిపాదయిష్యతి-నన్వతి-నోపపద్యతేప-తదనుపపత్తిమేవదర్శయతి-యథేతి - సంబంధిసంబంధయోస్తీరావినాభావయోః-సంబంధిమాత్రేకేవలేతీరే - అ

గాదేవగుణోపేతే తాత్పర్యం! లక్షణాయాంతు పదార్థోపలభ్యేసంబంధిపద తాత్పర్యమితి ౧౯ నన్వయమేవభేదోనోపపద్యతే! యథాలక్షణాయాంసంబంధిసంబంధయోఃస్మృతయోరపిసంబంధిమాత్రస్త్విత్యేథేవాక్యతాత్పర్యమపధార్యతే! తథాగౌణీముఖ్యస్యాసన్వయాత్సదృశసాదృశ్యయోః స్మృతయోరపిసదృశమాత్రేవతాత్పర్యమవగమ్యతామితిచేన్నైవం-అగ్నిశబ్దాత్సన్విధేస్త్యుః-తతస్తస్మానుపపత్తివిమర్శాత్తస్మాత్సన్విధాత్సన్విసదృశే-థాంతరేస్త్యుః-సదృశస్త్యుత్సాదృశ్యవ్యతిరేకేనాస్తీతిసాదృశ్యస్త్యుత్సన్వివ- తత్రనతావత్సదృశ

న్వితేఅధికరణత్వేనాన్వయానుకూలే-అథై-వాక్యతాత్పర్యంగంగాయామిత్యాదివాక్యతాత్పర్యంయథావధార్యతే-తథాముఖ్యస్యాగ్నిస్వరూపముఖ్యాన్తస్యాసన్వయాన్వాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమాత్రేవకేవలసదృశేవ- తాత్పర్యమగ్నిరిశ్యస్యతాత్పర్యమవగమ్యతాం - అయంభావః-యథాలక్షణాయాంకేవలేతీరేతాత్పర్యం-తథాగౌణ్యాంకేవలేసదృశేతాత్పర్యమితిభేదఇతి-ఇతిచేన్నైవం-అభేదోనసిద్ధ్యతీతిభావః- అభేదాసిద్ధిమేవాహ-అగ్నిశబ్దాదితి-తస్మాత్సన్విధాత్ - తంస్వాన్ధింహియేత్యర్థః-సదృశస్త్యుత్సన్వితీ-ననుసదృశస్త్వేవాన్వితత్వాత్కాంసాదృశ్యేనేత్యాశంక్యాహ-తత్రేతి-తత్రహేతుమాహ-పదాంతరేణేతి - అయంభా

నం-అగ్ని-యైనది ఇత్యత్క్రిపదస్యసదృశమాత్మార్థే సదృశస్య
 మాణవస్య స్వపదోపాంతత్వాత్తస్య మాణవకోమాణవక ఇతిపానరు
 ద్విసంస్యాది-తస్మిన్మథాలక్షణాయాంకేవలేసంబంధిని గాత్పర్యంతభా
 గోఽస్య-కేవలేసాదృశ్యే తాత్పర్య మిత్యేవయాపేణ తేనాంతభేదోప్రస
 త్యాగయేనాహ-నాపీ-తస్య హేతుమాహ- సమానేతి-యద్యగ్నిపదస్య
 సామ్యమాత్రపరత్వసభిప్రేతం తద్యగ్నియైవ ఇత్యుభయత్ర
 ధత్తేవాచకపదప్రయోగంనకుర్యాదిభావః-ఫలితమాహ- అత ఇతి తదై
 వసాదృశ్యవిశిష్టసదృశేవ-తత్ప్రపవత్తిమాహ సాత్వితి - సాదృశ్యవిశిష్ట
 సదృశత్వో-స్తు-తస్మాల్లక్షణాతోపహదై వలక్షణమస్యేత్యాశయే నా
 హ-అత ఇతి- అతఃసమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయోగసాదృశ్యవి
 శిష్టసదృశత్వేతేత్యర్థః- గౌణసాదృశ్యవిశిష్టేసాదృశ్యవిశిష్టరూపేఅస్య

మాత్రే తాత్పర్యం - పదాంతరేనోపాంతతయాపానరుప్రప
 త్తైః నాపీసామ్యమాత్రే - సమానాధికరణపదప్రయోగా
 నుపపత్తైః అతసామ్యశ్యవిశిష్టసదృశత్వత్యాగత్రైవవాక్య
 తాత్పర్యం-సాతుసమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అ
 తోగౌణసాదృశ్యవిశిష్టేత్వేతేథే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయవ
 పపదస్యాపయోగః-లక్షణాయాంత్యపేక్షాప్రమవశేన సంబం
 ధిమాత్రేన్వితేథే వాక్యతాత్పర్యాసంబంధిమాత్రే పదతా
 తేతేథేవాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయవ- పదస్యాగ్నిపదస్యాపయోగః- అ
 త్రాంతభాగేనలక్షణాయాంవాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబంధి
 మాత్రేన్వితేథేపదస్యాపయోగఇతిసూచ్యతే అయంభావః- గౌణపద తా
 త్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకంవాక్యతాత్పర్య నిశ్చయాత్తదై వాగ్ని పద
 స్యసామ్యశ్యవిశిష్టరూపాథోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాంతదై వలక్ష
 ణమిత్యాహ-లక్షణాయాంస్వీతి-తుశబ్దోత్ర భేదంప్రతిపాదయతి - అపే
 త్తాప్రమవశేన-గంగాపదాతోన్సితోరూపముఖ్యాధిస్థానః- తతప్రద్బా
 ధాత్విసంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరీత్యాకాంతాప్రమవశేనే
 త్యర్థః-సంబంధిమాత్రేఇతి-అయంభావః - లక్షణాయాంవాక్యతాత్పర్య
 త్పర్యపూర్వకంపద తాత్పర్యావధారణ నియమాద్వాక్యతాత్పర్యాపూర్వ

ధేనసంబంధరహితేతీరేగంగాపదతాత్పర్యమితి మాత్రశబ్దార్థమాహ- స
సంబంధోపేతఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విమృశ్యక్రియాయోగాద్వి
మృశతి-ప్ర. వసతీతి - అయంభావః-యథాశాసేమాణవకపవప్రయోగవ
శాద్విపదస్యసాదృశ్యవిశిష్టపరత్వంతథాలక్షణాయాం క్రియాయోగే
నాపిసంబంధతీరప్రతీతిర్భవతీతి-అ. త్రాపిశబ్దార్థంగాపదేనశిష్టతీరప్ర
తీతిర్భావఃదేవేతిసూచితం, త. శ్రహేతుమాహ-సంబంధీ-సంబంధిప్రతీతి
స్తీరప్రతీతిగర్భఃప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంతీణఇ
త్యర్థః-తస్యప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతిరేవతత్ప్రతీతిమాత్రం కేవలతీరప్ర
తీతిర్భోయిస్యతస్యతాదృశస్యసతః-సంబంధిమాత్రప్రతీత్యన్యత్వాదిత్య
ర్థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతాంతథోక్తాని- తాదృశానియానిప
దతాత్పర్యాణి తేషామంతర్భావేమానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివస
తిపదస్యసంబంధమాత్రాకాంతీత్వేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - ససంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసతీత్యనేనాన్వయ
యోగోపేనసంబంధవిశిష్టేసంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతత్ప్ర
తీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వక పదతాత్పర్యాంత
ర్భావేమానాభావాత్ । ఇతినపదప్రయోగాపేక్షాతత్త
౨౦ యత్రాపిశాసేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరగతఇత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకోఘోషస్తిప్రతీత్యేవంరూపవాక్యతా
త్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాంతర్భావప్రతిపాదనే
ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధవిశిష్టే-న్వయయోగోనాస్తిపూర్వే
ణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్రలక్షణాయాంపదస్యేవపదస్యప్ర
యోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకోఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యప్రవి
ష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్పన్య
స్యాదిత్యాకూతం- తస్మాన్మహతోభేదస్యవిద్యమానత్వాద్యథేత్యాదిపూ
ర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. నన్నత్రసమానాధి
కరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసామ్యశ్యవిశిష్టపరత్వం పదప్రయో
గరహితస్థలేకేవలసదృశపరత్వావశ్యంభావాత్తిద్వ్యలక్షణాయాం కేవల
సంబంధిన్యేవతాత్పర్యా విధారణమితి తయోరీదోహోస్తిత్వానుభవేన

హ-యత్రైతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి- తతై వసాద్యశ్యోపేత
 పరత్వేనైవేత్యర్థః - ననుపదప్రయోగసహితస్థలవత్తద్రహితస్థలేపితా
 త్వర్యతాల్యేకిం ప్రమాణమిత్యాశంక్యదృష్టాంతందర్శయతి- యథేతి - కా
 మ్యే-జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గ కామోయజేత - రాజాస్వా రాజ్యకామోరాజ
 సూయేనయజేతేత్యాదికావ్యస్థలే-కామీత తత్ర-ర్మ ఫలాభిలాషీయోని
 యోజ్యోయజమానస్తస్మిన్నస్వయఃప్రకాశితాదేరెవ-తద్వలాత్ అత్రాత్మే
 కాలాంతరఫలదాయవస్థావిశేషే-లిజాదేస్తాత్వర్యం- అత్రాదిజేనలో
 డాదిగ్రహ్యతే-ఇత్యేవంప్రకారేణ-నిత్యేపితథేతి-అయంభావః - యజ
 మానే త తత్ర-ర్మ ఫలప్రాప్తకావస్థావిశేషరూప వదృష్టాపరపర్యాయమ
 పూర్వముత్పద్యత ఇతిలిజాదేస్తాత్వర్యమితితాంత్రికసమయేనలి కామ్యస్థ

దాతత్రాపిసాద్యశ్యోపేతపవపదలాత్వర్యంపదప్రయోగస
 హితస్థలేతతైవరాత్వర్యావధారణాత్-యథాకామ్యేకామి
 నియోజ్యాస్వయబలాదత్రాత్మేలిజాదేస్తాత్వర్యమి- నిత్యేపిత
 తథా ౨౨. ననుయదిలక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమ
 యేనపదప్రయోగాపేయో కర్తవ్యతాతత్ర పదప్రయోగనీ
 రిలిచేత్ వాక్యతాత్పర్యంప్రసేవ్యేపిపశ్యే-తత్ర పదప్ర
 యోగనీసంభూయకారిచ-వ్యుత్పదై - య-నిసంగజేపద
 ప్రయోగరాత్పర్య సమాప-పూర్వక మేవవి- ౨౩-థై వాక్య
 తాత్పర్యాన్నిష్టాస్వయపరత్వంపదస్య - లక్షణాయాంతుప

లేనయోజ్యస్యశబ్దోపాత్తర్వాత్తదస్యతస్య - లిజాదేరత్రాత్మేయథా రా
 త్వర్యమవధార్య-తేతథాలహరహస్సంభూయముపాసేతేత్యాదిత్యస్థలేపిత
 బ్దోపాత్తస్యకర్తురభావేపి తత్ర-ర్మ సుస్థానర్యపూర్వ ముత్పద్యత ఇ
 తి-౨౩, ననువాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయో-పేడితస్యోరపదప్రయోగస్య
 కదాతదాకాంతేత్యాశంక్యాహ-నన్వో-ప్రసేవ్య జ్ఞాన్వేస- పదప్రయో
 గనీ- తీరాభికరణకోఘోష్య-౨౪. పదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకారి
 తాదూపాయావ్యుత్పత్తిస్తస్యా-రాద్యక్షిపదసమూహసమ్మేళన సమాసా
 దితసామధ్యాయ్య- భవతీతి-మ- ఫలితార్థముత్పాదగమయతి - యత ఇ
 తి-పదధేతుపరత్వేనవాక్యద్వయేష్యనేతి-విపంపూగోక్తప్రకారేణ - అ

తపవేతి- జనున్యత్వంన్యూనత్వం - తద్దేతుకభిన్నస్వమిలిఖావః- పృత్తిశ్ర
యం - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తీస్త్రోవృత్తయశ్చత్యధః ౨౩. ఏవంప్రా
భాకరమతంప్రతిపాద్యచార్యాభిమతంనతమావిష్కరోతి - అచార్యా
ఇతి - అగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాది
గుణానాంసామ్యాత్-తతాగ్రికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన
అగ్నిత్వరూపముఖ్యాధేన లక్షితాల్లక్షణయాప్రతిపాదితాదగ్ధాదగ్నిస్థ
పైంగళ్యాదిరూపాథాత్ యతైపింగళ్యాది మాణవకనిష్ఠమితీశేషః-గమ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవవాక్యతాత్పర్యేజ్ఞాతేపశ్యాత్తత్రప
దప్రయోగధీః। అతఏవజనున్యత్వంగౌణాల్లక్షణాయాశ్చిన్న
త్తిశ్రయంసిద్ధం ౨౩. అచార్యాః పునరగ్నితైః పరశ్చత్య
త్రాగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిస్థప్ర
పృత్తిరిలిఖానేనాపన్యత్వంనరముదాహరతి-తేతథాచోక్తిః।
అగ్నిత్వలక్షితాదగ్ధాద్యపైంగళ్యాదిగమ్యతే। తేనమాణవ
కేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదుపజాయతఇతి ౨౪. రాకాపాచ్ఛానుః
సంబంధానుపపన్నప్రయోజనానికలులక్షణాబీజానితాసహా
పిసంలకిం। నసంలవా। ఆద్యేకసంపరాధం తత్రలక్షణావ్యవ
హారేణ। నద్వితీయః। తేహందురపహ్నవత్వాత్। నన్యత్రసం
బంధాదుర్నిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయాదినాభా
వోనసంబంధవేత్తాసంబంధవేతి। సాదృశ్యంనుభవీష్యతి। న
హిసంబంధసంబంధోలక్షణోపయోగీరిన్యత్రే। త్యాకా
భావాదేరపిసంబంధస్యసమ్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనరూప

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్షితాగ్నిస్థపైంగళ్యాది
సామ్యాత్-- మాణవకేబుద్ధిరగ్నిరితధీరుపజాయతఇతి - ఏతేనగౌణీ పృ
త్తిశ్రయతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయః ౨౪. ఏవంగుణానామాచార్యా
ణాంచమతంప్రతిపాద్యపరిహస్తుంశక్యం - రాన్వృచ్ఛానుశ్చత్యాదినా
సాదృశ్యంన్యతి। అభిధేయేనసంబంధాత్సాదృశ్యస్యనువాయకః। నైవ
రీత్యాత్మీయాయోగాల్లక్షణాపంచధామతేనసాదృశ్యస్యాపి సంబంధ
త్వేనాభ్యుపగతత్వాదిలిఖావః - ఏవంచసతీ - సంబంధప్రయోజనయో

స్వతంత్ర్యము - అన్వయానువ పర్యాయభావమున నన్వయానువయోగేన -
 పరశబ్దప్రయోగసామ్యే - యథాచేతనగావర్తన యోగస్తథా
 సదృశియగుచున్నయోగ ఇత్యేవం యాపేక్షాన్వితాన్వయే ప్రయో
 గితాన్వయమునాసేపి - యతిః (చిదవాంతర వైపర్యాయంబునన ల
 క్షణాయాం పరప్రయోగాభావః శాన్త్యాంతర్విద్యుతః సత్తావేల
 సంబంధిప్రతీతిరత్ర సాదృశ్యవిశిష్టసదృశత్వేన తత్ర వాక్యతాత్పర్య
 జ్ఞానానంతరంపదప్రయోగజ్ఞానమత్ర శువాక్యతాత్పర్యజ్ఞాన సమయప
 వతదుపయోగిత్యాదిసూక్ష్మాన్వయమ్యానాధిక్యాశ్రయణేనేత్యర్థః- శాన్తీ
 తివదార్థః- శాన్తీత్వమితీతాంతః - శాన్త్యావ్యోమృత్తిభేదభివదార్థజాతభే
 దానామంగీకారేతి ప్రసంగస్సాన్వయ - ఏవమేవ ద్వైవమ్యాశ్రయణేన

తాన్త్రాప్యప్రపత్తిః। ఏవంచ సత్యన్వయానువపర్యాయవరత్ర
 పరశబ్దప్రయోగసామ్యేదిద్యమాసేపియతిః చిదవాంతరవైప
 ర్యాయంబుననపదార్థజాతిభేదాంగీకారేతి ప్రసంగస్సాన్వయ
 తియతిః చిదేతది ౨౫. ద్వయీముదాహరతి॥ యథా॥ ఛి
 న్నేంద్రారీరోహసాన్త్రవటకైస్తత్కంధరోచ్చైరస్పృహ
 రావైలఘ్నైస్తవా సిరగదంకారస్స మృద్ధోబభాకింబ్రూ
 మోరఘరామఃఓరశ చినాదత్యేనయేనాచ్ఛతంమర్వారోచశ
 కంధరః ప్రశమితస్త్రైలోక్యతాపజ్వరః ॥ అత్రపూర్వాధ్యక్ష

హవఃపదార్థాదయఃకల్పవృక్షవేయరితీభావః ఇతిహేతోః-ఏతత్ - లక్ష
 ణాయాఃపుష్కలగ్భతాగానీవృత్తిరివచనమిత్యర్థః - యతిః అసమా
 లోచ్యోక్తి త్వచనాదః సేమం-ఇతిపరిపూత్యేతిశేషః ౨౫. ద్వయీంద్రి
 యధాంసారోపాం॥ ఛిన్నైతి ॥ ఛిన్నాన్ద్రారీణాంరక్షసాంఃరాంస్యేవర
 సార్ద్రవటకాస్సద్యఃకృతపటకాసైః-తేషామింద్రారీణాంకంధరాసంబం
 ధిన్వోయాడ్యైచ్చైరస్పృహరాస్తావపైలానిఘ్నతానిచవైస్సమృద్ధః - త
 వాఃఓరసరూపఃఅగదంకారః - రోగహంకారదంకార భిషగైర్వచిత్సకా
 ఇత్యుపరః - కింబ్రూమః - అస్యగదంకారసావర్థ్యంకింవర్ణయామః-
 త్రైలోక్యస్యతాపజ్వరస్తాపహతురీత్యర్థః - ననువిసదృశయోరస్యగ
 దంకారయోరివయి ఏషయిభావా భావాత్కథం సారోపాత్వమిత్యా

శంక్యాశ్రయసాదృశ్యంవివక్షితమిత్యాశయేనాహ - అత్రైతి- అగదం
కారశబ్దేన అసరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగేణేత్యర్థః -
లక్ష్యమాణాస్సాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసాషధవలకానాంసద్యః
కృతపటకానాంతైలానాంఘృతానాంచసంపత్తిస్సమృద్ధిజ్వర నివర్తక
త్వంచాదౌయమాంతేతేవతేవైద్యగతగుణాశ్చతైస్సాదృశ్యంనిమిత్తంయ
స్యాస్సాతఘోక్త-లక్షణాసారోపలక్షణ - గాణీగుణసాదృశ్యమాశ్రప్ర
వృత్త-అశ్రసమ్మతందర్శయతి- అభిధేయతి-అభిధేయావినాభూతస్యవా
చ్యార్థసంబంధినోర్థస్యప్రతీతిర్యస్యాంసాతఘోక్త- ప్రవృత్తిరితపాతెఅభి
ధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపారఇత్యర్థః-వృత్తేర్లక్షణావృత్తేః - గాణ
తాతులక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్-ఇష్ట- భవతీతశేషః - అవినాభావోత్ర
సంబంధమాత్రంనతునాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతుమంచమంచస్థయో

గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసాషధవలకతైలఘృతసంపత్తి
జ్వరనివర్తకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణగా
ణీయథాహుః|అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే |
లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తిరిష్టతుగాణతేతిగుణాశ్చస్య
పరసాధారణ్యేనలక్షణీయాః| అన్యథాస్వార్థగతానామగ్ధాం
తరప్రవృత్తినిమిత్తత్వేవైయధికరణ్యదోషః | పరగతానాం
తుస్వాగ్ధాసంబద్ధానాంలక్ష్యత్వానుపపత్తిః| సాధారణ్యేతున

ద్వైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావాత్సంచాః ప్రోశంతీత్యా
దౌలక్షణాభావప్రసంగాత్-లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ-గుణాశ్చేతి - లక్ష
ణీయాశ్రప్రవృత్త్యాః- పక్షద్వయస్యాపిదోషదూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షవి
వసముచితఇతిభావః-ప్రథమపక్షేదోషందర్శయతి- అన్యథేతి - అన్యథాప
క్షద్వయాన్యతరావలంబనేత్విత్యర్థః- స్వాగ్ధగతానాంతల్లక్షితానాంచగు
ణానామితిలభ్యతే-అగ్ధాంతరస్యపరాగ్ధస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేతస్మత్సావ
లంబనఇత్యర్థః-వైయధికరణ్యేతి - తన్మూపోదోషః - స్వాగ్ధగతానాంగు
ణానాంపరాగ్ధేతివిద్యమానానామపి పరాగ్ధాభిధానేప్రవృత్తినిమిత్తత్వో
క్తావన్యగుణానామస్యనిష్ఠత్వాపాలాత్-ద్వితీయపక్షేదోషందర్శయతి -
పరగతానామితి-అత్రతుశబ్దః|ప్రాథమికపక్షేద్భేదంద్యోతయతి - లక్ష్య

తావసుపపత్తి తాద్యశేషులక్షణాయాలిప్రసృతైః సాధారణ్యగుసాధా
 రణగుప్రయోగమయ్యేవ్యసంఘః అప్రసృతపాదాః-గోర్వాహిణోకా
 రయమిన్యప్రచేత్యుదాహరణ్య-అప్రసృతసహచారిణోగూణజాడ్య
 మాంద్యాదయోలక్ష్యమాణాలిగోశబ్దస్యపరాధాభిధానేప్రసృతినిమి
 త్త్యముపయాంతీతేచిత్ స్వాస్థసహచారిగుణభదేషపరాధగతాగు
 ణావలక్ష్యంలేనతుపరాధాభిధీయతేఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణే
 నపరాధపలక్ష్యతేఇత్యన్యే ఇతి తద్వ్యాకృత్యోపపాద్యాస్తు గోర్వా
 హికేత్యప్రగోశబ్దోగోత్వసహచారిణో జాడ్యమాంద్యాదిగుణాన్లక్షణ
 యాప్ర-పాదయితి తతస్తేషుప్రసృతీనిమిత్త్యవ్యాపకమధ్యతే -
 నతువాహికం లక్షయంతీత్యంపరం - గోత్వసహచారిగుణభదేషవా
 హిక గతజాడ్యాదయోగోశన్మవ్యంతే నతు వాహిణోభగ్నయత
 ఇతి ద్విటీయం - గాఢవాహికం వర్తిమానానాం గూణానామాశ్రయ
 జేన పరాధో లక్ష్యతేఇతి త్రితీయం తప్రప్రసృత్యగోబద్ధస్యేనజ

కశ్చిగ్గోపః ఉత్తిరాధైతాపసోతాదశరంధరేతాపజ్వరశబ్ద

స్మప్రసృతినిమిత్తంకార్యకారణభావసంబంధ ఇతిద్ధాలక్ష

డిమాదిగుణేషులక్షణా- వాహికశబ్దాథేయనాభిధేయత్వగౌరవవసంత
 తలాథేయనాభిధాయాం ప్రసృతిరిచాస్వరస్యంబోధ్య ఇదంచల
 త్యమాణాలిష్యపితేజైనపరాధాభిధానఇన్మనచద్యోతేం ద్వితీయేతు
 పతేజడిమాదిగుణపరాధప్రసృతనిబంధనాస్యగోశస్వాస్థసహచారిణ్యం -
 ఇదంచగుణావలక్ష్యంలేనతుపరాధాభిధీయతేఇత్యన్యేనద్యోతం - స్వా
 ర్థోగోత్వంలేనసహచరితుంశీలమేమామితాచ్ఛిప్తికొణేః పరోవాహిక
 శబ్దప్రదర్శనోవాపితత్వం - స్వాస్థసహచారిగుణభ్యయోభేదస్సజాతీ
 యత్వాదభేదోపచారిస్తేన- ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ నతుపరాధఇతి -
 సాధారణేతి- గాఢవాహికం వర్తిమానానాం గూణానామాశ్రయజేనపరా
 ధవిజేనతుజడిమాదయోగుణా లక్ష్యతేవేదేశకదాచిదిభిగ్నయతఇత్యభ
 యతోముఖపపధారణం ఏవంచపూర్వపక్షద్వయోద్ధిదోషానవకాశఇ
 తిద్వనితమితి ఏవంపూర్వాధైకేణసారోపామదాహ్యత్యోక్తరాధైక
 సారోపాంద్యయః ఉత్తిరాధైక-స్థిత్యహేతుమాహ- తాపహేలావి

సారోపతాంప్రతిపాదయతి-ఉభయత్రాపీతి-ప్రయోజనంప్రతిపాద
 తి-భిద్యతి-ఇయంకన్యాలంకారస్యోపయుజ్యతేఇత్యత్రాహ - ఇయమి
 రూపకాదే-అపహ్నవాదిరాదితద్భాగః- ద్వివిధాయాఅపిరూపకాపకా
 కత్వందగ్ధయతి-ముఖమితి- ముఖంచంగ్రభిత్వత్రముఖసింహాంచంగ్ర
 నిష్ఠానాంచవద్దులత్వాదీనాంసాదృశ్యాద్గణసారోపాత్వం - నేత్రానం
 దశ్చంగ్రభిత్వత్రకార్యకారణభావఇతిశుద్ధసారోపాత్వమితిబోధ్యం । ౬॥
 ననునెత్రానందహేతాచలద్రేనేత్రానంశ్చంగ్రభి కార్యకారణయో
 రభేదోపచారఃకుతఃకృతభిత్వాశంక్యతదాదినిమిత్తవశాదుపచారాఃపంచ
 ధాభవంతీత్యాహ-ఉపచారశ్చేతి-తతేతి ప్రయోగ్యతావజ్జ్యరోచితకంఠ
 రభిత్వత్రకార్యకారణభావాదభేదోపచారఉదాహృతిఇతిభావః-ద్విరీయ

ణా । ఉభయత్రాపిషయనిగరణాభావాత్సారోపతా । ఖ
 ణ్డేరావణే చక్రమాద్వైద్యత్వేనలాపజ్వరత్వేనచక్రతీత్ర
 యోజనం । ఇయంద్వివిధా-రూపకాదేజం । ముఖంచంద్ర
 నేత్రానంశ్చంగ్రభి ఇతి-ఉభయమూలత్వేనాపిరూపకస్యో
 ధీనః ॥ ౬ ॥ ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావలాపకృత్యన్వ
 స్యామిభావావయవావయవిభావతాత-వ్య-రూప నిమిత్తా
 నాంపాంచవిధేనపంచధాభవతి । తత్రాద్యఉదాహృతిః
 రాద్యైవనయథా ॥ ఇంద్రాద్ధాన్యాణేంద్రః ॥ స్వస్వామి
 భావేనయథా । రాజకీయఃపురుషోరాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరితి-తాదృశ్యేనేతి- ఇంద్ర అర్థా ప్రయోజనంయస్యాస్యాతథో
 ఘ్నాణాస్తంభః- ఇంద్రస్త్రియర్థముపచారైరున్మివంకర్తుంనిజాతేస్తంభవి
 శేషేరాద్యర్థనిమిత్తవశాదంగ్రభిత్వపచారావసరః అన్రితాహృతి
 ప్రతీతిప్రయాచేత్తద్భదాయన్వేద్యేప్రయోజనం - త్వరీయముదాహరితి
 స్వేతి-స్వంపురుషస్వామీ రాజాతియోర్భావస్త్రాప్రపస్య బుధిప్తేన
 రాజకీయఇతి- అత్రాపి తాన్త్రాప్యప్రతీతిప్రయాచానలంఘనీయశాస
 నత్వవీశ్వప్రయోజనం॥తురీయముదాహరితి-అవయవేతి॥ హస్తోవ్యవస్థా
 త్రాపదానస్యహస్తాగ్రసాధ్యత్వాదగ్రహస్తవహస్తభిత్వపచారావస
 రః తాన్త్రాప్యప్రతీతిస్సానుద్భూతిశయవీశ్వప్రయోజనం॥ అంతియము

దాహరణి- తాత్పర్యైశ్చైతి || తత్సంబంధికమయస్య సతతార్థైశ్చ స్య
భావస్తాత్పర్యంతేన- అతత్పరి- మూలతస్తత్పర్యాయాపమస్తాశ్రింకరోతీ
త్యత్రతత్పర్యకారిత్యాదధ్వర్యోతత్పర్యపచారఃకృతః - అత్రాపితా
ద్రూప్యప్రతీతిఃకాశలాతిశయధీశ్చప్రయోజనం ౨౬, ఏవంప్రాసంగి
కముపచారఃరూపణంకృత్యాప్రకృతంసాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజానీ
తే-సాధ్యవసానామితి- నిగర్హిత-అన్యేనారోప్యేణవిషయోనిగర్హఃకబళి
తోయదిసాధ్యవసానికా-సాసాధ్యవసానాపూర్వవత్సారోపేవద్విధా -
గౌణసాధ్యవసానాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతిద్వేధాభవతి- తేనహేతునా -

భావేనయథా। అగ్రహస్తోహస్తః|| తాత్పర్యైశ్చయథా। అ
తత్పర్యతత్పర్య|| ఏషుక్రమాదిప్రదత్వానుల్లంఘ్యత్వసామర్థ్య
కాశలవిశేషః ప్రయోజనానిన్యంగాని ౨౬ సాధ్యవసా
నాంలక్షయతి || నిగర్హో విషయోన్యేన యదిసాధ్యవసా
నికా । సాపూర్వవద్విధాతేన లక్షణాస్సప్రలక్షితాః || అ
న్యేనవిషయితా - విషయనిగర్హేనా భేదప్రతిపత్తిరధ్యవసా
యః - తేనసహితాసాధ్యవసానా తత్రాద్యయథా || అ
యం కామధేను రిత్యత్రానవరతపితరణశీలత్వ గుణసాధ్య
శ్యాద్రామే కామధేనురూపతాధ్యవసానం। సర్వదైవాభిన్న
త్వప్రతీతిఃప్రయోజనం || ద్వితీయాయథా || అయమభ్యుద
యోలోకానామిత్యత్రాభ్యుదయ హేతుత్వాద్రామేభ్యు
దయశబ్దప్రవృత్తిః । అవ్యభిచారేణకార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి
ప్రయోజనం। అత్రోభయత్రాప్యయంశబ్దోనరామాఖ్యవిష

అద్యాముదాహరణి-అయంకామధేనురితి - శ్రీరామేకామధేనుత్వాధ్యవ
సానహేతుమాహ-అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణైర్వ్యోగాదిగుణసాధ్యశ్య
స్యసిద్ధాంతితత్వాదితిభావః - కామధేనురూపతయాధ్యవసానమభేద
ప్రతిపాదనం-ఫలందర్శయతి-సర్వదైవేతి-ద్వితీయాముదాహరణి - అయి
మితి-అవ్యభిచారేణనియమేన - సమాభయత్రాప్యయమీదమేశదైవవిష
యోసాదానాత్పర్యంసాధ్యవసానాత్వమిత్యాశంక్య సమాధితే-అప్రె
తి-కింత్వితి- అత్రాయమిత్యనువర్తతే విషయిణీశబ్దాథమాహ - అరోప్య

మాణామితి-పురోవర్తి- విషయభూతేన రామేణయోఽభేదాద్యవసా
యస్తేన - ఇదంతయాఽశీనిష్ఠిఇదంతారూపవిశేషణవిశిష్టాంకరోతి - ఏవం
చేతి-మిత్యతతహ-తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేగ్యర్థః- కామధేనుశ్చనిగ్ధ
విషయతయాహేతునా-స్వేనతాదాత్మ్యమభేదస్తేనప్రతీయతే-స్వతా
దాత్మ్యంవినాకథంవిషయస్యనిగరణంభవేదితిభావః- శుద్ధసాధ్యవసానా
యామేవంయోజ్యమిత్యాహ-ఏవమితి-ఇయంకస్యాంకసారస్యకారణమి
త్యత్రాహ-ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసితేతి- అధ్యవసితప్రాధా
న్యేతుసిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్విశ్యర్థః-లక్షితానాంలక్షణానామభి

యవరామగ్నిః తదాసారోపాత్వప్రసంగాత్ । ఓతుత్వతే
దంతామాత్రంపరామృతవిషయసేవారోప్యమాణంకామ
ధేనుమేవపురోవర్త్యభేదాద్యవసాయేసేనంతయాఽశీనిష్ఠి । త
ద్విశిష్టాచవిషయసేకామధేనుర్నిగ్ధవిషయతయాస్వతాదా
త్వేనప్రతీయతేఏవమయమభ్యుదయఇత్యత్రాప్రూహ్యం । ఇ
యమతిశయోక్తేర్బిజంఅధ్యవసితప్రాధాన్యేత్వంతియోక్తి
రితిలక్షణం । నప్రతిబిజహల్లుషణాలజహల్లుషణాదహదిజహల్లుష
ణాశుద్ధసారోపాయశుద్ధసాధ్యవసానాచేతిపంచశుద్ధాః । గౌణ
సారోపాగౌణసాధ్యవసానాచేతిద్వైగౌణ్యాః । తయోర్గౌణయో
గాదేవశుద్ధాభ్యోభేదః । శుద్ధత్వంచతాసామగౌణత్వమేవ ।
ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేనగౌణ్యోర్నిహిత్యభేదః । సారోపా
ధ్యవసానయోశుద్ధయోశ్చతాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః । జహ

ధానాభ్యానపూర్వకంవైలక్షణ్యందగ్నియతే-నప్రతిబిజహల్లుషణాలజహల్లుషణాదహదిజహల్లుష
ణాశుద్ధాభ్యు- సాదృశ్యేతరసంబంధములకత్వాదుభావః- ద్వైగౌణ్యం
తి సప్తావ్యభిహితాభిభావః- తయోరితి- గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా
నయోః- శుద్ధాభ్యఃజహదాచిభ్యఃపంచభ్యుత్పత్తిర్థః- క్షిరూపంశుద్ధత్వమి
త్యత్రాహ- శుద్ధత్వంచేతి- అగౌణత్వంగుణయోగరాహిత్యమేవశుద్ధ
సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయోరన్యోన్యవైలక్షణ్యమాహ-సారోపేతి- తా
భ్యామారోపాధ్యవసానాభ్యామేవేత్యర్థః- జహదాచిశుద్ధాభ్యఃపంచమిత
రియోశుద్ధయోర్భేదఇత్యత్రాహ- జహదాచి - 5 ర్భ్యుత్పత్తిభావాది

తి-తాదధ్యాదిరాదితద్వార్థః- జహదాదిశుద్ధానుతిస్తనుయథాక్రమమవి
నాభావాశ్రయాశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధాబోధ్యాః - ఏవంఘా
పితాయాలక్షణాయాస్సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యం భవతీత్యా
హ- ఏవమితి- యథాహురితి- ఆలంకారికాశ్చితీమః- సుకరేణితి-అలం
కారైర్ధన్వనిభేదైశ్చస్వమూలైరితిశేమః- వ్యాకరణ- శుద్ధభేదైరితి ౨౭

దాదిశుద్ధాభ్యస్తుకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచా
రాద్భేదభిసనుత్రాపిసాంకర్యశంకావశాతః ॥ ఏవంఫల
తోలక్షణాయాస్సప్తవిధాయాలపిత్రివిధనంకరేనైకవిధ
సంసృప్త్యవమేళనేనత్యేకంచాతుర్విధ్యనాప్తావిశేషభేదా
భవంతిశుద్ధభేదైరపిమేళనేసప్తాధిక్యాల్పునఃపంచత్రింశ
స్మృతికారాః । స్వప్రభేదైశ్చసంకలనేతుసంఖ్యానుమేవనశ
క్యంతే । తస్మిన్కారాః । యథాహుః ॥ సంకరేణత్రియాపేణసం
సృప్త్యచైకరూపయా । అస్యాస్సంకలనేన్యోన్యమప్తావిశేషి
రితాః ॥ పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశుద్ధభేదైస్సమంపునః । నైః
ప్రభేదైరలంకారైర్ధన్వనిభేదైశ్చసంగతాః ॥ వితన్వంతిచమ
తా-రంసంఖ్యామత్సరిణీమదే । శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః-
నైఃప్రభేదైర్గతుణాభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీఅసంఖ్యత్వ
ద్ధః ౨౭ సంకరశ్చాంగాంగిభావేనసంశయేనైకలక్షకాను
ప్రవేశేనచేత్రియాపః । తత్రావ్యయథా ॥ సంవర్ధయంతంజ
జీవనేనశుచింసదాబాడబమంబురాశిం । వినాశ్యరామస్యశ
రస్త్రపావాన్నిచంగగర్భంభృతోశేతే ॥ జీవనేనజలేనపా
ణేనచ - శుచింబాడబంబుడబాన్ని శుద్ధబ్రాహ్మణంచ । ఆ
త్రజీవనాదిశబ్దజ్ఞేషబలమూలకాభేదాధ్యవసాయేనసాగర

ఓక్ష్పివర్షనాద్ధంకటిచిత్సంకలితభేదానుదాహర్తుకామోంగాంగిభావసం
కరమాదావుదాహరతి ॥ సంవర్ధయంతమితి ॥ శుచిమిన్ని- అన్యత్రశుచిం
పరిశుద్ధం- నిభృతోనిశ్చలః ॥ కలిపయశ్చివ్యాకరణపూర్వకమలంకారా
న్మృతిపాద్యలక్షణయోరంగాంగిభావందర్శయతి- జీవనేనేతి- అత్రైతి-
జ్ఞేషః- జ్ఞేషస్యాభేదాధ్యవసాయహేతుత్వాదవేశయోక్తజ్ఞేషంగా-

ఉత్ప్రేక్షాయంతిశయోక్త్యనుగృహీతత్వాత్తయోరప్యంగాంగిభావ
 ఇతివివేకః - లజ్జాయాఇతి- తచ్ఛేషతయాశయనాంతయాతదంగత్వం
 నిద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతుకిమిత్యతలహ-లజ్జానిద్రయోరితి- తతా-
 ర్యభూతా-లజ్జాకార్యభూతేతిర్థః-సముద్రాంతరాణామన్యసముద్రా
 నాంశోషణరూపమయదనుచితకమాంతరం తస్యచరణాన్నివృత్తిః - త
 త్తోపపత్తింసర్పయతి-లజ్జతఇతి-శయనశబ్దేనేతి- తత్రాపుష్పపత్రిమాహ

స్వప్రాణేనశుద్ధబ్రాహ్మణపోషకఇతిప్రతీయతే తద్వివా
 శనరూపానుదితకమాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిమగ
 కొటరశయనేహతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే సాచవాచకపదాభా
 వాద్దమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాంసంకరః । లజ్జా
 యాఃక్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేనతచ్ఛేషతయాతదంగత్వం । ల
 జ్జానిద్రయోశ్చేతనధర్మయో రచేతనరామభాణేనసంభ
 వాలలజ్జాశబ్దేనతతా-ర్యభూతాసముద్రాంతరశోషణరూపా
 నుదితకమాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే । లజ్జతోహినివ
 ర్తతే । శయనశబ్దేనచతతా-ర్యంనిర్వాహరత్వంలక్ష్యతే । శ
 యితోనవ్యాప్రియతేఇత్యుక్తరీత్యాదనయోర్లక్షణయోరం
 గాంగిభావేనసంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేనయథా ॥ సచేతనా
 కాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమన్తథచాతురీవా । పాదామినీస్థైర్య
 వతీకిమేషాకావానణానేరఘవీరపార్శ్వే ॥ అత్రకాంచన
 పుత్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతి గుణయోగాత్సాదృశ్యగు
 ణనిమిత్తాగాణీ లక్షణేతితావదవివాదం । తత్రేషేతిసర్వ
 నామ్న ఏతత్తావిశిష్టసీతారూప విశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయితఇతి- ఇతీతి-అత్రత్ర పాశబ్దలక్ష్యోద్ధభూతాయాలనుదిత కర్తాంత
 రాచరణనివృత్తై శ్యయనశబ్దలక్ష్యోద్ధభూతంనిర్వాహరత్వంప్రత్యుపో
 ద్భులకత్వాదనయోర్లక్షణయోశ్చుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-ల
 క్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావఇతిభావః॥౭॥సం
 దేహసంకరముదాహరతి- సచేతనేతి-స్పష్టం॥అత్ర సందేహసంకరంవివృ
 ణోతి-అత్రేతి-తావత్తావత్సర్వం-గోణీలక్షణేమ్యక్తాపితయావత్-అవి

వాచంవినాదోనాస్తి- సందేహాసంకరశ్చని-శౌణసారోపశా-సాధ్యవసాన
యోరివిభావః॥౮॥ ఏకలతా కానుప్రవేశ సంకరముదాహరతి సంవర్తేతి॥సం
వర్తావసరేప్రసారిణోదినకృతస్సూర్యస్యసంబంధినస్సర్వస్వస్యతేజస్సు
మృద్ధిరూపసమస్తధనస్యపాటచ్చరశ్శోరః- తతోవ్యతీత్యర్థః అతా

రణాదగ్నిర్మూలవకశ్చివతాస్సారోపాస్యాత్ । ఏతత్తామూత్ర
నిష్ఠత్వైతువిషయనిగరణావయమగ్నిరివతాస్సాధ్యఃసానావా
స్యాత్ । అతాస్యగణశ్చాయకాభావేనైషేత్యేకస్థింస్సందే
హజ్ఞానైవిషయతయాసంకీర్యమాణత్వాత్సందేహాసంకరః ॥
౮॥ ఏకలతా కానుప్రవేశేనయథా ॥ సంవర్తావసరప్రసారి
దినకృతస్సర్వస్వపాటచ్చరశ్చ దైత్యధ్వాంతహరఃప్రతాపతప
నోరామస్యకౌమ్యుచ్ఛవక । భూమింద్యామపికాశికోత్సవవ
తీంచక్రేచ్ఛతం వర్ధయంతారానెతరి నూతనీంశ్రియమథా
త్పరస్త్వదేశేతహః॥ కోవ్యలాకికః - అలాకికత్వమేవాహ
త్రిభిర్విశేషణైః । భూమింకాశికోత్సవవతీంవిశ్వామితోన్న
తయజ్ఞవతీం ద్యాంస్వర్గం - కాశికోత్సవవతీమింద్రప్రహర్షప
తీం-ప్రసిద్ధతవనోదయేకాశికానాంఘూకానాముశ్నవోనాస్తి-
అస్తింస్తునతదేవిభావః - తారానేతరిసుగ్రీవేచంద్రేచ-ప్ర
సిద్ధతవనస్తారావతోశ్రియంహరతిఅయంతువర్ధయతి- ప్రసిద్ధ
సూర్యస్తుపాగస్త్వదేశేసూర్యదిగ్భాగేతమోహరతి- అయం
తురలయారభేచాత్పలస్త్వదేశేతతారోదీతి సర్వప్రజ్ఞేషా
సుప్రాణితోవ్యతిరేకఃరోధాభాసా - అత్రపాటచ్చరఃప్ర
తాపతపనశ్చివవిషయనిగరణంవినాప్రతాపేదోరత్వారోపణా
త్సారోపేయంలతాదాశానే-సర్వస్వవదేనచాత్రతతేజస్సు
మృద్ధిగర్భత్యతే-తగ్గర్భికారేణప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా-అ
నయోర్భిన్నపదస్థయోరపిసమస్తపదయైకత్వాత్తగతత్వే

కత్యమి- విశేషణైః- ఉత్తరార్ధస్థైరివిభావః- సర్వత్రేతి - తగ్గర్భికా
రేణ- తేజస్సుమృద్ధకబళనేనేత్యర్థః-అనయోర్లక్షణయోః శౌణసారోప
శౌణసాధ్యవసానయోః॥ ౯॥ అధసంస్పృష్టిముదాహరతి-అమ్రేడితమితి -

ఆమ్రేడితమూమ్రేడసంపానరుక్త్యమియావత్ - సుపర్వసురభేకామ
 ధేనోః- సురభిర్గవిచస్త్రిమూమిత్యమరః-అత్రాదార్యగుణయోగాదా
 మస్సరతరో రామ్రేడితమితి విషయోఽప్యయో రసపహ్నుశభేదయో
 స్సామానాధికరణ్యేనోపాదానాన్దోణసారోపా-పవము త్తరత్రాపి తత్త
 ద్దణయోగాన్దోణసారోపాత్వమూహ్యం - అత్ర సప్తానాం గౌణసారో
 పాణాం పరస్పరనైరపేక్ష్యణోపాదానాన్మజాతీయసంస్పృష్టిః ॥ ౧౦ ॥
 ఉదాహరణాంతరమాహ- శిష్టానామితి ॥ జడిమకరినతావక్రతానాం జడ

నైకలక్షకానుప్రవేశేనాయం సంకరః ॥౯॥ సంస్పృష్టర్యథా ॥
 ఆమ్రేడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేద స్సవర్వసుర
 భేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వం రవేపరిణతిః ప్రసవాయుధస్య
 మూర్త్యంతరం మురరిపోర్థయతీహరామః ॥ ౧౦ ॥ యథా
 వా ॥ శిష్టానాం పారిజాతో జడిమకరినతావక్రతాస్సర్వతూ
 న్యో దుష్టానాం కాలవహ్నిర్బలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ
 మూర్తిః । సీతాయాం పంచబాణోహరనయనశిఖాస్లోషతూ
 న్యః ప్రజానాం పూర్ణేం మర్మిష్రుశంకో జగతి విజయతే రామ
 చంద్రో మహీంద్రః ॥ అత్రోభయత్రాపి గౌణసారోపాణాం
 సంస్పృష్టిస్సజాతీయానాం ॥ ౧౧ ॥ సజాతీయానాం శుద్ధసా
 రోపాణాం యథా ॥ కళ్యాణకేశికలనాకవిపుంగవానాం కౌతూ
 హలంకిమపికంజవిలోచనానాం । కీర్త్యున్యమః కమలబంధుకులో
 ద్భవానాం కస్యోత్సవం నకురుతే భువికోసలేంద్రః ॥ అత్ర కళ్యా
 నాదివచానాంతద్ధేతౌరామేవిషయనిగరణం వినాపాద్యశ్యే తర

త్వకాతస్యకౌటిల్యానాం స్పర్శేన సంబంధేన తూన్యః - జలభయేన భసితా
 చ్ఛాదనయా భస్మావరణేన చ తుచ్ఛాధిక్తా మూర్తి ర్యస్య సతథోక్తః -
 అత్రాదార్యగుణయోగా ద్రామచంద్రః పారిజాతేతి గౌణసా
 రోపా-పవ ము త్తరత్రాపి తత్తద్దణయోగా ద్దోణసారోపాత్వ మూ
 హ్యం - అత్ర చతస్మాణాం గౌణసారోపాణాం సంస్పృష్టిః ॥ అము
 మేవాన్ధమాహ- అత్రేతి ॥ ౧౧ ॥ కెవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి- క
 ల్యాణేతి ॥ కళ్యాణానాం కేశయోలీలాస్తాసాం కలనా ప్రాప్తిః- శిష్టం స్ప
 ష్టం ॥ సజాతీయసంస్పృష్టిం వినృణోతి- అత్రేతి- తద్ధేతావితక కళ్యాణాదిహ

తావిద్యర్థః॥ ౧౨॥ సమైశనసంస్కృష్టిముదాహరణి - సతామితి॥ అత్ర
 ప్యౌదాద్యనుణయోగాద్రానుస్సరతరూద్యానమిచింతామణి మహీధర
 ఇతివశోనసారోపే - రామస్సపర్వణాంసంపదహివిబుధవై రిణాంరాక్షసా
 నాంవిపదితతదేతౌతమపచారాచ్ఛసారోపేఇతి చతస్మాణాంసంకల
 నాత్సజాతీయవిజాతీయసంస్కృష్టిః ॥ ౧౩ ॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్వయ
 మూహ్యోన్యత్యాశయనాహ ఏవమేవేతి॥ ఇతి॥ ఆస్థామందిమితి॥ తాదృశో
 నిర్మలాశ్చయోధమృతసూరికవితాస్తావకల్లాలిన్యో నద్యస్తాసాంవేల్ల నై

కార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్తప్రవృత్తత్వాచ్ఛద్ధ సారో
 పాణాంసజాతీయనామేవసంస్కృష్టిః ॥ ౧౨॥ సజాతీయవిజా
 తీయసంస్కృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ
 హీధరః॥ సంపత్సుపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవై రిణాం ॥ ౧౩॥
 ఏవమేవసర్వత్రసంకరసంస్కృష్టిరప్రప్త్యే॥ *
 ఇతిశ్రీమద్విభవన ... సాహిత్యరత్నాకరనామస్యలంకార
 శాస్త్రై లక్షకశబ్దార్థవృద్ధినిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః, *
 ఆస్థామందిరమిందిరావ్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్యంగ
 స్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః । తాదృశ్చిర్మలధ
 ర్మసూరికవితాకల్లాలిసీవేల్లనైఃపూర్ణఃకర్ణమనోహరోవిజయ
 తేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యప్రభువనవిదితే
 వారణాశ్యన్వయేయ స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ
 లంపర్వతేశస్యభాగ్యం । కావ్యాలంకారకృష్టాస్తతిరవిశతకో
 న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రై రఘుపతిచరితే
 యంతృతీయస్తరంగః ॥*

మేళనైః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి ॥ కావ్యానాంహంససందేశాదీ
 నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తతేరవిశతకస్య
 ఉన్నాటకానాంకంసవధాద్యతృప్తనాటకానాం- అదిశబ్దేననరకధ్వంసా
 దివ్యాయోగాదీనాంవ ప్రణేతుర్నిమాతృః॥ *****

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
 మందరాఖ్యానే తృతీయః ప్రథః.

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః శ్లోకములు

శ్రీరస్తు

సాహిత్యరత్నాక్షరీ సవ్యాఖ్యా

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—ర

ఏవంలక్ష్మలక్షకతద్వల్లీర్నిరూప్యాత్రవ్యంగ్యవ్యంజకతద్వల్లీ
రూపణాయనంగతిందర్శయతిః అథేతి॥ నిష్ప్రియోజనాయాఃప్రయోజ
నశూన్యాలక్షణాయాభివాద్యేతోః- సర్వత్ర- లక్షణాన్వితశేషః
తస్యప్రయోజనస్య- క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ-లక్షకానంతర్యాదిభిః
సభితి॥ వ్యంజనేనైవేతి-వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - ననుకి
మిదంవ్యంజనంయద్యోగాచ్చబిస్యవ్యంజకతేత్యపేక్షాయాంవ్యంజనలక్ష

అథనిష్ప్రియోజనలక్షణా భావాత్సర్వత్రప్రయోజనంవాచ్య
మిన్యపేక్షాయాంతర్యవ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రా
ప్తత్వాచ్చవ్యంజకంనిరూపయతి॥ సవ్యంజకోద్ధంయశ్శబ్దోవ్యం
జనేనైవబోధయేత్ । అన్వితేషుపదార్థేషుయోస్యాథాంతర
గోచరః॥ వాక్యార్థోపస్థియాయైసవ్యాపారోవ్యంజనంభవే
త్॥వ్యంజనవ్యాపారవాకశబ్దోవ్యంజకః। పదార్థేషున్వితేషు
వాక్యార్థోపస్థిరాధమథాంతరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యం
జనేత్యవ్యతే।సత్ప్రతిః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన।శబ్దశ
క్తిమూలాద్వివిధః।అభిధానమూలంలక్షణమూలశ్చేతి। తత్ర

న మాహ - అన్వితేష్యితి ॥ అన్వితేషుపదార్థేష్యిత్యనేనాభిధానలక్షణా
వ్యావృత్తిః- అథాంతరగోచరభివ్యతేనతాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్య
గోపస్థియాయాభివ్యతేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణంవ్యాకరోతి-వ్యం
జనవ్యాపారవానితి- వ్యంజనలక్షణంవ్యాకరోతి- పదార్థేష్యితి- వాక్య
గోపస్థిరాధమథాంతరభాదం-ఇదముత్తమమతిశయిన్యంగ్యవాచ్యాదితి-
అవ్యంగ్యమధమంస్త్రుతమితిచమస్తుటపాదోక్తేస్తేనతమపసాగి స్పము
చితవివేచిభావః త్రంవిభజితే-సభితి-త్రైవిధ్యంబద్యయి- శబ్దేన - తత్ర

తి- తయోమధ్యే- లక్షణా మూలంయస్యసతతోక్తః ౧. ననుశాస్త్రే
 ఘనాచలక్షణయోరే వాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్ర
 యోజనప్రతీతిరస్తుకింవ్యంజనేనైత్యాశంక్యతస్యవ్యాపారాంతరానిర్వర్త
 నీయత్వాత్తదావశ్యకత్వంప్రదర్శయితుంప్రతిజానీతే- ఇదంతావదితి
 దంతావత్-వ్యంజనమంతరేణప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగా
 యామితి-ప్రతీయతేతావత్ప్రతీయతపవ-భవతుకింతతత్త్వత్రాహ-తత్ర
 తి-తత్రగంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ-శబ్దేతి-తాదృశశబ్దప్రయోగేప్రయో
 జనప్రతీతిస్తదభావేతదభావఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దానుసారితయే
 త్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిఃప్రయోజనప్రతీతిశ్శాబ్దీశబ్దసంబంధిని - అస్తుకింత

యఃపూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాంప్రయోజనప్రతీ
 తిక్యద్వాపారస్సలక్షణామూలోవ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇ
 దం తావదిహవిచార్యతే । గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌరగ
 తాత్యంతపావనత్వాదికంప్రయోజనంతావత్ప్రతీయతే । త
 త్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్శాబ్దీ
 త్యన్వయమాశ్రయణీయం । నహీయంకంచనవ్యాపారమనవలం
 బ్యశబ్దోబోధయితుమీష్టే । తత్రకిమభిధయాబోధయతి - లక్షణ
 యావా కింవాతాత్పర్యేణ । నతావదభిధయాబోధయతి । త
 స్యాస్సంకేతాగ్ధైకివిషయత్వాత్ । నహిగంగాదిపదానాంపా
 వనత్వాదౌసంకేతోద్భవ్యవరః ౨ నాపిలక్షణయా । ముఖ్యా
 ర్థబాధాద్యభావాత్ । నహితటంముఖ్యార్థః । నపాతస్యబాధః ।

తత్త్వత్రాహ- నహీతి-కింతవలంబ్యబోధయితుమీష్టఇత్యర్థః-తత్రైతి త
 త్రతేషువ్యాపారేషు- నతావదితి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తస్యా
 ఇతి-అసంకెతితేదాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణోతి-
 నహీతి-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨. నా
 పీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- కుతఇ
 త్యత్రాహ- ముఖ్యార్థేతి అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంగృహ్య
 తే - తదభావమేవోపపాదయతి - నహీతి - అత్రగంగాపదస్యేతిప్రకర
 ణాన్లబ్ధితే- తట-ముఖ్యార్థశ్చేత్వావనత్వాదిగ్లఘోహోః భవేదితిభావః

తుష్యతుడుజ్జనభిన్యా నగంగాపదస్యతటంముఖ్యాభోఃవ్యస్త- తస్య
తటరూపముఖ్యాభోఃస్యభాభః-నవానై- ఘోషాధికరణత్వసిద్ధేరితిభావః
వాస్యాద్వికలాప్తిపమయో రేవాథేవసముచ్చయిత్యుచ్యతే - అస్తుకశ్చి
ద్బాభోపి- నాపీతి- తస్యతటరూపముఖ్యాభోఃస్యాత్వంతపావనత్వాదినాత
ద్రావలత్యైర్ధైససంబంధఃఅవి నాభావసంబంధోపి-అస్తుయఃకశ్చిత్సం
బంధోపి - నాపీతి- ప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యతాయాం
కించిత్ప్రయోజనమపినాస్తి - అస్తుస్వమేవప్రయోజనమపీత్యాశంక్యల
క్ష్యభూతిస్యస్వస్యప్రయోజనత్వంసంబంధవలీర్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వ
స్యలక్ష్యభూతస్యపావనత్వాదేరేవ - అత్తాశ్రయతాఅత్తాశ్రయాభ్య
దోషాపత్తిః-తద్విప్రయోజనాంతరంప్రతిపాద్యతామిత్యాహ-అన్యస్యై
తి- లక్షణామాతేరి - ప్రయోజనలక్ష్యతాపక్షాక్షణైకాశ్రయతయే

నాపితస్యాత్వంతపావనత్వాదినాసంబంధః। నాపిప్రయోజనల
క్ష్యతాయాంకించిత్ప్రయోజనం। స్వస్యైవప్రయోజనత్వే
అత్తాశ్రయతా అన్యస్యప్రయోజనత్వేతస్యాపిలక్షణామా
త్రశరణతయాప్రయోజనాంతరావశ్యం భావేనప్రాచీనప్ర
యోజనాపేక్షాయాంపరస్పరాశ్రయతా । అన్యాపేక్షణే
తుతస్యాపిలక్ష్యత్వేనప్రథమాపేక్షణేచక్రకాపత్తిః । ద్విలి

త్యగః - ప్రాచీనప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామా
కాంతాయాం-అయంభావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్యపావనత్వాదిఃపావ
నత్వాదిరూపస్యలక్ష్యస్యాన్యచ్చప్రయోజన మిత్యనోన్యాశ్రయః - త
ద్వి తతోవ్యన్యస్యప్రయోజనత్వంప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్య
తేత్యాహ-అన్యైతి- అన్యస్యాపేక్షణేప్రయోజనాంపేక్షాయాంతు -
ప్రథమస్యపావనత్వాదెరిపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాం చక్రకా
పత్తిశ్చక్రకాభ్యదోషాపత్తిః - త్వలీయస్యైవయంచక్రకాప్రథమా
కాంక్షణేతస్యాపితాదృశత్వేననాభిస్థానీయం ద్విలీయంచక్రభ్రమణేనా
తీత్యత్యతీయాకాంక్షిత్యేనచక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం తద్వి ద్విలీయమేవా
పేక్ష్యతామిత్యాశంక్యతత్తాపిదోషాపత్తిర్భూత్యాహ-ద్విలీయేతి - అ
నోన్యాశ్రయతా - అన్యస్యాపేక్షాయోస్తుయోస్తునాపిభిత్వేనపావనరా

కాంక్షిత్యాదన్యోన్యశ్రయ్యాఖ్యదోషపత్తిస్సాన్వదితిభావః - తస్మాన్వ
 స్యైవప్రయోజనత్వమప్యస్త్విత్యత్రాహ- తృతీయేతి - అయంభావః -
 పావనత్వాపేక్షయాతృతీయస్యప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్యస్వస్యై
 వప్రయోజనత్వాపేక్షాయా మేకస్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచే
 త్యాత్మశ్రయాఖ్యదోషపత్తిరితి - తస్మిన్చతుర్థమన్యన్వీయోజనమపే
 త్యతామిత్యత్రాహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణేప్రయోజనత్వేనా
 కాంతాయాంతుతస్యాపి- అశ్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే-ప్రథమప్రయో
 జనస్యపావనత్వాదేఃప్రతీతిరేవనన్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరా
 సంపర్క-వశాత్సత్యప్రయోజనప్రతీతిస్తరోహితాభవేతిజ్ఞప్తైఃప్రథమ
 ప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధికాప్రతిబంధకారినీ-అనవస్థా మూలతయ

యాపేక్షణేన్యోన్యశ్రయతా । తృతీయాపేక్షణేఅత్వా
 శ్రయతా । చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరా
 కాంక్షిత్యంనియతమిత్యస్తరోత్తర మాకాంతాయాః క్వచి
 దప్యవిశ్రాంతేః ప్రథమప్రయోజనప్రతీతిరేవనన్యాదిజ్ఞప్తి
 ప్రతిబంధికానవస్థా ౩, ననుగంగావదేనసప్రయోజనమేవత
 టంలక్ష్యతాం - మైవం - ప్రమాణవిషయాటంఘిత్యాత్మ
 యోజనస్యప్రమాణస్యహిప్రత్యక్షోద్భట్టాదికంవిషయః-
 ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః-గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషపత్తిః ౩. తస్మిన్లక్షణమైవపావనత్వాదివిశిష్టతట
 ప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-స్వతి-లక్ష్యతాంలక్షణయా
 ప్రతిపాద్యతాంకిమప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరతి-మైవమితి -
 విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యర్థః- కుత ఇత్యత్రాహ-ప్రమాణేతి-ప్రమాణ
 విషయాభ్యానుతిరంఘిత్యాత్ - ఫలావరపర్యాయస్యప్రయోజనస్యప్ర
 మాణవిషయఃభిన్నత్వనియమాత్పర్థత్యేనభావ్యమితిభావః- తదేవద్రుఢ
 యతి-ప్రమాణస్యేతిజ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదిశబ్దార్థః- ఫలితార్థంప్ర
 యోగేణప్రతిపాదయతి-తథాచేతి-ప్రయోగోనుమానగవనా-గంగాయా
 మితి-అశ్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావస్సాన్వయః -
 ఫలత్వంహేతుః యప్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావఇతి

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిద్వైస్తాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయో
జనేనసహితంలక్షణీయఃసంయుజ్యతే । జ్ఞానస్యవిషయోహ్యవ్యఃఫలమస్య
దుదాహృతం । విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారవచనాచ్ఛలక్ష
ణాయాఃప్రయోజనప్రతిపాదనాక్షమత్వాన్నాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ
సంబంధః ౪. తతఃకింవాతాత్పర్యేణైతికల్పంపరిహరతి-నాపీతి-పావన
త్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - ననుతాత్ప
ర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశ-క్య తస్య
రూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థైతి-ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నివివృత్యను
స్వయేనవిషదార్థజ్ఞానానంతరభావినీ సమన్వయశక్తిః పదార్థ సమూహ

ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాదికంపరిషయజ్ఞానగోచరం ఫల
త్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపీతాత్పర్యగమ్యతా - పదా
ర్థావగమసమనంతర భావినీ సమన్వయశక్తిస్తాత్పర్యం నా
మవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాదయః-నచపావ
నత్వాదిరన్యోన్యస్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృ
త్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్మృతస్యతస్య వృ
త్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తేనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్య
వహరోపపత్తౌ బాహ్యేంద్రియ సహకారిణో మనసశ్చంద్రి
యాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమ
యక్తమేవేతికేచిదిత్యలంపిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతీ

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతత్వత్రాహ-నచేతి-అయం
భావః-ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యస్వయరూపత్వాభావేనా
తాత్పర్యాగ్ధత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతర
త్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఃఇత్యత్రాహ-వృత్తిలిఖితాదివృత్తి
త్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య - ననుకైచ్చిభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్య
స్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యతాత్పర్యతత్వజ్ఞానాంక
పాంచిద్భ్యామితిమూలంతతల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంప
రిహరతి- క్లృప్తేనైవేతి- అయంభావః-యథామనసశ్చంద్రియాంతరస్వ
సర్వానభ్యుపగతంతరైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతి తస్యోప

ల్పనమనుచితమితి - ఉపసంహరతి - తదితి॥ ఎవంప్రతిపాదితప్రకారేణ
తదర్థం ప్రయోజనప్రతీత్యర్థం - వయమితి - తత్ర వ్యాపారపః - ధ్వన
నేతి - వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్ఛేతి ॥ ప్రయోజనంప్రయోజనకూ
పం॥ గూఢముదాహరతి - వీరేతి॥ ధాటీసమాటికనే - శత్రుదేశావమర్కా
యసద్యస్సభటఘోటకైః విజగీమోఃప్రవృత్తిర్యాసాధాటినిగద్యత ఇ
త్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాతోగ్ర్యమే - చిరాన్నిదాగ్రిణా - చిరాదున్ని
దాగ్రిజాగ్రీ - ముద్రణంసంకొచం - కథమిత్యాశ్చర్యే॥ యోజయతి - అత్రేతి

లేరభిధానక్షణరాశ్చర్యవృత్తిర్వర్షైస్సీయత్వేన తదర్థం
వ్యాపారాంశరమవశ్యమభ్యవగంతవ్యంభవతాపి - వయం
తుతైస్సిద్ధసనవ్యంజనద్యోతనాదిసంజ్ఞానివేశ్యవ్యవహరా
మః ౫, తచ్ఛవ్యః గ్యంప్రయోజనంద్వివిధం గూఢమగూఢం
చ॥ గూఢంయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభక్తభవతోధాటీసమా
టీకనేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । ని
దాగ్రిణాయకజాగ్రీత్తదుచితందైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిదా
కథనాశుముద్రణమగదతుముద్రాద్రాకృతం॥ అత్రాదాగ్రి
గరణయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసం
భవాత్తతాగ్రిగ్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలత్వతే - తే
నసకలసురాసురరక్షణశిక్షణైవ్యజ్యేతే॥ ౧॥ అగూఢంయథా ॥
త్రిబ్యుచ్చండిశకోదండంరామదోర్దండచండతాం॥ వ్యాచప్తవి
ప్రపస్విప్తఘోషజైశ్శత్రుభీషణైః॥ అప్రాచేతనేకోదండేచే
తనధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయాతతాగ్రిగ్యంజ్ఞాపన

అసంభవాదనుపపత్తైః - కార్యకారణభావస్సంబంధః - ప్రయోజనమాహ
తేనేతి - సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాభ్యామిత్యర్థః - అత్రవ్యంగ్యయోర్వి
దర్శనాత్త్రవేద్యత్వాద్గూఢత్వం - లక్షణేతుశుద్ధసాధ్యవసానే ॥ ౧ ॥ అగూ
ఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥ శ్రుత్యుతి॥ శ్రుత్యుత్ భంగేనద్విధాభవత్ - చండి
శస్యకోదండకర్తృ - వ్యాచప్తవ్యాఖ్యాతిస్త॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ వ్యా
ఖ్యానగ్య - పదచ్ఛేదఃపదార్థశ్చసమాసోవిగ్రహస్తథా॥ ఆక్షేపస్యసమా
ధానంవ్యాఖ్యానంపంచలక్షణమితిలక్షణలక్షితవివరణవిశేషస్య - అత్రా

పిశుధసాధ్యవసాధానాః ॥ ౨ ॥ నన్వభిధామూలాంబతామూలశ్చే
 త్యుద్విశ్యతతామోల్లంఘనేన కథంనిరూపణమిత్యాశంక్యాభి ధామూల
 స్యాతిబహుళత్యాత్సూచీకటాహన్యామెనతన్నిరూపణావసరోద్యే త్యా
 శయేనాహ- అథునేతి॥ అత్రైతి॥ కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానితిసం
 బంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్యహరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైర్వ
 త్యమాజైః- వాచకత్వేనియంత్రితేనతిఎకార్థమాత్రస్యైతిజనకత్వై కృ
 తశ్చత్యర్థః - అవాచ్యాన్తస్కృదధాంతరజ్ఞానహేతుర్వాప్యతిర్వాప్యపా
 రః - అయంభావః అనేకార్థశబ్దప్రయోగస్థితేత క్తైఃప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రంబత్యతే-తేనచపరమోతాగ్లోవ్యజ్యతే- ఎతస్సర్వం
 కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వాచ్యాయమానతయాఅగూఢం తదే
 వంబతామూలావ్యంజనోక్తా॥౨॥ అథునా౭భిధామూలాని
 రూప్యతే॥అత్రకావ్యప్రకాశకారః॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవా
 చకత్వేనియంత్రితేసంయోగాద్యైర్వాచ్యాన్తస్కృద్యాప్య
 పృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాంపక్షణముక్తివాః॥ సం
 యోగాదయోభర్తృహరిణాగ్రునితాః ॥ సంయోగోవిప్ర
 యోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా॥౩॥ప్రకరణంలింగశబ్దస్యా
 న్యస్యసన్నిధిః॥సావర్థ్యమాదీతేషాం కాలోవ్యక్తిస్సర్వరావ
 యఃశబ్దార్థస్యాననచ్చేదేవిశేషత్వృణిహేతవత్తే ౬, తత్ర
 సంయోగేనాభిధానయంత్రణంయథా॥ కృష్ణఃకాస్త్రభభూషి
 తత్తలికాస్త్రభసంయోగాద్వాసుదేవేనాన్జనేకృష్ణఃకాస్త్రభ

స్త్రుతౌ నియమితత్వాదత్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యగతికశ్చేనా
 న్యధానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయేత్యథాపత్తేవేత్రప్రమాణ
 మితి- సంయోగాదినాంశక్తినియామకత్వంహరిణోక్తిమనువచతి - సం
 యోగశ్చితి- శబ్దార్థస్య-అనేకార్థోయశబ్దప్రగతస్యేత్యర్థః-అనవచ్చేదేన
 క్రియాప్యవిశేషేణప్రరణేనతిసంయోగాదయః ౬ శేషమైకార్థమాత్ర
 స్యైత్ప్రతేహేతవః ౬, సంయోగాదిభి రభిధానియమానం ప్రయోగో
 దాహరతి- కృష్ణశ్చితి ॥ కృష్ణశబ్దస్యాన్జనాదిసాధారణస్యకాస్త్రభ సంబం
 ధేనవాసుదేవే-భిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవశ్చితి-నియంత్ర

ణశబ్దార్థమాహ- నాన్వనృతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణగతి॥ అయంభా
వః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వాసదేవాదస్యప్రీతి కాస్తుభ
భూమణప్రసక్త్యభావేనప్రతిషేధాసంభవాదితి ॥ సాహచర్యేణాహ-
రామలక్ష్మణావీతి- బలభద్రాదిసాధారణస్యరామశబ్దస్య సామిప్రసా
హచర్యాద్దాశరథావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావి
తి- విరోధిత్వంనామసహానవస్థితిర్వధ్యపూతుకభావోవా-ద్వితీయస్యోదా
హరణనిఘం - దినంశిశాచేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణ
స్యనిశాశబ్దస్యప్రరాత్రావభిధానియమనం॥ అథేనాహ- అన్యప్రయో
జనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్వితరూపాల్ ॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రక
రణంప్రేత్యబుద్ధిస్థతా- దేవగతిలింగేనాహ లింగం నామస్వవాచ్య

వజ్జితగతివిప్రయోగాన్తత్యైవ । రామలక్ష్మణావీతి సాహచ
ర్యాద్దాశరథౌ । గామరావణావీతి విరోధాన్తత్యైవ । రామం
మోక్షాయదింతయేదితి ప్రయోజనాన్తత్యైవ । దేవఃప్రమా
ణమితి ప్రకరణాద్యుక్తవధైమపితోగరుడక్వజగతి కోవచిహ్న
స్యాచేతనేద్వజభద్రేఽసంభవాద్విష్టే । దేవస్యరమావతేరితి శ
బ్దాంతరసాన్నిధ్యాన్తత్యైవ । మధునామత్తఃకోకిలగతి సామ
ధ్యాద్యసంతే । పాతువోదయితాముఖమిత్యేవిత్వాత్సమ్ము
ఖ్యభావ్యత్రపరమేశ్వరగతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రాజ్ఞివి

ధాంతరవ్యాప్తత్రపకమాత్రనిష్ఠాధమః- కుపితగతి ॥ శబ్దాంతరసన్నిధి
నాహ- దేవస్యేలిసామధ్యేనాహ-సామధ్యమత్ర కారణత్వం-మధునేతి
మకరందాదిసాధారణస్యమధుశబ్దస్యకోకిలమదకారణత్వరూపసామధ్యే
నవసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ-అత్రాచిత్యన్వయయోగ్య
తా- పాత్వితి-పారతుణగతిధాతుఃస్పన్నస్యసుఖదానదుఃఖనివర్తనతదు
భయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్యతస్యదయితాముఖ రూపేణసుఖస
మర్షకత్వాద్యోగాన్తదనుకూలవ్యాపారే సామ్ముఖ్యరూపే సమభివ్యా
హృతపదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేశేనా
హ- అత్ర దేశోనగరాది- భాతీతి-పరమేశ్వరశబ్దశృంఖ్వాదిసాధారణః॥
కాలేనాహ- అత్ర కాలఃఽహరాదిః - విరోధనగతి-అత్ర దినరూపేణ కా

లేనచంద్రాద్రాసాధారణ ప్రపంచనశబ్దస్యసూర్యేభిధానియమనం-రా
త్రామితి- చంద్రాగ్న్యరా-విరోచనాశ్చత్యమరః॥వ్యక్త్యాహ-అత్రవ్య
క్తిర్లింగం-మిత్రమితి- అత్రసఖంసకలింగేనమిత్రశబ్దస్యసూహృద్భా
నియమనం- పుంలింగేనసూర్యే ౭. స్వరేణాభిధానియమనం వేదపవన
తాకికశ్చలిసంయోగాద్యపేక్షయావిశేషః - అత్రస్వరణదాత్తాదిర్నకా
న్యూనిః - ఇంగ్రశత్రురితి-యవలప్రవీత్సాన్విహంగ్రశత్రుర్వర్ధస్యేతి త
స్మాదస్యేంద్రశత్రురభవదిత్యత్ర - శత్రుశబ్దశ్చతయిత్రధ్విః - తథా
చేంద్రశత్రుపదేయదీకారస్యోదాత్తత్వంతదాబహుప్రీహరప్రేంద్రస్య
శతయత్యత్వం - యద్యుకారస్యోదాత్తత్వం తదావస్తీత్యుపపన్నస్య
వృత్రస్యశతయత్యత్వమిహస్వరభేదేనాస్థభేదేనైథి - ఇదిమమైశ్వర్యశ్చ
థాతోరింద్రశబ్దస్యాద్యదాత్తత్వేన నిష్పన్నస్వాదృహప్రహృత్య

రోచనోభాతిదివేతిదివాకీరేరాత్రోచంద్రేవహ్నోవామిత్రం
దృశ్యతామితిపున్నపుంసకరూపయావ్యక్త్యామహుః॥ మిత్రో
దృశ్యతామితిరహ ౭, ఇంగ్రశత్రురిత్యత్రపూర్వపదేప్రసి
తిస్వరేణబహుప్రీహ్యర్థనిశ్చయః । ద్వాదశాహీనస్యేత్యత్ర
ద్వాదశశబ్దస్యసంఖ్యాస్వరేణద్వంద్వార్థనిశ్చయః॥ అహినశ
బ్దస్య మధ్యోదాత్తేనాహగ్నార్థనిశ్చయశ్చిత్వం స్వరేణార్థనిశ్చ

త్యాపూర్వపరమితీంద్రపదధేనప్రకృతిస్వరేణబహుప్రీహిభానాదింద్ర
స్యశతయత్యత్వం- సప్తంద్రస్య- అతోదాత్తత్వాభావేన తత్పురుషా
భావాదిత్యాశయేనాహ- బహుప్రీహ్యర్థనిశ్చయశ్చిత్వం॥ద్వాదశేతి- తిస్రవి
వసాహ్నస్యోపసదోద్వాదశాహీనస్యయిక్ష్మస్యేత్యత్ర-ద్విశబ్దస్యోదాత్త
త్వేననిష్పన్నత్వాత్సంఖ్యావాచిపూర్వపదంద్రకృత్యాద్వంద్వశ్చిత్వేతిబ
ధేనప్రకృతిస్వరేణద్వంద్వశ్చేతిద్వంద్వార్థనిశ్చయః - సన్నిరాసృతౌశ్చ
తాదశచేతి-అహినశబ్దస్యేతి - అహ్నిఃశ్చిత్వేతిహితస్యభిసృయ నిత్యా
దినాక్షునాదేశే - ఆద్యదాత్తత్వేతి ప్రత్యయాదే రీకారస్యోదాత్త
త్వేనాహీనపదస్యమధ్యోదాత్తత్వాదనేకైరహిణాభిసృగ్యః ప్రత్యు
హీనశ్చిత్వహంగణార్థనిశ్చయః-న హీనహీనశ్చిత్వేనసంభోతశ్చురుషార్థ-
శ్చిత్వాశ్చియేనాహ-అహగ్నశ్చేతి- వేదపవేత్యవధారణార్థమహ- స ౭

వ్యభిచారిః స్వరాజయశ్చ త్రాదిశబ్దాభిమాన- ఆదిశబ్దేన- అత్రాపిద
శబ్దదే- శాదయఆదిశబ్దాభిమానః

౮

ఎవంసంయోగాదీనుదాహృత్య తత్ర వ్యంజనేనై వాక్యాంతరప్ర
తీతిరిత్యాహ- పవమితి - సనుభవంజనవ్యాపారపవేతిలక్షణాతాత్పర్య
యోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాది త్యాశంక్య తయోర్నాత్రావకాశ

యోవేదపవ నకావ్యే ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగృహీతాః

౮. ఏవంసంయోగాదిభిరభిధాయాంనియమితాయాంయదనే
కాథస్యశబ్దస్యాథాంతరమపియత్రక్వచనప్రతీతిగోచరీ భవతి
అత్రవ్యంజనవ్యాపారపవప్రగల్భతే । లక్షణాతాత్పర్యయో
గ్యానుగ్రహభావే వాన్యోన్యాన్వయైక విషయత్వేన చ ప్రకృ
తేనపకాశ పరాహతత్వాత్ ౯, యథా ॥ అత్యజ్ఞా
నయశోరాశ్చిక్వతసంరక్తతర్పణః । ఏకపీఠోపతాపశ్చరా
మోగాదిరాజఘః ॥ అత్రదాశరధివత్సైవస్యస్థనోతథ వహో
యశోరాశ్చిక్వ స్యోపగ్రహః జామదగ్న్యపత్సైవస్థస్థనోకార్త
స్థిస్తస్థయశోరాశ్చిక్వ త్రాతవాన్నాశితవానిపిగ్రహః ।
కృతసంరక్తతర్పణః కృతసంరక్తానాన్వయోన్యాన్వయగనురా
గనతాతర్పణః ప్రగంయేనేతిప్రకృతే అన్యత్రకృతంసవ్య
గ్రక్తతర్పణః తేనేనివాపోయేనే । సవ్యక్తస్త్వంచయథా
శాస్త్రయథాప్రజ్ఞాంవాసుష్టితత్వం । ఏకపీఠః పతాపభితి
పదద్వయంప్రకృతే అన్యత్రైవదం - ఏకపీఠానుపతాపయతీ
రాజ్ఞోహంతీరాజఘః । రాజఘస్థేతిపాతనాత్సాధుః । అత్ర
దాశరధిరాజవివాభిధాయా ప్రకరణాదినాన్వయంత్రితత్వా
దప్రకృతజామదగ్న్యరూపాథప్రతీతిస్తువ్యంజనవ్యాపారకృ

ఇత్యాహ- లక్షణాతాత్పర్యయోరితి- అయంభావః- సంబంధానుపపత్తిప్ర
యోజనరూపసామగ్రిభావేన లక్షణాయాః పదార్థావగమసమనంత
రభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేనతాత్పర్యస్యచ ప్రకృతేప్రసక్త్య
భావాదీని ౯. లభిధామూలముదాహరి- అతీతి ॥ వ్యాకరణేతి - అత్రా-
వృత్త్యర్థబోధకంవాక్యంపిగ్రహః- శ్లేషస్యేతి- అయంభావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వాకెవలాప్రకృతయోర్వాజ్ఞేషస్సంభవతినప్రకృతాప్రకృత
యోరిత్యలంకారతరంగవత్సనూనత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యంజన
వ్యాపారాయతైవేతి ॥ ౩॥ అర్థశక్తిమూలముదాహరణి- అభిషిషేణయి

తైవినస్సత్రజ్ఞేవమహిమ్నాఽథ్వాంతరప్రవీరస్త్రిచేన్నజ్ఞే
షస్యప్రాకరణికగతత్వేనవాఽప్రాకరణికగతత్వేనవాణయి
మనాత్ । తదేవంద్వివిధౌపిశబ్దశక్తిమూలోవ్యంజనావ్యాపా
రోనిరూపితః ॥ ౩॥ అర్థశక్తిమూలోయథా ॥ అభిషిషేణయి
మోరఘుపుంగవేముదమవిందతదేవవరూఢిన్ । క్షిలిసుతాభయ
మంబున్మేఖలాకలశసింధుసుతేతుతదోభయం॥ అభిషిషేణ
యిషానైవైస్సహశశ్రుమభిగంతుమిచ్ఛన్సతియత్యేనయా
భిగమనమరౌతదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్ । అత్రసురసేనా
మోదరూపవస్తుశక్త్యాతతాగ్రంభూతోదైత్యానామత్య
యోభవిష్యతీతిద్యోత్యతే । క్షిలిసుతాభయరూపార్థశక్త్యాతు
తద్ధేతుభూతారామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సీతాజన
న్యాభావిన్యాత్రిరితవ్యజ్యతే । అద్ధిమేఖలాక్షీరాద్ధిసుతయోః
ఖేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాంరామచమూచరణంజనాసాగ
రశోవణేనతిభువోభూషణహానిస్సపల్నపిశ్యహాఃశ్చేతి ఖేద
మోదహేతూ । అత్యైస్తుఖేదమోదహేతూనిజపితృహాని
స్సపత్న్యభువోభూషణహానిశ్చేతిదేభవిష్యతృణః ధ్వన్యత
ఇత్యర్థశక్తిమూలోవ్యంజనావ్యాపారోదర్శితః॥ ౪॥ ఉభయశక్తి
మూలోయథా॥ పరశుగతిభీషణాత్సంగరీలాసుబాహుజ
త్తోభంసోఢారామోరేమేపితృభక్తోవిప్రశ్రభూవలయః ॥
అత్రప్రకృతేదాశరధిరామేపరశుగతిభీషణాత్స- పరేషాంశి
ష్టానాంశుచోదుఃఖస్యాతిభయంకరంస్వరూపంయస్యేనివిగ్ర
హః॥ సంగరీలాసుబాహుజత్తోభంసోఢా యుద్ధశేత్యోసు

షావతి ॥ దేవవరూఢిన్దేవసేనా॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యానివివృణోతి- అ
త్రైతి॥ వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- అత్యయోనాశః- శిష్టంష్టప్రకారం॥ ఉభ
యశక్తిమూలముదాహరణి- పరశుగతితి॥ వ్యాసోతి- అత్రైతి॥ అత్ర పూ

ర్వాదధి- జతుకాష్టన్యాయేనశబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణం భంగమవలం
బ్యాధ్యద్వయప్రతిపాదకత్వాద్భిజ్జితక్రీమాలత్వం- ఉత్తరాధాశ్చతి-విక
నాభావలంబిఫలవత్పదభంగ మంతరేణార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వా దధితక్రీ
మాలత్వమిత్యుభయశక్రీమాలత్వం- అశ్రేతి-అస్తిన్నదాహరణే పూ
ర్వతాత్పర్యామూలాదాహరణే- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిరభ్య
చ్చయతిత్యాశయః, ౫ || నన్వర్థశక్రీమాలధ్వనావశబ్దశక్రీమాలధ్వనావ
స్థగన్వైవవ్యంజకత్వోక్తలాఘవంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహరతి, సచేతి || అ

బాహుజయోభంసుబాహునామకాసురజనితవిమర్దంసోధా -

శమితవాన్యధ్యర్థః | అత్రసోధేత్యసృత్యన్నంతత్వాన్నలోకేత్యా
దినాపక్ష్మీప్రతిషేధేకర్మణిద్వితీయేతివేద్యం | జామదగ్న్యరామ
పయోపరశుకత్యాకుతారవ్యవహారేణభీషణాత్సాంగరలీలా
స్వలిసప్తమ్యంతంభిన్నంపదం | బాహుజాఃక్షుప్రియాః | ఉత్త
రాధముభయతాప్ర్యవిశేషం | అత్రపూర్వాదధితక్రీమాలః
ఉత్తరాదధితక్రీమాలభిజ్జితక్రీమాలా వ్యంజనా
వ్యాపారః | అత్రపూర్వత్రచరామోరామశివేత్యుపమాలం
కారోవ్యజ్యతే || ౫ || నవశబ్దశక్రీమాలధ్వనావశిబ్దస్యాధ్య
వ్యతిరేకాదర్శనాదధితక్రీమాలవ్యంజకత్వమస్త్వేతివాచ్యం | త
త్రశబ్దస్యైవప్రాధాన్యాదధితక్రీమాలసహకారిమాత్రత్వాత్ |
యథాహుః || అథోపవ్యంజకత్వత్రసహకారితయామతశ్చితి |
ఏవమేవాధాశక్రీమాలధ్వనావశిబ్దస్య సహకారి మాత్ర
త్వంప్రప్తవ్యం | సకృదుచ్చరితశ్చబ్దోనప్రతిద్వయమర్హతీ
తినిషేధః | కేవలయోరభిధయోగ్లక్షణయోరభిధాలక్షణయో

గ్ధవ్యతిరేకస్యాధాభావస్యాదర్శనాత్ | అత్రసన్నుతిందర్శయతి-యథాహు
రితి-మచ్చుటపాదాశ్చిశేషః-ఏవమేవేతి-అయంభావః-యథాశబ్దశక్రీమూ
లధ్వనావశిబ్దస్యప్రాధాన్యమర్థస్యసహకారిత్వంతతైవాదధితక్రీమాలధ్వ
నావశిబ్దస్యప్రాధాన్యంతిబ్దస్యసహకారిత్వమితి - సమతత్వత్రోదాహ
రణేషులక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చైకధమేకత్ర సమావేశ
కారణాదగతయోరభిధావ్యంజనయోశ్చైకధమేకత్ర సమావేశ

హ-అనన్యధాసిద్ధితి-అనన్యధాసిద్ధంవ్యంజనంవినావృత్త్యంతరాసిద్ధయ
తా-ర్యంప్రయోజనప్రతీతిరూపంతద్భలేనతత్సామధ్యైన - పూర్వము
పపాదితత్వాత్-ప్రయోజనప్రతీతేరభిధానాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వ
ర్తనీయత్వేనేత్యాదినాప్రతిజ్ఞాయాత్యర్థునేత్యుదాహరణే-భిధాయకేషు
వీరశ్రీరఘురామేత్యాదిషులక్షకేషుచవ్యంజనవ్యాపారవత్స్వస్యోక్తత్వా
త్-తరంగత్రయప్రతిపాదితాంశంస్తారయతి- తదేవమితి-వ్యాఖ్యాతాని
రూపితాః॥ ౧౦॥ కావ్యప్రకాశకారేణత్వగ్ధవ్యంజకతోవ్యతథ్యత్వగ్ధత్రయ
స్యాపివ్యంజకత్వముక్తమితితల్లక్షణమాహ-చక్రబోధవ్యేతి-బోధవ్యో

ర్వాభవతి। నత్వభిధావ్యంజనయోగ్లక్షణావ్యంజనయోర్వా
స్యాదిశిష్యంతవ్యం-అనన్యధాసిద్ధకార్యబలేనాభిధాయకలక్షక
యోర్వ్యంజనవ్యాపారవత్స్వస్య పూర్వముపపాదితత్వా
త్ । తదేవంవాచకలక్షకవ్యంజకరూపా(స్త్రీ)భిధాశ్చబ్దాస్త్ర
ద్వ్యాపారాభిధానాతావ్యంజనాన్తేకావాచకలక్ష్యవ్యం
గ్యరూపాస్త్రదగ్ధాలపివ్యాఖ్యాతాః ౧౦. కావ్యప్రకాశకార
స్తుసర్వేషామేతేషామగ్ధానాంవ్యంజకత్వమభిదధౌ॥ చక్ర
బోధవ్యకాకూనాంవాక్యవాచ్యావ్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశ
కాలాదేవైశ్చిష్ట్యత్ప్రతిభాజుషాం॥ యోగస్యాన్యార్థకీహే
తుర్వాపారోవ్యక్తిరేవసేతి। వ్యక్తిర్వ్యంజనాఅర్థస్యవ్యంజ
కత్వేశబ్దోపసహకారితయావ్యంజకఏవ-నహిశబ్దస్పర్శంవినా
మానాంతరోపనీతానామేవాగ్ధానాంవ్యంజకత్వమవగతచ

బోధయితవ్యః- శ్రోతేతియావత్- అయంసాధకారికార్థః - వాక్యార్థ
జ్ఞానానంతరంవక్త్రాదివైలక్షణ్యజ్ఞానపతాంప్రతిభావతామగ్ధాంతరప్రస
తిహేతుర్వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదభిన్నస్యాభి-స్యయోవ్యాపారస్యా
క్తిర్వ్యంజనైవ-అతావధారణేనవ్యాప్త్యాదివ్యవచ్ఛేదఃనాభిధాదినిరా
సః-యద్యగ్ధానాంవ్యంజకతానస్యాప్తిర్హివాక్యార్థప్రతీత్యనంతరమగ్ధాం
తరగీర్పస్యాత్-తతస్తత్ప్రతీతిహేతుర్వ్యంజనైవేతినిషాద్ధః శబ్దస్యాపి
వ్యంజకత్వంవిద్యతవేదేత్యాహ-అర్థస్యతి-తత్రోపపత్తిమాహ-నహితి-మా
నాంతరోపనీతానాంప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రాప్తానాంనావగతచరణగ్ధా

తస్మాద్వమేవ - కింతుశబ్దప్రతిపాదితానామగ్ధానామేవావగత మితిశబ్ద
స్యాపివ్యంజకత్వమన్వైవేతిభావః ॥ వక్త్రాదివై శిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజక
త్వంకావ్యప్రకాశే రుప్తవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితి॥ రాజధా
నీవిపణివిరచితస్వాదు ఫలశ్రవణమాత్రస్య నకోపిత్వవ్యతీత్యస్తాభిప్రాయ
శ్రుతమేనవిశ్చింతే॥ వక్త్రవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారిత్వంయథా॥ అ
ఇపిహుశబలకుభ ఘోర్తూణసమాదష్టిసహితురీతి । సమస్సెఅసలి

శణిస్సశణిస్సహవిస్సమామిఖణ॥ ఛాయా॥ అతిస్పృగులంజలకుంభంగృహీ
త్వాసమాగతాప్తిసఖిత్వరితం శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహవిశ్ర
మామితుణం॥ ఇదముపపత్తనానదీతీరేనద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చిద్వ
చనం - అత్ర హాచ్యాకేనతాదృశవక్త్రవై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావ
తాంచార్యురతగోపనంవ్యజ్యతే॥ బోధవ్యవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉణ్ణి
ర్దదోబ్బుళ్ళచిదాలశసత్తణిస్ససీతి॥ మహామదబాఇణీవికిడెసహితుహవి
ఆహహపరిహవఇ॥ ఛా॥ ఔన్మిర్యంకౌగృల్యంబింతాలసత్వంసశ్శపి

రం॥ ప్రపంచితంనై తదుదాహరణముఖనతేనై వస్వరంభ ।

తం॥ సమమందభాగ్యాయాఃకృతేసఖిత్వామవ్యహహపరిభవతి॥ ఇదంస్వ
నాయకాభిలాషిణీంమీతీంప్రతినాయకావచనం-అత్ర తాదృగ్దూతీరూపబో
ధయితవ్యవై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంకూత్యానాయకోపభాగోవ్యజ్యతే॥ కాకువై శి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథాభూతాందృష్ట్యానృపసదసేపాంచాలతనయాంవనే
వ్యాభైస్సార్థంనువిరముషితంవల్లలభరైః॥ విరాటస్యావాసేస్థితమనువితా
రంభసభృతంగురుః॥ దంభిన్నేమయిభవతి నాద్యాపికురుషు॥ ఇదంసహదే
వంప్రతీసంరభ్యభీమస్యవచనం- ఖిద్యతేనేనేతథేదోమన్యుస్తం॥ అత్ర
వయోకురుష్వీతివపదద్వయంకాకుస్తానం- తతశ్చోభయత్రప్రశ్నమ
భీత్యగ్యకాకావిశ్రాంతాయాంతద్వై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంభిన్నేకౌపస్యాయు
క్తత్వాభిన్నగ్నిదాధేనమయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థస్తథా అనేకా
పకారకారిషుకురుషుకౌపోయుక్తఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే ॥ వాక్యవై శి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథాలిపహగదర్థసహిదద్ధిణాణేసలితామిహిస

ఘేటహదేలకవోలేలసాదిట్టి॥ ఛా॥ తదామమగండఫలనిహితాంద్యప్తిం
 నానైషీరన్యతః॥ ఇదానీంనైనాహంతౌచకపోలాససాద్యప్తిః॥ ఇదంప్రత్య
 తుదృష్టస్వకపోలప్రతిబింబితసభీసందర్శనాత్సుక్యంనాయకంప్రతి నా
 యికావచనం । అత్ర వాక్యవైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యాధేన
 మత్సభీం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తేదృష్టిరన్యైవాభూత్ ప్రచలి
 తాయాంతు తస్యామన్యైవజాతేత్యహూప్రచన్నకాముకత్వం త
 వేతివ్యజ్యతే ॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉద్దేశోయంసరస కదళీ
 శ్రేణిశోభాతిశాయీమంజోత్కంఠాంకురితతరుణీబ్రహ్మసంకృతాః॥
 కించైతస్మింతుసరసహృదస్తన్వితేవాణివాతాయమహగ్రైసరలి కలి
 తాకాండకౌపోమనోభూః ॥ ఇదంనాయికాంప్రతిసాందర్యాభిమానినో
 నాయకస్యవచనం- అత్రబహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యప్రతాగ్ధంప్రవిశేతివ్య
 జ్యతే ॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ణోపఇతిద్వయణాంతా
 మఘరబరమ్మిసలశమ్మి॥ ఇతిమేదైజఇసర్పూపకేవళహూఇతిహూఇ
 విస్సామో॥ నోదయత్యనాద్రిమనాశ్శ్యత్రాగ్ధాంకృతాభరేసకలేక్షణమా
 త్రంయదిసంధ్యాయాం కేవలంభవతినభవతివిశ్రామః॥ ఇదంతటస్థంకాము
 కముద్దిశ్యకస్యాశ్చిత్తైస్సరిత్యావచనం-అత్రతటస్థోపపతినన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞా
 నవతాంప్రకృతవాక్యాధేనసంధ్యాసంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే ॥ ప్రకరణజ్ఞా
 నస్యయథా ॥ సువ్వఇసమామిస్సదితుష్టుప్పిటలజ్జపుహరమేతేణ । ఏ
 వ్యలకిత్తిద్విసితా సహిసజ్జేసుకరణీజ్జ ॥ శూరియతే సమాగమిష్యతిత
 వప్రియోత్రప్రహరమాప్రేణిపవమేఽకిమితితస్యసితస్తాత్సభిసజ్జయకర
 ణీయం॥ ఇదంసభీంప్రతిసభీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞాన
 వతాంప్రకృతవాక్యాధేనాద్యోపపతింప్రశ్యాభిసరణనివారణంవ్యజ్యతే ॥
 దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ అన్యత్రయూయంకుసుమాపచాయంకురుధ్వ
 మత్రాస్త్రికరోమినభ్యః । నాహంహిమూరింభ్రమితుంచమగ్ధా ప్రసీద
 తాయంరవితోజలిర్వః ॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేవైవాప్రస్థితేతిస
 మాశ్వస్తాంసభీంప్రతికస్యాశ్చిద్వచనం-అస్మిన్యహమధ్యేయం- అత్రవా
 చ్యాధేనసభీమాత్రవిషయః- అతివీచసఖ్యాఇతిబహువచననిదేశః-వ్యంగ్య

ధస్త్రస్సాధారణసహచరీవిషయః- తథాచై వంవిధేనవాక్యాధేన వివిక్త
 దేవై శిష్ట్యవగమాత్ప్రచున్నకాముకోశప్రప్రణయితృవ్యజ్యతే॥ కా
 లవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ గురుజనపరవసప్పిఠాణామి తుహమదబా
 థనీఅహిఅజ్ఞప్రవాసపచ్చసిపచ్చసఃపిఠముణాసకరణిజ్జ ॥ గురుజనపర
 వశప్రియకింభణామిత్వాంమందభాగినీచాహం । అద్యప్రవాసంప్రజసి
 ప్రజస్వయమేవజానాసకరణీయం॥ అత్రగురుజనపరవశేతివరీతలక్షణా
 తతశ్చతత్పరవశ్యాభావేవ్యవసంతకాలే యదిప్రజసితదాహం నేభ
 వామితవతునజానామిగతిమివ్యజ్యతే ॥ అదిశబ్దసంగృహీతచేష్టావై శిష్ట్య
 జ్ఞానస్యయథా ॥ ద్వారోపాంతనిరంతరేవయి తయాసౌందర్యసారశ్రి
 యాప్రోల్లాసోర్మయగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం । అనీతంపుర
 తశ్శిరోంశుకమధఃక్షిప్తైచ లేలోచనేవాచస్త్రస్రవారితంప్రసరణం సం
 కొచితేదోర్లతే ॥ అత్రచేష్టాభిఃప్రచున్నకాముకవిషయోవాచామగో
 చరోనుగాగోవ్యజ్యతే ॥ ఏవమేవవక్త్రాపినామిభౌద్వయోర్యోగేద్విక
 వై శిష్ట్యంత్రయాణాంత్రికవై శిష్ట్యమిత్యాదిజ్ఞేయం॥ తత్రద్వికవై శిష్ట్య
 జ్ఞానస్యయథా ॥ అత్రాత్యధిమజ్జదిప్థఅహదివసవివృపులోపసు । మాప
 హిలరత్నైధిఅసిజ్ఞాపనహణిషజ్జసిహి॥ ఛా ॥ శ్వక్రస్త్రస్రనిషీదతిఅ
 త్రాహంపవసవివలొకయ । మాపధికరాశ్యంభశయ్యామావామయో
 శ్శయిష్యసి ॥ ఇదంతస్యాశ్చిద్విదధాయాఃప్రాపితభర్తృకాయాస్సంజా
 తకామంశయసప్రదేశంప్రాధయమానంపధికంప్రతివచనం - అత్రవా
 చ్యాశేనస్వైరిణీజారలక్షణవక్తృబోధవ్యవై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంశిశ్శం
 కంవిహరివ్యసేతరదాకూతంవ్యజ్యతే॥
 వక్త్రావ్యనేకవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥దృష్టింహేప్రతివేశిని తుణమిహావ్య
 స్తృద్ధౌహదాస్యసిప్రాయేణాస్యశిశోఃపితానవిరసాఃకాపీరపఃపాస్యతి ।
 ఏకాకిన్యసియామితద్వనమితస్సోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్త్రనుమాలి
 ఖంతుజురతచ్ఛేదానలగ్రంథయః॥ అత్రవాచ్యాధేనప్రసిద్ధాతిచారాయా
 వక్త్రాః తుణమితికాలస్యఏకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితి దేశస్యనీరం
 ధ్రాస్త్రనుమిత్యాది వాక్యస్యచ వై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంసంకెతదేశకాలజి

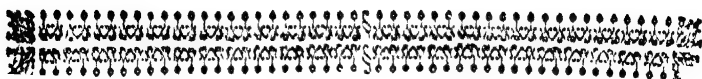
స్వస్వంకాముకంప్రతీదానీమెవతిస్త్విన్వనేసమాగంశవ్యం తత్రనలగ్రంశి
 క్షేపనేనాన్యధాసిద్ధిసంభవాన్నఖతుతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛముప
 నోత్తుంశక్యత ఇతివ్యజ్యతే ॥ ఏవంలక్ష్యవ్యంగ్యయోరపివ్యంజకన్వముదా
 హార్యం-తత్రలక్ష్యస్యవ్యంజకత్వేవక్త్రాదిసహాయోధా ॥ వత్సమాగ
 త్త్యసహసాహలికస్సునివేశనం । తత్రదృష్టివిషాకాపిఫణిన్యాస్త ఇతిశు
 క్తిం॥అత్ర హాలికబాలికాయాంఫణీనీలతక్షణయానిదేశః- తతశ్చమాతు
 ర్వక్త్రానిపుత్రస్యబోధయితవ్యస్య తద్దైహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్యచ
 వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసర్వధాతస్యాఃపరిహరణీయత్వంవ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్య
 స్యవ్యంజకత్వేవక్త్రాదిసహాయోధా ॥ ఫలానిదిశభవ్యానిచవేశ్యమాణి
 ఖంధనే । వింబోష్ఠిచుంబనైరేవమాళిలాలయమాశుకం॥అత్ర వింబఫల

అస్మాభిస్తుతస్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతనప్రథ
 క్సంభ్రమఃక్రియతే ౧౧.*
 ఇతిశ్రీమద్భిభువనపవిత్ర...శ్రీమద్రఘకులతలకయశోఘ
 నసాఽనురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామస్యలంకార శాస్త్రే
 వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తి నిరూపణంనామచతుర్థస్తరంగః, ...*
 ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥
 ధర్మంతర్వాణి...రఘుపతివిభుకేఽయంతురీయస్తరంగః॥

భాగ్నిత్యాశుకస్తవాధరంఖండయివ్యతీతివ్యంగ్యం -తేనసఖ్యావక్త్రాని
 గాకాయాబోధయిత వ్యాయాశుకలాలనప్రస్తావస్యవింబోష్ఠీతి వావ్య
 స్యచవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తేవత్సరస్యధాప్రతీతర్కభవివ్యతీతివ్యజ్యతే ॥
 నన్వత్కర్తవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేనచరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్త
 ప్రతిజ్ఞాభంగస్సాన్విదిత్యాశంక్యతస్సర్వమపిధ్వనితరంగోదాహరివ్యమా
 తార్థశక్తిమూలధ్వనివ్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్తీతి - పృథక్సంభ్ర
 మఃపృథగుదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇతీత్యాది॥.....*

ఇతిశ్రీమద్భూదిలక్ష్యణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
 మందరాఖ్యానేచతుర్థఃప్రథః,
 శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

గుణతరంగప్రారంభః—౫

ఇథంశబ్దార్థోనిరూప్యసంగతిప్రతిపాదనపూర్వకంగుణనిరూపణం
ప్రతిజానీతే-తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్-న్యరూపిషాతానిరూపితావభూతాం-
తత్తాపీఠి-ఉపసాగరకాణాంశోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్ప్రధాన
త్వాత్ ౧ ననుకేహించిన్వతేరహణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కావ్య
త్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్చబ్దార్థయోరేవ సమగ్రత్వాత్ప్రసింగుతా

తత్ర సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థోదోషవర్జితాఽతికావ్య
సామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయాప్రధానత్వాత్త
రంగత్రయేణపదార్థోన్యరూపిషాతాం - తదనంతరంతద్విశేష
ణానాంగుణాలంకారదోషాభావరూపాణాంప్రయాణాం మ
ధ్యే గుణాలంకారయోర్భూత రూపత్వాదాదేతయోరుపా
దానం- తత్రాపిరసేనమవాయవ్యత్వోపసాగరకాణాంగు
ణానాంసంయోగవ్యత్వోపసాగరభ్యోఽలంకారభ్యోం త
రంగత్వాత్తైషామాదావుద్దేశః కృతశ్చతుర్దశానుసారేణ గు
ణాస్తావదానిరూప్యంతే ౧, ననుసగుణాలంకృతీవిశేషణమ
నుపాదేయమితిచేతు-తోనుపాదేయతా - తత్రామవ్యావ
ర్తకత్వాదచారుతాహేతుత్వాదన్యతరవైయధ్యాద్వా-నా
ద్యఃనిగుణాలంకారశబ్దార్థభ్యోవ్యావర్తకత్వాత్-నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేనశంకతే॥నన్వితీ॥ నన్విత్యాదినాచేదిత్యంతే
నశంకాగ్రంథః - కుతశ్చత్యాదినాకృతకరత్వాభావేనద్వయోరభ్యుపాదే
యత్వంసిద్ధమిత్యంతేనపరిహరగ్రంథః-అద్యంపరిహరం- నాద్యశ్చ - కుత
శ్చత్యత్రాహ-నిర్గుణేతి-అయంభావః-తస్యగుణాలంకారహితయోశ్చబ్దా
రయోఃకావ్యన్యసహారః-రాసకత్వాదావశ్యకత్వమితి-న్వితీయంపరిహరం

త-నద్వితీయశ్చ- తస్మాదేతత్సత్యపాదయతి - తేషామితి - తత్తా-
లంకారికసమ్మతందర్శయతి - యువతేరితి || అంగేత్యావంత్రణే - శుద్ధ-
గుణం కేవలగుణయంత్రం కావ్యంయవతేస్తరుణ్యాకూపం కన్యశత్రుకిం
కణహరికాయూరాగ్యలంకారరాహిత్యేషిమనోహరింసౌందర్య మివన్య-
దతే- సహృదయభ్యుత్పత్తిశేషః- తస్యగుణంకావ్యంనిరంతరాభరణంకార-
వికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారపితేషవిద్భిర్భిర్విహితప్రణయం యు-
క్తంసదతేవన్యదశశ్చన్యన్యః-వ్యుత్పత్తికేణాప్యాహ-యదీతి- వచఃకవివా-
క్యంవపురివభవత్యన్యన్యః-జనస్యగయతాన్వేష్ట్యపిఅలంకరణాన్యపమా-
ద్యలంకారాః-సిద్ధుణ్కావ్యాశ్రయ్యానీతిభావః - చుద్భుత్యమశోభావమా-

తీయః! తేషాముభయేషామపికపితాకామినీకావసీయకకార-
ణతయోపాదేయత్వేవివాదాభావాత్! ఉక్తంహి! యువతే-
రివకూపమంగకావ్యంస్వదతేశుద్ధగుణంకేదప్యశేష! ఓహితప్ర-
ణయంనిరంతరాభిరన్యలంకారవికల్పకల్పనాశ్చ! యదీభవతేవ-
చశ్చ్యుతంగుణేభ్యోవపురివయావసంక్యమంగనాయాః! అ-
పిజనదయతానిచుద్భుత్యన్యన్యశమలంకరణాని సుశ్రయంత-
ఇతి ౨. తృతీయేషిమిముఖయోరభేదాదన్యరూపైయ్యుక్తకృత-
కరత్వాద్వా! ఆద్యేషిచారుతాహేతుత్వసామ్యారభేదః! ఐర-
స్పరవ్యావర్తికధర్మభావాద్వా! వాద్యః! యోగించిర్ధర్మసా-
మ్యేనాభేదేసర్వస్యాప్యభేదప్రసంగః! సన్వతీయః! అసిద్ధేః! త-
థాహి! అశ్రుకేదభౌరూపాదయః కావ్యన్యసహసప్రసర్త-

న్యం - ఇతీత్యస్యోక్తంహి! పూర్వేణసంబంధః ౨ త్వరీయంద్వేభావక-
ల్ప్యుత్తతాద్యమపితథావికల్ప్యుపరిహరితి - త్వరీయేన - యత్కాచి-
దితి-అభేదే-అభేదాంగీకారేనతీత్యర్థః-అయంభావః - గుణాలంకారయో-
శ్చారుతాహేతుత్వసామ్యారభేదాభ్యుపగమేపాద్విత్వసామ్యాన్లుటపట-
యో శ్చంగిత్యసామ్యాన్లోమహిషయోరభ్యుప్రసంగాద్యోస్తా-
దాత్మ్యంసన్ధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోర-
న్యోన్యవ్యావర్తికధర్మసద్భావాదభేదోననాభవేతి - త్స్మిన్యోగి-
వ్యావర్తికమిత్యాకాంతోయామాహ తద్వేన - అయం త్వరీయః! వచ-

నం-తన్నతంద్వేధావికల్పితతానుపపత్తిందర్శయతి- తదితి తన్నతంద్వే-
 త్యన్ః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యితి- తత్రతన్నతప్రతిపాదనపూర్వకంహే-
 తుంప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్నతంలేహంభోజరాజాదీనామతం- అస్తు
 కింతలిత్యతాహ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యన్ః-గుణసాక-
 ల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాఃకావ్యవ్యవహారప్రవర్త-
 కాశ్చేత్తావ్యాత్మభూతయోగ్యుద్వయోపేతయో శ్చగోడీపాంచాల్యో-
 స్తతాస్కల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషవశైరాద్యవికల్ప సుపపన్న-
 తి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయితి-కుతశ్చత్యాహ-అతివ్యాప్తేరితి- కుతో-
 తివ్యాప్తిరిత్యతాహ-యతి-ంచదితి-అయంభావః - అద్రావత్రప్రజ్ఞ

కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవోఽలంకారాగ్నివ్యావర్తకధర్మ-
 మాహుః । తన్నోపపద్యతే । తన్మింసర్వేగుణాస్తన్నప్రవర్త-
 కాః కతిపయేవా । నాద్యః । రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్నతం ।
 రీతయశ్చగుణైస్తవచనరచనాన్తికాః । తాశ్చేతిప్రః । గోడీవైద-
 ర్భీపాంచాలీచేతి । తత్ర సమగ్రగుణావై దర్భీ ఓజఃకాంతిమతి
 గోడీ మాధుర్యసౌమ్యమార్యధుర్యాపాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః ।
 తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గోడీపాం-
 చాల్యోరవ్యాప్తిః । నద్వితీయః । అతివ్యాప్తేః । యన్మింసర్వగుణా-
 త్రామాతేగ్నియత్రకుతాహి కావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్ । ఏవ-
 మలంకారలక్షణమపిదూషణీయం ౩, వయంతుబూరిమః । స-
 మవాయవృత్త్యైరసోపసాగరకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం ।

లత్యగ్నిగుచైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యమృల్ల సత్యేషధూమశిత్యాదావోజఃప్ర-
 భృతిగుణసద్భావేనకావ్యవ్యవహార ప్రసంగాత్కృతి పయానాం తత్ప్రవ-
 త్కత్వమప్యనుపపన్నమి-ఏవమితి-తద్దూషణప్రకారస్తు - కింసర్వేవ్య-
 లంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః- తత్రతత్రకతిప-
 యాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తేః-నద్వితీయః-అతివ్యాప్తేః-వహేన్మస్మి-
 లింగశివభానురయంచకాస్తే-చంద్రాలైరివయుష్మాభిస్సాహసంపరమంకృ-
 తమిత్యాదిషూషమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి ౩. తస్మి-
 కథంవ్యాప్తీరిత్యాకాంతాయామాహ వయమితి సమవాయవృత్త్యైః-

అయం భావః-యోగసస్యాంగినోధర్మాత్కైర్వాదయశ్చివాన్మనః । ఉత్కర్ష
 హేతవస్తైస్యరచలస్థితయోగుణాః । అన్యసపశ్చోర్వాదయోవాకారస్య
 యథాతథారసస్యైవమాధుర్యానయోగుణానవన్తానామితి-ఉపసుగర్వం
 తితంసంతయంగద్వారేణజాతుచిత్ । హేరాదిపదలంకారాస్తైనుస్మా
 సోపమాదయః । యేవాచ్యవాచకలక్షణాంగాశయముఖేన ముఖ్యంరసం
 సంభవిసముపసుగర్వంతి తేకంతాద్యంగానాముత్యద్వాధానద్వారేణ శ
 రీరీణోఽప్యవకారకాహారాదయశ్చివాలంకారాః - యశ్చతునాస్తైరసస్త
 తోక్తైఃచిత్త్యమాత్రపర్యవసితాశ్చితచకావ్యప్రకాశకారవచనాశ్చమ
 వాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపసాగ
 రకత్వమిత్యుపసాగరకత్వతౌత్వేపిసహవాయసంయోగసంబంధాభ్యాం
 వ్యావృత్తైస్సిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావృత్తకథమాభావాత్తయోరభేదశ్చితి
 ద్వితీయవికల్పావ్యనుపపన్నశ్చితి ౪ నస్వస్తురసోపసాగరకత్వం తేకేతి

సంయోగవృత్త్యైరసోపసాగరకస్వమలంకారసామాన్యలక్ష
 ణంసమవాయసంయోగపదాభ్యాంగుణాలంకారయోః పర
 స్పరవ్యావృత్తిస్సిద్ధా ౪, గసాశ్చ్యంగారాదయోనపవత్స
 మాణలక్షణాతద్వ్యతిరేకీవ్యతిరేకీపసాగరకత్వమిహలక్ష
 ణద్వయేవివక్షితంనన్వత్రసర్వేషాంగుణానాంసోపసాగర

స్వరూపాశ్చిత్త్యత్రాహ-రసాశ్చితి ॥ విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచారిసా
 మగ్రీసముల్లసితస్థాయీభావోరసశ్చిత్వాదిసారసతరంగవత్సమాణలక్ష
 ణాశ్చిత్త్యర్థః-ననుకుత్రచిత్త్రసశబ్దస్యస్థాయీభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావ
 స్తైవభావినీంపృత్తిమాశ్రిత్యరసశబ్దవ్యసహాయోగ్యత్వాచ్చభావోప
 స్థారకత్వమపిభవేదిత్యాశ్చ్యవివక్షితార్థమాహ- తదితి- తేభ్యశ్చ్యంగా
 రాదిభ్యోవ్యతిరేకస్తద్వ్యతిరేకభావాస్తేభ్యోవ్యతిరేకాశ్చ్యంగారాదయ
 స్తమపస్తారకత్వమితిభావోపస్తారకత్వవారణాయతచ్ఛిన్నభిన్నోపస్తారి
 కత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టవివకింసర్వేగుణాస్తదప
 సాగరకాణతకతిపయేవా-నాన్యః-అసంభవాత్-నన్విలీయః- అతివ్యాప్తై
 రిత్వాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్విత-అయం భావః-మాధుర్యస్యసహో
 గవిద్రలంబకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వమోజసోపిరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్యవత్సమాణత్వాదాన్ వికల్పేన సంభవః - కః పయానాం రసోపసాగరకన్యోన్యైశ్చ నికావ్యసితేషు సేషుతమపసాగరకత్వప్రసంగాద్విస్రీయకల్పేనైవ వ్యాఖ్యేనైవ భవంత్యుద్గతః కుమాగ్లోభవంతింబాధతత్త్వంచేది - సరిహరతి - మైవమితి తస్మాదేవమహా - రసాసరిత్యతితయింభావః - సకాద్యేగుణాస్థిత్యాదిసోపసాగరకాద్యేనైవ వ్యాఖ్యేనైవ సరిహరతి - సేషుతానానావర్తనానాన్వయ్యాప్తిరితి - తత్త్వోపపత్తిమాహ - సహిత - అయింభావః - గుణగుణి నోస్సమావాయిత్యనియమాన్తాగుర్యాదీనాం గుణానాం గుణి నోరసాన్విసృజ్యాన్యత్ర సమవాయోనదృష్ట్యా - ఏతేన తత్త్వగుణానాంతత్త్వప్రసప్రతీతియమాదే వా

కల్పేన సంభవః తత్త్వగుణానాంతత్త్వప్రసప్రతీతియతేర్వత్సమాణత్వాత్ కఠిపయానాన్వయ్యాప్తిత్వాల్లీయపవబాణోభవంతింప్రహరతీచేన్నైవం | రసాసరిత్యేగుణానామవర్తనేనాతివ్యాప్తైరథావాత్ | సహిగుణాగుణినవిహాయాన్యత్ర సమవయంతీదృష్టం ౫. ననుమాధుర్యాదయోగుణావణ్ణేషుప్రతీయంతేయత్ర సుకుమారవర్ణవిన్యాసస్త్రమాధుర్యప్రసరిత్యత్రనేత్యన్వయః - రేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మత్వాపగమాత్ అతోసంభవత్యతచేన్నైవం | తస్మాదధుర్యవిశిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యతమాధుర్యస్య వ్యంజకేన మారోవ్యత్ప్రతీతిః | తత్పరిశీలనశాలినాంతురసకాణాంరససహవాయితియో తమత్రాక్షాధాయినో మాధుర్యాదయో

సంభవపాహరిన్సిద్ధ ఏదేత్యాహ్యం ౫. ననుమాధుర్యాదయోరసధర్మాభివ్యవహరేన తేహంవర్ణమాత్రధర్మకన్యోన్యసహవాయసంబంధేన రసోపసాగరకత్వదూపగుణసామ్యాలక్షణమసంభవాక్రాంతమితి శంకతే - నన్వి - పరిహర - మైవమి - కుతత్యత్యసతిహ - తస్మాత్ - యత్రవణాధమతాప్రసప్రతీతిః - మాధుర్యే - అయమాశయః - విశిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేనైవ గానాన్వంజకత్వేన వ్యంగ్యతమాధుర్యస్య వ్యంజకేనైవ మూహసమారోపః వస్తుతత్త్వరసధర్మత్వ మేతేత్యతోనాసంభవత్య - తస్మాత్సంభవప్రమాణమిత్యాశయేనాహ - తత్పరిశీలనే

లి- అతవ వేలి- రసనమవాయితయాతమత్క- ద్వాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః
మాధుర్యాదీనాంవర్ణధమత్వభ్రాంతింవారయతి- యదీతి-గుణాఃగుణ
శబ్దవాచ్యాః వ్యాప్తభూతరసధర్మత్వాదేవ తేహంగుణత్వవ్యవహార ఇతి
భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యంవిశదయతి- నహీతి-అయంభావః - య
ధాత్వధర్మాణాంశౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యవహారోనురూపోన శరీరమా
త్రసంస్పర్శిణాంహారాదీనాంతతైవరసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామే
వగుణత్వవ్యవహారస్సముచితోనవాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి-
ననుకథంతహీ-రసశరీరభూతశబ్దార్థగణానాముపమాదీనాంవ్యవహారా

నుభవపద్ధతిమధ్యాసతే। అతవైవై తెహంగుణత్వవ్యవహారః ।
యద్యేతేరసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మావస్థుస్తస్మిన్నగు
ణాస్సృజః। నవ్యాత్మధర్మాశ్శౌర్యాదయభవశరీరమాత్రసంస్ప
ర్శిణో-లంకారాగుణత్వనవ్యపదిశ్యంతే। తేహారాదయభవ
కంతాదిషుసంయోగితయైవశబ్దార్థరూపేష్వవయవేమాత్ర-
ద్వాధానద్వారాత్సనభివరసస్యోపసాగరిణః ౬, ననుగుణా
స్సమవాయవృత్త్యాఽంగినిరసేస్థిత్యా। అలంకారాస్తుసంయో
గవృత్త్యాఽంగమాత్రగతాభివ్యయంవిభాగః కుతభిచేత్। ఆ
త్మభూతరసంప్రతివ్యవధానావ్యవధానాభ్యాంతధానుభవవ్య
వస్థాపితత్వాజ్జిబ్జానుః। మాధుర్యాదీనాంవర్ణైర్వ్యజ్యమానా
నాంయదేవావ్యవధానెనరసపోషకత్వంతదేవ తేహంరసేసమ
వాయవృత్తిత్వం। ఉపమాదీనాంతువాచ్యవాచకోపసాగరకా
ణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవతేహంసం

నాంరసోపసాగరకత్వమిచ్ఛతాహ-రగ్ని-లేఉపమాదయః-అయంభావః
యథాకంతాద్యవయవస్థిరానాంహారాదీనాం తస్మిన్నవయవభౌతికశయ
సంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వంవిధానావ్యవచకగతానాముప
మాదీనాంతమత్క-ద్వాధానముజెనరసోపసాగరికత్వమితి, ౬
ననుకేయంవిభాగవ్యవస్థిత్యాశంక్యాత్మభూతరసమిత్యానిధా అనుభవ
సిద్ధయనుమితమాదతై- నన్వితి- ఇతి- విభాగభివ్యధి- ననూభయేషామ
పితేహంరసేషుసమవాయవృత్తిత్వంసంయోగవృత్తిత్వంవ కింభూవమి

స్వప్రాహ- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-అలంకారి కాకూతమిన్య
 ధ్ః ౭. ననుభవంతర్నిరసమాప్తమాణాంమాధుర్యాదీనాంసగుణా
 లంకృతీతి శబ్దాంతి శేషణత్వమిత్యాశంక్యావచారికోయం వ్యవహారఇతి
 సమాధత్తై- నన్వీతి- అసంబంధాల్ శబ్దాంతిభ్యాఃసమాసంబంధాభావా
 త్- అప్రశ్నప్రంతమాహ- స్మశ్యతేహితి- అన్యేషామచాంధర్మాపై
 షాం- ఎర్ణపిశేషణత్వంక కారాదివర్ణధర్మస్య- యథాగ్ధోవాస్తవికో
 యోగ్యవహారిక కారస్యదీర్ఘకారస్యదీర్ఘకారాత్తత్వజ్ఞానకత్వంతత్వం

యోగవృత్తిత్వమితిరహస్యం ౭, ననుయదిగుణారసధర్మానివ
 సకబ్ధధర్మాఃకథంతర్నితత్వీశేషణత్వమసంబంధాదిత్యైత్రసధ
 ర్మాణామపి తేషాంశబ్దేష్యరోపేణసంబంధోపపత్తేః । ర్యశ్య
 తేహ్యన్యధర్మాణామేవప్రాప్తత్వాదీనామారోపిత సంసర్గ
 ణవర్ణపిశేషణత్వంయథార్థివ్యవహారికజనకత్వంచ । అతోన్య
 ధర్మాణామపిగుణానాంఎర్ణపిశేషణత్వంసమీరుధ్యతేకించలో
 కేష్మధురభజత్వ విపులోరసగత్వాదినా ఆకారవిశేషేణ క
 స్యాపిశౌర్యమవిగమ్యాన్యప్రాశూరేషితమేవాకార మవలో
 కయంతస్తత్రైవ శౌర్యంవ్యవహారికసరసాస్సోయమాకార
 శూరభిః । అతోన్యంజకేవ్యంగ్యధర్మారోపదర్శనాన్మాధుర్యా
 దేర్వర్ణనిష్ఠతాప్రతీతిరౌపాధికత్వాద్యంతం రససమవేతా
 గుణాఇతి ౮ నాపికృతకర్త్యాదితత్పరీయేద్వితీయః గుణకృ
 తచారుతాయాలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వేనకృతకర
 త్వాభావాత్ । తథాహి అలంకారాహ్యంగినిరసవిద్యమానేత

పాదకీర్తవంత-దృష్టాంతాంతరమాహ- కించేతి- అతఇతి - వ్యంజకేఆకా
 రే- వ్యంగ్యభూతస్యధర్మస్యశౌర్యస్యారోపదర్శనాత్- ఔపాధికత్వా
 త్ మాధుర్యాదిగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యర్థః- గుణాలంకా
 గాణామేవంవ్యాసృత్తిసద్భావా శ్చరస్పరవ్యావర్తక ధర్మాభావాద
 భేదఇతి ద్వితీయపిల్లపృథుపపన్నఇతిపూర్వేణసంబంధః ౮, తృతీయే
 ద్వితీయంసరిహరణ-నాపీతి కృతకరోపికృతకరస్తస్యభావస్తత్త్వంత
 స్సాత్- కుతభిర్యతఆహ- గుణేతి- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-తథాహి త్యాది

ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథేతి-అంగినతిశయః- క్వచిదితి-యథేతి-
రాదయః- కంతాద్యవయవశో భావహాతిశయేషః- తథేతిప్రాచ్యేణసం
భ-యస్తదోర్నిత్యసంబంధాత్-నన్వవిద్యమానేపరసేషబ్దాధవై చిత్ర
సమాశ్రవర్యవసానోక్తా చిత్రకావ్యస్థాలంకారేషుసంయోగ సంబం
ధేనరసోపసాగ-రకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశం
స్యసమాధత్తై-నచేతి- నీరసకావ్యగ లేషుస్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛేణ్యా
చిత్రకావ్యస్థితేష్యిత్యర్థః-కుతేతిత్యతలహ- తథాపిథేతి-వ్యంగ్యారసః-
వ్యంజకజాతీయశబ్దోర్ధశ్చ-తయోః- అయంభావః- నీరసకావ్యతాలం

దంగభూతశబ్దాధవైచిత్ర్యాధానద్వారేణప్రాచుర్యేణరసోప
సాగ-రకాః-యథాహారాదయః కంతాద్యవయవసౌందర్యాతిశ
యాధానద్వారేణాంగినోతిశయమానధతి । క్వచిదిదిద్యమానే
రసేషబ్దాధవైచిత్రీజననమాత్రేణాపివర్యవస్యంతి । యథాచి
త్రప్రతిమాయాంవాచిదిద్యమానేప్యాత్మజనారాదయః । నచై
తాపతాసంయోగవృత్త్యరసోపసాగ-రకత్వరూపస్థాలంకార
సామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరా
శంకనీయా । తథాఽధస్తలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయ
మారభేదాధ్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్ । గుణాఃపునర్విద్య
మానేరసేతంపుష్టంతి-అవిద్యమానేతుస్వయమేవనవిద్యంతే ।
రసపోషకత్వంతుదూరతోపాస్తం । ఇథంగుణాలంకారయో
శ్చారుతాహేతుతామూం వైలక్షణ్యత్రైతకరత్వాభావేన
ద్వయోరపుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా

కారేషువ్యంజకజాతీయోపసాగ-రకత్వస్యవిద్యమానేత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజ
కజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపసాగ-రకత్వస్యాపివిద్యమా
నత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణైష్వనైవంభావశత్యాహ- గుణాతి- ఇథమి
తి- అయంభావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేననా
న్యతరవైయర్థమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోద్వయోరప్యావశ్యిక
త్వేననరూపణీయత్వేనత్యుద్దేశానుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయిత్తుంమత
భేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి ॥ బహుసంస్తుతత్వాదౌకా

వ్యవ్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయాణామపిక్రమే
ణలక్షణోదాహరణాన్యహ- ఆనందనివ్యందిత్యమితి- రచనావైచిత్ర్య
ప్రయుక్తానందవాహిత్యమిత్యర్థః-తత్రేనవ్యజ్యతశ్చత్యత్రాహ-తస్యేతి
కిమాశ్రయంతేదిత్యత్రాహ-ఇదంచేతి-ఓజోలక్షయతి-ఓజఇతి-దీప్త్యాత్మ
కస్సమాసభూయ స్త్వప్రయుక్తసావధానతాదూపాయశ్చేతోవిస్తారస్త

ద్యాస్త్రీస్థానస్వర్యబేగణన్ తాంశ్చాన్యాంతస్పజ్జోజాద్యా
స్తాంశ్చతుర్దశచాపరే॥మాధుర్యోజంప్రసాదాప్రయవగుణా
ఇతికావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః॥తాంశ్చాన్యసపిక్షే
షసాకుమార్యాధ్యక్షిసమతౌదార్యకాంతిసమాధీంతస్పజ్జభా
జరాజాదయః॥రాస్తశచాన్యాంశ్చతుర్దశవిద్యానాధాదయః॥క్షే
షఃప్రసాదస్సనురామాధుర్యంసుకుమారతా॥అథవ్యక్షిరుదా
త్తత్వంతథాకాంతిరుదాత్తతా॥ఓజస్సుశబ్దతాప్రేయబౌద్ధిత్యమ
ధవిస్తరః॥సమాధిస్సోక్త్యుగాంభీర్యేసంతేపోభాషికంతథా॥
సమ్మితత్వంతథాప్రాధిగుక్తిరీతిస్తథాగతిరితి॥తత్రమాధుర్యాద
యస్త్రయస్సర్వసంతప్రివన్నాః । ఆనందనివ్యందిత్యంమాధు
ర్యంతస్యప్రాచుర్యేణపృథక్పదతాలక్షణశ్చబ్దరన్వయంజకః॥
ఇదంచసంభోగవిప్రలంభకరుణశాంగానురూపం । ఓజఃపునర్దీ
ప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః । తద్వ్యంజకంసమాసభూయ
స్త్వం-వీరరౌద్రబీభత్సభయానకేషుచైతత్ప్రయోజ్యం॥య
శ్చిక్షంహ్యశ్చుతేహ్నయశుషేకంధనమివానలః॥సప్రసాదో
మతస్సర్వరససాధారణస్థితిః । తస్యప్రసిద్ధార్థత్వంవ్యంజకం
౧౦.మాధుర్యంయథా॥రామేభిముఖేసీతావ్రీడాద్విముఖితమే
వమణిభిత్తౌ॥దృష్ట్వాతతోపివిముఖీసవందహాసంప్రయేణపరిరే
భే ॥ ౧ ॥ ఓజోయథా॥శుంభచ్ఛుండాలకైలాపిరశపరిగళదా

స్యహేతుః - ప్రసాదంలక్షయతి - యఇతి-స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యము
దాహరతి॥ రామఇతి॥ పరిరేభేపరిరద్ధా-లక్రసంభోగశృంగారోరసః- పృ
థక్పదత్వప్రయుక్తాహోదకత్వంచాస్తీతిమాధుర్యం॥ ౧ ॥ ఓజఉదాహరతి
శుంభదితి- ఆకణ్ణాకృప్తాచ్చాపాచ్ఛ్యుతాః - నిబిడితరాఉచ్చండాశ్చయే

కాండప్రకాండబాణశ్రేష్ఠాస్తపజ్వాలామాలాస్తాభిఃకరాల్లోభయం
కరఃకఘారాఘవవిశిఖిదావాగ్నిః- శుభంతశ్శోభమానాశ్శుండాలా
ఏవశైలాస్తైభ్యఃఅవిరళంయథాతథాపరగళంత్యోదానధారావీవర్షరాః
ప్రవాహాయేషుతాని-భాగ్విమృతకూజంతిచరథాంగానిచక్రాశ్చైవభాగ్
మృతూజద్రథాంగాస్తాదృగ్విధవక్రవాకాయేషుతాని - అసురాపవ
హరయస్సింహాస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాఃఖడ్గినఃఖడ్గధరావీవతాదృశామృగవి
శేషాస్తైరావృతాని-వైరిసేనారావణనైన్యాన్యేవవనాఃదహతి - అశ్రుస
మస్తవస్తువిషయంసావయవరూపకం-రొదోరసః-సమాసభూయస్త్యం
చాస్తీతిసమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాదముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం
బాణం- అజిహ్మగఖగాశుగాశిత్యమరః- అహీనామహంతః- వైరిణశ్శత్రు
వః- అహూబాణదర్శనమాత్రేణతేన్వపురాణిపరిత్యజంతీత్యాచ్చర్యం

నధారారురాణిభాగ్విమృతూజద్రథాంగాన్యసురహరియు
తాన్యగ్రఖడ్గావృతాని । అకణ్ఠాకృష్టచాపచ్యుత నివిడతరో
చ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాల్లోదహతిరఘుశిఖి
వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదోయథా॥ చరంతమంబరేదృ
ష్ట్యరామేణప్రేరితంఖగం । అహీనావైరిణాభీత్యామంచం
తిగగరాణ్యహూ॥ ౩॥ ఏతేత్రయోభావరూపాః-ఇతరేషు
కేచిద్భావరూపాః- కేచిదభావరూపాః-ఉభయేషామపిగుణ

అకాశేభ్రమంతంగరుడందృష్ట్యేషుహూరగాగరళానినముంచంతితివ్య
జ్యతే- అత్రకేవలశ్లేష్టశబ్దనిబంధనపరంపరితం-భయానకోరసః-ప్రసిద్ధా
ర్థపదప్రయోగశ్చాస్తీతిప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అథగుణానాంభావాభావరూ
పతాప్రతిపాదనపూర్వకం-కేషాంచితైషుచిదంతర్భావందర్శయతి - ఏ
త ఇతి- త్రయోమాధుర్యోజఃప్రసాదాః- ఇతరేష్వీతి-కేచిన్ద్రాంభీర్యాద
యః భావరూపాః-స్వతపవోత్క-గ్నహేతుత్వాదితిభావః- కేచిదితి- కేచి
త్సౌకుమార్యాదయః- అభావరూపాదోషభావస్వరూపాశిత్యర్థః - య
థాహవిద్యానాథః- కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేనగుణత్వం-కేషాంచిత్స్వ
తపవోత్క-గ్నహేతుత్వాదుగుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణా
యసౌకుమార్యంసమ్యతం- గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయకాంతిస్సేవ్యకృ

తా-అపుష్టేథనిరాకరణాయాన్తవ్యక్తిమతా-న్యూనాధికపదనిరాకరణా
యసమ్మితస్సంమతం- అనుచితాన్తనిరాకరణార్థముదాస్తతాస్వీకృతా-
విసంధినిరాకరణాయాజ్ఞిత్యంమతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిప్రాక్తి
ప్రపరిహారాయప్రసాదోమతిః- అగ్నేలపరిహారార్థముక్తిస్వీకృతా- చ్యు
తసంసార్-రపరిహారార్థంసౌశబ్దమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయ
సమతామతా-పరుషదోషనివృత్తిర్థంప్రయోమతమితిచ॥ నన్వస్తుభా
వరూపాణాంగుణత్వందోషభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపా
ణామిత్యాశంక్యద్వయానాషపిగుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగతమిత్యా
హ- ఉభయేషామితి॥ననుకాణాదైర్భావరూపాణాంరూపాదీనామేవగుణ

త్వంయుక్తం॥ నహికాణాదతంత్రత్విగుణత్వంభావత్వనియత
మలంకారశాస్త్రేస్సర్వసంప్రతిపన్నం - ఉపసార్-రకత్వమా
త్రైణగుణత్వవాదాత్ ౧౧, తత్ప్రార్థప్రతిపాదనేవార్యస్య
నిరాకాంక్షత్వేనపరిపూర్తౌర్ముఖిత్యవబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః॥
ఇయంప్రసిద్ధార్థపక్ష్యరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- విక
టాక్షరబంధత్వమాదార్యం- శ్లోఘ్యపితేషణయోగఉదాస్త
తా- గాఢబంధత్వమార్జిత్యంపితేత్రయపిజస్యంతర్భూతాః
పరిపాకవత్స్యక్తిఃప్రాగ్భిః- పద్యభజింక్తిః- సంయేషేణా
గ్ధస్యోక్తిస్సంయేష-అసేకాగ్ధభోక్తిస్సంయేష-ఉక్తార్థసమ
గ్ధనోక్తిర్విస్తరిః-యావదగ్ధపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రయితరస

త్వముక్తంనాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- నహీతి-భావత్వనియతం
భావత్వవ్యాప్యంసర్వసంప్రతిపన్నంనహీత్యన్వయః- తర్హ్యభావరూపా
ణాంకుతోగుణత్వమిత్యతాహ- ఉపసార్-రకత్వమాత్రైణైతి- శబ్దార్థాప
సార్-రకత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అక్షగుణనవకపతౌనుసారేణోదాహర్తుం
శ్లేషాదీనాంపంచదశగుణానాంకైషుచిదంతర్భావమాహ- తత్రైతి ॥ ప్ర
సాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదంతర్భవతీతిభావః- పరిపాకవతీతి-ప్రాగ్భి
రుక్తైఃపరిపాకభివేద్యానాథః- పరిపాకావైచిత్ర్యపితేషః - యావదగ్ధే
తి- యావంతోగ్ధయావదగ్ధమిత్యర్థితాంలేనవిగ్రహః - తమక్తంహరద
న- యావదిత్యన్వయంచాస్తీతిద్వితాంతశ్చపిద్యతే॥ అతోనిత్యసమాసే

పితృతాంఠేనవిగ్రహశతి- యావదవధారణశక్యస్యయీభావః - యావ
దర్థంపదానియస్యాంసాతథోక్తాసాచసాఙ్గక్తిశ్చ - అభిధేయాపేక్షయా
యత్రైకమపిపదంసన్మానంనాప్యశికంతత్సమ్మితత్వం - ఏషామితి- ప్రా
ధ్యాదీనానుష్ఠానాముక్తావంతర్భావతత్వర్థః - తతశ్చ-తథాంతర్భావే
సతీత్యర్థః-ఓజశతి-స్పష్టం- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం శ్రయాణా ముదా

స్తూత్రైః ప్రాయః - ఆరోహణరోహణభ్యామగమ్యోక్తిః । అ
 వై షవ్యేనపాదచతుష్టయేవ్యుక్తకథనంసమతా । ఏషామస్తానా
 ముక్తిరూపత్వాద్వైద్యధ్యవముక్తిరూపగుణేంతర్భావభివ్యక్తా
 నామేకత్వం । అన్యధాఽస్యాన్యత్రారోపణంసమాధిః - అ
 స్యారోపకర్తృషురూపకాదివ్యంతర్భావభివ్యక్తగుణత్వం । అనే
 కపదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంక్షేపః । అయంతుశబ్దనే
 షేంతర్భావభివ్యక్తగుణః - బంధోజ్జ్వలతా కాంతిః - శబ్దసా
 ధుత్వంసుశబ్దతా - సూత్రాధ్యక్షంగాంభీర్యం - భావాద్యావా
 గ్యత్వత్తిస్సాభావకం - ప్రక్రమనిర్వహణరీతిః - ఏతేషంచాపి
 పృథగుక్తాః - సానుస్వారకోపలబ్ధితానుకమారతా - ఇ
 యంమాధుర్యేంతర్భూతా - తతశ్చఽఽజఃప్రసాద మాధుర్యా
 న్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాభీర్యంభావకంరీతిమూఢః కేచి
 ద్గుణాన్నవ ౧౦. తత్రకాంతిర్యథా ॥ తారాహరహరాచ
 లాంబరసరిస్నీహర హీరామరాహారా సారపటీరసావరకరి
 న్యకూరభారోద్ధరా । కీర్తిఃకార్తికచంద్రమూర్తి విజయి
 స్ఫూర్తిప్రవీణయాగుణారామశ్రీరఘురామరామమకరోద్ధీ
 ప్రాదితఃప్రాయశః ॥ ౪ ॥ రీతిర్యథా ॥ కథ్యాణకేళికలనాక
 విభుంగవానాంకౌతూహలంకిమపికంజవిలోచనానాంకీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టాక్షపద్యయథాక్రమముదాహర్తుకామఃప్రథమంకా
తిముదాహరతి- తారేతి- సువస్సంబంధీసౌవరఃసచాసాఃరీచసౌవరకరీచ
తేహంస్యకా-రేన్యకా-రరూపేభారేఉద్ధురాలసగళా- తారాదీనాం
తిరస్కారోషదధీనభితిభారనాహినీ తద్వదతిధనలైతియావత్- గుణానా
మారామాశ్రయభూత- అశ్రబంధస్యాస్యజ్వలత్వాత్కరిః॥ ౪॥ ౧

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ రీతిముపపాదయతి -
అత్రైతి॥ ౫॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి॥ త్కోణ్యానగ్నంకరణః
అంబరభూతస్యాన్తస్యా పహారాద్దిగంబరత్వసంపాదకాయః తురప్తః
బాణవిశేషస్తైనదీప్రాప్తకాశమానా - కాప్యనిర్వాచ్యాకలావ్యక్తీః॥
యోజయతి - అత్రైతి॥ ౬॥ భావికముదాహరతి॥ అసారమితి॥ స్మ

ద్గమఃకమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యాత్సవంసకురుతేభువికో
సలేంద్రః॥ అత్రప్రకాశితస్యకకారస్యపునః పునర్నిర్వహ
ణాక్రీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా॥ మందోదరీవిలోచనబాష్పేతగ్-
టవృష్టిపూర్వదిగ్వాత్యా త్కోణీనగ్నంకరణతురప్రదీప్రా
ప్తభాతికాపికలా॥ అత్రనామగ్రహణమకృత్వాపిరామప్ర
త్యాయనేనవైదగ్ధ్యప్రకటనాద్భవత్కుక్తిః॥ ౬॥ భావికంయ
థా॥ అసారంసంసారంజహిహివిరసారంభవహుశం మమ
ప్రాతశ్చేతఃపరిచినువచోతః పరమిదంమహాధారేధీరే
భువనభరథౌరేయవిభవేగుణారామే రామేదశముఖవిరామే
కురురతిః॥ అత్రాభిమతార్థప్రవతానీయేచేతసిప్రియరూప
భావనాపశాద్భారీతివాగ్వృత్తిరితిభావికం॥ ౭॥ గాంభీ
ర్యంయథా॥ ప్రాయేణమార్గజైరామోనామరారీనమీమ
రత్॥ చిత్వాంగస్యకరోతిగంతుపలాయనపరాయణాన్॥ అ
గ్రనిజకులకూటస్థస్యమాతాండస్య ముహుర్ముహుర్నండల
భేదోమాభూదిత్యభిసంధానాత్కకస్యామరద్విపదమారణకా
రణస్యాథస్యగూఢత్వాద్గాంభీర్యం॥ ౮॥ ఉక్తోదాహరణాన్యే
పసౌశబ్ద్యస్యోదాహరణానిర్రప్తవ్యాని॥ ఏవంసూక్ష్మధియాం
మార్గమాశ్రిత్యోదాహృతంయయా॥ మాధుర్యోజః ప్రసాదా
స్తుసౌశబ్ద్యేనసమన్వితాః॥ గుణాశ్చత్వారవైతే మమసూ

ప్తం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి॥ నామీమరత్ సమార
యామాస॥ యోజయతి- అత్రైతి॥ ౮॥ లాఘవాద్గమముదాహరణ మంతరే
ణసౌశబ్ద్యోదాహరణందర్శయతి- ఉక్తైతి॥ ప్రాగుదాహృతైర్మాధుర్యో
జఃప్రసాదే స్మయైతేషడపిమిళితానవగుణానిరూపితాః॥ అథస్యవతం

ప్రతిపాదయన్నిగమయతి-ఏవమితి ॥ శ్రయవివేతిమతంవాలత్యర్థంమన
సేరోచతఇతిసంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది॥ *

క్షుతకేషితుః। శ్రయవివేతివాత్యర్థంమనసేరోచతేమతంగ౩,
ఇతిశ్రీమత్ప్రభువనపవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీ
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహేంద్రపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేనన్దిలాచారపూ
తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతాశ్రీధమఃసంఖ్యావతా విర
చితే శ్రీమద్రఘకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామస్యలంకారిశాస్త్రిగుణనిరూపణం నామ పంచమ
స్తరంగః ॥ *

ఆస్థామందిరమిందరా...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధ
ర్మాస్తర్వాణివర్వప్రభువనవిదితేవారణాశ్యస్వయేయిస్సంజా
తఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్మల్లమాంబాసుగర్భేకావ్యా
లంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకార
శాస్త్రిరఘుపతివిభుకేపంచమోయంతరంగః ॥ *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే పంచమఃప్రథః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

జాచంగ్రస్తద్వద్రాజ్యశోయస్యసతథోక్తః- అశ్రపాదచతుష్టయే
 నరంతర్యేణవ్యంజనద్వయావృత్తేశ్చేకానుపాస్సత్యబోధ్యం॥ ౧॥ అథ
 ఖ్యాత్యయమరహితంవృత్త్యనుప్రాసంలక్షయతి॥ ఏకైతి॥ అత్రైకస్యవ్యం
 జనస్యసకృదావృత్తావేదిత్యాభివాత్సమధ్యాదసకృదావృత్తిగ్భవ్య
 తే- ద్వయోస్తుసకృదేవ- అన్యథాచ్ఛేకానుపాస్సత్యప్రసంగాల్-వ్యవ
 థానైత్వసకృదావృత్తావేపినరోధః- త్రాదీనాంతుసకృదసకృద్వాప్య
 వథానేనావ్యవథానేనవాత్పత్తిద్రష్టవ్యా॥ అస్యాన్యధృతాండశఃయతి-
 తత్తదితి॥ పృత్యాదైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ ననురాజరాజేర్యావృత్తేకాను
 పాస్సేకృష్ణాముష్ణాన్విర్యావృత్త్యనుపాస్సేవస్వరపానమక్త్యస్యా
 పివిద్యమానర్వాత్కాంతంవ్యంజనమాశ్రపానుర్యోక్తిరిర్యాశత్యపరిహ

— ఖ్యే వృత్త్యనుప్రాసః ఖ్యే —

ధీరథీ॥ ౧॥ ఏకద్విత్వాదవణ్ణానాంపునరుత్తిభవేద్యది॥ సం
 ఖ్యాత్యయముల్లంఘ్యవృత్త్యనుపాస్సత్యరితః॥ తత్త్రసన
 ముదితవణ్ణ ఏన్యాసాక్కియావృత్త్యపలక్షితర్వాన్వృత్తి
 నుపాస్సంప్రసంఅత్రపూర్వప్రచిన్పరసాన్విత్యమానుషంగికం
 స్వంప్రవ్యంజనసాన్విత్యస్యగుయమకప్రయోజకత్వంలక్ష్యతే॥
 యథా॥ హమైవకృష్ణాస్తుతౌ॥ కృష్ణాముష్ణాతుసేష్ణాస్వభిజనన్
 జినాన్యాశుమర్వా వారణవారాశేరాదిదారారుచిరుచిర
 హేళనభేనాచ్ఛభేనా శుభాశుభామ్యమామిభ్రమకర

౪౮- అత్రైతి - అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తహితచభయసాన్వ
 త్యంకుప్రావశ్యకమితి॥ త్రాహ- స్వరే॥ వృత్త్యనుపాస్సముదాహ
 రతి॥ కృష్ణేతి ॥ వారాజలనాంసమూహావాంమర్వారంవారం
 యస్యాస్సాతథోక్త-అహయచ్ఛేభాశ్చాహీభాద్రేషామినా శేషేరావతా
 తాచ భేనశ్చంగ్రశ్చతేతద్వదద్భః ఖేనోయస్యాస్సాతథోక్త-నుప్రాస
 మేలా- ఆశుశీఘ్రంభ్రామ్యంతిడిమిభ్రమకరాశ్చయేమకరగ్రామ
 ణ్యస్తేషాం గ్రామస్యసమూహాస్యనీడంనివాసస్థానభూతిమగాధం గాం
 భీర్యంయస్యాస్సాతథోక్త-గాధమున్నతమరమశ్రీర్యస్యతత్తథోక్తంతా
 నృశంయద్రో కమాంతస్యవివరభువిప్రవాహప్రసరియోరంతరావకా

శేవలంతస్సంచరమాణాభీవరౌఘదాశసంఘాయస్యాస్సాతభోక్తా- ౭౧౩
 శ్రేష్ఠఃపు:ప్రవాహాయస్యాస్సాతభోక్తా-కృష్ణకృష్ణనదీ- సిన్ధాసూ
 నాంస్నాతుముద్యంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజీ నానిపాపా
 నాతశుముష్ణాత్వపహరతు- అశ్రపాద చతుష్టయేప్యేకద్విత్వాదివణ్ణానా
 మావృత్తైర్వృత్త్యనుప్రాసః || ౨ || ఉదాహరణాంతరమాహ|| యథైతి||
 యుద్ధశ్రద్ధయాసమిద్ధానాముత్సాహసంపన్నానాంశుశ్యేయేప్రథమ విగ
 ణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యానైషాంమూర్ధన్యభూషాశ్శిరోమణయః- బాధావిభో
 ధాభాధానభిజ్ఞాః- రూక్షసారావహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతేలిహ

మకరగ్రాహణీగ్రాహణీడా గాధాగాధారరోధోవివరభువి
 వలద్ధీవరౌఘావరౌఘా|| -|| యథావా|| యుద్ధశ్రద్ధా సమిద్ధప్ర
 థమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషాయోధాబాధావిభోధారిఘు
 ధరణిభుజాభిన్నదోన్మూలధబంధాః| అంకాలంకారభూతాది
 విజవిజయినో రాక్షసా రూక్షసారాహంతాహంతావహంత
 స్సవరసమరసాఃప్రేతతాంప్రాప్తితానై || అహంతయాఅ
 హంకారేణవహంతః- అశ్రప్రథమూర్ధేవికవణ్ణావృత్తిః| తృ
 తీయతురీయచరణయోద్ధిప్తివణ్ణావృత్తిః|| ౩ || తాత్పర్యమేవ

—|| శ్లో || లాటానుప్రాసః || ౧౭ || —

భిన్నస్యాన్నశుశబ్దార్థయోర్భిదాశయోర్యాప్తననుక్తిస్యా
 ల్లాటానుప్రాసశబ్దతే|| యథా|| మందారోమందారస్సింధు
 స్సింధుశ్చమేరుపమేరుః | బేదార్యేగాంభీర్యేచైర్యేచనరా
 ఘవేణతేతుల్యః || ౪ || యథావా|| దిక్పాలాదిక్పాలాభూషా

షే-శిష్టస్వయంవ్యాకృతం|| యోజయతి-అశ్రేతి|| ౩ || అశశబ్దార్థపానరు
 క్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలతయతి-గ్రాహ్యమితి|| తాత్పర్యమేవభిన్న
 మిత్యనేనపానరుక్త్యవోపనిరాసః-శబ్దార్థయోర్భిదేత్యనేనయమకవ్యా
 వృత్తిః - లాటజనోపలాతితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః || ఉదాహరతి
 మందారఇతి|| అశ్రద్ధివీయమందారాదిశబ్దామందారత్వాదిధమవిశి
 ష్టపరాశ్శ్రీరామాదపక్వప్రత్వరూపతాత్పర్యంప్రతిపాదయంతీతి లతాణస
 మన్వయః|| ౪ || తాత్పర్యభేదవిశేషికరణయోదాహరణాంతరమాహ ||

పాలాభి॥ రావణేశహతేనతి- దిక్పాలాభం ద్రాదయః దిశః పాలయంతీ
 పాలాభత్యన్యస్థసంజ్ఞాజాతాభితాత్పర్యభేదః- ఎవంభూపాలాభ
 ప్రాపిబోధ్యం॥౫॥ అథార్థపానరుక్త్యమూలాలంకారం లక్షయతి- పున
 క్తవదితి॥ యత్రార్థః పునరుక్తవదాభాతి - అన్వయవేదాయామన్యధాభ
 యదిసపునరుక్తవదాభాసో నామాలంకారః అథాలంకారత్వేష్యస్యశ
 పానరుక్త్యాపేక్షిత్యాచ్చబాలంకారప్రస్తావేలక్షణంకృతం- అప్రేడితశబ్ద
 త్వర్యాయశబ్దేష్యప్యతైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికంశబ్దపానరుక్త్యం
 బోధ్యం॥ తత్రాన్వయముదాహరతి- కృష్ణేలి॥ చతురాణ్యాననానివచనానియస్య

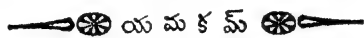
లాసాం ప్రతంహిభూపాలాః । త్రైలోక్యహృదయశశ్యేర

— ❀ — పునరుక్తవదాభాసః - ❀ —

ఘుకులతిలకేనరావణేశహతే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతియతా
 గ్ధోనతుతత్వతః । పునరుక్తవదాభాసస్సనామాఖ్యాతగోద్వి
 ధా॥ నామగోయధా॥ కృష్ణాచ్యుతపురుషోత్తమచతురాననవా
 గధీశలోకేశ॥ సర్వజ్ఞేశ్వరశంకరరామశ్రీరామపాలయతో
 నీం ॥ శ్రీః రామాయస్యతస్యసంబుద్ధిః- శ్రీరామ॥౬॥ యథా
 వా॥ భక్తురాచిసదృశతేనోదాశరధిర్భావనబీవనదః॥ సా
 యుశశేష్యభిజ్ఞోహరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆ
 ఖ్యాతగోయధా॥ రాజతేద్రౌపదాభౌచశ్రియమాహృత్యరాజ
 తే॥ రాజతేజోనిభేక్షీర్నిస్త్రైలోక్యేరఘురాజతే॥౮॥ అవర్త్యతేన్ద
 భేదేనసస్వరావ్యంజనావళిః॥ యదాతదాస్యాద్యమకంబహు

తస్యసంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్రపాదత్రయేష్యాదౌతత్వప్రదార్థపానరు
 క్త్యప్రతితాశ్రీరామపరత్వేనాన్యధాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ ఉ
 దాహరణాంతరమాహ- భ్రమరేతి ॥ అత్రాపిపర్యాయపదప్రయోగేనప్ర
 థమంభాసమానస్యపానరుక్త్యసోక్తప్రకారేణాన్వయవేదాయామన్య
 ధాపర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭॥ ద్వితీయముదాహరతి- రా
 జతత్వతి- రాజతేద్రౌపదాభౌక్షీరసింధౌచ- స్థితామితీశేషః శ్రి
 యంశోభామాహృత్యస్వీకృత్యత్రైలోక్యేరాజతే - అత్రరాజతత్వ
 ఖ్యాతస్యాపాతితేపునరుక్తవదాభాసనాదాఖ్యాతిగతిత్వం ॥౮॥ యమ

కంలక్షయతి-అవర్త్యత ఇతి | యదాయతే శ్రీత్యర్థః- అవర్త్యతే అవృత్తిమతి
క్రియతే || కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదిగ్రంథముయముకభేదాః ప్రపంచి
తాః అస్మాభిప్రదిస్తరభయాన్నేహప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాహ-త
త్రదిక్షాత్రమితి | ఉదాహరతి || అర్థిన ఇతి || ప్రాప్తా అనేకపాపాం ద్విపా
నాం రాజయః పద్మయోయైస్తేతథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే-ప్రాప్తా అనేక
పరాజయాయేన సతథోక్తః- అత్రయమ్యమానయోరుభయోరపి సాధా
త్వం- సమరసమరస ఇత్యత్రైకస్య సాధాత్వమస్య ప్యానధాత్వం- మహి
తరోహితరోపితమాగణమిత్యత్రద్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవం సర్వత్ర

ధాద్యంతమధ్యగం | స్వరవ్యంజనసముదాయస్య సావ్యశ్యేన గ్ర
థనేయమకం || తదాద్యంతమధ్యగతత్వేన పాదార్థస్థోకగతత్వే
న వచనమువిధం | తత్రదిక్షాత్రముదాహ్రియతే || అర్థినో రామ
భవతః ప్రాప్తానేకపరాజయః | ప్రత్యర్థీచాభవద్యుక్తే ప్రాప్తానే
కపరాజయః || ౯ || జనస్థానం వనే రామః ఖరదూషణవర్జితం | రా
జ్యం చక్రే స్థితో రాజ్యే ఖరదూషణవర్జితం || అత్ర రాజ్యవక్షేఖరే
శ్యత్ర రలయోరభేదాద్భిలాషిశునాః | పూర్వస్థోకే ప్రథమైకవ
చనబహువచనయోక్త్యైవః || ౧౦ || దధత్సరామో యుధిభూరి
పౌరుషం చ కారభూమేరధిభూరిపౌరుషం | ఏహోయగోష్ఠీమిత
రాంరసాదరం వ్యధత్తతస్మిన్నితరాంరసాదరం || అత్ర పూర్వో
క్తరాధయోష్ఠిపడక్షరాణామావృత్తిః || భూమేరధిభూర్నా

ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ప్రప్తవ్యం || ౯ || ఇదమేవ భంగ్యంతరే
ణోదాహరతి- జనస్థానమితి || రామః వనే స్థితస్స రాజ్యం జనస్థానం ఖరదూషణవ
ర్జితం చక్రే-రాజ్యే స్థితస్స రాజ్యం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే - అత్ర జ్యే
యాంశం వివృణోతి- అత్రైతి - పూర్వోదాహరణే వైలక్షణ్యం దర్శయతి-
పూర్వస్థోక ఇతి- అత్ర తుద్వితీయైకవచనయోరితి భావః || ౧౦ || భేదాంతర
ముదాహరతి- దధతి || అత్ర ప్రథమపాదద్వితీయాధాస్యద్వితీయపాద
ద్వితీయాధైయమనాదేకం - తథాశ్యోయపాదద్వితీయార్థస్య చతుర్థ
పాదద్వితీయాధైయమనాదేకమితి యముకద్వయస్యో రాహుణమిత్యా

శయనాహ-అత్రేతి॥వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకోనేతేత్య
మరః॥౧౧॥అథచిత్రాలంకారాణామితి-అథచిత్రాలంకారాణామితి-అథచిత్రాలంకారాణామితి-
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేషుతత్రత్రవణ-పానరుక్త్యసద్భవాతేన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదాభితి- ఇమం-త్యాదీనాంవణ
పానరుక్త్యాభావేపితన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాలంకారావభితిభావ-నన్య
స్యశబ్దాలంకారతై వనయుజ్యత ఇత్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్ -పారుపం-దధత్ సరామః-యుధిరిపా
రుపంచకార-రసాభూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీంవిహాయ-అరంశీఘ్రి-రసాదనురాగాత్ - తస్మిన్నాదరం
నితరాంవ్యథతైతిసంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప

—❀❀ చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం ❀❀—

స్థావణాశ్చిత్రముదాహృతం ॥ తద్భేదావపనిమగ్త్యనిష్టాల
వ్యాదయోమతాః॥అత్రప్రథమాదిజ్ఞేనగోమూర్తికాపద్మ
దయస్సంగ్యహీతాః । ద్వితీయాదిజ్ఞేననిర్దంత్యనిరూప్యంత
గ్లాపికాదయః॥ననుకథమస్యశబ్దాలంకారతా॥చక్రాద్యాకార
తాయారేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్ । సత్యం । వణ్ణనుమాపకరేఖా
నిష్ఠానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాధ్యవసాయాదౌప
చారికీయంశబ్దాలంకారతావాచోయ్యక్తిరితివచామః॥తత్రచ

—❀❀ చక్ర బంధః ❀❀—

క్రబంధోయథా॥దర్పాంధప్రసరాసురస్థిరమదపాగ్రిప్రహ
రిక్రియోవిష్ణుర్మత్తధమత్తధస్థినిరశివం భాను క్షపాకృత్ప్ర
భాః । దత్తాంసూనృతగుర్విపధరవిధస్థాతిఃప్రహేతిఃపరం ర

ధ-తై-వణ్ణేతి-అయంభావః-కకారాద్యక్షరానుమాపకరేఖానాంచక్రా
బంధరేఖానాంచాభేదాభిమానేనచక్రాద్యాకారాణాంవణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌసత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణ
భానుమేయవర్ణ నిష్ఠత్వసంభావనాక్లాణీయంశబ్దాలంకారతేలియాక్తికో
యంవ్యవహరణి॥చక్రబంధముదాహరణి-దర్పేతి॥దర్పేణాంధావివేకాః
ప్రసరాస్సంచారాయేషాంతేషామనురాణాంస్థిరమదంప్రాణంశక్తించక్ర

కర్తృహారతీప్రహారిణీతాదృశీక్రియాయస్యసరితోక్తిః-మృత్యుమన్వభో
తిసుందరః-భానుకుపాకృతోరివప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసరితోక్తిః- శి
ష్టస్వయంవ్యాకరోతి-భాన్వతి-అయంభాశ్శబ్దః-సప్రభాశబ్దభిభావః- ఉ
ద్ధారస్తు||బధ్యతేవడరంవక్రంప్రశ్యరంతన్నవాక్షరం | త్రయాణామపి
పాదానాందశమంకణికాక్షరం| ఆదితస్త్వస్వతుర్యారైస్త్రయఃపా
దాశ్చతుర్థగాః|వణాశ్చష్టాంత్యమూరభ్యసంవదంతేతిమాక్షరైః | మ
ధ్యద్వాద్వవిసంవాదాపడరేషుక్రమాధ్యవేత్ | చతుర్థస్సప్తమైర్వగై

మ్యోమేదయయావిరాధదమనోయోగీంప్రభాశ్యశ్చిరం|భా
నుకుపాకృశ్చిభాభితిసకారాంతప్రథమైకవచనం | సూన్యత
గుస్సత్యవాక్ |విపథరవిధాఅపన్నివర్తకప్రకారాస్ఫాతిస్సు
రణంయస్యేతివిగ్రహః|యోగీంద్రైర్ధ్యేయః|స్థిరశివంస్థాయి
మంగళం| పిరాధాసురహంతామేదత్తామిత్యన్వయః | అత్ర
తృతీయేవలయేధర్మసూరికృతిః|షష్ఠేరామగుణమతః| అష్టమే
రథపవబంశభిచప్రతీయతే | బవయోరభేదాత్ | అత్రబం
ధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నవిఖ్యంతే||౧౨||గోమూ

—* గోమూత్రికాబంధః*—

త్రికాబంధోయథా | సురరాజమణీశ్యామస్థిరావరసుతాప
ణిః| చిరరాజఘ్నణీరామస్సరాసురకృతానతిః || మణీశబ్దకు
కారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘ్నణీదయావాన్||౧౩||నాగబంధ

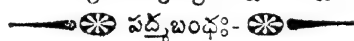
—* నాగబంధః*—

'స్త్యస్తాభిస్సూర్యశతకేచింబవన్లనప్రస్తావేకభిః || చింబం
ధ్వాంతవృధాఽదం కనకధరశిరశ్చారిశోణమ్యదాక్షం పద్మా

ర్వర్ణనంకః|వర్ణయోరితి|| బంధస్థితవైచిత్రీందర్శయతి- అత్రైతి|| తత్త
ద్బంధలక్షణాన్యన్యతోగ్రాహ్యణీత్యాశయేనాహ- అత్రైతి|| ౧౨|| గో
మూత్రికాబంధముదాహరణి|| సురరాజేతి||స్పష్టం||మణీశబ్దభి-భికారాం
తత్వేబంధానుపయోగాదితిభావః || ౧౩ || నాగబంధోదాహరణం||
థాంతరస్థమపిస్వీయత్వాదత్రవిఖ్యతభిత్వాహ|| నాగబంధస్త్రితి||ఉదా
హరణి- చింబమితి||కనకధరస్యసవన్ణాచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతథోక్తం

శోణమృదాంతం శోణప్రభం అర్చిషాంకదంబోయస్థింస్త్రాణోక్తం - ఆ
మయాధానకల్పాంతోగానాప్తిజన్యాం-క్షీణతాంకాన్యం-ఆరోగ్యం
భాసరాదిచ్చేదిత్తరణాదిభావః-ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాంచతురశ్రా
ణిచతుషో-స్థానికల్పయెత్ । రేఖాద్వయాంతగా శేష్యాభ్యాంకాన్యైశ్చ
హస్తకం విదితుకుండలీకుర్యాత్తద్రేఖాన్యైశ్చభావమం । దిగ్రేఖాగ్రా
ణిబాహ్యనియోజయెద్దిక్రీయేమిథఃపకత్రతుఫణాపుచ్చమేళనంకల్పయె
త్తథా । అంతరాణ్యక్షయీకుర్యాత్సందంశాస్సర్వభామిథః । వణ్ణాస్పతి
స్థలాస్యత్రకోస్తకోణానిషోడశ । సందంశానాంచతుష్కంచకంఠశ్చేన్యైక

ధిప్రేమసోమతుతదమరుముదఃకర్తృకన్యూహహరి । శేము
మ్యాదాత్మదైత్యానిపతుదతులకర్తా మయాధానకల్పాంత
స్యేహక్షీణతాముత్త్తిపతుపటుపరందైవమర్చికదంబం॥ పద్మే
ష్వధికంప్రేమయస్యతత్తథా । కన్యూహంజలన్యూహంహర
తీతతత్తథా । దైత్యాధిపాకతుదతీతతత్తథా । అతులకర్త
యస్యతత్తథా । కన్యూహార్యస్య శిష్టంస్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

శపద్మబంధస్తత్రైవాశ్వవణానేకధితః॥ యాదాసత్సార
త్తాతతిరనహరితాంజ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాన
భిజ్ఞానవతుమరకతగ్రామసశ్రీరజేయా । యాజేరశ్రీసమ
గ్రాయదరితతిరసత్సారచ్చాజరాయా యారాజచ్చారసత్స

వింశతిః । ఆపృత్తిర్యక్షవణ్ణానాంనేతరేషామిహాన్వచిత్ । అరేశానదశ
బ్రహ్మవణ్ణాఃపారచతుష్టగాః । ఆవతేరన్నైశ్చతాదికుండలేష్వప్రదక్షి
ణం । యతైవంస్యాత్తథావణ్ణాస్థానాతోవిన్యసేత్సగ్రమాత్ । త్రింశపస్తా
వింశతిశ్చపడ్వింశతిరసుక్రమాత్ । వేష్టనమితయేవణ్ణాస్థుమాప్తిప్రగ
ళాంతరే । సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాశ్చభిః॥ విదిక్ష్ణలే
కుండలితంస్వసుంగంస్వేనమ్రరావేష్ట్యవిభంగిభంగం । క్షిప్త్వాగ్రేపుచ్చ
మహాస్థిసృస్యపాత్యఃఫణాతఃఫణిబంధపషణ్ణి॥

౧౪

అష్టదశపద్మబంధముదాహరతి యేతి॥ యాతతిః ఆజేర్యధాత్-అజేయాజే
తుమశక్యా-అసత్తాఅప్రతిబద్ధా-అఘనముఃభేనముత్తాసంతతగమనేత్ర

మేత్యగః-దుఃఖైనోవ్యసనైవ్యఘమిత్యమరః - ఉద్ధారస్తుఃకర్ణికాదిలిఖేద్వ
 ణాక్రమాద్విత్తువిదితువఃసకర్ణికాంతప్రదితువిదితుతువికర్ణికాన్-
 ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంబదితు తెస్యశ్చతుర్దశః । వ్యవధానేనతానాద్యేదలే
 న్యత్రత్వసంతరానితి॥౧౫॥ షోడశదశపర్వబంధముదాహరతి- మలీచిసేతి ॥
 మనామధ్యామేమ॥౧౬॥ మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౭॥

శశమియమఘముక్తారణత్రాసదాయా ॥ అగ్రయేతిప్రతివిశే
 షణంసంబధ్యతే । జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్వద్భిరభినవ్యాఅభి
 ప్రోతుమహ్నా । అస్తమాయా-అస్తానిరస్తామాయాః పరకీయా
 యయాసాతథోక్తామాస్తవ్యాశ్రీస్తుత్యా । యదరితతిర్యద్రి
 పుపజ్జిః-అశ్రీసమగ్రాఽశివపూర్ణా-భవతీతిశేషః । రాజచ్ఛా
 రసక్తాలలితగతివరా-అఘముక్తావలసరదిత్యన్వయః । ఇనహ
 రితాంసూర్యాశ్వానాం తతిఃపజ్జిరనభిజ్ఞాన్తుండానవత్వి
 త్యన్వయః । శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౫ ॥ షోడశదశపర్వబంధోయథా॥
 మలీమసమతింమర్త్యమవమత్యమహమతిమ్-మనామరామమ
 మలంమహూమయమనామయం॥౧౬॥ మురజబంధోయథా॥

—* మురజబంధః *—

రామభాసురభావర్ణ్యంనామభాతిస్వభావతః । తవభాస్వర
 భావస్థందేవభాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిమలజ్ఞానైర్వ
 ర్ణ్యంభాస్వరభావేషుశుద్ధమనసై-మతివృత్తితిభాస్వరభావ
 స్థం-ముముక్షుభిఃప్తర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావదలేజ
 స్వితప్రవ-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౬ ॥ త్సురికాబంధోయథా॥హ

—* త్సురికాబంధః *—

రహీరవరస్తంభాభూరిభూభాగభాగభా । భాసలేవిభురామే
 శశమేరాభువితేనభా॥శమేరా శాంతేర్భూమిః- సంసారసం

త్సురికాబంధముదాహరతి-హరేతి॥హీరుశ- హరవదతిధవళాఃహీరవర
 స్తంభాయస్యోంసా - భూరయోభూభాగభోగాశ్చభాఃప్రకాశాశ్చయ
 స్యాంసాతథోక్తా-విభుభీరామామనోహరా-రామఃపశౌజామదగ్నేహ
 రిరాఘవయోశ్చనా । సితాసితమనోజ్ఞేష్వితిరత్నమాలా- అత్రతృతీయ

కాదవివప్రతీహాచ్చారణే యథాపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥
౧౨॥పాదార్థభ్రమకచిత్తముదాహరణి-శోధీతి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమి

తావనివర్తకభూమిరిశ్యర్థః అతోక్తరాధేపాదభ్రమకం ॥
౧౩॥ పాదార్థభ్రమకయథా॥ శోధీసోమమసోధీశోధీరసార
రసారధీః। సోభావనానావభాసోమమతోననతోమమ ॥ శోధ
యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధీ-భక్తపావనశ్యర్థః ।
సోమేనమస్యతశ్చితిసోమమసః-శివేనపరిచ్ఛిన్నశ్యర్థః-మనపరి
మాణశ్యధాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధీస్సరసశే
ముషీకః- రలయోరభేదాత్ - పశ్యాద్విశేషణసమాసః-అభా
వనయాఅసమాధీనానావభాసోనవ్యక్త శ్యర్థభావనానావభా
సః- ధ్యానైకగమ్యశ్యర్థః- మమతయామమకారేణాడీనై
శ్శూనైర్వర్తతః - సరామోమమాధీశఃస్వామీ-యద్వానియ
బుద్ధౌశేతశ్చితివా ధియశ్చశిశ్చితివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకశ్యర్థ

—* సర్వతోభద్రబంధః *

ధణః॥ ౧౪॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధీసోమమసోధీ
శోధీవిభామమభావిధీ । సోభావనానావభాసోమమనామమ
నామమ॥ధియావిభాతీతధీవిభామాతాదృశీమాలక్ష్మీస్యసఃధీ
విభామమః- భాసోఽహోవ్యాప్తిర్భావిధఃప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య
ధణః- విధశ్చ విధావిణకవికల్పద్రుమోక్తోధాతుః - తస్మాన్మృ
ద్ధైకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధీ- ధీవిభామమశ్చాసోభావి
ధీచేతవిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధీ- మంత్రశక్త్యాన్వి
తసంపత్తిరుద్దీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యధణః-విభామేత్యన్త్ర
తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః- అమమనామమనాః-అమ
నానాంనిర్మమాణాం నామేమనమసా-రేణు మనోయస్య
సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తశ్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా
తం। అత్రచతుర్థపాదేద్వ్యక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౦ ॥భ

లి॥౧౪॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరణి-శోధీతి॥వ్యాకరోతి - ధియేతి॥౨౦

శిష్టబంధముదాహరణి-శ్యామమితి॥శ్యామంనీలవర్ణం- ధీమోభయంతిరో

భూమాతిశయోయస్యతత్ - సారసస్యవర్తస్యదాస్యదండాసత్వప్రద
మాస్యంముఖంయస్యతత్ - ఆశ్రయత్సదయాయస్యతత్ - ఆశ్రయంతీద
యాయత్తదీతిహ-యంత్యజగన్నియంత్య - మంత్రితఃనిఖలలోకధ్యాతం-
త్రిలోచనస్యశస్యంస్తుశ్యం-ధామతేజః-వయమంజసాశీఘ్రీమామనామ
ధ్యాయేమ-అస్మభీమభూమధామేతిసామస్తైవనవిశేషణతయారామనా
మేతివిశేష్యతయావయోజయిత్వారామనామేత్యశ్రశ్రీరామమితి సం
జ్ఞాసంజ్ఞానోరభేదోపచాగ్నాకౌక్తిరితిచకచ్చిద్వాన్యచఖ్యౌ॥౨౧॥హలబం
ధముదాహరతి వితథేతి॥౨౨॥తథేతరనారాద అమోఘబాణ- హారఘువతే-
త్వం నవిద్యతేభ్రమోయస్యసఃఅభ్రీనుః-భ్రాంలింనివారయంత్యన్ - అ

—* ఇత్య హల చాప గుచ్ఛ మన్వ్య బంధాః, *—

గ్గబంధోయథా॥న్యామమామనామభీమభూమధామధీమయం
యంత్రితాసురాసురామనామరాజదోజసా। సారసస్యదా
స్యదాస్యమాశ్రయర్తయంవయంయంత్యమంత్రితంత్రిలోచ
నస్యశస్యమంజసా॥ ౨౧॥ హలబంధోయథా ॥ వితథేతరనా
రాదచరానారతమభ్రీనుః। మన్తానసేరఘువతేధీరసారసా
రసీః॥ అభ్రమోధాన్రిరహితః॥౨౨॥ చాపబంధోయథా॥సీ
తాపతయశోలేశోజత్వాచియస్థితౌప్రసుకుందచందనసీహారసీ
రపాణిద్యపాదపాన్ ॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధోయథా॥ హారహీర
హరస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర। చరవీరవరక్రూందానవా
నవనక్రమ॥౨౪॥మన్వ్యబంధోయథా॥ రాఘవాగ్నిభియాభి

చంచలస్సన్నితయావత్ - అభ్రమోభ్రాంలిరహితశ్చత్యత్రప్రయమ
వాధః - అనారతంసతతం-మన్తానసేచర ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధముదా
హరతి-సీతాపతీతి-స్పష్టం॥౨౩॥గుచ్ఛబంధముదాహరతి- హారేతి ॥ హార
హీరహారాణాంస్ఫూర్తిరివమూర్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా-తద్వదలిధవ లేత్య
భాః-రాద్యసీయాకీర్తిఃసాపురస్సరాయస్యతస్యసంబుద్ధిః- హారహీరహ
రస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర- క్రూందాయదానవాస్తేషాం - యద్వా -
క్రూరాణాంచదానవానాంచ అనవసంసంహారవక్రమోయస్యతస్య
సంబుద్ధిః- హీరవీర-చర సుర్యోష్ణ వేగవక్రస్య ॥ ౨౪॥మన్వ్యబంధము

దాహరతి-రాఘవేతి, స్నాపలాయితా-సింధుబంధుంసముగ్రం- జీవనం-
జలంప్రాణధారణంవ ॥౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోత్తరాద్ధానుసారేణో
దాహర్తుమాహ-ఎకాచగమితి ॥ ఓష్ఠయోద్భవాఓష్ఠ్యాః ఉపూపధ్వానీ
యాఓహతావకారశ్చేత్యేతే-తేనిర్దతాయస్తాత్వత్-ఉపూపధ్వానీయా
నామోష్ఠాఓహతోఃకంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితివైయాకరణాః॥ఉ
దాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణ
య్యధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళాపవగహనవ రణ్యంతస్యదహన
భూతాస్సురశశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరథాస్థిని
రవిత్తాయే నతాభక్తానైషురతవచ్చల-జయసర్వోత్పన్నేణవర్తస్వ॥౨౬॥

స్నాసింధుబంధుమవిందత| తదప్యజీవనవతివరవీరచమూరభూ

— ❀ నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిర్రాలంకారభేదాః ❀ —

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచగ-సర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహ
రణచరణరణచణదశగళగళగహనదహనాస్సురశశర | అతరశన
తరితనయజయజయదశరథనయజలజదశిసయన ॥ ౨౬ ॥ ని
స్తాలవ్యాయథా ॥ ఏనుధానగ్నంతరణాఖండనకోదండకాండ
ధరపాశాః | గౌతమసుభగంకిరణాఽప్పుతపవరేణోమనోహ్రుచ్చ
దుపవశౌ ॥ ౨౭ ॥ నిమగంత్యంయథా॥పుష్పపుష్పశ్రీశ్రీమర్కా
త్రిశ్శ్రీస్త్రీస్త్రీతనిశశ్శుచిః | సీరీయ్యుధినిధినిధిస్త్రీశాలిషభూ
రిగృత్ ॥ ౨౮ ॥ నిమగంత్యంయద్ధన్యంధన్యంతర్ధన్యంధన్యం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ రాలునిభవాస్తాలవ్యాఞ్చయశాః - ఞ్చయశానాం గా
ల్విత్వక్తిత్వాత్ - నిగతాస్తాలవ్యాయస్తాత్వత్ | ఉదాహరతి॥ఏనుధే
తి॥ఏనుధాయానగ్నంతరణాఃఅంబగభూరాన్ధ్రవాపహరణేననగ్నత్వాపా
దకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చ యేకాండాబాణాస్తాన్ధరత
ఞ్చితథోత్తాతాద్యశౌపాణీయస్యతస్త్రిక-గౌతమసుభగంకిరణాఃఅహ
ల్యాశాపమోదనేనసౌభాగ్యసంపాదకాలమ్భరాశ్చవనరేణపః పాదపం
కజరజఃకణాయస్యతస్త్రిక॥౨౭॥నిమగంత్యమితి॥విసర్జనీయస్యరిక్తికీర్త్య
శూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పుష్పితి॥ శ్రుతిసాంప్రద్యేనాంచనిగతిమ్మితి
పాదితేత్యర్థః నిగతిఃసౌతిచాధావరిచరిణీ- విస్తృతశ్చాసంప్రద్యేనాంచ

ధరతీతథోక్తా-హరిహరాద్విత్యర్థః-భవతీతిశేషః॥౨౭॥ నిర్దంత్యమితి-
లిశులసానాచః- బిరుదురహితాంమూర్ధా-యరలవాలంతప్తాః -

పసహాడోష్ణః-దంత్యాదగహితంచిత్రముదాహరతి-కేకీతి ॥ కేకీస్యక
లాపశివకచాయస్యాస్స-కుంభినశ్చవగమోగమనంయస్యాస్స - ఖగాంక
స్యశ్రీరామరూపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశవివ పంకజం
గచ్ఛతిప్రాప్తోతీతితథోక్తా-కావ్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా-
సాందర్యాతిశయేన శ్రీరామ వశీకరణాత్సితాయాః కామాజ్ఞాత్వవ్యవ

చయథా॥ కేకీకచాకోకకుచామరిజుభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।

కంజముఖకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా ॥౨౯॥

—————❀ ద్వ్యక్షరై కాక్షరాదయః ❀—————

ద్వ్యక్షరంయథా ॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద
నందనః । నదీనందనీనందీనుదేదేనోదిదేదీనే ॥ ౩౦ ॥ ఏకా
క్షరంయథా ॥ కోకీకంకీకోకకంకకకాకాకోకుకాకికా । కో
కాంకకాంకాంకీకాకుఃకాకుకేకాంకకేకికా ॥ కోకీనాంచక్ర
వాకీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కరాకానాంజలకాకా
నాంచ-ఓకఃఆశ్రయభూతా - ఇదంకొకాదిగ్రహణంహంసా
దీనామప్యవలక్షణం-పునఃకథంభూతా। ఏకకాకికా - కుకాః
కుక్కితవాయవః- తత్రైతమకండుఃఖింకుకాకం-తద్వస్యాం
నాస్తీసాలకుకాకా । తతస్సాస్పృశైకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థా
దిత్యాదినాకాశ్చుర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయా
నందనగంధవాహస్పందనవర్త్యర్థః। కోకాంకకాంకా- కస్మా
ర్యః - ఓశ్శంభోః-కంశిరః- కశ్చక్షకంచకొకేరాభ్యాంకొకా

దేశః - బభౌభావిస్త ॥౨౯॥ ద్వ్యక్షరముదాహరతి-నానేతి॥నదీననందనీం
క్షీరాద్ధితనయాంశ్రీదేవీనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనందనః
శ్రీకృష్ణః- శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోర్ధేదేవీ-సంభవామియగేయుగశ్చిత్తుక్త
త్వేనాంశిహారేదేశత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్యభేదశ్చ
త్యాశయః-వినఃభక్తనిష్ఠంచరితందుఃఖంవాసుదేవీపరిహరేత్ ॥ ౩౦ ॥ప
కాక్షరముదాహరతి॥కోకీతి॥ ఉకాఃక్షుప్రియేనేత్రేహరమాభౌహరేహ

రావితిరత్నమాలా || ౩౧|| అక్షరపానరుక్త్యప్రస్తావాద్యమకభేదముదా
హరతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి||అత్రప్రథమపాదస్యపాదత్రయేషియ
మనాత్పదచతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం || స

భ్యాంసకాశాదంకంగిర్గళితం-అంకగతిలక్ష్యణోరిలిధాతుః క
వికల్పద్రుమకారేణోక్తౌగ్రప్రవృత్తిః | తథావిధంకంజలంగంగా
యమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్యాకొకాంకకాంకా |
కాకుకేకాంకకేకికా|కాకవశ్శోకభీత్యాదికృతాద్వనికారాః|
తైస్తద్యుక్తాద్వనయోలక్ష్యంతే - తాశ్చకేకాశ్చఅంకాయే
షాంతేకేకినోయస్యాస్యా-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్-కా
కుకేకాంకకేకికా | ఏవంవిధాకాచితుఃపృథివీ - అంతే అగ
మి | అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే || ౩౧ || సర్వశ్లోక
యమకంయథా|| సంసారసంపన్నతమోహితేషుససారసం
పన్నతమోహితేషు | ససారసంపన్నతమోహితేషుససార
సంపన్నతమోహితేషు || పన్నతమఃపదోపాదయోర్నతా
మాలక్ష్యైర్వ్యసృజః పన్నతమః-లక్ష్యేనేవితపాదశత్యథః | స
రామః | ససారసంపన్నతమోహితేషు | ససారయాసంబల
యాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్యానతాడతగ్రతాః మోహి
తామోహంప్రాప్తితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతాను
దాంధాశ్చైత్యథః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమో
హితేషు | ససారతమైస్సత్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూ
తతమైశ్చపురుషాంతరైరూహితాస్తరితాశ్చైవ్యమానా
శత్యథః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు | సంపన్నం
సంపూర్ణంతమస్తమోగుణో యేషాంతే సంపన్నతమఃసః
తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాశ్చితివా - తేష్వహితేషుక
శ్రుషు | సారసం-అరసంరాగాభావః తేనసహితంసరోవం

సారేతి||సః-సారసం-పన్నతమః-అహితేషు - సంసారసంపన్నతమోహి
తేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- ఏ
వంపదవిభాగః - నతాడతగ్రతాశ్చైవ్యైర్వపరితలయితా || ఏవంవిధానవి

త్రాంతరాణీయధాసంభవమూహ్యనీతినిగమయతి - ఏవవితి || ౩౨ ||
ఇతీత్యాది ||

యథాతథాససారశత్రుశ్చేతుంయయావిశ్యథః । ఏవమ
స్యేపిశబ్దాలంకారభేదాన్రప్తవ్యాః|| ౩౨|| *
ఇతి శ్రీమత్ప్రభువన పవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీ
పంశపద్మాకరప్రభాతభాసునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహిపాధ్యాయపర్వతనాథసూరి సూసునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్థ శవిద్యావిభూషణవతాశ్రీధమన్సంఖ్యావతా విర
చితే శ్రీమద్రఘకులలిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామస్యలంకారశాస్త్రైశబ్దాలంకారనిరూపణం నామ
షష్ఠస్తరంగః || *
అస్థామండిర మిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ||
ధర్మాన్తర్వాణిసర్యప్రభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయైయస్సం
జాత్యపర్వతేశామృతగుణగణభూర్వల్లమాంబాసుగర్భే! కా
వ్యాలంకారకృష్ణాన్తునిరపితకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలం
కారశాస్త్రైరఘపతివిభుకేషస్తడనైచ్చస్తరంగః|| *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే షష్ఠః ప్రథః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీమద్భగవద్గీతాసారము

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అథాల్లంకారతరంగప్రారంభః - 2

అథాల్లంకారనిరూపణం ప్రలిజాన న్నాదాపుపమాం నిరూప
యతి - అథేతి || అథశబ్దాలంకారనిరూపణానంతరం - సాధర్మ్య
మితి || ననూపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్యా తస్మి శేష లక్షణప్రణయన
మనుపపన్నమిత్యాశంక్యసర్వత్ర విశేషలక్షణై రేవ తస్మియోజన నిష్ప
త్తే సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-పిష్యతి || సజాత్యేభ్యోపిజా
తీయేభ్యశ్చ వ్యాప్త్యైర్వ్యవహారస్యచసిద్ధిః - అయంభాషః - సంయో
గవృత్త్యారసోపసాగరకత్వమలంకార సామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథాల్లంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదాపుపమాంలక్షయి ||

ఉపమాలంకారః -

సాధర్మ్యం లోకసిద్ధేనభిన్నై నకవిసమ్మతం | యతైకవాక్యే వా
చ్యం స్యాత్ప్రకృతస్య తదోపమా || పశుశబ్దాలంకారేషుచసా ||
స్వికలక్షణై రేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యాప్త్యవ్యవహారః | సిద్ధే
ర్నసామాన్యలక్షణాపేక్షాపిశేషలక్షణానామేవోక్తిః | ఇహ
కేచిదుత్పేక్షాచయాలంకారాలభ్యవసాయమూలాః | పభా
వనాదయోవిరోధమూలాః | పరిసంఖ్యాచయో న్యాయమూ

న్యలక్షణస్య ప్రాగ్నిత్యైర్నైవైర్విశేషలక్షణై రేవ లక్షణప్రయో
జనభూతయోర్వ్యాప్త్యవ్యవహారయో సిద్ధత్వా చోపమాసామా
న్యలక్షణ మత్పేక్షాసామాన్యలక్షణమిత్యాశంకాంతర సామాన్య
ణాపేక్షానాస్తి | ఉపమాయాః ప్రాగ్నిరూపణేమి త్తంద్రవర్ణయినాపే
క్షికాః ప్రలిపాదయతి-ఇహేర్వాచినా|| ఉత్పేక్షాచయఇతి- అశిశయో
రాదితద్భాషః-విభావనాదయితి- విశేషోక్తిషమవిచిత్రాసంగత్యన్య
న్యవ్యాప్త్యాతగ్గుణభావికవిశేషాచిశబ్దాః - పరిసంఖ్యాచయఇతి

యథాసంఖ్యాగ్ధాపత్రివికల్పసముచ్చయాదిశబ్దార్థః- న్యాయమూలా
 వ్యాసన్యాయమూలాశ్చత్యర్థః- పరివృత్త్యాదయశ్చ-ప్రశస్తికతద్దణసమా
 ధిసమస్వభావోక్త్యుదాత్తవిరోక్తయతిశబ్దార్థః - కావ్యలింగాదయశ్చ
 తి అనుమానాద్ధాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమాలాదయశ్చతి - ఏ
 కాపరీమాలాదీపసారాదిశబ్దార్థః-వ్యాజోక్త్యాదయశ్చతి - వక్ర్రోక్తిమీ
 లసేతిశబ్దార్థః-పరికరాదయశ్చతి-సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకాద
 యశ్చతి-దీపకతుల్యయోగిలానిదర్శనాద్యస్తాంతస్థులివస్తూపమాసహజా
 క్తిప్రతీసాలంకారాదిశబ్దార్థః - రూపకాదయశ్చతి- పరిణామసంబంధమా
 త్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవాదిశబ్దార్థః-ఉపమాదయశ్చతి- అనన్వయోప

లాః! పరివృత్త్యాదయోలోకవ్యవహరమూలాః । తర్కన్యాయ
 మూలాః కావ్యలింగాదయః । శృంగిలావై చిత్ర్యమూలాః కా
 రణమాలాదయః । అపహ్నవమూలావ్యాజోక్త్యాదయః । పరీ
 షణవై చిత్ర్యమూలాః పరికరాదయః । సాధమ్యమూలాఉప
 మాదయః । తత్సాధర్మ్యంక్రియేధం । భేదప్రధానమభేదప్రధా
 నంభేదాభేదప్రధానంచేతి । తత్రభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా
 వ్యతిరేకాదయః-అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భారూపకాదయః-
 భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః । అతపవోప
 మామూలస్యసాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్వాచ్ఛేదాభేదోభయ
 ప్రధానత్వావోచ్ఛేపమాయాఃప్రాజ్ఞిరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగ
 త్యోత్తరత్రపేటికాసంగత్యుల్లంఘనసందోషమావహతి ఓధౌ

మెయోపమాస్తరణాన్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాఃప్రాజ్ఞిరూపణేనిమి
 త్తమాహ-అతఏవేతి-అన్వేషవివరణముపమామూలస్యేత్యాదిహేతుద్వ
 యం॥ననూత్తరతోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనసత్తదలంకారనిరూప
 ణమనుపపన్నంసాధిత్వాశంక్యాహ-జిజ్ఞాసేతి-కుశలశ్చతతహ- విధావి
 తి-అయంభావః - పేటికాసంగత్యానరూపణేత్వేకపేటికాగతాన్నిజలా
 లంకారాన్నిరూప్యతతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమాకాంతౌభా
 వాక్యైరివాచకమిజిజ్ఞాసాసంగతేన్వేత్త్ర జాగరూకత్వాత్తయైవత
 త్తల్లముపిశేషణవ్యావర్త్యత్వాదపశ్యేగూఢలాఘవమిలిచ - ఏవం

సర్వప్రసంగతీప్రతిపాద్యానుపంగాభ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూ
రయన్నపమాలక్షణంవ్యాచక్షే-ప్రకృతస్యేతి॥ తద్దృశ్యేషణప్రయోజ
నాన్యాహ-అత్రేత్యాదినా- వ్యవచ్ఛిద్యతేవ్యావర్త్యతే ॥ కుతశ్చిత్తత
హ-తత్రేతి-తతోక్తేప్రేక్షాయాం- అయంభావః - ఉపమానస్యప్రసిద్ధ
త్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్పేక్షయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్పేక్షా
యామప్రసిద్ధస్యాప్రపమానత్వసంభవేనతస్యకవిప్రాధోక్షిసిద్ధత్వమి

లాఘవాదితి॥ ప్రకృతస్యవదనాదేస్తతోభిన్నేనరాకాసుభాక
రాదినాలోకప్రసిద్ధేన చైకవాక్యప్రతిపాద్యం కపిసమయస
మృతం కాంతిమత్తాదిభి ర్యత్సాధర్మ్యం సమానధర్మసం
బంధస్సేవమా ॥ అత్రలోకసిద్ధపదేనోత్పేక్షావ్యవచ్ఛిద్యతే।
తతోపమానస్యకవిప్రాధోక్షిసిద్ధత్వాత్।భిన్నపదేనానన్వ
యాలంకారకారాసః । తత్రైవస్యైవోపమానోపమేయభావా
లింగితత్వాత్ । వాచ్యమిశ్యనేనగమ్యాపమ్యరూపకా దివ్యవ
చ్ఛేదః । కపిసమృతమిశ్యనేన కుముదమివవదనంకారణమివకా
ర్యమిర్యాదీనాంహినోపమాదీనాంచనిరాసః । నహితతోప
మానోపమేయభావఃకవిసమృతః । నచకార్యకారణయోస్సా
ధర్మ్యమేవనాస్తీతిశంకితీయం - కారణగుణాహి కార్యగుణా
నానిభంతశ్చతీన్యాయేనతరాపిసాధర్మ్యస్యసంభవాత్ । త
చ్చసాధర్మ్యం కవిసమృతైరేవకాలి మత్తాద్విభి స్స్వీకరణే
యం॥అభిధేయతయావిభాళికాంతేవదనంలేకరదీపనిభ్రా
నుః॥అపిసుందరిచంద్రికేవధలైదరహాసస్తవసస్తయాప్రకర్షం
ఇత్యాదాపుపమానోపమేయభావోనసహృదయహృదయాహ్లా

తి॥వాచ్యవదన్యావర్త్యమాహ- గమ్యేతి- గమ్యాపమ్యాశ్చలేహాపకాద
యాశ్చ లేహంవ్యవచ్ఛేదోనిరాసః-సంచేహక్రాంతిమహిష్టభావహృదయ
య్యయోగితాదీపకప్రసివస్తూపమాద్యస్తోత సహజాస్తిస్య లేక నిదర్శ
నాదిదిశ్చార్థః-కవిసమృతమితి-హినోపమాదీనామితితాత్పర్యమాద
యతిదిశ్చార్థః-కవిసమృతసాధర్మ్యసంభవః॥ అంతేవదనంలేకర
హరతి॥అభిధేయతయేతి॥స్వప్నం॥అతోపమానోపమేయభావః

యోరభిధేయత్వరూపశ్చంద్రికామంద హాసయోస్సత్తాఽపశ్చసాధా
 రణధర్మినసహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వస్య పటపటాపవ
 నాప్తప్రతిత్వాన్నతాయాప్రవ్యాగ్రిఃస్థిత్యాచ్చననుతన్యస్థిప్రపదేన
 స్వకారేణ్లేషశంకాస్యాదియగ్రి-స్థిప్రపదానేపీ-కుః ఇత్యతతహ
 స్వరూపి||ఎకత్వనీపథపాంథయోః ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభ
 యానుగతఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసాధర్మశ్చ-తత్త్వేన౧. ఏవ
 ముపమాయాస్వరూపముక్త్యావిభాగమాహ - గామితి-పూర్ణామాహ -

దాయ । ఏకవాక్యవాచ్య మిత్యనేనోపమేయోపమాలంకార
 వ్యావృత్తిః । తస్యావార్యశ్చయగోచరత్వాత్ । తజ్జైచ్చకేనైవ
 స్థిప్రపదానాన్లీప్తినవాపదేనోపాదేయం । స్థిప్రపదానేపీస్థిప్త
 శింకాతంతః । స్వతఃభిన్నయోరపిథమయోః స్థిప్తపదోపా
 దానేన భేదేనత్యభేదరూపాతశయోక్తి లాభాదేకత్వనీపథ
 పాంథయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వై నాంగీకృత త్వా
 త । తథాచై రాచ్యశస్థరే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాశ్చయోక్త్య
 నుప్రాణితోపమేత్యుచ్యతే ౧, రాంభజతే||పూర్ణాలుప్తా
 ప్రకారాభ్యాంసాతాన్ద్వివిధాభవేత్ || ఉపమానోపమేయ
 సాధారణమోపమాప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాంప్రయోగే
 పూర్ణా । ఏతేషామేకత్వప్రతిపాదేలుప్తా || పూర్ణాంభజతే ||
 శ్రౌత్యాగ్రీర్థిర్విధాపూర్ణా సాతాన్ద్వివిధ్యై వాచకయథేవ
 వాపితవాంప్రయోగేశ్చ౧ । ఏర్, స్వపదానేతత్త్వపాదకా
 నాంభజసంకాతపదానాంప్రయోగేర్థి । అన్వయేనైతేసం

ఉపమానేతి ఉపమేయరసచ్యుత్ప్రయోగేనోత్పన్నగుణేతమపమానం
 చంద్రాః-ఉపమేయరేయవికృష్టగుణంతమపమేయంముఖాది - సాధార
 ణాధర్మగ్రుణఃప్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయదేవాదయః - ఏతే
 షాంప్రయోగే||లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్శాస్త్రీయస్సాన్వరసిక
 శ్చ||తత్త్వాద్యాంవిభజతే- పూర్ణామితి - శ్రుత్యాసాచ్యశ్యప్రతిపాదనా
 చ్చుత్ప్రతి-అర్థతస్వాగ్రీ, శ్రౌంలకయతి-సాతాదిత || ఆగ్రీంలక్షయతి - ర
 ద్వివిధానోప- తత్త్వప్రతిపాదకానాంసాచ్యశ్యప్రతిపాదకానాం||గుణయ

శంస్వయంవివృణోతి-వాహిన్యఇత్యాదినా। ఇవేనేతి-సక్తవ్యుబలేన ఇవే
 ననిత్యసమాసోపిభక్త్యులంఘః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివార్తికబ
 లేన - హరిభిరితి-అశ్రయభాశబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగాశ్చోతీవ- అ
 శ్రపూర్వాధౌ-సంకరోభ్యుచ్చయఇత్యాశయేనాహ-అతేతి ॥౧॥ దో

విభాజితస్తాభ్రవత్ । తస్మింహధ్వజరస్యగర్జితమివప్రాసు
 ర్భుజువోర్జితందైత్యేందైర్హరిభిర్యథాపృథుబలైః పోతాన్
 హిభిశ్శుశ్రువే ॥వాహిన్యోనద్యస్సనాశ్చ।సంభృతసర్వతో
 ముఖబలా । రామమూర్తిపతే సుంభృతంసర్వతోముఖంస
 ర్వపథీనంబలంసైన్యంసారోవాయయాసాతథోక్తా । మేఘువ
 తే । సర్వతోముఖంజలంతదేవబలంతస్సంభృతంయయాసా
 తథోక్తా।వద్వావద్వద్వాస్వివ।అభ్రవదభ్రస్యవ।ఉభయతా
 పితృతగాశ్చోతీపూర్ణోపమా । తత్రతస్యైవేతివిభక్తిద్వ
 యార్థవిహితవతేరివార్థత్వాచ్చోతీత్వం । ౧౭-తమివేత్య
 శ్ర సమాసగతా। ఇవేనసహనిత్యసమాసస్యవక్తవ్యుబలేనసి
 ధత్వాత్ । హరిభిర్యథేత్యశ్రవాక్యగతా । అశ్ర తద్ధిత త
 యోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభా
 పితాతశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదంగంగిభావేనసంకరః॥
 ౧ ॥ దోగ్దండప్రవకుండలిప్రభునిభఃప్రాచండ్యవాహిండతే
 శ్రీఖండర్రవచర్చికాచయతిత్నిర్మితవర్షిల్లా । తత్రా
 త్మేయకవల్లరీచతరశశ్యామాతిభీమాకృతిర్విరశ్రీరఘురామ
 తత్రసనయాసంశోభతేస్సైభా ॥ కుండలిప్రభునిభఇత్యశ్ర
 సమాసగతాఆర్థిపూర్ణోపమా। తన్ని మోకవదిత్యశ్రతద్ధిత
 గతా। తేనతుల్యమిత్యాదినాతుల్యాధైవతేర్విధానాత్ । తత్ర
 సనయాసన్నిభేత్యశ్రవాక్యగతా । ఏవంశ్లోకద్వయేపూర్ణాః

ద్దండఇలి॥హిండతేప్రకాశతే-శ్రీఖండర్రవచర్చికాచందనచర్పా- కాత్మ
 యకవల్లరీఖడ్గలతా-శిష్టంస్పష్టం ॥ అతోపమావివృణోతి- కుండలిప్రభు
 నిభఇత్యాదినా-ఆర్థి తి-ధర్మివ్యవధానేనసాదృశ్యప్రతిపాదనాత్ - తద్ధిత
 గతేత్యశ్రవాక్యగతేత్యశ్రచార్థిపూర్ణోపమేతిపదదయమనువర్తతే - ఏ

వమితి- ఉపమానోపమే యసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచను
 జ్ఞానుప్యపాదానాత్పర్యంతమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాలక్షణంవి
 భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేనతి-అవిశబ్దార్థప్రతిపా
 దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తాత్విద్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః
 పూర్వవదైవవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాను - సప్తసులుప్తాస్విత్య
 భావః-తత్కార్మికవిభజితే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్కాశ్చోక్తిత్యదైవ
 విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రోతీతి-దైవవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవాగ్ధఇతి- ననుసా
 త్మాత్సాదృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిధ్యమానత్వాత్కథం తద్ధితగ
 తాయాశ్చోక్తిత్యఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ-ఇవాగ్ధఇతి - అయంభాషా-

శ్రోత్యాగ్ధ్యపమాన్వడప్యదామృతాః ॥౨॥ లుప్తాయాలక్షణం
 త్వావిభజితే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తస్యాత్పర్యంతమంసప్తభావ
 సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా
 చకలోపేధర్మోపమానలోపేవాచకోపమేయిలోపేధర్మవా
 చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ
 లోపవతీతానుశ్రోత్యాగ్ధీతిద్విధాభవేత్ । సమాసాదిత్రిగా
 త్వాగ్ధీశ్రోతీవాక్యసమాసగా । శ్రోతీతద్ధితగానసంభవతి । ఇ
 వార్థేవిహితస్యవతేస్సత్వేపి ధర్మానుపాదానేనసంభవా
 త్తదితరస్యకల్పబాదేరివార్థేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను
 పాస్తధర్మాపంచప్రకారా ౩, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ
 రాజసిరామబాహుదిండోచకాండసదృశౌతతిరంగులీనాం ।

సాదృశ్యాగ్ధేవిహితస్యవతేఃప్రయోగేధనోపాదానవివాన్వయసౌక
 ర్యాదనుక్తధర్మాయాస్తద్ధితగాయాశ్చోక్తిత్యాఅసంభవఇతి - తద్వద్ధర్మ
 స్యలోపేస్యాన్నశ్చోక్తితద్ధితేపునరితిమన్యుపాదాః - హేత్వంతరమా
 హ-తదితరస్యేతికల్పబాదః- ఈషదసమాస్తావితివిహితానాంకల్పదేశ్య
 దేశీయప్రత్యయానాం విభాషానుపబ్ధివిహితస్యబహువృత్త్యయస్య
 చేత్యర్థః-ఇవార్థేవిధానాభావాదితి- రేషాంధర్మ్యావధానైవైవసాదృశ్య
 ప్రతిపాదకత్వాదీభావః ౩. ధర్మలుప్తముదాహరణిత్యమితి॥ కాండస
 దృశౌశాఖాతుల్యైః ప్రత్యోయధాలతాఇవ - అప్రధర్మలోపదిదరియ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-దై ధ్విదిరాదిశబ్దాన్ధః-కుశ్రశ్రోతీకుశ్రవాధీన
త్యత్రాహ-అత్రేతి-సమాసగతా-ఇవేన సమాసమాసవిధానాత్ - వాక్య
గతాచేత్యశ్రశ్రోతీణ్యనువర్తతే॥ ౩॥ అథలుప్తాపమానాంవిభజతే లుప్తాప
మానేతి ॥ ఉపమానోపాదానమంతరేవతేకల్పబాదీనాంచప్రయోగా
భావాదుపమానలుప్తాతద్ధితగానసంభవతీతి తథైవయథేవాదీనాంతదధే

తుల్యాప్రవాళపటలేనయథావ్రతత్యో ముక్తాలతాస్త్రితము
దంచతీపుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మానుక్షేపియంధర్మ
లుప్తా॥ అత్రపారిజాతఇవేత్యశ్రశ్రోతీసమాసగతా॥ యథా
వ్రతత్యఇత్యశ్రవాక్యగతాచదర్శితా॥ అథేతుకాండసదృశా
విశ్యశ్రసమాసగతా॥ ప్రవాళపటలేనతుల్యేశ్యశ్రవాక్యగ
తాపుష్పకల్పమిశ్యశ్రతద్ధితగతేతివిభాగః॥ ౩॥ లుప్తాపమానా
ద్వివిధావాక్యగాచసమాసగా॥ యథా॥ వీరాఃపరేపరివృతా
శ్చతురంగసైన్యైశ్శత్రూణాం జయంతినజయంత్యథవామ్ర
యంతే॥ ఏకస్త్యమేవసుబహూనవధీఃఖరాదీన్ద్విరంగఘూర్వ
హసమంభవతానవిన్దుః॥ లోకేవీరాఃకేచిచ్ఛతురంగసైన్యపరి
వృతాశ్శత్రూణాం జయంతి॥ అన్యేపరాజయంతే॥ అపరేస్వయ
మేవమ్రయంతే॥ త్వంత్యలొకిః॥ యతఏకాసహాయోఽవధీరే
వ॥ త్వమేవసత్వాదృశోన్యఇతిత్రివిధవీరభ్యఃపాగ్నైర్భ్యోతి
శయోదర్శితః॥ శత్రవశ్చసుబహవశ్చతుశ్శసమాప్రసంఖ్యా
కాస్తేచఖరాదయః॥ ఆదిశబ్దేనప్రకారవాచినాఖరతుల్యపా
గుషాఎవసర్వేపురుషాదాఇతిధ్వనితం॥ ఇయంలుప్తా లుప్తాప
పమానావాక్యగతా॥ నర్వియంలుప్తగుణావీరపదేనగుణోపా
దానాత్॥ వీరంగఘూర్వహభవత్సదృశంసర్వైర్మితిపాఠేత్వే
మైవసమాసగాభవిష్యతి॥ అనయోశ్చనోపమానస్వరూపప్ర

విహితస్యవలేశ్చప్రయోగాభావాచ్ఛుశ్చిరపినసిద్ధ్యతీతచబోధ్యం॥ ఉప
మానలుప్తాముదాహరతి॥ వీరాఇతి॥ స్వయంవ్యాకరోతి॥ లోకఇత్యాది॥
లుప్తఃగుణోధమోయస్యాంసాలుప్తగుణా॥ లాఘవాద్ధంతత్రైవిపార
భేదావలంబనేనసమాసగాచదర్శయతి॥ వీరమితి॥ నన్వనన్వయాదుపమాన

లుప్తా యాఃకో భేదభిత్వాశం క్యాహ॥ అనయో శ్చేతి॥ అనయోరుపమానలు
ప్తయోః-ఉపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధోనక్రియతే॥ తస్మి కింక్రియతేభిశ్చ
తాహ॥ కింత్వితి॥ అయంభావః- భవతా సమంనవిర్భుత్యత్ర సమోస్త్యేవ
వయంనవిర్భుత్యపమానదర్శనమాత్రస్యనిషేధః- ఇందురిందురివశ్రీమా
నిత్యాదౌతుశ్రీమత్త్వేచంప్రస్య వాన్యస్సద్భవోస్తీత్యుపమానస్వరూప
స్యప్రతిషేధభితిమహతోవై లక్షణ్యస్యవిద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్య శం
కానకార్యేతి॥ ౪॥ వాచకలుప్తాః-భజతే॥ భవేదితి॥ షాడ్విధ్యందర్శయతి స
మాసభిత్వాదినా॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ తావకధనురేవధారాధరోమేఘస్త
స్మాదుదంచితా - యుగాంతేవిగళన్నిష్పతయః పక్షస్యస్తద్వద్భీమాభ
యంకరా-అశ్రకార్యకారణయోరభేదోపచారః - పక్షస్యోమేఘనిర్ణోషే

తిషేధఃక్రియతేకింతుపమానదర్శనమేవనిషిధ్యతే॥ తేననా
నస్వయాలంకారభాగ్రితిఃకార్యా ॥ ౪ ॥ భవేద్వాచకలోపే
యాలుప్తాసాషడ్విధామతాసమాసే కర్తృకృచి ఆధారకృ
చి కర్తృకృజి కర్తృణములి కర్తృణములివ భవంతీలుప్తావా
చకలుప్తాహోధాభవతి ॥యథా॥ వీరశ్రీరఘురామతావకధను
ధారాధరోదంచితా వృష్టిఃకాండమయీ యుగాంతవిగళత్ప
క్షస్యభీమాతవ॥ క్రోధంపూర్వసమీరణీయతిగణేతేజస్వినాం
వైరిణామంగారీయతికించవర్త్యమరుతామింగాల జాలాయ
యతే ॥ ఇహపక్షస్యభీమేత్యత్రోపమానానిసామాన్యవచనై

సవేగర్జదంబుదభితిరత్నమాలా-కాండమయీబాణమయీజలమయీ

వృష్టిః- తవక్రోధంపూర్వసమీరణీయతిపారస్త్యపవనమివాచరతి -
~ గ్వాతానుసారిణీవృష్టిఃఎక్రోధానుసారిణీబాణవృష్టిర్భవంతీభావః-
కించ - తేజస్వినాంప్రతాపసంపన్నానాంవైరిణాంగణేఅంగారీయతిఅం
గారేష్వివాచరతి - యథాజలవృష్టిరంగారాన్నిర్వాపయతితథాశరవృ
ష్టిస్తాన్నిస్తేజసాంగారోతీభావః-మరుతాండేవానాంవర్త్యఆకాశః -
అనంతంసురవత్క్షాభిమిత్యమరః- ఇంగాలజాలాయతేఇంగాలజాలమివా
చరతి - శ్రీరామశరాసారగళపాలితేశశునైస్యేప్రతాంతతదస్త్రజ్వాల
స్వాకాశస్యేంగాలజాలసామ్యభవతి భావః॥ అత్రోపమానవిన్యాయాతి -

ఇహ త్యాదినా-ఉపమా నానీతి-ఉపమా నాన్యపమానవాచకపదాని - సా
మన్యపదనైస్సాధారణధర్మవాచకై స్సమన్యంతభితిదర్శః-అత్ర సమా
నేవాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్ర కర్తృకృతీవాచకలోపః । ఉప
మా నానాచారభితి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారాధైక్యస్యాత్ -
అంగారీయతీత్యత్రాధాన్యచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి-
అధికరణాత్పరంగాచారాధైక్యచ్యుతివాచకమితి । ఇంగలజాలా
యతభివ్యక్తకర్తృకృతీవాచకలోపః - కర్తృకృత్యజ్ఞలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితిహితే సమానేపజన్యభివోదారేతివాచకలోపవతీ|పూ
ర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివత్సా
యా ముపమానాదాచారభితి కర్తృకృత్యచో విధానాద్వాచ
కలోపవతీ । అంగారీయతీత్యత్రాంగారేష్వివాచరతీ తివివ
త్సాయా అధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణకృ
చివాచకలోపవతీ । ఇంగలజాలాయత భివ్యత్రేంగాల
జాలమివాచరతీతివివతీ తేకర్తృకృత్యజ్ఞలోపశ్చేతివిహితేకృ
వాచకలోపవతీ ||౫|| చండిశ కాండాసనమిత్తుకాండభంజం
బభంజాచ్ఛణబాహుదండః । రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీ
చారంచచారేన్ద్రసమేచగన్తిక్ || అత్రేత్తుకాండవస్థుజ్ఞే
తి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్ఛరిత్వేతిచవి
వతీ తేణములివాచకలోపవతీ|ఉపమానేకర్తృకృతీచేతిసూత్రేణ
కర్తృకృత్యచో చశబ్దాత్కర్తృచణములోవిధానాత్ ||౬|| ధర్మ
వాచకలోపేనలుప్తాక్విభాగమాసగా । ధర్మోపమానలోపే
తువాక్యగాచసమాసగా|యథా|| పశ్యంతియే రామముఖే

వాచకాత్కర్తృపదాత్పరమాచారాధైక్యజ్ఞలోపశ్చస్యాత్ ||౫|| ఏవం
సమాసాదిక్షుచిత్తుస్థవాచకలోపముదాహృత్య కర్తృకర్తృణములారుదా
హరతి - చండిశేతి||చండిశస్యత్రిపురాంతకస్య కాండాసనంశరాసనం ||
వాచకలోపన్ద్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్తృకృతీ- ఉపమానేక
మణిసతిచకారాత్కర్తృచివసతిణముల్స్యాత్ || ౬ || ఏవంచాచకలు
స్తాఉదాహృత్యధర్మవాచకలుస్తాంధమోక్షపమానలుస్తాంచవిభజితే - ధ

మేఘాః|| చతస్రప్రస్థాంగారతి-పశ్యంతీతి|| ససంప్రతీమోనజానీమః|| స
మాసేక్ష్విపిచధమవాచకలోపందగ్ధయతి-అత్రేతి - తిమిరంతీతి - సర్వ
ప్రాతిపదికేభ్యఃపరమాచారాధై వాపత్యంతరేక్షిబ్ధక్ష్యః - అథవద
ధాతురప్రత్యయఃప్రాతిపదికం, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేతిప్రాతిపదికాని -
క్షిపిసతి-తస్యక్షిపః-విశేషతఃపాథక్యాద్యధః - ధర్మస్యనాశయాపస్యా

దుబింబందుఃఖానతేమాంతిమిరంతిసన్యః| చిరంచరంతోపినతే
నతుల్యంకుత్రాప్యహేమాసంప్రతిసంప్రతీవః|| అశ్రరామ
ముఖేందుబింబమిత్యశ్రరామముఖమిందుబింబువానడకర
మిత్యుపమితంవ్యాహృదిభిస్సానూన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమి
తసమాసేధర్మవాచక లాపవతీతిమిరంతీత్యశ్రతిమిగాణీవా
చరంతీత్యుపమానాదాచారిత్వనికారేపర్వప్రాతిపదికేభ్యః
క్షిబ్ధావక్ష్యత్యితివచనాత్కృత్తద్ధితస్య సర్వావహరిణిలాపే
సతిసమాసధర్మస్యాచారస్యవాచక స్వేవశబ్దస్య చలాపాది
యంలుప్తాధర్మవాచకలాపవతీ | విశేషతోధర్మానుపాదా
నాచ్చ| ననులుప్తప్రత్యయాప్రకృతిఃప్రత్యయాఢ్యమపిబూరిత
ఇతిన్యాయేన క్షిప్రోపేపిప్రకృతిమహిమైవాచారస్య గమ్య
మానత్వాత్సతిసదృశధర్మేకథంలుప్తధర్మేతిచేత్సత్యం-త
ధాపివాచక ప్రత్యయలాపాద్వాచ్యలాపఇత్యుపచర్యతే| అథ
వాప్రకృతివ్యతిరిక్తస్యధర్మవాచినోలోపార్థమే లాపఇత్య
దోషం | ఉత్తరాధైసమానధర్మాణాముపమానస్యనానుశా
దానాల్లుప్తధర్మోపమానావాక్యగతా | సతస్సప్రత్యమితి
పాదేనైవసమాసగా|| ౭|| వాచకోపమేయేచలుప్తాయా
నైకధామతా| సర్వేష్వపిచలుప్తేషుయాసాప్యేకవిధామతా||

ఘపాదానాచ్చ- నన్వత్రన్యాయానుగృహీతేధర్మేసతికథంధర్మలోపఇ
త్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్యసమాధత్తై- ఉపచర్యతేగౌణేనవ్యవహీ
యతే - కింగౌణవ్యవహారేణముఖ్యవ్యవహారవసంభవతీత్యాహ- అథవే
తి-అదోషందోషానాస్తి- ఉత్తరాధైధర్మోపమానలుప్తైదర్శయతి - ఉ
త్తరాధాఇతి || ౭ || వాచకోపమేయలుప్తాన్రిలోపలుప్తానైకేత్యా

హ-వాచకభితిః ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవగహనమరణ్యంత
స్త్రి - గహనేమత్తగజాన్యకేంద్రభవసంయుగేరాక్షసానామబాణ
స్త్రాత్రాసాణోవాహంతీతిభావః॥ అప్రో-సప్తమ్య
పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్యచబహువ్రీ
హిర్వాచ్యః- వాపయంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతివాక్తికాధః- ఫలితా
థ-స్తు- సప్తమ్యంతంతావదాస్తాం-ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమా
సస్యతస్యశబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపద
స్యచలోపభితి-అయంభావః-అత్రోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్య
ద్విరదేంద్రసారస్యాశ్రయోద్విరదేంద్రోలక్యతే - తత్పూర్వపదస్య
ద్విరదేంద్రసారభివ్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినాసారశబ్దేన బహు

యథా॥ యదాతుసంయగహనేమరాదితేర్భ్రమంతిద్విర
దేంద్రసారాః॥ తదారఘూణాంప్రవరస్యబాణఃకంతీరవీయత్య
పివాక్యపాణః॥ అత్రద్విరదేంద్రస్యసారభివభూరిస్సారోయే
షామితిసప్తమ్యపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిర్వాచ్యవా
చోత్తరపదలోపశ్చేతివచనేనసమాసేనః॥ అప్రో-సప్త
మానాకంతీరవమివాత్తానమాచరతీత్యుపమానాదాచారభి
క్యచిత్తనస్వరూపస్యలోపాల్లుప్తవాచకోపమేయాజ్ఞేయా॥
ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాఃపూర్ణాభేదైస్సహషడ్భిఃపంచవిం

స్త్రి- ద్విరదేంద్రసారభివభూరిస్సారోయేషామితి - తతఃపూర్వసమా
సావయవస్యోత్తరపదస్యముఖ్యోపమానభూత సారశబ్దస్యలోపభితి-అప్త
వాచకధర్మోపమానేతి - అన్త్రసారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్యధర్మ-
స్యవాచకేనసహలోపాత్॥ సమాపమానకీత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ఉదా
హ్యతాభితి॥ సాధర్మ్యముపమాభేదేపూర్ణాలుప్తాచసాగ్రిమా॥ శ్రోత్యా
ధీచభవేద్వాక్యేసమాసేతద్ధితేతథా॥ తద్వద్ధర్మస్యలోపేస్యాన్నశ్రోతీ
తద్ధితేపునః॥ ఉపమానానుపాదానేవాక్యగాధసమాసగా॥ వాడేల్లోప
సమాసేసాకర్తాధారక్యచిక్యజి॥ కర్మకర్త్రోష్టములివాతల్లోపేక్విప్స
మాసగా॥ ధర్మోపమానయోగోపేవృత్తేవాక్యేచదృశ్యతేక్యచివాద్యు
పమేయాసేతి॥ లోపేచసమాసగేతి మమ్మటపాద ప్రతిపాదితప్రక్రియ

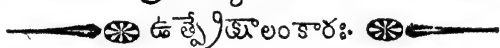
యోప్రదర్శితాభిజ్యోతిః ॥ ౮ ॥ అథ మాలాపమాం లక్షయతి ॥ ఏకస్యై
వేతి ॥ ఉదాహరణి ॥ నద్యభి ॥ గణానాం దాక్షిణ్యాదీనామోఘాస్సమూ
హాః ॥ ౯ ॥ ఉపమాయాః పునర్దైవిధ్యమాహ ॥ ఇయమితి ॥ అత్ర వాశజ్జ
స్సముచ్చయో-వస్తుప్రతివస్తుభావం లక్షయతి-ఏకస్యైవేతి ॥ వస్తుప్రతివ
స్తుభావేనోదాహరణి-భాతీతి ॥ మండలాగ్రాగ్ర్యైకరవాలశ్రేష్ఠసమత

శతిరుదాహృతాః ॥ ౮ ॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానో
పాదానేమాలోపమా ॥ యథా ॥ నద్యస్సముద్రమివరక్షిగణాఇ
వార్యంతారాస్సుభాకరమివత్రిదశాభివేంబ్రం ॥ రామంత్రి
లాకజనతానయనాభిరామం కానం భజంతీతనస్థియతరాగు
ణోఘాః ॥ ౯ ॥ ఇయంచోపమాదస్తుప్రతివస్తుభావేనవాచింబప్ర
తిచింబభావేనవాసంభవతి ॥ ఏకస్యైవధర్మస్యోపమానోపమే
యగతత్వేనపదద్వయేనోపాదానంవస్తుప్రతివస్తుభావః ॥ ఏ
కేనైవపదేనైకస్యైవధర్మస్యద్విరభిధానేపానరుక్త్యతసం
గాత్ ॥ చింబప్రతిచింబభావస్తుభిన్నయోరేవధర్మయోద్విరు
పాదానం ॥ యథా ॥ భాతిరామభుజోభీమమండలాగ్రాగ్ర్యమం
డితః ॥ ఉచ్చండుకుండలిక్రాంతశ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్ర
భీమోచ్చండపదాభ్యాముభయత్రాప్యేకస్యైవధర్మస్యో
పాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥ ౧౦ ॥ చక్రీకృతధనుర్నద్య
లక్షితంరాఘవాననం ॥ పరివేషంతరాశస్తంబభాచింబమివైం
డవం ॥ అత్రచక్రీకృతశరాసనపరివేషయోస్తుల్యశయారఘు
నందనపదనేందుచింబయోసాద్యశ్యప్రతీతేర్హింబప్రతిచింబభా
వేనోపమా ॥ ౧౧ ॥ పునరభ్యస్యాద్వైవిధ్యంసంభవతి ॥ సమస్తవ
స్తువిషయైకదేశవర్తినిచేతి ॥ ఆద్యాయథా ॥ త్వంపారిజాతఇ
వరాజస్సిరామబాహుదండోచకాండసదృశోతతిరంగుళీనాం ॥

ఉతః ॥ ౧౦ ॥ చింబప్రతిచింబభావేనోదాహరణి-చక్రీకృతేతి ॥ స్పష్టం ॥ ౧౧ ॥
తస్యాః పునరపిద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తైః సమస్తాః వస్త్రాః వయ్యవయ
వాశ్చవిషయాయస్యాంపాసమస్తవస్తువిషయా-అవయవావయవోరే
కదేశవర్తతత్యేకదేశవర్తినిచేతి ॥ ఆద్యాంబుదాహరణి-త్వమితి-వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥౧౨॥ ద్వితీయాముదాహరణి-జ్యోత్స్నెతి॥ తారహారై స్పృశ్య
హారైః-తారోముక్తాదిసంశుద్ధౌతరళేశుద్ధమాక్తికఇత్యమరః॥ అత్రైకదే
శవర్తిత్వందర్శయతి-అత్రైతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాస్స
యమూహ్యైత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి ॥ నిరూపితామపమాంప్ర
స్తాతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమాఅనేకరూపాసతీప్రతిభాతి- అనేకరూ
పత్వమేవదర్శయతి-విదుషాంసహృదయానాంప్రమదాయసోపసగ్గాడపే
త్యుపసగ్గయుక్తా- అపకారవతీపకారరహితాసతీ - సమాపమాయాసోన్

తుల్యాప్రవాళపటలేనయథాప్రతత్యోముక్తాలతాస్సితము
దంచతిపుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయాయథా॥జ్యోత్స్నాలేశై
రివపరిచితాస్రస్తపాటీర పత్రైస్తారాపుంజైరివ విగళితైస్తా
రహారైఃపరితా । సంధ్యామేఘుభదసహచరైఃగ్లాంభితాలక్ష్
కాంకై రేజేసీతారఘుకలకయోఃకేళిశయాప్రభాతే॥అత్ర
కేళిశయాంబరస్థలీవేత్యనుక్తత్వాదియమేకదేశవర్తిసి॥౧౩॥
ఏవమన్యేప్యవాంతరభేదా సూత్రైః పేత్రితావద్భిర్వివక్షణీ
యాః॥విస్తరభయామపరమ్యతే॥ విదుషాంప్రమదాయసోపస
గ్గాగరుడాంకస్యముదేగతోపసగ్గా । అపకారవతీప్రియాయ
శంభారుపమేయంప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪ ॥ అథోపమా

లక్షణేప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాఉత్పేత్రితాయాస్స
రూపంనిరూపయతి॥ అన్యత్వాద్యవసాయోయఃప్రకృతస్యగు
ణాదిసాఉత్పేత్రితాకథితాసాస్యాద్వివ్యాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

పసగ్గ త్వేఉపసగ్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేనవాఖ్యావ్యం- తథాస
త్యనేమంజసంస్యాదితిచేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దవద
నేకాథ సమర్పకత్వాదత్రోపసగ్గశబ్దేనోపమాద్యవయవభూతస్యోపేత్య
వ్యైవాభిప్రేత త్వాదంతోపసగ్గేత్యత్రతస్యోపసగ్గత్వమవలంబ్యతత్ప
రిత్యాగేనశ్రీదేవీరూపాథోపపాదనాద్వ॥ ౧౪ ॥అథసంగతిప్రదర్శనపూ
ర్వకముత్పేత్రితాంలక్షయతి॥ అథేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాః-
లొకసిగ్ధేనేత్యాద్యవశేషణవ్యావస్తాయాఇత్యర్థః ॥ అన్యత్వేతి॥లక్షణం

వ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాద్యవసాయః- అన్యత్వసంభా
వనమిత్యర్థః- తేచేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥ త
ప్రసమ్మతందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతం లోకాతీతం - అప్రసి
ద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతథోక్తా-అప్రవిషయశ
బ్దస్యగోచరపరత్వం- నోఽప్రమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దైః సమన్వే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశా దప్రకృతత్వాద్యవసా
యోయస్సోత్పేక్షిత్యర్థః । సంభావనమధ్యవసాయస్తరో-
భిమానఉపాహత్యేక్షితవిషయాః । గుణాదీత్యాదిశబ్దైః
క్రియాదివక్షితా । తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రి
యాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవం స్తామపిచతుర్థావ్య
వస్థాపయతి । ఎవంచగుణక్రియయోరుత్పేక్షాహేతుత్వే
నోత్పేక్షాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశస్సంభవతి । తేచ
ప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యే పృష్టధాజాయం
తే॥ఉక్తంహి ॥ లోకాతిక్రాంతవిషయాభావాభావాభిమా
నతః॥సంభావనేయముత్పేక్షావాచ్యేవాదిభిరివ్యతతి । తే
చాధ్యవసాయస్యగుణక్రియా రూపనిమిత్తద్వైరాశ్యేప్రత్యే
కంద్విధాభూత్వాపొడశసంపద్యంతే । నిమిత్తస్యోపాదానా
నుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యద్వాత్రింశద్భవంతి । హేతుస్య
రూపఫలోత్పేక్షితైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యవేణ
వతిః॥అమీచవాచ్యోత్పేక్షాభేదాః । తద్వాచకాస్త్ర । మన్వే
శంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః । ఉత్పేక్షా
వ్యంజకాశ్శబ్దాభివశబ్దోపితాదృశితపరిగణితాః । ఎతచ్ఛబ్దా
ప్రయోగేతుగమ్యాః ॥ నన్వధ్యవసాయమూలత్వావిశేషాదు

శంకేధ్రువమిత్యాదయోగృహ్యంతే- తేచేతి-భేదాశ్చత్యభిప్రాయేణపుం
లింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వైరాశ్యేసతి-హే
త్వీతి- జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూ
పేణచసంభావనైః॥మన్వత్తి- సత్యమగ్ధాదయదిత్యబ్దాథః॥ననూత్పే
క్షాతిశయోక్తిఃకిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాద్యవసాయభేదాత్తయో

శ్లేషభివక్తుః కథవసాయంబతుయతి- ఇథమిత-ఇథ మేవంసతీత్యర్థః-తర
విభజతే- సత్తి- సాధ్యాధ్యవసాయంబతుయతి-యత్రేతి- అప్రకృతస్య
ధమోగుణక్రియాన్యతర సంబంధా న్నదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వ
సంభావనం || ఉత్ప్రేతాయాస్సాధ్యాధ్యవసాయ మూలత్వే సన్మతంద
ర్భయతి- తదుక్తమితి||అప్రకృతత్వేనేతి|| యః యత్రేత్యర్థః- ప్రకృత
స్యవదనాదేః - తద్భైరంబంకారశాస్త్రజ్ఞైః || సిద్ధాధ్యవసాయంబతుయ
తి- యత్రేతి|| గుణసంబంధానాస్థయా గుణక్రియాన్యతర సంబంధనైర
పేత్యేణేత్యర్థః - తర్హి కథమిత్యత్రాహ- ప్రాథోక్తిమాత్రాత్రావిప్రా
థోక్తిలేపవిషయిణ్యుద్దాదేః - విషయగతత్వేనవదనాదిగతత్వేనారో
పణేవిషయస్యశబ్దాల్లెఖనంవి నావిషయవాచకేనైవగ్రహణేసతీత్యర్థః

త్ప్రేతాతతయోక్తిఃకథంభదః| ఇథంవిషయవిషయినారన్య
తరనిగరణేనాభిన్నత్వేనప్రతిభానమధ్యవసాయః| సద్వివిధః|
సాధ్యసిద్ధత్వేతి|యత్రప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మసంబంధాత్తద
ధ్యవసాయస్సాన్యస్తతోత్ప్రేతా|తదుక్తం||అప్రకృతత్వేనా
ధ్యవసాయోధగుణాదిసంబంధాత్|సాధ్యఃప్రకృతస్యయాదా
కథితోత్ప్రేతాతదాతద్భైః|| యత్రపునర్గుణసంబంధానాస్థ
యాస్సాథోక్తిమాత్రాద్విషయినోవిషయగతత్వేనారోప
ణేవిన్నస్యాపి విషయనిగరణేనప్రసృతత్వాదభేదప్రతీతే ర

ననువిషయవిషయినోర్భిన్నత్వాత్కథమభేదప్రతీతిరీత్యత్రాహ - భిన్న
స్యాపీతి- విషయిణ్యన్యవర్తతే- విషయస్యనిగరణేనఃబళనేన - అత్రే
త్థంవిభాగః - యదావిషయినోఽసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- య
దావిషయస్యాసత్యత్వంతదాధ్యవసాయసిద్ధిభి- తథాహి - యదావం
దావిషయగతరమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావుపనిబంధంము
ఖంముఖత్వేనజానన్నేవమానమిదంవంద్రభిప్రాయజ్ఞేతదా విషయా
చందోర్ముఖత్వేనాసత్యోర్నిగర్హఃప్రతిభాతి-విషయస్తవరమాధతస్సత్యప
వ- ఏవంవ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపక్షైరసంభవాన్మానమాదితలై
ర్విషయినోవిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్యిత్యత్రాన్యవసాయ
పాత్రాన్యం - యదాతుముఖపదవనుకూలచంద్రాయమితిప్రయుజ్యై

తదావస్తుతోఽసత్యస్యపివిషయినస్సత్యతాప్రతీయతే - అసత్యత్వనిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యాభ్యుత్పంతాపలాపాదసత్యాభివృత్తస్యగీర్ణత్వాదభ్యవసాయస్సిద్ధిభిత్తత్రాధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౪, అత్రైతి || కియంతఃకతివయే- విస్తరభయాదితిభావః || త్వదితి || హేరానుక్షోణిపతేతవనాసీరేసేనాముఖయేవసుంధరాధరాస్సపక్షభూపతయైహేమిథగ్నివ్యద్యోభ్యభుజామండలీకేయూరేభ్యశ్శ్లోకగ్నిధిలఃపద్మరాగజరజఃపుంజః- నృపతేలా

ధ్యవసాయస్సిద్ధప్రత్యతిశయోక్తిరితివివేకః ౪, అత్రవమతాగ్రాతిశయశాలినః కియంతోభేదాఉదాహ్రియంతే || తతోపాత్తగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేత్రితాయథా || త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథగ్నివ్యద్యుభుజామండలీకేయూరశ్శ్లోకపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారణః || రామతోణిపతేప్రతాపతపనాద్యుద్ధేతవోదేవ్యతః పూర్వోదంచదనూరుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతే || అత్రసుషమాశబ్దోజాతివచనః || ఆరుణ్యగుణోనిమిత్తం || ప్రతాపతపనపాగ్రీవీనానూరుదేహాదీప్తైరలోకసిద్ధత్వానోపమాశంకా || అత్రప్రవాళారుణభిగుణవాచకపదస్థానేస్ఫురన్నంబరభిక్రియా వాచిపదవ్రీక్షేపేత్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేత్రితాయాఉదాహరణంద్రష్టవ్యం || సమగ్రాకృతిరితివదోపాదానేత్వసుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేత్రితోదాహరణంద్రష్టవ్యం || అతోత్పేత్రితాప్రయేపిసుషమేతిప్రాతిపదికాథ మాత్రతయాహేతు ఫలభావోజ్ఞే

ధరాధరావితిరత్నమాలా-యైదేఉదేవ్యతః-తవత్వత్సంబంధినఃప్రతాపతపనాత్పూర్వముదంచతః ఉద్యతలనూరోద్దేహసంబంధినీనాం సుషమాణాంసందోహవత్సందోహభివద్యోతతేప్రకాశతే || అతోపమానస్యాప్రసిద్ధత్వానోపమేత్యాహ- ప్రతాపేతి || లాఘువార్థంపాతభేదావలంబనేనభేదాంతరోదాహరణత్వందగ్గయతి- అత్రైతి || స్వరూపోత్పేత్రితాత్వేసంగతిమాహ - అతోత్పేత్రితాప్రయేపీతి- హేతుఫలభావాభ్యాముజ్ఞే

భాష్యప్రతిపాదనస్యాభావాత్ ॥ ౧౫ ॥ భేదాంతరాణ్యుదాహరతి ॥ భవ
తీకర్తృతి ॥ ప్రసిద్ధారేందుశూన్యానీవ ప్రసిద్ధారేందుశూన్యవత్ - శూ
న్యశబ్దస్యాభావవాచిత్యాదత్ర ప్రసిద్ధారేందుశూన్యత్వం జాత్యభావః
౧౬ ॥ నిమలయేతి ॥ అత్ర-ఇదమిన్యథః-సురసరితః ప్రసిద్ధతేషవరితస్సు
రసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్పేక్షైవ-అత్రైవశబ్దస్సంభావనాపరః-తదుక్తం-
యదాయముపమానాంశోలోకతస్సిద్ధిస్యచ్ఛతి - తదోపమైవయేనేవశబ్ద
స్సాధర్మ్యవాచకః ॥ యదాపునరయం లోకాదసిద్ధేః కవికల్పితః ॥ తదోత్పే

భాభావాత్స్వరూపోత్పేక్షాత్వం ॥ ౧౫ ॥ అనుపాత్తనిమిత్త
జాత్యభావస్వరూపోత్పేక్షాయథా ॥ భవతీకర్తృప్రతాపా
భ్యాంరఘురాజన్యపుంగవ ॥ భవనానివిభావ్యంతే ప్రసిద్ధా
కేందుశూన్యవత్ ॥ అత్రారేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ
ఉత్పేక్షితః ॥ ౧౬ ॥ జాతిహేతుత్పేక్షాయథా ॥ నిమల
యాఽన్యథాయాశీతలయారామభద్రతవకీర్త్యా ॥ పరితస్సుర
సరితేవత్రయమత్రపవిత్రితంజగతాం ॥ అత్రగంగయేతిజా
తిహేతుత్వం ॥ ౧౭ ॥ జాతిఫలంత్పేక్షాయథా ॥ కరాళః కర
వాలస్తైసత్యంరామరణాంగణే ॥ జహౌచర్మమయంకోశంర
త్నకోశాయవైరిణాం ॥ కోశత్వంజాతిః ॥ ౧౮ ॥ గుణస్వరూపో
త్పేక్షాయథా ॥ యేచింతయంతిరఘునందనఫాదపర్కంతే
పాంశునస్సుసుచిరస్థిరపవరాగః ॥ తత్రావతీర్ణ ఇతిమానమ
వైమినోచేదేవంక్వతేష్వసుగతోగళితోపిరాగః ॥ అత్ర రాగ
గుణస్వరూపముత్పేక్షితం ॥ ౧౯ ॥ గుణహేతుత్పేక్షాయ

త్వైవయేనేవశబ్దస్సంభావనాపరఇతి ॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥ అత్ర హేతు
త్పేక్షాయాం లోకత్రయపవిత్రీకరణరూపంఫలంనిమిత్తం ॥ ౧౭ ॥ కరాళ
ఇతి ॥ కోశంభద్రపిధానం-రత్నకోశాయరత్నరూపధనాయ - రామస్యరా
క్షససంహారమాత్త్రాసక్తత్యేనాఫలేరత్నకోశేఫలత్వసంభావనాత్ఫల
త్పేక్షా ॥ ౧౮ ॥ యఇతి ॥ రాగోవిషయాభిలాషోరక్తిమావ - త
యోరభేదః - తత్రశ్రీరామపాదపద్మే - పవనోచేత్ - లేషుమనస్సు
అనుగతోరాగః క్షగళితోపి - అత్రాపిస్సంభావనాయాం ॥ ౧౯ ॥ ఆభిం

గనాదితి - భయేన - మహాకుచమండలమాశ్రితానాంహారాణామహ్యే
వముత్సూత్రతాజాతా కృశంవలగ్నమాశ్రితాయా మమకావార్తేతి
సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భినేతి ॥ నిర్భిన్నానా మసురసంబంధా
నాం కుంభినాంకుంభేభ్యోవిగళంతీసంసక్తాచయాముక్తావలీమాక్తికసం
హతిస్సైవగంగాతత్సంగీ భవతఃకృపాణఃఖడ్గస్సవీచయము నాధారాజల
సోక్రితోయస్యాంతస్యాం- సంగరకంతసీమనిరణరంగే - కంఠోవాచకశ
జ్ఞేస్యాత్సన్నిధానేగళేద్ధనావితరత్నమాలా- నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

థా ॥ ఆలింగనాగ్రఘుపతేరవసీసుతాయాహారేషుభూరికుచ
మండలమాశ్రితేషు ॥ ఉత్సూత్రతాముపగతేషుభయేనమా
సంక్షీణంవలగ్నమముచత్వత్వచివసీవీ॥ అత్రనీవీగళనేభయగు
ణస్యహేతుత్వం॥౨౦॥గుణఫలోత్పేక్షాయథా॥నిర్భిన్నాసు
రకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావలీగంగాసంగీభవత్కృపా
ణయమునాధారాజలసోక్రితసి ॥ సత్యంసంగరకంతసీమాజ
హుద్దేహాప్రతీపాన్యపానిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమా
సంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా॥ గంగాయమునాసంగమేశరీరత్యా
గస్య సితాసితేసరితావిత్యస్యా మృచిప్రసిద్ధం ముక్తిహేతు
త్వం ॥ అత్ర సౌఖ్యగుణస్యఫలత్వం ॥౨౧॥ క్రియాస్వరూపో
త్పేక్షాయథా॥ ఖడ్గేన్యస్తాత్వయా రామత్వంగతాసమరాం
గణేరిపుక్షోణీభృదేణీద్వద్వశాంతరళతాధ్రువం॥ అత్రతా
రళ్యంక్రియాస్వరూపం ॥౨౨॥ క్రియాహేతుత్పేక్షాయ
థా॥పునఃపునఃకృతారాతితరళప్రాణపారిజైః ॥ నూనంరా

తిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషాశాస్య మోక్షసంపదపభోగా
స్వాదాభిలాషేణ - గంగాయమునేతి- సితాసితేసరితాయిత్రసంగతేత
త్రాప్లుతాసోదివముత్పతంతి, యేవైతన్వాఅంవిస్మజంతిధీరాస్తేజనాసో
అమృతత్వంభజంతిత్వస్యాం॥౨౧॥ ఖడ్గేతి॥ హేరామత్వయాసమరాం
గణేఖడ్గేన్యస్తాత్వంగతాచంచలతారిపుక్షోణీభృదేణీద్వశాంయాదృశస్తా
సాంతరళతాచాంచల్యమేవ- నోచేతురతస్త్యత్వకాశేతారళ్యగంధోపేతి
భావః- ఎతేనబహువశ్యత్రవోవ్యాపాదితాఇతివ్యజ్యతే॥౨౨॥పునఃపునరితి॥

మండలగ్రహపమ హేమారగః॥౨౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥ కుసుమాఉ
హేతి॥ ఛాయా॥ కుసుమాయుధేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి॥ ఆ త్రైతి-సాధ్యవ
సానలక్షణయా-గౌణ్యేతి శేషః॥౨౪॥ నివిశ్యేతి॥ మధ్యమాన్త్యధ్యప్రదేశాన్ ॥
౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేతా ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేతేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళో మండలగ్రమ హేమారగః ॥ అన్తరశ్యక్రి
యాయా హేతుత్వం॥౨౩॥ యథావా॥ కుసుమాఉహతుహక
ణిముత్తాస త్తీహరిణోహి అపసత్తా॥ మారసుహరి ససహ ఆఖు
జదోజీవతస్స సాహరదితదో॥ ఛా ॥ కుసుమాయుధతవకరని
ర్ముక్తాశక్తిర్హృదయే సత్తా॥ మారసుధారససహజాఖలు యతో
జీవంతస్య సాహరతితతః॥ అత్ర శక్తిపదం సాధ్యవసానలక్షణ
యాలక్ష్యైం ప్రవృత్తం ॥ తస్యాస్స ధారససహజనక్రియా
యాజీవనే హేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలోత్ప్రేతాయథా
మత్స్యే లేబాలభాగవతేషహకావ్యే॥ నివిశ్యనీరంధ్రనికుంజ
ధ్యమానమీసమీరాస్సహసాశసంబ్రమాః॥ నశక్తువంతీహపు
నర్వినిర్గమేలతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం ॥ అత్రాలింగన
క్రియాయాః ఫలత్వం॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేతాయథా॥ పాతా
శకౌటధకుటీరతలేవిలీయభూమీమహంబతవహన్నపిభోగభాగే
కేనాప్యనాకలితఇత్యుదయద్విషాదశ్చేషోరఘూద్వహభుజాకృ
తినూపనూనం॥ ఇహారఘుపతిభుజస్య శేషత్వేనాధ్యవసాయా
క్ష్యోత్ప్రేతా॥ ౨౬॥ ద్రవ్యహేతుత్ప్రేతాయథా॥ అ
స్యతాత్మ్యాదివాహీనాభీతాస్సీతాపతేశ్వరాత్ ॥ నగరాణివి
ముంచంతినాకులీనాః రోధినః॥ శత్రుపక్షే అకులీనానభవంతీతి
నాకులీనాః సత్కులప్రసూతా ఇత్యర్థః- సర్పపక్షేనాకుషువ
త్తీకేషులీనాః॥ క్లేషోత్థాపతేయం హేతుత్ప్రేతా ॥ ౨౭ ॥

తారేతి॥ పాతాశకౌటరంపాతాశగర్భస్తదేవకుటీరంతస్యతలే - భోగ
భాగఫలాగ్రే- అనాకలితః అనవలోకితః॥ ౨౮॥ అస్యేతి॥ అహీనామహం
తస్మిన్నశ్రేష్ఠాశ్చ-నగరాణిన్వపురాణి-అన్యత్రగరాణిగర్భాని-గరోవ్యా
ధేప్యవవిషేషేచకరణేగరమితివిశ్వః॥ ౨౯ ॥ య ఇతి॥ వింబం మూర్తిం॥

భేదాంతరాణిస్వయమూహ్యసిత్తువసంహరతివివమితి॥౨౮॥ ఇథంసాధ్యా
ధ్యవసాయమూలాము త్ప్రేత్యం సరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామూలశ
యోక్తింససంగతిప్రతిపాదనంనిరూపయతి॥ పూర్వమితి॥యత్సంకర్యం

ద్రవ్యఫలాత్ప్రేత్యాయథా ॥ యేశ్వణ్వంతినరాఘవస్యచరి
తంబింబంతదీయంచయే నోవశ్యంతినసంస్పృశంతి తులశీంజి
స్రుంతినాంఘ్రిస్థితాం । నోపాదాంబుపిబంతినక్షూమపిధ్యా
యంతివాత త్తనుంసంజ్ఞాయైజననీజనస్యజతరాజ్ఞాతాజ నాస్తే
ద్రువం ॥ పాదశ్రయేషడింద్రియాణాంప్రైఫల్యముత్తం । ల
శ్రసంజ్ఞాయాఇతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ అచోత్ప్రేత్యాద్ర
యేపిశేషతాక్ష్యసంజ్ఞాశబ్దానాంద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యో
త్ప్రేత్యత్వమవగంతవ్యం॥ఏవమనేపిభేదాడుహ్యః । విస్తర
భయాద్విరహ్యతే ॥౨౮॥ పూర్వముప్రేత్యాయాయత్సం

— ❧ అతిశయోక్తిః ❧ —

కర్యమాశంక్యనిరాకారిసాతిశయోక్తిస్తయోర్వ్యా వృత్త
తాబోధదాధ్యా యాధునానిరూప్యేత్యభిప్రాయేణ తాని
రూపయతి॥అభేదేభేదకథనంభేదేసత్యభిదాభిధా । అయోగే
యోగకథనంయోగేచాయోగవిర్జనం ॥ కార్యకారణయోః
కాలస్యైక్యంతద్వ్యత్యయోపిచ । షడ్విధాతిశయోక్తిర్నిస
న్ముతాచారుచేతసాం ॥ కవిప్రిహోక్తితాతాసాంషణ్ణాంసా
మాన్యలక్షణం॥అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితేచిద్భవాపిరే । కేచి
త్స్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితిలక్షయిత్వాఅభిన్నత్వ
ప్రతీతిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాత్కార్య కారణపా
ర్వాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపంభేదయుఃసహజువ
తే॥అభినవగుప్రాప్తతయోరప్యతిశయోక్త్యంతర్భావకటాక్షే
ణైవకవిప్రిహోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః॥అతోర్వావీ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోఃకా
ర్యకారణయోర్వ్యత్యయఃపార్వాపర్యఃపర్యయః- కేచిదితి-కేచిద్విద్యా
నాధాదయః - సహజువతేతచ్ఛాసయంతి - నాంగీచస్మరిత్యర్థః ౫. ఆ

ద్యాముదాహరతి॥ మహేమాత్తాలాఇతి॥ మహేమాత్తాలామహేమాన్న
తాః - యద్వా మహంతశ్చ తేఉత్తాలాశ్చేతిసమానాధికరణసమాసః -
ఉత్తాలఃకమకసువ్యగ్రీతిత్యమగః - ప్రాణాపహరణధురీణత్వం బాణే
మభటేమవయోజ్యం - పూర్వేప్రాకారాలీనా సుర్వేభుజాదయఃగ
తాః- ఇమేఇదానీంతనాభుజాదయః పునఃభీమేరామేవిషయేధ్రువం నిశ్చి
తంపూర్వేఅభవన్నాభవన్ - అమానోనాఃప్రతిషేధఇత్యుక్తత్వాత్ ॥
ఇహేతి- అసమస్తం- అన్వైవపదద్వయమివివరణం-సమస్తత్వేత్వపూ
ర్వాఇతిస్యాత్ - అత్రాద్యతనానాంప్రాక్తనానాంచభుజాదీనామభేదే
పిమమపునరపూర్వఇత్యాదినాభేదఃకల్పితఇత్యాహ- అత్రభుజాదీనామి
తి॥ తర్వాప్రికభేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితిచేన్న- స్వతస్సిద్ధకవిప్రా

నానాంనిరర్థగళగర్జనంప్రాచీనప్రబంధభావాపరిజ్ఞాననిబం
ధసమితిప్రపంచేన గ, అభేదేభేదోక్తిర్యథా॥ మహేమా
త్తాలాహేలాలవతులితకైలాసగిరయోభుజాబాణాః ప్రా
ణాపహరణధురీణాశ్చసుభటాః । గతాఃపూర్వేసర్వేముమపు
నరపూర్వేధ్రువమిమేభవన్ప్రామేభీమేరణశిరసికామేజయ
కథా॥ఇహేపూర్వఇత్యత్రాసమస్తంపదద్వయం । ఇహంరా
వణవచనం॥అత్రభుజాదీనామభేదేపిభేదఃకల్పితః ॥ ౨౯ ॥ భే
దేభేదోక్తిర్యథా॥ జడధ్యత్వన్న స్వంసహినవపలాశప్ర

భోక్తిసిద్ధయోస్సానుర్థ్యయోఃఫలభూతయోర్భేదేవ్యభేదాధ్యవసాయో
త్రవిషయీతః- నపునఃఫలిసాం- తేమాంవాస్తవికభేదేసత్యభేదాధ్యవసా
యికల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం-అభేదాధ్యవసాయోహిఫలేతిశయనా
దిహా॥ నపునఃఫలినోస్తత్రభేదేభేదోన్సిద్ధ్యతీతి ॥ ౨౯ ॥ భేదేభేదో
క్తిముదాహరతి॥ జడధ్యత్వన్నఇతి॥ హేరముప త్వంజడధియోమందబు
ద్ధేరుత్పన్నోనహి- సురతరుప్తజడధ్యత్వన్నః - పరంతులడయోరభేదాజ్ఞ
లధ్యత్వన్నఇతి- తథాత్వం చపలాఅశాయస్యాంసాసాచసాప్రకృతి ర్య
స్యసతతోక్తః- తాదృగ్విధత్వన- సతుతాదృశః- కింతుపలాశాశపత్రా
ణిప్రకృతిస్వరూపంయస్యసతతోక్తః- తేభిద్రాణ్యపాయాససంతి-త
స్మ్యతుసంతి - పరంతుభిద్రాణికోటరాణి- అపికించ-భవతః పక్రిమగుణః

కూటిల్యం నా స్తి-తస్యత్వస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైత్తద్యపాయభిరోగ్య
గస్సంబంధో నా స్తి- తస్యత్వస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి
యోగో నా స్తి- తస్యాస్తి-విటపైశ్యాఖాభిః- తేకంప్రత్వంభీరుత్వంన-త
స్యాస్తిపివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయాసతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం
సురతరుః- అశ్రమందారరఘునందనయోరభేదాతిశయోక్తిరితివచనంభ
లభూతవచాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం
అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయఇతివైరూప్యప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిద్యానిభవతోవక్రిమగుణః । నవాని
త్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపివిటపైర్న వాతేకంప్రత్వం
తదపిరఘుపత్వంసురతరుః ॥ అశ్రమందారరఘునందనయో
భేదేవిద్యమానేవ్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతి
రేకోపిప్రతీయత ఇతిచేతాగమంప్రతీయతాం నతావతాతి
శయోక్తేఃకాచిష్టతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధే సంబంధోక్తి
ర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగతితైఃకాండకాం
డప్రకాండైర్దైత్యైః ఖండితాంగైర్విదళితమసకృ
న్యాభివచండురశ్మిం । శుండాలేంద్రాఃప్రచండాః ప
రిసరగగనప్రాంగణే హిండమానా శుండాదండాగ్రము
క్తైర్వమధుకణగణైస్తూణాముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్య
స్యమూర్చాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచత
ద్బోధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥..... ౩౧
సంబంధేఽసంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిభిభావ
దపాంగరాగాగ్నినాహృతోరఘుపతేతతః కపినిబద్ధసేతున్

గాత్ ॥ నన్వత్రాలంకారాంతరప్రతీతేర్నదాహరణార్హతేత్యాశంక్యా
భ్యుచ్చయఇతినమాధత్తే- నన్వత్యాదినా ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి
ముదాహరతి ॥ రామస్యేతి ॥ కాండకాండానాంబాణదండానాం ప్రకాం
డైఃశ్రేష్ఠైః- వమధుకణానాంకరశీకరసూక్ష్మశానాంగణైః-అశ్రస్వత
స్సిద్ధకవిప్రాధోక్తిసిద్ధయోశ్శరప్రసారవైశాన్ద్యయోరభేదాధ్యవసాయః
౩౧ ॥ సంబంధేఽసంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి ॥ స్పష్టం ॥ అత్రాపి

స్వతస్సిద్ధకవిప్రాధోక్తి సిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయఉహ్యః- స
 వ్యాస్వపికవిప్రాధోక్తిజీవితత్వతాల్యేప్యదాహృతానాం చతస్మాణా
 సువాద్యవసాయములత్వం- నోదాహరిష్యమాణయోరితిమంతవ్యం ||
 ౨౨ || కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి|| తవేతి || అతివిభవపు
 షఁఁతిపుష్టతే - అశ్రయదాతదైవేతికార్యకారణయోస్సమకాలతా
 ౩౩ || తద్వ్యవస్థయముదాహరతి|| ప్రయాణేతి|| ప్రయాణపటహారవా

ధః|తదాదివయసాంనిధింపరివిముచ్యసోపత్రవం విమంతభవనే
 స్థితంవితనుతేస్తులక్ష్మీపణః|| అశ్రులక్ష్మీపతేస్సంధుబంధుసంబం
 ధేసత్వేవాసంబంధఉక్తః|| ౩౨||కార్యకారణయోరేకకాలతా
 యధా || తవదాశరథేశరథేగళితాస్తులితా నలాయదావిశి
 ఖాః| అతివిభవపుష్పవపుష్పనిగుశ్చతదైవరావణప్రాణాః ||
 ౩౩||కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయధా|| ప్రయాణప
 టహారవాన్తవపురారిశాతోదరీ రఘుప్రసగోచరీచరికరీతిభూ
 భృగ్గరీః|బుధేషుమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవి
 దధతేథతేప్రవద్యశఃకృపాసంస్పృశః|| ౩౪||సంప్రభ్యవమా

— ❀ అనన్వయాలంకారః ❀ —

లక్షణేభిన్నైనేతివిశేషణవ్యవత్యక్త మనన్వయాలంకారం ల
 క్షయతి||వికృత్యానన్వయఃప్రోక్తఉపమానోపమేయధోః |
 యత్రసదృశవత్త్వంతర నిషేధద్యోతనాయోక్తస్యో వోపమా
 నోపమేయభావఃప్రతిష్ఠాద్యతే తత్రానన్వయాలంకారః |
 గ్వయోఃఖిలూపమానోపమేయభావయోగ్యత్వేనాన్వయఃస
 నాస్తీత్యనన్వయత్వమన్వగ్ధం||యధా||ఉమ్మాలనేవదుష్టానాం
 ప్రిష్టానాంపరిపాలనే | రామోరామభివక్ష్యాణీమండలాఖండ

స్మరాజైత్రయాత్రాభేరినిదాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయాక
 రోఽపశ్యతీతియావత్ - హేనృపఅథకృపాసంస్పృశస్సదయానైదృశః
 పసవిదధతేఇతిపదద్వయమునువర్తతే - అత్రపూర్వోక్తరాధ్యయోరప్య
 తేషయోక్తిరిత్యభ్యుచ్చయః || ౩౪ || అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వక మన
 గ్వయంలక్షయతి || సంప్రతీతి|| ఉదాహరతి|| ఉమ్మాలనభితి|| నిగదవా

భ్యాతం॥ ౩౫॥ రూపకం లక్షయతి-అథాస్యేత్యాదినా॥ లక్షణం హ్యుక్తయో
తి- అన్యస్యేతి॥ ప్రకృతమప్రకృతేన రూపవతిక్రియత ఇతి లక్ష్యనిర్దుష్టిరి
త్యాశయోనాహ- రూపయతీతి ॥ ననూక్తప్రకారేణాభేదాపభైరనన్వయ
సాంకర్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ- అత్రాభేదస్యేతి- మాత్రశబ్దార్థమా
హ- వస్తుత ఇతి- విషయవిషయిణోశ్శబ్దోపాస్తత్వాదితిభావః- తహిణాక

—❀ రూపకాలంకారః ❀—

లోబధా॥ ౩౫॥ అథాస్యవిషయవిషయిణోరభేదప్రతీతిమాత్రే
ణరూపకాదిసాంకర్యమాశంకీత్యభిప్రాయోణోపమాల్పక్షణే
వాచ్యపదవ్యావర్త్యతయాచరూపకం లక్షయతి॥ విషయాని
హ్నవేనాన్యస్యారోపేరూపకం మతం ॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య
ప్రకృతః విషయమనపహ్నాయైవ యదారోపణం తద్రూప
కం । రూపయతి విషయితదన్యమాత్మనా రూపవంతంకరోతీతి
రూపకశబ్దప్రవృత్తిః । అత్రాభేదస్యప్రాధాన్యమాత్రం । వ
స్తుతోత్రాస్యైవభేదః । తేనానన్వయవ్యావృత్తిః । అతపివాప
పమ్యగమ్యతావాచోయ్యుక్తిశ్చ । అత్రవిషయానిహ్నవేనా
రోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్యారోప్యేణోపరక్త
త్వం వివక్షితం । తథాచవిషయానిరోధానాంచేన సందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నవానాం వ్యావృత్తిః । తేహం విషయస్యసం
దేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్ । అరోప్యేణైత్యనే
నోత్పేక్షాదేరుపమాదీనాంచ వ్యావృత్తిః । ఉత్పేక్షాదేరా
రోపవ్యతిరిక్తాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చప్రాగేవా
నారోపమూలత్వాత్ । అస్యాలంకారస్యారోపప్రాణత్వా
త్ । ఉపరక్తత్వమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యవచ్ఛేదః । త

థమత్రాపమ్యగమ్యతేత్యత్రాహ- అతపివేతి- భేదసద్భావాదేవేత్యర్థః
రూపమ్యగమ్యతావాచోయ్యుక్తిశ్చ- పూర్వోక్తానన్వయవ్యావృత్తి- సము
చ్చాయకశ్చకారః- అయంభావః- రూపకేవిషయవిషయిణోపుధక్కుబ్దో
పాస్తత్వేనాపమ్యస్య వాచ్యయమానత్వేవ్యభేదప్రధాన సాధమ్య-
వశాదాపమ్యగమ్యతాయ్యుక్తిస్సిద్ధేతి- విశేషణకృత్యమాహ- అత్రవిష

మానిహువేనేత్యాదివా - ఆరోప్యేణవిషయితా॥ తద్విభజతే - తత్తావ
 వితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్తేతి - ఆరోపవిషయవదారోప్య
 మాణా నామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశవ
 తిరూపకంలక్షయతి - యదాత్పితి - యథాయోగ మవయవావయవినో

త్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
 రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్ । అతస్సర్వేభ్యస్తాని
 దృశ్యమూలాలంకారేభ్యోపిక్షపవాస్యాలంకారస్యవిషయః॥
 తత్తావత్ప్రివిధంసావయవంధిరవయవంపరంపరితంచేతి । అవయ
 వావయవిసాకల్యవృత్తిసావయవం । అవయవతోనిష్ఠాగ్రితమ
 వయవిమాత్రపర్యవసితంధిరవయవం । పరంపరాస్యసంజాతేతి
 పరంపరితంసావయవంద్వివిధం । సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
 వర్తిచేతిధిరవయవంచద్వివిధం । కేవలంమాలారూపంచేతిపరం
 పరితంచద్వివిధం । శ్లిష్టశబ్దనిబంధనమశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంచేతిద్వి
 విధస్యాపిపరంపరితస్యకేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
 డ్యేరూపకమష్టవిధం । తస్యసమస్తవస్తుభేదేనద్వైవిడ్యేషో
 డశవిధత్వం । తత్ర యదారోప్యమాణమనేకమవయవావయవి
 భావేనావస్థితంశుక్తియోపస్థాప్యతేతదాసమస్త వస్తువిష
 యంసావయవం । యదాతుకించిచ్ఛ్చిత్వాకించిదధాచ్ఛోపసీ
 యతేతదైకదేశవర్తిః, తత్రాగ్ర్యంయథా॥ ఛిన్నేంద్రాగ్రిశిరో
 రసార్ద్రపటకైస్తతంధరోచైవరస్మద్ధారాతైలఘ్నతైస్త
 వాసిరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌకింబ్రూమోరఘునాథవీరఘ
 చినాదక్షిణంనాదస్థితంమర్వారశ్యమితోమహాస్పహుముఖ
 స్త్రైలోక్యైఃపజ్వరిః॥ బహుముఖోగావణః బహుప్రకారశ్చ ।

రేకదేశస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యామేకదేశేవగ్రతఃప్రత్యేకదేశవర్తిత్వం -
 అతవిషయమస్తుటపాదాః॥ శ్రోతాఆగ్ధాశ్చతేయస్త్రిన్నేకదేశవివర్తితదితి
 ఏకదేశేపిశేషేణవర్తనాదేకదేశవివర్తితవిధః ౬. సమస్తవస్తువిషయము
 దాహరతి॥ ఛిన్నేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ బహుముఖఃప్రత్యేకత్వస్వయంవ్యా
 కరౌతి - రావణోబహుప్రకారశ్చేతి - తావజ్వరవిశేషణత్వేబహుప్రకార

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్ణరూపకముదాహరణి॥ శుంభదీతి॥ వ్యా
కృతమేతత్॥ ౩౭॥ ద్వివిధంసావయవముదాహృత్యకేవలనిరవయవముదా
హరణి - ముఖ్యదుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరణి -
ఆమేడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౯॥ పరంపరితంబక్షయతి॥ రూప
కేతి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తం - అతపవపరంపరాస్యసంజాతా

అత్రఖడ్గస్యవైద్యత్వంనిరూప్యతదుచితావయవనిరూపణాత్స
మస్తవస్తువిషయతా॥ ౩౬॥ ద్వితీయంయథా॥ శుంభచ్ఛం
దాలశైలావిరళపరిగళద్దానధారారుణాభిభావ్యతూజ
ర్రథాంగస్యసురహరియుతాస్యర్రఖడ్గావృతానిఅకణ్డాకృ
ష్టచాపమృతనిబిడతరోచ్ఛండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాక
రాళోదహతిరఘుపతిరైవరిసేనావనాని॥ అత్రావయవరూప
ణాదెవరామస్యాగ్నిత్వేనరూపణంగన్యతత్తత్వేకదేశవృత్త్యం
౩౭॥ కేవలనిరవయవంయథా॥ ముఖ్యంయంరామచంద్రస్యయే
ధ్యాయంతిసరంతరం॥ అపారఘోరసంసారపారావారంత
రంతే॥ అత్రముఖ్యస్యేందుత్వంసంసారస్యసాగరత్వంచని
రూప్యతే॥ నతుతదవయవాదికంకించిన్నివేశ్యతే॥ ౩౮॥ మాల
యాయథా॥ ఆమేడితంసురతరోఃప్రతిబింబమిందోర్భేదస్సప
ర్వసురభర్వికృతిర్నిధీనాం॥ ద్విత్వంరవేపరిణతిఃప్రసవాయు
ధస్యమూర్త్యంతరంమురరిపోజయతీహరామః॥ ఇదంనిరవ
యవంమాలారూపకం॥ ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్॥ ౩౯॥
రూపకహేతురూపకంపరంపరితం॥ తత్రక్షిప్తశబ్దనిబంధనంకేవ
లంపరంపరితంయథా॥ చరంతమంబరేదృష్ట్వారామేణపేరితం
ఖగం॥ అహీనావైరిణాభీత్యాముంచంతిసగరాణ్యహేమా॥ అ
త్రబాణస్యతాత్త్వత్వేననిరూపణంతూక్రిణాంసర్వత్వేననిరూ

పరంపరితమిత్యన్వర్థతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వాద
నేకరూపకసాపేక్షేనమస్తవస్తువిషయేనాంతర్భావః - యథాహవిద్యా
నాథః - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యససమస్తవస్తువిషయేంత
ర్భావశ్చితి॥ ఇదిపరంపరితముదాహరణి॥ చరంతమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేత

త్ ॥ ౪౦ ॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి ॥ కబంధఃకబం
ధాసురవివకబంధముదకంతదాడుంబరస్యగ్రీష్మః - తారాపతిర్వాల్మీకిః - సప్త
చంద్రస్తస్యదివాకరః-యుభ్యంతోభూభరా రాజాన పవతాద్యశాః పర్వ
తాః లేషాంజంభారిః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టకెవలపరంపరిత
ముదాహరతి- శ్రీరామేతి॥ స్పష్టం ॥ ౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంసాధ

ణంచహేతుహేతుసద్భావాపన్నేతిపరంపరితం॥ ఉభయత్రా
పిశ్లేషాల్లసనాశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వంపకవారమేవరూపణాతే-
వలత్వంచ॥ ౪౦ ॥ ఇదంచాలయా యథా ॥ కబంధాడుంబరగ్రీష్మ
స్తారాపతిదివాకరః॥ యుభ్యమ్భూధరజంభారిర్భూసతేభరతా
గ్రజః॥ అత్రరామస్యగ్రీష్మత్వాదిరూపణం - కబంధతారాపతి
భూభృతాంకబంధాసురవానినృపాణాంజలచంద్రగిరిత్యేన
రూపణేకారణంజాతమితిపరంపరితత్వం॥ శ్లేషసముల్లసనాశ్లి
ష్టశబ్దనిబంధనత్వం॥ ఏ కస్యరామస్యానేకధారూపణాంతాలా
రూపత్వంచ ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంకెవలంపరంపరితం
యథా॥ శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః॥ విద్వన్నే
త్రచకోరాణాంవితనోతికురూహలం ॥ అత్రరామముఖస్య
చంద్రత్వరూపణం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణేహ
తురితిపరంపరితత్వం శ్లేషాథావాదశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం॥ స
కృదేవరూపణాతే-వలత్వంచ ॥ ౪౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్ట
శబ్దనిబంధనం పరంపరితంసాధర్మ్యవైధర్మ్యణాపి సంభవ
తి ॥ యథా ॥ వాత్యాదైత్యాంబుదానాంవిబుధగణవిపద్భ్యోగి
నాంవైనతేయాః పాపాగ్నినాంపయోదాఃప్రతిభటకరిణాం
ప్రక్రమాఃపాకలానాం ॥ కుల్కాలక్షీలతానాం కవికుముద
రుచాంకందళాఃకౌముదీనాంకల్యాకల్యాత్కౌనాంపటుతర

రశ్మవైధర్మ్యభ్యాముదాహరతి-వాత్యాదితి॥ పాకలోగజరోగవిశేషః-క
ల్యాత్కౌనాంపాపరూపాణాంపటుతరతమసామంధతనుసానాం- కల్యా
ఉషఃకాలభూతాః-యద్యపికల్యశబ్దస్యప్రత్యూష పరత్వేనపుంసకత్వమే
వ- తథాపినిఖలవిద్యానిష్ఠాతఃకవిరేవాత్రప్రమాణం - అత్ర కేళీనాలవా

త్యాత్వా ద్యారోపణం దై త్యాదీ నామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితి పరం
పరిత్యజ్యం వా త్యాదీ నామంబుదాదిని ధృత త్వాద్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీ నాం
లతాదిప్రవర్తక త్వాత్సాధర్మ్యమితి బోధ్యం - చతుర్థః పాదే పునర్వైధర్మ్యం
॥ ౪౩ ॥ పరిణామం లక్షయతి-ఆరోగ్యేష్యతి-లక్షణం వ్యాకరోతి - య
త్యేతి॥ నాపి సమాసోక్తా-కుగ్రాత్యాహ- ఆరోగ్యమాణస్యేతి - అయం భా

తమసాంకేళయో రావక్ కీర్త్యేః॥ అన్తపూర్వాస్థైరేవైధర్మ్యేణో
క్షరాగ్ధేసాధమ్యేణ చ ప్రవృత్తిరితి ప్రవృత్త్యం । ఏవమప్తవిధ
మపి కూపకం నిరూపితం । అన్యైస్తాభదాః పృథక్స్వైచిత్ర్యా
భావాన్మనిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అదై త్తక్షణవ్యావర్త్యానాం

—* పరిణామాలంకారః *

పరిణామాదీనాం ప్రమాల్లక్షణాన్యాహ ॥ ఆరోగ్యమూర్త్యావి
షయః పరిణామం భజేద్యది । ప్రకృత్యాహోపయోగాయ పరిణా
మస్సతుద్విధా ॥ యత్ర విషయః ప్రకృతకారోపయోగాయా
రోగ్యాకారేణ విభజితః ప్రపరిణామాలంకారః । సచాయం
రూపకం లభ్యవతి । తప్రహ్యరోగ్యస్య ప్రకృతోపరంజకత్వ
మాన్యశ్రోతత్వాత్ । ఇవముచితం భవతి । యత్రోగ్య
మాణస్య ప్రకృతోపరంజకత్వమాన్యశ్రోతరూపకం । యత్ర
ప్రకృతకారోపయోగాయారోగ్యాన్తనావిషయస్య పరిణతి
స్త్రప్రపరిణామభి॥ నాపి సమాసోక్తా । ఆరోగ్యమాణస్య ప్రకృ
తోపయోగిత్యేపి వాచ్యత్వాభావాత్ । అయం సామానాధిక
రణ్యనై యధికిరణ్యాభ్యాం ద్విధా భవతి ॥ యథా । బోధాయవి
రుధలక్ష్యై నష్టాయాశముఖాపదస్తాయాః । భవతో గారు
డమంత్రాజయంతే రామచాపటంకారాః ॥ అన్తదనుస్థాన
ధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమూర్తాప్రబోధనరూపప్రకృతోపయో

పః-ఉభయప్రారోగ్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యతాత్వేపి భవద్భావో
మంతావలేభ్యుదినమాసోక్త్యాద్యుగాహరిణే స్నారోగ్యమాణానాం చం
ద్రాదీనాం వాచ్యత్వాభావదైవక్షణ్యునితి ఉదాహరణి- బోధాయ
తి॥ దశముఖపవాహిస్తేనీకస్తాయాః ॥ లాఘవాచకం పాఠభేదావలంబనం

వై యధికరణ్యమస్యాత్మైవదర్శయతి-భవత ఇతి ॥౪౪॥ అపహ్నవంలక్ష
యతి-నిషి ధ్యేతి॥ శ్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి॥ శ్యామేనీలవర్ణైర్యో
మేనవస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతాసమాచ్ఛదితా-మహాశయ్యైత్యప్రకృ
తారోపః-నాంబరమితిప్రకృతనిషేధః- ఎవముత్తరత్రాప్యారోపనిషేధౌ
బోధ్య-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమండల
మైందవమితిప్రకృతనిషేధః-సోపానహిరోపలగ్నత్యప్రకృతారోపః- దాన

గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో
గారుడమంత్రాశ్చపటంకారైరితిపాఠే ఇదమేవవై యధిక
రణ్యోదాహరణంచ ॥౪౪॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

—* అపహ్నత్వలంకారః *—

తారోపణంభవేత్ । తత్రాప్రహ్నత్వలంకారస్సత్రిధాపరికి
ర్తితః॥ఆరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదిశబ్ద
ప్రయోగాచ్చ॥ శ్రమేణయథా ॥ శ్యామయోమసమాస్తృ
తారఘృపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యానాంబరమస్త్ర
జాతికలికాఃషిష్టానతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమర
జఃపూర్ణా నరాకాశశీతన్మధ్యమృగనాభిక్లప్తపటకస్తా మోన
చాయంమృగః॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంరఘృపలేకీర్త్యం
గనాయారయాదావైరించపదం సముజ్జగమిమో సోపానహి
రోపః॥ నాంకోయంతవదానవారిలహరీసంసిక్తసర్వంసహ
సంచారాంచితపంకవచరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥
కాళిందీత్వాంసేవతేఖడ్గరూపానోచేదేవం రామతత్సంగమే
న । స్వర్వాహిన్యాజేవనానాంకథంస్యాన్వృద్ధిస్సూర్యానం
దహేతుశ్చనస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసమృతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహర్యా ఉత్సర్గజలప్రవాహేన సంసిక్తాయాంసర్వంసహాయాం
సంచారేణాంచితః కీర్తికాంతాయాఃపాదలగ్నఃపంకవచ ॥౪౬॥ కాళిందీ
తి॥ఖడ్గరూపాఖడ్గవ్యాజా - స్వర్వాహిన్యాగంగాయాజేవనానాంజలా
నాం - అన్యత్రదేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యానందస్యహేతు
స్సూరిణామానందహేతుశ్చ॥౪౭॥ సందేహంలంకారంలక్షయతి - కవిస

స్తుతేతి॥ తత్రహీతి-సాధారణధర్మస్యస్థాల్పాద్యోవబోధస్తస్యసభీ
 చీనేనసహచరేణసహితేనేతియావత్ - స్వరసవాహిత్యాత్సరసప్రసారి
 త్వాత్॥ఉదాహరతి-సచేతనేతి॥వ్యాఖ్యాతఘేతత్॥ అత్రకమనీయకాం
 త్యాదిగుణసాదృశ్యా త్నీతాకాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సుం
 దేహస్యతావన్నాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అ
 త్రేతి॥౪౮॥ అసావిత॥అసారామఃఅంభోధిఃకిం-సోంభోధిఃగఃభీరోపివిత
 రణిభావంవదాన్యత్వంనభజతే-అయంతుభజతే - కింత్వంభాధిర్విగతా

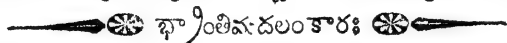
—❀ సందేహాలంకారః ❀—

విషయాయదా । సందిగ్ధౌభవతస్తత్రసందేహాలంకృతిస్త్రీ
 థా॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషోవేత్వా
 దిసందేహవ్యావృత్తిః । తత్రహీసాధారణధర్మవబోధసభీ
 చీనేనవివేచకధర్మగ్రహణసందేహస్య స్వరసవాహిత్యా
 త్ ఇహాతునానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతుకవిస్సప్ర
 తిభావశయేనవణయితుంసాదృశ్యదర్శనేన సందేహ ముపని
 బద్ధాతి॥సాత్రివిధాశుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచే
 తి॥ త్రమాద్యథా ॥ సచేతనాకాంచనపుత్రికావాశేరీరిణీమ
 న్నథవాతురీవా । సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావాసజానేర
 ఘువీరపార్శ్వే॥అత్ర సందేహమాత్రస్యపర్యవసానాచ్ఛుద్ధ
 త్వం॥౪౮॥అసావంభోధిః కింసవితరణిభావంనభజతేమహాదే
 వోయంకింసవహతిశివామిశ్రితతనుం॥ విధాతాకింవాయంస
 హికలితవాన్నాభిజనసంవిచిత్యేథంరామందధతికవయస్సం
 శయధియం ॥ అత్రసాధారణధర్మాతి క్తవిశేషధర్మోల్లేఖా

‘స్తరణయో యస్తాత్సవితరణిస్తస్యభావంతరీరాహిత్యంనభజతే - గాం
 భీర్యతౌల్పాశ్చంశయ్యవితరణిత్వరూపవిశేషధర్మసంబంధాత్తాదృశ్యం శ
 యోనివర్తతఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - సమహాదేవఃశివైః కల్పాజైరమి
 శ్రితాంతగుంవహతి- అయంతుశివైర్మిశ్రితామేవతనుంవహతి - పరంతు
 మహాదేవశ్శివయాపార్వత్యామిశ్రితాంతనుం - సవిధాతాఅభిజననం స
 ము-ల.ప.సూరింసకలితవాన్ - అయంతుకలితవాన్ - కింతువిధాతానా

భౌజనసం || ౪౯ || భానుకితి || సభానుభోః మాగ్గచతురౌన- అయం
తుభోగమార్గ చతురః- కింతుసభానుః భోగానాంభోచతురౌన మాగ్గచ
తురః- తంపావకంసర్వస్త్రిసమస్తకార్యేష్వనామసమగ్ధ-ఎవంత్యలం
సమర్థం- అన్యత్రానలశబ్దవాచ్యః - ౬ దేనమందబుద్ధిః జలేనచ- స
చంద్రఃవసుధాయాస్సమైక్యంనాంహంయతి- అయమహారయతి- స

స్నిశ్చయగర్భాత్వం ౪౯. భానుకింసభోః మాగ్గ- చతురః
కింపావకాయంజనాన్వికాస్యనల తమాహుంసచ తు
యోజదేనాప్యసా- కించంద్రస్సచవో- మైగ్గసంభాస
మోదమంకూరయత్యేవంరామమవేత్సనిర్మలగుణైః పశ్చా
ద్వినిశ్చిన్వతే || అత్రపితేపథగ్తోల్లేఖమాత్రాతరకణాంతేన
జైర్నిశ్చిన్వతత్తత్తనిశ్చియోరరీకారాదయంస్నిశ్చయాంతస్సం
దేహః | సచసభోగేత్యాదీనైపదోపాత్తానాం తత్తదర్థా
నాంభేదేసత్యభేదాద్య ఏసాయరూపాతీతయోక్త్యనుప్రా
ణితత్వత్వంగాంగీభావేనసంకరః సూర్యాదివ్యతిరేకస్సన్భవ
వ | కించనిరతిశయితేజస్విత్యాదిశాలితయాసూర్యాదిరూప
తాయామేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్యత్రీయమాణస్యత్రీ
రామచంద్రవిషయేఽన్తర్వచసీయాతీశాయితారూపవిశేషాత్మే
పకత్వాదాత్మేపాలంకారిప్రభేదః | అపిచంద్రసిద్ధేనరవిశశిక్యశా
నుష్ఠేకస్యాపిరఘుపతితుల్యతానాభూతిముతాన్యేషులేజ
స్విష్యతికైముత్యవశేన దండాపూపికాస్ఫురై రథాప
త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంస్పృష్టిరిత్యలంప్రపంచే

భ్రాంతిమదలంకారః

స || ౫౦ || కవిసమ్మతసాధృశ్యాద్విషయేపహితాత్మని | ఆరోప్య

తునవయాసుధయాసమ్మోదమానందం || అత్రనిశ్చయాంతత్వందర్శయతి
అత్రేతి || అపిచాత్రసంకరసంస్పృష్ట్యాద్యలంకార సదృశవోభ్యుచ్చయతి
త్యాశయేనాహ- సచేర్యాదినా || శ్రీరామచంద్రవిషయేశ్రీరామచంద్ర
రూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యంతద్వశేన- దండభతుణాదపూప. భతు
ణమథ్థాదాపతితమితిద్వదాపూపికాతస్యాస్సంస్ఫురైః || ౫౦ || భ్రా

లిమదలంక రంలక్షయతి - కవిసమ్మతేతి || ఉదాహరణి- దుక్రీతేతి|| దుక్రీతస్యాపరీతస్యకనకస్సగుగివరుగ్యస్య తేన-స్వర్ణాగభ్రాంతిఃమేరువర్వతభ్రాంతిః- అప్రత్యేలాంతగాణాఃషయన్వం - మేరోర్విషయత్వమిష్టేయం - అప్రకవిసమ్మత సాదృశ్యాద్యన్వేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్చక్రీఃజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రేతి, ౫౦ || స్మరణాలంకారంలక్షయతి - సదృశేతి|| సదృశాదృప్తదింతాద్యాః

గోచరాధీశ్వైత్యాద్యాభ్రాంతిలిమదలంకృతిః || అతస్మింస్తద్గ్రహణాభ్రాంతిస్తద్వాన్భ్రాంతిమాన్||యథా|| స్రుతకనకరుచారానప్రతాపతపనేరూపితాకృశిషు | స్వర్ణాగభ్రాంతిరభూత్వర్నారీణాంసమస్తశైలేషు|| అస్రవిసమ్మతసాదృశ్యాద్యన్వేన చాకచక్యాదితౌత్వేన జాయమానరజతాదిభ్రాంతినివృత్తిః | అరోపఃషయస్యాత్రభ్రాంతిగమ్యత్వాదేవారోపముం నస్వాలంకారవైలక్ష్యం | విరోధాభావాచ్చనసంఘాతాత్పరః | కవిసమ్మతసాదృశ్యమూలత్వేవ్యస్య తత్త్వోల్లేఖాభావాన్నస్మరణాంతర్భావః || ౫౦ || స్మరణాలం

స్మరణాలంకారః

కారస్తు|| సదృశాథానుభూత్యాన్యస్మరణేస్మరణంమతం || సదృశపదేనాదృష్టాదిజగితస్మరణవ్యవస్థేదః||యథా|| దుక్రీతకనకోజ్వలకాంత్యా రామభుజం ఓత్త్యసీతయాగ్నిప్తం | చంపకలతయాకిలితంస్త్రుంతిమునయస్తమాలతరుకాండం || ౫౧ || సనుభవతుభ్రాంతిమతోపహ్నవాదిభ్యోభేదః | ఉల్లేఖాతర-

— ఉల్లేఖాలంకారః —

థంభేదభిచేదుచ్యతే || ఉల్లేఖోబహుదైకస్యబహుభిస్సన్యస్తృతిబీజస్యబోధకాభినిన్యాయేనసదృశానుభవాత్పుగ్వానుభవజగితసంసారోద్బోధేనలిసదృశవస్త్యంతరిస్తృతిస్త్రురణాలంకారః- సాదృశ్యవ్యతిరక్తాదృష్టాదినిమిత్తత్వేనాయమలంకారభిత్వాశయేనాహ - సదృశపదేనేతి|| ఉదాహరణి-దుక్రీతేతి||తమాలతరీఃకాండంశాఖాం|| ౫౧|| ఉల్లేఖాలంకారంలక్షయతి- ఉల్లేఖిభి|| వ్యాచస్తే- ఏకేపవేతి || ఆయంభా

పః గ్రహీతృగ్రహేణ పాపాదిభిరేకస్యవస్తునోనానాధర్మయోగా దనేకభౌ
 ల్లెఖననిధారణములైఖాలంకారభితి॥ ఉదాహరణి- ధర్మభితి॥ కూటేనక
 పటేనమాయయావాకతోరాణీకృత్యానియేషాంతేతథోక్తాః-కూటంయం
 త్రైస్యతేరాశౌనిశ్చలేలోహముగ్ధరే॥ మాయాద్రిశృంగయోస్తుచ్ఛేదీసీరా

న్నిరూపణం॥ ఏకపవాగ్ధోనేకగ్రహీతృభిరనేకభోల్లిఖ్యతభి
 యతోస్సయములైఖాలంకారః॥యథా॥ ధర్మశ్శరీరభృదసావి
 తిధర్మనిష్ఠామూతోనయోయమితిమంశ్రకళాధురీణాః॥ కా
 లోద్విటీయభితికూటకతోరకృత్యాఃకైవల్యమిత్యపరతాఃకల
 యంతిరామం॥ఉపరతాముముక్షవః॥ అత్రానేకభౌల్లిఖ్యత
 భిత్వనేనభాగ్రితిమద్వ్యవృత్తిః॥ భాగ్రితిమత్యనేకభౌల్లిఖా
 భావాత్॥ అనేకైర్గ్రహీతృభిరేకస్యనేనాతిశయోక్త్యపో
 హః॥తత్రానేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్॥ నచప్రకృ
 తేప్రకృతారోపరూపరూపకేతర్భావశృంక్యః॥ తస్యప్రకృ
 తోపరంజకత్వమాత్రేణోజ్ఞానాత్॥వస్తునస్తాద్రాప్యేషునర
 స్యప్రవృత్తిః॥౫౩॥ ఏవంతావదుపమాలుక్షణే, లోకసిద్ధేన
 భిన్నేనేతిచ విశేషణద్వయంవ్యావర్త్యత్రేత్రాద్యలంకారని

—❀ ఉపమేయోపమాలంకారః ❀—

రూపణముఖేనవ్యాఖ్యాతం॥అథునాయదైకవాక్యవాచ్యంస్యా
 దితివిశేషణంవ్యాఖ్యాతుంతద్వ్యవర్త్యోపమేయోపమాలం
 క్షయతి॥ ద్వయోఃక్రమాద్భవేతాంచేదుపమానోపమేయతే॥
 వాక్యద్వయేనోపమేయోపమాసాకథితాద్విధా॥ అశ్రవా
 క్యద్వయవిశేషణేనోపమావ్యవచ్ఛేదః॥ అత్రోపమానోపమే
 యయోర్నిధిఃపర్యాయేణతాదృక్తాకల్పనముభయాతిరిక్తస
 దృశవస్తుభావభవననాయ॥ ఇయంద్విధాప్రవర్తతే॥ ధర్మ
 స్యవస్తుప్రతివస్తుతయానిదేశేన సాధారణ్యేనచేతి॥

వయనదంభయోరితివిశ్వః - కైవల్యంమోక్షం॥ ౫౩॥ అథోపమేయో
 పమాలంకయతి-ద్వయోరితి॥ధర్మశ్శరీ- ఏకస్యాథస్యశబ్దద్వయేనాభిధా
 నంవస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ఉదాహరణి-కులిశేతి॥స్వయంవ్యాకుర్వయో

జయతి - ఇహతి || స్వత్రవిశేషణద్వయోపసమాసభేదేనప్రత్యేకమథ
ద్వయోపపాదనాత్కథంవస్తుప్రతివస్తుభావఇత్యాశంక్యసమాధత్తై - త
తశ్చాత్మైతి || అయంభావఃకులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోపాత్తస్యసమా
సభేదభిన్నస్యాప్యథద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయవశాదేకత్వేనాభిన్న

క్రమాద్యథా || కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీ
మకరః | ఇంద్రఇవరామచంద్రోవిరాజతీంద్రోవిరామచం
ద్రఇవ || ఇహరామస్యోపమేయత్వేకరవాలఃకులిశమివేత్యుప
మితసమాసాశ్రయణైసబాహువిశేషణతా || రామకరేకులిశా
సంభవాత్ | ఇంద్రవిశేషణత్వేతుకులిశంకరవాలఇవేత్యుప
మితసమాసః | ఇంద్రస్యోపమేయత్వేతూర్జీవిశేషణమేవం
ద్రప్రవ్యం || తతశ్చాత్మభిన్నయోరపిధర్మయోరతిశయోక్తి
మహిమ్నైతయాఽధ్యవసితయోర్వారద్వయోపాదానేన
వస్తుప్రతివస్తుభావోనవిరుధ్యతే | వారద్వయోపాదానంచా
త్రసమాసద్వయేనస్వీకారాత్ || ౫౪ || శ్రీరామచంద్రభవ
తఃకరుణావరుణాలయ | ప్రతాపస్సూర్యవత్తిక్కుస్సూర్యోభా
తిప్రతాపవత్ || అత్రతిక్కుత్వంసాధారణధర్మఇతిసాధారణ్యేనే
యముపమేయోపమా || ౫౫ || ఉపమానోపమేయప్రతిపాదక
వాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేనధర్మనిర్దేశసామ్యేనా
స్యప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశంకీతితాలక్షయతి || య

—శ్లోకప్రతివస్తూపమాలంకారః శ్లోక—

త్రవాక్యద్వయేవస్తుప్రతివస్తుతయాభవేత్ | సామాన్యధర్మ
నిర్దేశఃప్రతివస్తూపమామతా || యత్రహ్యుపమానోపమేయ
ప్రతిపాదకవాక్యద్వయేసామాన్యధర్మః కథితపదస్యపునరుక్త
దోషగ్రస్తత్వాచ్ఛబ్దాంతరేణోపాదీయమానఃప్రకృతాప్రకృ
తయోరౌపమ్యంగమయతిసాప్రతివస్తూపమా | ఇయంసాధర్మ్య

యోరేవధర్మయోర్భిన్నవదోపాత్తత్వంసిద్ధ్యత్యేవేతివస్తుప్రతివస్తుభావ
స్యనక్షతితి || ౫౪ || సాధారణ్యేనోపాదానరతిశ్రీరామేతి || స్పష్టం || ౫౫ ||
ప్రతివస్తూపమాలక్షయతి-యత్రేతి || ఉదాహరణి-జామదగ్నేతి || యో

జయతి- అత్రేతి ॥ గ్రసనగిశనపదాభ్యాంసంహరణమాపః ప్రభుపటుప
దాభ్యాంసామర్థ్యరూపశ్చేతివివేకః॥ ౫౬॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-రా
మస్మేతి॥ విపాటాః కేవలం బాణావివన్ధ్యసంహనఖరానంతరాస్మసంహ

వైధర్మ్యాభ్యాంప్రసర్తతే సాధర్మ్యేణయథా॥జావదగ్మ్య
ప్రతాపాగ్నిగ్రసనేరాఘవఃప్రభుః । కాలమాటానలజ్వ
లాగిశనేఘోర్జ్వలఃపటుః॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయ
వర్తిభ్యాంగ్రసనగిశన పదాభ్యాంప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభి
న్నావేవ సంహరణసామర్థ్యరూపాధర్మైస్త్రియమాణౌప్ర
కృతాప్రకృతయోరామహారయోరోపమ్యంగమయతః॥ ఉప
మేయోపమాయా త్వోపమ్యపృథాన్యత్వం ధర్మయోశ్చస్య
తోభిన్నయోరేవాత్యయోక్తవశోదభేః॥ ఇహతుల్యభయ
వైపరీత్యుచిత్యయోర్మహాభేదః । అస్యవస్తుప్రతివస్తుభా
వోపజీవితయా బింబప్రతిబింబ భావోపజీవినోద్భవ్యంతాలం
కారాద్భేదస్సన్నిటవ॥ ౫౭॥ వైధర్మ్యేణయథా॥ రామస్య
కేవలమకుఃత దశాస్యకః ౬ వాటీ-పాటనఃకథా పటవోవిపా
టాః॥ భేష్టంపిరణ్యకిశిపూ గ్రభుజాంతరాళంకోన్యోన్యసిం
హనఖరాన్విభజాంతరాం ॥ అత్రోపవైధర్మ్యేణంగముసిం
హనరసింహయోరోపమ్యంగమ్యతే ౫౮॥ విచారానుబింబభావా

—* పృష్ఠాంతాలంకారః *

శ్చేదుపమానోపమేయయోఃసాధర్మ్యంప్రథగాదిష్టంపృష్టం
తోద్విధామతః॥ అస్రవ్యకృతాధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోప
మాప్రతివస్తూపమాభ్యాంవ్యవచ్ఛేదః । భిన్నయోరేవధర్మ
యోర్వాక్యద్వయే వారద్యయోపాదానాప్రకృతాప్రకృ
తయోరోపమ్యావగతౌద్భవ్యంతాలంకారః । దృష్టౌ తోనిశ్చ
యోతేతిద్భవ్యంతోన్వగతః॥సోపిపూర్వవద్విధా॥యథా॥ర
ఘునాధవవశక్త్యయగపద్ధారిన్యదారణేషమమాం రవిరేకీపవ

నఖాన్వినా - అన్యఃకోలంకస్సనుద్ధః-విభజ వివిద్యన్దిశ ॥ ౫౮॥ దృష్టాం
తలక్షయతి- బింజేతి॥ బింబానుబింబభావాన్బింబప్రతిబింబభావాత్ ॥

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథఇతి॥ ౫౫ ॥ వైధమ్యేణోదాహర
తి- రేరాక్షసాఇతి॥ ౫౬ ॥ అథతుల్యయోగితాలంకరయతి- ప్రకృతావాచితి॥

దక్షస్సకృదఖలధ్వాంతసంతఃస్వంసే॥ అత్రరఘునాథదినసా
ధయో ర్భింబప్రతిబింబభావేనాపమ్యం గమ్యతే । దారి
ద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయోర్భిన్నధర్మత్వాద్భింబప్రతిబిం
బభావః॥ ౫౫ ॥ రేరాక్షసాఃసలాయన్వమయమాయాతిరాఘ
వః॥ తావచ్యుతిభిద్యోతామావన్నద్యమణిద్యుతిః ॥ అత్ర
యథారవేరుదయాః స్థద్యోతాపగనుస్తథా రామాగమాదసు
రః॥ రానభితు్యపమా వైధర్మ్యేణగమ్యతే ॥ ౫౬ ॥ ఏవంగమ్యా

—* తుల్యయోగితాలంకారః *

పమ్యానాంతుల్యయోగితాదీనాంభేదోబోధవ్యఇతి తల్లిక్షణా
న్యాహ ॥ ప్రకృతానాంతథాన్యేషాంతుల్యధర్మానుబంధతః ।
ఔపమ్యంయదిగమ్యేనసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రప్ర
కృతానామప్రకృతానాంవాతుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతేసాతుల్యయోగితా । ఇహప్రకృతాప్రకృతానాంవ్య
స్తానామేవప్రయోజకతాస్వే కారాత్ప్రకృతా ప్రకృతసము
దాయప్రయోజ్యాదీపకాద్వైలక్షణ్యంవర్జితం । ధర్మస్య
క్రియాగుణరూపతయాద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకా
రస్యకేచిదూచః । అపరేతుద్రవ్యగుణకర్మణాంతదభావా
నాంపక్షణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన
ద్వాదశవిధత్వే సస్యస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి ॥ య
థా ॥ డిండిరపాండురారామకీర్తయశ్చగుణాశ్చతే । అంత
ర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంవరంతినిరర్థభాః ॥ అత్రప్రకృ
తానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభా
వరూపైశ్చ ధర్మైష్టప్రకృతౌపమ్యంగమ్యతే । పాండురత్వం
గుణః । బ్రహ్మాండానిద్రవ్యాణి । సంవరణంక్రియా । నిరర్థ

ఉదాహరతి- డిండిరేతి॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదభావాఅపీతి- పాండుర
గుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండురూపద్రవ్యప్రతిబంధకాభావః - సం

చరణక్రియాప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౬౦॥ అప్రకృతకుల్యయోగితా ము
దాహరతి- గాంభీర్యేణైతి॥ జీవనానిజలానిపాశ్రాశ్చ॥ యోజయతి - అ

భాగితప్రతిబంధకాభావః । ప్రతిబంధకత్వంచ ప్రవ్యాదిత్ర
యస్యాపి సంభవతీతి తదభావా అపి త్రయభిషణ్ణాముదాహ
రణం ॥ ౬౦ ॥ గాంభీర్యేణరఘూద్వహేనవిజితాస్సప్తాపిపా
థోధయః । పాశ్రయోనిస్సృతజీవనాహృదివివృద్ధౌర్వాగ్నిచిం
తానలాః । త్యక్తైత్యగుణేనపాండురముఖాడిండీగపిండవృ
లాత్రుంపంతు సతతం మనాగపిదృశిం నాద్యాపి విందంత్య
శ్చ॥ అతోపమానత్వేనాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
ప్రవ్యాదివద్ధర్మైః పరస్పరమాపమ్యంగమ్యతే । తత్రనిస్సృ
తజీవనాభివ్యవేనప్రవ్యాభావరూపోధర్మకథితః । హృదివివృ
ద్ధేత్యాది నాద్రవ్యరూపః । త్యక్తైత్యగుణేనేతిగుణాభావరూ
పః । పాండురముఖాభిగుణరూపః । కంపంతభిక్రియారూపః ।
భృతినసంవిదంతీతిక్రియాభావరూపభిషణ్ణాముదాహరణం ॥
౬౦॥ ప్రకృతానాంచేతరేషామపమ్యంగమ్యతేయదిసమాన

—* దీపకాలంకారః *—

ధర్మసంబంధాద్దీపకంతస్తుషడ్విధం॥ ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీసమానో ధర్మోయతోపమ్యం దీపయతి తత్రదీప
కంతత్రసమానధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యగుణక్రి
యాస్వరూపేణద్వైవిధ్యేషషడ్విధత్వంకేవిదూచుః । తద్విచా
రచారుచేతసాంనాంతరంగమాలింగతి । ధర్మస్యాదిమధ్యాంత
గతత్వభేదేనకావ్యచారుతాయాంవిశేషాదర్శనాత్ । అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతరాణ్యపికి
మితి నాజీగణన్ । తస్మాన్నప్రాథమికంత్రైవిధ్యమాదరణీయం
నాప్యంతరంద్వైవిధ్యం । ప్రవ్యాదిభేదేనధర్మస్యషడ్విధ్యో
క్తేః । తస్మాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధీసమానధ

ప్రత్యాదితా॥ ౬౦॥ దీపకంలక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరోతి -
ప్రకృతేతి॥ తత్రేషషడ్విధత్వం॥ ఉదాహరతి- వికటేతి॥ వికటముద్వేలంయ

భాతధానటతోమహానటస్యజటాటవికాయాంయాతటిసీగంగాతస్యాజల
భరపవరంగస్తస్త్రిరంగంతో విచలంతడుగుభంగియక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్నస్యర్రవ్యాదిరూపేణభేదేషడ్విధత్వాత్తదాలంబనస్య దీప
కస్యాపిషాడ్విధ్యంవస్తుంయుక్తం॥యథా॥వికటనటత్తహానటజ
టాటవికాతటిసీజలభరరంగరంగదుగుభంగితరంగగణాః । తవ
చగిరోరఘూద్వహసుధారససారధరాజగతినిరర్గభాః పరిచ
రంతిపటిరహిమాః॥అశ్రవణ్యత్వేనప్రకృతానాం రామచం
ర్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగా
ణాంచద్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే॥అశ్రుధారసోర్రవ్యం శీతలత్వంగుణః । చరణం
క్రియా । నిరర్గళత్వంపూర్వపదభావశ్రయమితి షణ్ణాము
దాహరణం॥అన్యత్వాహుః॥ యఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వ
గ్దేకుతాగ్రహిసంగతః । సమానోధర్మపక్షోన్యద్దీపయేత్తస్తుదీపక
మితి॥వ్యాఖ్యాతంచేదంపూర్వైః । ప్రకృతాప్రకృత్యపదసము
దాయైస్యకస్యాపిసన్నిహితంసాధారణధర్మప్రతిపాదకం
క్రియాపదంగుణపదంవాయదాన్యదపిదీపయతిసాధారణధర్మ
సంబంధితైవనద్యోతయతితద్దీపకమితి । కేచిత్తైవకస్యకారక
స్యానేకక్రియాసంబంధేపిదీపకమాహుఃతదుభయమపినపరి
తౌక్షుమమిత్యుపేక్ష్యతే ॥౬౦॥ అన్యధర్మస్యసంబంధాసం

—❀ నిదర్శనాలంకారః ❀—

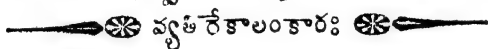
గతౌపస్తునోర్ద్వయోః । ప్రతిచింబనమాక్షిప్తంయశ్రతశ్ర
నిదర్శనా॥యతోపమానోపమేయయోర్నధ్యేఅన్యధర్మస్యా
న్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిచింబక్రియాక్షిప్యతేతశ్ర
నిదర్శనా । సాద్వివిధా । ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృత సం
బంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధా
సంభవమూలాచేతి ॥ యథా॥ పరిటీకతేరఘుకిరీటమణైశ్చటు

స్తైహింగణాః- పరిచరంతిపరితశ్చరంతి ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥

౬౦ ॥ నిదర్శనాలంకారయతి- అన్యధమేతి ॥ వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ఉదా

పాద్యతి- పరిటికత ఇతిః తథానాంతరీయమనే శ్లోకరశ్యరామస్య - తతః
 శ్లోకార్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనస్య చక్షురేకటమహావటలే- పరిటికతే
 ప్రసర్తతే ॥ ౬౩ ॥ ద్వితియాముదాహరతి ॥ త్వదిత- అహిండతేప్రాప్తో
 తి. ౬౪ ॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తమాహ - క్వదితి ॥ తదాక్షేపః ప్ర

లప్రతాపశిఖనఃపటిమా । శతకోటిధూగ్జటిలలాటతటస్ఫుటలో
 చనోత్కటమహావటలే ॥ అత్ర రామప్రతాపపటిమ్నాదంభో
 ధ్యాదిసంబంధాసంభవేన సాదృశ్యాద్దంభోధ్యాద్యపమాన
 ప్రబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలా
 గ్రుతికా రామక్షమామండనశ్రీఖండదుక్రికాండకుండలిగ
 తంపాండిత్యమాహిండతే । శేషాత్యుగ్రఫణాగ్రనిగతవిష
 జ్వాలాశ్రియంసంశ్రయత్యాదస్తే ప్రళయాంత కోద్భటభు
 జాదండాగ్రదండ్యాతిం ॥ అత్ర ప్రకృతస్య రామభుజఖడ్గస్య
 శ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలా కాలదండధన్వసంబంధా సం
 భవేనన త్తద్ధన్వసదృశధర్మానాకలయతీతి ప్రతిబింబకరణ మా
 షిప్యతే ॥ ౬౪ ॥ క్వదితి ॥ షేధాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాతదాక్షే
 పః ॥ కాంతారాంతరచారిణ్యః కాంతారామవిరోధినాం । సరో
 వారిషసేత్రాభ్యాంముంచంతీందీవరశ్రియం ॥ అత్రముం
 చంతీతి షేధాత్పూర్వమిందీవరశ్రీరాక్షిప్తా ॥ ౬౫ ॥ వ్యతిరే

కస్తూపమానాదుపమేయేతిశాసని ॥ యథా ॥ నగ్రస్తస్తమసా
 నచాహ్నినలినోదర్శేననోకర్మితోనైవాస్తంగతి మాగ్నచాం
 కితతనురోపాక్షికశ్రీరపి । లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధౌ
 నోపగుభావంగతోనిర్దోషోగుణసాగరాగ్రఘుపతేగ్ధాతోయ
 శశ్వంత్రమాః ॥ అత్ర రామభద్రకీర్తిచంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

తిబింబక్రియాక్షేపః ॥ ఉదాహరతి- కాంతారేతి ॥ సేత్రాభ్యామిందీవరశ్రి
 యముంచంతి- తథారుదంతీత్యర్థః ॥ అత్రేతి- సేత్రయోఃప్రాగిందీవర
 శ్రీనిద్యావమంశరేణతన్నోచనాసంభవాదితిభావః । ఇందీవరశ్రీరపివశ్రీరితి
 ప్రతిబింబకరణాక్షేపః ॥ ౬౫ ॥ వ్యతిరేకంలక్షయతి- వ్యతిరేక స్త్రితి ॥ ఉదా

హరిత-సగ్ర ప్రతివాద్యభూతమేతత్ ॥౬౬॥ స హూక్తిలక్షణాదుః
 స్యేతిథావేనోదాహరణి-త్వన్వదైతి ॥౬౭॥ అథావేనోదాహరణి ఉద్ధా
 మేతికార్తుకంధనురింత్రచాపంచ-శరవర్షంబాణపక్షంజలవక్షంజువి
 బ్యానాధముతేసహూక్తిలక్షణాదుఃప్రేమాపిలమిత్యాహ-విద్యానా
 థ స్త్వేతిఉత్క్రిష్టంసహకాశికస్యపులకైస్సాకంముఖైర్నామితఃకూపా

ద్రావపమానాదాధిక్యోపబంధనేనభేదప్రధానమాపన్యం

—* సహూక్త్యలంకారః *—

గమ్యతే ॥ ౬౬ ॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వేనాన్యస్యస్యాన్యహర్థ
 తః । ఔపమ్యంగమ్యతేయస్రసహూక్తిస్తత్రకథ్యతేయ
 తోపమానోపమేయథావేవక్షితఏకస్యప్రాధాన్యేననిర్దేశ
 అన్యస్యచసహర్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చోపమ్యంగమ్య
 తేతస్రసహూక్తిః । ఇయంభావాభావాభ్యాంప్రవర్తతే ।
 యథా । త్వష్టద్దభిన్నమదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థ
 లోచ్చలితమాక్తికతారకాణాం । సంక్షైస్సమంశమరరా
 త్రిముఖేవితంద్రాఃప్రోద్ధ్యంతిరాఘవమణేతవకీర్తిచంద్రాః॥
 ౬౭॥ ఉద్దామకామకవిజృంభితరామభద్రధారాధరోగ్ర
 శరవక్షపరంపరాభిః । కారాజుషాందివిషదాంహృది శోకవ
 హ్నైర్దైత్యప్రతాపదహనేనసంశయశామ॥విద్యానాథస్తుకార్య
 కారణపార్యాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి మూలాభేదే
 సత్యభేదాతిశయోక్తిమూలాచసహూక్తిరిత్యుక్తవాన్ । త
 న్నతేఉత్క్రిష్టంసహకాశికస్యపులకైరిత్యాదౌసహూక్తిర్న
 స్యాత్ ॥ ౬౮॥ అథైతన్పత్రికాటితయావినోక్తిలక్షణయతి ।

—* వినోక్త్యలంకారః *—

వినోక్తిస్సావినాథోక్త్యైర్యావ్యాదౌపన్యగన్యతా ॥ యథా ॥ వి

నాంజనకస్యసంశయధియాసాధకంసమాస్ఫులితం । వైదేహీవికసాస
 మంచసహసాకృష్టం తతోభాగవప్రాధాన్యకృతికందళేనచ సమత
 ద్భగ్నమైశంధను రిత్యస్రసహూక్త్యభావప్రసంగాన్మతంత మాద
 రణీయమిత్యాశయః॥౬౮॥ వినోక్తిలక్షణయతి-వినోక్తిరితి॥ ఉదాహరణి-

వివేతి॥యశ్చిత్తి- వినావత్సమితి॥ అశ్రవినాశస్థిత్రయోగేప్ర్యాపమ్యప
ర్యవసానాభావాన్నవిశోక్త్యలంకారతా-పవంసశ్చూక్తావప్ర్యాప్యా
మిత్యాహ-సశ్చూక్తావితి॥౬౯॥సమాసోక్తింబిత్తుయతి-విశేషణానీతి- ప
రమప్రకృగం-ఆవధారణార్థమాహ-నతువిశేష్యపదమపీతి-నన్వేకదేశవ
త్రిరూపకాతల-ధంసమాసోక్తైర్భేదః తత్రాప్యప్రస్తుతస్యగమ్యత్వాది
త్యాశయోనశంకతే- నన్వీతి- గమ్యరూపకమేకదేశవత్రిరూపకంతత్సాంక

నాశేషేణపాతాళంవివేంద్రేణిత్రివిష్టవం ॥ వినా శ్రీరామ
చంద్రేణసరాజతిధరాతలం॥ అశ్రస్యగపాతాళయోస్సు
రేంద్ర భుజగేంద్రావంతరేణ యథానశోభాతథాభూతథా
శ్రీతలమపిరామం వినానశోభతఇతివచోభగ్యాగమ్యమాప
మ్యం॥యత్రత్వేవమాపమ్యపర్యవసానంనాస్తిసతత్రాయమలం
కారః । వినావత్సంరామంకథమయమయోధ్యాంప్రవిశతీత్యా
దా-సశ్చూక్తావప్యేవమేవవేద్య౯౬౯॥సమాసోక్తింవక్తి॥విశేష

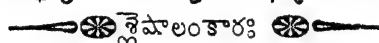
—* సమాసోక్త్యలంకారః *

ణాన్యేవపరమధంగమయితుంయదాప్రకృతస్యసమధౌనిసమా
సోక్తిస్తుదాభవేత్॥ప్రకృతస్యవిశేషణాన్యేవాప్రకృతమధంయ
దాగమయితుంశక్తానినతువిశేష్యపదమపితదాసమాసోక్తిః॥స
మానేనసంక్షేపేణార్థద్వయస్యోక్తిరియమన్వధా । విశేషణ
విశేష్యాఖ్యామథాంతరావ్రతీలేర్నశ్లేషతా । ననుసమాసో
క్తావప్రకృతారోపణస్యగమ్యత్వాద్గమ్యరూపకసాంకర్యశం
కాదుర్నివారేతిభేదస్తైవం । ప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రోప
యోగావప్రస్తుతస్య । నచపరిణామాంతర్భావః । ఆరోపవిష

ర్యశంకా-పరిహరతి-మైవమితి-ప్రస్తుతేతి-అయంభావః- నిరీక్ష్యవిద్యున్న
యనైః పయోదగ్ధిత్యాదిరూపకోదాహరణేష్యప్రస్తుతస్యప్రస్తుతోపరం
జకత్వమాత్రాద్రూపసమారోపః- అశ్రతువ్యవహరసమారోపవివేతి మ
హద్వైలక్షణ్యమితి-తదుక్తం - తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తు
తంస్వయం॥సంక్షేపేణోచ్యతేయస్సాత్సమాసోక్తిరియంతదా॥ స్యాద్వి
శేష్యాంసావ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం । భవేదప్రస్తుతంవేద్యరూ

వకాలంకృతిస్తదేతి—దాహరణి-భవదితి॥ సర్వజ్ఞానాం మహాత్మనాం శిర
సా-సర్వజ్ఞస్య హరస్య శిరసా వ - తమఃపాపంతిమిరంచ-కోర్భూమేర్భు
దం కుముదం కైరవంచ॥ ౭౦॥ శ్లేషం లక్షయతి-శ్లేష ఇతి - విశేష్యయోశ్చే

యస్యారోప్యమాణరూపతయా పరిణామే ఆరోప్య మాణ ప్రా
ధాన్యేనారోప విషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్ర
యోజకం। ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యజై శిష్ట్యప్రతిభామా
త్రైణారోప్యమాణగమ్యతానుపమద్వాదారోప విషయస్యైవ
ప్రాధాన్యేనప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజకేతిరహస్యం॥
యథా॥ భవద్బాహుమంథాచలనుధితనక్తంచరచమూసము
ద్రాత్సంభూతాన హవిజయలత్యైర్వరఘువతే। భవతీ-తి-
ద్ధార్యాజయతిభువిసర్వజ్ఞశిరసా తమోహంతీ-త్యంకుమున
ముదయంపాశ్రితవతీ॥ ఇహాకీర్తే-శ్చంద్రత్వంధ్వన్యం। తదపి
విశేషణసామర్థ్యాదేవనవిశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే॥ ౭౦॥

శ్లేషాలంకారః

పూర్వం సమాసోక్తిలక్షణవిశేషణాన్యేవేద్యనేన వ్యవచ్ఛేద్యత
యాశ్లేషఉపక్షిప్తస్తన్నిరూపయతి॥ శ్లేషసామ్యే సమాదిప్తో వి
శేషణవిశేష్యయోః॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తువిశే
షణమాత్రసామ్యమేవనపునర్విశేష్యగతశిష్టత్వం। అత్ర తువి
శేషణవిశేష్యభయసామ్యంప్రయోజకం। విశేష్యయోశ్చాత్మ
కేవలప్రస్తుతయోర్వాకేవలాప్రస్తుతయోర్వాశ్లేషోభవతి। న
తుప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః। తత్రహ్యభిధాయాఃప్రక్షతైకార్థ
ప్రత్యాయసశ్శంఖలితతయా-ప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్యన్యంజ
నైకవ్యాపారశరణత్వాచ్ఛబ్దిశక్తిమూలానురణనరూపస్యంగ్య
ధ్వనిరేవప్రగల్భతే॥ యథా॥ అత్యజ్ఞానయశోరాశిఃకృతసం
రక్తతర్పణః। ఏకపీరోపతాపశ్చరామోరాజతిరాజఘః॥ అత్ర

తి-అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషేవా అర్థద్వ
యస్యప్రస్తుతత్వావిశేషదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వాఅభిధాయాఅకుంఠి
తసంచారత్వాత్ప్రస్తుతావప్రస్తుతౌచార్థౌవాచ్యావేవేతి - నను-యేనధ్వ

సాహిత్యరత్నాకరే సత్యాభ్యాసే

ప్రకాశోభవేనబలితా-యభిరాస్త్రీకృతోయశోచ్యుత్తభుజంగళా
రవలయోగంగంధయోదీధరత్ । యస్యామాశ్శశిమద్భిరోహరతిస్త్ర
త్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయంగంధకయకరస్తాం సర్వదో
మాధవతిత్యాదిశబ్దైషథలేత్వధ్వయప్రతిపాదనే స్పృష్టాదిప్రయత్న
భేదనశబ్దభేదస్యపృష్టత్వా ద్విధౌవకేమూర్ధ్విత్యాదావివసజ్జిప్తత్వ మి
త్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తై- నన్వతి ॥ తథాపితి-శబ్దభేదేనత్యపీత్య
ధాః- జతుకాశ్మన్యాయేనేతిఅయ భావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయోరపి
శబ్దయోః పాఠసమయేతనుతరజనుశలా కావదన్యస్య సంజ్ఞేషవశాచ్చ
జ్జగతత్వం ప్రతిపాద్యతఇతి- ప్రయతనానితు-స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శా

ప్రకృతత్వాద్రాసు స్యాప్రకృతత్వాజ్ఞానదగ్ధ్యస్య నజ్జేహ
వకాశః। కింశుద్ధనిరేవఅయంద్విధాశబ్దజ్ఞేషోగ్ధజ్ఞేషశ్చేతి। నను
శబ్దజ్ఞేషథలే ప్రయత్నాదిభేదాత్స్ఫుటవశబ్దభేద ఇతిచేత్స
త్యం భేదోఽస్తి। తథాపిజతుకాశ్మన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరజ్జి
ప్రత్వాచ్చబ్జగతత్వస్యవహః। అతపవశబ్దజ్ఞేషభంగసహిష్టు
తా । అర్థజ్ఞేషేతుప్రయత్నాదిభేదస్యశబ్దభేదకస్యాభావేనశ
బ్దైక్యనిశ్చయేనత్యేకనాశావలంబిఫలద్వయరీత్యాజ్జిప్తత్వమగ్ధ
యోరితి। శబ్దవివరిత వృత్తియోగ్యత్వంభంగా సహిష్టుత్వంచే
త్యాలంకారికరహస్యం। అతఃకేవలప్రప్రతగతత్వేనకేవలాప్ర
స్తుతగతత్వేనవద్యైవిధ్యమస్యాలంకారస్య॥ ప్రమేగాయథా ॥
వహాపదోపస్థితయస్సవారామాపియోగినః । అలంకారాశ్ర

నాం ఈచత్వేప్రమంగళానాం వివృతమూష్మణామిత్యాదిని-ప్రయ
త్నాదీత్యాదిశబ్దేనప్రకరణాదయస్సంగృహ్యంతే - శబ్దవివరితవృత్తియో
గ్యత్వంశబ్దజ్ఞేష-భంగాసహిష్టుత్వమగ్ధజ్ఞేషఇతివివేకః- అతఇతి- యతః
ప్రస్తుతావృత్తియోజ్జేషోఽనభ్యుపగతోఽతఇత్యగ్ధః॥ ప్రకృతజ్ఞేషము
దాహరతి- మహాపదఇతి॥ హారామభవతఃఅహితాఃమహాశ్యుతవదోయ
షాంతేతథోక్తాః-అపగతాస్థితిర్యేషాంతేఅపస్థితయః- రామాభిఃస్త్రీభిర్వి
యోగపషామస్తీతితథోక్తాః-అలనుశ్యంతంకారాబంధనాలయఆశ్రయత
వాసస్థానంయేషాంతేతథోక్తాః హితాస్తు మహాపదానాం మహానన్

తథా నా నాముపస్థితః పాప్తైర్వేదాం తేతథోక్తాః - సంతః ప్రశస్తా యతరా
మాడువవసాని తైరవియోగినః - అలంకారాణామాశ్రయాః - సర్వాభర
ణభూషితాభివృద్ధః॥ ఇత్యాశయోనోహ - అహితపక్షి ఇతి మిత్రపక్షే తేష్వ
కపదత్వమితిచ ॥ ౭౧ ॥ అప్రకృతజ్ఞైషముదాహరతి - అవవిక్రమేతి॥ అ
పగతః విక్రమేవిశేషగమనే సుంకోచోయస్యతం - నవిక్యతేషవిక్రమస్యప
ప్రప్రసారస్య సుంకోచోయస్యతం - నాకమాకాశం స్వగఽంచోల్లాసయ

యారామభవంతిభవతోహితాః॥అహితపత్నే । మహాపదః ।
అపస్థితయః । సదారామావియోగినః । అలంకారాశ్రయాః ।
భవతః । అహితాః । మిత్రపత్నే త్వేకపదత్వం । అశ్రరామచం
గ్రదానతూత్రయోర్వన్ద్యమానతయా హితానామహితా
నాంపాక్రికరణికత్వం ॥ ౭౦ ॥ అపవిక్రమసంకోచంగోసహ
స్కోల్లసత్తనం । నాకోల్లాసనమత్యేతిరామోహర్యత్వమోజ
సా । అశ్రహర్యశబ్దవాచ్యయోద్దీనకరపురందరయోరుపమాన
త్వేనాపాక్రికరణికయోరేవ క్లేషః ॥ ౭౧ ॥ అశ్రవిశేషణవిశే
ష్యవ్యాపారమూలస్య క్లేషస్య ప్రస్తావేకేవలపిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలః పరికరాలంకారవికదేశసామ్యాద్బుద్ధిస్థః । కేవలప్ర
స్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తస్యైవప్రస్తావాత్ప్రస్తుతా
ప్రస్తుతవిషయాలప్రస్తుతప్రశంసాఽయోలంకారాశ్చ బుద్ధి
స్థాః । తేషుతావత్పరికరాలంకారం నిరూపయతి ॥ విశేషణాల్లీ
సాకూతాయదాపరికరస్తదా॥యథా॥ విశంశైశవచేష్టయావి
దళితంయేనాచ్ఛతంకార్తుకం యస్మిన్నుద్దనదోస్సహస్ర లవ

తీతపథోక్తం- హన్యశ్వంహరిద్వర్ణాశ్వంసూర్యం- హరినామకాశ్వమిం
 త్రంచ- హరిర్వాచ్యవదాఖ్యాతోహరితూ-పిలవర్ణయోరితవిశ్వః॥ ౭౨ ॥
 పరికరంలక్షయతి- విశేషణాశీతి॥ ఉద్దాహరతి - విశమితి ॥ ఇంద్రగావణి
 ప్రతిమాల్యవద్వచనం - విదళితమిత్యనేనతవరప్రదాతామహోపేన్ద్రీ
 రామస్యాలక్ష్యభూతఇతి అర్జునదోస్తుహస్రలనశ్చత్యనేనత్వజ్ఞైశ్చకా
 త్రపీర్ణశ్చియావహరీతి సశ్చత్యనేనయేనత్వంకక్షుపంర్జు ఇతిచక్షుశ్చుతే

౭౩ || అధాప్రస్తుతప్రశంసాలక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి || సారూప్యని
బంధనాముదాహరతి || భృంగపుంగవేతి || స్పష్టం || ౭౪ || ఉదాహరణాంత
రమాహ-భానామితి || రవో స్వైస్సస్వీయైరంశుజాలైస్సహస్వైరం

నఃకుంతఃకుతారోభవత్ | యస్యైకైకశరానలేశలభతాంవా
లీసలేభేకపిఃకింతస్మిన్నపిరాఘవేదశముఖత్వద్వోగ్లతాసంభ్ర

—* అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః *—

మః || ౭౩ || అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయది | అ
ప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితాపంచధాబుధైః || యత్రాప్రస్తు
తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసజ్జీప్రతుం గమయ
తితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా | అప్రస్తుతాత్పీప్రతాత్సేవశ్చ
యత్రాచిత్తంబంధాభావే నసంభవతీతిసబంధఃకోవ్యంగీకా
కార్యః | సలేకా | సారూప్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్య
కారణభావశ్చేతి | తస్మింబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే | సా
మాన్యాద్విశేషాత్సేవః, విశేషాత్సామాన్యాత్సేవః, కార్యా
త్కారణాత్సేవః, కారణాత్కార్యాత్సేవ, ఇతి | ద్వివీధీయత్యతీ
యయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్ | క్రమేణయథా || భృంగపుం
గవమరందనిర్ఘోరిసద్వపద్మమపహాయసాలప్రతం | జాల్మశా
ల్మలిముప్రేషికింపుధాశోకమాకలయితుంకిమీహసే || అత్రా
ప్రస్తుతేనభృంగబుద్ధ్యపదేశేనసర్వానర్వాచీనాన్మరుషాధ
మాన్విహాయసకలశుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధి
యాంసేవ్యితిప్రస్తుతమవగమ్యతే || ౭౪ || యథావా || భానాం
భానాంతరిక్షేవిలసతివదనంరాజతేరాజతేజోవహ్నివహ్ని
యరోచీరజఃకుపిహితాశాంతరంశాంతరంహః | స్వైరంస్వై
రంశుజాలైస్సహచరతిరవోకాంతికేకాంతికేలిస్సంవాసంవా
సిశక్తఃకిముతిమిరసఖద్యోతఖద్యోతకర్తుం || అత్రరేరావణరా

మందంయాథా తథాచరతిసతి - అంతోకేతదంతూపకంఠే కాంతికేలిప్రస్తు
తాంతిపిలాసం- కా నకావీత్యర్థః- తిమిరసఖప్రమస్సహచరోద్యోతః
ప్రకాశోయస్యతస్యసంబుద్ధిః తిమిరసఖద్యోత హేళిద్యోత - త్వంసం

వాసంక ర్తుంతదంతి- స్థైర్యమవలంబ్యస్థాతుంవాశక్తోసికిం॥ ౭౫॥ సామా
న్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హారామ విక్రమేణ విధూత
స్తైరస్సృతఃకాశికశృక్రామైస్తైతథోక్తాః*అథకాశికాః । గుగ్గులాలూ
కనకులమునిశక్రాహితుండికాఇతిరత్నమాలా- పవనవేగజిహ్వాయువేగజే

మేసమరాంగణగతేసర్వతేజోభిభావినిసమతులవావస్థాన
మేవదుష్కరం పారుషంతుదూరతోనిరస్తమితిప్రస్తుతమప్ర
స్తుతఖిద్యోతవృత్తాంతకథనేనవ్యజ్యతే । సారూప్యాలంబనేనే
దముదాహరణద్వయంప్రవృత్తం ॥ ౭౫ ॥ సామాన్యాద్విశేష
ధీర్యథా॥ రామవిక్రమవిధూతకాశికా కాశికాధ్వరవిరోధినో
సురాః । పత్రిభిఃపవనవేగజత్వరైర్జిత్యరైః కతిసఖండితాస్త్య
యా ॥ ఇహమహదిదమద్భుతంయద్రామశిశునైవత్వయా
కాశికమఖవిరోధినస్సబాహుప్రముఖా స్సరవిరోధినః ఖండి
తాఇతిప్రస్తుతేకతిసఖండితాఇతిసామాన్యముపన్యస్తం । తే
నాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతోవిశేషావ్యజ్యతే॥ ౭౬ ॥
విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రేసతతమశేషాభి
ష్టదాయినః దారిద్ర్యంవిదుషాంతేభేస్థైర్యంమధ్యమయోషి
తాం ॥ అత్రశ్రీరామభద్రాదాద్యేణసర్వేషామథిశాం
దారిద్ర్యంహతమతివక్తవ్యే విదుషామితివిశేషస్యాప్రస్తుత
స్యోపాదానాస్ప్రస్తుతమేవసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౭౭ ॥ య
థావా ॥ రామభద్రేణసంక్షేపమింద్రేణేవామరావతీ । స
మాసాద్యసదామోదమవిందతవసుంధరా ॥ అత్రయోగ్యం
వస్తుయోగ్యేనవస్తునాయోగమేత్యశోభతఇతిసామాన్యేప్ర
స్తుతేవిశేషాభిహితః । తేనసామాన్యంవ్యజ్యతే॥ ౭౮ ॥ కార్యా
తాగరణవ్యక్తిర్యథా॥ శ్రీరామవైరివిభువేత్సవిలాసశైలకా

తీర్తరావేగోయేషాంతేతథోక్తాస్తైః ॥ ౭౯ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్య
క్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్రఇతి ॥ దారిద్ర్యంశూన్యత్వం ॥ ౮౦ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ-రామభద్రేణైతి । ఆమోదంసంతోషం॥ ౮౧ ॥
కార్యాతాగరణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ ఆసక్యకుల్లలతడ

చ్యులతః॥ ౭౯॥ కారణాత్కార్యాభివృత్తిముదాహరతి - ఔదార్యమితి॥
తతశ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పద్రువనిష్ఠస్యేతిభావః॥౮౦॥ప

సారగర్తసరకాసరసారసంఘే । కోశోత్కటానసకృమ
ల్లలతోవిమాగః సంచారిణోరుణహయానరుణోరుణాద్ధి ॥ అ
త్రశ్రీరామభద్రభయేనస్వగృహాన్నిహాయ శత్రవఃకుత్రా
పిచిరాయలీనాశ్చితకారణేప్రస్తుతేతత్కార్యముపవర్ణ్యమా
నసప్రస్తుతమేవప్రస్తుతంస్వకారణంవ్యంజయతి ॥ ౭౯॥
కారణాత్కార్యధీర్యథా ॥ ఔదార్యంరామభద్రస్యవిస్మ
ప్తంవిష్టకత్రయే । కథంవిష్టయసేదృష్ట్వాకామధేనుసురదు
మా॥అహంకథమేతత్కామధేను కల్పదుర్మాణా మధి
జనేషుదానవై ముఖ్యమితివిష్టయమానంప్రతి కస్య చిదిదంవ
చనం । తతశ్చాప్రస్తుతేనౌదార్యవిష్టప్తతాదాపేణకారణే
నవాచ్యేనప్రస్తుతస్యలజ్జితత్వరూపస్యకార్యస్యప్రతీతిః॥౮౦॥

—* పర్యాయోక్త్యలంకారః *—

- యస్యేనాన్యగమనసామ్యే నబుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్య
లంకారింలక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోద్యమానేనకార్యేణప్రస్తు
తంయది । కారణంగమ్యతేతత్ప్రసాత్పర్యాయోక్త్యలంకృ
తిః॥ప్రస్తుతేనేతివిశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసోద్యవచ్ఛేదః । కా
ర్యోక్త్యాకారణమపిపర్యాయేణోక్తమివభవతీతిపర్యాయో
క్తిపదప్రసృతిః । కార్యాభిధానభంగీనైపుణ్యేనకారణస్యో
క్తప్రాయత్వమేవేతినవ్యంగ్యత్వం । ననుతర్హిసాక్షాత్కా
రణమేవకింనోద్యతఇతిచేత్ కార్యాభిధానముఖనతస్యప్ర
త్యాయినేయావతీచమత్యుతిస్తావత్ప్రాస్తదాభావాత్ ॥
యథా॥ఖడ్గస్యతేయుధిఃరోధినరాధిపేషుకాప్రక్రియారఘు
పతేయదమీసమేతాః । దుష్ప్రిపదివ్యరమణీరమణీయహౌ
మవయజశైలశిఖరేషుచిరంచరంతి ॥ అత్రశతుస్సరాధిపా

త్యాయోక్తింలక్షయతి - ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరతి - ఖడ్గస్యేతి॥సంగ
తాఃఖడ్గేనసన్నిభితాస్సంహృతా దుష్ప్రిపాణాందివ్యరమణీనాంరమణీయా

హైమాన్సువర్ణచ్ఛాయాశ్చయైవతౌజాస్తపవశైలశిఖరాణితేషు- అత్ర
 శైలశబ్దస్యనువర్ణశైలపరత్వం॥ ౮౧॥ పర్యాయంలక్షయతి శ్రమాదితి॥
 ఉదాహరతి- తద్ధాటితి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాటి
 జైత్రయాత్రా-హేమతను- తదన్వితవాపాతః-తస్యనరకస్య-దయాభిం-
 వరుణస్యాభినివాసావశ్యంభావాదితిభావః॥ ౮౨॥ ద్వితీయముదాహరతి-
 కాష్ఠమితి॥ సంయతియుద్ధే- గర్వితస్య-హుంకుర్వతఇత్యర్థః- కాష్ఠంకా

సాందుష్పృషదవ్యకామిసీకుచకాంచనాద్రికూటకేళిరూపకా
 ర్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవణానాముఖేన తతాగరణ భూతం
 యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౮౧॥

—❀ పర్యాయాలంకారః ❀—

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి॥ శ్రమాదేకమ
 నేకస్త్రిన్వనేకమపియత్రవా॥ ఏకస్త్రిన్వర్తతేతత్రపర్యాయా
 లంకృతింవిదుః॥ శ్రమవిశేషణంయుగపదనేకతైక్రికస్యావస్థా
 నరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం॥ వినిమయాభావాన్నప
 రివృత్తితా॥ అత్రాద్యస్యోదాహరణంమద్వ్యయోగేవరు
 ణభంగసరూపకంపద్యం॥ తద్ధాటితీవ్రఘోటిఘరపుటపటలీ
 పాటితత్త్వైతలోద్యద్ధూలీపాలీభిరబ్ధా సపదిమఱుకితేతస్మి
 తాపానలేన॥ నైన్యాంభౌధౌచదగ్ధేక్షయమయతిభయాచ్ఛా
 భిమానాంబురాశౌప్రావిక్షన్తద్దయాభిం సుతను విగళితోప
 ప్లవంసప్రచేతాః॥ అతైక్రికస్యైవవరుణస్యశ్రమాదనేకాభి
 మువృత్తిఃకథితా॥ ౮౨॥ కాష్ఠంకపాలంకటుకందమూలంకరేరి
 పోస్సంయతిగర్వితస్య॥ తిష్ఠంతిపశ్చాచ్ఛరణంగతస్యరామం
 ప్రభుంకచ్ఛపశంఖపద్మాః॥ అత్రానేకేషామేకత్రక్రమా

ష్టోతరం- కాష్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కసాలం-తతస్తథాజీవతు
 మవ్యశక్తైర్భిక్షాచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తతస్తత్రాప్యసా
 మధ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- దైవాద్రామంశరణంగతస్య త
 స్యైవకరేకచ్ఛపశంఖపద్మానిధయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః॥ ౮౩॥
 పరివృత్తింలక్షయతి - పరివృత్తిరితి॥ పరివృత్తిరితిలక్ష్యనామనిర్దేశః-శిష్టంల

తుణం॥ యథాక్రమముదాహరణి-కీర్తితేతి॥ ఉత్పృజ్యదత్వా అతాధికవ
స్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥ పాజ్యంప్రభూతం॥ ౮౫
వితీత్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారంలక్షయతి-ఏకస్వేతి॥ అధారంవి
నాతస్యాధారస్యాధేయంయత్రవర్ణ్యతే॥ త్రిసప్యేతోదాహరణి- భరి

❀ పరివృత్త్యలంకారః ❀

ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥ అత్రవ్యావర్త్యయోఃపరివృత్తివిశేషయోఃపరి
వృత్తింతావల్లక్షయతి॥ పరివృత్తిర్వినిమయోధికాల్పసమజస్త్రీ
ధా॥ వినిమయోనామవస్తుదానపూర్వకోవస్త్యంతరస్వీకా
రః॥ సత్రిధా॥ అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః, అల్పవస్తుదా
నేనాధికవస్తుస్వీకారః, సమేనసమస్వీకారశ్చ॥ క్రమేణయథా॥
కీర్తితస్త్రాంబరదివ్యభాజ్యాస్యతృజ్యతేరిర్నగృహేస్తరామ
కాష్టోతరంమూర్ధ్నికరేకపాలంకటౌకుచేలంకబలేవకందం॥
౮౪॥ ప్రణామాంజలిమాత్రంతేప్రతిపాద్యవిభీషణః । లం
కారాజ్యంస్వయం, ప్రాజ్యంత్వతోజగ్రాహరాఘవ॥ ౮౫॥
వితీర్యహృదయంస్వయంసీతాయైరఘునందినః । తదీయం
హృదయంలేభేకుసుమాయుధసాక్షికం॥ ౮౬॥ విశేషమాహ॥

❀ విశేషాలంకారః ❀

ఏకస్యయుగపద్వృత్తిర్యత్రానేకేషువర్ణ్యతే॥ వినాధారంత
దాధేయంఘటనాదుర్ఘటస్యచ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్త్ర
త్రేధాజగుర్బుధాః॥ త్రయోయథా॥ భేరిఘారివిరావడం
బరభరోధాటీసమాటీకనే శత్రూణాం హృదయాంతరాణి
యుగపచ్ఛాశాదశవ్యావశే॥ త్వక్త్వాతాన్పరిధావతోగుణయ
శోరత్వానిసంతస్థిరేరామత్వాంశరణాగతైస్త్యధికతాశ్చిం
తాశ్చసంతానకాః॥ ౮౭॥ అథక్రమయాగపద్యప్రస్తావ

లి॥ ధాటీసమాటీకనేజైత్రయాతోద్యమే - అత్రపూర్వార్థమాద్యం
దాహరణం - తృతీయపాదోద్వితీయస్య- తురీయపాదస్తృతీయస్యేతివ
ర్యం॥ ౮౮॥ పరిసంఖ్యాంలక్షయతి-వస్తుప్వీతి॥ ఏకస్యానేకత్రయగపత్ప్రా
స్తావన్యతోనివృత్త్యర్థమేకత్రైవనియమసంపరిసంఖ్యాతి-ఏతేన- విధిరత్యం

తమ ప్రాప్తియనుఃపాక్షికేనతి । తగ్రచాన్యత్రచప్రాప్తిపరిసంఖ్యే
కథ్యతఇతిమీమాంసకొత్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదోనాలంకారికైరంగీ
కృతఇతిద్రష్టవ్యం॥క్రమేణోదాహరతి-సితాఇతి॥పీతానాగంక్షితార్థా

—❀ పరిసంఖ్యాలంకారః❀—

ప్రాప్తిపరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్తుష్యేకమనేశేషుప్రా
ప్త్యంయత్రనియమ్యతే । ఏకత్రైవిధవేద్యత్రపరిసంఖ్యాచతు
ర్విధా॥ ఇయంప్రశ్నపూర్వికా౨ప్రశ్నపూర్వికా శేతిద్వివి
ధాపునఃప్రత్యేకంవర్జనీయాన్ధ్యశాబ్దత్వాన్ధత్వాభ్యాంద్వివి
ధేతిసంభూయచతుర్విధా॥పరిసంపూర్వస్యభ్యాధాతోర్వర్జ
నమర్థః॥ యథాఃసితాశ్శీతాఃపూతాః కథయభువికేరాఘవ
గణానగంగాయాఃపూరానచశశికరానామృతఝరాః॥పీ
తాన్లతైథతైక్షితిమపిచకఃకొసలపతేర్భజాదండశ్చండీపతికరిన
కొదండదళనః॥ఇదంప్రశ్నపూర్వికయోశ్చబ్దార్థవర్జనీయయోః
పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం ॥ ఇహద్వితీయాధేరామభుజపి
వాధినామభిమతార్థాన్వితరతి సపవక్షిలించదత్త ఇత్యుక్తైర
థాన్మచింతామణిసంతానకాదయోవితరంతి తథాభుజంగ
పుంగవదిజ్జతంగాదయశ్చ నమహీం వహంతీతి గమ్యమాన
త్వాద్వర్జనీయానామార్థికత్వంవెద్యం॥౮౮॥ స్త్రీతజ్యోతస్స
పూరశ్శిరమధురస్తైరఘృపతే నగోస్తన్యం గోస్తన్యపిచనసి
తానాపిచసుధాప్రతాపస్యస్ఫూర్తిశ్శిరధవళాకీర్తి రపి
తేమహీంలోకాలోకాచలవలయతాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రా
పిద్వితీయాధేరామప్రతాపకీర్త్యరేవపుణివీప్రకాశకతో
క్తైరథాన్మసూర్యావంశ్రమసోరితి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీ
యాథామోరార్థికత్వం॥ఇదమితరయోరుదాహరణం॥౮౯॥
క్షేమాలంకారసంశ్లిష్టపరిసంఖ్యావిశేషతః । చమతరంగీతి

అత్ర పూర్వార్థమాద్యాయాఉత్తరార్థంద్వితీయాయాశ్చోదాహరణం
౮౮ ॥ స్త్రీతేతి॥గోస్తనీమృద్వికా॥ అత్రపూర్వార్థంతృతీయాయాఉత్త
రార్థంతురీయాయాశ్చేత్యాహ- ఇదమితరయోరితి॥౮౯॥భేదాంతరమా

హ-శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరణి - దానేతి ॥ రామేషీతిరక్షుతిసతిదా
నాంబూపశమః దానోదకాపరమఃరిపుద్విపకరే నప్రజాను - రిపుద్విపా
నాంనిమూదతాప్రజానాంవితరణశీలతాచజాతేతిభావః - నప్రజాస్వీతి
పదద్వయము తరత్రవాక్యేషుయోజ్యం- అసీతిస్సస్యేషు- సస్యానామీ
తిరాహిత్యంప్రజానాంసీతియక్తతాచాభూదితిభావః- ఈతయస్తు- అతి
వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః । అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్టదే
తా ఈతయస్త్స్పృతాశ్చి- నీచోపస్థితిర్నిముప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ
ర్తనంచ- పుకయోగఃకర్దమసంబంధఃకిల్బషావాప్తిశ్చ-జడతాశ్చైతల్యం
మాంధ్యంచ - భంగస్తరంగాఃపరాభవాశ్చ - భ్రమాఃజలనిర్గమాః
భ్రాంతయశ్చ-సింధుషునదీషు- విపల్లవస్థితిఃపల్లవరహితస్థితిఃఆపల్లవేస్థితి

దృశ్యాంకవయఃకేపిలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబూపశమో
రిపుద్విపకరేసస్యేషుసీతిః పరంసీచోపస్థితిపంకయోగజడతా
భంగభ్రమాస్సింధుషు । ఫాణుష్యేవవిపల్లవస్థితిరభూద్వా
యావిమాగభ్రమోనైతత్కిందిదపిప్రజానుదదృశేరామే

—* సముచ్చయాలంకారః *

క్షీతిరక్షుతి॥ ౯౦॥ సముచ్చయలక్షయతి॥ క్రియాణాంవా
గుణానాంవాయుగపద్యదిమేళనం । ఏకత్రవగ్గ్యతేతత్రద్వివి
ధస్సాస్యత్సముచ్చయః॥ యథా॥ వధూవహనభూనభశ్చతుర
తూణవక్రక్రమైస్తురంగతికురంగతిస్తుతరిపుర్విహంగత్యపి॥

శ్చ-విమాగభ్రమఃఆకాశసంచారఃదురధ్వగామిత్వంచ- ఏతత్పుర్వో
క్తదానాంబూపశమాదికం- నప్రజాస్వీతి వర్జనీయార్థస్యశబ్దత్వాదియ
మప్రశస్తృపూర్వికాశబ్దవర్జనీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ
తి- క్రియాణామితి ॥ క్రియాణాందర్శనాదీనాంవాగుణానాంవైమల్యా
దీనాంవా॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరణి-వధూవహనేతి॥ హేరఘో
రాఘవ-త్వయిత్వంగతిచలతినతి- ద్రితఃకాందిశీకోరిపుః-వధూవహనక్ర
మేణతురంగతికురంగభివాచరణి- స్కంధేవధూంసముపవేశ్యతి రయేణ
యాతీత్యర్థః- ద్వంద్వాంతస్థితస్యక్రమశబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధః- భూ
క్రమేణభూసంచారేణకురంగతి- అతిరయేణధావతీత్యర్థః-నభఃక్రమేణ

విహంగతి- వెగేనోష్ణుత్యోష్ణుత్యయాతీత్యర్థః- అపికించ-చతురశూర్ణవ
క్రక్రమేణభుజంగతి-వనేభృంగతిపృథ్విక్షుంకుంజాతుకంజరచాశ్ర
యతీత్యర్థః - తమసిస్ఫులింగతితేజస్విత్యాత్ ప్రస్ఫుటంస్ఫురతీత్యర్థః ||
౯౦||గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి || చతురుషఃకోణేక్షణేతి
పాంగవీక్షణైః అణిమాకాగ్న్యం||౯౧||వయంత్యితి|| ద్రవ్యాణాంజాతీనాం
చనమచాయయోస్సముదాయయోః-నమచాయశ్చయోగజిత్యమరః-
తద్భేదతాంసముచ్చయభేదతాం||తతోప్రపత్తిందర్యయతి క్రియేతి||చమ

భుజంగతి తరంగతి హ్రదగతౌవనేభృంగతి స్ఫులింగతితమస్య
పిత్వయితణైః సోత్వంగతి|| అశ్రక్రియాణాంసముచ్చయః ||
౯౦ || గుణసముచ్చయోయథా|| రామస్యచతురుషఃకోణేక్ష
ణేశోణైరుషద్విషాం పాండిమాజడిమాచాంగేజజ్ఞేవ నినిమా
ణిమా ||౯౧|| ఏవంక్రియాగుణమేతదవశాత్ప్రముచ్చయాలం
కారస్యవిధాద్వయమేవోచుఃప్రాంచః | వయంతుద్రవ్యజా
తిసమచాయయోరపితద్భేదతాంబ్రామః | క్రియాగుణస
ముచ్చయోరిచానయోరపితమతాగరకారితాయాః ప్రాగు
క్తాలంకారసామన్యలక్షణస్యదురపలాపత్వాత్ | తత్రద్ర
వ్యసముచ్చయోయథా || కాష్ఠంకపాలశకలంకబళంత్పణా
నాంవైరికరేతలయతేత్వయిరామరుష్టే | తుష్టేతుకల్పతరు
కాండసుధాంకభాండవంతాశ్చనీలవరకచ్ఛవశంఖపద్మైః ||
అశ్రుపూర్వోత్తరాధగదితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

తాగరకారితాయాశ్చమతాగరకరణాత్ - ప్రాగుక్తస్యగుణతరంగో,
క్తస్యఅలంకారసామన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేనదసోపసాగరక
త్వరూపస్యదురపలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ | ద్రవ్యసముచ్చయ
ముదాహరతి- కాష్ఠమితి||త్వయితుష్టేతుకల్పతరుకాండంకల్పవృక్షసగృ
ధం- సుధాంకభాండమన్మరికలశం- చింతాశైల్యనంచింతామణిః-నీలాదిని
ధీంశ్చయుగవల్ కరేభ్యై - త్వత్ప్రసాదపాత్రంతుజేవరాజౌరాజరాజౌ
వాభవతీతిభావః- కాండంవాళితరుసగృంధేభాణేవసరసిరయోః | కుత్తి
తేరహసిస్తంబభివిత్యః - అత్రైరికన్యైవోదాహరణస్వయమిత్యాదౌ

నాహ- అత్రే త్యాదిహా- వైరిభేదానంగీకారేనమవవత్రిందర్యయతి-భద
భద్రతి- విరోధశ్చేత్యత్రవర్యామాలంకారతాసముచ్చయకశ్చకారః-
తహి-కావదశాయంకాస్థాదిత్రవ్యరాశింతోపదశాయాంకల్పతరుకాం
దాదిత్రవ్యరాశింపైకపవకాలభేదాత్కలయతీతివక్తవ్యమిత్యాశం క్యత
తావ్యనిష్ఠంప్రతిపాదయతి-తత్ప్రసక్తయోరిత్యాదిహా- ౯౩ । అథజా
తిసముచ్చయంనిర్వోధమాహ-వరావరేతి-వరంసత్తా-అవరంప్రవ్యత్వా
ది-త్రవ్యాదిలికవృత్తిస్తుసత్తావరతయోవ్యతే- పరభిన్నాతుయాజాతి
స్సైవావరతయోవ్యతభిక్తుక్తత్వాత్- తద్రూపేణభావేనధమేణాతూ
న్యానాంవిరుద్ధసామాన్యానాంఘటత్వవటత్వ మనువ్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

ప్రవ్యరాశిసముచ్చయయోరైవ్విరిభేదేనైకైకస్య సూరేయ
గపత్సంభవాద్వివారముదాహరణం బోధవ్యం । తదభేదే
యుగవదేకకరేపిరుద్ధప్రవ్యరాశిద్వయస్యమేళనా సంభవా
ద్ద్రవ్యవిరోధశ్చ । తత్ప్రసక్తయోరోపతోపయోగ్యుగవదుద
యవిరోధాద్రాశిద్వయస్యాపిక్రమమేళన వివక్షాయాంతుచ
ర్యామాలంకారతాస్యాత్ ॥ ౯౩ ॥ వరావరభావతూన్యానాం
విరుద్ధసామాన్యానాంయద్యప్యేకస్రనమవాయో ససంపదేవ
ద్యతేతథాపికవేరుక్తిచతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥
యథా॥శుచిత్వనరసింహత్వరాజహంసత్వభాగితాః॥భూధర
త్వాదయశ్చాన్యాజాతయోరాఘవేబభుః॥పవంద్రవ్యగుణక్రి
యాసామాన్యానాంప్రత్యేకంమిథశ్చమేళనే ఏకాదశభేదా

గ్ధజాతీనాం॥ కథంతర్నిజాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యత్రాహ- తథాపీతి॥
ఉదాహరతి-శుచిత్వేతి॥శుచిత్వంపహిత్యంశుద్ధత్వంచ - నరసింహత్వం
నృకేసరిత్వంపురుషశ్రేష్ఠత్వంచ - రాజహంసత్వంహంసశ్రేష్ఠత్వంరా
జోత్తమత్వంచ-భాగితాసర్పత్వంసంతతభోగవిశిష్టత్వంచ-భూధరత్వం
పర్వతత్వంభూపతిత్వంచ- చతురాసనత్వసర్వజ్ఞత్వాదయఆదిశబ్దాః-
అన్యేసప్తభేదాస్సంభవతీత్యాహ-పవమితి॥అత్రేథంగణనా-ప్రవ్యసము
చ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః- జాతిసముచ్చయః-
చక్షుగుణసముచ్చయః- ప్రవ్యక్రియాసముచ్చయః- ప్రవ్యజాతి సము

భృయః- గుణక్రియాసముద్భయః-గుణజాతిసముద్భయః-క్రియాజాతిసముద్భయః- త్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముద్భయశ్చేత్రికారతత్కారలక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయేనేతిపురాకిలమగ్రచిత్తతేనేనవిజ్ఞంతువిహితానేనవిస్తారిలేజావేచిత్రస్త్రివనామాకశ్చిత్రపోతరాజస్సపరివారోథాన్యకణలోథాదాగన్యనివతితఃపరస్పదతః౧౨త్రయిత్యాపంథాయజాలేనసహౌద్ధీయతదదృశ్యతాంగత్వా కుత్రచిద్ధిరణ్యకసామోమూషక రాజాత్వాశచ్ఛేదమవాప్యపరివారేణసాకంయథేచ్ఛమగచ్ఛదితికథాం మనసినిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతిఉదాహరతి-ముద్గాళితి॥ ముద్గా

స్సంభవంతిసముద్భయాలంకారస్య । విస్తరభయాన్నోదాహ్రియంశేత్రికారతత్కారలక్షయతి॥ ఖలేకపోతన్యాయేనమిలి

—* తత్కారాలంకారః *

తైర్బహుకారజైః । స్వతంత్రైఃక్రియతేకార్యయత్రైకంతత్రతత్కారః॥ యథా॥ ముద్గాగిరోవిహసితానిసితానిహావాభావాశ్చ మంజిమధురామధురాన్యగాఢ్యైః । కందర్పవైభవపుషో వపుషోపి శోభారామస్యమానసముదంసముదంతయంతి॥ అత్ర ఖలేకపోతన్యాయేనమిలితైరితివిశేషణాన్యమాధేర్వ్యవచ్ఛేదః । తత్రకారణమేవనస్యకాకతాలీయన్యాయసిద్ధత్వాత్॥౧౫॥ సమాధిలక్షయతి॥ కాకతాలీయాయ-

—* సమాధ్యలంకారః *

తహేతోరన్యేనహేతునా । ప్రక్రాంతకార్యసాకర్యేసమాధిస్సాధ్యదలంకృతిః ॥ కాకతాలీయేతివిశేషణాత్తత్కారా

మధురాః-హేవభావాశ్చంగారచేష్టావిశేషా-తత్స్వరూపంరసతదంగేకవిరేవవివరివవ్యతి - మంజిమోమూర్తవస్యధూరతిశయోమంజిమధురా-బియ్యుక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోచ్ఛ్రిత్యయః- తయామధురాస్సాద్వదుస్వభావాః-యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వేషాంకపోతానాముద్యమస్తథామధురవచనాదీనాంతన్నానోల్లాసోదంతనేపీతిబోధ్యం॥౧౫॥ సమాధ్యలంకారంలక్షయతి- కాకతాలీయేతి॥ కేనచిదారబ్ధస్యకార్యస్యకాకతాలీయన్యాయాత్కారణాంతరేణసమాధానాత్సమాధిః- కాకతాలీయంనామా

తిర్తితోపనతంబిత్రికరణం - ఏవంచానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధే
స్సమప్రధానసర్వకారణాత్తతరాద్భేదఇతిరప్తవ్యం || ఉదాహరణి -
అంధానితి || హిరణ్మయరామ భయోనాంధాదిగ్భ్రాంతా-విద్రవతఃపలా
యమానా || ౯౬ || వికల్పంలక్షయతి-తుల్యప్రమాణేతి || వ్యాచక్షే - తు

ద్భేదః || యథా || అంధాస్థయేనరణ్మయరామచమూసముగ్ధహారీ
భరేంధయతివిద్రవతోద్విషస్తే । న క్తంతనం తిమిరమాపతి
తంపునస్తానంధీచకారహతమేవవిధిర్నిహంతి || ౯౬ || వికల్పం

❀ వికల్పాలంకారః ❀

జల్పితి || తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యవ్యగపత్పూప్రయోగ్యవిత్ ।
విరోధశ్చేత్సద్భవయోర్వికల్పస్తత్రజల్పితే || తుల్యంహవిరు
ద్ధవ్యయంయుగపదుపస్థితంవికల్పార్హం తేనయత్రతుల్యప్ర
మాణవైశిష్ట్య తస్యబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగపత్పూ
ప్తావిరోధస్సంఘాతత్రవికల్పాలంకారః || యథా || దివివాభు
వివాఘ్రలేజలేవాభుజదండైరథవాప్రచండకాండైః । తవరా
మయథాస్తియాత్రశిక్షావదతత్రైవస్సృజంతథావిధాన్యే || ౯౭ ||
దంరావణవచనం || ౯౭ || అథయథాసంఖ్యమాఖ్యాతి || సం

❀ యథాసంఖ్యాలంకారః ❀

ఛంధఃప్రథమోక్తానాంచరమోక్తైఃక్రమావ్యది । కథయంతి
యథాసంఖ్యాలంకారంసభవేద్విధా || శాబ్దశాస్త్రశ్చేతిద్వి
విధాయథాసంఖ్యాలంకారః || తత్రాసమస్తానామసమస్తాన్వ
యేశాబ్దతా । సమస్తానామిదస్సంబంధేర్థతా । సమస్తయో
ర్విధస్సంబంధేశబ్దతః ప్రవేశనేపి తదంతర్వర్తిపదానాంక్ర
మసంబంధస్యాత్మేపలభ్యత్వాత్ || యథా || రవికవిపవీన్విజగ్యే
రామోవ్యతిసీతిభూభృమధృతిభిః । తస్యచనేత్రంవక్త్రం

ల్యంహితి || ఉదాహరణి-దివీతి || మృగంయుగ్ధం || ౯౭ || యథాసంఖ్యంలక్షయ
తి- సంబంధఇతి || ఉదాహరణి-రవీతి || వ్యతీసీతిభ్యాంభూభృతాంరాక్షాసు
ద్భృత్యానిమా-సనేచ-అస్యత్రపర్వతోద్ధరణేనచ-నేత్రంకర్తృ-కమలం
శిషు-చకారాద్విజగ్యఇగ్యనువర్తతే - ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం || అ

తేతి-పూర్వార్థమా స్మృత్యర్థంశాబ్దస్యచోదాహరణం॥ ౯౮॥ కారణమాలంకరణమితి- పూర్వపూర్వమితి॥ తద్వైపరీత్యితి- ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వ హేతుతామామిత్యర్థః - పోషకత్వేష్యేవమేవేతిచతస్రః॥ ఆద్యాముదాహరణి- లంకేతి॥ అజనయన్నత్వాదయామానుః- రావజై శ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః- తేనిశ్వాసవాతాః॥ ౯౯॥

గాత్రంకమలంకళానిధికామం॥ అత్రాశ్శాబ్దయోరుదాహరణద్వయంపూర్వోత్తరార్థయోర్వైదియం॥ ౯౮॥ అథక్రమాలంబనేన శృంఖలాన్యాయమూలానాగరణ మాలాదీన

—❀ కారణమాలాలంకారః ❀—

లంకారాన్లక్షయతి॥ పూర్వపూర్వయత్రభజేదుత్తరోత్తరహేతుతాం॥ తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షుతే॥ కేచిత్తద్వైపరీత్యేపిపోషకత్వేపితంపరే॥ ఉత్పత్తౌపోషణైవాకారణత్వస్యానపాయాదితితేమామభిప్రాయః॥ తేనాస్యచత్వారోభేదాః॥ తత్రదిక్షాత్రముదాహ్రియతే॥ లంకాద్యవ్యద్విపవరఘటాకర్ణతాళావిలోలాస్వర్గస్త్రీణాం భృశమజనయస్తీర్ఘ్ననిశ్వాసవాతాన్॥ ఇంధాంచమూరఘుమలపతేత్వత్పితాపానలంతేతేనప్లుప్తందశముఖభుజాకంధరాశ్రేణ్య

—❀ మాలాదీపకాలంకారః ❀—

రణ్యం॥ ౯౯॥ పూర్వపూర్వకృతోత్కర్షంభజేచ్ఛేదుత్తరోత్తరం॥ తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః॥ యథా॥ భూతింకావనమాతనోజ్జనకజాలావణ్యశృంగారయోస్తాభ్యాంకాదనచాతురీవచనదృఘంగీభిరంగీకృతా॥ కందర్పవవృధేచతాభిరమునాబాజైర్బుభూషేధనుస్తేనాప్యస్యవిదార్యదైర్యకవచంరామస్యభిన్నంషనః॥ ౧౦౦॥ పూర్వస్తా

మాలాదీపకంలక్షయతి-పూర్వపూర్వేతి॥ ఉదాహరణి- భూతిమితి॥ కావనం కర్తృ - జనకజాయా లావణ్యశృంగారయోః కాంఠివిశేషనేపథ్యయోః- తాభ్యాంలావణ్యశృంగారాభ్యాం- బుభూషేభూషేతం॥ ౧౦౦॥ సారాలంకారంలక్షయతి- మూరంసా,దితి॥ ఉత్తరోత్తరంవస్తుసారంశ్రే

వ్యంసత్ - యశ్రవావస్థ్యేతచేత్ || ఉదాహరణి- బ్రహ్మాండేతి || స్పష్టం ||
౧౦౧ || ఏకావళిలక్షయతి- విశేషణమితి || ఉదాహరణి- రామబాహులి
తి || తచ్ఛర్వం || ౧౦౨ || కావ్యలింగాలంకారం లక్షయతి- హేతోరితి || వ్యాక

—* సారాలంకారః *—

దపిపూర్వస్య తస్మిన్ సారం చేదు త్తరో త్తరం । యశ్రవస్థ్యేతత
తాహిమర్బుధాస్సారమలంకృతిం || యథా || బ్రహ్మాండసారో
భువనానిసప్తభూమండలీ లేమచ సారభూతా తత్సారభూతా
నిపురాణీ లేమసారంపురం రాఘవబాహుగుప్తం || ౧౦౧ || వి

—* ఏకావళ్యలంకారః *—

శేషణాపూర్వపూర్వస్యోత్తరో త్తరముద్యతే । ఏకావళిమలం
కారమూచిరేతశ్రవణితి || యథా || రామబాహుశ్శర్వ
భుర్యప్రసీత్యానిత్యమన్వితమ్ | నీతిర్విశ్రేణసంపన్నా విత్తం
సత్పాత్ర సాత్కృతం || ౧౦౨ || అథతర్కవ్యాయమూలానాం

—* కావ్యలింగాలంకారః, *—

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి || హేతోర్వాక్యవదార్థత్వే
కావ్యలింగం ద్విధాహితత్ || యత్ర హేతుర్వాక్యార్థోవాచ
దార్థోవాభవన్నుత్తార్థసమర్థకస్యైతత్త్ర కావ్యలింగం । త
చ్ఛోక్తరీత్యాద్విధావదగతత్వేపి విశేషణత్వేనైవ హేతుత్వం
కార్యం । యశ్రవునస్తృతీయాదినా హేతుత్వధీర్వత త్రా
సావలంకారః | కింతు హేతుమాత్రం చ మతా రాభావాత్ ।
నచాస్యానుమానాదభేదశంకా | జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్ ।
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమ
ర్థకభావోహి ప్రకృతేభిప్రేతః । నచాథాంతరన్యాసాభేదశం
కా | ప్రకృతిసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంతౌ సద్భా
వస్యప్రయోజకత్వస్యేకారాత్ । అథాంతరన్యాసేతుసమ

రోతి-యత్రేతి || జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్రైతి శేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయో
రితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్రేతి శేషః-ఉత్థాపితాకాంతయ
తి- ఉక్తితాకాంతౌ సద్భావానేపీతి బావః || వక్షార్థ హేతుకముదాహరణి

మూఢాభితిః ద్విషః ॥ మామనాదయః ॥ ౧౦౩ ॥ వాక్యార్థహేతుకముదా
హరతి-లంకేశేతి ॥ రింగద్భిస్తరంగగజైర్బంధరస్యోన్నతానతస్యసింధుబం
ధోస్సమద్రస్యనిశ్శేషశోషణేనవిభీషణోభయంకరోద్భవసారత్వః ॥ ౧౦౪ ॥

ధ్యసమర్థకవాక్యార్థయోగాకాంతోభావాత్ । కథంతస్మి
నమర్థనం । ఉత్థాపితాకాంక్షయాపితదుపవైః ॥ పదగతం
యథా ॥ మూఢాస్తావమేవమన్వానారామఘ్నంతిద్విషామి
థః । పలాయంతేన్నక్యాపివశ్యంతశ్చసమంతతః ॥ అత్రాత్మ
తత్వం హేతుః । సచవిశేషణత్వేనైవరిపూన్యశినష్టి ॥ ౧౦౩ ॥
వాక్యగతంయథా ॥ లంకేశకింకరగజైస్సహయాహిమూర్ఠ
దండోయమాపతతిరాఘవకాండవహ్నిః । రింగస్తరంగగణబం
ధురసింధుబంధునిశ్శేషశోషణవిభీషణదృష్టసారః ॥ అత్రలం
కేశపలాయనరూపసాధ్యేప్రథమపాదవాక్యార్థేతమత్తరవా
క్యేనహేతుర్నిరూపితః ॥ ౧౦౪ ॥ అత్రవ్యావర్త్యతయాబు

—* అర్థాంతగన్యాసాలంకారః *

ద్ధిస్థయో రథాంతరన్యాసానుమానాలంకారయో రథాంత
రన్యాసంలక్షయతి ॥ సామాన్యంవాచిశేషేణవిశేషోవాతః
స్యతః । సమర్థ్యతేయత్రతత్త్వాంతరన్యాసఃపురితః ॥ అ
త్రసామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వం దృష్టాంతాలంకారేతుసా
మాన్యయోరేవవాచిశేషయోరేవవాచాచ్యత్వమిత్యనయో
ర్భేదః । ఆయంద్వివిధోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్త
మానశ్చతుర్విధోభవతి ॥ తత్రసాధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేష
సమర్థనంయథా ॥ ॥ రామత్వతగ్రిడంబరాత్తవభుజావోచ్చి
త్తిప్తకౌత్సేయకాత్సంత్రస్తానకులాచలానపి సమారోఘం
యతంతేద్విషః ॥ వీక్షంతేచనకుండలీన్ద్రఘటితశ్రీఖండకాం
డాన్స్తథాప్రాయస్తానముపైతి వైరిసదృశాత్త్రీస్తుస్స

అర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి- సామాన్యమితి ॥ సామాన్యేనవిశేషసమర్థ
నముదాహరతి- రామేతి ॥ త్వతగ్రిణాండంబరాదాడంబరాత్త్రీస్తుర్భీ
రుః- అధీరేకాతరత్రస్తుభీరుభీరుకభీలుకాశత్యమరః- అత్రచతుర్థపాద

వాక్యాధై సామాన్యరూపేణపూర్వవాక్యాగ్రస్యవిశేషరూపస్య సమర్థ
సంకృతం॥ ౧౦౫॥ విశేషేణసామాన్యసమర్థానముదాహరతి-జగదితి॥ అ
యాదగచ్ఛత్ - కాందిశీకోభూదితియావత్ - అత్రోత్తరవాక్యాధై న
విశేషరూపేణసమర్థసంకృతం॥ ౧౦౬॥ ఎవంసాధర్మైశోదాహృత్యవై
ధర్మైశోదాహరతి- శేషేణైతి॥ సమీరణభుజాఅనిలాహారేణ-జాతిస్య
భావాద్వాయుభక్షకేణచ- తుచినాపరిశుద్ధేనధవశవద్దేనచ-స్థిరేణిశ్చల

మస్తాదపి॥ ౧౦౫॥ సాధర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థసం
యథా॥జగత్త్రితయజిత్యరోవ్యపజయీకుతశ్చిద్భవేదవశ్యమి
తినిశ్చయాదనుమిమిమహేమీవయంసతాదృగపిరావణోసు
రవరోవ్యయాన్భంగవాస్త్రముక్షీపపుంగవాదహహసం గర
ప్రాంగణై॥౧౦౬॥ వైధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థసం
యథా॥ శేషేణదుర్లభరఘూర్ద్వహబాహుసామ్యసిద్ధ్యేస
మీరణభుజాశుచినాస్థిరేణ । కూమాఃసనేనచతపఃక్రియతేచి
రేణికోవానమలభతమేపికరోతివాంఛాం॥ ౧౦౭॥ వైధ
ర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థసంయథా॥ అన్యద్వస్త్య
న్యవస్తుప్రకృతిమనుభవత్యేవహేతోఃకుతశ్చిత్ప్రశ్నాత్తద్వస్తు
పూర్వప్రకృతిమనుసరత్యేవహేతోఃపరస్కాత్ । యోషాపా
షాణభావం గతిముగతవతీగౌతమోమ్భుత రోషాత్పాషాణో
వానయోషాపునరపికిమభూద్రామపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮॥

—* అనుమానాలంకారః, *—

అనుమానాలంకారంలక్షయతి॥ సాధ్యసాధనమాత్రిక్తావను

మానముదీరితంతరానుమానరూపాభ్యాంతప్రతిపత్తిర్ద్వ

చిత్రైశ-అచంచలేనచ- కూమాఃసనేనకూర్మాసనోపవిష్టైశ ఆదికూర్మా
పరిభాగస్థితేనచ- అశ్రవతుర్థపాదేసామాన్యస్యవైధర్మ్యప్రవృత్తిః॥
౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గౌతమస్యోమ్భుతరోషాదధికామర్షాత్ - అత్రోత్తరా
ధైవిశేషస్యవైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారంలక్షయతి - సాధ్య
త॥ వ్యాపకస్యధమిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదసాధ్యం- పక్షధర్మత్వంసపక్ష
సర్వత్వం విపక్షాద్వాప్యవృత్తిరిత్యేతత్త్రితయసహితోహతుసాధనం -

యత్ర సాధ్య ప్రతీతయో సాధనం నిర్దిశ్య తేతః తాను మానానాం కారణాన్ని
 యాద్వివిధా॥ వివృణోతి-యతేతి॥ తస్మాత్ తద్గతానుమానాదస్య కింతై
 లక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-కించేతి॥ కింశక్యైర్భిః॥ ఉదాహరణీ-సీతేతి॥ హే
 రాఘవ-తవాసిలతాసీతైవ-నోచేత్-అయోనిజాతమర్యస్యాస్స తథోక్తా
 వయై-అయః నిజతమర్యస్యా ఇతి-తనుజావామాత్-హేతుశ్చ కథంస్యా
 త్-యద్వా-ఉరగీభగినీ-పియవత్తే-భావృభుభుజంగతయామహాస్స

యాభవేత్॥ యత్ర కించిత్ జ్ఞాప్యం నిర్దిశ్య తస్య జ్ఞాపకతయా
 ౨-న్యన్నిర్దిశ్య తేత తానుమానాలంకారిః॥ అత్ర మాత్రచా
 వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం నిరస్యతే । తయోః ప్రద
 శ్న నేతరగ్రానుమానత్వాపాతాత్ । వస్తుతస్తుతాభ్యాను
 త్రభవితవ్యమేవ । తదభావే కావ్యలింగాభేదాపత్తైః । కించా
 త్ర కవినిర్మితచాతురీ మహిమ్నా శ్లేషరూపకాపహ్నవాతిశ
 యోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోత్థానేన తార్కికపరిపాటి
 కళంకఇతిచమతాగ్రకారితాప్యస్యోపపద్యతే । అర్థాపత్తిభే
 దంతత్రైవివక్ష్యామః । ఇదంతరగ్రరూపేణానుమానరూపేణ
 చద్వేధాప్రవర్తతే॥ యథాసీతైవరాఘవతవాసిలతాకథం
 స్యాన్నోచేదయోనిజతమర్దనుజార్తిహేతుః॥ యద్వోరగీపుభు
 భుజంగతయా ౨-నయాహినిర్ముక్తయాముహురపాయీ పరా
 సువాయుః॥ అత్ర పూర్వాగ్ధేతరగ్రరూపేణోత్తరాగ్ధేహిశబ్దే
 నహేతుత్వద్వ్యోతనాదనుమానరూపేణచప్రప్తత్తిరితివేద్యం ।
 పూర్వాగ్ధేఅసిలతాయాసీతారూపత్వం ద్వితీయాధేభు
 జంగీత్వంచవ్యాపకం । అయోనిజాకృతిత్వాసురనాశవైశి

నోపలక్షితయా- నిర్ముక్తయాముక్తకంచుకయా- అనయాపరేషామ
 షామసువాయుః పాణివాయుర్ముహురనేకకృత్వో ౨-పాయపీతః- వ
 యై-పుభుందీభుజంగభుజంగతయా-నిముక్తయాకౌశాన్నిర్గతయా-వరే
 షాంశత్రూణామసువాయురితి॥ యోజయతి-అతేతి॥ వ్యాప్యారోపేణ
 వ్యాపకారోపస్తరగ్రస్త్రూపేణ- నన్వక్రకింవాపకంకిం వావ్యాప్యమి
 త్యత్రాహ- పూర్వార్థఇతి॥ ఉభయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయోరిత్యర్థః-

సవత్సే సపక్షభూతాయాం సీతాయాం వృత్తైర్వర్తనాత్ - పత్సే పక్షభూతాయాం ఖడ్గలతాయాం చ వృత్తైర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతావ తాభ్యాం - సీతాయాం పత్వం - వ్యాపకభూతమితి భావః - గమయతి - అయం భావః - యథా పర్వతే భూమౌ వహ్నిం జ్ఞాపయతి తతై వా సీలతాయామయోనిజా కృతిత్వా సురనాశవైశిష్ట్య తావం వ్యాప్య మపి సీతాయాం పత్వరూపవ్యాపకం జ్ఞాపయతి - తథా చ పూర్వాద్ధైతరగరూపతా - లాఘవార్థమన్యత్స్వయమూహ్యమిత్యాహ - ఉత్తరాద్ధేపీతి । ఉరగీపపక్షః - ఖడ్గలతాపక్షః - ఉరగీత్వం

వ్యం వ్యాప్యం । ఉభయోస్సపత్సే సీతాయాం వృత్తైః పత్సే ఖడ్గలతాయాం వృత్తైర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతాయాం పత్వంగమయతి । ఉత్తరాద్ధేప్యేవం వేద్యం ॥ ౧౦౯ ॥ అగ్రాపత్తిం

—* అగ్రాపత్త్యలంకారః *

లక్షయతి ॥ కస్తింశ్చిదభేదిష్య నేయద్యథాంతరమాపతేత్ । దండాపూపనయేనాథాపత్తిస్త్రహ్యలంకృతిః ॥ నచ కేసవిదభేదకస్యచిదగ్రస్యజ్ఞాపనసామ్యా దస్యానుమానాం తర్భావశ్శంక్యః । సమానన్యాయోహ్యథాపత్తిః ప్రయోజకః । నచ సమానన్యాయస్య వ్యాప్తిరూపతా । అనుమానంతు వ్యాప్తిముపజీవ్యప్రవర్తతే తతో నతత్రాస్యాంతర్భావః । ఆత్మేపాంతర్భావస్తవత్కృమాణతల్లక్షణాదేవనిరసనీయః । అయమలంకారః ప్రకృతాదప్రకృతాత్మేపోఽప్రకృతాత్ప్రకృతాత్మేపశ్చేతిద్విధా ॥ యథా ॥ జగత్త్రితయజిత్వరంకిల దశాననంసత్వరం జిగాయ సమరాంగణే కిముతదైత్య మాత్రం విభుః । సీతజలధిర్న్యసిద్ధిః కిమిద్విషన్విల్వలం సపాతుమితి

వ్యాపకం - భుజంగతానిముక్తత్వానుహరణవైశిష్ట్యం వ్యాప్యం ॥ ౧౦౯ ॥ అగ్రాపత్తిం లక్షయతి - కస్తింశ్చితి ॥ యథాదండభక్షణాదపూపభక్షణమథాదాపతితంతద్వత్ - స్యచిదగ్రస్యనిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్య రూపాత్సామాన్యన్యాయాదగ్రాంతరమాపతీయదిసోయమథాపత్త్యలంకారః ॥ అనుమానాంతర్భావం వారయతి - నచేతి ॥ కుతశ్చిత్సత్యతా - సమానేతి ॥ అద్యముదాహరతి - జగదితి ॥ దైత్యమాత్రం సామాన్యదైత్యం జిగాయేతి కిముత

కిమువక్తవ్యం- అత్రదృష్టాంతమాహ- నిపీతేతి- ఇల్వలమిల్వలాఖ్యం దా
నవంవిద్విషన్తురగస్త్యః-వల్వలంనిపాతుసులంసమగ్ధఃభవతిఖలు || యో
జయతి- అత్రేతి || ౧౧౦ || ద్వితీయముదాహరణి- భంగేతి || హారామహా
ర్షేణరాక్షసక్షుపణక్షుమోయమిత్యానందేనకంపితేశిరసియాగంగాతస్యా
స్తరంగాణామారవైర్ధ్వనిభిరుపలక్షితస్పృశ-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హాలమాభవతి ఖల్వలంవల్వలం || అత్రప్రాకరణికోరా
వణజయోఽప్రాకరణిక మసురమాత్రజయం కైముతికన్యా
యేనార్థాదాక్షిపతి || ౧౧౦ || భంగోద్భూతవిరావడంబర
భరైర్బ్రహ్మాండ భంగావహైః కోదండంజిజమిందుఖండమ
కుటోబుధ్వాభవన్భండితం | అస్తాపీతి-లహర్షకంపితశిరోగం
గాతరంగారవై స్త్వారామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజ
గన్నాయకాః || అత్రప్రకృతశివవృత్తాంతఃప్రాకరణికసీతా
స్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహావతిస్తతి మగ్ధా దాపాద
యతి || ౧౧౧ || ఆత్మవంలక్షయతి || ఉక్తంవావత్కృమాణంవా

—* ఆత్మపాలంకారః *—

ప్రకృతంప్రతిషడ్భ్యతే | కంచిద్విశేషంద్యోతయితుంతత్రా
త్యేవంప్రచక్షతే || అత్రప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవవిధానా
ర్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్యమానతయా ఆభాసీభవ
న్విధిమాక్షిపతి | సోయం నిషేధఉక్తవత్కృమాణవిషయతయా
స్వోపజీవినమాత్యేవనుపిద్విధాభిన్నతి | తతోక్తవిషయోద్వి
విధః | వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి | వత్కృమాణవిషయోపి
ద్వివిధః | సామాన్యరూపేణాభిధిత్తస్యవిశేషరూపతయాకథ
ననిషేధః | అంతరాంగికారేణాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంవతు
ర్విధోయమాత్యేవః || యథా || రామోనభవతుధన్వితథాపిరో

తిశయేనత్వామస్తాపీతి-ల-శిష్టంస్పష్టం || ౧౧౧ || ఆత్మపాలంకారంలక్షయ
తి-ఉక్తమితి || యతోక్తస్యవత్కృమాణస్యవాప్రాకరణికశ్చేనవిధాతు
మిష్టస్యాతపవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థమభిసీ యమా
నస్సన్నాభాసీభవతిసత్యేవః- తస్యచతుర్థావిభాగమాహ-తతోక్తవి

దేత్రి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౧౧౪॥ తురీయముదాహరణి-చం
ద్రశ్రితి॥ ఏషః-చంద్రఃకిం- న-చంద్రోనభవతీత్యధః- తత్రయుక్తిమా
హ- సచంద్రఃపాక్షికకాంతిం- అయంతుసార్వకాలికిమితిభావః-ఏవము
త్తరతాపియోజ్యం- జలేనోదకేనమందేనచ ॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥

స్యతే॥౧౧౪॥అంశోక్తావంశాంతరనిషేధోయథా॥ చంద్రఃకి
మేషనసపాక్షికకాంతిమేతి పూషా కిమేషనసయాతిసభోగ
మార్గం । వహ్నిఃకిమేషనజలేనసహనిమేతీత్యావృశ్యరామ
సుగుణైష్ట్యయినిశ్చయస్సాన్విత ॥ అశ్రునిరతిశయతేజశ్శాలి
తయాశీతభానుభానుకృశానుకూపతాయామేకదేశమంగీ కృ
త్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధరపితేజస్విభి
సోసమాదిభిరపితత్వాన్యం దుర్లభమభూతిః-ముతేతరైస్తేజ
స్విభిరితి రామతేజసో౭.వాఙ్మనస పదవిషయతావ్యజ్యతే ॥

వ్యాజస్తత్వలంకారః *—

౧౧౫॥ అత్యైవప్రస్తావాద్వ్యాజస్తతిలక్షయతి ॥ యత్ర
వాచ్యాస్తతిర్నిందానిందావాస్తతిఃపర్యయేత్ । తత్రవ్యా
జస్తతింనామాలంకారంకవయోజగుః ॥ యత్రాభిధీయమా
నానిందాప్రకృతేస్తుత్యేప్రమాణబాధితాసతీస్తుతి మగ్నయ
తి స్తుతిర్వానింద్యేతాదృశీనిందాం తత్రవ్యాజస్తత్వలంకా
రః । వ్యాజస్తతిశబ్దస్తతేర్వాచ్యత్యేనిందాయావ్యంగ్య
త్యేవ్యాజరూపాస్తుతిః । తథాతద్వైపరీత్యేవ్యాజేనస్తుతిరితి
చప్రవర్తతే । ననుస్తుత్యేనిందాయాఅప్రకృతాయాఃక్రియ
మాణాయాః ప్రకృతస్తుత్యాత్యైవకత్వమేకత్ర పరత్ర స్తుతే
ర్నిందాత్యైవకత్వమిత్యప్రస్తుతప్రశంసాత్వమేవేతచేత్సత్యం ।
స్తుతినిందాత్మకవిచ్ఛిన్న్యంతరావలంబనేనపుథకృతిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తతిలక్షయతి-యత్రేతి॥వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ స్తుతిర్వేతి
తాదృశీప్రమాణబాధితాసతీత్యధః- నిందాం- అర్పయతీత్యనువతతే
ద్వివిధాసీవ్యాజస్తతిరన్వయేత్యాహ-వ్యాజస్తతిశబ్దశ్చేతి॥నన్వస్యాఃకథమ
ప్రస్తుతప్రశంసాతోవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యమతభేదేనతయోర్ధే దాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాదేహాః నిందయాస్తత్వభివ్యక్తిముదాహరతి-దారి
త్ర్యతి॥ విభూతిర్భష్టసంపద్య-తన్నాత్రైకలితామ్యక్తాః ॥ ౧౧౬ ॥
స్తత్వానిందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఞితానామితి॥ అతోభయహం
మార్గణానామభేదాభిసంధిః-త్వయాఉజ్ఞితానాంత్యక్తానానిరాకృతా
నాంచ- గుణయ్యతానాంహార్యగళితానాంసద్గుణవిహీనానాంచ- మార్గ

పాంశుః॥ నవీనాస్త్యభేదమేవాహుః॥ తత్రనిందయాస్తతి
ధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యాహ్వయబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయభి
దిస్త్యజైస్త్యవిశ్లేష్య విభూతిమాత్రకలితానాంత్యా విప
శ్చిన్తణాన్ ॥ బద్ధాగ్రాధమసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యంగభీరే
కృపాకూపారేవినిమజ్జయప్రఘువతేదీనేదయాఘోకథం ॥ అ
త్రశ్లేషరూపకమహిమాన్నిందయాపరమకృపాభుత్వరూపా
స్తతిరేవావగమ్యతే ॥ ౧౧౬ ॥ త్వదుజ్ఞితానాంరఘుసింహ
సంఘాన్తగుణయ్యతానామపిమార్గణానాం ॥ పాణామిషైఃప్రీ
ణయతాంఃప్రీణాంవిశ్రాంతంవణయితుంనశక్యం॥ అత్ర
స్తత్వానిందాధ్వనిః॥ ౧౧౭॥ అత్రాక్షేపాలంకారేభిష్టనిషే

—* విరోధాలంకారః *

ధేబాధితతయావిరోధానుప్రవేశేనతస్మిన్ప్రవాదితః పరంవి
రోధగర్భాలంకారపేటికాంతగతానవశిష్టానలంకారాన్లక్ష
యతి॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్భవేత్॥ యత్రా
పాతతోవిరోధఃప్రతీతః పర్యవసానేపరిహీయతే తత్రవిరో
ధాలంకారః ॥ పర్యవసానేపియదివిరోధస్తతైవావతిష్ఠతే త
దాదోషపవ ॥ తత్రజాతేర్జాతిగుణక్రియాన్రవ్యైర్విరోధేచ
త్వారోధేదాః॥ క్రియాయాఃక్రియాగుణన్రవ్యైస్త్రియః ॥

ణానాంసాయకానాంయాచకానాంచ- ప్రాజైరామిషేమాంసైశ్చ
ప్రాణసమైరామిషేర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౭ ॥ విరోధాలంకారంలక్ష
యతి- ఆభాసత్వఇతి॥ వ్యాచక్షే- యతేతి॥ విభాగమాహ-తత్రజాతే
రిత్యాదినా॥ అత్రాయంసంగ్రహశ్లోకః॥ క్రమాజ్ఞాతిగుణన్రవ్యక్రియా
ణాంత భేదాదిభిః॥ విరోధేదశభేదాస్సున్నతు(స్త్రీ)జ్వేదకభేదతత్త్వవిక

త్ర దశాప్యుదాహరణి- రామేతి॥ హే రామ తవాసిః॥ ధ్యాయంతుః కర్మభిః॥
విరోధః- భుజంగచ్చతీత్యాభాసః- సోపిసర్వోపి ఉగ్రశృంభురితివిరోధః

గుణస్యగుణద్రవ్యాభ్యాం ద్వౌ । ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణైకభిసం
భూయదశవిధోఽరోధాలంకారః॥యథా॥ రామతవాసిర్భుజ
గసోఽప్యుగ్రః కామపూరకః కాలః । సశుచిస్సపరపాణ్ణానిల
భోక్తాకలయతేపరాంకాష్ఠాం॥అత్రదశవిరోధాలపిసంగృహీ
తాః । అత్రాసిర్భుజగభిజాత్యోర్విరోధః । అసిభుజగశబ్ద
యోర్ద్వాతివాచిత్యేనపరాపరభావశూన్యపామాన్యయోసాన్
మానాధికరణ్యాదర్శనాత్ । ఏవంప్రథమవిరోధస్ఫురతి । స
చభుజగశబ్దస్యకరగతత్వరూపార్థస్వీకారేతథాసీభవతి । ఏవ
ముత్తరత్రాప్యేకార్థస్వీకారేష్పురతోవిరోధస్యాభావం త
రస్వీకారేతథాసీభవనంద్రప్రవ్యం । సోఽప్యుగ్రభిత్వత్రతచ్ఛబ్దా
ర్థస్యశంభురూపద్రవ్యస్యచవిరోధః । ఉగ్రోపికామపూరకః
కాలశ్చేత్యత్రద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః । శంభోః కామదా
హకత్వేనకామపాలనక్రియాఽరోధాత్ । ఉగ్రశబ్దస్యదారు
ణగుణవాచకత్వేనగుణక్రియావిరోధః । దారుణతాగుణస్య
దుఃఖజనకత్వేనసుఖజనకత్వానువవత్తైః । కాలశబ్దస్యయమద్ర
వ్యకాలిమగుణవాచకత్వేనశంభుయమద్రవ్యయోర్విరోధః ।
కాలశ్శుచిరిత్యత్రశుచిశబ్దస్యవహ్నిత్వజాత్యుక్తిమశుద్ధిగుణా
నాంవాచకత్వేనయమద్రవ్యశుక్తిమగుణయోర్విరోధః । య
మస్యకృష్ణవర్ణత్వాత్ । తథాశుక్తిమకాలిమగుణయోర్విరో
ధః । కాలిమవహ్నిత్వజాత్యోశ్చైర్విరోధః । తథాశుచిః ప్రా
ణానిలభోక్తాపరాంకాష్ఠాంకలయతేభిత్వత్రవహ్నిత్వజాతేర
నిలభుజిక్రియాయాశ్చవిరోధః । వహ్నేరనిలసఖత్వేనతద్భు
జిక్రియాయావహ్నిత్వజాతేశ్చసామానాధికరణ్యవిరోధా
త్ । తథానిలభుజిక్రియాయాఃపశ్చిమదిక్పాలనక్రియాయా

భయంకరభిత్వభాసః- ఏవముత్తరత్రవిరోధాభాసాబోధ్యః । దశఽరో
ధాలప్యయథాక్రమముదాహృతాభిత్వాయెనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషో

వస్థాపితః శ్లేషానుష్ఠానతః॥ ౧౧౮॥ అశ్లేషమూలముదాహరణి - శతమ
భాతి॥ సుప్తం॥ అశ్రుభానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - వానాలింగ
త్వాద్యతూనాం నానాసూర్యస్వమితి నవోనవోభవతీతివశ్చుత్తిప్రామా
ణ్యాత్ - యద్వాస్త్రవ్యవిరోధోవాబోధ్యః॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః॥ క్రియాన్వయస్యాపిభుజగరుణయోః ప్రతినియ
తత్వాత్॥ తదేవందశవిధోపివిరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్లే
షావస్థాపితః॥ ౧౧౮॥ అయమశ్లేషమూలోపసంభవతి॥ యథా॥
శతమఖముఖబద్ధిముఖముఖకమలానాం వికాసనేభానుః ।
అద్భుతమసురముఖాంబుజనిమీలనేరామశీతభానుస్తవ్యం॥ అ
త్రైక్యస్యైవరామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరో
ధః ప్రతీతస్సచాభాసీభవతి॥ తత్రాదాత్మ్యస్యతమభయకార్య

— విశేషోక్తి విభావనాలంకారో శ్లో —

కారిత్యేనాపచారికత్వాత్॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనేలక్ష
యతి॥ సతికారణపాదుల్యేవిశేషోక్తిః ఫలంనచేత్॥ తస్మిన్న
విద్యమానేపికార్యంస్యాచ్ఛేద్విభావనా॥ ఇహలోకమర్యాదా
తిక్రమేణకారణసద్భావేపికార్యానుదయరూపస్యవిశేషస్యో
క్తైర్విశేషోక్తితా॥ తథాకారణంవినైవకార్యస్యోద్భావనము
త్పాదనంవాపిభావనేత్యన్వర్థత్వమనయోః॥ ఆతపివవిరోధపె
టికాసంగతిః॥ ద్వయంయథా॥ శ్రీరామవీరతవవైరివరాంగ
నానాంవృష్టిర్భూవనయనేషువినాపయోదైః । చిత్రంనసా
శమయతిస్తనిరింతరాళధారాళతాముపగతాపితదంగతాపం
అశ్రుప్రసిద్ధకారణంమేఘంసిద్ధకార్యంసిక్షిప్యతే॥ అశ్రుప్రసిద్ధ
కారణంచుఃఖమస్త్యైవ॥ తథాప్రసిద్ధజలధారాకారణేపితాప
శాంత్యభావోనిబద్ధః॥ అప్రసిద్ధకారణంవైశ్చిత్త్యంనాస్త్యైవ ।

లక్షయతి-సతీతి॥ వ్యాకరోతి-ఇహిత్యాదిना॥ ఉభేఅప్యదాహరణి-శ్రీరా
మేతి॥ వైరివరాణామంగనాస్తాసాంగిరింతరాళమవిచ్ఛేదంయథాతథా
ధారాళతాంధారావాహిత్యం - అశ్రుప్రార్థంవిభావనాయాఉత్త
రార్థంవిశేషోక్త్యోదాహరణం॥ అత్రేతి-ఉపాత్తనిమిత్రేఉదాహృతే ఇ

త్యగః- అనుపాద్యమి తైరూదాహరణమంతరేణుబోధేతి త్యాహ- ఇ
తరప్రభేదయోరితి॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి- హేతోర్విలక్షణా
కులస్యవిసదృశకార్యస్యోత్పత్తౌ॥ అద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ ద్విష
తాముద్విషద్యుభమాణం యస్యలంఘ్యంతేన సముక్తస్తస్యజీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యామనయోద్వైవిధ్యం॥ అత్ర
వైరిసంబంధకూపస్యమిత్తస్యోపాదానాదేకః ప్రభేదఉదా
హృతః । ఇతరప్రభేదయోరేతద్వైపరీత్యేనోదాహరణేను

—* విషమాలంకారః *

బోధే॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి॥ హేతోర్విలక్షణా
త్పత్తేఘటనేవవిరూపయోః । అన్వయజననేవస్యాద్విషమాలం
కృతిస్త్రీధా ॥ ఏషాంశ్రయాణామపిభేదానాంవైషమ్యార్థ
త్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః । కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తౌపర
స్పరవిరూపఘటనేఇప్రపాప్తయేవ్యాప్రియమాణస్యానిష్ఠని
ష్ఠత్వైచఽరోధస్యజాగరూకత్వాత్పైటికాసంగతిః । తత్రకా
రణఽరుద్ధకార్యోదయోయథా ॥ రఘురాట్ప్రణాపబడబాన
లాద హూద్విషమద్విషద్యులసముక్తజీవన- । రభసేనోష
యతుముద్యతాదభూత్రణరంగభూర్ణునకబంధబంధురా ॥ అ
త్రజలశోషకాద్బడబానలాజ్జలోదయలక్షణవిలక్షణకార్యోగ
యః । రూపకక్షేపానుపాప్రణీతాయంప్రభేదః ॥ ౧౨౧ ॥ కాకు
భస్కరకూటకకోమలమరకైస్తస్యనుస్సాద్యశోగ్రసహరేసు
రేప్రవృత్తిః । బద్ధంవృథంవృచసతోవిసతుతుపాతైస్సంవ
ర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదంతామంత్రతిరావణ
వచనం । అత్రవిరూపయోద్ధుర్బలప్రబలయోర్వృద్ధఘటనా ॥
౧౨౨ ॥ యాన్యోత్సరక్షణకృతే నిశితానిశప్రాణ్యాదాయ

ంవజీవనంజలం- ఘనానిసాంద్రాణికబంధాన్యేవజలానితైర్బంధురా॥
కూజయతి- అత్రేతి॥ ౧౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుభస్మేతి॥ రేకా
భస్కరకూటకాఃకుచీరాభవకోమలాయెమరకటాస్తైస్సౌకం - అస్సాద్య
మహావీరేణేతిభావః - సంవర్తసాగరతరంగాభవమ్మిరోధాయెను

తంగజేంద్రాప్తమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ తృతీయముదాహరణి - యానీతి ॥ నంకటపదే
సన్మద్ధానేముక్తైస్త్రాసాన్యతైస్త్రైస్త్రైరేవవిసేషుర్వి నాశమాపుః ॥
౧౨౩ ॥ సంగతి ప్రదర్శనపూర్వకం సమంలక్షయతి - సమానయోగితి ॥ వి

యోధ్యమభిజగ్నురరాతివీరాః । రామంపినేశురవనీశమవే
త్త్యముక్తైస్త్రైరేవసంకటపదేవకితాన్త్రవంతః ॥ అత్రరిపూ
ణాంశితహేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదియిత్త
త్తావనాస్తాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవా భూదిత్యనిష్ఠనిష్ఠ

— ❀ సమాలంకారః ❀ —

త్తిః ॥ ౧౨౩ ॥ అథవిరోధమూలాలంకారత్వాభావేపివిషమా
లంకారద్వితీయప్రభేదవివర్యయరూపతయా తత్ప్రస్తావాత్స
మాలంకారంలక్షయతి ॥ సమానయోశ్చేద్ధృటనానమాలంకృ
తిరుచ్యతే ॥ అస్యవిషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్యచత్రి
విధత్వాద్విరూపఘటనాత్క విషమప్రభేద పాత్రిభక్త్యేనా
న్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్కపకస్సమాలంకారస్యప్రభే
దఃపరిగణితఃప్రాప్తవైః । అపరేతువిసదృశకార్యోత్పత్తివైధ
ర్మ్యేణాపిసమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోత్పత్తి ముఖే
నావతారయంతి । అనిష్ఠనిష్ఠత్వైవైధర్మ్యేణోత్పాదనమవైచి
త్యాత్మస్వరైవైపుష్పేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనాయథా ॥ అ
న్యోన్యానుగుణయోగోజ్జానకీరఘరామయోః । రేజేప్ర
త్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశృంగారయోగివ ॥ ౧౨౪ ॥ అనుగుణకా
ర్యోత్పత్తిర్యథా ॥ రామతనఖిద్దధూమఃకోమలతాపింశపల్లవ
శ్యామః । ఉదితంమలినీకురుతేరిపుధరణీభృద్భృశోముకురం ॥

— ❀ అధికాలంకారః ❀ —

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యంచేదాధేయస్యాధికంభవేత్ ॥
ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపి విరోధదస్తహస్తప

వృణోతి - అన్యోత్పాదినా ॥ ఉదాహరణి - అన్యోన్యేతి ॥ ప్రత్యగ్రతారు
ణ్యలక్ష్మీశృ శృంగారస్సంభోగశృంగారశ్చతయోగివ ॥ ౧౨౪ ॥ రా
మేతి ॥ ఖిద్దవిపధూమః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారంలక్షయతి - ఆధా

శేతి || అథారస్యైవ త్వమాధ్యయస్యమహత్త్వంచయదీత్యర్థః || ఉదా
హరతి- రామేతి || రామస్యప్రతాపాశ్చయశాంసితేషాం- కారణభూ
తాతోశచదండభేదాద్వితరణవైచిత్రీవశాచ్ఛకార్యభూతస్యప్రతాపస్య
యశశశ్చబహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-ప్రాదర్భురీమణిదర్పణౌ
ఘేమణిదర్పణకాంతిపూరసదృశేహృదప్రవాహే || ౧౨౬ || అథాసంగ
తింబక్షయతి- అసంగతిరితి || ఉదాహరతి- కోణాఘాతశ్చితి || కొణోవాద

వేత్తస్యాప్యత్రనిరూపణం || యథా || రామప్రతాపయ
శసాం ప్రకరై రసంతై స్సంపిండితై రణుతరాండకటా
హమధ్యే | అస్థీయతేకథమహేమాహిమహేమశైలవ్యా
హైరివహృదర్భురీమణిదర్పణౌఘే || ౧౨౬ || అసంగతింబక్ష

—❀ అసంగత్యలంకారః ❀—

యతి || అసంగతిర్వైతః ఫలేభిన్నాధికరణేయది || వ్యధికరణ
యోః కార్యకారణభావస్యవిరుద్ధత్వాదసంగతిః | నచవిరో
ధాంతర్భావశ్శంక్యః | సామానాధికరణ్యేవిరోధః వైయ
ధికరణ్యేత్వసంగతిరితివ్యవహేపితత్వాత్ || యథా || కోణాఘా
తఃకృతోధాటిపటహేరామకింకరైః | ద్విహంహృదిభిదాంచ
క్రేఘావం తేషాంచయోషితాం || ౧౨౭ || ఘోఘో వ్యాఘాతంబ
క్షయతి || విహితేకేనచిత్రక్రూరకార్యేకనాపిహేతునా | తే
నైవాన్యోన్యధయతితచ్చేద్వావ్యాఘాత్యలంకృతిః || తేనైవ
హేతునాతస్యైవ కార్యస్యాస్యధాకరణే విరోధస్సూతే
సంగతిః || యథా || మమైవవ్యాయోగేనరకాసురవిజయే || త్య
క్తప్రభంజనాధమమాక్రాంతపురందరాలయంవీరం | శ్లో

నదండః- కోణోవీణాదివాదనమిత్యమరః - తస్యాఘాతఃప్రహరః - య
త్రపరుషాఘాతస్తత్రైవభేదేననాదేనచభావ్యం - అత్రతుకారణవ్యాఘా
తస్యకార్యస్యభేదస్యనాదస్యచభిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాంతా
సాంఘహృదయభీత్యతిశయఃకరతలాస్ఫులనస్వానశ్చభూదితిభావః ||
౧౨౭ || వ్యాఘాతంబక్షయతి- విహితశ్చితి || స్పష్ట || సంగతింప్రతిపాదయ
తి- తేనైవేతి || ఉదాహరతి- త్యక్తైతి || తక్తైనిరాకృతఃప్రభంజన ఇత్య

ధర్మాయోగసం- ఆక్రమ్యేతురందరాలయోయోగసం- మృతేషుయథామృతేషు
చర్మితాబహిరముఖాదేవాదేనసం- ఏనంవీర- నరకాసురంకింపురుషాః
కిన్నరాశ్లాఘం తే-ఏవంస్తుతిః- దరాలయంభయావాసభూతం- అతఏవవి
గతాశ్చరావాచోయస్యసం- ఇరాభూవాత్సరాప్సస్యాదిత్యమరః- మృతే
షుచర్మితంబర్హిస్తృణపిశేషోయోగతద్భుతంముఖంయస్యసంతథోక్తం
ఏనంనరకంపురుషాశ్లాఘం- తేకిమితిపదానాంవ్యస్తత్వేనిందాచేతిబోధ్యం

ఘంటేకింపురుషాశ్చర్మితంబర్హిర్ముఖంమృతేష్యేనం || అనేనప
ద్యేనజీమూతనామానరకాసురసారథిస్సృస్సామినంస్తుతిం
కృతవాక్కృష్ణసారథిద్వారకస్తు త్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపే
ణతదేవపద్యంపతిత్వాస్తతిమన్యధయతిస్త || ౧౨ || యుక్తిం

— ❁ యుక్త్యలంకారః ❁ —

లక్షయతి || మగ్నటాగ్ధస్యఘటవాచాతుర్యంయుక్త్యలంకృతిః ||
యథా || సప్తసాలాన్మహాత్మాలాంతృకృదేకేనపత్రిణా |
సహస్రంచాతపత్రాణాంరావణస్యాలునాద్విభుః | అస్యదు
గ్నటఘటవాసామ్యావవాంతరసంగతిః || ౧౩ || అగభావికా

— ❁ భావికాలంకారః ❁ —

లంకారస్యలోకస్యహరిమూలత్వేనవిరోధమూలత్వాభా
వేపితల్లక్షణపర్యాలోచనాయాం కథంచిద్విరోధస్సూతే
రవాంతరసంగతింమన్వానస్తల్లక్షణమాహ || భవేద్యత్రా
చ్ఛతాగ్ధస్యవర్ణనాద్భూతభావినోః | అపరోక్షాయమాణ
త్వంత్రభావికముచ్యతే || యత్రాచ్ఛతవస్తవర్ణనయాభూ
తభావినోపి వస్తునోర్భావకానాంహృదిభావనావశేన ప్ర

కస్యాస్యగ్రంథాంతరస్థస్యాపిసేయత్వాదుదాహరణత్వముచితమి
యకూతం || ౧౪ || యుక్త్యలంకారంలక్షయతి- మగ్నటాగ్ధస్యేతి || ఉ
దాహరణ- సప్తేతి || సకృదేకదా || అస్యాపివిరోధమూలాలంకారసంగతి
స్సంభవతీత్యాశయేనాహ- అస్యేతి || ౧౫ || సంగతియోజయన్భావి
కాలంకారంలక్షయతి- భవేదితి || వ్యాకరోతి- యతేతి || అయంభావః -
యథా యోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయాభావనయాఽతీంద్రియార్థసా

తాత్పర్య-యథాపాంధస్యకామినీభావనయాప్రత్యక్షోయమాణత్వం
తథాకావ్యతత్వవిదాంకావ్యతత్వగతాత్యక్ష్ణతత్వానుసంధానప్రియుక్త
యాభావనయాఽతీతానాగతౌర్థసాక్షాత్కారోయజ్యశపవేతి॥ అలం
కారాంతరసాంకర్యశంకాంవారయితి-అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదిసా॥
ఉదాహరణి- రోషేణేతి॥ ధన్యధనురానమయతిసతి - సప్రసిద్ధః॥ యో

న్యాయమాణత్వంతగ్రభావికాలంకారః । అధ్యపనాయా
 భావాన్నాయముత్ప్రేక్షాఽతిశయోక్తిర్యా । భావితేర్వా
 రసాదేర్భావ్యత్వస్య వాతాభివాగ్నభావంతిమత్రసవ
 దాద్యంతర్భావః । భావనావశేనహృదితతైవోదీయమానత
 యానవిరోధాభాసతాపి ॥ యథా ॥ రోషేణశోణంశృకో
 ణంకృత్వా రామేసతాదృశః । ఉదన్వానప్యభూధన్వాధన్వా
 నమయతిక్షణాత్ ॥ అత్ర సకలనదీపయఃపూరవిశ్రాంతిభూమి
 తయాకదాచిదప్యసంభావిత శోషణస్యామిత స్యాజ్ఞేర్ధరుభూ
 మితాదృతార్థోక్తౌతథాభావనాయామపరోక్షతాధీరితిభవ
 తిభావికత్వం ॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యంలక్షయతి ॥ తత్రాన్యోన్యంమిథో

—❁— ಅನ್ಯನ್ಯಾಲಂಕಾರ: ❁—

యశ్రుకార్యకారణతాభవేత్ ॥ ద్వయోఃపరస్పరోపకార్యో
 పకారకభావేపివినిధస్యల్పభ్రుసరతయాసంతిః ॥ యథా ॥
 గుణైర్విభూషితోరామస్తేచరామేణభూషితాః ॥ రత్నైర్వివ
 స్వగ్జలైస్సద్గ్జలైశ్చేనరత్నవత్ ॥౧౩౧॥*చిత్రంలక్ష్మయతి॥
 విచిత్రంస్యాద్విరుద్ధస్యఫలస్యాప్త్యైసముద్యమః॥యథా॥ పర
 మాన్నత్యలాభాయసర్వసర్వంసహాధిపాః ॥ సమంతిరఘువీర
 స్యపాదవీతాగ్రభూతలే॥ తస్యకారణవిపరీతకార్యత్వాదా

జయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩౦॥ అన్యోన్యంలక్షయతి- తత్రైసి॥ సంగతిం
యోజయతి- ద్వయోచితి॥ ఉదాహరణి- గుణై రితి॥ రత్నానీవరత్నవత్-
లబ్ధోదయశ్చంద్రవదిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం- తద్వనత్రాపిబోధ్యం॥ ౧౩౧॥
విచిత్రంలక్షయతి- విచిత్రమితి॥ ఉదాహరణి- పరమేతి॥ స్పష్టం॥ సంగ
తిందర్శయతి- తస్యేతి॥ తస్యవిచిత్రాలంకారస్య॥ విషమాదిమభేదాభే

దంపరయధి- నవేతి॥ మత్యత్యతలహ- కారణేతి॥ ఉత్తంవైలక్షణ్యము
దాహరణయోజయతి- రాజానతి॥ అశ్రునమనంకారణం - షరమాన్న
త్యంకార్యం- కిమితిసమంతీతికాక్వానసమంతీతికారణప్రతిషేధః- తద్వ్యా
రాకార్యవై పరీత్యం - తస్మాన్నమనస్యకారణభూతస్యపరమాన్నత్యంవివ
రీతకార్యమితిభావః - యశ్రకారణనిషేధఃకార్యవై పరీత్యం గమయతిత

ద్విరోధస్ఫురౌపేటికాసంగతిః । నచాస్యవిసదృశకార్యో
త్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేదాభివాచ్యం । కారణ
ప్రతిషేధద్వారాత్ కార్యవై పరీత్యప్రతీతిః । కార్యవై పరీ
త్యప్రతీత్యాకారణనిషేధస్త్రోతిభిన్నవిషయత్వాత్ । రా
జానోయదిపరమాన్నత్యమభిలషంతికిమితర్హినమంతీతి కాన
ణప్రతిషేధముఖనకార్యవై పరీత్యంవిచిత్రాలంకారవిషయః॥
విషమాలంకారేతుకార్యవై పరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధద్వ
ష్టిరితిధ్యేయం ॥౧౩౨॥ యథావా॥ రామకాన్తుకజీమూతఃకు
లంవైరిమహీభృతాం । కర్తుంశ్చీవనంఘోరశరాసారంవ్రవ

— సామాన్యాలంకారః ౧౩౩ —

ర్షతి ॥౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యంగుణసామ్యేన
యత్రవస్త్యంతరైకతా॥ యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యే
నవస్త్యంతరతాదాశ్చ్యప్రతీతిర్భవతితత్రసామాన్యాలంకా
రః॥ అత్రగుణసామ్యేనేత్యనేనమీలితవ్యావృత్తిః । నహిమీ
లితేగుణతఃపరేణపరతరోధానం । అపితువస్తునావస్త్యంత
రాచ్ఛాదనమాత్రం । సామ్యపదేనతస్థుణవ్యావృత్తిః । నహిత
ద్గుణేగుణసామ్యంనిమిత్తం । నచవ్యాజోక్తిః । వ్యాజస్యామ
క్తేఃకింతుతిరోధానాత్ । నాపహ్నవః॥ అనపలాపాత్ । అ

త్రవిచిత్రాలంకారః. యశ్రకార్యవై పరీత్యంకారణనిషేధంగమయతి త
త్రవిషమాలంకారాభివేక్షః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణంతరమాహ - రా
మేతి॥ శ్చీవనంనిష్ప్రిణంనిర్జలంచ-ఘోరం- శరాసారంబాణవషణం జల
వృష్టించ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యమితి॥ సమానగుణసం
బంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచక్షే- యత్రేతి ॥ అతపవేతి-సమానగుణసం

బంధాదేవేత్యర్థః॥ ఉదాహరణి-త్రైలోక్యభితి॥ కలిఃకలిహః-శాస్త్రయా
గళకంబు లేన॥ ౧౩౪॥ సంగతయోజనపూర్వకంమీలనంలక్షయతి-మీలన
మితి॥ అద్యముదాహరణి- కనకతి ॥ కనకవస్త్రవ్యయోరామరామాంతా
స్సీతాయాఃకలితయోశ్శోభమానయోశ్చకపోలయోఃకలావిలాసలక్ష్మీః
లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్య శ్రవణకలాపావాంకర్ణా

తపవసామాస్యపదప్రవృత్తిః॥ యథా॥ త్రైలోక్యేపివిజృంభి
తేరఘవతేశ్శృంభద్యశస్సంభ్రమేపేయద్రవ్యకృతః కలిర్ద్ర
వతయాసారీచకారీగతః । శాంతోవాహనగోచరశ్శివశచీ
ప్రాణేశయోస్సాస్సన్నయాపత్నై రాయుధవాహనభ్రమి కృ
తోలక్ష్మీశవాగీశయోః ॥ ఇహరామయశోధవశిష్టాసుధా
చంద్రికయోర్వృషభోచ్చైశ్శ్రవసోశ్శంఖహంసయోశ్చభే
దప్తిరోహితః॥ అతపవస్త్రవత్వాదేర్భేదకత్వముక్తం॥ ౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *—

అతైత ల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్త్యానాం మీలనాద్యలంకా
రాణాంలక్షణాన్యాహ ॥ మీలనంవస్తునైకేన వస్తువంతరని
గూహనం॥ ఏతద్వివిధం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగం
తుకేనసహజతిరోధానంచేతి॥ యథా॥ కనకముకురరవ్యరా
మరామాకలితకపోలకలావిలాసలక్ష్మీః॥ తిరయతి నవచంపకా
వతంసశ్రవణకలావకలాపకాంతిలీలాం॥ అత్రసహజేనకపో
లకాంతిరూపేణవస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభా
రూపంవస్తుతిరోధీయతే॥ ౧౩౫॥ రామహేతిహతారాతికా
మిగీకుచకుంభయోః॥ ఉష్ణాతిరోహితః పుష్పచావశోకజ్వరో
ష్ణశ్శా॥ ఇహయువతికుచయోస్సహజ ఉష్ణాఆగంతుకేనకా
మశోకజ్వరోష్ణశ్శాతిరోధీయతే॥ ౧౩౬॥

భరణానాంకలాపన్యసమూహస్యచకాంతిలీలాంతిరయతీచ్ఛాదయతి ॥
యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరణి- పుష్పచావశ్యశో
కజ్వరః - ఇతిఃపరంసంభోగసౌఖ్యంసంసంభవిష్యతీతిశోకాతిరే కస్తజ్జన్య
నోష్ణశా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణంలక్షయతి॥ తద్గుణభితి ॥ ఉదాహరణి-విశ్రంభే

అ॥ విప్రసంభస్థితయేభిర్భయనీవాసాయ- పాశ్చాత్యసామాన్యతాఃపాశ్చా-
స్పృదేశస్థితప్రభోపభాగగతాః॥ ౧౩౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥ రా-
మేతి- స్పష్టం॥ ౧౩౮॥ అతద్గణంలక్షయతి॥ సతీతి॥ ఉదాహరణి - తమా

—* తద్గణాలంకారః *—

తద్గణస్వగుణత్యాగాత్ప్రబలాస్యగుణాహృతిః॥ అయమహ-
వివేకః॥ యత్ర సహసగుణసంబంధేన త్యేవాస్యస్యాన్యగుణా-
చ్ఛానకత్వంతత్ర సామాన్యాలంకారః॥ యత్ర గుణవైసాద్య-
శ్యేన త్యేవదుర్బలనిజగుణహానేన సన్నిధిమహిమూప్రబలపర-
గుణస్వీకారస్తత్ర తద్గణాలంకారః॥ యత్ర గుణోపాదానా-
వివక్షయావత్తునోపస్త్యంతరేణాచ్ఛాదనం తత్ర మేలనాలం-
కారః॥ యత్ర సాదృశ్యేనకస్యవిదపలాపస్తత్రావహ్నవశతి॥
స్వగుణహానేనతస్యపరిస్యగుణోత్తేతితద్గణపదప్రవృత్తిః
యథా॥ విప్రసంభస్థితయేభువోవధిగిరేః పాశ్చాత్యసామాన్య-
తానిస్యధ్వాంతమహీచలీమసతమా రామస్యవిద్యేషిణః॥ కీ-
ర్త్యా హరపటీరహీరరువిరస్ఫుర్త్యా విప్రబతత్యక్త్యా కా-
ష్ఠ్యేమనాదిస్థిసపితేస్ఫుర్తిణయయుస్సాన్నిహితీం॥ ౧౩౭
యథావా॥ రామకీర్త్యాధవభితేత్రైలోక్యవాహనేకలిః॥ బ-
భూవభర్గయమయోగ్యాతాగోర్విర్విశిష్టాక్షిణోః॥ ౧౩౮

—* అతద్గణాలంకారః *—

ఏతత్ప్రతిపత్యోదతద్గణంలక్షయతి॥ సతీహితౌపరగుణాస్స-
కారేన్యాదతద్గణః॥ హేతుస్సన్నిధిఃప్రబలగుణస్య॥ అస్యకా-
ర్యకారణభావానాదరాన్నవిశేషాక్ర్యంతర్భావశంకా॥ యథా॥
తమాలదళసీలాభిఃకీర్తిభిశ్శత్రుభూభృతాం॥ రామకీర్తిఃపరి-

—* వ్యాజోక్త్యలంకారః *—

తాపిపరభాగంప్రపద్యతే॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥ య-
త్తేనసంవృతంవస్తుతుశ్చేద్వివృతంయది॥ నిగూహ్యతేనృపధ-
రేతి॥ కీర్తిభిః-వివరీతలక్షణయాఅయశోభిః-పరభాగంధావశ్యాతిశయం
పరభాగోగుణోత్కంఠిత్యమరః॥ ౧౪౦॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥ యత్తే-

నేతి॥ ఉదాహరణీశ్రీరామేతి॥ హేత్విదామ॥ ౧౪౦॥ స్వభావోక్తింబ
క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసన్యగగ్రామ్యం- యథావదన్యూనా
తిరేకేణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవర్ణనం॥ ఉదాహరణి- వత్సోజేతి॥ వర్ణన

యావ్యాజోక్తిస్త్రైకభ్యతే॥ నస్వపహ్నపాలంకారాదస్య
కథంభేదభిచేదున్యతే॥ తత్రహిప్రకృతస్యాప్రకృతసాదృశ్య
లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమపలప్యాప్రకృతమారోప్యతే॥ ఇ
హతుసద్ధమేవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యహ్నపఃక్రియ
తే॥ తేనోభయోరప్యపహ్నవపూర్వకత్వావిశేషేషసాదృశ్య
ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥ యథా॥ శ్రీరామాపరిమెయవై
భవభివద్ధాటిభతైరున్మతైస్సన్విమాత్యాన్యహతోహతాన్య
ధిహితానాకర్ణయంతోద్విషః॥ త్వద్భీత్యాజనితాన్త్రీకంపజడి
మశ్వాసాశ్రుమోహాదికాన్భావాన్మంథువిపద్వ్యధాప్రకట
నోపాయైస్సమాచ్ఛాదయ॥ అశ్రరామభరణయజనితాః
ప్రకంపజాడ్యాదయోభావాయత్సనసంవృతాః పికథంచద
భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయనసహృద్యాఇతిభవతివ్యా
జోక్తిః॥ ౧౪౦॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్త్యాదీనా-

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *

తివిదలంకారాన్క్షయతి॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్ఛాయథావ
ద్వస్తువర్ణనం॥ యథా॥ మదీయేకంసపథనాటకే॥ వత్సోజాంగ
ణమంచితంబిరుచిరామావిభ్రతీవల్లకీమీషద్ధర్మిత బాహుమూ
లనుషమాతంశ్రీస్సప్తశంకనైః॥ మందస్పందితకుండలాల
కభ్రరామాధుర్యధుర్యస్వరా కించితుగట్టలితేక్షణాస్థితము
భీకేయంశనైగ్దాయతి॥ ౧౪౧॥ మిథశ్చమత్క్రియాలాపో

—* ప్రశోఽత్తరికాలంకారః *

యఃప్రశోఽత్తరికాహిసా॥ యథా॥ భోతాక్ష్యాగ్రజకింసుకిం
నరరవే॥ కార్యంకుతోదృశ్యతే సమోహనముహుర్ముహు

కీంవీణాం॥ ౧౪౧॥ ప్రశోఽత్తరికాలక్షయతి- మిథఇతి॥ మిథోన్యోన్యం
చమత్క్రియాలంకారమతారభావణం॥ ఉదాహరణి- భోఇతి॥ హతా

శృతేతిహి - చహతాహితాః ॥ ౧౪౨ ॥ భంగ్యంతరేణోదాహరతి-కిం
శుకముఖమితి ॥ కింవస్తుశుకముఖంశుకతుండం-కింశుకస్యవలాశకుట్టలస్య.
ముఖమగ్రమిత్వస్తరం-కాంతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామాతికామసంగ
వ్యధామిత్వస్తరం-కశ్చాసౌనరశ్చకింసరస్తస్యగీతం - కిన్నరస్యకింపు
రుషస్యగీతమిత్వస్తరం - కశ్చాసౌపురుషశ్చకింపురుషస్తస్యముఖమితిప్ర
శ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్వస్తరం ॥ ౧౪౩ ॥ అథోత్తరాలంకారం లక్ష
యతి- ఉత్తరమితి ॥ పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాంసవారయతి- అత్రేతి ॥ వ్య

ర్బతకుతోబింబస్యనిర్భేదనాత్ ॥ కేభిందంతిహతాహితారఘు
భువాన్రుద్ధైసయుద్ధేపునః కేమూర్ధ్వాంశమయంతిశీకరకిరశ్శుం
దాలశుండాలతాః ॥ ౧౪౨ ॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నతత్వే
విశేషతశ్చమత్యురోతి ॥ యథా ॥ కింశుకముఖమనుకురుతేకా
మార్తింవదతిదుస్సహాంధీరః ॥ కిన్నరగీతంమధురంకింపురుష
ముఖంతురగముఖసదృశం ॥ ౧౪౩ ॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

— క్షిప్ర ఉత్తరాలంకారః —

చేచుత్తరాద్వాబహిర్యసి ॥ ప్రశ్నఉస్మియతేతత్రభవేద్ద్వి
విధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యుదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవి
నైవేతివిశేషణందేయం ॥ యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరము
పనిబధ్యతేతత్రైకముత్తరం ॥ యత్రానుపబద్ధనైవప్రశ్న
స్యోత్తరసామర్థ్యాద్భహిరున్నయనంతత్రాపరం ॥ క్రమేణ
యథా ॥ కారాజపరివ్రాజౌపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌ
యా ॥ కౌవాపండితగుచ్ఛాన్లౌఘ్యతరౌభ్రమరహితతయౌపే
తౌ ॥ ౧౪౪ ॥ తాదృగ్భేద్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యజ్య

వచ్ఛేద్యంవినైవేతి- సగంగాయాఃపూరానచశశికరానామృతర్పురా ఇ
తిపరిసంఖ్యాయాంవ్యవచ్ఛేద్యమస్త్రీతిభేదఇతిభావః - లక్ష
ణంవ్యాకరోతి- యత్రేతి ॥ ఆద్యముదాహరతి-కావితీ ॥ రాజాచపరివ్రా
ట్పరాజపరివ్రాజౌ- భిక్షుఃపరివ్రాట్పరంమండీత్యమరః - సంగరేహి
తతసక్తస్సంగేనరహితశ్చతౌ- భ్రమేణరహితస్తస్యభావస్తజ్జాతయౌ
భ్రమరాణాంహితతయౌచ ॥ ౧౪౪ ॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి ॥ ర

ఘుపతేరాఘవాత్ ॥ ప్రశోన్నయనంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ కిమితి
నమంతేకుతోనిజదేహాన్నతాన్నకుర్వతే- ననుకమణఃకర్తృత్వవిషయో
యాంసమ్యంతభివక్తవ్యేకుతోనమంతభివక్తమిత్యాశంక్య సమాధతై
నమంతభి॥ ౧౪౫॥ వక్రక్రిందితయతి॥ అన్యథేతి॥ శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యంవయం భౌపుత్రాభయవిహ్వలారఘుపతే రధ్యాస్త
హాకాననం । ఎతేవన్యగజానపోషితగజాస్తస్మాన్నమంతేన
వా నామీవన్యతయోపయాంతిచమృగా యుష్మాభి రాకారి
తాః ॥ అత్రయథాపూర్వందంతినఃకిమితిసనమంతేకిమిత్యా
హవాతాహరిణాశ్చనసన్నిధి మువయాంతీతిశిశుప్రశ్నఃపితృ
దత్తోద్దరసామధ్యాద్భహిరున్నేయః । నమంతభివక్తకర్తరి
రూపం నదుహస్సునమాంయక్ష్పిణావితనిషేధాత్సిద్ధం ॥ ౧౪౫॥

—* వక్రక్రిందితకారః *

అన్యథాదితవాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాక్యథా । యోజనం
క్రియతేతత్రవక్రక్రిందిత్యాదలంకృతిః ॥ తత్రశ్లేషేణయ
థా ॥ కాంతేకుప్యసికింమయాత్వయిక్వతంలత్క్యనకించి
త్రాతంప్రేమస్ఫురగిరాశయే మనుదరంరంభోరు దూరికు
రు । శంఖశ్మత్రుజయేకరేతవభవేన్నోసాంప్రతంతిస్థతీత్యా
లాప్తైఃకుపితావిదేహతనయారామంవ్యధాన్యేనినం ॥ అత్ర
రామేణమయేత్యస్తచ్చబ్ధాభిప్రాయేణవాక్యేప్రయుక్తే దే
వ్యామాశబ్దమవలంబ్యాన్యథాయోజితం । తథాతశయేదరం
భయందూరికుర్వితరామేణ వాక్యంప్రయుక్తం దేవ్యాతుశ
యేకరేదరంశంఖందూరికర్తుం నశక్నోమి అధునాకరేశంఖ
స్యాథావాదితద్యాక్యమన్యథాయోజితం ॥ ౧౪౬॥ కామూదా
హరణంయథా ॥ దధానేధరణీచక్రమేకస్మిన్నామితేభుజే ।
శేషనాగానలజ్జంతేబహవోభూధురంధరాః ॥ అత్రహారా

కాంతేతి॥ ప్రేమస్ఫురయాదికయగిరావాచా-వనానం ఉక్తస్య
పునఃపునరన్యథాయోజనాన్నివృత్తచనం ॥ వ్యాకుర్వన్యోజయతి-అత్రేతి ॥
౧౪౬॥ కాకోదాహరతి- దధానతి॥ నలజ్జంతభివక్తకాక్వాంజ్జంతవి

వేద్యధా॥ అన్యథాయోజనందర్శయతి- అత్రేత్యాదితా॥ ౧౪౭ ॥ ప్రత్య
సీకం॥ క్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి ॥ ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్రప్ర
యోజనం॥ ఇదాహరతి- జగదీతి॥ ధామాం ప్రతాపానాం భూమాం అతి

మ త్వద్భజేనైకేనైవ ధార్యమాణాం ధరణీం శేషదిగ్దజా
స్సంభూయదథానాలజ్జంతేషవ । అత స్త్వద్భజస్యేతేరథరా
ధురంధరసాధారణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వాప్రతీయ

—* ప్రత్యసీకాలంకారః *—

తే ॥ ౧౪౭ ॥ అథలోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టా
నలంకారాల్లిలక్షయిషుః ప్రత్యసీకంతావల్లక్షయతి ॥ ప్రతిపక్ష
స్యబలినః ప్రతీకారేషుచుషు-రే తదీయస్యతిరసాః-రః ప్రత్య
సీకముదీర్యతే ॥ యథా ॥ జగదపకృతాలావణ్యేచత్వయార
ఘుభూపతే సరసిజసుహృద్భ్రాకాసోమావృభావపిన్దితౌ । త
వపితనుతో ధామాం భూమాం ముఖేనచ తుల్యతాంబతగత
వతోః కాంతి క్లాంతింకృశానుసరోజయోః ॥ అత్రజగదుప
కారలావన్యగుణయో రామేణ పరాభూతారవిశశినౌ త
స్పృతీకారాక్షమా తతైజోముఖసదృశయోః కృశాను క
నులయోః కాంతిక్షయంకురుతత్తత్కృత్యతే । తేనాసీకాభి
భవాశక్తస్య కస్య చిస్పృత్యసీకాభి భావకత్వ దర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మపితాదృగితి ప్రత్యసీకమిత్యవ్యతే ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రతీపమాహ॥
యతోపమానస్యోపేషకై మర్థకేనకథ్యతే । యద్వోపమే
యభావోగ్రప్రతీపంస్యాదలంకృతిః ॥ యతోపమేయస్య
లోకౌత్తరతామభివ్యక్తు ముపమానస్యకై మర్థక్య ముపతా
ద్యతే । యద్వోపమానస్యోపమేయతాక్రియతే సోయం
ద్వేధాప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయేపుష్పమానస్వరూపా
పేక్షయా ప్రాతిహల్యవాచోయైకై ప్రతీఫపదప్రవృత్తిః ॥

తయేన॥ యోజయన్మన్వధ తామాహ- అత్రేతి॥ ౧౪౮॥ ప్రతీపంబలక్షయ
తి- యత్రేతి॥ వ్యావర్షే- యత్రేతి॥ అద్యముదాహరతి- అశ్రాంతేతి॥ అ

అశ్రోతాయా ఆదిచ్చిన్నాయావిశ్రాంతికలాయావిశ్రాంతినైపుణ్య
స్యధురీణఃపాణిర్యస్యతప్తిక ॥ ౧౪౯ ॥ ద్వితీయముదాహరణి- అనేకతా
అనేకేషుముఖేషుమాణిక్యవలయోనమణిపరంపరయాఉల్లసితాఆకృతిశ్చ
స్యసతథోక్తః- పక్షే-అనేకముఖాస్యనేకప్రకారాణిమాణిక్యాఃపీరాదిత
త్వానియప్తికసతథోక్తఃసచాసావలయశ్చతేనఉల్లసితాఉద్భాసితాఆ

యథా ॥ అశ్రోతవిశ్రాంతికళాధురీణపాణౌరఘూణాంప్ర
వరేవిధాతా ॥ వియద్భ్రమాదీన్విఫలాన్విచింత్యస్వగ్లోకశోభా
జననేన్యయుజ్జ- ॥ ౧౪౯ ॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసి
తాకృతిః ॥ పతిఃకుండలినాంరామదోర్దండశ్చపహిండతే ॥ ఆ
తోపమానతయాప్రసిద్ధస్యశేషస్యోపమేయీకరణం రామ
భుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షణమభివ్యనక్తి ॥ ౧౫౦ ॥ సూ

—సూక్ష్మైలంకారః—

త్వమాహ ॥ యదసంలక్షితంసూక్ష్మంసూక్ష్మిన్యాత్తప్ర
కాశనైఃఅత్రసూక్ష్మత్వంనావనిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వంతా
ద్యగర్థస్యకథంచిత్ప్రకాశనేసూక్ష్మైలంకారః॥యథా॥సాత్మై
స్సంగ్రామరూప్యైరిహశతమఖజతుగ్రంభకణ్ణాతికాయేస్త్రా
తాంసీతాంచతుర్భుజధమివహనుజౌనేతుమేకఃక్షమేత ॥ ఇ
త్యుత్తేకప్రలాపాం త్సదసి నిగదతే రావణాయానుజన్తావ
ర్యంతస్తంభసంస్థంస్ఫటికకిటిముపాదర్శయద్భుద్ధిశాలీ॥ య
థాశ్వేతవరాహ ఏకౌపిమహాసత్వతయా చతుస్సముగ్రస
మావృతామపివిశ్వంభరాందంష్ట్రామాత్మసహాయఉద్గధార
తథా రామభద్రపకౌవ్యపరిమేయ శక్తి రనుజమాత్రసహ
యోభవదుక్తైర్మహావీరైరక్షప్రముఖైశ్చతుర్భుగ్గుప్తాఃపిసీ
తాంనేవ్యత్యేవేత్యేవం రూపసూక్ష్మైర్ధస్సాదితః॥౧౫౧॥

రిర్యస్యసః॥ ౧౫౧॥ సూక్ష్మంలక్షయతి-యదితి॥వాక్యకరోతి-అత్రేతి॥ఉ
హతి- సాత్మైరితి॥సాత్మైరక్షసహితైః- సంగ్రామరూప్యైఃకతినైః॥
•త్వైర్ధందర్శయతి-యతేతి॥౧౫౧॥ఉదా-స్తంలక్షయతి॥ఉదా-జ్జలంకృ
తిరితి॥ ఉదాహరణి-అంతరిః॥అంతరభ్యంతరేనానాంనిబద్ధానామిన్ద్రనీ

లోపలానామింద్రసీలశిలాఫలకానాంసుషమయావంకిలేపంకవతి-హారహీ
రస్ఫారాంశవపవడదారంమహస్మీరంయస్త్రితస్త్రిక- అత్ర రత్నాగారే
మక్రీడాశైలత్వారోపః- ప్రాసాదగర్భేషుకాసారత్వారోవశ్చబోధ్యుః
౧౫౨॥ అనుకల్పంబక్షయతి- అనుకల్పస్త్వతి॥ వ్యాచప్తే-ముఖ్యమితి॥ఉ

—* ఉదాత్తాలంకారః *—

ఉదాత్తాలంకృతిస్సాస్యాద్య త్సమృద్ధాగ్ధవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణన
మాత్రస్యస్వభావోక్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధైర్వ్యక్తం
నవభావికాభేదః। తత్రాపియథాస్థితస్యైవవస్తునోభూతభ
విష్యత్తాకారేణానుభవగ్రధనాత్॥యథా॥అంతర్లీనేంద్రసీ
లోపలదళసుషమాపంకిలే హారహీరస్ఫారాంశూదార సీరేరు
చిగమరకతస్ఫుర్తిశైవాలజాలే। వానారత్నాగ్ధకేళీగిరివి
వరజుషేస్తేరకాసారసారే విద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశ
దాంరాఘవాదార్యలీలాం॥౧౫౩॥ అనుకల్పంజల్పతి॥ అనుక
ల్పస్తుగౌణోక్తిస్సుఖ్యోక్తిసమనంతరం ॥ ముఖ్యంకేంచిత్ప్ర
ధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గౌణాభి
ధానమనుకల్పః॥యథా॥ శ్లోఘ్యుకోదండవిద్యాయారాఘ
వోరావణోపివా । యథాధ్వంతహృతోదక్షస్తవనోదహ
నోధవా॥ ననూభయోరైక్వికల్పేనవికల్పాలంకారఃకింస
స్యాత్।మైవం। తుల్యబలత్వేహివికల్పః । నచాత్రతుల్యభల
తా। తపనాపేక్షయాదహనవద్రామాపేక్షయారావణస్య
జఘన్యత్వాత్ ॥౧౫౩॥

—* అథ రసవదాద్యలంకారాః *—

అథరసవదాద్యలంకారాణాం బక్షణోదాహరణానిదర్శ
యతి ॥ అంగభావంరసోయత్ర భావంప్రత్యధవారసంభజేత

దాహరతి- శ్లోఘ్యుత్తి॥ ననువికల్పాదనుకల్పస్యకౌవాభేదశ్చత్యాశంక్యవ
రిహరతి- నస్యిత్యాదిన్॥౧౫౩॥.....*

ఏవముపమాద్యలంకారాన్నిరూప్యరసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి-
అతేతి ॥ అంగభావమితి- ఆయమగ్ధః- విభావానుభావసౌత్వికవ్యభిచారి

భావాభివ్యంజితోర్ధ్వసంసరో కాదిచిత్తవృత్తిశేషారసః-తస్యైవభావా
స్యతరాంగత్వేనసదలంకారః- అభివ్యంజితోవ్యభిచారిజేవతాగురుస్వప
ద్విజపుష్కరాదా వభివ్యజ్యమానారతిశ్చభావః - రతిద్వైవాదివిషయావ్యభి
చారితథాంజితః॥ భావఃప్రేక్షితమిమ్యుటపాదోక్తేః-తస్యాపరాంగత్వే
ప్రేయోలంకారః - అనాచిత్యేనప్రవృత్తోరసో భావశ్చ రసాభాసోభా
వాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యాపరాంగత్వేనత్యూర్జస్వలంకా
రః- భావసంక్షయోనామభావస్యప్రశాన్యదవస్థా తస్యాపరాంగత్వే
సమాహితాలంకారఇతి॥ అథధర్మసుధీమంగాభాదినిమంగాశమధ్యానిమం
గభాంతానిశాస్తాణిప్రథంతఇతి భాష్యకారవచనప్రమాణ్యాన్రసవద
లంకారోదాహరణత్వేనమధ్యేపిమంగాశమాచరతి- గౌరీతి॥ స్వతః- భక్త

తత్రరసవదలంకారఉదీర్యతే॥ ప్రేయోలంకృతిరంగాంచేద్భా
వోభావాంతరంప్రతి రసాభాసోభవాభావాభాసోయత్రరస
స్యవా ॥ భావస్యాంగం భవేత్తత్రప్రామాదూర్జస్వలంకృ
తి॥ సమాహితాలంకృతిస్సద్భావంగేభావసంక్షయోయ
థా ॥ గౌరీసాత్వరితంమమాద్యదురితంమూరీకరోతుస్వతశ్చ
త్రంస్థాణురశోకతాముపగతోమూలోఽర్హితోనీరసః॥ యస్యాః
పాదహతఃప్రణామనిరతః కోపప్రశాంత్యాశయా లాఘోల
క్ష్యమిషేషపుష్పకలికాలక్ష్యేనసమాలంబతే॥ ఇహశృంగారః

వత్సలతయాస్వయమేవ - తస్యాఅఘటితఘటనాపటుత్వంప్రతిపాదయ
తి- చిత్రమితి- అశోకతాముపగతః- అశోకజాతీయః-మూలైః పాదైరు
ద్భృతః- శిథిలమూలఇత్యర్థః- నీరసశ్శుభ్రః-స్థాణుఃశాఖావిహీనశుభ్రః
యస్యాగౌర్యాః పాదేనహతస్సకా పుష్పాణాంకలికానాంవలక్ష్యేనసమ
ద్ధింసమాలంబతేప్రాబోధితి- అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహ
దత్వేనపుష్పద్యుత్పాదకత్వేపిపార్వతీపాదప్రహరణేతాద్యగ్నిభాశోక
స్థాణుఃకుసుమకలికాకలితోభూదితియత్రచ్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంవిధమహి
మాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాఃకియన్తనదురితమూరీకరణమితిభావః- వత్సల
స్త- అశోకతాశోకరాహిత్యం-మూలోఽర్హితఃప్రకృతివిచక్రః - నీరసోవి
రక్తశ్చస్థాణుశ్చివః కొపప్రశాంతాప్రణయికొప ప్రశమనేఆశయాప్ర

౨౪౦

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

ణామేనిరతః అతపవపాదేన హతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౫౪॥
 ఏవం రసస్య భావాంగత్వముదాహృత్య రసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటితి
 వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర వీరరసస్య శృంగారాంగత్వం॥ ౧౫౫॥ పే
 యోలంకారముదాహరతి- త్వదితి॥ హేరఘుపతేకాంతారాంతరగోచ
 రావిపేన మధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనానాం గహనాభ్యంతరగతా
 నాంస్య కాంతానాం కుచాభోగోపీనవయోధరౌవీర్య-ఇమా - సావగ్గళకుం
 భాకిం - తవ బంధురోయోగంధసింధురవిభుః ప్రధానమత్రైభ స్తస్య కుంభా
 కిన్నివృత్తి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ తాసస్య వితరగోచరౌ పోద్బలక త్వాత్తదం

విశిష్టస్య గౌరీముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్యాంగతాంభజతి భక్తిభావ
 స్య॥ ౧౫౪॥ ఘోటి-ఘోరఘురక్షుతక్షితిరజస్స్పృశాంధకా
 రావృతేనలయద్రాత్రిముఖేకృపాణలతీకా దూతీకృతాలంబ
 నా॥ శుండాలవ్యతిడంబరాంబరధర్మాశూరోపభోగోన్ముఖశ
 శ్రుశ్రీభిసారికాగఘుపతేరంగంసమాహింగతి॥ అత్ర వీరశృం
 గారయోరంగంగిభావః॥ ౧౫౫॥ త్వత్సేనాపటమంటపాగ్ర
 నిహితౌ సావగ్గళకుంభావిమా కింత్వర్బంధుర గంధసింధురవి
 భుః కుంభావిమాకిన్నివృత్తి । కాంతారాంతరగోచరౌ రఘుశ
 తేకాంతాజనానాం కుచాభోగోవీర్య వితరగయంతి చకితాః
 ప్రత్యధినఃపార్థివాః॥ అత్ర తాసవితరగయోర్వ్యభిచారి
 భావయోరంగంగిభావః॥ ౧౫౬॥ రామత్వద్వైరిణః కాంతా
 కాంతారాంతరచారిణీః విలోక్యహస్తివోః క్రిడాంకంఠమాలం

గత్వమితిభావః- పేయోలంకృతిరంగంచేద్భావో భావాంతరం ప్రతీత్య
 క్తిమాత్రం- పరంతుభావస్య రసాంగత్వేపి పేయోలంకారస్యా లంకారి
 కైః ప్రతిపాదితత్వాత్॥ ౧౫౬॥ అథోర్థస్వయంకారముదాహరతి- రామే
 తి॥ రసాద్రాగత్-కంఠం-భతు-రితిశేషః-గిరినదీపాగ్రంతగతాకాచిచ్ఛ
 తుకాంతాకీదౌత్సుక్యాత-రిణ్యా సాకంసవ్యదకంవిశంతం కంచిత-రి
 ణంవిలోక్య స్వయమపిసంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతంగాఢమాలిలింగేతిభా
 వః॥ యోజయతి-అత్రేతి- తిర్యగ్గతఇతి- తదుక్తం-ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తి
 ర్యశ్చేచ్ఛగతోపివా । యోషితోబహుసక్తిశ్చరసాభాసప్రేధావతఇతి॥

౧౫౭॥ ఏవంరసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్యభావాభాసస్యో దాహర
తి- యోగ్యరాత్తితి॥పురా మాసంహారంతే నసంహరిష్యంతి - యావత్పు
రానాపాతయోగ్ల డ్డితిలబ్ధ-సందేహధరోమాస్తి- మమస్వాస్థ్యమాపాద
య- పునఃపాతేతు- మా-మాం-పురాసంహారంతేనహరిష్యంతి-మాసం
మాసావధికాలం - దేహధరోస్తితి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౮ ॥ స
మాహితాలంకారముదాహరతి-దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్యవియో
గాత్ - అతికృతేనశశినాతుల్యో - పవనసూనువాప్రాపితేలన్యోన్యభూ

బలేరసాత్ ॥ అత్రతిర్కగతోరసాభాసశ్శృంగారరసాంగం॥

౧౫౭॥ దుర్వారాయుధిపత్రిణోరఘవతేర్ధాసంహారంతేపు
రామాసందేహధరో స్తిభామితతస్సాన్వస్థ్యం మమాపాద
య । ఇథంగల్పతిరావణేజనకజాత్వంసత్యమేవోక్త వానస్తి
త్యంతపదావళింపతపునర్దైత్యాధమేత్యబ్రవీత్ ॥ అత్రకాము
కస్యరావణస్యగర్వాభాసస్తేతాయా అవర్షభావంప్రత్యం
గం ॥౧౫౮॥ దయితజనవియోగాద్దారుణ్గానిభాజావలికృశ
శశితుల్యోరామసీతాముఖేమాతదనుపవనసూనువాప్రిరా
న్యోన్యభూషాప్రశమిశపరిభ్రష్టాప్రాప్తపూర్ణేంచుశోభా॥ అ
త్రద్వైశాంతిర్హృష్టస్యాంగం ॥ ౧౫౯ ॥ *

————— ❀ అథసంస్కృష్టిసంకరాలంకారరూపణం ❀ —————

అథనిరూపితానామేవైషామలంకారాణాం ద్వివిధానాను
ప్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యాల్పభస్వరూపా సంస్కృష్టిసంకరసం
జ్ఞావలంకారోరూపయితుమారభతే ॥ నన్నిదమనుపవన్నంశ

షేయయోస్తాతథోక్తా- అత్రాంగుళీయకశిరోరత్నయోముఖేందుసం
బంధిత్యాభావేపితస్త్వాప్రిహేతుకానందజన్యయోర్వికాసయోరాస్ప
దత్వేనప్రాపితాన్యోన్యభూషావిత్యుక్తమితిబోధ్యం॥ యోజయతి-అత్రే
తి॥ ౧౫౯॥ ఏవంరసవదాదీంశ్చతుర్లంకారానుదాహృత్య భావోదయ
భావసంధిభావ శబలతా స్వస్యతోగ్రాస్య ఇత్యాశయైవైకై కాలంకా
రనిరూపణానంతరంమిశ్రాంకారనిరూపణంప్రలిజానీతే- అథేతి॥ ననూ
క్తానాంద్వివిధానామేవాలంకారాణాంకన్యదస్సంబంధమాత్రాత్మ సంపా

ధర్మకేసరిగణనమిత్యాశంక్యలొకికాలం కారన్యాయేనాత్మత్వంసాధం
తి- సావధైతి॥ అన్యోన్యంకరంభితానిమిరితాని - అభినవముపూర్వాత్వం
అయంభావః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామై
తైకశశ్శోభాహేతునామపిమిథస్సంబంధేచారుత్వాతిశయస్తతైవోప
మాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసగశబ్దవాచ్యాముతకటభేదనిబంధ

బ్జాల్లంకారాణామైవైషామన్యోన్యమిరితానాం సంస్పృష్టి
సంకరపదవేదనీయత్వాత్కథమనయోఃపార్థ కేసరిగణనా
ర్హతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సావధాభరణానిలోకవిదితాన్యైకైక
శశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంభితాన్యభినవాంపుష్టంతిశోభాం
యథా । కుర్వంత్యపివమత్క్రియాం పృథగిమాఃకావ్యేద్వి
ధాలంక్రియాస్సంసర్గేణవసంకరేణవతథాభూయశ్చమత్తై
రికాః॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంస్పృష్టిమాచక్షేతిలతండులసంక్లేష
భంగ్యాయాస్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాంఘటనాసాసం
స్పృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నా
నాంపరస్పరనైరపేక్ష్యైకైకత్రైవితిలతండులన్యాయేన సం
యోగవృత్త్యాసంస్థితి సంస్పృష్టిః । సాశబ్దార్థోభయాలంకా
రగతత్వేనత్రివిధా । తత్రశబ్దాలంకారసంస్పృష్టిర్యథా॥ యు
ద్ధత్రధాసమిద్ధత్రధావిగణనాసిద్ధమూర్ధస్యభూషా యోధా
బాధావిబోధారఘుధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః । లం
కాలంకారభూతాదివిజ విజయినోరాక్షసా రూక్షసారాహం
తాహంతామహంతస్సమరసమరసాః ప్రేతతాంప్రాపితా
స్తే ॥ అహంతయాఅహంకారేణమహంతః । అత్రవృత్త్య
సుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసయమకానాంసంస్పృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥
అల్లంకారసంస్పృష్టిర్యథా॥ సంవర్తవసరప్రసారిషినకృత్స

నాంసంస్పృష్టింబక్షయతి- తిలతండులేతి ॥ శబ్దాలంకారసంస్పృష్టిముదా
హరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతిమేతత్ ॥ అత్రేతి-పూర్వాద్ధృత్వత్వసుప్రా
సః- తృతీయపాదేచ్ఛేకానుప్రాసః- తురీయపాదేయమకమితివివేకః ॥
౧౬ ॥ అల్లంకారసంస్పృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ వితదపివ్యాఖ్యా

౦॥ అత్ర సంస్కృష్టిః వివృణోతి- అత్రేణ॥ తదభయేతి-తదభయేన నిద
శ్చ సాదా వశాభ్యాముపస్థాపితయోః ప్రతిష్ఠితయోః - విషయవాచకేన స
త్వస్య వదేన విషయభూతాయాస్తేజస్సు మృద్ధైకబలతత్వాద్భేదే అభేద
కాపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దపాఞ్చద్యయప్రతిపాదకత్వాద్ధర్మశైష
క- తయోః- చకారాత్సంస్కృష్టిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేత్యశ్రీక

ర్వస్వపాటచ్చరోదై శ్యధ్వాంతహరః ప్రతాపజపనోరామ
స్యకోఘ్యస్థువన్ । భూమింద్యామపికాశికోత్సవతీంచక్రే
చ్ఛతంవర్ధయంస్తారానేతరినూతనశ్రియమథాత్పరస్యదే
శేతమః॥ అత్ర పూర్వాధేదిసకృత్సర్వస్వపాటచ్చరభిర్యత్ర
సర్వస్వశబ్దేన తేజస్సు మృద్ధే గ్గఙ్గితత్వాత్తస్యాశ్చ సంవతా
వర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేన రామ ప్రతాపతపనాసంభవా
త్తత్సాదృశ్యమాక్షిష్యత ఇతి నిదర్శనా । తథాదైత్యధ్వాంత
హరభిర్యత్రదూపకమితితయోస్సంస్కృష్టిః॥ తదభయోపస్థా
పితయోరతిశయోక్త్యర్థశైషయోశ్చ । తథోక్తగార్థేకాశి
కోత్సవశబ్దశైషప్రతిభోక్త్యాపితౌవ్యతిరేకవిరోధాభాసా । త
థాతారానేత్యశ్రీశబ్దశైషాభ్యాం తథాతమఃపారస్యశబ్ద
శైషాభ్యాంచేతి తేహంసర్వేహంసంస్కృష్టిః ॥౧౬౨॥ శబ్దా
థాలంకారసంస్కృష్టిర్యథా ॥ భోతాత్ప్రొగ్రజకినుక్షింసరర
వేకార్యమతోదృశ్యతే సమోహన ముహుర్ముహుర్భుత
మతోబింబస్యనిర్భేదనాత్ । కేభిందంతిహతాహితాగఘుభు
వాకుర్ధ్వనయైర్ధృపునః కేమూర్ధ్వాంశమయేతి శీకరకిరశ్శుం
డాలశుండాలతాః ॥ అత్ర వృత్త్యనుపాసయమకాభ్యాం
సహప్రశోఽంతరికాతిశయోక్త్యశ్చ సంస్కృష్టిః ॥౧౬౩॥ విరిం

బ్దశైషాభ్యాం - అత్రోక్త్యాపితౌవ్యతిరేకవిరోధాభాసా వితిపదద్వయవను
వర్తతే-తతైవతమఃపారస్యశబ్దశైషాభ్యామిశ్యత్రాపి - సర్వేహమి
తి- అత్ర బహునామథాలంకారాణాంసంస్కృష్టిః॥ ౧౬౨॥ శబ్దాథాలం
కారసంస్కృష్టిముదాహరతి- భాగితి॥ అత్ర సర్వత్రైకద్వివణౌవృత్త్యైవ
త్త్యనుపాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్రయమకంచతాభ్యాం॥ ౧౬౩॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- విరించీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౪॥ అథా
నుతరటభేదనిబంధనంసంకరంలక్షయతి- క్షీరేతి॥ యత్రాబంకాకాథాని
క్షీరనీరన్యాయాదమతరటభేదస్సంబంధస్సంకరభివ్యక్తః- తస్యత్రేథా
విభాగమాహ- అంగంగిభావాదతి॥ అంగంగిభావసంకరముదాహరతి

చివసతాకరాంచితవిపంచికా సంచరత్స్వరప్రసర మాధురీ
సరమాధురీణాగిరః । జయంతిచువమందరయుభితసంధుబం
ధుభ్రమీనిరగ్గళపినిగ్గళశ్చహుళభంగభంగీభృతః॥ అత్రవిపం
చికాస్వరస్వరస్య మాధుర్యస్యతరంగధర్మస్యరగ్గళత్వ భం
గ్యాశ్చవచనేష్వసంభవాత్తత్సామ్యత్యైపా నిదర్శనా
భ్యాంసహవృత్త్యనుప్రాసస్యసంసృష్టిః । ఏవమన్యత్రాపిప్ర
ప్తవ్యః॥ ౧౬౪॥ సంకరంలక్షయతి॥ క్షీరనీరనయాద్యోగస్సం
కరస్సముదీర్యతే । అంగంగిభావాత్సందేహద్వాచక్రైక్యా
త్సతుప్రిధా॥ తత్రాంగంగిభావేనసంకరోయథా । సంవర్ధ
యంతంనిజజీవనేనశుచింసదాబాడబమంబురాశిం । సంహృ
త్యరామస్యశరస్రప్రావానిషంంగగర్భంనిభృతోధిశేతే॥ అ
స్రజీవనశుచిబాడబశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేష్యభే
దరూపయా సాగరస్స్వప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషకభి
ప్రతీయతే । తేనతద్వివాశరూపానుచితకర్తృచరణజనితాల
జ్జాశ్రీరామశరస్యనిషంగకొటరశయనహేతుతయోత్ప్రేక్ష్య
తే । సాచవాచకాభావాన్గమ్యేతిశ్లేషాలితయోక్త్యుత్ప్రేక్షా
ణాంసంకరః॥ ౧౬౫॥ యథావా॥ భానుఃకింసనభాగమాగత
చతురః కింపావకోయంజనా స్సర్వత్రాప్యనలంతమాహుర
పిచక్షుయోజడేనాప్యసా । కించంప్రస్పనిజోదయాన్నవసు
ధాసంమోదమంకూరయత్యేవరామమవేక్ష్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి-వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరందర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సాచేతి-
సంకరః అంగంగిభావలక్షణభిభావః - శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వా
దతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాంగత్వాచ్చ॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-
భానురీతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి॥ అంగం

భావేనసంకరభి- సందేహాలంకారంప్రత్యతిశయోక్తైరంగత్వాత్ -
 శిష్యాభ్యుచ్చయోస్తీత్యాహ- సూర్యాదీతి - కించేతి- శ్రీరామచంద్ర
 విషయశ్రీరామచంద్రరూపే విషయో వ్యావస్థానిర్వచనస్యాగోచర
 తాదాపియోవిశేషస్తస్యాపకత్వాత్ - సంస్పృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకా
 యేపార్థాపత్తివాంపరస్పరనైరపేయ్యైఃసమావేశాత్ ॥ ౧౬౬॥సజాతీ

పశ్చాద్వినిశ్చిన్వతే॥అత్రరామేతేజస్వితాదిరూపధర్మసామ్యా
 త్సూర్యాదిరూపేణసందిహ్యపశ్చాద్విశేషధర్మ్యైశ్చా దంత
 గుణైర్వినిశ్చిన్వత్యతి నిశ్చయోరరీకారాన్నిశ్చయంతస్సందే
 హాః । సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాంతస్తదర్థానాం
 భేదేవ్యభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత్యత్యంగాంగిభావే
 నసంకరః । సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చస్ఫుటవివకించనిరతిశయతే
 జస్వితాదిరూపేణసూర్యాదిరూపతాయా మేకదేశసంగీకృ
 త్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయో
 నిర్వచనాగోచరతాదాపివిశేషాయేపకత్వాదా యేపాలంకా
 రభేదః । అపిచప్రసిద్ధేషురవిశేషకృతానుష్ఠేకస్యాపిరఘుపణితు
 ల్యతామాభూతి- ముతాన్యేషుతేజస్విష్వితీ కైముతీకన్యా
 యోనదండాపూపికాస్ఫూరై రథాపత్యైలంకారస్య గవ్య
 మానత్వాత్సంస్పృష్టిరపీత్యలంప్రపంచేన ॥ అత్రపూర్వత్ర
 చవిజాతీయాథాలంకారసంకరఉక్తః ॥౧౬౬॥ అథనాసజా
 తీయసంకరమాహ॥దోర్దండకిరణధ్వస్తనక్తంచరతమస్తతిః ।
 గజోదయావలారూఢోరామోరపిరివాబభౌ॥ అత్రరామో
 రపిరివేత్త్యపమయాదోర్దండకిరణయోర్నిశాచరతమసోగ
 జోదయావలయోశ్చోపమాప్రసాధ్యంత్యభిసజాతీయసంక
 రః॥౧౬౭॥సందేహసంకరోయథా॥సేనాధిపారఘవతేస్సిత

యసంకరముదాహరతి-దోర్దండేతి॥స్పష్టం॥సజాతీయసంకరభి-ఉపమా
 నామేవాంగంగిభావాత్ ॥౧౬౭॥సందేహసంకరముదాహరతి-సేనాధి
 పాభి॥ వ్యాలోలాభిర్వారినిధివీచిభి స్తుటోపకృతాస్తటప్రాంతం ప్రాప్తి
 తాః॥సేనాఃప్రవాళదళానినిర్ముఖండానితైవలరాశయశ్చత్రైకల్పః॥

సందేహసంకరందర్శయతి- అత్రైతి॥ ౧౬౫॥ ఉదావారణాంతరమాహ
పవతేతి॥ ఛాయా॥ ప్రబలతేతి॥ కోటిసంఖ్యాకై స్సారపరివారై స్సహితస్సహ
కొటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రైతి- సమాస
సందేహాజాయతే- కుత ఇత్యతాహ - మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి
రూపక సమాసఃకిం- ఉత్పమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇ
త్యుపమితసమాసఃకిమితి సమాసద్వయస్యావ్యనుశాసనబలాత్ - సమాస

రక్షస్రీహస్తస్థః ప్లవంగపతయః పరివార్యలంకాః॥ వ్యాలోల
వారినిధివీచితలోపనీతః ఫేనప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అ
శ్రసింధుజలగతానాం ఫేనవిద్రుమశైవాలానాంతరంగసం
హత్యాహత్యాతపేరాశీభావస్య సందేహస్తటగతకపీనాంత
టగతఘనాద్యభేదాద్యవసాయస్య పాక్షికసముద్వేషతయోప
మోత్పేక్షయోస్సందేహసంకరః॥ ౧౬౫॥ యథావా॥ పవళప్ప
దావదమాణోతుహజాణ ఇవిరలవేలణాసహణో॥ అలచ్చిర
హువీరోతురిలసలకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహ
నస్తవజానకిఃరహదేదనాసహనః॥ అగచ్ఛతిరఘువీరస్త్యురి
తంసహకొటిసారపరివారః॥ ఇదంసీతాశ్వాసనపరం॥ త్రిజటా
వచనం॥ అశ్రప్రతాపవీరదహాన ఇతివాప్రతాపోదహాన ఇవే
తివాసమాససందేహాజాయతే॥ మయూరవ్యంసకాదయ
శ్చోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇతిచ సమాస
ద్వయస్యావ్యనుశాసనాన్భవతీతి రూపకాపమయోస్సందేహ
సంకరః॥ సాధకబాధకమానాభావేసందేహస్య సరసవాహి
త్వాత్తదన్యతరసద్భావేతుభవతీసందేహానివృత్తిః॥ ౧౬౬॥
మాభవతునయననినంతవసఖబాష్పేణసాంప్రతంమలినం॥

సందేహాజాయత ఇతిపూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవంప్రకారేణరూపకా
పమయోస్సందేహసంకరోభవతీత్యన్వయః- కుత ఇత్యతాహ- సాధకేతి-
సాధకమనుకూలం- బాధకంప్రతికూలం- తదన్యతరస్యసద్భావేతు॥ ౧౬౬॥
తహిశకుశ్రసాధకంకుశ్రవాభాధకమిత్యాకాంతాయామాహ - మాభ
వత్త్వేతి॥ ఇదమశ్రిజటావచనం॥ కపిభిర్వైతః ప్రాపితైర్మగైర్దైన్యం

యతో బద్ధస్య మదోగ్రాసనసతథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౧౭౦॥ సాధకం ప్రతిపాద్య బాధకం ప్రతిపాదయతి- అపేతి॥ ధరణీభృతాం పర్వతానాం దారణే విదారణే న విద్యతే పవేః కులిశస్య క్రమసంకౌచః ప్రసరణసందేహాయస్య సతథోక్తః- పక్షే- ధరణీభృతాం రాక్షాం దారణే అపగతో విక్రమసంకౌచో యస్య సతథోక్తః- నిర్ధూతః అరేశ్య శ్రుభూతస్య బలస్యాటోపోయేన సతథోక్తః- పక్షే- నిర్ధూతః అరిబలానాం శత్రుస్సైన్యానామా

ఆయాతి రామభద్రః కపిలేన గేం ప్రసంయత సముద్రః॥ అత్ర నయనం నలినమివేత్యుపమాలంకారే బాష్పేణ మలిమితి విశేషణమేవ సాధకం॥ నయనపవనబాష్పంబు సంభవాత్॥ ౧౭౧॥ అపవిక్రమసంకౌచో దారణే ధరణీభృతాం॥ నిర్ధూతారిబలాటాపోరేజే రామపురందరః॥ అత్ర తురామపురందరశత్రుశ్రూపకాలంకారేషా నోపమా॥ తాం ప్రశ్యపవిక్రమే త్యాదిసాధారణధర్మప్రయోగస్సైవ బాధకత్వాత్॥ ఉపమితం వ్యామృదిభిరిత్యాదిసామాన్యప్రయోగేనోపమితం సమాసవిధానాత్॥ ౧౭౨॥ ఏకవాచకానుప్రవేశేన సంకరో యథా॥ అపవిక్రమసంకౌచో దారణే ధరణీభృతాం॥ సమగ్రైశ్చ ర్యసంపన్నో రామశ్చంద్రశివాబభా॥ అత్ర పూర్వాశ్లేషబద్ధేషః, తృతీయచరణైర్ధ్వజైశ్చ తాభ్యాం సంహేంద్రశివేత్యుపమాయా ఏకస్త్రిన్వివేతివాచకశబ్దేనుప్రవేశేన సంకరకః॥ ౧౭౩॥ యథావా॥ అశేషాభీష్టదానేన పరితుష్టత్రివిష్టపః॥ రామభద్రో యమాభాతి రామభద్రశివస్వయం॥ అత్ర లాటానుప్రాసేన స

టోపోయేన సతథోక్తః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ అపధారణార్థమాహ- నోపమేతి॥ తద్బాధకందర్శయతి- తామితి॥ కుతశ్చ త్యతహ- ఉపమితమితి॥ ౧౭౪॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరణి- అపవిక్రమేతి॥ స్పష్టం॥ సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ శబ్దశ్లేషశి- జతుకాష్టన్యాయేన శబ్దానాం శ్లిష్టత్వాత్- అర్థశ్లేషశ్చేతి- ఏకనాశావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాత్॥ ౧౭౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అశేషేతి॥ అశేషాణామగ్నినామభీష్టదానేన వాంఛితవస్తువితరణేన॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ రామభద్రో

రామభద్రశ్రవ్యశ్రద్వితీయరామభద్రశ్రవేఅసంతకశ్చోణగుణశాలితయా
రామభద్రత్వేనజ్ఞాతఇతితాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రాసః॥ ఏవంవిద్యానా
సమతానుసారేణమిప్రకారపపశంకరోనిరూపితః - సమప్రాధాన్యసంక
స్త్యస్యతోగ్రాహ్యఇత్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ *

ఇతిత్యాది॥ఏవంతరంగంపరిసమాప్యభేత్వప్రరోచనార్థంస్వకవితాం
ప్రస్తేతి॥ ధర్మాంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణీసంబంధిన్యావాణ్యాఃప
రిణపరణ్యాంయమాధురీతస్యాస్సాధురీత్యాసరసస్వభావేన- ద్రాక్షా
మృచ్ఛికాద్రాక్షుడితిత్యైరభావంభజతి-తత్సముచితం- యద్యస్మాత్సుధా

హాసస్వయాంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేనసంకరః॥ ౧౭౩

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామస్వ
లంకారశాస్త్రైర్థాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమస్తరంగః॥

అథామందీర...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ *

ధర్మాంతర్వాణీ... సప్తమోయంతరంగః॥..... *

ధర్మాంతర్వాణీవాణీవివరణసరణీమాధురీత్యాదా

త్యైద్రాక్షురభావంభజతి సముచితంయత్సుధాయాస్సుధా

త్వః॥త్రైత్యైత్రప్రకారంసముచితమగమచ్ఛరగ-రాశరగ-

రాభూస్త్రీరంచక్షీరమాసీత్సుదృగధరరసేసాధుతాసా ధుతా

భూత్ ॥ ౧౭౪ ॥ *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - త్రైత్రంమధు-సముచితంస్వానురూపంత్రైత్ర
ప్రకారంక్షుద్రగీతిం- శరగ-రాసితా-శరగ-రాసికతా-క్షీరంచుద్ధం - క్షీ
రంజలం- క్షీరంస్యాన్నీరచుద్ధయోరితిరత్నమాలాసాప్రసిద్ధా సాధుతా
మధురతా-ధుతాకంపితా-నిరాకృతేతియావత్-తతోద్రాక్షాయాఃత్రై
రతాసముచితేతిభావః ॥ ౧౭౪ ॥ *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే

మందరాఖ్యానే సప్తమఃప్రథః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః

శ్రీరస్తు

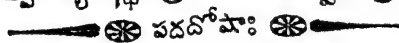
సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానః

దోషతరంగ ప్రారంభః - ౮

అథ మథా లంకా రాన్నిరూప్య దోషనిరూపణ
పూర్వకం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ దోషవర్జితత్వం దోష
వజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయా దోషస్వరూ
పతదభావజ్ఞానస్యా సంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమా
త్ర దోషసామాన్యలక్షణమాహ॥ హేతుమితి॥ రస
దోషత్వమితి సామాన్యలక్షణం- తదుక్తం దోషాల్లాభే

అథేదానీం కావ్యసామాన్యలక్షణేఽవశిష్టస్య
విశేషణస్య వ్యాఖ్యానమారభతే॥ హేతుం రసాపకర్షస్య బుధా
దోషం బభాషిరే॥ శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేన సద్వి
ధా॥ దోషోపి శబ్దార్థయ్యుగళద్వారై వాంగిసంగసమపకర్ష
యతీతి శబ్దార్థగోచరోభవతి- తథావశబ్దగోచరత్వేనార్థగోచ
రత్వేన చ ద్వైవిధ్యే సిద్ధేతత్ర శబ్దగోచరేష్వపి ప్రథమం పదగ

తాన్నిరూపయతి॥ అసమర్థమపుష్టార్థంగ్రాహ్యంచై వాప్రయో
జకం॥ వ్యర్థమస్మిలనేయాథక్షిప్తాసాధ్యప్రయుక్తిమత్॥ అద
తీతంచ సంవిధ్యం విరుద్ధమతీకృతథా॥ పరుషంచాపరామృష్టవిధే

షారసశ్చముఖ్యితి- నన్వయంకిమాశ్రయః, కథమనేనాశ్చ ఖూలస్యరస
స్యాపకర్షణిత్వాశంక్యాహ- శబ్దార్థేతి॥ సదోషః॥ ఉత్తరార్థం వ్యాచక్షే
దోషోపితి॥ తథాచేతి- శబ్దగోచరత్వేనేత్యారభ్యసిద్ధిత్వంతంతథాచే
త్యస్యవివరణం॥ తత్రేతి॥ పదగతాన్నిరూపయతి రసప్రతీతేర్విభావాది
మూలత్వాద్విభావాదేశ్చ వాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాం చపదార్థభిత్వా
దాదౌ పదగతదోషనిరూపణమితి భావః॥ పదదోషానుద్దిశతి- అసమర్థమితి॥

యథోద్దేశమేకస్మిన్ సప్తదశావ్యుదాహరతి॥ పాథోవాహతి॥ స్లోకం
వ్యాకుర్వాదోమాణాం విశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహీత్యాది నా॥ పాథో
వాహస్సముద్రంపదంఘ్నానంయస్యసతతోక్తత్యతి - పాథోవాహపదస్యమే
ఘవాచకస్యసముద్రపరత్వేనప్రయుక్తత్వాదసమర్థత్వం॥ కుతత్యత్యత
అహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్రమాత్రచావాచకశక్తిర్నాస్తిజ్ఞాప్యతే ।

యాంశమనంతరం ॥ గూఢమన్యార్థకంచేతివోమాస్సప్తదశ
స్మృతాః॥ క్రమేణయథా॥ పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదో
ర్గల్లశ్చవై గుహ్యకేశాదీనాదిహవేకజారిపితృజ్జిత్వోర్విత్తోదై
వతాన్ । యుద్ధక్షేత్రతోంవికారమణలభౌ ర్వర్థ్యవద్రావణః
కోపాచ్ఛణితలోచనోరఘుపతేర్ధామ్నావిదగ్ధోభవత్ ॥ అ
త్రపదవోమాస్సప్తదశాపిసంగృహీతాః॥ తథాహి॥ అత్రపా
థోవాహపదంసముద్రపరత్వేనాసమర్థం । యోగమాత్రప్ర
యుక్తంయదసమర్థంతదుచ్యత్యతిలక్షణాత్ । త్రిసప్తదశ
దోర్గల్లత్యత్యనవింశతి దోరితివక్తవ్యేత్రిసప్తదశదోరిత్యపు
ష్టార్థం । ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థంతదుచ్యత్యతిలక్ష
ణాత్ । గల్లశబ్దకపోలపరత్వేనగ్రామ్యః । పామరవ్యవహా
రైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యత్యతిలక్షణాత్ । త్రిసప్తదశేతి
విశేషానాథాయకత్వాదప్రయోజకం । తదప్రయోజకంయ
త్స్యదివిశేషవిధాయకమితిలక్షణాత్ । చవై ఇతినిర్దేశకం ।
పాదపూరణమాత్రంయత్తన్నిర్దేశకముచ్యత్యతిలక్షణాత్ ।
గుహ్యకేశాదీనితప్రీడాకరత్వాదస్థిలం । అస్థిలంతదమాంగశ్చ
జగుప్సప్రీడాకరణమితిలక్షణాత్ । అదిహవృత్తియుద్ధప్రతీతి
స్వసంకేతమాత్రాయతైతినేయార్థం । స్వసంకేతప్రసి
ద్ధార్థంనేయార్థంపరికీర్త్యత్యతిలక్షణాత్ ॥ కజారిపితృజ్జిత్వ

త్రయశ్చసప్తదశచేతిసంభూయవింశతిః- దోషశ్చగల్లాశ్చదోర్గల్లాః -
త్రిసప్తదశసంఖ్యాకాదోగల్లాయస్యసతతోక్తః - త్రిసప్తైతి-కుతత్యత్య
తఅహ- ప్రకృతేతి - గుహ్యకేశాదీని - గుహ్యకేశః కుపేరఽదిర్యేషాం
తా- గుహ్యకేశాశ్చేతిప్రీడాకరత్వం । కుతత్యత్యత్రాహ- అస్థిలమితి

అమాంగళ్యజగుప్సాప్రధానాంకారణం- జిత్యేతి- తస్మాత్ సామము
అసమానత్యతి-విజిత్యేతివక్తవ్యమితిభావః-అసాధ్యితిచ్యుతసంసారస్యై
వాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి-యథాలోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యంత
థాశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవిమృష్టేతి- అవిమృష్టఃప్రాధా

త్రకజఃకర్ణస్తస్యారిరన్తునస్తస్మి తేంరస్తజ్జివిణ్యర్థప్రతీతేరతి
దూరత్వాత్ క్షిప్తంక్షిప్తంతదధావగతిహారదూరాయ తోభవే
దితిలక్షణాత్ । జిత్యేత్యసాధు|అసమాసేల్యపోష్టరణాత్ | శ
బ్దశాస్త్రవిరుద్ధయచ్చ్యుతసంసారమివ్యత్యతిలక్షణాత్ ।
దైవతానితిపుంలింగేఅప్రయుక్తం|యదప్రయుక్తంకేచిరప్రయు
క్తంతదుచ్యత్యతిలక్షణాత్ | యుద్ధైశ్శగత్యత్యైశ్శపదమభి
నివేశపరత్వేనయోగశాస్త్రప్రసిద్ధమిత్యప్రతీతికం|శాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధయదప్రతీతంతదుచ్యత్యతిలక్షణాత్ । ఇదమేవాశ్లేశ
గతఃశ్లేశగతోవేతిసందేహస్పదత్వాత్సందిగ్ధం|సందిగ్ధంతన్నతం
యత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృదితిలక్షణాత్ ॥ అంబికారమణల
భౌర్వర్థ్యవద్రావణిత్యత్రాంబికారమణేతి మాతృసంభోగ
కారిత్యప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్ । విపరీతార్థాన్వేష్యార్థ
మతికృత్తమితిలక్షణాత్ । బౌర్వర్థ్యపదంమహాసమ్మర్థభా
వవాచకంపరుషం । పరుషంనావతద్యత్స్వాదారబ్ధంపరుషా
క్షరైరితిలక్షణాత్ । బౌర్వర్థ్యవానితివిధేయసతితస్యసమా
సేనాపసర్జన్యప్రతీతేరవిమృష్టవిధేయాంశం । అవిమృష్టవిధే
యాంశంగుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్ ॥ శోణితలోచనత్య
త్యత్రశోణితపదస్యరుధిరేప్రసిద్ధస్యారుణ్య పరత్వేనప్రయు
క్తత్వాగూఢార్థం ॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థగూఢార్థంపరికి
ర్త్యత్యతిలక్షణాత్ ॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమిత్యన్యా

న్యేవానిద్దిష్టోవిధేయాంశోయస్తంస్తత్తథోక్తం- తదేవాహ- గుణీభూత
విధేయకమితి పృథక్పదార్థ్యాంప్రాప్తముద్దిశ్యాప్రాప్తంవిధీయతే| య
థాపర్యతోవహ్నిమానితి-అన్యథావహ్నిమత్పర్యత్యత్యపిప్రయోగప్ర
సంగాత్ । విదగ్ధపదస్యేతి-అన్యవాచకత్వంనిపుణవాచకత్వమన్యర్థః ॥

ఏవముదాహృత్యస్వప్రాప్తిప్రకటనాయునుస్తత్రైవాదోపపాదము
పపాదయతి. తేనేతి॥ తేనదోషదూషితత్వేనహేతునా॥ పాథోరాశీతి॥
స్పష్టం॥ ౨॥ అథవాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి॥ అథయథోద్దేశమే
తేషాంలక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥ విగతాసంహితా
తావన్తానాంపరస్పరసన్నికషోణయత్ర సతథోక్తః॥ విరూపకర్ణకరోరః॥

గ్ధం॥ యద్రాశ్చిప్రచ్యుతంనామ తదన్యార్థ ముదాహృత
మితిలక్షణాత్॥ ౧॥ తేన॥ పాథోరాశినికేతనోద్విద
శదోర్గం డో ధనేశాదికాం త్సంగ్రామాంగణసీమ్ని శక్రవి
జయీ జిత్వోజితో నిర్జరాన్॥ యుద్ధేహంకృతిమాన్త్రు
గాంకమకుటాల్లభ్యోదయోరావణికోపాత్రక్త విలోచనోర
ఘుపలేర్దగ్ధోభవతైజసా॥ ఇతిసమీచినఃపాఠోత్ర॥ ౨॥ అథవా

—❀— వాక్యదోషః —❀—

క్యదోషానాహ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమ
త్॥ వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ క్షేభిన్న
లింగవచనేక్ష్యచన్యూనాధికాపమే॥ భగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర
ష్టమశరీరవసీతికం॥ విసర్గలుప్తమస్తానసమాసంవాచ్యవర్జి
తం॥ సమాప్తపునరాత్తంచతిధాసంబంధవజ్జితం॥ పతన్న్వ
కర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్॥ చతుర్వింశతిరువ్యంతే
దోషావాక్యసమాశ్రయాః॥ అత్రవాక్యమితిసర్వత్రసంబ
ధ్యతే॥ అపశబ్దహతంవాక్యంశబ్దహీనముదీర్యతే॥ క్రమభ్రష్టం
భవేదార్థశ్చార్థోవాయత్రనక్రమః॥ విసంహితోవిరూపోవా
యస్యసంధిర్విసంధిమత్॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యేతుతద్వాక్యం
పునరుక్తిమత్॥ చత్వారియథా॥ సంగచ్ఛంతేమోహమోద
భేదాన్వైరివధూబుధాః॥ విలోక్యఅమృతాంశ్వాభంరామ

చత్వార్యప్యేకతోదాహరణి॥ సంగచ్ఛంతిఇతి॥ వైరిణఃఖేదంవద్యోయు
వతయోమోహంచిత్రచాంచల్యంబుధామోదంచసంగచ్ఛంతే॥ నమశ్చ
తసంసారస్యైవశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరం॥ నపుథగ్దోషః॥ అపాస్యచ్య
తసంసారమసమర్థంనిరర్థకం॥ వాక్యేపిదోషస్సంశ్చితేపదస్యాం

శేషికేవలనిమిత్తపాదైఃపదద్వయే యుగపదపాదుత్పాదభేదేన వా
 క్యగతత్వేనపార్థక్యస్యపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమే
 వాసాధు తథాపితదసాధుత్వం పదాంతర సమన్వయసాపేక్షమితి హి
 దోషవిచాయంనపదదోషఇత్యాశయేనాహ - అత్రేత్యాదినా అకర్తృక
 ధికారాదిత్వంతేన॥ శిష్టంస్తుష్టం॥ ౩॥ అథవ్యాకీర్ణంబక్షయతి॥ వ్యాకీర్ణ
 మితి॥ విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యుక్తః - సరికీర్ణపదమే

స్యపదనముఖం ॥ అత్రసంగచ్ఛంతేమోహమోదభేదానితి
 పదద్వయప్రయోగే దోషాన్వేషాద్వాక్యమేవమప్టమితిపద
 దోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్యగమేరాన్త్యనేపదిత్వేనక
 ర్తృణోనుపాదానం నియతం । అకర్తృకాధికారాత్ । మోహ
 మోదభేదైఃస్పృహవధూబుధవైరిణాంక్రమేణవంబంధే వక్త
 వ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తమితిశాబ్దక్రమోభ్యస్తేః । తథాభ్య
 ర్హితంపూర్వమితి బుధవధూవైరిణా మిత్యర్థక్రమేవక్తవ్యే
 నోక్తఇత్యర్థక్రమోపిభ్యస్తేః । విలోక్యఅమృతాంశ్వభమి
 త్యత్రసంధేరభావోవైరువ్యంవ । పదనముఖశబ్దయోఃపున
 రుక్తిః ॥ ౩ ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణాతుమిధోన్వ
 యే ॥యథా॥ కులాచలానాంరామస్యసానుగాస్సానుగాశ్చి
 రం॥ గూఢాన్నివసతింవైరిభూమిపాలావితేనిరే॥౪॥ రామా
 లోకాత్కుతుక మనసాంవిభ్రమాద్భూమిసీనాం హరోహస్తే
 భవతిఘటితఃకంకణంకంఠనా లే । కాంచీబంధః కబరవలయే
 కాంచనప్రజ్జితంబేలాక్షౌలక్షీర్నయనసలినేకజలం పాదప

కంవాక్యంవ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణి - కులాచలానామితి॥రామస్య
 వైరిభూమిపాలాఃసానుగాస్సానుచరాస్సంతః కులాచలానాంసామాన్య
 చ్ఛంతీతిపానుగాఃగూఢాన్నివసతింనివాసించిరంవితేనిరే॥ ౪ ॥ ఇదంభం
 గ్యంతరేణోదాహరణి- రామేతి ॥ రామస్యరావణసంహారానంతరంస్వ
 రాజధానింవిశతఃశ్రీరామస్యాలోకేదర్శనేపదయే ఉత్కుతుకమత్యుత్సు
 కంఘనోయాసాంతాసాం - కాంచనప్రకంచకపుష్పమాలా-అత్రహ
 స్తైకకంకణంకంఠనా వైరిణాంవ్యాదిసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్యౌఃకీర్ణ త్వమిత్యాశయనాహ-అత్రేతి॥౫॥వాక్యసంకీర్ణంలక్షయతి-సాం
కర్యత్యతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తిక ఇతి॥ నిగతఃకృత్తికాయానిష్కృత్తి
కః॥ పక్షే- కొశరూపకృత్తిర్నిగతః-స్వాధ్యైకః - హస్తంనక్షత్రంకరంచ-
పక్షేషుపక్షగహితేషుభూభృత్సు పర్వతేషుయేకాసారా స్మరాంసితే
షుసంవధితానిజీవనానిజలాని-విపక్షభూభృతాం శత్రుభూపానాంకా

ద్యై॥ అత్రాభిరణానామవయవానాంచమిథస్సంబంధో వ్యా
కీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాంకర్యేవాక్యసంకీర్ణంవాక్యాంతరగతైః ప
దైః॥యథా॥నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిసద్యస్తస్త్వద్దభాను
ర్గ్రసతేచిత్రం । తుణేతుణేరామవిపక్షభూభృతాసార
సంవధితజీవనాని॥ అత్రరామత్వద్దభానుఃకృత్తికానిర్ముక్త
సద్యఏవహస్తముపైతి । ప్రసిద్ధసూర్యస్తకృత్తికానక్షత్రం
పరిత్యజ్యచిరాయహస్త నక్షత్రంభజతే । అయంతుసద్యఉ
పైతిచిత్రం । తథాప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవ
జీవనంగ్రసతే॥ హస్తస్థోవర్ధయతి॥రామఖడ్గభానోరాచరణం
తుత్త్విర్బుధ్యమిచిత్రతా । అత్రకృత్తికాహస్తవిపక్షభూభృ
తాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయాస్ఫురతోఽరోధయుగళ
స్యాన్ధాంతరావలంబనేనాభాసభవనంబోధ్యం । అత్రరామ
త్వద్దభానుర్నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిపునశ్చవిపక్ష భూభృ
తాసారజీవనం గ్రసతేచిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాంప
దానామన్యోన్యసంకీర్ణ త్వద్భవతిసంకీర్ణం ॥ ౬ ॥ అథాపూ
ర్ణం॥ అపూర్ణంతద్భవేద్యత్రసంపూర్ణఃక్రియాన్వయః ॥
యథా ॥ ఆహరోనిస్సాసహదో అస్సహరోరిపువహుణణే
న్నమ్మి । గతౌతావమిత్రరామకువ్యతోవిహాశతుహాఖగ్నో ॥

చా॥అధరోనిశ్వాసహతోఽశ్చుభిరోరిపువధూనాంనేత్రే॥గా
సారేణకుత్సితబలేనసరివర్ధితానిజీవనానిజీవితానిచ॥యోజయతి॥అత్రేతి ౬
అపూర్ణంలక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహరత్యతి॥ ఛా ॥ అధ
రత్యతి॥ తావమిత్రంసంతాపయుక్తం - అత్రగాత్రంచేతిచశబ్దాదధరం ని
శ్వాసహతం నేత్రేఅశ్చుభిరితేచకుర్వన్నితిసాకాంక్షస్యక్రియాన్వయః

స్వాపంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి || ౭ || వాక్యసంఖ్యలక్ష
యతి- తదితి || ఉదాహరతి- రామేతి || ప్రతీపాః ప్రతికూలాః- శత్రవశ్చి
యావత్- తేషాంతేజాంసి ప్రతాపాపవప్రదీపపటలీ-తాం- అవయంతి
జానంతి || యోజయతి - అత్రేతి || ౮ || భిన్నలింగవచనే లక్షయతి ||
యత్రేతి || న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి || అత్రోపమా శబ్దక
రణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికశేషణోపమానమధికోపమం

త్రంచతాపమిత్రంరామకుర్వన్వభాతివఖడ్గః || అత్రకుర్వ
న్వతిసమభివ్యాహృతక్రియమూసహాధరాదీనాం కర్మత్వేన
సంబంధోనపూర్వతత్త్వపూర్ణాణాం || ౭ || తద్వాక్యగర్భితంయ
స్యమధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ || యథా || రామత్వదాశుగ
రున్నయతః ప్రతీపతేజఃప్రదీపపటలీంప్రశమంప్రణీయ | తత్ర
జ్వలంగగనమిత్యవయంతిలోకాశ్చక్రస్తదీయలలనానయనేషు
వృష్టిం || అత్రరామశరగరున్నరుతశ్శత్రుప్రతాపదీపాంచుమ
యిత్యావృష్టించక్రీరితివాక్యమధ్యే తత్రజ్వలమిత్యాది వా
క్యాంతరమనుప్రవిష్టమిగర్భితవాక్యం || ౮ ||
యత్రోపమాభవేద్భిన్నవచనాభిన్నలింగకా | తద్భిన్నవచనం
భిన్నలింగంచాహర్మ్యసీషణః || యత్రోపమానమధికంన్యూ
నంవాస్యాద్విశేషణైః | తత్రాధికోపమంపూర్వంన్యూనోప
మమతఃపరం || ఛందోభగ్నంవచోయత్రతద్భగ్నచ్ఛందఉచ్య
తే | యత్రస్థానేయతిభ్రీశస్తద్యతిభ్రీష్టముచ్యతే | ఏతేషాం
షణ్ణాముదాహరణం || రామాస్త్రైణహతంద్విషత్ర-రిశిరోభో
గీంద్రభోగాభివనిముక్తం రుధిరాష్ట్రవేసఘనమాణిక్య త్వి

న్యూన విశేషణోపమానంన్యూనోపమం - తథాచసాధారణధర్మాధి
క్యేలధికోపమం - తన్నూనత్వే న్యూనోపమమితి నిర్ముఖః || భ
గ్న ఛందోయతిభ్రీష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి || భగ్నఛందోవృ
త్తంయత్రతచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేదతత్త్వితాందసాః- భ్రీష్టాయతిర్వ
త్రతద్యతిభ్రీష్టం - ఉభయత్రచాహితాగ్నాదివత్సరసిపాతః || లాఘ
వార్థంషడప్యేకత్రాదాహరతి- రామాస్త్రైణేతి || రామస్యాస్త్రైణహతం

సాహిత్యరత్నాకరే సన్యాభ్యాసే.

అతవసరుధిరాష్ట్ర వేసశో శీతవంశేవా రుణంద్విషతః-రిశిరః ఘనమాణిక్య
 త్విషాస్థూలహణిభాయయేవారుణం- భోగీంద్రస్యభౌగాః ఖణాభివనిర్ము
 క్తంవతితః- అన్యత్రముక్తకంచుకం- శిష్టంస్పష్టం | అత్రదోషవల్కుల
 దర్శయతి- ఇహేత్యాదీనా ||నన్వేవంసతిముఖంచంద్రభివేత్సత్రభిన్నతం
 గత్వంస్యాదితిచేత్తత్రసహృదయానాముద్వేగాభావాన్నదోషశంకా |
 తదుక్తంపండివా||నభిన్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథాఽఽపమాయాదూ
 షణాయయతోద్వేగోనధీమతామితి - ననుపాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన
 గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేకథం ఛందోభంగభివేత్స
 న్యం-యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌపాదాన్యవర్ణస్యపాక్షికగురు

షేవారుణం | తస్మాద్ధాతునగావృతాపరధరాభ్యుచ్ఛ్రింగక
 ల్పాద్రిపుర్విప్రస్తాభరణాయధన్యధకరః పూషేవచాస్తంగ
 తః|| ఇహభోగాభివనిర్ముక్తమితిభిన్నవచనం|త్విషేవరుధిరేణే
 తిభిన్నలింగకం| తస్మాదితిపదపరామృష్టస్యరుధిరాక్తస్యకరిశి
 రసడివమానత్వేనోక్తైస్తాచలశృంగేఆరుణ్యసామ్యాథంభా
 తువిశేషణమాత్రంవక్తవ్యం| నగవిశేషణమధికం | ఏప్రస్తా
 భరణాయధస్యరిపోరుపమానేపూషణ్యాభరణస్థానే కరవిశే
 షణముక్తం| ఆముధస్థానేకిమపినోక్తమితిన్యూనోపమం|భో
 గాభివేత్సత్రపాదాంతవర్ణస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః.
 మాణిక్యేత్యత్రయతిభంగః|| ౯ || క్రియాపదేనరహితమశరీ
 రముదీర్యతే| యథా|| తులయారహితోరామభవత్కీర్తిసు

త్వేపి శ్రావ్యత్వభంగాభావస్తత్రమాభూచ్ఛందోభంగః - శౌదూల
 విక్రీడితప్రహషణీవసంతతిలకాదిషువైషరీత్యాదస్త్యైవఛందోభంగభి
 తిప్రాప్తినాః. ఘనమాణిక్యేత్యత్రద్వాదశవర్ణేయతిభంగః శౌదూల
 విక్రీడితేద్వాదశేసప్తమేవవర్ణేవిచ్ఛేదస్యవిహితత్వాత్ - తదుక్తంవృ
 త్తరత్నాకరే - సూర్యాశ్వైమణసస్తతాస్సగురవశ్శౌదూల విక్రీడి
 తమితి|| ౯|| అథాశరీరంబుత్తయతి|| క్రియాపదేనేతి|| ఉదాహరతి || తుల
 యేతి|| తులయారాశివిశేషేణసామ్యేనచ-తులారహితస్యస్వాతీనక్షత్రో
 జ్వలకాంతివిశిష్టత్వమిదిత్రం - పక్షేన్వస్యాత్యజ్వలరుచేతివిరోధపరి

జీవః- అశ్రీకృష్ణావదానానామః
 కవిశేషణంవాక్యమితలక్షణాభావేన చాక్యత్వస్యైవాభావాదానామః
 మదోషత్యాగయేనాహ- అత్రైతిప్రియాపదరాహిత్యేనాన్వయేనా
 చాచ్చానన్వయత్యాగస్యైవాభిభావాంతరంమతభేదేనత్యాహ- వివక్షిత
 తి॥౧౦॥ అభారీతికవిసగలుప్రైలక్షయతి-రసేతి॥అరీతికంపిదగర్భరీతికమి
 భః- విసగలుప్రమతి- లుప్తవిసగ్గమిభ్యః ॥ ద్విత్వమువృత్తాహార

భాకరః॥స్వాత్మ్యజ్జ్వలరుచాచిత్రంధవశంభవనశ్రయిరి ॥ అ
 శ్రీక్రియాపదాభావాదశరీరం । ఎతదేవానన్వయాభ్యుప
 దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణారీతిర్యతాగ్రీతికముచ్యతే ।
 ఓత్పంలాపేవిసగ్గస్యాసకృల్లుప్తవిసగ్గకం॥ ద్వయంయథా ॥
 త్వంగత్వతంగజతాంగతురంగ సంగీద్రాక్సంగరాంగణ భు
 వంగతవానరాః । శ్రోతౌద్భటోరఘువరేణ్యభటోతితీత్ర
 ఘోటోనటత-రిఘటోకపటోజగామ ॥ అకపటితీస్వామి
 న్యకుటిలః॥యద్గేకూటరహితోవా । అశ్రప్రథమాగ్ధేవీరసా
 ననుగుణోహృదుపదబంధత్యరీతికం । ఉత్తరాద్ధివిసగ్గలు
 ప్రతితత్రైవవాచ్యవర్జితం । సంఘరాంగణభువనరాతిగ్గ
 తవాన్ రామస్యభటోపిగతత్యపితబ్ధస్యవాచ్యత్వే స్యమ
 కైః ॥ నోక్తంస్యాద్యశ్రవక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవజిత
 మితిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసంతత్సమాసోయశ్ర
 నోచితః॥పదంస్థానం ॥యథా॥ కేయకాయంపురతోస్తాకమితి
 రాఘవకింకరాః । జన్మర్షిషణరోహగ్నికషాయోవైషవత్సు
 వః ॥ అశ్రశత్రుశూత్రధ్యతాంభటానాముక్తాపుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రైతి॥దోషాంతరమప్యస్తీత్యాహ
 తత్రైవేతి॥ కుతత్యతతతహ-సంగరేతి॥ ౧౧॥అస్థానసమాసంలక్షయతి -
 అపదస్థైతి॥ ఉదాహరతి- కేయాయమితి॥ భీషణసరోహగ్నినాకషాయో
 రుణవైషమస్సృరణం యయోస్తై తాదృగ్విధేవత్సుపీయేమాం తేనో
 క్తాః- అస్త్రీకషాయోర్యాసేసారభేరసరాగయోః, క్వాధేవిశేషసేవా
 పీతిరత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రైతి॥ సమాసోనోక్తత్యతి- కోక్రివ్య ప

కృతిశేషః- కింత్వతి- క తేస్సమా సవ్యంగ్యస్యకృధస్యాథావాదితిభావః
౧౨॥ సమాప్తపునరాత్మపతత్ప్రక షేణలక్షయతి - సమాప్తేతి॥ద్వితయ
మప్యదాహరతి- పోల్లసదితి॥స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩
సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణిలక్షయతి-సంబంధవర్జితమిత్యాది

సోనోక్తః॥ కింతుకవిపదనేసమాసకృత్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥
సమాప్తపునరాదానే సమాప్తపునరాత్మకం । పతత్ప్రక
ర్షంతచ్చాహుః ప్రకర్షాయత్రవిశ్లేషః॥ద్వయంయథా ॥ పోల్ల
సత్పల్లకీజాలైర్నదబంధురసింధురైః । క్రిడంత్యాందోఢి
కాభిశ్చరామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్రరామభక్తాభివాక్యం
సమాప్తతురంగమైరితిపునరాదానాత్సమాప్త పునరాత్మకం
తథా మదబంధురసింధురైః పోల్ల సత్పల్లకీజాలైరాందో
ఢికాభిస్తురంగమైరితివక్తవ్యేనతథోక్తమితిపతత్ప్రకర్షతా ॥
౧౩॥సంబంధవర్జితంతత్సాన్యద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః ।
యతాధికపదోక్తిసాన్యత్రాధికపదంమతం ॥ ప్రక్రాం
తనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయంయథా॥
శ్రీరామచంద్ర తపశీర్తిసితాబ్జమూర్తిః శ్రీరామనీరమనివారిత
దానధారా । పంకంకృపాజసుషమారూపహఃప్రతాపస్సూ
ర్తిర్దళానిచరితాన్యచిరంతరితుం ॥ అత్రయశః పుండరీకజననే
పంకాదయఃఖడ్గసుషమాదయశ్చత్యాదిసంబంధోనోక్తృతిసం
బంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తీన్యత్రమూర్తిపదమధికం॥దా
నధారేత్యాదౌప్రేలింగవైక వచనస్య చోపక్రమాద్దళాని
చరితానీత్యత్రతదుభయభంగః । ఉత్తరప్రలింగభంగః ॥

—ॐ అర్థదోషాః ॐ—

౧౪॥ అథార్థదోషానామా ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంస

నా॥ ఇష్టేష్టేష్టయోగేన- హత స్త్యక్తః॥త్రితయమప్యదాహరతి-శ్రీ రా
మేతి॥ అనివారితాఅవిచ్ఛిన్నాదానధారాదానాంబుప్రవాహః- నిమాణ
జనీరమిత్యత్రనిర్మాణశబ్దస్సమాసేగుణీభూతృతి - నతదర్థః పంకాదిభి
స్సంబంధ్యతృత్యాహ-అత్రేతి॥సుగమమన్యత్ ॥ ౧౪॥అథార్థదోషానుద్ది

శతి- అపార్థమిత్యాదినా॥ అథై తేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోపాహార
ణాన్యాహ॥ సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం
వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమాది
వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ-అత్రైతి॥ ౧౫॥ వ్యర్థంబక్షయ
తి-యదితి॥ ఉదాహరతి-రామస్యేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రైతి॥ ౧౬॥

సంశయమవక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచపరుషంవిర
సంతథా ॥ హీనాధికోపమెస్యాతాంతతై వాసదృశోపమం ।
అప్రసిద్ధోపమం హేతుశూన్యంచనిలంకృతి ॥ అస్థిలంచవిరు
ద్ధంవతథాసహచరచ్యుతం । ఎవమప్తాదశప్రీక్తాదోషాఅర్థ
సమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యంతదపార్థంపరికీర్త్య
తే ॥ యథా॥ నలినంమలినంజాతంరామస్యరణకేళయః । ఉర
గాస్తరగాగంగాభంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వా
క్యార్థఃప్రతీయతే ॥ ౧౫ ॥ యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్త
ద్వ్యర్థమితికథ్యతే॥యథా॥ రామస్యనగరాద్దివ్యనగరీనగరి
యసీ॥ ద్యోతయంతికథంవోయసుధాకరకరాంకురాః ॥ అ
త్రేందు కరైర్వ్యోమద్యోతనే రామనగరాత్సురపురస్యా
ల్పతోపన్యాసోనోపయుజ్యతే ॥ ౧౬ ॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయ
త్స్యదేకార్థంతన్నిగద్యతే । వాక్యార్థంసంశయోయ
త్రతత్సంశయమువ్యతే॥ద్వయంయథా॥యశోదాశరథేర్భా
తికీర్తిరామస్యరాజతే । తేజోవిజయతేభూమ్నాధామ్నామ
ధిపతేర్త్వహః॥స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్రపూర్వాపరీభావఃహతి
స్తదపక్రమం॥ సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్య
తే॥ద్వయంయథా॥ సంత్రస్యరామదొర్లండాన్నిరైతుంతభ

అథై కార్థసంశయేలక్షయతి- ఉక్తైతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంపునరుక్తార్థమ
ిత్యర్థః॥ ద్వితయమపుష్కదాహరతి-యశేతి ॥ అత్రపూర్వార్థమేకార్థస్యో
త్తరార్థంసంశయస్యచోదాహరణం॥ అత్ర తేజోమహాసోఃకర్తృకమే
త్వసంబేదః॥ ౧౭॥ ఆధాపక్రమభిన్నేలక్షయతి-యత్రైత్యాదినా॥ ద్వి
తయమపుష్కదాహరతి- సంత్రస్యేతి ॥ అత్రపూర్వార్థమపక్రమస్యోత్త

సాహిత్యరత్నాకరే సహ్యాఖ్యనే

కాథంభిన్నస్యవోదాహరణం ౧౦౫ అథాతిమాస్రంలక్షయతి-యతితి ఉ
దాహరతి రామేతి ప్రాంతవసజుమాంరజతాద్రిపరిసరాభ్యుభాకాం
అశ్రరజతాద్రిప్రవీభావభియోగంగాధరత్వోక్తియాపాతిమాస్రా లోకి
కాథప్రతిపాదనాదత్యక్తిరేనాయందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారభిత్వా
శయేనాహ- అత్రైతి ౧౦౬ అథపరుషంలక్షయతి-అతితి ఉదాహరతి- ప
శ్యత్యతి పక్షికంఠస్యపశ్యగన్వతః-అత్రాస్మాందర్యశాలినీనామంతః
పురసీమంతినీనాంకచాకవణిపుర్యక జానుఘట్టనముష్టిప్రహరచపేటి

కాదయః యేమంతచ్ఛిరసాంఛేదేలంకేశశిరసాంకథం । అ
స్రనిరీక్షణకాలోత్తరభావినస్త్రాసస్యపూర్వకాలత్వముక్త
మిత్యపక్రమం । తథారావణిరఃయేమాభావస్యభరాదిశిర
శ్చేదస్యచనసంబంధః ॥ ౧౦౫ ॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమా
స్రముదీర్యతే ॥ యథా ॥ రామవిద్వేషియోపాణాంశ్వానైః
ప్రాంతవసజుమాం । రజతాద్రిర్వివీనస్యాదితిగంగాధరోహ
గః ॥ అశ్రశ్వాసోష్ణశారోప్యాద్రిప్రవీభావోత్తరత్యక్తిః ॥
౧౦౬ ॥ అతిక్రూరాథఃఘటనంపరుషంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥
పశ్యతః పక్షికంఠస్యకవయోరామకింకరాః । అతాదయ
నైశసాశేష్వాకృష్ట్యాంతేపురాంగనాః ॥ ౧౦౭ ॥ అసంగతో
యశ్రరసోవిరసంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ క్రందతఃకరుణంక్షి
ప్తంగ్రవతోదానవాధమా ॥ ముష్టిభిర్నిష్ఠురంజఘ్నుర్వాన
రారామకింకరాః ॥ అశ్రదయసీయేషువీరాయితంవిరసం ॥
౧౦౮ ॥ ఉపమానాల్పతాదిక్యేస్యాతాంహీనాధికోపమే ॥ య

కాపాతనాదిహావతాడనోక్త్యాపరుషత్వం ॥ ౧౦౯ ॥ విరసంలక్షయతి-అసంగ
త్యతి ఉదాహరతి-క్రందత్యతి కరుణంసశోకంయథాతథాక్రందతః-
స్వీయానాహ్వయమానా ॥ యద్వాకరుణంసదైస్యంక్రందతోరుదతః-
క్రందనేరోదనాహ్వయేభిత్వమరః-క్షిప్తంసక్లేశంయథాతథాన్రవతోధా
ఎమానా ॥ అనాదిత్యాదృతేనాన్యన్రసభంగస్యకారణ మిత్యుక్తత్వా
దశ్రరసభంగభిత్వాశయేనాహ- అత్రైతి ౧౧౦ హీనాధికోపమేలక్షయ
తి ఉపమానేతి ఉపమానస్యాల్పతాచాధిక్యంచతే-జాతిప్రమాణాభ్యా

మితిశేషః-అతపవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాభికోపమాభ్యామవయోర్భే
దః॥ ద్వితయమప్యదాహరతి-మండూకాభి॥ అత్రోపమానభూతాః-భే
కానామపమేయభూతస్థ వంగ మాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాంహీశ
త్వాద్దీనోపమం-ఏవము త్ర రాధైర్యాధిక్యమూహ్యం॥ ౨౨॥ అథాసద్యశో
ప్రసిద్ధోపమేలక్షయతి॥ యదతుల్యోపమానంతద్భవేదసద్యశోపమం, అవ-
సిద్ధోపమానంయదప్రసిద్ధోపమంమతమితి లక్షణస్యలక్ష్య నామైవ వస్తుః
త్వాద్ద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభేఅప్యదాహరతి-రామేందుమితి॥ కుమ్

థా॥ మండూకాభివసాటోపంస్థవమానాః స్థ వంగమా॥ గీశం
తిదానవశిశూన్సదాంధానివసింధురా॥ ౨౨॥ అప్రసిద్ధాస
ద్యశోపమేయథా॥ రామేందుంరావణోదృష్ట్యాకుముదప్రతి
మానసః॥ తదస్త్రవిద్ధోస్యపతతుంభికుంభేమృగేంద్రవత్॥
కుముదంవదనోపమానతయాకవికులాప్రసిద్ధం॥ మూర్ఛితం
ప్రతివిక్రమమాణస్యసింహస్యోపమానత్వంవిసదృశం॥ ౨౩॥
హేతుంవిసాధకకథనం హేతుశూన్యముదీర్యతే॥ నిరలంకృతి
లక్షణంతుస్ఫుటం॥ ద్వయంయథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానాని
కాననానినమంతతః॥ పశ్యద్భిరపితత్రైవతప్తేరావఃపిరోధిభిః॥
అత్రవింధ్యాటవీవసతౌహేతునోక్తః॥ నచాత్రకశ్చిదలం
కారః॥ ౨౪॥ అగ్నేలాథాస్యకథనమగ్నేలంవరికీర్త్యతే॥ య
థా॥ వీత్యకామోత్థితుదీర్ఘంనీరసోమదనధ్వజం॥ ఆదాయభా
క్తుంయతలేరావవైరివధూజనః॥ అత్రవీడాకరాథాప్రతి
లేరగ్నేలం॥ ౨౫॥ విరుద్ధంచేతకాలాదివిరుద్ధంబహుధోచ్యతే॥

దప్రతిమమాననంయస్యసతథోక్తః॥ యోజయతి-కుముదమిత్యాదినా॥
౨౩॥ హేతుశూన్యంలక్షయతి-హేతుమితి॥ అలంకారేణరహితంనిరలంకా
రముచ్యతేఇతి-నిరలంకృతిలక్షణంతుసుబోధమిత్యాశయేనాహ- నిరలంకృ
తిలక్షణంత్వితి॥ ద్వితయమప్యదాహరతి- వింధ్యాటవ్యేతి॥ తత్రవింధ్యాట
వ్యామేవ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౨౪॥ అథాగ్నేలంలక్షయతి- అ
గ్నేలాథాస్యేతి॥ ఉదాహరతి-వీత్యేతి॥ నీరసోమదనః-కామనోభితంవ
ధూపాన్నిధ్యాదితిభావః- భోక్తుంరంతుం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౫॥

అధవిరుద్ధంలక్షయతి-విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి-లంకామితి॥ స్పష్టం॥ యాజ
యతి- అత్రేత్యాది నావస్తుస్వభావవిరోధభివ్యం తేన॥ పవమితి॥ సదాస్సా
ర్వానిశీధిన్యాం సకలం వాసరంబుధః॥ నానావిధానిశాస్త్రాగ్రీవ్యావృష్టేజ
శృణోతిచేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోన్యశబ్దాధః- గ్రహణాపరాగా
దికంవినారాత్రిస్సానస్యధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥ సహచర
భృష్టంలక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి- రామరావణయోరితి॥ స్పష్టం॥
యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చమునయశ్చ దేవమునయ సైహం॥ అలమతి
చపలత్వాన్యస్పష్టమాయోపమత్వా త్వరిణితివిరసత్వాత్సంగమేనాంగ
నాయాః॥ ఇతియదిశతకృత్వస్తత్వమాలోచయామస్తదపినమరిణాక్షీం

ఆదిశబ్దేనవస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః ॥ యథా॥ లంకాంనిశీ
థేహనుమాస్తీప్యమానేచివాకరే । దదాహమెరుశృంగస్థాంస
లిలైర్గవణాంబుధేః॥ అత్రలంకాంమేరుస్థితామితిదేశవిరోధః॥
నిశీథేదీప్యమానేచివాకరభిశికాలవిరోధః । సలిలైర్గదాహతి
వస్తుస్వభావవిరోధః । పవమన్యేపివిరోధా మతిమద్భిరూ
హ్యైః ॥ ౨౬ ॥ మతంసహచరభృష్టమతుల్యానాంనిబంధనే॥
యథా॥ రామరావణయోర్యుద్ధేసతిరక్షుఃక్షయావహే॥ పిశా
చదేవతేతాళమునయోముదమాయయః ॥ అగ్రపిశాచభే
తాలైభ్యోదేవమనీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభృష్టం । ప
వందోహంతరాణీయథాసంభవమూహ్యైః॥ ౨౭ ॥ రసభావా
దీనాంస్వశబ్దవాచ్యత్వచపిదోషపవ । పతేహంత్రివిధదోష

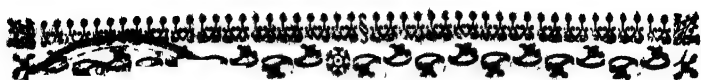
విస్తరత్యంతరాత్తైత్యాదిముపదైకదేశగతాః॥ సోద్యైష్టవేదాంస్త్రైదశా
నయప్తపితౄనతాప్సీతత్సమంస్తబంధూః॥ వ్యజేష్టపద్వగ్గమరంస్త
నీతౌసమూలఘాతంన్యవధీదరీంశ్చైత్యాదిమువాక్యగతాశ్చశ్రుతికటుత్వా
దయః ॥ సదామధ్యయాసామమృతరసశివ్యందసరసా సరస్వత్యుద్దా
మావహతిబహుమాగ్ధాపరిమళం॥ ప్రసాదంతాపతాఘనపరిచితాః కేసమ
హతాంమహాకావ్యవ్యోమిస్ఫురితమధురాయాంతురుచయశ్చత్యాద్యధ
గతాఃకష్టత్వాదయశ్చస్వయంబోధ్యాశ్చత్యాశయేనాహ-వివమితి॥ ౨౮॥
దోహంతరాణ్యపిసంతీత్యాహ-రసేతి॥ రసాశ్శృంగారాదయః- భావా

దోషతరంగః

స్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం- స్వశబ్దవాచ్య
 త్వంరసశృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వం- రసప్రతీతేర్వి
 భావాదిప్రయోగాన్వయశృతిరేకానువిధానాన్రసాదిశబ్దప్రయోగేపిత
 దప్రతీతేశ్చనిత్యవ్యంగ్యస్వరసాదేర్వాచ్యత్వంచుష్టమేవేతిభావః- తదుక్తం
 మమృతపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి॥ గనుకతిప
 యానాం న్యూనాధికోపమాదీనాం హీనాధికోపమాదిన్వంతర్భావసాత్
 స్ఫుటత్వాతోరయం సంఖ్యాయనభిత్వశంక్యాహ- ఏతేషామితి॥ త
 హికాకోవానిర్బంధస్తతైవోచ్యంతామిత్యత్రాహ- తథాపీతి- పూర్వ
 షాంప్రచామాలంకారికాణాం- కియతామితి- కతిపయానామిత్యర్థః
 న్యస్తమాస్తువాంతర్భావః* భ్యాతేర్ధేనర్తేతోరదుష్టత్వానుకూలతానర్త
 షామితిమమృతపాదోక్తైః* చంద్రంగతాపర్వగుణాన్వభిజ్ఞానపద్మాశ్రీ

తాం మధ్యే కేషాం చిదన్యోన్య భేదస్య దుర్లుభత్వాద్దుష్టానాం భావ
 నియమో నాస్మాకం మనసేవోచతే । తథాభిప్రాయో నాం సర
 ణీమనుస్య త్యాగిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాన్ దర్శితా
 ని । కేయతామంతర్భావస్తుమతిః క్షిప్రమథా యతు శతకః ।
 అస్తాభిస్తువిస్తరభయాద్విరమ్యతే ॥ * *
 ఇతిశ్రీమత్త్రిభున... దోషనిరూపణం నామాష్టమ స్తరంగః ॥
 అస్థామందిరమిందిరా... విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥ * *
 ధర్మాంతర్యాణి... రఘుపతివిభుకేచాష్టమాయంతరంగః ॥ *

తాచాంద్రమసేషభిఖ్యాం, ఉమాముఖంతు ప్రతిపద్యలోలాద్విసంశ్రయాం
 ప్రీతిమవాపలక్ష్యేతి త్యాదిషురాతౌ పద్మస్యసంకౌచోదివాచంద్రమసశ్చ
 సప్సృగభత్వంలొకప్రసిద్ధమతినభుజ్జగ ఇతిహేతుంనాపేక్షత ఇతిహేతు
 తూన్యస్య* మృగచతుషమద్రాక్షమిత్యాదికథయత్యయం, పక్ష్యేషచ
 గవీత్యాహసుత్రామాణంయజేతిచేత్యాదిషు పరుషాదీనాంచదుష్టత్వం
 వక్త్యాద్యోచిత్యవశాద్దోషోపిగుణః క్వచిదిత్యుక్తత్వా తుగ్రత్రచిద్దోషాణా
 మపిగుణత్వంచేత్యాదివిశేషాఃకింనోక్తాగ్రత్యాశంక్యాహ-అస్మాభి స్త్వీతి॥
 మమ్మటపాదైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితాఇతి తుశబ్దాభిప్రాయః -సుగమ
 మన్యత్ ॥ ఇతీత్యాది ॥ ఇతి శ్రీవిమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్య
 రత్నాకరవ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానే అష్టవఃప్రథమః,

శ్రీరస్తు.

శాఖాశ్చరత్పాకరే సవ్యాభ్యానే.

ప్రథమం గ్రామం భః - F

అథాశ్చరత్పాకరం గ్రామం భాయసంగతిం దర్శయం ప్రత్యక్షిషా
వ్యుప్రతిజానీతే॥ పవమితి॥ తరంగన ప్రకేనపదార్థగుణాలంకారదోషాణాం
నిరూపితత్వా త్సగుణాలంకృతీ త్యాదికావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి
భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునఃప్రత్యేకం త్రైవిధ్య
స్యవత్సమానత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమి
త్యాదితా । పవంత్రయాణామపిసామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్యపునర్వి

పవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయతద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాన్వేత్పరూపైస్తస్పృధమంత్రితా । అపాదబద్ధంగ
ద్యంస్యాత్ప్రత్యంపాదచతుష్కవత్ ॥ గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞకముచ్యతే । త్రివిధంచాపితదిదంపునస్త్రైవిధము
చ్యతే ॥ ఉత్తమమధ్యమంతద్వదధమంచేతిభేదతః । వ్యంగ్య
ప్రధానంతత్రాద్యంతదేవధ్యురుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యంయత్రా
ప్రధానంస్యాత్ప్రధ్యమంతన్నిగద్యతే । తద్దేవచగుణేభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమంతద్విత్తమితిచో
చ్యతే॥ తత్రద్వనిరేవనాస్తీతికేదిదూచురితిచేన్యైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ అద్యంల
క్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానంయస్తింస్తత్రోక్తం-వా
చ్యాతికాయవ్యంగ్యమిత్యర్థః-తనైవధ్వనిరిత్యభిధానం ॥ మధ్యమంలక్ష
యతి-వ్యంగ్యమితి॥ అస్యగుణేభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమంలక్ష
యతి-అస్ఫుటేతి॥ పతస్యపత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉత్తంచమస్ఫుటపాదైః॥
ఇదముత్తమమితితయనివ్యంగ్యవాచ్యాన్వేష్యురైఃకథితం॥ అతాద్యశిగు

శ్రీభూతవ్యంగంవ్యంగ్యతుమధ్యమం శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమ్యల్యమ
వరంస్తృతమితి॥ ననువ్యంగ్యవ్యాధాన్యేహిధ్వనివ్యవదేశః - శాస్త్రీ
మవ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవేనవ్యంగ్యాభావేకథం ధ్వని
రిత్యాశయెనశంకతేతత్ప్రతి॥ రత్రకావ్యేషు-కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥ పరిహ
రతి-మైవమితి॥ కుతఃకృతతహ-వ్యాఘాతాదితి॥ వ్యాఘాతందర్శయతి-ధ్వని
రిత్యాదినా॥ ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః-నాస్తీతినైయాంకాదయః- అని
మావేశాత్-అయంభావః-ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తీత్వనాస్తీత్వయో
స్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధసంభవతీతి-తహాకాంక్ష్యాంధ్వ
నిరస్తీకాశ్యాంనాస్తీతిదేశభేదేనవాక్యతేస్తీత్వకలానాస్తీతికాలభేదేన
వాఅస్తీత్వనాస్తీత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారేవిరోధపరిహారోభ
వేద్యత్రాహ-దేశేనేతి-అయంభావః-శబ్దాధ్యాంప్రతీయమానస్యత
స్యదేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తీత్వనాస్తీత్వసామానాధికరణ్యప్రయు

— ❀ ధ్వనివిచారః ❀ —

ఘాతాత్ । ధ్వనిరస్తీతినాస్తీతిచపరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిని
షేధయోరేకత్రాసమావేశాత్ । దేశేనకాలేనవాఽరోధప
రిహారస్యానంగీకృతేః । కించధ్వనేనప్రతీతౌనిషేధోమమూ
రః । ప్రతీతాచక్వాచిత్రనిషేధేసద్ధసాధనం । సార్వత్రికని

ఽరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి । విరోధాంతరందిగ్భయతి-కించే
తి-అప్రతీతాసర్వాన్తినాప్రతీత్యభావే-అయంభావః-ప్రసక్తస్యైవప్ర
తిషేధోనాప్రసక్తస్యేతిధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోనుపపన్న ఇతి
తర్హిక్వచిదస్తీతక్వాచిత్రప్రతీతిమభ్యుపగమ్యత్వీచినాస్తీతిక్వాచిత్ర
నిషేధోంగీక్రియతామిత్యత్రాహ-ప్రతీతావితి । సముచ్చయార్థశక్త
రః-ప్రతీతక్వాచిత్రనిషేధయోరుభయోరవ్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏ
వంగునివిరోధపరిహారోభవేదితిభావః- సిద్ధసాధనం- అయమాశ్చయః-సం
దిగ్ధస్యైవసాధ్యత్వంససిద్ధస్యేతినియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచి
త్రాత్వస్యసిద్ధత్వాద్దిగ్ధసాధనాభ్యోదోషసంభవతీతి- తర్హిసర్వత్రాపి
నాస్తీతిసార్వత్రికనిషేధోస్తీత్యత్రాహ- సార్వత్రికేతి - అయంభా
వః-తథాసతి॥ నిశ్చేషమ్యతచండనం ప్రసతటంనిర్మృతరాగోధరోనేత్రేయార

మనంజనేవులకితాతస్వీతవేయంతనుఃమిథ్యావాదినిమాతిబాంధవజనస్యా
జ్ఞాతపీడాగమేవాపీంస్మాతుమిత్తోగతాసినపునస్తస్యాధమస్యాంతికమి
త్యాదిషూత్రమకావ్యేషువ్యంగ్యస్యవాచ్యాతిశాయిత్వేనసర్వాభ్యుపగ
మ్యమానత్వాత్తత్ప్రీతివ్యాసూతరూపోఽనుభవఃరోధస్సంభవతీతి- త
స్మాద్ధన్విరేవనాస్తీతి కేహందిన్నతమపాస్తమితిపరార్థః । ఏవంనాస్తీ
త్వపక్షస్యపరాస్తత్వాదస్తీత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేనధ్యనేపార్థక్యం
పరిహాతుమాహ- నన్విత్యాదినా । ఏవమన్వయముక్త్యావ్యతిరేకమాహ
తదితి । తేభ్యోగుణాలంకారేభ్యోవ్యతిరేకేభేదే - అయమర్థః- యథాగు
ణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాంచారుతాహే
తుత్వంనాస్తీతిధాతద్వ్యతిరేకేధ్వనేరపిచారుతాహేతుతామాభూదేవే
తి- తతశ్చారుతాహేతోర్ధ్వనేరపిగుణేష్వలంకారేషువాంతర్యావ ఏవే

షేధేప్రతీతివ్యాసూతః । నన్వస్తిధ్వనిః, సతుగుణాలంకారాం
తర్భావపవ, ఉపమాదివచ్చారుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతి
రేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చారుతాహేతురపినస్యాత్.
నవరీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేపి తస్యచారుతా
హేతుతా కింసస్యాదితివాచ్యం రీతీనాంగుణేషువృత్తీనాం శ
బ్దాలంకారేష్వంతర్యావాదితినేన్ద్రైవం । అలంకారస్యైవహిచా

తిభావః-ననుగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాంవృత్తీనాంచయథాచారు
తాహేతుత్వమభ్యుపగతంతిధాతద్వ్యతిరేకస్యధ్వనేరపిచారుతాహేతు
తాస్యాదేవేత్యాశంక్యధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్యావదాధ్యాపాదనాయ
తాసాంశాసాంచతద్వ్యతిరేకంచారయతి-నచేతి - తత్రహేతుమాహ -
రీతీనామితి- రీతీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంవైదర్భ్యాదీనాం - గుణేషూ
క్తలక్షణేషుమాధుర్యాదిషు - వృత్తీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంకైశిక్యా
దీనాం-శబ్దాలంకారేషూక్తలక్షణేషువృత్త్యనుప్రాసాదిషు - అయంభా
వః- రీతయోవృత్తయశ్చైవగుణాలంకారమూర్తయశ్చివక్ష్యమాణత్వే
త్తాసానుభూతానామపి యథాగుణాలంకారాంతర్యావస్తద్వద్ధ్వనేరపి
తదంతర్యావేవ-అన్యథాతస్యచారుతాహేతుత్వమేవనస్యాదితి - పరిహ
రతి- మైవమితి-అలంకారస్యైవేతి-అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్యే

తి-తదితి-తథమభిధీయతే - తస్యచారుతాహేతుత్వాలంకారాంతర్భావా
వనుపపన్నావేవేత్యర్థః- అలంకారాలంకార్యవివేకంనవేత్సిత్యాకూతం -
ఏవం సామాన్యతస్తదంతర్భావంపరిహృత్య విశేషాకారేణాపిపరిహర్తు
మాహ-కించేత్యాదినా తదితి-ధర్మిణోధర్మిభూతస్య-ధ్వనేరితిశేషః-అలం
కార్యత్వాధర్మిత్వమితిభావః-ఏవంధ్వనేస్తుణాలంకారాంతర్భావంపరిహృ
త్యకైశ్చిద్వాప్యప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవప్యంగ్యోపస్థితిర్భవతీతి తస్మాను
మానరూపత్వమాపాదితమిత్యాహ-కేచిదితి-కేచిద్వ్యక్తిఖండనవాదినః-
నాతిరిచ్యతేనభిద్యతే-ధ్వనిరనుమానరూపపవేళ్యధః - పరిహరతి-గదితి-
ధ్వనిరనుమానతోనాతిరిచ్యతఇతివచనపప్యయ్యుక్తమిశ్యర్థః-తతోపపత్తి

రుతాహేతుతాలాకేనాలంకార్యస్యధ్వనిస్త్యలంకార్యః త
తక్రథంచారుతాహేతురితికథంతదంతర్భావోభిధీయతేకించ
రసధర్మఃఖలుమాధుర్యాదయోగుణాః తతక్రథంధర్మిణోధ
ర్మైష్వంతర్భావోభిధీయతే అలంకారాఃపునర్వాక్యాగ్ధౌప
సాగ్రకతయోపసర్జనత్వేనప్రసిద్ధాఃధ్వనిస్తుకావ్యాత్మప్ర
ధానం తతఃకథంప్రధానస్యోపసర్జనేష్వంతర్భావః కేచిన్మ
మానతోధ్వనిర్నాతిరిచ్యతఇతిత్యామూః తదపిన తస్యసాప్రా
ణోవ్యాప్తిః-తాదాత్మ్యంవాతదుష్పత్తిర్వాప్యప్తైర్మూలం అ
ప్రసాధ్యస్యధ్వనేసాధనస్యశబ్దసాధ్యస్యవాశింశుపాశ్వప్య
క్షుత్వయోరివసతాదాత్మ్యంశింశుపాయామృక్షతాదాత్మ్యే
నహిశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే నతథాప్రప్రత్యుత

మాహ-తస్యేత్యదనా-తస్మానుమానస్య - వ్యాప్యవ్యాపకయోస్సహ
చర్యనియమోవ్యాప్తిః-అస్తుకింతతత్వత్యత్రాహ-తాదాత్మ్యమితి-తాదా
త్మ్యంవ్యాప్యవ్యాపకయోరభేదః- తస్మాత్సాధ్యాదుత్పత్తిర్వా- భవతు
నామకిమిత్యతలహ-అత్రైతి-శింశుపాయాఇతి-అయంవృక్షః - శింశుపా
త్వాత్-నతథేతి-అయంభావః - యథాశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే
తథాసాధనభూతాభ్యాంశబ్దార్థాభ్యామేవంసాధ్యభూతోధ్వనిర్న సాధ్య
తఇతి కుతఇత్యతలహ-ప్రత్యుతేతి- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన - తతోనతాదా
త్మ్యమితిభావః - మాస్తుతాదాత్మ్యం తదుత్పత్త్యైవవ్యాప్తి నశ్చయో

ప్రియ్యతామ్రా-నాపీతిత్ర సద్వష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే
హిత్యాదినా-ధ్వనేః ప్రతీతేత్యంతేన-తస్మాన్నాపీతమన్వత్తితి పూర్వే
న సంబంధః-మాస్తతమన్వత్తిరపిక్వచిత్స్వయవ్యతిరేకాభ్యామపివ్యాప్తి
ప్రవణాదతాపితాభ్యామేవతన్నిశ్చయోస్త్విత్వాశంక్యపరిహరతి - న
నిర్వ్యాదినా-కృత్రికాయాఉదయోసతిరోహిణ్యాశన్తివస్త్రిత్యాసత్తావి
వ-అయంభావః - కృత్రికోదితాఅద్యైవరోహిణ్యుదేష్యతీత్యత్ర తాదా
న్యతమన్వత్త్యభావేపియథాకృత్రికోదయరోహిణ్యాసత్త్వోరన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాంవ్యాప్తిరభ్యుపగతాతథైవాతాపితాభ్యామేవవ్యాప్తిరంగీ
క్రియతామితి నవాచ్యమితి-కుతశ్చిత్త్యతః- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చశబ్దార్థశ్చత
యోః-తల్యాపి హేతుమాహ-అన్యంగ్యస్థలశ్చితి-అయంభావః స్వచ్ఛం

శబ్దార్థాతిరస్కృత్యధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్ । నాప్యత్ర త
మన్వత్తిః । లోకేహిసాధనాభిమతోధూమస్సజనకం సా
ధ్యాభిమతంవహ్నింగమయతి । నచైవంప్రకృతే । సాధ్యాభి
మతాధ్వనేస్సాధనాభిమతశ్చబ్దార్థోవాససముత్పన్నః । యేన
తంగమయతః । ప్రత్యుతశబ్దార్థసద్భావానం తరమేవధ్వనేః
ప్రతీతేః । ననుకృత్రికోదయరోహిణ్యాశన్తి వదన్వయవ్యతిరే
కాభ్యామేవతాదాన్యతమన్వత్తీఅనపేక్ష్యవ్యాప్తినిశ్చయో
స్త్వితిచేన్న । ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్ ।
అన్యంగ్యస్థలేవ్యభిచారాత్ । కేచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః ।

దోషులదచ్చకచ్చకుహరచ్చాతేతరాంబుచ్చటా మూర్ఛన్మోహపహర్షి
హర్షవిహితస్సానాహ్నికాహ్నియవః । భిద్యాచుద్యచుదారదర్శరదరిదీ
న్లుదరిగ్రస్త్రుమద్రోహూద్రోక మహూర్తిమేదగ మదామందాకినీ
మందతామిత్యాదిచిత్రకావ్యాసాం శబ్దార్థసద్భావే ష్యవ్యంగ్యత్వాధ్వ
నిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవవ్యాప్తి నిశ్చయో
స్త్విత్యవిచారితాభిధానమితి-తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాంతాదాత్మ్యాదీ
నానుసంభవేనధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితిబోధ్యం॥ ఏవంధ్వనే
రనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాంమతమపాకర్తు
మాహ-కేచిది-పరిహరతి-తదితి- తత్ అభిధేయత్వాభిధానం-కుతశ్చిత్వ

తతః-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే-భాట్టసుతే-తదసంభవాత్-అభి
 ధేయత్వా-సంభవాత్-తన్నతేతదసంభవమేవప్రతిపాదయతి- తథాహీ
 త్యాదినా-సాచేతి-విశేషణాన్వక్తీనామిత్యర్థః-కుతశ్చత్యతహ-ఆనం
 త్యాదితి-ఆనంత్యాద్భావమిత్యాత్-వ్యభిచారాచ్చేతి-ఇతరవ్యక్తాగోప్యవ
 హారదర్శనేనేతిభావః- ఏతదభిధాతరంగే-కింసర్వాసువ్యక్తిషుఉత్తైకదేశ
 ఇత్యుక్తవ్యాఖ్యాతం-కింత్యితి - సామాన్యరూపాణామగ్ధానాం-విశేష్యం
 నాభిధాగచ్ఛేత్ తీణశక్తిర్విశేషణఇత్యుక్తత్వాజ్ఞాతస్వరూపాణామేవే
 తివాచ్యం-సంతుసామాన్యరూపావీవాగ్ధాఃతద్వాచకత్వంకుత్యేత్యత్రా

తదయుక్తం। అభిహితాన్వయపక్షే-తావత్తదసంభవాత్। త
 థాహి। అభిధాహిసంకేతపూర్వికా। సాచనవిశేషణం। ఆ
 నంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ। కింతుసామాన్యరూపాణామేవా
 గ్ధానామితివాచ్యం। తేహంచనవర్ణేషుసంకేతః। తేహంనిర్ధ
 కత్వాత్। నాపివాక్యే। వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరావ
 త్వాత్। అతఃపదేష్వేవసంకేతః। సంకేతితైశ్చపదైరగ్ధాఅభి
 ధీయంతే। అభిహితైశ్చపదార్థైరాకాంతౌదివశాశ్చకలపదా
 గ్ధానురక్తఃప్రమాణాంతరాగోచరః। ప్రాగనిష్పన్నస్సంసర్గ
 రూపోవాక్యార్థఃప్రతిపాద్యతే। ఏవంచయానిపదాన్యవిశిష్ట
 రూపస్వస్వపదార్థమాత్రాభిధాయకానిస్వాభిహితపదాగ్ధా
 నురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుంనశేకుప్తాఃకథమ
 గ్ధాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృప్తంధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేషామితి-తేషామగ్ధానామిత్యర్థః- చస్త్యర్థః- తత్రహేతుమా
 హ-తేషామితి-తేషాన్వగ్ధానాం-అభిహితైరితి-ఆకాంతౌదివశాత్-యో
 గ్యతాసన్నిధీపదితద్భాగః- సకలపదార్థేష్వనురక్తో-నుబద్ధః- అస్తుకింత
 తశ్చత్యత్రాహ-ఏవంచేతి-స్వైః పదైరభిహితాయేపదాగ్ధాస్తేష్వనురక్త
 మపి-అవ్యవహితత్వమపిశబ్దార్థః-విశిష్టరూపోయోవాక్యార్థస్తం- అఖ్యా
 తంసావ్యయకారకవిశేషణంవాక్యమితిపదార్థజాతస్వైవ వాక్యార్థత్వా
 ద్విశిష్టరూపత్వంతస్య-తానీతి-కథమభిదధీరన్-నాభిదధీరన్నిత్యర్థః- త
 త్రహేతుమాహ-అసంకేతితార్థస్యేతి-అసంకేతోద్ధౌధ్వనిరూపో ర్థస్త

స్వ-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపాథాభిధాయకత్వోక్తా ఘటా
దిశబ్దానాంపటాదిరూపాథాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగాత్తేషాం తద
సభిధానముచితమేవేతి-తస్మిన్వాక్యస్యతదభిధాయకత్వ మభ్యుపగమ్యతా
మిత్యత్రామా-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేఃప
దేష్వేవవాచకత్వశక్తిః-అన్యథాత్వపసిద్ధాంతాపత్యైర్వాక్యస్యాపితదభి
ధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి-తతఃకలితి -
కథమభిషిచ్యేత-ధ్వనిరభిధేయితీకథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాట్టకుతే
ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిపూత్యప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తూమాహ - అన్వి
తేతి-అన్వితాభిధానవాదేప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతర్యామితే

అసంకేతితార్థస్యాభిధానేతిప్రసంగా ద్వాక్యస్య వాచభి
ధాయకత్వాభిధానేపసిద్ధాంతాపత్యైశ్చ తతోధ్వనికథమ
భిధేయతాసామాజ్యేభిషిచ్యేత । అన్వితాభిధానవాదేపి
ధ్వనిరసభిధేయపద-తథాహి-గామానయత్యాదివాక్యముల
మవృద్ధప్రయుక్తమాకర్ణ్యమధ్యమవృద్ధప్రదనురూపంచేష్టతే ।
బాలస్తతశ్చశ్యన్ననేనాస్తాద్వాక్యాదయమగ్ధోవగతకలి గ
వానయనరూపయాచేష్టయానుమిమీతే । తతప్రదస్యథానుపప
త్త్యైఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమిత
యోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంనిశ్చినుతే । ఏవంతస్రవ్య
శ్చన్నోనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవా
పోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్వాధ్యేశక్తింపదతోమతేపీతియావత్ - తస్యాసభిధేయత్వమేవప్రతిపాద
యతి-తథాహిత్యాదినా-బాలస్త్వేతి-బాలోవ్యుత్పిపిత్సుః-తతకలితి- తతో
నంతరం-తదన్యథానుపపత్త్యై-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్త్యై
సంబంధంవినాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థః ప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూ
పార్థాపత్యైత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనిత్యేషః-ఉద్వాపోరససం - తా
భ్యాం-అవధారయతినిశ్చిన్నోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ-దేవదత్తా
శ్వమానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగేదేవదత్త పద
స్థానేచైత్రపదస్యావాపఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేతిశ్వపద

స్వావాపఃగోపదస్యోద్వాపః-ఆనయపదస్థానేబధానపఃస్వావాపః-ఆనయ
పదస్యోద్వాపః-ఎవంక్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యగవాదిపద
స్వానయనాదీతరాన్వితేతత్తదధేశక్తింగృహ్లాతీతి-ఏవమితి- అన్వయవ్యతి
రేకాభ్యాంఅన్వయేనవ్యతిరేకేణవా-ప్రవృత్తినివృత్త్యస్యతరపరస్యవాక్య
స్యైవప్రయోగయోగ్యత్వం- అథప్రతీత్యనుపయోగాన్నపదస్యేత్యవ
ధారణార్థః - తస్మాద్ధేతో - అన్వితైరనయనాది పదాధాంతరాన్వి
తైఃపదార్థైర్గవాదిపదార్థైః - అన్యోస్య విశిష్టా ఇతరాన్వయ విశిష్టాయ
పదార్థా స్తదూహోవాక్యార్థ ఏవవాక్యేనాభిధీయతే - పార్థక్యే
నపదార్థేషు శక్తిగ్రహణానాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్య
వధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థఃప్రతిపాదయతి ఏవంచేతి-తదసంకే
తీతత్వేతి- తస్యపదార్థస్యా సంకేతితత్వ రూపేణాపరాధేనసంకేతిత

ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకస్యై
వవాక్యస్యప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యాంతర్గతానామేవ
పదానామాకాంతూదివశాదన్వితైఃపదార్థైరన్వయంగతానా
మేవసంకేతవిషయత్వ మిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవవా
క్యార్థోవాక్యేనాభిధీయతే। ఏవంచతదసంకేతితత్వా పరాధే
నస్వవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుంనాక్షమిష్టతాదృ
శంవాక్యంకథమగ్ధాంతరభూతమతివిప్రకృప్తం ధ్వనిరూపమగ్ధ

త్వాభావేనస్యస్త్విన్వాక్యే యేవాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మ
ధ్వజంపదార్థమవ్యభిధాతుంనాక్షమిష్టనశశాక-అత్రవాక్యమితీకర్తృ
పదస్యాపకర్షః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - ఆభిధాతుఃనశక్నుయాదిత్య
ర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్షఇవాన్వితాభిధానమతేపిధ్వనిరనభిధే
యపవేతిఫలితార్థః-ప్రతిపాదితంచమమ్మటపాదైః-యేష్యాహుః - శబ్ద
సృధాభిధేయాంశ్చప్రత్యక్షేణాశ్రవశ్యతి । శోభితుశ్చప్రతిపన్నత్వమను
మానేనచేష్టయాఅన్యథానుపపత్త్యాతుబుధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికాం॥ అ
గ్ధాపత్త్యవబుధ్యేతస్య సంబంధంత్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశాదేవద
త్తగమానయేత్యైమవృద్ధవాక్యప్రయోగేదేశాద్దేశాంతరంసాస్మా
దిమంతమథాంమధ్యమవృద్ధేనయతి సత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విశో

ధ్ధః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయతయోరఖండవాక్యవాక్యార్థా
 యోరథ్ధాపత్యైవాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్యబాలస్త్ర
 ప్యుత్పక్యతే-పరతస్త్వైత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవదత్తగాం
 బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతం
 తమథామవధారయతీన్యన్వయన్యతేరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తి కారివా
 క్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితివాక్యస్థితా నామేవపదానామన్వితైః ఫదా
 ర్థైర్న్వితా నామేవసంకతోగృహ్యత ఇతి విశిష్టావపపదాగ్ధావాక్యార్థాన ప
 దాద్ధానాంవైశిష్ట్యం- యద్యపివాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్య
 భిజ్ఞాప్రీత్యయేనతాన్యేవైతానిపదాన్గినిశ్చీయంత ఇతిపదాద్ధాంతర మా
 త్రేణాన్వితఃపదార్థస్సంకెతగోచరః-తథాపిసామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూ
 పపవాసాప్రతిపద్యతే- న్యతిషక్తానాంపదాద్ధానాంతథాభూతత్వాదిత్య
 నితాభిధానవాదినః- తేషామపిమలేసామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూపః ప
 దార్థస్సంకెతవిషయఇత్యతివిశేషభూతోవాక్యార్థాంతరగతో ౭సంకెతి
 మభిదధీతకెచనసోయమిషారివద్వీర్ణద్వీర్ణతరోవ్యాపార ఇతిప
 డంతశ్శబ్దప్రవణసంసంతరంయోవానగ్ధః ప్రతీయతేతావాన
 ప్యభిధాగోచరవివేత్యాహుః। తదప్యయ్యుక్తం। పుత్రస్తేజాత

తత్వాదవాద్యపవయత్రపదార్థఃప్రతిపద్యతే- తత్రమారేఽద్ధాంతరభూ
 తస్యనిశ్చేషమ్యతచం దనిమిత్వాదావిధ్యాదేచ్చర్ప - అన్వితోర్థోభిహీ
 తాన్వయే- పదాద్ధాంతరమాత్మాన్విత స్త్వన్వితాభిధానే - ఆన్వితవిశే
 షస్త్వవాచ్యవివేత్యుభయమతేష్యపదార్థావపవాక్యార్థా ఇతి - ఏవంచ
 ధ్వనేభిధేయత్వకథాస్వప్నేష్యసంగతేతిభావః - ననుమాస్తుధ్వనేస్సా
 యోదభిధేయత్వంపరంపరయాప్యభిధావిషయత్వమన్వైవేతి వదతాంకే
 హంచిత్తతిప్రతిపాదయతి- కేచనేతి- కేచనభట్టలోల్లటప్రభృతయః -
 సోయంశబ్దవ్యాపారః- ఇషోర్వ్యాపారఇవ-ద్వీర్ణద్వీర్ణతరఇతి వదంతస్సం
 తః- ఆయంభావః- ఆకర్ణాంతమాకృష్యవిముక్తస్సా యకొయతై కేనైవ
 వేగేనవమః-చేదమరొవిభేదంప్రాణాపహరణంచకరోతితథాసకృష్ప్రి
 యుక్తశ్శబ్దోపైకేనైవవ్యాపారేణస్వాగ్ధప్రతిపత్తిమగ్ధాంతరప్రతీతిరచ
 జీనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థఇతిచధ్వనేరప్యభిధావిషయత్వమన్వై

శేతి-పరిహరతి-తదపి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పున్రశ్చితి-ముఖవికా
సాదీనాం- రోమాంఽమండహసాదయతి-అనిష్టాంతరమప్యస్తీ
త్యాహ-గంగాయామితి-నిగమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్-అనపహ్నవనయ
త్వాపరిహర్యత్వవిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం
ధ్వనేః పార్థక్యేనాస్తిత్వంప్రతిపాద్యతంఽభజతే-సోయమితి-ఆదావతి-
అనంతరంబహూనాంభేదానాంవత్సమానత్వాదితిభావః- లక్షణామూల
శ్చితి-లక్షణామూలంయస్యసతతోక్తః। లక్షణామూలస్యాభిధానమాహ-

ఇత్యన్రజనకగతత్వేనప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనా
మప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోషశ్చత్వాదౌత్ర
తీయమానంతీరాధికరణత్వ మప్యభిధావిషయవేతే లక్షణా
చ్ఛేదప్రసంగాచ్చ। తస్మాదస్తిధ్వనిః। సపవకావ్యాత్సా
యంధ్వనిరాదౌద్వివిధః। లక్షణామూలభిధామూలశ్చేతి।
తత్రాద్యవివాపివక్షితవాచ్యశ్చిత్వవ్యతే। లక్షణాయావా
చ్యబాధాపురస్కారప్రవృత్తతయావాచ్యస్యా వివక్షితత్వా
త్। ద్వితీయేవవక్షితమన్యవరంవ్యంగ్యనిష్ఠంవాచ్యంయస్మిన్ని
తివివక్షితాన్యవరవాచ్యసంజ్ఞాంనివేశ్యవ్యవహరంతితత్రాభి
ధాయావాచ్యాధిబాధాభావాత్। అవివక్షితవాచ్యోన్యథాం
తరసంక్రమితవాచ్యోన్యంతరస్కృతవాచ్యశ్చేతిద్వివిధః।
తత్రాద్యే వాచ్యోన్యథాప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్య
మానోప్రసయోగాభావరూప బాధావిధస్సన్వయం జనవ్యా
పారరూపసహకారిప్రభావేనాథాంతరేసంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితంవాచ్యంయత్రసోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమా
హ-లక్షణాయాశ్చితి- అభిధామూలస్యావ్యన్వధాభిధానతాందర్భయతి -
ద్వితీయశ్చితి-వ్యవహరంతి-ఆలంకారికాశ్చితిశేషః- తత్రాపి హేతుమాహ-
తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యంవిభజతే-అవివక్షితవాచ్యోపేతి- అపిస్సముచ్చ
యార్థః- వాచ్యాధిస్యానుపయోగేలథాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌతు
తిరస్కృతిః అథాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయోక్తత్వాదజ
హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యేతువాచ్యస్యానుపప

న్నత్వాజ్ఞహల్లక్షణా మూలత్వంచేతివివేకః ౧, పదగతమథాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిముదాహరణి-ఏకేనేతి-పూర్వేపూర్వకాతే - పూర్వాదిభ్యోనవఖ్యావేతివైకత్వికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-దై తేయా-రాక్షసాః॥ 'రామస్సరాసురదురాసదదుర్గవర్తీ' త్యాదిమతత్రతన్రకవివైవదైత్యపర్యాయపదానాంరాక్షసపరత్వేనప్రయుక్తత్వాత్-శిష్టంస్పష్టం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ సురాసురదుర్జయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వంలక్ష్యార్థః- సరవాసరాద్యతిదుర్జయత్వంవ్యంగ్యమితిబోధ్యం- లక్షణావీజభూతమనుపయోగం

వాగ్ధాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే । అయంచద్వివిధః । పదగతోవాక్యగతశ్చేతి ౧, పదగతోయథా॥ ఏకేనైవసహస్రశోభుజబలాత్సర్వేపిపూర్వేమయాదై తేయాఃఖరదూషణప్రభృతయోగ్యూలమున్నులితాః । ఏవంగర్వమఖర్వమావహసికిం రామైవసంత్యజ్యతాం సత్వంసంప్రతి సంగరాంగణముఖేవీక్ష్యమాంరావణం ॥ అత్ర రావణపదంసకలసురాసురదుర్జయత్వాది తగ్గతగుణయోగంలక్షయన్న రవాసరాద్యైరల్పసారై రతిదుర్జయత్వంధ్వనయతి, ప్రసిద్ధతయాచప్రకృతేరావణేపునరపిరావణత్వోక్త్యానాథవిశేషలాభఇత్యనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః । గుణానాంచతత్సమవాయిత్యాత్సమవాయస్సంబంధః ॥౧॥ వాక్యగతోయథా ॥ కుప్యతలంబంతకాలీపతినిటలతటప్రస్ఫురచ్ఛటురంతర్నిర్వహ్యంధ్రఘోరజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోతలరాణామాటోష ఇవాటోపోయాసాంతాభిస్తథాక్తాభిఃకీలాభిర్ద్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని- శస్త్రానిప్రశస్తాని-అస్త్రానిశస్త్రేయాదీని-రామేవిషయైస్పర్ధసేచేన్నపురావర్ష

దశయః- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానామితి॥౧॥ వాక్యగతముదాహరణి-కుప్యతి॥ కుప్యతఃకల్పంతకాలీపతేర్నిటలతటప్రస్ఫురతశ్చటురంతర్నిర్వహ్యభాగానిర్వతా ముత్పతతాం నీరంధ్రఘోరజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోతలరాణామాటోష ఇవాటోపోయాసాంతాభిస్తథాక్తాభిఃకీలాభిర్ద్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని- శస్త్రానిప్రశస్తాని-అస్త్రానిశస్త్రేయాదీని-రామేవిషయైస్పర్ధసేచేన్నపురావర్ష

సేనపర్థివ్యసే-యావత్పురా-పాతయోర్లడితిభవిష్యద్ధైలత్ యోజయ
తి-అత్రేత్యాదిసా-౨౨ ద్వితీయోపిద్వివిధశత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవా
చ్యోపీతి-పూర్వపదద్ధాంతరసంక్రమితవాచ్యశ్చపదగతముదాహరణే

చనం॥ అత్రవత్ప్రతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయావరిణిమ
న్తయాయదుచ్యతేతత్సర్వముపదేశంజానీహీతి విసయాధా
నాదికంధ్వనయతి । తేనాయంలక్షణామూలోఽద్ధాంతరసం
మితవాచ్యశ్చవ్యతే । అత్రవచనాదికంలక్షకం । ఉపదేశో
లక్ష్యః । సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః । అనుపయోగోము
ఖ్యార్థభాదః । అనుపయోగశ్చవత్తుర్వచనాదేవతద్వక్తృత్వా
వగమాత్పునర్భూతశ్చవ్యత్యక్త్యానకోప్యపూర్వాధారభాద ఇత్యే
వంరూపః । ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం ॥౨॥ అత్యంత
తిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వపద్ధివిధః । తత్రపదగతోయథా॥
మమైవవ్యాయోగే ॥ తద్ధాటితీప్రఘోటిఘరపుటపటలీపాటి
తత్త్వైతలోద్యద్ధాటిపాటిభిరద్ధానపదిమఘకితేతస్పృతా పాన
లేన । నైన్యాంభోధావదధేక్షయమయతిభయాచ్ఛాభిమానాం
బురాశౌపావ్రీక్షిత్తద్దయాభింసుతనువిగళితోఽప్లవంసప్రచే
తాః॥ అత్రచుఘకితపదంహస్తత్యతీయభాగమేయత్వరూపస్యా
ర్థస్యానుపపద్యమానతయ - తత్పరిత్యాగేనాభిగాంభీర్యస్య
న్యూన్యతాంలక్షయద్ధాత్యాస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్య
యమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిత్యుచ్యతే ॥౩॥ యథా
వా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటిసమాటికనేభేరీభూ
రివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । నిద్రాణాయదజా
గరీష్టమచితందైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథమాశుమ్ర
ణమగాదతుమ్రానిద్రాకృతం ॥ అత్రనిద్రాజగరయోశ్చేత
నధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరనుపపద్యమానతయా
భాదే తత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలక్ష్యతే ।

తద్ధాటితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ । యోజయతి-అత్రేతి॥ చుఘకిఃప్రస్ఫుటౌఛాం
దశ్చతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్ ॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రమురామేతి-వ్యాఖ్యాతమిదం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదిసా ॥౪॥ వాక్య
గతముదాహరణి-హేలేతి- వానరాణాంసార్వభౌమస్తస్యపదవీం - అని
ష్పాదితంకించిదపితాస్తి - సర్వమపిత్వయానిష్పాదితమేవేత్యథాః - అ
తాత్పర్యంతితరస్కృతవాచ్యత్వందర్శయతి - అనేనేత్యాదివాబోధ్యత ఇ
న్యంతేన-అత్రవ్యంగ్యస్యవస్తుమావతే వేత్యాహ-అత్రేతివస్తుమాత్రమి
తి-జహదజహల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యంవస్తుమాత్రంభవతి- తచ్చవ్యంజనా

తాఖ్యాంచసకలసురాసురరక్షణశిక్షణేవ్యజ్యేతే ॥౪॥ అన్యం
తతరస్కృతవాచ్యోద్వనిర్వాక్యేయథా॥ హేలోన్ములితవా
లినారఘవతేరేకేనదివ్యేషుణాదత్తాంవానరసార్వభౌమపద
వీంలభ్యాన్యతోదుర్గభాం॥ భోసుగ్రీవమదాంధతాంగతవతా
రామస్యకార్యంత్వయానానిష్పాదితమస్తికించిదపితద్రామా
తుక-తస్తేభయం॥ ఇదంలక్షణవచనం॥ అనేనసవీనశ్రీమదాం
ధేనభవతాప్రతిశ్రుతపూర్వం సీతాన్వేషణాదికం॥ రామకా
ర్యంకించిదపిననిర్వర్తితమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణ
యాబోధ్యతే॥ అకించితకరంప్రతిసర్వకార్యకరణవచనస్యా
త్యంతితరస్కృతవాచ్యాగత్యాన్యుఖ్యాగ్రబాధః॥ విరోధస్సం
బంధః॥సుగ్రీవావరాధాదికంప్రయోజనంధ్వన్యతే॥ అత్రవ
స్తుమాత్రంవ్యంగ్యంనాలంకారః॥ అత్రలక్షణామూలవ్యం
జనాయాంలక్షణప్రయోజనత్వేనఖిలువ్యంగ్యమున్నేయం॥
ప్రయోజనంవక్యవిన్యుఖ్యాథాస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి॥ త
తోధగ్నాదికమేవ॥ నకదాచిదప్రపమాదికంముఖ్యాగ్రస్యాన్య
స్యవాధర్మోభవతి॥ తతోలక్షణామూలవ్యంగ్యంవస్తుమాత్ర
మేవనాలంకారాదీతియుక్తముత్పశ్యావః॥ తదేవమివక్షిత

యత్తమేవ-అన్యథాలక్షణాయావవానుపాదేయత్వప్రసంగాత్-ఉక్తం
చమన్కుటపాదైః॥ యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే భలే
శబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనావాపరాక్రియేతి - జాతిగుణాదిరూపాభిభావ
స్తు-తదేవవిచ్ఛిన్నవిశేషయుక్తమలంకారభివేషకః॥ ఉక్తమథాఃవిశద
యతి-అత్రేత్యాదిసా యుక్తముత్పశ్యావః॥ తదేవమితి-లక్షణా

మూలంయస్యతల్లక్షణామూలం తాదృశంవ్యంగ్యంయస్మిన్సతత్త్వోక్తః ।
 ౫॥ ఏవంలక్షణామూలంచతుర్విధంనిరూప్యాభిధామూలంఽభజతే- అభి
 ధామూలఇతి-అవివక్షితవాచ్యవదిత్యపిశబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయ
 తి- అసంలక్ష్యేతి-యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్వస
 న్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదానుభావిత్యాన్నసంల
 క్త్యతేసోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్ఫుటసంవేద్యఃక్రమో
 వ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్రసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః-
 భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మ
 తిమాహ-రసభావేతి-రసోవత్క్యమాణలక్షణశ్చృంగారాదిః- భావోదేవా
 దివిషయారతిర్వ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ-తథాచోక్తమస్తుటపాదైః-

వాచ్యోలక్షణామూలవ్యంగ్యశ్చతుర్విధోపనిరూపితః ॥౫॥ అ
 భిధామూలోవివక్షితాన్యవర్ణవాచ్యోపిద్విఽధః । అసంలక్ష్య
 క్రమవ్యంగ్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । తత్రాద్యోరసా
 దిః । తస్యవిభావానుభావాద్యధీనతయావిద్యమానోపక్రమ
 శ్శతపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యతత్త్వస్య సంలక్ష్యక్రమ
 త్యవ్యతే । తమక్తంశృంగారతిలకే-రసభావతదాభాసభా
 వశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యత
 యాస్థిత'ఇతి । తమినుంసావాంతరభేదంరసతరంగేనిరూప
 యిష్యామః । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధః । శబ్దశక్తిమూ

రతిర్దేవాదివిషయావ్యభిచారీతధాంజితః । భావఃప్రోక్త'ఇతి-తయోరా
 భాసోరసాభాసోభావాభాసశ్చ-భావశాంతిర్భావస్యప్రశామ్యదవస్థా-
 భావోదయభావసంధిభావశబలతాఅదిశబ్దార్థః-అక్రమః- అసంలక్ష్య
 క్రమత్వత్వర్థః । నాత్రరసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ-భిన్నఇతి-త
 త్రహేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్వర్థః-రసాదీనామం
 గత్వనివాలంకారత్వం-తమక్తం 'ప్రధానేన్యత్రవాక్యాగ్ధేయత్రాంగం
 తురసాదయః । కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేవతి'రితి- తర్హిసోపని
 ణావ్యతామత్రేత్యతలకా- తద్భిమమితి-బహువక్రవ్యత్యాదన్యత్రరూప
 ణముపపన్నమేవేతిభావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంఽభజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి శబ్దశక్తిమూలేతి శబ్దశక్తిమూల మనురణనూ
పమసుస్వానశుల్యం దవ్యంగ్యం యస్మిన్ తస్మాత్ శక్తిః క్షుణ్ణా దేః - బ్రథమన్వ
నానంతరభావీన్నిధస్యనోఽనురణనం - తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్య
గ్యస్త్రైవిధోపయనురణాన్వనిరిత్యవ్యతే || అత్ర పదగతం శబ్దశక్తిమూలాను
రణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి || తవేతి || హారాఘవతవబా
ణేనకలితమాక్రాంతం ద్విషతశ్శత్రోః - పదం నవాసప్థానం - శోణితవిశిష్టా
నిపురాణిశరీరాణియస్మిన్ స్తన్త్రధోక్తం - గృహిణాపరిగృహదేహానగరే

లానురణన రూపవ్యంగ్యోర్ధ్వశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య
ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి | తత్సాదృశ్యస్తా
వద్వ్యజ్యమానవస్తులంకారభేదేనద్వివిధః | సోపిపదవాక్య
గతత్వేనద్వివిధస్సకాచతుర్విధోభవతి | తత్ర శబ్దశక్తిమూ
లానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిః పదేయథా || తవరాఘవ
బాణేనకలితం ద్విషతః పదు | కథంనశోణితపురంకథంనానల
వేష్టితం || అత్ర బాణపదం శబ్దశక్తివశాదప్రాకరణికబాణా
నురన్వృత్తాంతరూపం వస్తుధ్వనయతి | ౬ | యథావా రామశ
రదించుశోభానదనేవదనేధృతింగతాభవతః | అతిజీర్ణకాన
నాంతరపరిచయముచచ్చిరంగిరాందేవీ || ఇహప్రవృత్తినన
వాచకస్యకానపదస్య శక్త్యాఽప్రాకరణికారణ్యప్రతీతే
ర్వాద్దేవతాయాఅనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపం వస్తు
వ్యజ్యతే || ౭ || వాక్యేయథా పంచత్వంత్రిదశనగైరవాపిఘా

చపురంపురీతిరత్నమాలా-తాదృగ్విధంకథంనభవతి-అనలవేష్టితం చకథం
నభవతి- తవబాణప్రభావస్తథావిధఇతిభావః- అన్యత్రబాణాసురాధిష్ఠి
తంశోణితపురమితిపరీక్షీకృతపావకమితిచపారాణికాః || పదేధ్వనిందశ
యతి- అత్రేతి || ౬ || ఉదాహరణాంతరమాదా- రామేతి | కృతింశ్చైర్యం-
అతిజీర్ణోఽతివృథస్సచా సోకోబ్రహ్మచారిణీణాకస్తస్యాననాంతరే ము
ఖమధ్యేపరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణంచతతాననంచతస్యాంతరేపరిచ
యం || అత్రాపిపదేధ్వనిందర్శయతి-ఇహేతి || ౭ || వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూ
లానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి- .. దత్తమితి || త్రివిధము

అకలభీష్టానాం తాదాన్వదతిసతి - త్రిదశనై దేవతరుణిపంథ
స్వంజ్యుతిః సంభావితస్యచాకీర్తనరణాదతిర్యక్తభక్త్యైర్వాచితా
ః - పక్షిపంచత్వంసంఖ్యావిశేషః - సురాణాంసురభిద్ధనుః - ఘోసశక్తి
ఘోస్యగ్రాసాధం - పరాజితా స్త్రుణంవాఖాదంతీతిభావః - చింతారూ
పయత్వాశ్చిదంపూర్వపదంతస్యపదవీంధీతిం । వాక్యేవస్తుధ్వనివివృ
తోతి - అత్రైతి ॥ ౮ ॥ పదగతంశబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

సగ్రాసార్థంసురసురభిర్వనాన్యచారీత్ । చింతాప్రాకృపద
పదవీమవాపచింతారత్నంశ్రీరఘులిలకేదదవ్యభీష్టాః । అత్ర
రఘుపతావనవరతాఖిలాభీష్టవిశ్రాణనధురంధరే కల్పితరుప్ర
భృతీనాంతాదృశీమద్దశాజాతేతి పంచత్వాదిశబ్దశక్త్యా వా
క్యేనద్యోత్యతే ॥ ౮ ॥ శబ్దశక్తిమూలాసురణనరూపవ్యంగ్యో
లంకారధ్వనిఃపదేయథా ॥ రామభక్రభవతైజః కస్సోధుంక్ష
మతేపుమాః । యద్విధాయాంధకారాతిపరిభూతింవిజృంభ
తే ॥ అత్రాంధకారాతిపరిభూతిపదేనతిమిరహరణ రూపవిష
యస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవ రూపతయా పురుషమా
త్రమస్సహతారూపప్రకృతార్థోపయోగితాప్రతీతేః పరిణా
మాలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౯ ॥ శబ్దశక్తిమూలాసురణనరూప
వ్యంగ్యోలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా ॥ అన్యర్థనయశోరాశిః
కృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపకృరామోరాజతిరాజ
ఘః ॥ అత్రవాక్యస్యాసంబంధాద్ధాభిధాయకత్వదోషభియా
ప్రకృతాప్రకృతయోద్ధాశరథిరామజామదగ్న్యరామయో
రుషమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యజ్యమా
నత్వాద్వాక్యగతత్వం ॥ ౧౦ ॥ యథావా ॥ అతిధీరధీవిలాసస్సిం

రామభద్రేతి ॥ యతైజఃకర్తృ - అంధకారస్యాతిపరిభూతిం - అంధకారా
తేఃపరాభవంచ ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ఆరోప్యమాణోవిషయభూతో
యోంధకరిపుపరిభవస్త్రూపతయా ॥ ౯ ॥ వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలమ
లంకారధ్వనిముదాహరతి ॥ అత్యజానేతి - వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అలంకార
ధ్వనింశశయతి - అత్రైతి ॥ ౧౦ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - అతిధీరేతి ॥

అతిథీమహాబుద్ధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్యకథివిరోధః-అతిథీరో
 ఽతిదైర్యయుక్తో ధీవిలాసోయస్యేత్యాఖ్యానః - ఏవ ముత్తరత్రాప్రూ
 హ్యం-సంధుస్సముద్రః-రతోక్షిలసత్పాశ్వోకనభవతీత్య రతోక్షిలసత్పా
 శ్వకః- సింధురరత్నైర్జగజశ్రీష్టైరుల్లసత్పాశ్వకః- బంధుః - అబం
 ధూరిపుః - బంధు రబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపురారిపురహితః - అ
 జేతా అజయశీలః - అరిపురాణాంజేతేతివ । అత్రవిరోధాభిధాయ
 కస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్యవ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ॥
 పునరప్యదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీరామః - పాదేన

ధురరతోక్షిలసత్పాశ్వకః । బంధురబంధు జగతామరిపుర
 జేతావిరాజితేరామః॥ అత్రైకపదస్యద్విపదత్వేవిరోధాభా
 సోవ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథావా॥పాదాదిభూతసమ్భుతిరవ
 తంగస్త్యేషాంపతిః । రామదాశరథిజాతశ్శత్రుః కిం
 చరిత్తుణః॥అత్ర రామస్యప్రసిద్ధసూర్యాద్యతిరేకస్త్వాదిప
 దస్యతదభిధాయకస్యాభావాత్పదత్రయేణవాక్యశక్త్యాధ్వ
 న్యతే । తురీయపాదేవిరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభా
 వాద్వాక్యేనశబ్దజక్తిమహిమ్నావిరోధాలంకారోవ్యజ్యతే । న
 నుకథమలంకారస్యవ్యంగ్యత్వం తత్త్వేత్వస్యైవా లంకార్య
 త్వేనప్రధానోపసంజ్ఞనభావవిరోధాదితీచేన్న । వ్యంగ్యత్వదశా
 యామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్భ్రష్టాణశ్రమణకన్యా

లదిభూతాసతాంభూతర్యేనసతథోక్తః - ప్రసిద్ధత్వేషాంపతిస్తుపాదైః కి
 రణైఃర్విధూతాసతాంతుత్రాణాంభూతిర్యేనసతాదృశః- అజతంగఃప
 తంగవ్యతిరిక్తః- త్వేషాంకాంతీనాంపతిః స్థానభూతః-స్విషాం పతిస్సూర్య
 శ్చ- కించశత్రుఃపిలత్తుణః-శత్రుసంహారకౌతిసుందరశ్చ ॥ యోజ
 యతి- అత్రేత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్యవ్యతిరేకవాచకస్య త్వాదిపద
 స్య-అత్రాలంకారద్వయస్యవ్యంగ్యత్వమితిపూర్వస్సాద్విశేషః - నన్వ
 త్రప్రాధాన్యోపసంజ్ఞనభంగప్రసంగాత్-థమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వ
 మిత్యాశంక్యసమాధత్తే- నన్వేత్యాదినా । వ్యంగ్యత్వేతి- అయంభావః-య
 థాబ్రహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాయాంరూపాంతరావత్తి వశోద్భా

హృదయస్య గతవ్యవహార సుతై హాలంకారస్యవ్యంగ్య త్వేత్వలంకారధ్వని
వ్యవదేశభితి॥ ౧౨॥ ఏవంశబ్దశక్తిమూలంచతుర్విధంనిరూప్యాథశక్తిమూ
లవిభజతే॥ అథశక్తిమూలేత్యాదిना॥ ఇతరయోప్తివై - యఃపునరస
న్నపిలోకేకదినాప్రతిభామాత్రేణసంభావ్యసంపాద్యతేస కవిప్రాధా
క్షిసిద్ధిః - కవినిబద్ధవక్తృప్రాధాక్షిసిద్ధప్రకఃనిబద్ధోక్షిసిద్ధఇతిద్వయోర
పుష్టిమాత్రేణసిద్ధిరితిభావః-అత్రమమ్మటపాదాః-అథశక్తివ్యభివృద్ధి
ర్థోఽపిజకస్సంభవీస్వతః॥ ప్రాధాక్షిమాత్రాత్సిద్ధోవాక వేదైవోదిత

యేనభూతపూర్వగత్యైత్వలంకారధ్వనిత్యుచ్యతే॥ ౧౩॥
అథశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవ్యథస్వత్రైవిధ్యేనస్వ
యమపిత్రిఃధః॥ అథశక్తిస్వతస్సంభవీకవిప్రాధాక్షిమాత్ర
సమ్పన్నశరీరఃకవినిబద్ధవక్తృప్రాధాక్షిమాత్రనిష్పన్నశరీర
శ్చేతిత్రైవిధ్యమపివర్తతే॥ తత్రస్వతస్సంభవీనామకేవలం
భణితిమాత్రసిద్ధః॥ కింతులోకేపియోగ్యతయాసంభావనవి
మయశ్చ॥ ఇతరయోప్రభణితిమాత్రేణసిద్ధిః॥ అయంచాధో
వస్త్యలంకారభేదేనప్రత్యేకంద్వివిధస్సౌఖ్యవడ్విధాభవతి॥ ఏ
షాంషణ్ణామపివ్యంజకానామధానాంవ్యంగ్యవస్త్యలంకారభే
దేనద్వాదశభవతి॥ తేనప్రభేదాఃపదవాక్యప్రబంధప్రకా
శ్యతయాప్రత్యేకంత్రివిధాభూత్వాపట్టింశద్భవంతి॥ అత్రై
కాంగసంగినాపి హారాదినా నాయకేవైకపదప్రకాశ్యేనాపి
సతావ్యంగ్యేనకవితాసహృదయహృదయాహ్లాదినీభవత్యేవ*
తత్ర స్వతస్సంభవ్యథశక్తిమూలానురణనరూప వ్యంగ్యో

స్యవా॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతిషడ్భేదోసావ్యసక్తియత్॥ వస్త్యలంకార
మథవాతేనాయంద్వాదశాత్పక్షభితి॥ తేనేతి- పదగతాద్వాదశవాక్యగ
తాద్వాదశప్రబంధగతాశ్చద్వాదశేతిషట్టింశత్సంఖ్యాకాభవంతీత్యర్థః
సన్న్యస్తవాక్యేప్రబంధేచధ్వనిసహృదయహృదయానందహేతుః - పద
మాత్రగతస్యతస్యకథంచారుతా హేతుత్వమిత్యాశంక్య “విద్భిత్తిశోభి
నై కేనభూషణేనేపభామినీపదద్యోత్యేనసుకవేద్ధ్వనినాభాతిభారతీ”తిధ్వ
న్యాచార్యోక్తేఃపద్యతేష్వపి వ్యంగ్యేషుచారుతా హేతుతా భవతీత్యాశ

యేనాహ- అత్రేతి * పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- కీమితి॥ ఇదంరావణవచనం- ధుర్జభాప్రహరణాఘాతాఖడ్గాద్యాయుధప్రహారాః చిరాద్వక్షసివత్యౌమికిం- పమాప్రాపణఇతిధాతోర్లృట్ - ఏతేనపురావతుర్దంతదంతాఘాతోభూదితిద్యోత్యతే- సంగ్రామదారిద్ర్యతోయుద్ధదారిద్ర్యేణ- సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ వస్తునావస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౩॥ వా

వస్తునావస్తుధ్వనిపదేయథా ॥ కింరత్యౌమ్యపరాజ్ఞుఖం యుధిరిపోః కోపారుణాక్షంముఖం కింశ్రీమ్యమి చతస్యసింహానినదాజ్యఘోషశైర్భీషణాః । కింవత్యౌమిచవక్షసిప్రహరణాఘాతాం శ్చిరాద్దుర్జభాన్తుక్తః కించభవేయమద్యకిమహంసంగ్రామదారిద్ర్యతః॥ అత్రవస్తునాపూర్వం రావణస్యశత్రుముఖిరీక్షణాదిక మసంభావితమిత్యేవం వస్తుద్యేతిపదేనదోత్యతే ॥౧౩॥ సఏవవాక్యేయథా ॥రామస్యోచ్ఛండచాపాదవిరళగళితైః కాండకాండప్రకాండై ర్దైతేయైఃఖండితాంగై ర్విదళితమసకృన్నర్శిశం చండరశ్శిం । శుండాతేంద్రాః ప్రచండాః పరిసరగగనపాంగిగణై హిండమానాశ్శుండాదంగదాగ్రముక్తైర్వషధుకణాశ్చైస్తూర్ణముద్యోధయంతి ॥ అత్రసేనాసింధురాణాంవాఙ్మనసాసీమకిమపివైభవమితివస్తువాక్యప్రకాశ్యేనవస్తునాధ్వస్యతే । నన్వత్రాతిశయోక్తిస్సురతితపేత్సుఫరతునామ । నహితావతాప్రాధాన్యేనస్ఫురతోవస్తుధ్వనేరవహ్నవః ॥ ౧౪ ॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునాలంకారధ్వనిపదేయథా ॥ నయేసరఘురామేణపాల్యమానేమహీత

క్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామస్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చారుతాహేతుత్వాత్కథం వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తై-నన్వతి॥౧౪॥పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- నయేనేతి॥ అనేతిర్దుర్నితిః- ఈ

తిరాహిత్యంచ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిచర్మయతి-అత్రేతి॥ అయంభావఃనై
తత్రాచిదపిప్రజానుదద్యశేరామేక్షితంరక్షతీత్యత్రైవనప్రజాస్వతివర్జనీ
యాథస్యానుపాస్తత్వాద్ధ్వంగ్యత్వమితి ౧౫॥ వాక్యగతంచస్తునాలంకా
రధ్వనిముదాహరతి-త్వన్నాసీరేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ యోజయతిఅత్రే
తి॥ ఉత్ప్రేక్షా-అత్రవ్యజ్యతభివ్యస్యాపకర్షః-కింవాయద్వా-ననూత్ప్రే

లే॥ అనీతిస్సస్యసంపత్త్యాంవితనోతిష్ఠసంస్థితం॥ అత్రవస్తునా
సస్యసంపత్త్యామేవ నాన్యత్రేతిపరిసంఖ్యాలుంకార స్సస్య
సంపత్త్యామితిపదేనద్యోత్యతే ॥ ౧౫ ॥ సపవవాక్యేయథా॥
త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథగ్నిస్త్వద్భుజామండలి కేయా
రశ్లథవర్షరాగజరజఃపుంజఃప్రవాళౌరుణః । రామయోగిప
తేప్రతాపతపనాద్యద్ధైతవోదేవ్యతఃపూర్వోద్దంఛదనూరుదే
హసుషమారాశిర్దివిద్యోతతే ॥ అత్రపక్షరాగరజసోఽనూరు
దేహసుషమాత్వేనాధ్యవసాయాదుత్ప్రేక్షా॥ కింవా నేదం
పక్షరాగరజః కింత్యనూరుదేహసుషమేశ్యపహ్నవో వస్తు
నావ్యజ్యతే॥ ఉత్ప్రేక్షావాచకానాంనూనిమిత్వాదిపదానా
మభావాత్తస్యావ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౬ ॥ స్వతస్సంభవ్యస్థితక్తి
మూలానురణనరూపవ్యంగ్యంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదేయ
థా ॥ బోధాయవిబుధలత్ప్రైన్హౌయాదశముఖాహిదష్టా
యాః । భవతోగారుడమంత్రావిజయంతేరామచాపటంకా
రాః ॥ ఇహపరిణామేనరామచాపటంకారాదానవదళనాన్న
ముహూర్తమాత్రమపివిరమంతీతి వస్తువిజయంతభితి పదేన
వ్యజ్యతే॥ ౧౭॥ సపవవాక్యేయథా॥ త్వదుజ్ఞితానారఘుసిం
హసంఘాన్లుణమ్యతానామపి మార్గణానాం॥ పాగ్రిణామిషైః

క్షాయాతిస్ఫుటత్వాత్-ధంవ్యంగ్యత్వమిత్వత్ప్రేక్షా-ఉత్ప్రేక్షావాచ
కానామితి॥ ౧౬॥ పదగతంస్వతస్సంభవ్యస్థితక్తిమూలానురణనరూపవ్యం
గ్యమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- బోధాయేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ అలం
కారేణవస్తుధ్వనిచర్మయతి- ఇహేతి॥ ౧౭॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తు
ధ్వనిముదాహరతి- త్వదుజ్జితానామితి॥ బదమపివ్యాఖ్యాతం॥ అత్రాల్పం

శారేణవస్త్రస్సనిందగ్మయతి- అత్రేతి॥ ౧౮॥ పదగతరస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరణ - సంపిండితాభ్యామితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దత్తనాలంకారేణ - శ్రీసద్యశీగ్రి రితిసాదృశ్యామైవలభ్యేనేతిభావః-అథ కాలంకారోవ్యజ్యతఇతి-తతోపపత్తింప్రతిపాదయతి-సవర్ణేతి, మహత్తరపదాధ్యాభ్యాంసువర్ణరూప్యాచలరూపాభ్యాంసాదృశ్యప్రతిపాదనేన-అయం

పీఠాయతాంరిపూణాంఽశ్రాణనవణయతుంసశక్యం ॥ అ
త్రరిపూణాంవ్యాజస్త్రత్యాశ్రీరామస్యకీమపృనంమతనఖిల.
పరిపంథిపాటనపటుత్వరూపంవస్తవ్యజ్యతే॥ ౧౮॥ స్వతస్సం
భవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంలంకారేణాలంకార
ధ్వనిపరేయథా॥ సంపిండితాభ్యాంద్రుహిణాః, ఖండేతే
జోయశోభ్యాంరఘునందనస్య॥ వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజో
స్సువర్ణరూప్యాచలయోశ్చితాశ్రీః ॥ అత్రరామప్రతాపకీ
ర్తిభ్యాంకాంచనరజతాచలశోభాలభ్యేతి నిదర్శనాలంకారేణా
థారాధేయయోరనానుగుణ్యరూపానికాలంకారోవ్యజ్యతే॥
సువర్ణరూప్యాచలపదాభ్యాం మహత్తరపదాధ్యాసాదృశ్యప్ర
తిపాదనేనాధేయయోః కీర్తిప్రతాపయో రాధారాపేక్ష
యాధిక్యప్రతీతేః ॥ ౧౯ ॥ సవినవాక్యేయథా॥ మమహూ
త్తాలాహీలాఃపశులితకైలాసగిరయోభుజాబాణాః ప్రి
ణాపహరణధరీణాశ్చసుభటాః॥ గతాఃపూర్వేసర్వేమమపు
నరపూర్వేధ్యుమిమేభవనామేభీమేరణశిరసకామేజయక
థా ॥ అత్రరామణ్యభుజబాణసుభటానాంకైలాసోద్ధరణా
దిభిర్వ్యక్తసారాణాం రఘువీరసంగరకాలే కుంతీభవవృక్షీ

భావః - పల్వలవధ్యప్రతిబింబితయోమేరుకైలాసయోరివప్రవృక్షిండ
భాఃపివడసంపిండితయోః ప్రతాపయశసారాధేయయో రాధారా
నానుగుణ్యమితి॥ ౧౯॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహర
ణ- మహూత్తాలాదితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దత్త
నా॥ ఏవంపదగతాన్వాక్యగతాంశ్వస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలానర్హవస్త్ర

అంకాధ్వనీనుదాహృత్యవిస్తరభయాన్వీకంధగతాస్త్వతస్సీద్ధాంతకీ
 మూలావస్త్యలంకారధ్వనయశ్చ త్వారోవ్యవ్యతో గ్రాహ్యత్యాం
 ఘాహ- ఏవమతిః అగ్రదిక్ప్రసర్తనాథ్యంవస్తుటపాదోదాహృతః ప్రబం
 ధగతస్త్వతస్సీద్ధాంతకీ క్తిమూలావస్తునావస్తుధ్వనిః ప్రదర్శ్యతే అలంకార
 త్యాత్మతానేప్రిన్యత్రగోమాయుపంకులే కంకాశబహులైఘోరే సర్వ
 పాశ్రీభయంకరే నదేహజీవితఃకశ్చిత్కాలధర్మముపాగతఃప్రియోవా
 యదివాద్యేష్యఃపాశ్రీనాంగిరీద్యుః” తిదివాప్రభవతోగృధ్రస్య పురు
 షవిసర్జనపరమిదంవచనం అగ్రప్రబంధేవస్తునాబంధుషునిష్పత్రైషుమమో
 పభోగాయభవత్వయంశవ ఇతిదివాబలవతోగృధ్రస్య గోమాయుపంచ
 నాభిలాషరూపంచస్తవ్యజ్యలే అదిత్యోయంస్థితోమూఢాస్సేహంకురు

నాంచాభేదపిభేదాధ్వవసాయాదటశయోక్త్యా పర్యాయో
 క్త్యలంకారోవ్యవ్యతే అస్త్రస్తుతాద్రావణభుజాదికుంఠనరూ
 పకార్యాత్ప్రతితస్యరఘువీరవీరాయిత్యకారణస్యగవ్యమా
 నత్యాత్ ఏవంచప్రబంధగతావస్త్యలంకారధ్వనయశ్చ త్వారో
 త్రప్రవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథకవిప్రాణోక్తిమూల్రోపననశరీరా
 ధ్వనీ క్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునావస్తుధ్వనిః పదే
 యథావీత్యైంబరేవిశ్రవరం రఘువీరసేనాధూర్ణభరంప్ర
 చలితాశ్చక్తితాదిగంతాః ప్రశ్నగీనఃపరిహృతస్థవనప్రయా

తసాంప్రతం బహువిఘ్నాముహూర్త్యంజీవేదపికదావన ॥ అముం
 కకవర్ణాభంబాలమప్రాప్తయాఽనం । గృధ్రవాక్యాతరంభంలాస్త్వ
 జధ్వమవిశంకితాఇతి నిశిఃజృంభమాణస్య గోమయో ర్జనవ్యావర్తన
 స్థంజేతి” అస్తిన్వీకంధేపివస్తునారాత్రివర్యంతమేత్రేస్థితంచేన్నమైవో
 పభోగాయభవిష్యత్యయంశవ ఇతి పురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమయో
 గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపంచస్తవ్యజ్యలే ॥ మహాప్రబంధేతువస్తునా
 రామాదివద్వతికతవ్యం సరావణాదివ దిత్యాది వస్తువ్యవ్యతఇతి బోధ్యం
 ఏవమన్యేపిభేదాస్త్వయమూహ్యః ॥... .. ౨౦
 అథకవిప్రాణోక్తిపిద్ధాంతకీ క్తిమూలేషుపదగతంచస్తునావస్తుధ్వని ముదా
 హరతి-వీత్యైంబరేవిశ్రవరం రఘువీరసేనాధూర్ణభరంప్రచలితాః

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

యోజయతి అత్రేతి॥ ౨౧॥ వాక్యగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి-వ్యా
 లోలేతి॥ రఘూద్వహస్యబాహుభ్యాంభుగ్నంసమితంసన్నిర్భగ్నంయద్భ
 గ్గధనుస్తస్యోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్శిరఃకంపేనాతి పంచలా
 యాధూర్జటిజటావ్యతిషంఘిగంగాయారంగతాంచలతాంచరంగగణానా
 మేవడిండిమానాంవాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వనైరుజ్జ్వలం
 భితఉపోద్భుతిః-అజనిజాతః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౨॥ పదగతం వస్తునా

సాస్సంచేరి రేంభసివదైర్లలధరగాధే॥ అత్రరామభద్రసైన్యర
 జసాజలనిరపిస్థలతాంసీతఇతివస్తుపదై రితివదేనవ్యజ్యతే॥ ౨౧
 గపవవాక్యేయథా॥ వ్యాలోలధూర్జటిజటావ్యతిషంఘిగంగా
 రింగత్తరంగగణడిండిమచండఘోషైః॥ ఉజ్జ్వలంభితోజనిరఘూ
 ద్వహబాహుభుగ్ననిర్భగ్నభగ్గధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ ఇహ
 వస్తునారఘుపతిభుజభజ్యమానధనుర్హృషస్సకలాశ్చర్యనిధేరీశ్వ
 రస్యాపివిస్తయమకరోదితివస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౨॥ వస్తు
 నాలంకారధ్వజఃపదేయథా॥ వీరశ్రీగఘరామభద్రభవతః
 ప్రత్యర్థినఃపాథివాదివ్యస్తీకుచకాంచనాప్రిశిఖిరోత్సం
 గేవిహర్తుంతమాః॥ త్వన్నిర్భిన్నమహేభకుంభవిగళత్సంస
 క్తముక్తావలీగంగాసంగినిశాతహేతియమునాధారాజలేత
 యజః॥ అత్రవస్తునావిహర్తుమితిపదేనోత్పేక్షావ్యజ్యతే॥ ౨౩
 గపవవాక్యేయథా॥ విస్ఫుప్తంవిప్లపేస్తప్టుసిద్ధందాశరభేర్య
 శః॥ వ్యాత్తచంచూపుటాహంసాక్షీరహనాయనిమ
 మే॥ అత్రవస్తునారామయశసిబ్రహ్మలోకవాసినాంహంసా
 నాంక్షీరభాగ్నిరుదితేతిభాగ్నిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౨౪॥

లంకారధ్వనిముదాహరతి- తీరేతి॥ త్వయానిర్భిన్నేభ్యోనుహేభకుంభ
 భ్యావిగళం తీతతపవసంసక్తాయాముక్తావలీమాక్తికసంహతిస్సైవగం
 గాతత్సంగినీయానిశాతహేతిస్సైవయమునాధారాజలంతస్త్వి॥ యోజ
 యతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-విస్ఫు
 ప్తమితి॥ ప్రప్టుర్విప్లపేసత్యలోకే-విస్ఫుప్తంయథాతథాసిద్ధంవ్యాత్తందా
 శరభేర్యశఃకర్తు- నిమమేవకార॥ వస్తునాలంకారధ్వనిండర్భయతి- అ

త్రైతి॥ ౨౪॥ పదగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామభద్రేతి॥ గ
ప్త్యైసంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౫॥ వాక్యగతమలంకారే
ణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి-అత్రైతి॥ ౨౬
వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కోణాఘాత ఇతి॥ ఇది
ఘపివ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౭॥ పదగతమలంకారేణాలం

అలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ రామభద్రభవతీ-తి-ఘ
నసారరజోభరే॥ గుప్త్యైవిన్యస్తమరిచబీజవద్రాజితేంబరం॥
ఇహేతి॥ త్రైక్ష యాహుపకేణ వారామయశస్సకల భవన
వ్యాపకత్వరూపంవస్తుమరిచపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౫॥ అయమే
వవాక్యేయథా॥ రామభవవక్షధూమః కొమలతాపింఢపల్లవ
శ్యామః॥ ఉచితంమలినీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం॥
అత్ర సమాలంకారేణసకలరిపూన్యాలనంవస్తువాక్యేనవ్యక్త్య
తే॥ ౨౬॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా॥ కొణా
ఘాతఃకృతోధాటిపటహారామకింకరైః॥ ద్విషాంహృదిభిదాం
చక్రేఘోషం తేషాంచయోషితాం॥ ఇహాసంగత్యలంకారే
ణలోకప్రసిద్ధకొణాఘాతా ద్రామధాటి పటహాకొణాఘాత
స్యవ్యతిరేకవాక్యేనవ్యక్త్యతే॥ ౨౭॥ అయమేవపదేయథా॥
రఘురామభుజేనజితశ్చండినులేశేనకుండలిప్రవరః॥ ద్రువమ
తిమలినస్సూతే-మూర్తిమకీరేర్నిభ ర్నినతువిష్టోః॥ ఇహాప
హ్నవేనరామభుజసారలేశేనైవశేషస్య తిరస్కారోఘాత్కి
ముతపరిపూర్ణసారేణేతికైముత్యాలంకారోలేశేనేతిపదేనవ్య
క్త్యతే॥ ౨౮॥ అథకవినిబద్ధవక్త్రప్రాధాన్యీమాత్రనిష్పన్న
శరీరాద్ధృతీమూలానుగణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునావస్తుధ్వనిః

కారధ్వనిముదాహరతి- రఘురామేతి॥ కుండలిప్రవరశ్చేషః॥ ధ్వనింకర్యయ
తి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః॥ ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్రవస్తుస్య
దాపతేత్॥ కైముత్యన్యాయతస్సాన్యదధావత్తిరలంక్రియేతిపక్షణలక్ష్మీ
తాద్ధాపన్త్యలంకారఇత్యర్థః॥ అత్రాపిప్రబంధగతావస్తులంకారధ్వన
యశ్చత్వారోప్యన్యత్రరప్తవ్యాః॥ ౨౮॥ అథకవినిబద్ధవక్త్రప్రాధాన్యీ

ద్ధార్థశక్తిమూలేషుపదగతం వస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి - భేతాళాత్మ
తి॥ హేభేతాళాః హయాతుధానాః - ఉభయేషామపి పిఠితాశనత్వా
జ్వంప్రీణవార్థమిత్యేవం ప్రకారేణ నారదేనోక్తంప్రియవచనం - యాతు
ధానావేషభుమపదభుః - అపిశబ్దార్థస్తతాళాంశ్చ॥ యోజయతి - అత్రేతి॥
యాతుధానపదేన - స్వీతీయేనేతిభావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతం వస్తునావస్తుధ్వ
నిముదాహరతి - భోభోఇతి॥ హేమునేనారద - తస్యపంచశాఖకరే - పంచ

పదేయథా॥ భేతాళాయాతుధానా స్త్యజతపిఠమట్టు
చింతామరంతాంఘోరానారాచధారాభవతిరఘవతేర్మ్య
ద్ధబద్ధాభిలాషా॥ ఇత్యుక్తంనారదేనప్రియవచనముపశుశ్రవ్య
స్మదప్రవృత్తాభేతాళాహస్తతాళాన్విదధురపిదధుర్వేష
భుంయాతుధానాః, అత్రరావయురప్రాస్నికలరక్షఃక్షేమా
పగమాయప్రవృత్తా రక్షాజాతీయాత్సమూలమున్నూలయే
యురితిశంకారూపం వస్తుయాతుధానపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౯॥
సపవనాక్యేయథా॥ భోభోనందనపాలకల్పితరవః పంచాపి
జాతాఃకుతోభ్రష్టైకైకహాన్వణీయఃటపాస్సంప్రత్యమీభి
మునే॥ దత్తారావభుజాయదానవిజితైరేకైకశాఖాఃపరా
స్తావీవాంసులితాంతావిదధతేతస్మింశశాఖాస్థితిం॥ అత్రవ
స్తునారామభుజస్యకిమ్యదేయం వస్తునాస్తీతివాక్యేనవ్యజ్య
తే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా, భోభోనారదకిన్న
కిన్నరపతేబ్రహ్మాండమేతత్కథంజాతంవిశ్లేశసంభిబంధమధు
నావిజ్ఞాతమేతత్కథం॥ నిమగ్రసంతిర్భూరాయదేతదభితోభి
త్వాసుధాంభోనిధేమూర్ఛంశ్యేతదజాండపిండితదశాస్మి
తావతేః కీతయః॥ అత్రవస్తునాపిండితపదేనాధికాలంకా

శాఖశ్యయఃపాణిరిత్యమరః॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతం వస్తునా
లంకారధ్వనిముదాహరతి - భోభోఇతి॥ నారదంకుజేరఃపృచ్ఛతి - విజ్ఞాతమే
తత్కథమితి పునర్నారదస్యప్రశ్నః - యద్యస్తాత్ ఏతదభితోబ్రహ్మాండ
స్యసమంతతఃభిత్వాసుధాంభోనిధేర్భూరానిమగ్రసంతితి కుజేరస్యోక్త
రం - నారదస్తత్త్వకథనేనక్రాంతింవారయతి - సీతావతేఃకీతయః - అ

జాండుబండుబంధాః అత్యల్పేభ్యవత్సంధే సంపిండితావస్థాః సుఖాః
 వత్సంధం మూర్ధ్ని తివ్యాపువంతి వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-కాత్వమితి॥ మ
 తి॥ ౩౧॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-కాత్వమితి॥ మ
 కంఠశాలైః భిషతితాత్వంకావదేతి శ్రీరామకృపాణంప్రతిభవ్యంధ్వనా
 సకంఠస్యకస్యచిన్నశ్చ-ఆత్మతిపీడాయాం - ఆస్తుస్యాత్మోపవీడయో
 త్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి - అత్రేతి॥ ఉపమాలంకారోవ
 జ్యత ఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణవల్లీమతూరగ రసనయో
 పాగ్రావహరణాదిసాసాధర్మ్యప్రతీతేరితిభావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంక

రొవ్యజ్యత ॥ ౩౧॥ అయమేవవాక్యేయథా ॥ కాత్వంవదాభి
 పతితామమకంఠనాశేరామాగ్రహశ్రీగళితాస్తికృపాణవల్లీ
 అఃకింప్రతారయసిమామనిలాశనేంద్రజిహ్వసియాపిబిసహ
 మమజీవనాయాం ॥ అత్రవస్తునోపమాలంకారోవాక్యేన
 వ్యజ్యతే ॥ ౩౨॥ అయమలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ ది
 వసేందుదీపవదనాకిన్నరకేయంకురంగశాబాషీ । ఏషాకిలకిం
 పురుషశ్రీరాఘవవీరవిద్విషవత్సహిషీ ॥ అత్రోపమాలంకారే
 ణరామరిపున్యపాణాంహోరూపం వస్తువీరపదేనవ్యజ్యతే ॥
 ౩౩॥ అయంవాక్యేయథా ॥ కస్త్యంమానవరత్నధీవరపతేరా
 జాస్తిరాజ్యంకుతస్సంత్యజ్యత్వమహాగత్రోరఘుపతేర్నిస్త్రీం
 శనిమాగ్నితః । కస్త్యంతిస్థతమాలకోటరగతఃప్రచ్ఛన్నమస్త్య
 న్ననేరామాఃకింకిమమీతమాలతరవస్తునోచితాత్ప్రథితిః॥ అ

రణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- దివసేతి॥ దివసేందువద్దీనంవదనంయస్యాస్మా
 త్రఫోక్తా-హేకింపురుష- ఏషా శ్రీరాఘవవీర విద్విషవత్సహిషీకిల- అత్రకిలే
 తివార్తాయాం-మయాపికుతశ్చిచ్ఛ్చురమితిభావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥
 ౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- కస్త్యమితి॥ మహా
 శ్యేగిరినదీపాగ్రతగతంశత్రుగ్రీతిపతింప్రతికస్త్యంమానవరత్నేతికస్యచి
 ద్దాశవతేఃప్రశ్నః-ధీవరపతేరాజాస్తిత్యుత్తరం- రాజ్యంసంత్యజ్యేహకుత
 ఆగతఇతిపునఃప్రశ్నః- అమీపరిదృశ్యమానాఃరామాఃకిం తమాలతరవఃకి
 మితిశత్రుగ్రహవతేఃప్రశ్నః- తస్మిన్నిస్త్రీంపిలరోచితేతిధీవరపతేర్నః॥

అలంకారేణ ప్రధ్వనిం దర్శయతి - అత్రేతి ॥ ౩౪ ॥ వదగతమలంకారేణ
 లంకారధ్వనిముదాహరతి - భోజితి ॥ ధాత్యదర్శనార్థంకదాచిత్సత్యలోక
 గతాంభూదేవతాంద్యప్రకృతిమలాసనంవృత్తతి - సదనమాశ్రయ
 భూతంసత్ - అపాభూమిః ॥ యోజయతి - ఇహేతి ॥ ౩౫ ॥ వాక్యగత
 లంకారేణాంకారధ్వనిముదాహరతి - మాలిన్యమితి - హేయమునేమా
 న్యంత్యజేతియమస్యోక్తిః - హేతింతక, పితాఅవయోర్జనకోదినకరఃదాశ
 తః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్మతః - అతపవ లజ్జితస్సోదలధేర్జలేమ మజ్జతి

శ్రు సందేహంకారేణ రామస్య కిమపివీరాయితంవ ముక్తత్రో
 ర్భయహాసంవావాక్యేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥ అయమలంకారే
 ణాంకారధ్వనిఃపదేయధా ॥ భోధాతఃప్రణమామిమాతుర
 ధునాభూమేః కుతోనూతనోల్లాసానాంసదనంవిభాతి వదనం
 పూర్వంత్వభూనేదృశం ॥ లోలత్వే శశిఖాన్యహీన్వరముఖా
 న్యుత్పన్నజ్యపూర్వాణ్యసాదోర్ధ్వండేరఘుమండనస్యలభతే సా
 ఖ్యస్థితింసాంప్రతం ॥ ఇహభూమేర్నిత్యంభుజగరాజభోగభా
 గయోగేపితదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజ
 దండస్యకుండలిపతేన్వృత్తిరేకోలోలత్వే శశిఖానీతిపదేన వ్య
 జ్యతే ॥ ౩౫ ॥ అయంవాక్యేయధా ॥ మాలిన్యంయమునేత్యకాం
 లికకథంజహ్యంప్రతాపైః పితాధూతోదాశరథేర్జలేమజలధే
 ర్వాల్జితోమజ్జతః ॥ శుషోణభిర్బలరేణునాస్య యవనాస్పృగ్భిః
 పునఃపూరితః పీతఃప్రేతశతై రపూరిపునరప్యేహంహియో
 మాశుభిః ॥ అత్రయమునామాలిన్యస్యరఘుపతిప్రతాపపరి

తస్మాత్కథంజహ్యమితియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః - అన్యదాశరథేర్బలం
 ణునాఅభిశ్శుష్కఃతత స్త్యజేతిపునర్యమస్యోక్తిః - యవనానామస్పృగ్భి
 శ్శోణితైఃపునఃపూరితస్తతఃకథంజహ్యమితిపునర్యమునాయాఃప్రత్యుక్తిః -
 ప్రేతశతైఃపితౌచసంఘైఃపీతస్తత స్త్యజేతిపునరప్యంతకస్యోక్తిః - ఏహం
 యవనానాంయోషాశ్రుభిఃపునరప్యపూరిపూరితోహితస్మాత్కథంజహ్య
 మితిపునరపియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ రఘుపతిప్రతా
 పపరిభూతపితౌమరిణోదోగ్ధానుసంధానరూపస్య హేతోరుత్పేక్షయ

సంభావనేనతథాభూతయో సైరసాఁరలజ్జయోః - అత్రాభ్యుత్పయో
స్త్రీత్యాహ- ఉత్తరాధ్ధవాక్యశ్చి- అతిశయోక్తిభిః అసంబంధే సంబంధ
తూపాభిశ్చతస్సభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయశ్చి- ఘటనాదుర్లు
టాస్యచేతి లక్షితాయా దుర్లుటార్థఘటనాయాస్సర్వత్రవ్యజ్యమానత్వా
చ్చత్వారోపిశేషావ్యజ్యంతశ్చిభావః- ఆదిశబ్దేనమిథశ్చమత్క్రియాలా
పోయఃప్రశోత్తరికాహిసేతిలక్షితాప్రశోత్తరికాగృహ్యత ఇతి బో
ధ్యం॥ అత్రాపిప్రబంధగతావ స్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోవ్యన్యత్రగా
ఁగ్యశ్చత్వారోవనాహ- ఏవమితి॥ ౩౬॥ ఇథమర్థశక్తిమూలేషుప్రబంధగ
తాద్వైదశధ్వనీనివాపదగతాన్వాక్యగతాన్చసంభూయ చతుర్వింతి

భూతపితృమరణోద్యోగాను సంధాత్మహతూత్ప్రేక్షయాత
థాతిరసాఁరలజ్జయోరసంబంధేపితృసంబంధ ప్రతిపాదనా
దతిశయోక్తిభ్యాంరఘుపతిప్రతాపస్యతపనాద్వ్యతిరేకాలం
కారోవాక్యేనపూర్వాద్దేద్యోత్యతేఉత్తరాధ్ధవాక్యేచాతిశ
యోక్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనయోపిద్రష్టవ్యాః । ఏవం
ప్రబంధగతత్వేనచత్వారోపిభేదాద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౬ ॥ ఉభ
యశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిమైవాక్యఏవ సంభా
వ్యతశ్చత్యేకవిధః॥ సయథా॥ రిరాజజిష్ణుశ్శతకోటిదానస్థిరీకృ
తోత్తుంగసపక్షగౌత్రః । అసమ్మితశ్రీరమరావివైరీ రఘూ
ద్వజులూఽనస్తమితప్రతాపః ॥ అత్రరామచంద్రసురేం
ద్రయోరుపమాలంకారోధ్వనృతే । అత్రపూర్వాధ్ధేశబ్దశ

సంఖ్యాకాధ్వనీనుదాహృత్యక్రమప్రాప్తముభయశక్తిమూలముదా
హరతి- రరాజేతి॥ జిష్ణుర్జయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాంధ
నానాం దానేన స్థిరీకృతామృతైర్ముగసపతూణాంఘృణాన్నతాత్మీయా
నాంకులానియేనసతథోక్తిః- అన్యత్రశతకోటినాకులిశేనయద్దానం ఖండ
నంతేనస్థిరీకృతాఉత్తుంగాస్సపతూశ్చగోత్రాఃపర్వతాయేనసతథోక్తిః
ధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్రకథముభయశక్తిమూలత్వమిత్యాశం
క్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- జతుకాన్యన్యాయేనపదావాంభం
గసహిష్ణుత్వాత్- అర్థశక్తిమూలతేతి- ఏకనాశౌచంబిభలవత్పదభంగ

మంతరేశార్థయోరేవజ్జిప్తత్వాత్ ॥ ౩౭ ॥ ఏవంకతివిధ్యన్వేనుదాహృత్యా
 ఖిలానామనుదాహరణేకారణమాహ- ధ్వనీవామితి॥ననులక్షణామూలా
 శ్చత్వారిః అభిధామూలాస్సుప్తచత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశదే
 వధ్వనయోనిర్విశ్యంతే కథంతేషాం పరస్పహ స్రత్వమిత్యాశంక్యా వబో
 ధదాఢ్యాయోక్తభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకంతదేవోపపాదయతి-తథా

క్తిమూలతాఉత్తరాద్ధృశక్తిమూలతేతివివేకః ॥ ౩౭ ॥ ఏవం
 శ్వనిభేదేషుదిక్ష్వాత్రముదాహృతం । కాతేస్త్వికానతూదా
 హత్తుంశక్యతే ధ్వనీనాంపరస్పహ స్రత్వాత్ । తథాహి । ల
 క్షణామూలస్యావివక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారిః । అభి
 ధామూలయో ర్వివక్షితాన్య పరవాచ్యయో సంలక్ష్యక్ర
 మాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్నాద్యై సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యై
 ముశబ్దార్థతదుభయశక్తి మూలేషు త్రివిధేషుమధ్యేశబ్దశక్తి
 మూలవ్యంగ్యస్యభేదాశ్చత్వారిః । అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య
 భేదాష్టత్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్యభేదఏకః ।
 ఏవంమితిత్వాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచ
 త్వారింశత్ । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యధ్వనేఃప్రబంధవా
 క్యపదపదైకదేశరచనావణిగతత్వేన భేదాష్టత్ । ఏవంవి
 వక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్సుప్తచత్వారింశత్ । అవివ
 క్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రథమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహధ్వనేః ప్ర
 థమంశుద్ధభేదాఏకపంచాశత్ । ఏషాంప్రత్యేకమేకైకస్యై
 కైకేనసంబంధేప్రథమస్య భేదాఏకపంచాశత్ ౫౦. ద్వితీ
 యస్యపంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏ
 వముక్తరోత్తరమేకైకహాసేషద్వితీయత్వర శతత్రయా
 ధికసహస్రసంఖ్యాకా మిశ్రభేదాః ౧౩౨౬ పునరప్యేషా

హిత్యాదినా । ఏషామితి । ఏకశ్శుద్ధభేదః - పంచాశన్నిశ్రీభేదాః-ఏవంప్ర
 థమభేదస్యైకపంచాశత్ - ఏకశ్శుద్ధః- ఏకానపంచాశన్నిశాగ్రి- ఎవంద్వి
 తీయస్యపంచాశత్ - ఏకశ్శుద్ధః- అష్టావత్త్వారింశన్నిశాగ్రి-ఏవంతృతీయ
 స్యైకానపంచాశత్-ఏవముక్తరోత్తరమేకైకస్యహాసే సత్సుక్తసంఖ్యా

సిద్ధిః- సుగమమన్యతే॥ అత్రవిద్యావాదః శుద్ధాశ్చంద్రకరామశాఖియ
తు నేత్రానలేందవః సంస్మృష్టిసంకరాయత్రాస్తద్విఖ్యాన్తిశరాభిధా"ఇ
తి॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ తద్యుక్తమితి- ప్రధానభూతవ్యంగ్యము క్తమిత్యర్థః -
వ్యంగ్యప్రధానంతత్రావ్యమితి ప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ-వ్యంగ్యవితవాచ్య
వ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్యశబ్దార్థయుగళ్యధ్వనిరితివ్యవహారః కృతఇతిమన్యు
టపాదాః-అయంచేతి- చస్త్యర్థః- ౨. ఏవముత్తమకావ్యనిరూప్యానం
తర్వాన్యధ్యమకావ్యనిరూపణంప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి॥ పా

మంగంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశ రూపతీయాత్రి
విధేనసంకరేణైకవిధయాసంస్మృష్ట్యాజసంకలనే చతురధికశ
తస్యయోత్తరపంచసహసాగ్రణీభేదాభవంతి॥ ౩౦౪. వ్యం
గ్యస్యప్రాధాన్యపవధ్వజవ్యవజేతః । తద్యుక్తంకావ్యమపి
ధ్వనిరిత్యుచ్యతే॥ అయంచోదాహృతః ౨. తదేవంవ్యంగ్యద్ర

————— ❦ ————— మధ్యమకావ్యనిరూపణం ❦ —————

ధానముత్తమకావ్యనిరూప్యగుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమకా
వ్యంప్రాగుక్తలక్షణానుప్తరణపూర్వకంవిభజ్యనిరూపయతి॥
మధ్యమంతుగుణీభూతవ్యంగ్యంతచ్చాప్తధామతం॥ తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే॥ అగూఢనుపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమ
స్ఫుటం । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమనుందరం ।
వ్యంగ్యమేవంగుణీభూతవ్యంగ్యస్యాప్రేభిదాఃస్తృతాఇతి॥ అ
త్రాగూఢత్వంనామస్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వంతదుక్తం॥ త
రుణీకుచమండలమివగూఢయస్త్వాచ్యమతురుతే । వాచ్యా

గుక్తస్య-వ్యంగ్యంయత్రాప్రధానంస్వాదిత్యాదినాప్రతిపాదితస్య-లక్ష
ణస్య- అనుప్తరణపూర్వకం॥ వధ్యమన్తితి॥ అష్టధాత్వేశిష్టసన్ముతినద
ర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అగూఢమితి॥ వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వేగుణీ భూతత్వ
మితిసన్ముతిమాహ - తరుణీతి॥ అస్త్వాద్భేదోఃవాచ్యాయమానం అతపహ
గూఢంవ్యంగ్యంగుణీభూతమిత్యన్వయః॥ తేనేతి- తేనవ్యంగ్యన-స్ఫుటాస్ఫు
టకోటిద్వయస్యమధ్యమబుద్ధ్యధ్వజస్యేన మధ్యస్థితేనత్యర్థః- తాద్యస్థితే
ననత్రాగ్రాహ్యేణగ్రహీతుంయోగ్యేన- ఉక్తంచ "చోభీషయోధరశవ

ప్రకటనకామంనోగూర్జరీ ప్రకృతివారితరాంసిగూఢః । అర్థోగిరామపిహితః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీవయోధర ఇహాతితరాం సమిందే" ఇతి-అర్థః
వ్యంగ్యార్థః ౩. అథాగూఢాభిధానం వ్యవహారముదాహరణి- శ్రుత్య
దితి॥ యోజయతి-అత్రైత్యాదిసా॥ పరమోత్కర్షః-అథాద్రామదోర్దండ
చండతామూపప॥ ౩౮॥ అపరస్యరసాజేర్వాచ్యస్యవాక్యార్థస్యవాఙ్మయం

యమానమస్తద్వ్యంగ్యమగూఢంగుణీభూతం॥ అయంభావః ।
అత్యంతస్ఫుటతరదీపమయత్యేవ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానత
యానాగూఢత్వం॥ అతిగూఢత్యేతుమ్యగూఢాదవశావన్నత్యే
వాస్ఫుటత్వందోషః॥ తేనస్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయవ్యవహర
ధ్యధ్యస్తేనసాప్రయోజాభవితవ్యం ౩. అగూఢంయథా॥ శ్రు
త్యవృద్ధీకకోదండంరామదోర్దండచండతాం॥ వ్యాచప్తవిప్ల
పస్పష్టేఘోషశైశ్శ్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనేకాదండచేత
నధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపవన్నత్వాత్తత్కార్యం సూచన
మాత్రంలక్షయద్వ్యవప్తేతిపదంస్ఫుటత్యేవర్యవస్యతి । తే
నపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే॥ పరస్పర్వంకఃపిరుచ్యమానతయా
వాచ్యాయమానత్యేనాగూఢం॥ ౩౮॥ అపరస్యాంగంయథా॥
ఘోటిఘోరఖురక్షుతక్షితిరజస్సస్పృశాంధకారావృతే సంయ
ద్రాత్రిముఖైకపాణలతికాదూతీకృతాలంబనా । శుండాల
ద్యుతిడుంబరాంబరధరాశూరైకభోగోన్ముఖశత్రుశ్రీరభిసా
రికారఘవతేరంగంసమామిం॥ ఇహశృంగారంప్రతిపీరరస
స్యాంగత్వం॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ తవరాఘవదు
ర్వారశరసంపత్తినిష్ఠరా । ప్రతీపజగతీపాలకూలంకవతివా
హిహి॥ అత్రరామవైశ్యస్యనదీరూపత్వంవ్యంగ్యం తద్రిపునృ
పాణాంకూలత్వరూపణ్యవాచ్యస్యసిద్ధావంగమితివాచ్యసి

సాద్యనురణనరూపంవా॥ ఉదాహరణి॥ ఘోటితి॥ యోజయతి- ఇహాతి ।
౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరణి- తవేతి॥ శరాబాణాజలానివ- ప్రతీపజ
గతీపాలావపకూలం- వాహినీసేనానదీవ॥ వ్యంగ్యస్యవాచ్యసిద్ధావంగ
త్వంద్యయతి-అత్రైతి॥ వాచ్యస్యసిద్ధావంగమితి అన్వయాజగతీపాలకూ

అయోస్సామ్యాభావేనారోపణవసన్ధ్యత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదా
హరతి-శ్రీరామభద్రేతికోపివిలక్షణ-భవతఃప్రతాపః-త్రిజగత్త్రైమన్యం
క్షిప్యనంత్రేపంశిత్యాద్విషాంతైమవిధతై ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వంప్రతి
పాదయతి-అత్రైత్యాదినా ॥ ౪౧॥ సుచిద్ధప్రాధాన్యముదాహరణ-చ
మూమితి॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్త్రికతం ॥

ధ్వంగం ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్రభ
వతఃప్రతాపఃకోవ్యనర్తకః॥ ద్విషాంతైచిత్తైమనంక్షిప్యత్రి
జగత్త్రైమః॥ అత్రరఘువీరప్రతాపస్యసూర్యాతిరేకశ్రుతితెర
ప్రవృత్తిరేకధ్వనిః ॥ సతుసద్రాక్షప్రీతియతశ్చాస్ఫుటత్వం॥
౪౧॥ సుచిద్ధప్రాధాన్యంయథా ॥ చమూంసమీక్ష్యరామస్య
ప్రతీక్షణగతీపతిః॥ దదత్కఘనగంభీరకందరంజుందరంగీరిం ॥ అ
త్రగంభీరకందరేమందరేవీయస్వాత్మనంసంరక్షితుమరిక్షి
తిపతిరాకాంక్షతీతీదంవ్యంగ్యంవాప్రధానంకింవాగ్రిదర్శకం
భయానుభావరూపంచ్యంప్రధానమితిసంక్షేపాదిచంపంతి
గ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే ॥ ౪౨॥ యథావాసితాఃపోలఫలకేలా
వణ్యామృతవర్షిణిః॥ భృశందృశస్త్సైరస్త్రైరామగ్నాదాశంకై
శ్చిరం ॥ అత్రవ్యభూతానామృతంబనవాఽఛాయాః॥ కిం
ప్రాధాన్యంకపోలవలోకనస్యవాచ్యస్యవేతి సంక్షేపః ॥
౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యంయథా ॥ అయత్నసిద్ధపాటీరమకటత్ర
కరశ్రియం॥ పాండిమాగండయోశ్చక్రేరామవిద్వేషియో
షితాం ॥ ఇహవిరోధిధరాధినాథవధూనాంకపోలపాండిమ
రూపస్యకార్యస్యవాచ్యస్యతతా-రణస్యరఘువీరవీరాయిత

ప్రాధాన్యసంక్షేపంప్రతిపాదయతి-అత్రైతి ॥ భయానుభావరూపమి
తి-భయభాగ్నితానాంమోహవశాదనేకభాభ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వా
దితిభావః॥ ౪౨॥ ఉదాహరణంతరమాహ-సీతేతి ॥ స్వరేణస్త్రైరామి
శయితాఃస్తరవికారాతిశయవ్యంజికాశ్చన్యర్థః॥ సంక్షేపంప్రతిపాదయతి
అత్రైతి ॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరణ-అయత్నేతి ॥ పాండిమా
కర్తా॥ ప్రాధాన్యసాన్యప్రతిపాదయతి-ఇహేతి ॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

ణాంతరమాహ- చింతాత్మేతిచింతాత్మభిర్వింతామణిశిలాభిఃసంఘటితాః
అతపవచితాఃశ్చర్యావహాయావతర్ది కావేదికాస్తాను- సంతాప్తైఃకల్ప
వృక్షైఃస్సంతతానిసాంద్రాణి యానివిలాసవనానిశ్రీహృద్యానాని తేషా
మంతరేషునుధ్యదే శేషు- హాటకేషుసావద్యైషు॥ యోజయతి- అత్రేతి॥
౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసాయాశేలిఖురళీ-అ
భ్యాసఃఖురళీమతెత్కుక్తత్వాద్విసోదాభ్యాసః-తస్యాంశిలావలయానాం
తోలనైరుచ్ఛాలనైః-మాంసలాదోద్గండాదుస్యతస్మాత్-మత్తః, మద
పేక్షయేత్యథః॥౪౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-యుగపదితి- హిరావ
భద్ర-నైంహికేయోరాపయి-యుగపదేకకాలే- భాస్వతాంప్రకాశమా

స్యవ్యంగ్యస్యచసమప్రాధాన్యం॥౪౭॥ యథావా॥చింతా
త్మసంఘటితచిత్రచిత్రానికామసంతానసంతతవిలాస వనాంత
రేషు । రమ్యేషుహర్మ్యవలయేషుచహాటకేషుశ్రీడంతికోస
లపతేఃకవిరాజకాంతాః ॥ అత్రవిద్వదైశ్వర్యస్య కార్యస్య
వాచ్యస్యతతా-రణస్యరాఘవోదార్యస్య వ్యంగ్యస్య చన
మంప్రాధాన్యం॥౪౮॥ కాక్వాక్షిప్తంయతా॥ కైలాసశేలి
ఖురళీశిలావలయతోలనైః । మత్తోమాంసలదోద్గండాద్భులీ
యాన్రీఘునందనః ॥౪౯॥ యథావా॥యుగపద్యాస్వద్రాజ
గ్రసనవ్యగ్రం మహిమాగ్రకరవాలం । సముదీత్యనైంహి
కేయోనలజ్జతేరామభద్రభవదీయం॥ అతోభయత్రాపికా

నానాంరాజ్ఞాంశ్చత్రుభూపతీవాంగ్రసనేవ్యగ్రంసత్వరం - యుగపదేక
దైవిభాస్వతసూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్యచ గ్రసనేవ్యగ్రమితిచవ్యజ్య
తే-నలజ్జతే - ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గగ్రహణతుమస్యనైంహికే
యస్యతిజ్ఞాసముచితై వేతిభావః॥అత్రపూర్వత్రచవ్యంగ్యస్యకాక్వాక్షే
పంప్రదర్శయతి-అతోభయత్రాపితి- కాకుశ్శబ్దధర్మః-తస్మియోగేసర్వ
త్రశబ్దస్సంపృక్తైవవ్యంగ్యస్యగుణీభూతత్వమేవ - తదుక్తంలాచనకారే
ణ కాకుయోజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతై వేతి,మమ్మటపాదా
స్తు 'తథాభూతాందృష్ట్యాన్యవసదసపాంచాలతనయాం వనేవ్యదైస్సా
ద్గంసుచిముషితంవల్కలధరైః । విరాటపాణిసేఫితమనుచితారంభని

భృతం గురుః ఖేదంభిన్నేనుయభజతినాద్యాపికురుష్యి' త్యత్రక్వచితా-
 కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమునయోగ్యః ఖేదః కింతుకు
 రుషయోగ్యత్యేవంరూపస్యగుణీభావానాచిత్యేనప్రాధాన్యాద్వ్యత్య
 మస్యంగీవత్రుః॥ ౪౭॥ అనుందరముదాహరణి- రామేతి॥ రామస్యప్ర
 చండయోర్భుజయోః మండలమలంకారభూతంహిండమానంప్రకాశ మో
 నంవయతోదండంతస్సైర్వంతియానీషుమండలూతాన్యేవకుండలీం
 ద్రాః, స్వాత్తండలంద్వాదశరాజకేపిదేశే వచింబేవకదంబకేచిక్కుప్రభే
 దేఘపసూర్యకేపి భుజంగభేదేశునిమండనేస్యా'దితివశ్యః - మందోద

క్వసుసంధానేనబలీయాః లజ్జతపవేతిచ వ్యంగ్యప్రతీతేరిదం
 కాక్వాక్షిప్తమువ్యతే॥ ౪౭॥ అనుందరంయథా॥ రామప్ర
 చండభుజమండలహిండమానకోదండ నిర్వచిషుమండల కుండ
 లీంద్రాః మందోదరీమృదులనుందరమండహాసలీలాపయాం
 సిపవీయశుభంలభంతే॥ అశ్రదాశరధిర్దశవదనదశసంకృత
 వానితవస్తువ్యంగ్యం । తదపేక్షయావాచ్యమేవవమత్కార
 కారీత్యనుందరమిత్యువ్యతే । తదేవంషధ్యమకావ్యంసావాం
 తరభేదముదాహృతం । ఏషామష్టానామపి భేదానాంప్రాగను
 క్రాంతైర్ధ్వనిభిస్సహ సంకరసంసృష్టివశాదసంఖ్యాయతా
 భవతి॥ ౪౮॥*** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమంకావ్యమితిప్రాగేవల
 క్షితం । తస్మిన్విధం । శబ్దచిత్రమథచిత్రముభయచిత్రంచేతి ।
 అస్యోదాహరణంశబ్దాగ్ధాలంకారతరంగేనప్రప్తవ్యం ౪. రీతి

ర్యాః స్మదులనుందరమండహాసస్యలీలావీపపయాంసిదుగ్ధానిపీయశుభం
 స్వాస్థ్యంలభంతే- భుజంగానాంపయఃపానపర్యుత్సుకత్వాదిభావః । ఆ
 శ్రవ్యంగ్యస్వానుందరత్వందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౪౮॥ ఏవంషధ్యమకా
 వ్యంగీరూప్యాధమకావ్యంవిభజ్యనిరూపయితుంసామాన్యలక్షణంప్రాగే
 వప్రతిపాదితమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి । తహేదమప్యదాస్మియ
 తామిత్యత్యాహ- అస్మేతి । ఆయంభావః-యుద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధేత్యాదీషుశ
 బ్దచిత్రతా, సంవక్తావసరప్రసారిది నకృత్స్వస్వైత్యాదివ్యర్థచిత్రతా,
 భాతాక్యైర్బ్రహ్మకీన్నకిన్నదేత్యాదిషూభయచిత్రతాచేతి ౪. ఏవంసా

సాహిత్యరత్నాకర సుహృత్సూత్రే,

వాంతరభేదం కావ్యం నిరూప్య రీతీనాం వృత్తీనాం చ స్వరూపం నిరూపయతి రీతయశ్చితి॥ రీతయోనై దర్శ్యాదయః-వృత్తయః కై శిక్యాదయః-గుణాలంకారమూర్తయః- వై దర్శ్యాదయో మాధుర్యాదిగుణాంతర్భూతాః-కై శిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతర్భూతా ఇతి భావః- తథాపి పృథగ్వ్యవదేశంఘీతాః "రీతిర్నామ గుణాశ్లిష్టవదసంఘటనామ తే" రీతి రీతీనామాన్యలక్షణస్య గుణాలంకారమూర్తయశ్చితి గుణాంతర్భూతప్రతిపాదనేనైవోక్త ప్రాయత్వాత్ సాంవిశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి॥ బంధపారుష్యం దుస్సంధి కృతం-శబ్దకాఠిన్యం పరుషవర్ణారబ్ధం- సజ్జగత్సృజనశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్య

—❀ రీతీనాం వృత్తీనాం చ స్వరూపం నిరూపణం ❀—

యో వృత్తయశ్చాపి గుణాలంకారమూర్తయః॥ వ్యవదేశం వభజ్నీతాస్తథాపి రసవేదిభిః॥ రీతయస్తాసునై దర్శ్యగౌడీపాంచాలికేతి చ॥ బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా॥ నాతిదీర్ఘసమాసాచనై దర్శ్యరీతి రివ్యతే॥ ఓజఃకాంతిగుణాపేతా గౌడీయారీతి రివ్యతే॥ పాంచాలీగౌడీనై దర్శ్యైః కథ్యతే మేళనంబుదైః॥ కై శిక్యారభటివై వసాత్వరీతి భారతీతథా॥ చరసోవృత్తయోజ్జేయోరసావస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యః కేవలం శబ్దగుణస్థాభ్యస్త్యమూః పృథక్॥ రసాశృంగారకరుణాసుకుమారతరాపుభా॥ వృత్త్యైవ తాసుకై శిక్యవ్యజ్యేతేసుకుమారయా॥ పోద్ధతారాద్రవీభత్సావారభత్సైవ తాదృశౌ॥ హాస్యశాంతాద్భూతాః కించిత్ప్రదులాభారతీస్ఫుటాః॥ సాత్వ

నేన సుపుష్పేతి సమాసః॥ ఓజఃకాంతిగుణాభ్యాముపేతాయుక్తా- ఓజశ్చ భేన సమాసభూయస్త్యం కాంతిశబ్దేనోద్భుతవదత్వంచోవ్యతే- గతార్థమన్యత్- విదర్భాదిదేయవిదగ్ధజనపరిగ్రహణవై దర్శ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్రతిపాదితమపి ప్రతిపత్త్యబోధదాగ్ధ్యాయపునఃపాఠ్యం ప్రతిపాదయతి- రీతిభ్యశ్చితి॥ అమూః కై శిక్యాదివృత్తయః- పృథక్-రసావస్థానసూచకత్వాద్భిన్నా ఇత్యర్థః॥ నను వృత్తీనాం రసావస్థానసూచకత్వముక్తం-కతమయావృత్త్యాకతమస్య రసస్యాభివ్యక్తి రిత్యత్రాహ- రసావిత్యాదినా॥ తాదృశవభివ్యక్తావిశృంభః- భవత్యితి శేషః- భారతీస్ఫుటాః భారత్యభివ్యక్తాః॥ ర

సావధానము వశత్యమువశ్యసామాన్యలక్షణసోక్త త్వాత్తానాది విశేష
లక్షణాన్యుద్యంతే అత్యంతే త్యాదినా || కై శిశీముదాహరణి-రతిరితి || రతిః
కామవధూఃసవకామంపాద్రమికసంగమేనవమన్తథమివ- నవతరుణి
నవయావనేయేలీలాన్యేషావిలాసాతిశయాన్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసా
ర్యమాణైః- లలితవలితానాంసుందరవలనానాంబజ్జాలాల్పలరంగై
శ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైఃకటాక్షైఃరామమాలాకయంతీ ఇయం
సీతాకీమప్యనిర్వాచ్యంపుష్పకేతోః కాశలంకలయతి ప్రథయతి-నవకామ
మివేత్యనేనసూచితైర్లోకాంతరరూపయావనాద్యద్రీపనవిభావైః-రామమి
యమితిచాలంబనవిభావాభ్యాం- నవతరుణిమేత్యాదినాభివ్యక్తమానై

త్యైవస్ఫుటానాతిప్రాణావీరభయానకా । అత్యంతసుకుమా
రాధ్యసందర్భాతాసుకైశిశీ॥ అత్యుద్ధతాధ్యసందర్భావృత్తిరా
రభటిమతా । కించిత్పుద్వద్ధసందర్భాభారతీవృత్తిరీర్యతే ।
ఈషత్ప్రాణైఃసందర్భాసాత్వతీవృత్తిరీరితా ॥ తత్రకైశిశీ
యథా॥రతిరివనవకామంరామమాలాకయంతీనవతరుణిమలీ
లాన్యేషసంచార్యమాణైః । లలితవలితలజ్జాలాల్పలరంగై ర
పాంగైఃకలయతికిషపీయంకాశలంపుష్పకేతోః ॥ చరమోద్వి
ష్టానామపివృత్తీనాంసావిర్భావహేతుతయాంతరంగత్వా
దాదాపుదాహరణమిబోధ్యం ॥ ౪౯ ॥ ఆరభటియథా॥ ప్ర
యుభ్యచ్ఛంభుజంభాహితముఖముఖభుగ్గంభదోస్త్రుంభశుం

రౌతుక్కాదివ్యభిచారిభావైరపాంగై రిత్యనుభావైశ్చాసంయుక్తకౌముద
వర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోరససార్వభౌమశృంగారో రతి
వృత్తధనాదృశ్యసూచితలోకోత్తరవైదగ్ధ్యాశ్రయభూతనాయక విషయ
తయాపరిపోషాతిశయంప్రాప్తోత్యత్రేయంకైశిశీ ॥ ననుపాగ్రద్విష్టారి
తీరతిక్రమ్యవశ్యావద్విష్టానాంవృత్తీనాం కథమాదాపుదాహరణ మిత్యా
శంక్యసమాధతై- చరమోద్విష్టానామితి- అంతరంగత్వాన్యుక్త్యాత్వాత్ ॥
౪౯॥ ఆరభటిముదాహరణి-ప్రయుభ్యదితి॥ప్రయుభ్యతామతక్రీడ్యతాం
శంభుజంభాహితముఖముఖభుజాంయెగుం భావ్యూహంనైహందోస్త్రుంభే
షుశుంభతోశ్శోభమానయోః పాగ్రల్యాపరంభదంభయోః ప్రమథనే

యోవిభవాదాబరస్సామధ్యో శయస్తేనోజ్జ్వలభమానో విజ్వలభమా
 ణః- కుర్ధస్యకృష్యక్షయసమయకృతాంతస్యప్రళయకాలకాలస్య యాడ
 గ్రంష్ట్రాస్తాసామంతరంగేష్యభాగేత్వంగంతీగ్రాసార్థః త్వరమాణా
 జహ్వోవతిరంతహహహవేగః త్వష్టేష్టశ్చంద్రహసేశ్చహేదానీం మానవం
 కథంసహతే- తత్సహసనమచితమితిభావః- అత్రపరచవర్ణ వికటబంధే
 నరౌగ్రరసాభివ్యక్తేరీతీయమారభటీ॥ ౫౦॥ సాత్వతీముదాహరతి - రేరే
 లంకేశేతి-అత్రానతిప్రాధసందర్భేణవీరరసప్రతీతేరియంసాత్వతీ॥ ౫౧

భత్ప్రగల్భ్యరంభవంభప్రమథనవిభవాడంజరోజ్జ్వలభమా
 ణః॥ త్వష్టేష్టే: కుర్ధకృష్యక్షయసమయకృతాంతోగ్రదంష్ట్రాం
 తరంగత్వంగజ్జహ్వతిరంతహః కథమిహసహతే మానవందాన
 వేంద్ర॥ ఇరందావణంప్రతిసూతవచనం॥ ౫౦॥ సాత్వతీయ
 థా॥ రేరేలంకేశరామంకిమితిహృగయసేతిష్ఠరేస్థురామే
 పౌభప్రామాతికాయక్షతజరసర్మునైస్సమ్యగాచమ్యపూ
 ర్వం॥ నీత్వాప్రాణాహుతీనాంపక్షవతికతినానింద్రజిత్ప్రా
 ణవాయూనాండాస్త్రతాగ్రలఖిండాచలకబళపిథావ్యగ్ర
 భావంభజంతే॥ ౫౧॥ భారతీయథా॥ జేతవ్యోరాక్షసేంద్రో
 ద్విగుణదశభుజోమంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యః పుత్రస్సత్రామ
 నైత్రస్సతతరణకలాసాదరసోనీవరశ్చ॥ స్వాశ్చామయ్యోద్వి
 బాహుశ్చచివపరిజనాభల్లుకాశ్చష్టవంగాభ్రాతాచక్షీరకంత
 స్తదపివిజితవానమ్భతంరామభద్రః॥ ౫౨॥ అధరీతయః॥ వైద
 గ్ధీయథా॥ పాశౌనకేళికరరీమురరీకరోతినాలోకతేప్రియమ
 రాశమరాశకేశీ॥ విన్యస్యసాకరసరోజమురోజథాగేబాలావి

భారతీముదాహరతి- జేతవ్యఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకాభుజాయస్యసత
 ధోక్తః-స్వాత్మా-స్వయమిత్యర్థః-తదపితథాపి- విజితపాశజేతవ్యమితప
 రిణామేనకర్తృణోత్రానువృత్తిః- అత్రసంయుక్తమృచవర్ణబంధేనాద్భు
 తరసాభివ్యక్తేరియంభారతీ॥ ౫౨॥ అధరీతీనాంక్రమేణోదాహరణాని॥ త
 త్రవైదర్భముదాహరతి-పాశాః॥ కెళికురరీంక్రీడాశారికాం-అత్రకో
 మలవర్ణైరల్పసమానైర్నర్మదుబంధేనచ శృంగారగతాహ్లాదకత్వేక్షణ

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్భవతివై ౫౩॥ గాఢీముదాహరణి - శుంభది
తి॥ అత్ర పరుషవర్ణవికటబంధేనసమాసభూయస్త్యేనచరౌత్రరసగతదీపక
త్వలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్భవతిగౌఢీ॥ ౫౪॥ పాంచాలీముదాహరణి - వీ
రేతి॥ అత్రపూర్వోదాహృతరీతిద్వయసాంకర్యవశాద్భవతిపాంచాలీ॥
౫౫॥ అథశయ్యాంలక్షయతి॥ శయ్యేతి-పదమైత్రీ నిమయాసహిష్ణుత్వం-
అతఏవాస్యారీతిభ్యాభేదః॥ లాఘవార్థద్రాక్షా పాకాదాహరణమేవశ

చింతయతిరావభవంతమేవ ౫౩॥ గాఢీయథా॥ శుంభచ్ఛం
దాలశైలావిగళపరిగళద్వానధారమురాణి భాగ్యయా-
జత్రధాంగాన్యసురహరియుతాన్యగ్రఖణ్డ్యాపృతాని । ఆక
న్దొకృష్టచాపచ్యుత నిడతరోద్బంధకాండ ప్రకాండజ్వాలా
మాలాకరాళోదహతిరఘుశిఖివైరిసేనావనాని॥ ౫౪॥ పాం
చాలీయథా॥ ఓరశ్రీరఘురావభద్రభవతోధాటీసమాటిక
నేభేరీభూవిరావడంబరభద్రైరాఖండలశ్రీర్పితాత్ । నిద్రా
ణాయకజాగరీతదచింతనైతేయభూతిశ్చిరాదుర్మద్రాకథ
మృశుముద్రణమగాదతుర్రనిద్రాకృతం ॥ ౫౫॥ శయ్యా

— ❀ శయ్యా పాకాది నిరూపణం ❀ —

సాగీయతేయాస్యాస్వనమైత్రీపరస్పరం । యతాన్యదధస్య
గాభీర్యంపాకస్సకవిభిర్మతః ॥ ద్రాక్షాపాకోనారికేళపా
కశ్చేతిద్విధావసః॥ ద్రాక్షాపాకోభవేతోయంబహిరంత
స్సస్ఫరద్రసః । బహిఃఖరోనారికేళపాకస్త్యంతర్మృదుర్ఘ
వేత్ ॥ ద్రాక్షాపాకోయథా॥ హరిస్సారమరిచివీచిరచితశ్రీ
ఖండచర్చించితాసామూతస్త్రితచాతురీ పరిచిత ప్రత్యగ్రనా

యోదాహరణత్వేనయోజయిష్యతి॥ అథపాకంలక్షయతి-యదితి॥ అర్థస్య
ముఖ్యాధ్యక్షభూతస్యశృంగారాదేగ్గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేషః॥ సుగ
మమన్యత్ ॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరణి-హారేతి॥ హరిస్యస్సారాభిరథికా
భిర్మరిచివీచిభిఃపరిచితయాశ్రీఖండచర్చయాంబితాయుక్తా - సామూతస్య
సాభిప్రాయస్యస్త్రితస్యచాతుర్యవైలక్షణ్యేనపరిచితః ప్రత్యగ్రనాసా
మణిరభినవనాసామాత్మికయస్యాస్సానభోక్తా-రత్నైఃపద్మరాగహీరా

సాహిత్యరత్నాకర చిన్మయాభ్యాసే

ఉభిః స్వైరాయాః ప్రకాశమునామః లలాటికాయాభారాభరణవిశేష
 స్యాంశులహరీకాఽభిపుంజనవసంహారవింధూతురీయస్యాస్సతథోక్తా
 ఏవంవిధారామాసీతా-అనంగమంగళకళాసుమన్తథమనోహరలీలాప్వా
 సంగఅసక్తిర్యేమతైస్తథోక్తైఃలపాంగైఃకటాక్షవీక్షణైఃరామమపాతే
 పాతిస్త-అత్యాదరేణాద్రాక్షిదిత్యథః-అత్రైవంసమన్తసహిష్ణోశ్చుంగార
 స్యపాతసమయోప్యాప్యద్యమానత్వాద్భహిరంతఃస్పృగణంబోధ్యఃఇ
 దమేవేతి-నకేవలంపాకోదాహరణత్వమిత్యపిశబ్దార్థః॥౫౬॥ నారికేళపా
 కముదాహరతి- ప్రాయేణేతి॥ప్రాయేణప్రాయశః - ఏతేనశ్రమాపన
 యనార్థంమధ్యేకించితి-ంచిత్విశ్రమిస్తుచ్చ్యతే- ప్రచలద్భ్యాంపయో
 ధరాభ్యాంగళంతీభిద్ధారాభిస్సేవవిందుసంధోహారభిరామోమనోహ
 రఃక్రమోమయస్త్రితస్త్రి- అన్యత్రప్రాయేణప్రచలద్భ్యఃపయోధరే

సామణిః|రత్నస్యేలలాటికాంశులహరీసంహారవింధూతురీ
 రా రామా రామమనంగమంగళకళాసంగైరపాంగైరపా
 త్॥ఇదమేవశయోదాహరణమపి ॥౫౬॥ నారికేళపాకాయ
 థా ॥ ప్రాయేణప్రచలద్భయోధరగళద్ధారాభిరామక్రమే
 ప్రత్యోభంప్రతిపద్యహంసకగణైఃప్రాగ్భక్తోలాహలే॥ప్రా
 చీనస్ఫురణప్రహీణతిలకే ప్రాంచత్యలాపోజ్జ్వలేప్రేయ
 స్యాఃపురుషాయితేరఘుపతిఃప్రీతింప్రపేదేవరాంబిత్రప్రకృత

భ్యోమేఘభ్యోగళంతీభిద్ధారాభిర్జలధారాభిరభిరామః క్రమోమయస్త్రి
 తస్త్రి-ప్రత్యోభంసంఘర్షంప్రతిపద్యప్రాప్యహంసకానాంపాదకటకా
 నాంగణైఃప్రాగ్భక్తిత్వరాతిశయాదారభ్యఃకొలాహలాయస్త్రిస్తస్త్రి-అ
 న్యత్రప్రత్యోభంవద్దాకాలస్యహంసానాంభయవహత్వాన్మనసోద్వేగం
 ప్రతిపద్యహంసకానాంసతచ్ఛదానాంగణైఃప్రాగ్భక్తికొలాహలఃకలకలో
 యస్త్రితస్త్రి-ప్రాచీనేననిధువనప్రాక్షాలీనేనస్ఫురణేనప్రహీణంస్వేదా
 ర్జిత్యాదనతిరమణీయంతిలకంయస్త్రితస్త్రి-అన్యత్రప్రాచీనేనవసంత
 కాచీనేనస్ఫురణేనప్రహీణాస్తలకావృక్షవిశేషాయస్త్రితస్త్రి-ప్రాంచ
 ద్భిరతిమనోహరైఃకలాపైర్భువనైరుజ్జ్వలేరమణీయే-అన్యత్రప్రాంచద్భిః
 కలాపైర్బువీబహ్నైరుజ్జ్వలే-ప్రేయస్యాఃప్రీయతమాయాఃపురుషాయ

తేరతివిశేష-రక్షువతి- పరాంప్రీతింప్రహేదే॥ అత్రవ్యాభ్యావహిషేత్
 త్వన్నద్రాగర్థప్రతీతిః-ఏవంద్రాహిపాకసారిశేషపాకావధిన్యత్రా
 నిలంబితప్రతీత్యోఃపరాంకాటిమాఘాఢా-తతస్తదంతరాళవతిన్యాద్ర
 తేతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణదభీరసాలాదిపాకాన్వయమూహ్య
 త్యాశయోనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇథంకాన్యంకాన్యసామగ్రించనిరూప్య
 బోధదాధ్యాయపాగ్నిక్తంత్రైవిధ్యంప్రతిపాదయతి-తదేతదితి॥సనూత్ర
 మమధ్యమాధమభేదేనకాన్యస్యత్రైవిధ్యముక్తంనిరూపితంచ-పద్యాద్యా
 త్తత్వప్రయుక్తంత్రైవిధ్యంకింరూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి॥ సాచం
 పూః-యునస్తరుణస్యయావనబాల్యమేళనవతీకాంతాతరుణీవ కవేర్దు

విశేషణమహిమాన్వృత్తకృతప్రావృషేణ్యవృత్తాంతప్రతీతి
 ర్విశేషణమాత్రాదేవేతిసమాసోక్తిర్నశ్లేషః॥ ఏవంరసాలాది
 పాకాంతరమప్యూహ్యం॥౫౮॥ సామాన్యేనైతాదృశంకాన్య
 మామనంతి॥ తదేతత్ప్రగద్యతదుభయవిధయాత్రివిధమితి
 ప్రాగేవావాదిష్ట॥ పద్యంపాదవతుష్టయీపరిమితంకాన్యం
 తుతత్సహతిస్తతాప్రాప్తాదశవర్ణనాయదిషహాకాన్యంతదోదీ
 ర్యతే॥ గద్యంహృద్యమపాదబంధముభయోపేతాతుచంపూ
 ర్నుదేసాస్యాద్యవనబాల్యమేళనవతీకాంతేఽయూనఃకవేః॥గ
 ద్యాదీనాంతుప్రప్రబంధానాం స్వరూపవిస్తరభయాన్నే
 హప్రపంచ్యతే॥ఇతి...ధ్వనిభేదరూపణంనామనవమస్తరంగః
 ఆస్థామందిర...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥.....*

ధర్మాంతర్వాణి...శాస్త్రేవిలసతిసవమారామవర్ణేతరంగః॥

కిస్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ సగరాగ్లవశైలర్తుచంద్రాగ్రిదయవ
 సం॥ ఉద్యానసలిలక్రీడానుధుపానరతోత్సవాః॥ విప్రలంభోవివాహ
 ప్పకుమారోదయవర్ణనం॥ మంత్రద్యుతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయా
 అపి॥ఏతానియత్రవర్ణ్యంతేతన్నహాకాన్యముచ్యతే॥ ఏషామష్టాదశానాం
 యైఃకైశ్చిదూనమపీవ్యతఇతి॥ సస్వత్రకిమాఖ్యాయికాదీనాంగద్యప్రబం
 ధానాముదాహరణాదీనాంతుప్రప్రబంధానాంచస్వరూపంసనిరూపిత
 మిత్యాశంక్యపాగ్నిక్తసగ్రంథేషుప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవత్రప్తవ్యమి
 త్యాశయోనాహ- గద్యాదీనామితి॥౫౮॥ఇతీత్యాది॥

రసతరంగ ప్రా రంభః—౧౦

ప్రమాణంచనకేంద్రపిరసంస్కృతీత్యంతేన - తథాహేతి. వికల్పాసహ
త్వమేవప్రతిపాదయతీత్యర్థః- స్వీకల్పకేనగర్వికల్పకప్రత్యయేణ- సవిక
ల్పకేనసవికల్పకప్రత్యయేణవా- ఆన్యంపరిహరతి- నాద్యక్షతి - కుతశ్చత్యా
హ- విశిష్టేతి- విశిష్టావాంగుణాలంకారయ్యుక్తావాంచాక్యాగ్ధాసామనుసం
ధానేనపర్యాలంచనైవబ్ధాత్మనః ప్రిప్రస్వరూపస్యరసస్య నిత్యంక్షయ

మేనదిభావాదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథానతీ-
తథావిధం: దిఘటితంస్వరూపంయస్యతస్మిన్- తస్మిన్ కార సేన్వలక్ష
ణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞాన మంతరేణ ఘట
త్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయంపరిహారతి
నాపిద్వితీయ్యతి- తత్ర హేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావఇతి-కుత ఇత్యత
హ-తయోరితి - ప్రత్యయోనుభవేనిర్వికల్పకస్యకారణత్వంసవికల్పకస్య
కార్యత్వంచేతినియమాదిత్యర్థః- ఉక్తమర్థంశేదయతి-నహితి-కుత ఇత్యత
ఆహ-నేతి-విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం-అగృహీతపిశేషణాలజ్ఞాత
విశేషణాసతీన-నోన్వృత్యత్యర్థః-పిప్లజ్ఞానంపిశేషణజ్ఞానశస్యమితినియ

యంతి । తథానతి తథావిధస్వరూపేతస్మిన్ప్రవలక్షణమా
త్రావగాహినిర్వికల్పకం కథంకారంక్షమేత|నాపిద్వితీయః ।
నిర్వికల్పకాభావేసవికల్పకస్యానుదయాత్ । తయోః కా
ర్యకారణభావావధారణాత్ । నహినిర్వికల్పకేనాగృహీతే
విశేషణేస్వరూపమాత్రే సవికల్పకంనామవిశిష్టజ్ఞానమున్న
తుమర్హతి| నాగృహీతపిశేషణావిశేష్యబుద్ధిరిన్యాయాత్ ।
నచ కారణంవినాకార్యోన్వర్తిః| వ్యాఘాతాత్ । నచసమవా
యాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వ మస్యేతివా
చ్యం| తద్విశేషణాంశస్యప్రాకృతవికల్పకేనగ్రహణాదనుమా
నాదివర్తదుపపత్తైః| ప్రకృతేతువిభావాదేర్విశేషణస్యపా

మాదిభావః । నిర్వికల్పకం వినాసవికల్పకంనసం భవతీత్యాశయేనాహ
నచేతి| తత్ర హేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి| అయంభావః-యదికారణం
వినాకార్యోన్వర్తిస్సాన్వర్తిస్తస్మాద్వాదాదివినిఘటాదిరుత్పద్యేతేతి|ననుస
మవాయాదీనామివరసస్యకేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్త్విత్యాశం క్య
పరిహరతి| నచేతి| సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తతోపపత్తిమాహ-తదితి|
తద్విశేషణాంశస్యసమవాయత్వాదేః ప్రాక శక్తిగ్రహణకాలిత్యర్థః
సవికల్పకేనకారణంవినాకార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వక సవికల్పకే
నేత్యర్థః- అనుమానాదివదనుమానాదీనామి-ఉపమానాదిరాదిశబ్దార్థః
తస్యసమవాయాదేః- ఉపపత్తైః-అయంభావః| అనుమానాదిపిశేషణభూ

తానామనుమానత్వాదీనా మివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాంసమ
వాయత్వాదీనామపిప్రాగ్యథాక్రమమవగతత్వేనక్లేష్టత్వాత్త దువవ
త్తిరితి- ప్రకృతేత్వితి-తద్విశేషణస్యరసవిశేషణభూతస్యప్రాగ్రసప్రతీ
తేఃపూర్వం- విశేష్యేఅనుపసంక్రమాదప్రవేశాత్-ఏవంనిర్వికల్పకనిర
పేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇన్ధ్రంనిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్విక
ల్పసహత్వాదన్యతరస్యతద్ద్రాహకత్వంనిశ్చేతుంనశాశక్యతే యత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంభవతుతత్త్వాదివాదమిత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తువేతి-అస్తువే
త్యసూయాపగమే - అనిశ్చయాంగీకరణమసూయాపగమశబ్దార్థః - అ
సూయాపగమేస్తువేత్యమరః- తథాపీతి-తథాపి యస్యకస్యచిత్ప్రత్యక్ష
స్యతద్ద్రాహకత్వేప్రతిపన్నేపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షంకర్తృపూర్వసంధంభ

క్వాంతంత్యేణానుపలభ్యేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చబుద్ధేర్వి
శేష్యానుపసంక్రమాత్కథమేవంస్యాత్ । అస్తువాయత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంతథాపి- కింపూర్వసిద్ధమేవరసంత్యోచరయేత్ ।
విభావాద్యనుసంధానేనతదానీముత్పన్నంవా । నాద్యః । విశిష్ట
వాక్యార్థాననుసంధాత్యాణామపిసదాప్రతీతిప్రసంగాత్ ।
నద్వితీయః । యదిరసోవిభావాదికార్యం స్యాత్తర్హికులాలా
దినిమిత్తనాశేకలశస్యవతన్నాశేపితస్యానువృత్తిస్స్యాత్ ।
ననునిమిత్తకారణాపాయేపికార్యమపైతి,యథా వైశేషికా

టపటాదివత్ప్రాశ్నిష్యన్నం-విభావాదీతి-అత్రగోచరయేదిత్యనువర్తతే ।
ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి- తత్రహేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదాప్ర
తీతిప్రసంగాత్ - అపిచ్ఛిన్నానుభవాషత్తైరిత్యర్థః । ద్వితీయంపరిహరతి
నద్వితీయఇతి - కుతఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశేవిభావాదినాశేపి -
తస్యరసస్య - అయమాశయః - యథాకులాలదండవక్రాది నిమిత్త
కారణానాంనాశేపితత్కార్య భూతస్యకలశస్యానువృత్తిరనుభూయతే
తథాతన్నిమిత్త కారణానాం విభావాదీనాం నాశేపి రసస్యానువృత్తి
ర్భవేదతస్తస్య విభావాది కార్యత్వంవిరుద్ధమితి - ననుకుక్రచిన్మిత్త
కారణనాశేపి కార్యనాశస్యానుభూయ మానత్వాదత్యాగి తతైవవి
భావాది నాశేరసాననువృత్తి రుపపన్నైవేత్యాశయేనశంకతే - నన్వ

త్యాదినా చేదిత్యంతేన-యథేతి- వై శేషికాణాంతాః-కాణాంతాః-కథ
తిశేషః- అపేక్షాబుద్ధిః- అయమేకోయమేకభిమాద్వావిత్యా కారకజ్ఞా
నస్యనాశాద్విత్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధిద్విత్వముపపద్యతే - తన్నాశేత
న్నాశభితిలేషామాశయః-హస్తసంయోగస్యతదాప్రసంగిస్తకారణస్యా
పాపయేకటవివరణస్యతద్రూపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశభిత్వత్రాత్ర
చదృశ్యతభిత్వస్యాపకర్షః - సవత్సరణేతి । త్రమేణపరిహరతి- వై శేషి
కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రమధికారవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా
వత్ - నవస్తుతాద్విత్వాదినాశభిత్వభావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్యా
దిత్వమరఃకుతభిత్వతలహ-ద్విత్వాదేరితి । వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక
త్వాన్నిత్యత్వాదితియావత్ । తతస్తస్యనాశవనాస్తీతిభావః । నన్వేనం

కామపేక్షాబుద్ధినాశాద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో
గాపాపయేకటవివరణాపాయః, సవత్సరణ సంయోగాపా
యేకమలవికాసాపాయశ్చ,దృశ్యతభిత్వచేన్న । వై శేషికాణాం
ద్విత్వాదినాశకల్పనాప్రక్రియామాత్రం । ద్విత్వాదేర్వస్తు
సహభావిత్వాత్ । నచాపేక్షాబుద్ధివైయర్థ్యం । స్వరూపసిద్ధ
భేదస్యప్రతీతింప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివదపేక్షాబుద్ధేరిపిద్వి
త్వాదిప్రతీతింప్రతిహేతుత్వాత్ । నవవరస్పరవిరుద్ధానాద్వి
త్వాదీనాంసహజస్థానానుపపత్తిః । హ్రస్వద్విత్వాదివదరిభా
త్ । చిరకాలసంవేష్టనామితసంసారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

సత్యపేక్షాబుద్ధిర్వ్యభాభవేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి । త్రహేతుమా
హ-స్వరూపేతి । స్వరూపసిద్ధస్యస్వతస్సిద్ధస్యభేదస్యాభావస్యప్రతీతిం
జ్ఞానంప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ
టాద్యభావప్రతీతింప్రతిఘటాదిప్రతీతేరివేతి - ననుద్విత్వాదీనాంవస్తుస
హభావిత్వేపరస్పరవిరుద్ధానాంతేషాంకథంసహజస్థానమిత్యాశయేనా
హ- నచేతి । కుతభిత్వత్రాహ-ప్రాప్తేతి । ప్రాప్తద్విత్వాదివత్ హ్రస్వత్వది
ఘటాత్వాదీనామివ- అయంభావః-యథైకస్మిన్నేవదండాదోద్భవం డా
ద్యపేక్షయా హ్రస్వత్వంప్రాప్త్యాద్యపేక్షయాదోద్భవం సహజస్థితం
తథాద్విత్వాదీనామివస్తుసహభావిత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహ

తస్యసంసారస్యస్థితస్థావకాశ్యస్యబలాదున్నయత్సంవేష్టనకార్యం
తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగదూషణమిత్ర
కారణస్యాపాయమాత్రాన్న - అత్రచోద్ధరత్రవమాత్రచానిమిత్రకా
రణస్యాపికించిత్ప్రియోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి - తతోనిమిత్ర
కారణాపాయే - కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిదూషణిమి
త్తకారణవాశేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వమనం
గీకార్యమితిభావఃవితేనేతి-రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణేత్యర్థః
అపాస్తంపరిహృతం ౨, అపాసితమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయో
గాద్రసనిష్పత్తిరితిసూత్రార్థఃప్రతిపాదనపూర్వకంహేతుమాహ- తత్తి
తి|| తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః-విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేణపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్రాపాయమాత్రా
త్ । కమలవికాసాపాయోపిముకుళీభావలక్షణవిరోధికార్యా
దేవ నసేవిత్యకిరణాపాయమాత్రాదితి । ఏతేనభట్టలోల్లట
ప్రభృతీనాంమతమపాస్తం ౨, తేహివిభావైరుత్పాదితోను
భావైః ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరస
స్తదభేదభావనయాభావితేనకేరసః ప్రతీయత్యత్యత్వ
వాదిసః । ఉత్పత్తిపక్షస్యమాపితత్వాత్ । కించతస్తత్వప
ర్యాలోచనయా రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతాప్రతిభా
ః । నచసాయుక్తా । అనుకార్యస్యరామాదేరతీతత్వాత్ । త

కారణైః ఉత్పాదితోజనితః-అనుభావైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిఃకా
రైర్వై-ప్రత్యాయితః ప్రత్యయంసీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సహకా
రిభిరుపచితః పోషితః రసఃరామాదిగతః-అభూదితిశేషః- తదభేదభావ
నమారామాద్యభేదభావనయా-భావితేనకేరసఃప్రతీయతే - ఇత్యేవం
ప్రకారేనోత్పత్తివాదినోహి । సంతుకింతతత్వత్రాహ - ఉత్పత్తితి -
దూషితత్వాత్ - యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినాప్రత్యాఖ్యా
తత్వాత్ । తత్రదోషాంతరమాహ - కించేతి । అనుకార్యనిష్ఠతానుక
ర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతతత్వత్రాహ-నచేతి-సా
అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- మతత్వత్రాహ- అనుకార్యస్యేతి- అస్తస్వ

తీతత్వంకింతతత్వతా హి-తదితి-తత్ప్రతీతేరతీతతత్వతా ప్రతీతే-అయం
భావః - లోకేలోకోత్తరానీతి నిష్ఠసద్గుణ స్వరణందుఃఖకారణమితి -
తస్మాదనుకార్య నిష్ఠతానయుక్తైతి భావః - అనుకతు-రితి - అయంభా
వః - నటస్యాభినయాదికార్యాంతరాభినిష్టచిత్తతయారసానుభవప
వనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయుక్తైతిపూర్వేణాన్వయః- నను
యస్యకస్యచిన్నటస్యరసానుభవోమాభూత్ కస్యచిన్నవత్సేవేత్యాశం
క్యాహ- భావఇతి। భావెరసానుభవసద్భావేవా- తస్యనటస్యాపి - అ
యంభావః- యదితస్యాపిరసానుభవస్తర్హితస్మిన్ననుకర్తృతైవ నసంభవ
తీతిపునశ్చోపపత్తివత్సేనోపదర్శయతి- కించేతి- ఆత్మనిష్ఠతయా-అనుకా
ర్యానుకర్తృనిష్ఠతయైత్యర్థః- అత్రానుకార్యోరామాదిరనుకర్తానటశ్చ
త్వశబ్దవాచ్యో-కామినఃకామిన్యాసక్తచిత్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

ప్రతీతీర్హాకిక త్వేనదుఃఖాత్మకత్వాచ్చ । అనుకర్తృర్నటస్యా
ప్యభినయసభారంజగధనాద్భూతాద్యభినిష్టచేతసహతయా ర
సానుభవాభావాత్ । భావేవాతస్యాపిసామాజికాంతర్భా
వాత్ । కించోత్పత్తివాదే రసస్యాత్మనిష్ఠతయాకామినపవర
సనీయత్వంస్యాత్ 3, ననుమాభూత్ప్రత్యక్షంప్రమాణం చ
త్రతురగన్యాయేనసమ్యక్తిథ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

స్వత్పత్తిరభ్యుపగమ్యతేతర్హికామినోప్యనుకార్యసమానయోగ త్సేమ
ప్రతీతిస్తస్మిన్ విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ
సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపిరసస్యప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వమ
నుపపన్నమితిభావః 3, తస్మాన్మానగ్రాహ్యత్వంభవత్వత్యాశంక్య
తత్ప్రకారంప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగేతి॥ ఆత్మేవర్తీయమ్రురగప్రత్ర
జాయమానాతురగోయమితిప్రతీతిర్హాకికప్రతీతిచతుష్టయవిలక్షణ-తథా
హి- నసాసమ్యక్-అవధారణాద్యగోచరత్వాత్ వస్తుతోతురగత్వా
చ్చ- నాపిమిథ్యా-నేదంజతమితిబాధేసశుక్తారజతప్రతీతివదోత్తరకా
లికభాధాభావాత్ - నాపిసంశయః-కోట్యంతరానవగాహిత్యాత్ - నా
పిపాద్యశ్యం-గోగవయయోరివసత్యచిత్రతురగయోర్భూయోవయవసా
మ్యామోగాత్ - తథాచచిత్రతురగప్రతీతిర్యథాప్రతీత్యంతరవిలక్షణ

తథానటేరామాద్వితీతితిభావః - ఎవంచ సన్యగాదిలోకే ప్రతీతివై
 లక్షణ్యే రామాద్యనుకార్యాభేదభావితేనటే ౭ నుకర్తరితత్ప్రకాశితైః
 సేయంచ మాంగేషు సుధారసచ్చటాసుపూరకర్పూర శలాకాకృశ్ణః |
 మనోరథశ్రీర్ననసశ్వరీరిణీప్రాణేశ్వరీలోచనగోచరంగతా, | దైవాదమా
 నాద్యతయా వపలాయత సేత్రయావియుక్తశ్చ | అపరశవిలోలజలదఃకాల
 స్సముపాగతశ్చయమిత్యాదిక్వావ్యానుసంధానబలాన్నటప్రకాశితైరే
 నవిభావాదిభిః - నాయికారూపయావనాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైః క
 టాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిఃకార్యైర్నిర్వేదాదిభిఃసహకారిభిశ్చైశ్చైర్థః -
 కృత్రిమైరపి-వస్త్రతోనటేవిభావాదీనామభావాదిభావః - కృత్రిమత్వేన

లక్ష్యణేన రామాద్యభేదభావితేనటే తత్ప్రకాశితైరేవవిభా
 వాదిభిశ్చిత్రాభ్యాసపాటవాలికయప్రకటితతయాకృత్రిమైర
 పితథాత్వేనానభిమన్యమానైరనుమితస్థానియా సామాజికై
 శ్చర్వమాణోరసశ్చయమితివాదినశ్చీకంకుకస్య మతాను
 సారేణానుమానంతస్త్రిమాణమస్త్యితిచేన్నైవం | అనుమితిప
 త్తస్యాప్యయుక్తత్వాత్ | తథాహి | మాలత్యాదిసంయోగవి
 యోగజ్ఞాతమఖిదుఃఖపరవిశమాధవాది విభావానుభావాదిక
 మభినయతి యథావశేవకోవిదేనటేతద్దర్శనసహాయసముద్భు
 తతత్త్వస్వీయ విభావాద్యనుభవసంసారా సామాజికా
 స్సవృష్టాంతా వప్తం భేన మాధవాదేః ప్రథమంరసవత్తామ

తద్దక్షానేననుమితిఃరోధాదాహ-తథేతి-తథాత్వేనకృత్రిమత్వేనేశ్యర్థః -
 స్థానియంత్యాదిః - ననునటేరసస్యాభావేతత్ప్రత్యాయా మప్రామాణ్యం
 స్యాదిత్యాశంక్యహ - సామాజికైశ్చర్వమాణశ్చి - చర్వణైవతత్ప్రత్యా
 యాంప్రమాణమితిభావః - పరిహరతి-మైవమితి-అనుమితి-తథాహీతి-అ
 నుమితిపత్యప్రతిపాదనపూర్వకంతదయుక్తత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః
 మాలత్యాదీతి- యథావద్యథాస్థిత్యైవ-అభినయతినతి-తేహంనటాభినే
 మానవిభావాదీనాందర్శనసహాయ-సముద్భుద్ధస్సంస్కారప్రత్యక్షస్వ
 యవిభావాద్యనుభవసంసారోయేషాంతేతథోక్తాః - స్వేస్వయమేవదృ
 ష్టాంత ప్రస్థావప్తంభేనఅవలంబనేన - రసవత్తాంరసాశ్రయత్వం | అను

మానప్రకారమాహ- మాధవశ్చత్యాది నా-యపుమాకా - ఏఃంతాద్యగ్ని
భావాదికారణయోగీశ్యర్థః- సపుమానేపంసుఖదుఃఖాతిశయపరివశః-య
థావయమితిద్వష్టాంతః-సస్వసుమానగోవరత్వే-నుమీయమాన పహ్ని
దిసాధారణ్యాచ్చమత్యారకారితానస్యాదిత్యాశంక్యహా - వస్తుసౌంద
ర్యబలాదితి-సహిసారస్యవైరస్యాదికమనుమానానీనం-కింత్వసుమీయమా
నవస్తుస్వరూపాయ త్తమితిభావః - అతపవానుమీయమానాపికామిన్యా
త్తానందాయభవతి- అనుమీయమానశ్చవ్యాఘ్రాదిరీయాభవతి-ప
కృతేవస్తుస్వరూపస్యాతిసుండరత్వాదానందానకన్యమపవన్యతీవేత్వా
శయః- అతపవాహ- అన్యానుమీయమానవిలక్షణేనేతి- తిన్వతంశ్రీశంకు

నుమినులే! మాధవస్సుఖదుఃఖాతిశయపరివశోభవతుష్వాతి-
తాద్యగ్నిభావాదికారణయోగిత్యాత్-యపవంసపవం - య
థావయమితి! తతస్తేనానుమీయమానేనాపిలోకోత్తరస్వాదు
స్వభావతయావస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీ
యమానవిలక్షణేనమాధవాదినిష్టేనైవరసేనస్వయంపసిన్యం
తీతిహితవృత్తంత్రప్రచ్ఛానుః! భావాదీనాంకింలోకసిద్ధకా
ర్యకారణరూపేణలింగత్వంఉతవిభావాద్యాకారేణసవరవః
విభావాద్యాకారస్యలోకేమత్రాప్యప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్ర
సంగాత్! అస్తుతద్వ్యాదిచఃకుః! దృశ్యతేహికార్యాత్తా-ణా
నుమానమపితద్వద్విభావాదీనామపిలోకసిద్ధరీత్యాకార్యకా
రణరూపేణైవలింగత్వమితిచేన్దైః! భావాదీనాంవ్యంజకత

కాభిప్రాయః-అప్రిన్వతే సంయోగశబ్దోవ్యాప్య వ్యాపకలక్షణసంబంధప
రః- సన్నిష్టిపదమనుమితిపరమితిబోధ్యం! అనుమితిపక్షంపరిహతుకం పృ
చ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి-ప్రథమతోద్వితీయంపరిహరతేనవరవశ
తికులేశ్యత్రాహ-విభావాదీతి-అయంభావః- భావాదీనామాలంకా
రికైక పరిసృహితత్వాదైదాకారస్యా ప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగ
రూపోనుభవరోధఇతి - దృశ్యతేఇతి-అత్రాపిభేదప్రకృతోపయుక్తంకా
రణాతా-ర్యానుమానమస్త్యేవేతిజ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-మైవమితి -కులేశ
్యతాసూ-భావాదీనామితి-శాస్త్రేఅలంకారిశాస్త్రే-త్యాగాత్-తాన

చేన్మాట్యకావ్యయోః | విభావాఅనుభావాస్తతఃకృత్వం తేవ్యభిచారిణః, ఇ
తి తేహంకారణాదిరూపతాయాఃపరిహారాదిత్యర్థః | అన్తఃకింతత్యత్య
తాహ్రా-తేనేతి - అయంభావః - లోకేతావతాగరణంవ్యాపకంలింగం
వ్యాప్యం-ఏవంచయథాధూమేవ్యాపకకారణరూపతావ్యాప్యలింగరూప
తాచవిద్యతేతథావిభావాదిషుకారణతారూపవ్యాపకతానాస్తి తదభా
వాదేవవ్యాప్యలింగరూపతాపినాస్తితి- తదితి- తస్యాఃవ్యాప్యలింగరూప
తాయాః-నివృత్తౌచసత్యాం- అయంభావః- విభావాదీనాంవ్యాపకభూ
తకారణతానివృత్తిప్రయత్నవ్యాప్యభూతలింగతానివృత్తౌచరసస్యలింగి

యాభినుతానాం లోకికకార్యకారణరూపతాయాశ్చాస్తి
త్యాగాత్ | తేనవిభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపక
తానివృత్తౌవ్యాప్యలింగరూపతాపివ్యాపకతే | తన్నివృత్తౌ
చకథమనుమానవార్తా | ననుమాభూద్విభావాదీనాంకార్య
కారణరూపతయాలింగత్వం కింతస్వయవ్యతిరేకమహిమ్నా
భవిష్యతి, దృశ్యతేహిక్మత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ
రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోన్వయవ్యతిరేకయో రేవావి
వాభావావధారణోపాయతయావధారితత్వాన్ప్రకృతేరస
ప్రతీతే ర్విభావాద్యన్వయవ్యతిరేకానుపధాయితయా వి
భావాదీనాంరసానుమాపకత్వంభవిష్యతీతిచేద్ధంతస ఏవఘట్ట
కుటీప్రభాతవృత్తాంతః | యతోవిభావాదిరూపతాయాలో
కాప్రసిద్ధత్వాన్నతదూపేణలింగతేత్యుక్తేతద్దోషపరిహారా

త్యకథాకథంసిద్ధ్యతీతి- తర్హివిభావాదీనాం భంగ్యంతరేణ లింగత్వమం
గీ, క్రియతామిత్యాహ-నన్విత్యాదినా-అత్యతి - అవినాభావస్యావధార
ణేఉపాయతయాసాధనతయాఅవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీ
తేఃవిభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనుపధాయితయా అనుసారితయా
ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతఃఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతప్రాయత్త్యర్థః -
కుత్యత్యతాహ్రా- యత్యతి - యతోయస్మాద్దేతోః- విభావాదిరూపతా
యాః-విభావాదికార్యకారణరూపతాయాత్త్యర్థః-సపవదోషఃలింగత్వా
సంభవరూపదోషః - ప్రత్యావర్తతేచనగాపశ్యతి-తత్యతిపూర్వేణాన్వ

యః- లేమిమన్వయవ్యతిరేకా సజ్జా వేనిదానందర్థయతి-నహితి- తాస్మై
 కళమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిత్యర్థః- అతఏవితా
 కికానాంశక్యశేంకశ్శంకితుంశక్యభివ్యర్థః- నహిసభవతిహి-తథాచ- శ్రీ
 త్వాకశ్చిత్పణ్యవస్తానపుర్యాంశులగంహృత్వాగంతుకామోనిశాయాం
 తుర్యయామిగచ్ఛదారాతుగ-మార్గా- గత్వాగత్వాఘట్టకుట్యాంప్రభా
 తం- కదాచిత్కాశ్చిజ్ఞానవదోజాల్పవశదః- కుత్రచిత్పురవరేక్రిత వస్తూ
 తః- కరావజిహ్విర్నయాచపరరాత్రే సముత్థాయాహ్నయనిమగ్నిమ్యావ
 మాగ్నోపరిభ్రమ్యపరిభ్రమ్యభాస- రోదయవేళాయాంఘట్టకుటీ పురో
 భాగంప్రాపేతిమాంకభామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాం
 తథితి- ఏవంవిభావాదీనాంరసానుమాపకశ్శంపరిమృత్యసింహావలోకన

యపునరన్వయవ్యతిరేకమార్గమవలంబమానస్యేతవసపవదోషః
 ప్రత్యావర్తతే । నహివిభావాదీనాంశాస్త్రైకకళమధిగమ్యా
 నామలంకారికానామన్వయవ్యతిరేకగ్రహశక్యకృతః । యచ్ఛో
 క్తం- వస్తూసాందర్యబలాదనుమీయమానస్యావ్యన్యానుమీయ
 మానవైలక్షణ్యేనచర్వణీయత్వ మితేతదతిమందంవిరుద్ధత్వా
 త్ । నహ్యతినుందరమపివస్తస్యగతమనుమీయమానమత్యం
 తపరోక్షమపరోక్షతయాచర్వణీయంభవతి । పరోక్షత్వాప
 రోక్షత్వయోరేకస్థితిస్థితిస్థితివిరోధాత్ । విభావాదిప్రతీతేః
 పూర్వసంస్థస్యతస్యాభావాచ్ఛ ర, నాపుష్పమానంత్రప్ర

న్యాయేనతన్వత్తే దేశమనూద్యపరిహరతి- యచ్ఛోక్తమిత్యాదివా । తద్వ
 చనమతిమందమసారమసమంజసమితియావత్- కుతభివ్యత్రాహ- విరు
 ధత్వాదితి । విరుద్ధత్వందర్శయతి- నహితి । అపరోక్షతయాప్రత్యక్షతయా
 మాధవాదినిష్ఠే నైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యంతీతితన్వత సమయాదిభా
 వః- చర్వణీయంసభవతిహి-తత్ర హేతుమాహ- పరోక్షత్వేతి- హేత్వం
 తరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యదివిభావాదిప్రతీతేఃప్రాగ్
 సస్యసంస్థత్వం తస్మి తస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వంస్యాదితి ర. త
 ద్భూతమానంత్రప్రమాణంభవత్ప్రత్యాశక్యతస్యాపి నోపయోగిత్యా
 హ- నాపీతి- కుతభివ్యత్రాహ- తస్యేతి- అయంభావః- రసప్రతీతౌపాగచ్ఛ

వైధర్మ్యయోరభావావోపమానవిషయతేతి సహివంధ్యాభిజానానిగు
ర్వింప్రసవవేదనా మిత్యాదిమతద్వైధర్మ్యమితి బోధ్యం ౫. నశబ్దప్ర
మాణమపిత్రప్రమాణమిత్యాహ- నచేతి. తత్ర హేతుమాహ-రథస్య
తి. అత్ర కుశబ్దోపధారణార్థః- అలౌకికత్వేనకులౌకికత్వేనైవేత్యర్థః-
అభ్యుపగతస్యాంగీకృతస్య- అతపివేతి-తతోప్రసవ ద్రిమాహ- కుతాగ్రీతి-
అయంభావః - గంగాయాం ఘోషప్రతివసతిత్యాదౌ తీరాదిపదాభిధే
యానామేవలక్ష్యత్వందృష్టం- యత్రకుతాగ్రీప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వం న
దృష్టచరమితి. దూషణాంతరమాహ- కించేతి-ముఖ్యార్థబాధేనతిసగ్రీహ
నాః- ముఖ్యార్థబాధరహితాస్సంతర్జన్యః- అయంభావః- యథాగంగా
శబ్దస్సోత్తోరూపముఖ్యార్థైసబాధస్సతీరంలక్షయతి- తథాత్ర బాధా

భవతి. తస్యసాధర్మ్యవైధర్మ్యమాత్రే కి విషయత్వాత్ ౫, నచా
గమస్తత్రప్రగల్భతేరసస్యాలౌకికత్వేనత్వభ్యుపగతస్యసంకే
తాభావేనాభిధాగోచరతాత్యాగాత్. అతపవనలక్షణాగోచ
రతాపి. కుతాగ్రీప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వాదర్శనాత్. కించ
విభావాదయోముఖ్యార్థబాధాసగ్రీహీతారసమవగమయంతీ
తివక్తవ్యం నహిబాధావినాభావావినాలక్షణాసంభవతి ౬,
నచగౌణ్యపితంబోధయతి. నహివిభావాదయః కలయాపినా
దృశ్యమవలంబ్యరసంబోధయంతి ౭, నాపితాత్పర్యగమ్యో
రసః. తథాహి. విధేయదృష్ట్యాభిధానంతాత్పర్యమిత్యాచా

భావాద్విభావాదిశబ్దాముఖ్యార్థభూతలలనాద్యా లంబనవిభావాది బాధ
మంతరేణరసరూపలక్ష్యార్థంభోధయంతీతి. అస్తుకింతతత్తత్తత్తాగ్రీహ- న
హీతి- విభావాదీనాం రసస్యచావినాభావసద్భావాద్విభాభావస్యై
వాత్రప్రతిబంధకత్వంబోధ్యం ౬, గాణీగోచరతాపినాస్తీత్యాహ-నచే
తి-కుతత్తత్తత్తాగ్రీహ-నేతి-హియస్తాత్ కలయాలంశమాత్రేణాపి-అయం
భావః- అగ్నిమాణవకత్తత్యాదౌపవిభావాదీనాంరసస్యచసాదృశ్యం
నాస్తీతి- కలాలంశమాత్రే శిల్పాదౌకలనాకాలభేదయోరితి రత్నమాలా
౭, తాత్పర్యగమ్యతాపినసంభవతీత్యాహ- నాపీతి-తథాహితి- తాత్పర్యస్వ
రూపపరిజ్ఞానమంతరేణ-తదగవ్యతాయాదుజ్ఞే-యత్వాత్తత్త్వరూపత్ర

తిపాదనపూర్వకం తదగమ్య తా మేవోపపాదయతి త్యర్థః ॥ విధేయతా విధే
యే అత్యంతా ప్రాప్తాన్ దృష్ట్యా అభినివేశేనాభిధానమనువాద్యవాచకా
భిధానంతాస్పర్యమితి తాత్పర్యశబ్దార్థత్యాచార్యాః అపమరితిశేషః—
క్షమితి- ఏతదాచార్యవచనమితి త్యర్థః- శ్రావ్య క్షతాందగ్యయతి-విధిరితి-
అత్యంతమప్రాప్తానత్యాం విధిరపూర్వవిధిః- భవతితిశేషః- ఇతిన్యాయే
నత్రైకాల్పాసంస్పృష్టస్య కాలశ్రయసంబద్ధస్య అత్యంతాప్రాప్తస్యై
వేద్యత్యర్థః- అత్రవైదికోదాహరణందగ్యయతి-యథేతి-గుణసంభక్తస్యగుణా
భినివేషస్యభావార్థస్య-హేమామరూపార్థస్యస్థలేగుణమాశ్రయ్య దధ్యా
దిగుణస్యైవ- కుతశ్చత్యతాహ- విధిరితి-ప్రాప్తాత్ ప్రాప్తంవిహయేత్య

ర్థాః । యుక్తంచైతత్ । విధిరత్యంతమప్రాప్తావినిన్యాయే
నత్రైకాల్పాసంస్పృష్టస్యైవార్థస్యవిధానయోగ్యతా । య
థాదధ్వాజు హేమాతీత్యాదౌగుణసంభక్తభావార్థస్థలే గుణ
మాశ్రయ్యైవవిధానవర్తవసానం । విధిర్హీనీరసిరవేచనశా
లీహంస ఇవప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహారేప్రాప్తాదప్రా
ప్తమదగ్ధదహనన్యాయేనభజ్యైవవిషయీకరోతి । ఏవమే
వరక్తంపటంవయేత్యాదావపిన్రవ్యగుణక్రియాణామేకంద్వ
యంత్రయంచాయావదప్రాప్తంతావదేవవిధీయతే । అన్యే
షాంతుమానాంతరప్రాప్తానాంతత్సన్నిహితానామర్థానాం
తాదర్థ్యేనైవాన్వయోయుక్తః । భూతభవ్యనయాత్ । య

అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- దగ్ధస్యదహనంనాస్తీత్యుక్తత్వాద్యథాగ్ని
రదగ్ధందహతి నతుదగ్ధం- ఏవంవిధిరవ్యప్రాప్తంవిషయీకరోతి నప్రాప్త
మితిభావః- ఈక్షమర్థంలోకేపిదగ్యయతి- ఏవమితి- ద్రవ్యగుణక్రియా
ణాంవటరక్తిమవయనానాంసుధ్యేపకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః- ద్వయోర
ప్రాప్తాద్వివిధిః- శ్రయాణామప్రాప్తాత్రివిధిరితిభావః- అన్యేషామితి-త
త్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం-తాదర్థ్యేనతత్ప్రయోజనకత్వే
నైవ- కుతశ్చత్యతాహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతాస్సంస్థావిషయాః-
భవ్యాస్సంస్థావిషయాః- ఏవంచ- భూతానాంభవ్యానాంచయత్రసము
ద్వారణంతత్రభూతంసద్ధరూపంభవ్యాయసాధ్యాయోపవిశ్యశితిన్య

యాభిప్రాయః- ఉత్తమర్థముక్తదాహరణేదగ్గయతి- యథేతి- ఫలితాగ్ధ
మాహ- అత ఇతి- అప్తకేమిత్యతలహ-నచేతి- అనభిహితేలశబ్దాభిహితే-త
త్రసన్మహంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీషాఇతి- లోహిత్యాగ్ధవాదౌ
లోహిత్యాగ్ధవాదిరూపేవిధేయే- ఋత్విక్ప్రదరణ సోష్ణీషాణాః చదగ్ధ
సస్యచతుషశ్చప్రాస్తత్వాల్లోహిత్య మాత్రస్యాగ్ధవమాత్రస్య చవిధే
యత్వమితిభావః - తస్మాదనభిహితేతాత్పర్యంనజాఘటితీతిపూర్వేణసం
బంధః - ప్రతిజ్ఞాతాగ్ధమాహ- ప్రకృతఇతి- అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధ
స్యవైధుర్యమభావస్తస్యోపపాదనాదాలంకారిక ప్రతిపాదనాత్ - విభా

ధాతవైవిజు- హేమాతిపదస్యాగ్నిహేమాగ్రం జు- హేమాతీతి
వాక్యాంతరప్రాప్త- హేమామానువాదినోగుణవిధిపరత్వం। అ
తోవిధేయానువాద్యసమభివ్యాహరణలే అనువాద్యవాచక
పదానాంవిధేయాగ్ధదృష్టిరేవతాత్పర్యమితినిర్ణయః । నచ
నభిహితేతాత్పర్యంజాఘటితీ లోహితోష్ణీషాఋత్విజఃప్ర
చరుతీత్యాదౌ వధూంసపశ్య నృజనై వచ తుషేత్యాదౌచ
లోహిత్యాగ్ధవాదౌ విధేయేపదాంతరాభిహిత ఏవానువాద్య
వాచకపదానాంతాత్పర్యస్వీకారాత్ । ప్రకృతేరసస్యాభి
ధాగంధవైధుర్యోపపాదనాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తము
శ్చశ్యామః ౮. నాప్యగ్ధాపత్తిస్తమాలింగతి । రసంవినానుప
పద్యమానాగ్ధదగ్ధనాత్ । ననువిభావాదయవవరసంవినానుప
పద్యమానాస్తంకల్పయంతీతిచేద్వార్తమేతత్ । తస్యానుమా

వాదిభిరభివ్యజ్యమానస్యరసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమే
వేతిభావః- గంధోగంధకఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వః౮, అ
గ్ధాపత్తికల్పతాపినసంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తత్రహేతుమాహ- రస
మితి- అయంభావః- అనుపపద్యమానేనాగ్ధేనాగ్ధాంతరకల్పనమగ్ధాపత్తిః
సంపదపీనోదేవదంతోదివానభుక్త- ఇత్యత్రాస్యథానుపపద్యమానం పీన
త్వంయథారాత్రిభోజనంకల్పయతి- తథారసంవినానుపపద్యమానోయః
కశ్చిదగ్ధోస్తియశసంపతంకల్పయేత్తాదృశస్యాగ్ధస్యాదగ్ధవాదితి- ననువి
భావాదీనాంరసంవినానుపపద్యమానత్వమస్త్యేవేత్యాశంకాహ- నిష్ప

తి-పరత్ - విభావాద్యస్తంకల్పయంతీతివచనం-వార్తమసారం-వ్యర్థమి
తియావత్ -వార్తమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుతశ్చత్వత్రాహ-తస్యేతి-త
స్యాథాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యథానుపపత్త్యావహిః
కల్పితశ్చ తేషాంహేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమానస్యచనిరా
కృతత్వాత్ - విభావాదీనాంకింలాక సిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమి
త్వాదినావరిహృతత్వాత్ - నన్యనుమానాథాపత్త్యోకైశ్చిత్వావర్థక్యస్యా
ప్యంగీకృతత్వాత్-ధమభేదశ్చత్యత్రాహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతి
రేకేభేదేవాతత్ప్రతీతేఃరాత్రిభోజనాదిప్రతీతేఃపరోక్షత్వాత్-కల్పితే
నాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షతేనరసచర్వణస్య విరోధస్సాన్విదతోధాపత్తి
స్తంనస్పృశతీతిభావః ౯, అనుపలభేరత్రస్తర్తుషప్యవకాశోనాస్తీత్యా

నాదవ్యతిరేకాత్తస్యచనిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరే
కేవాతజ్జన్యాయాః ప్రతీతేఃపరోక్షత్వాద పరోక్షతయా చ
ర్వణవిరోధాత్ ౯. అనుపలభిస్త్యభావైకగోచరానృసస్వ
రూపమవగమయితుమలం ౧౦. నాపితత్రలక్షణంప్రణేతుం
శక్యం । ప్రమాణసిద్ధాథస్యేతరవ్యాప్తిబోధనాథం లక్ష
ణప్రణయనం । ప్రమాణంవనకించిదపిరసంస్పృశతీత్యవోచా
మ । అహోరసాభావార్తసోపజీవికావ్యమీమాంసాశాస్త్ర
మేవానారంభణీయమితి ౧౧. అతోన్వివ్యతే । నతావల్లక్ష

హ- అనుపలభిస్తీతి ॥ అనుపలభేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం
రసంబోధయితుంనసామర్థ్యమిత్యర్థః ౧౦, అమైనావరసస్వరూపముచ్య
తామిత్యత్రాహ- నాపీతి॥ తత్రరసేతతోన్విపత్తిమాహ-ప్రమాణేతి -
అయంభావః 'వ్యాప్తిర్వ్యవహారోవాతక్షణస్యప్రయోజన మిత్యుక్త
త్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్యపథార్థస్యైవేతరవ్యాప్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతి
పాదనమితి-ప్రమాణంచేతి-అతశ్చితి-రసోపజీవికావ్యస్యమీమాంసాలం
గవిచారస్తదాశ్చకంశాస్త్రమనారంభణీయమేవేతిపూర్వఃపక్షః ౧౧. స
మాధత్తై- అతోన్వివ్యతశ్చితి- అత్రపూర్వపక్షే - ఉచ్యతే-సముచితోత్తర
మితిశేషః - నతావదితి- లక్షణస్యాసంభవః నతావనై ౨౪ - రసలక్షణం
సంభవతేవేత్యర్థః- కింతదిత్యత్రాహ-విభావేతివిభావాదయవివసామ

గ్రీ తయా సముల్లసితోఽభివ్యక్తిః- నిర్భరానం వసం విక్రూపతాం నీయ
మాన ఇతి మావత్-స్థాయి భావః- ప్రకాశానం వా విక్రూపాం రసతాం ప్ర
తిపద్యతే- ప్రకృప్య మాణోయో భావస్య స్థాయీని గద్యతో ఇత్యుక్త లక్ష
ణోరత్యాది రిత్యర్థః- ఏవం విధస్సామాజిక నిష్కారత్యాది స్థాయి రస్యతే
స్వాద్యత ఇతి పుష్పత్వార్థ స ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతేస్సాద్వదనాథ
త్వాద్రస్యంత ఇతి తేరసా ఇతి- ఉక్తార్థే శిష్టసమ్మతి మాహ- విభావై రితి ||
వ్యంజనాది సంబంధాదన్నస్యేవ విభావాది సమాశ్రయణేన స్థాయి భావస్యా
పిస్వాదుత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః- తదుక్తం- వ్యంజనోపధి సంయోగో
యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్ | ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయి సంశ్రి
తా ఇతి- ననుకీర్త్య గ్విధం స్థాయిత్వమిత్యాశంక్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యే
నాభినయేన వా నివేద్యమాన రామాది సుఖదుఃఖాద్యనుభవజనిత వాసనా
రూపస్సంసాగరావరసర్యాయస్సామాజిక మనోవికారో భావః- తదుక్తం

తాసంభవః | విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచారిసామగ్రీ స
ముల్లసితస్థాయి భావో రస ఇతి లక్షణ సద్భావాత్ | తదు
క్తం దశరూపకే! విభావై రనుభావై శ్చ సాత్వికై ర్వ్యభిచా
రిభిః | ఆరీయ మానస్సాదుత్పంస్థాయీ భావో రసస్తస్మిన్ ఇ
తి | భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయ విజాతీయానభిభూత

సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావసమితి- గద్యభావకస్య భావ
శ్చిత్తం- తస్య భావనం వా సంగత్యంతద్భావభావనం- సతావద్ద్వివిధః- స
న్నిహితో వ్యవహిత శ్చేతి- తత్త్వః పటం ప్రతిగంతువద్రసం ప్రత్యాకా
రమాశ్రవ్యవహిత స్థాయి భావ ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- ప్రకృప్య మాణో
యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే స ఏవ భావస్థాయీని భరతాదిభిరుచ్యతో
ఇతి | ద్వితీయస్త్రకువింశాదివద్భావాంతరవ్యవహితో విభావాదిః- తస్య స్థా
యిద్వారారసోల్లాసకత్వ సమర్థనాత్- ఏతేన సామాజిక మనోవికారవిశే
షోపాధికౌబ్రహ్మేనందసబ్రిహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థా
విశేషస్థాయి భావ ఇతి ఫలితం- ఏవం విధస్య భావస్య కస్యాంచినాన్వయికా
యానుసురాగస్య నాయకాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- బీభత్సాది
ర్విజాతీయః- తైరసభిభూతతయా అతిరస్కృతతత్వేన - అవిరుద్ధత్వేనేతి

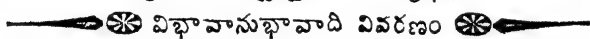
యావత్ - యథావశోదస్పాన్వనుప్రవిష్టం హధురమపినాదేయముడకం
లవణయ త్యేనమన్యానప్యాన్తనై క్యంనయతస్థాయీభావస్యకుతస్తై స్సహ
ఃరోధవారైతిభావః- తదుక్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేన
యః । అత్తభావంగయత్యన్యాన్ స్థాయీవ లవణాకరణి - యావ
దనుభవమితి-సంసారాన్మనోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేనప్రబో
ధా దుష్ప్రమానోఽజాతీయ ప్రత్యయాసంవళితఃప్రియతమాదిస్మృతి
సంతానోవిభావాదిమహిమ్నాయావత్తత్తయమివకరోతి తావదవస్థాన
మిత్యర్థః-తదుక్తం - అవస్థితాశ్చిరంచి త్రైసంబంధాశ్చానుబంధిభిః । వ
స్థితాయోరసాత్త్వానస్తేస్మృతాస్థాయినోబుధై రితి - తత్ప్రవృత్త్యర్థసమ్మతి
మాహ-సజాతీయైరితి-యావత్త్రసంవర్తమానఃభావఃస్థాయీత్వదాహృ

తయాయావదనుభవమవస్థానం । తథోక్తం తత్రైవ । సజా
తీయైర్విజాతీయైః తిరస్కృతమూర్తిమా । యావత్త్రసంవ
ర్తమానస్థాయీభావఉదాహృతృతి । నచప్రత్యాయకాభా
వాదప్రతీతార్థస్యలక్షణప్రణయనందుష్కరమితిశంక్యం ।
ఉక్తసామగ్ర్యవరసవ్యంజకత్వాత్ । తథావోక్తం భ
రతేనసూత్రకృతా । విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్ర
సనిష్పత్తిరితి । ఉక్తంచకావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథ
కార్యాణిసహకారీణియానిచ । రత్యాదేస్థాయినోలోకేతా

తత్తత్సన్వయః - ననుప్రమాణసిద్ధాంతస్యలక్షణప్రణయన ముపపద్యతేప్ర
త్యాయక ప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణకథంరసస్యలక్షణప్రణయన మి
త్యాశంక్యాహ-నచేతి-కుతత్తత్సత్తాహ - ఉక్తసామగ్ర్యకృతి-అత్రశి
ష్టసమ్మతందర్శయతి-విభావేతి-కారణానీతి-లోకేతావల్లంకోత్తరసాందర్భ
తాలినోః కయోశ్చిన్మానోర్విభోదర్శనేనశ్రవణేనవాఆదౌప్రీతిరుత్పద్య
తే- తతస్తదీయయావంలావణ్యాదిభిర్నుజైస్తచ్చేష్టాభిర్వావభావప్రభృతి
భిస్తదలంకరణైర్ద్వారకేయూరాదిచందనవిలేపనాదిస్తట ఫ్లేశ్చంద్రోద
యఘనస్త్రోతకోకిలారణితమలయానిలాదిభిశోద్ధీపితాసాప్రీతిరుత్కం
తావరనామధేయాభిలాషాకారేణపరిణమతి- తథావిభావమేవప్రీతింరతి
మావత్తతే తతోమితస్సంగత్యుపాయః జిజ్ఞాసమానయోర్యూనోశ్చింత

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యం తె - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజి
కాశ్చేష్టజాయంతే తతస్సుయంవాదూతీప్రిణాదినావాసంగతౌ స
త్యాంసాప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభతఇతిస్థితిః|తథాచలోకేకావ్యనాట్య
వ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే-స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని నాయి
కానాయకతదీయలావణ్యచేష్టలంకరణోద్వాసమలయానిలాదీని || అథ
యానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభుజాక్షేపస్తంభప్రళయ రోమాం
చాదీని- రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోషహేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతానీ
మానినాట్యేనలవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచచేద్యది - స్మరిత్యథ్యా
హారః- తత్తదేత్యర్థేవ్యయం - తదాయథాక్రమంకారణానివిభావాఃకా
ర్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణఇతికథ్యంతే - తైర్విభావాను
భావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - సతూత్పాదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః -

నిచేన్నాట్యకావ్యయోః|విభావాఅనుభావాస్తతః-కథ్యంతేవ్య
భిచారిణః | వ్యక్తస్సర్వైర్విభావాద్యైస్థస్థాయీభావోర

సఃస్మృతఇతి ౧౨. తత్రగసాభివ్యక్తికారణంవిభావః| సద్వి
ధా| ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్| ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః | ఆ
లంబనస్యగుణోదూపయావనాదిః| హావభావాదికాశ్చేష్టాః|
హారనూపురాదయస్తదలంకారాః| చందనచంద్రికాదిస్తల

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧౩. అథరససామగ్యాంవిభావస్యలక్షణంవి
భాగంచాహ-తత్రేతి-తత్రవిభావాదీనాంమధ్యైరసస్యస్థాయీభావస్యాభి
వ్యక్తికారణంవిభావః - రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఃఉదనంపవతీత్యాదివ
ద్భావినీంవృత్తి మాశ్రిత్యవ్యవహీయతే-లోకేనాయకాద్యాలంబనకార
ణంవిశిష్టదేశకాలా ద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజి
కాంతఃకరణప్రవీణిబిత్తతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపన
విభావశ్చేత్యుచ్యతే | ఏతచ్చవిశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభా
వ్యతేజ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యులభ్యతే- తమక్తం 'జ్ఞాయమాన
తయాయత్రవిభావాభావపరోషకృ'దితి-దైవవిధ్యమేవాహ - ఆలంబనేతి-
యదాలంబ్యరత్యాదిర్జ్ఞాయతేతదాలంబనం - శృంగారే నాయకానాయ

కళ్ళ- రౌత్రేవై ర- భయానకేవ్యాహూదిః-వివమస్యత్రాప్యూహ్యం-ఉ
ద్దీపనవిభావఇతి- చాతుర్విధ్యందర్శయతి- అలంబనస్యేత్యాది నా - తథా
చోక్తం 'అలంబనగుణశ్చైవతచ్చేష్టా తదలంకృతిః తటస్తశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చ
తుద్ధోద్దీపనశ్రమః॥ అలంబనగుణోరూపయావనాదిరుదాహృతః । తచ్చే
ష్టాయావనోద్భూతహావభావాదికామతా నూపురాంగదహారాదితదలం
కరణంమతం మలయానిలవంద్రాద్వాస్త్రటస్థాఃపరికీర్తితా' ఇతి ౧౩ అ
థానుభావంలక్షయతి- కార్యభూతఇతి ॥ సనుకార్యత్వం నామనియతోత్త
రకాలభావిత్యం, తచ్చానుభావస్యకింసాపేక్షయా, ఉతస్థాయ్యపేక్ష
మా నాద్యః । విభావైరనుభావైశ్చేతికరణత్వతీయయాతస్యపూర్వభా
విత్యప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్యలక్షణకారణవిశేషత్వాత్- రణస్య
ఏవంచానుభావేనతిరసో రసైత్యనుభావఇత్యన్యోన్య్యాశ్రయ ప్రసంగ
స్సాన్వితః । అవివనద్వితీయఃసహిభావకమనోవధౌనిసస్థాయినఃపూర్వ

స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాదిరవయవ
వికారవిశేషోనుభావః ఉక్తంహిరతిరహస్యైరసతాంగచ్ఛతి
స్థాస్థాయితా-ర్యముపలక్ష్యతే । అనుభావ స్సవిజ్ఞేయోర
సావస్థానసూచక' ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయాభా
వితాంతఃకరణత్వంసత్త్వం, తతోభవాస్సత్వికాః । తేచ ।

భావినాంకామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాంతతా-ర్యత్వం - అతస్థస్య
త్వయోగ్యస్యతాకికస్యరత్యాదేఃకార్యభూతోయోయంకటాక్షాదిరభిన
యాదిద్వారాభావకమనఃప్రతిబింబితస్సహృదయహృదయస్థితంరత్యాది
భావమనుభావయతిసోనుభావఇత్యవ్యతే - తమక్తం 'భూ'విక్షేపకటా
క్షాదివికారోహృదయస్థితం । భావంవ్యన్తీయస్సోయమనుభావ ఇతిరీతి' ఇ
తి । ఉక్తార్థైస్సప్తతందర్శయతి- రసతామితిస్థాస్థాయీనిరసతాంగచ్ఛ
తిసతి ౧౪. అథసాన్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావ
సంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషామ్రాస్యణపరివారిక
న్యాయేనపృథగుపాదానే- సాధారణకారణమాహ-పరగతేతి- అభినయా
దిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదిభావనాయామంతఃకరణస్యాశ్యంతానుకూ
లత్వంసత్త్వమిత్యర్థః । ప్రత్యయార్థమాహ- తత ఇతి- సత్త్వేనోర్వృత్తాభ

వాస్సత్వికాశత్యర్థః- అనేనై వంవిధవాంతః కరణేనకటాత్ దయాను
భావ్యంతభి తేషామనుభావతైవసాత్వికత్వమితిభావః - తదుక్తంభావ
ప్రకారే- పరస్యనుభదుఃఖాదేరనుభావేనశేతనః॥ అత్యంతేవానుకూల్య
సయేనతద్భావభావనం॥తత్సత్త్వంతేవనిర్వృత్తసాత్వికాశత్యుదీరితాః॥
అనుభావత్వసామాన్యేసత్యప్యేషాంపుథక్తయా॥ బక్షణంసత్వజత్వాద్ధి
తేవస్తంభాదయస్త్పృతా'భి॥ అత్రతద్భావభావనంనామతన్మయత్వే
నావస్థానం-తదుక్తంరామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా॥
సామాజికస్యమనసోభావస్తద్భావభావనమితి॥ వివంచవిభావాదిదర్శనజ
న్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితన్మయాభవన రూ
పేణసత్వశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనా సా

స్తంభప్రళయరోమాంచాస్సేదోవైవర్ణ్యవేషణా॥ అశ్రీ
వైస్సర్వమిత్యష్టేసాత్వికాఃపరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభిర
శ్చరంతీతవ్యభిచారిణః॥తేచ॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడ
తాహర్షదైన్యాగ్ర్యచింతా త్రాసేష్యామర్షగర్వ స్మృతిమ
రణమదాస్సప్తినిద్రావబోధాః॥ వీరీదావస్తారమోహాస్సు
మతిరలసతావేగతరాగవహితౌవ్యాధ్యున్మాదావిషాదాత్సుక
చపలయుతాస్త్రింశదేతేత్రయశ్చ ౧౬. రతిహ్వాసశ్చశోకశ్చ
కోరోతానహాభయంతథా॥ జగుప్సావిస్తయశమాస్థాన

ధాంణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాస్తంభాదయోభావా సాత్వికభా
వాభవంతిస్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేపి కేనవిద్విశేషేణ పార్థక్య
మితిభోధ్యం॥ సాత్వికానుద్దిశతి-స్తంభేతి॥స్పష్టం౧౫. అధవ్యభిచారిణాం
సామాన్యలక్షణమాహ-వివిధమితి॥ అభిరతః- రసేష్వితిశేషః- తానపుష్పి
శతి- నిర్వేదేతి-స్పష్టం- ఏతేకల్లాలాస్సగరస్యేవరత్యాదేర్లోకికస్య పరి
పోషకతయాసహకారిణస్సంతోనాట్యాదౌవ్యభిచారిణత్వంవ్యంతే-త
దుక్తం 'మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లాలానైయథాన్యవే॥ తస్యోత్పన్నంవిత
న్వంతియాంతితద్రూపతామపి॥ తథాస్థాయినీమగ్నాహున్మాగ్నావ్య
భిచారిణః॥ పుష్టంతిస్థాయినంస్వాంశ్చతత్రయాంతిరసాత్మతా'మితి॥ ౧౬.

క్రమేణస్థాయిభావాః-ఏతేషాంస్వరూపంప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ, శృంగార
ఏకఏవరసభిశ్చ, శృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్ణమప్యేరసాభిధనికాదయః
శాంతవర్ణసహితాద్దేశ్యే- ఏవమాదిప్రతిపత్తిలబ్ధిన్యూనాధికం
శృంగారివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి, పూర్వైర్వరభినమస్తాచా
త్వాదిభిః-తత్రవతుర్వర్ణమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యసర్వహృద
యంగమత్వాదాదౌ, శృంగారసోద్యోగః-ననువ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్ష
ణాన్యత్క్రింనోవ్యంతభిత్వాశంక్యసూత్రార్థప్రతిపాదనానంతరం, తేషాం
సుఖభోగత్వాదిత్యాశయేనాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి ౧. ఏవమితి, సూ
త్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరిత్యస్యాధ్యః-తత్రా

యిభావానవత్ప్రతాః : శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభ
యానకాః : వీభత్సద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్వరవ
త్ప్రతాః : వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యపరిష్టాద్వత్క్రింతే
౧౨. ఏవంస్థితేసూత్రార్థఃకథ్యతే : విభావానాంరసస్యచ
కార్యకారణభావస్సంబంధః : అనుభావానాంరసస్యచక్షా
వ్యక్షావకభావస్సంబంధః : వ్యభిచారిణాంరసస్యచ పోష్య
పోషకభావస్సంబంధః, ఏవంచైతాదృశాత్సంయోగాద్యభా
క్రమముత్పత్తిజ్ఞాప్తిః పుష్టిశ్చభవతి, నన్వాలంబనంరసంజ
నయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగా
త్, అనుత్పన్నసోద్యోగీపనాయోగాత్, ఆలంబనోద్దీపనవిభా

వాపుత్పత్తివాదినాంమతందర్శయతి, విభావాదీనామిత్యాదినా, విభావై
రుత్పత్తిఃఅనుభావైజ్ఞాప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః- సంయోగశ
బ్దోత్రకార్యకారణభావాదిసంబంధత్రియవరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తి
జ్ఞాప్తిపుష్టిపరభితి బోధ్యం- ననువిభావైర్యదిరసోత్పత్తిస్తద్వికథముద్దీపన
విభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకతే- నన్వతి- ఆలంబనంనాయకాదికా
లంబనవిభావః- రసంజనయతు- తదుపవన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఆలం
బనగుణాదిరుద్దీపనవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతభిశ్చతా
హ- ఉద్దీపకత్వేతి-అయంభావః-యమ్యుద్దీపనవిభావోరూపయావనాదిరు
త్పాదయతితద్విత్పత్తిన్నుద్దీపకత్వాభావప్రసంగస్సాన్వితోనోత్పాదయ

తీరినమాత్మన్ననైవోద్దీపనంసంభవతి నానుత్పన్నస్యతస్మాదుద్దీపనమిత్వ
నేనైవోత్పాదకమితిలభ్యతఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్న స్వేతి-ఉద్దీపన
మప్యత్పాదక మేవేతిభావః- హంతత్త్వికథంద్వేధావిభాగఇత్యతాగ్రహ-
ఆలంబనేతి- అయంభావః- ఉద్దీపనమప్యత్పాదకంచేదాలంబనోద్దీపన భే
దాదితినైలక్షణ్యమంతరేణద్విధావిభాగోనుపపన్నఇతి- సమాధత్తై-ఉత్ప
న్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసదృశమేవ- ఇతిహేతోః - ఉ
పదర్యతే ఉపచారేణోవ్యతే- గౌణోయమగ్ధఇతిభావః - ఇదముత్తరమ
సమంజసమితిసంశయ్యభంగ్యంతరేణసమాధత్తై- యద్వేతి-తదుత్పాదక
త్వంతస్త్రిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యతఇతిశేషః - నన్వాలంబనే

గాయోగాచ్చేతిచేన్సత్యం ఉత్పన్నమప్యనుద్దీపితమనుత్పన్న
ప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమప్యత్పాదకమిత్యవచర్యతే । య
ద్వాఆలంబనేనకించిదుత్పాద్యతే ఉద్దీపనేనతు సమ్యగితితమ
త్పాదకత్వం । ననూద్దీపనమపిపోషకమేవేతివక్తవ్యం తచ్చ
వ్యభిచారిభిరేవేతికిముద్దీపనేనేతిచేత్తైవం । ఈషదతిశయాధాన
హేతుత్వసహ్యకోషణాభ్యాంతద్వ్యవస్థాసిద్ధిరితిభట్టలోల్లట
ప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినామతంగౌ- జ్ఞప్తివత్సేవిభావాదీ
నాంసర్వేషాంరసస్యచజ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావలక్షణ స్సంబంధః ।
తతోరసస్యనిష్పత్తిజ్ఞాప్తిరేవ । సాపిలోకప్రతీతివిలక్షణా ।
రామపవాయమయమేవరామఇతి సరామోయ మిత్యోత్తర

నోత్పాదితస్యపునరుద్దీపనేమోత్పత్త్యయోగాత్సహ్యగుత్పత్తిరిత్యనేనపు
ష్టిర్వివక్షితాసాచసంచారిభిస్సిద్ధైవేత్యాశయేనశంకతే-సన్విత్యాదినా-త
చ్చపోషణంస్విత్యర్థః- వ్యభిచారిభిరేవ- భవతీతశేషః- కిముద్దీపనేనేతి- ఉ
ద్దీపనంనిరర్థకంభవతీతిశంకాభిప్రాయః- పరిహారతి- మైవమితి- ఈషదితి
ఈషదతిశయాధానహేతుత్వముద్దీపనస్య-సహ్యకోషణంవ్యభిచారిభిరితి
వివేకః ౧౮. మతాంతరందర్శయతి- జ్ఞప్తిపక్షఇత్యాదినా||జ్ఞప్తివత్సేవి
నుమితివత్సే- సంయోగశబ్దార్థమాహ- జ్ఞాప్తేతి|| నిష్పత్తిశబ్దార్థమాహ-
జ్ఞప్తిరితి-జ్ఞప్తిరనుమితిరిత్యర్థః-సాపీతి-సహ్యవృత్తితందర్శయతి- రామప
వాయమయమేవరామఇతి- అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యామితియ

ధాత్రమంసంబధ్యతే- విధేయస్యేతిశేష:- విధేయసంగతత్వేఅయోగ
వ్యవచ్ఛేద:- ఉద్దేశ్యసంగతత్వేఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేద:- ఇదముపలక్షణం-
రామోభవత్యేవేత్యన్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాఃప్రతీతే:- ఉక్తం
చాభియుక్తైః అయోగంయోగమపరై రన్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛి
నత్తిధర్మస్యనిపాతోవ్యతిరేచక'ఇతి- ధర్మస్య-విధేయస్యేత్యర్థ:- మి
థ్యాప్రతీతందర్శయతి-సరామోయమితి- ఇదంచవిశేషణంవస్తుతోరామే
సరామోయమితిప్రతీతివ్యావృత్తయే - శిష్టంప్రతీతిద్వయంవ్యాఖ్యాతమే
వ-రసానుకూలాముక్తప్రతీతివిలక్షణంప్రతీతందర్శయతి - రామోయ
మితి- అస్తుకిమతఆహ- ఏవమితి- అలౌకికప్రతీతేస్సమ్యగాదిప్రతీతి విల

కాలికేబాధేరామోయమితిరామస్సాన్యద్వానవాయమితిరా
మసద్భుతోయమితి సమ్యజ్జిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివై
లక్షణ్యేనరామోయమితిసంజాయమానత్వాత్ । ఏవంచస
పేనాభినయమానైశ్శిక్షాభ్యాసపాటవప్రకటితయా
త్రిమైరపితథాత్వేనానభిమన్యమానైఃకటాక్షభుజాత్మ
భిరలౌకికప్రతీతిగోచరైరేవజ్ఞాపకైస్థాన్యనోరత్వాత్
వ్యస్యప్రతీతిలక్షణారసానుభూతీరసానుమితిరేవేతిజ్ఞప్తిపాది
నాంమతం ౧౯. రసోనోత్పాద్యతేనానుష్ఠియతేనాన్యథా
తాపిపూర్వోక్తదూషణానాంజాగరూకత్వాత్ । కింతుకావ్య
నాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేనసాధారణీకృతవిభావాదికేన

క్షణవృత్తీతేర్గోచరైర్విషయైరేవసద్భిఃజ్ఞాపకైః- జ్ఞప్తిపాదినాంశ్రీరంకు
కాదీనాం ౧౯. ప్రతిపాదితంపక్షద్వయంపరిహరణపక్షంతరంసంచార
యతి||రసఇత్యాదినా||పూర్వోక్తానాం-యదిరసోవిభావాదికాన్యంస్యాది
త్యాదినా విభావాదీనాంకింలొకసిద్ధకార్యకారణభూపేణలింగత్వమిత్యా
దినాచపాక్రీతిపాదితానామిన్యర్థః - దూషణానాంజాగరూకత్వాదప
రిహార్యత్వాత్-కింత్వితి-కావ్యనాటకయోర్యేవబ్రాహ్మేహంయేవ్యాపారా
అభిధాదివ్యాపాగాస్తస్సహకృతేనతత్సహకాంపశిష్టేన - సాధారణీ
తావిభావాదయోయేనతేన- అనుకార్యభూతరామాయసాధారణానాం
విభావాదీనాంసహృదయేషుయతాసాధారణీకరణంతత్సభావేనేత్యర్థః

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే,

భావకశ్యవ్యాపారేణభావనాఖ్యద్వితీయవ్యాపారేణేత్యర్థః - అనుసంధీ
యమానోభావ్యమానః-స్థాయిారత్యాదిః-సత్వమంతఃకరణవిశేషః-తదు
క్తం'రజస్తమోభ్యామస్పృష్టమశస్సత్వమి-హూచ్యత'ఇతి-తస్మాద్రే
కాత్ప్రకాశాప్రకాశమానాయానందసంవిదానందానుభవస్తత్ప్రయోన-
భోగాఖ్యవ్యాపారేణ-అభిధాభావనాభోగఇతిత్రయోవ్యాపారాః-త
త్రాభిధాయకత్వంవాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం భావకత్వా
దిద్వితయంతుశృంగారాదిరసాదివిషయమిత్యాలంకారికరహస్యం - అ

భావకత్వవ్యాపారేణనటాదిగతత్వపరిహారేణసాధారణతయా
నుసంధీయమానస్థాయిారతోద్వేకప్రకాశానందసంవిత్ప్రయో
నభోగాఖ్యవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తివాదినోభట్టనాయక
స్యనుతం । అస్మిన్ప్రయేవిభావాదీనాంసంయోగాత్సాధారణీ
కరణరూపాత్సంబంధాన్రసస్యనిష్పత్తిర్భుక్తిరితి సూత్రాక్ష
రయోజనా । నన్వత్రసంవిత్ప్రయోనభోగాఖ్యవ్యాపారేణరసో
భుజ్యతఇతిపత్యే భుజిధాతువారసవిషయోభ్యవహారరూపః
క్రియావిశేషోవివక్షితస్తద్విషయమవగత్యంతరంవా । కల్పద్వ
యేష్యనువలభిర్భాధః । విభావాద్యనుసంధానసమంతరభావి
రససంవిద్వ్యతిరేకేణక్రియావిశేషస్యవాసంవిదంతరస్యవా
ఽనువలభేః । ప్రాథమికసంవిదైవరసవ్యవహారోపపత్తౌ త
దతిరిక్తకల్పనేకారవదోషస్సంవిదస్సంవిదంతరజనకత్వేనా
నవస్థాదోషశ్చప్రసజతి । అతోనాయమపివక్షస్సాధీయానితిచే
ద్భాధమసాధీయా ౨౦ అతపవపక్షత్రయమప్యపేక్ష్య

స్మిన్ప్రయేసంయోగపదంసాధారణీకరణరూపసంబంధపరం నిష్పత్తిపదంభు
క్తిపరమిత్యాహ-అస్మిన్పక్షఇతి॥ ఏతన్నతమపిపరిహర్తుంశంకే - నన్వి
త్యాదినా-అవగత్యంతరంసంవిదంతరంవా-అనువలభిందర్శయతి-విభా
వాదీతి-కల్పద్వయేపిగూఢకాంతరమస్తీత్యాహ-ప్రాథమికేతి-ప్రాథ
మికసంవిదా-త్యగ్నృతిపాదితయాసతోద్వేకప్రకాశానందసంవిదైవే
త్యర్థః-అతఇతి-భాధమత్యంతం - అసాధీయానసమంజసతమః । భాధమ
త్యంతికారేవాభ్యుపగమ్యయోర్భాధమిత్యమరః.

అతపవేతి-పతానామృత్యుజ్జి. ప్రిభుక్తిపతానాంత్రయమపి-అత్రేతి - వి
భావైరనుభావైశ్చసాత్వికైర్వ్యభిచారిభిః । అనీయమానస్సృజుత్వం
స్థాయీభావోరసస్సృత' ఇత్యాదినేత్యర్థః; లక్షణస్లోకం వ్యాకరోతి - లో
కఇత్యాదినా-లోకే. అన్యోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యా
సేన పునఃపునఃపరిశీలనేనయత్పాటవం వ్యాప్త్యాదిస్తరణైర్నిర్విలంబతాహే
తుస్సంసారవిశేషస్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతేనానుమానపక్షస్యైతావ
స్తాతో'పయోగఇత్యుక్తంభవతి - శ్రోత్రియాశ్చాండసాః-బ్రహ్మచారి
ణోవిధ్యుక్తబ్రహ్మచారినియమనిష్ఠాతావన్నినః-షండదయఅదిశబ్దార్థః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదైరభివ్యక్తిపక్షపవ సిద్ధాంతి
తః । సవివరీక్షకాణామంతరంగమవగాహతఇత్యస్తాభిరపి
సత్సంప్రదాయలోభేనతమేవపక్షమనుసృత్యరసోరూప్యతే ।
అత్రవిభావైరనుభావైశ్చేత్యాదినాపూర్వాచార్యపరిగృహీ
తమేవరసలక్షణమనుక్రమ్యతే । లోకేనాయకానాయకాది
రూపైరాలంబనకారణైగుత్పదితస్సక్ష్పందనచంద్రికాదిభి
రుద్దీపనకారణైస్సంవర్ధితఃకటాక్షభుజాతౌపాదిభిః కారైః
ప్రతీతిపదవీంసీతశ్చింతాన్వేదాదిభిః సుహకారిభిః పరాం
కాష్టాంప్రాప్తితః । ఆయమస్యాంరతిమా తదుచితకారణ
యోగిత్యాత్ యపవంసవివం యథావయ మిత్యేవంరూపా
నుమానేభ్యాసపాటవవతాంశ్రోత్రియబ్రహ్మచార్యాదివ్య
తిరిక్తానాంకావ్యగుణాలంకారమహిమ్నానాట్యచతుర్విధా
భినయమహిమ్నాతైరేవకారణాదిభిఃకారణత్వాదిరూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాంచతుర్విధానామభినయానాంమహిమ్నా- అభినయప్ర
కారస్తు-అభినయత్యభివ్యక్తిపదార్థానిత్యభినయః-తత్రవరగతమఖదుఃఖ
భావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వంతతోభవాస్సాత్వికాస్తస్సంభాద
యఃతదభినయోఽనిమేషనయసత్వాదిఃఅంగంహస్తాదితద్వ్యాపారఃపతా
కాదిరాంగికాభినయః - పాత్యాపరిపర్యాయంకావ్యనాటకరూపం వాచి
కంతదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - అహార్యాభినయోనాట్యోచి
తాలంకారధారణం - తదుక్తం'అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకా

శ్రయాః । ఉత్పాదయంతే హృదయేన సజ్జానం నిరంతరం । అనుకర్తృత్వే తోయోర్థాభినయస్సోభిషీయతే ॥ అంగికోవాచికశ్చైవ సాత్వికాహార్య శావితిసవతుధాకృతస్తద్భైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే ॥ రాగానుషంగి యద్వాక్యం నాత్మేతద్వాచికం స్తుతం । సత్వక్రియాసాత్వికస్సాద్వి దాహార్యోభూషణాదికమితి- తైరేవకారణాదిభిః- కార్యాణిసహకారీణి చాదిశబ్దాథః- అలౌకికాయేవిభావనాదయః- అనుభావసంవ్యభిచరణం చాదిశబ్దాథః - విభావనం నామ వాసనాత్మతయాస్థితస్య స్థాయినోంకు రావస్థతాపత్తిః- అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచరణం- విధమభితశ్చరణంచ- తేచయేవ్యాపారాస్తద్వత్త్వత్- అయమేవకారణాదీనాం విభావాదిపదాపదేశ్యత్వేహేతుః- అలౌకికానియానివిభావా

హారేణాలోకికవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలోకికవిభావాది పదాపదేశ్యైర్మమైవైతే శత్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైతే నమ మైవైతే నశత్రోరేవైతే న తటస్థస్యైవైతత్తి సంబంధివిశేష స్వీకారపరిహారనియమానవసాయాత్సాధారణ్యేన ప్రతీతైర భివ్యక్తస్సామాజికానాం హృదయే వాసనాత్మతయాచిరాదవ స్థితోరత్యాదిస్థాయీ ప్రతినియతప్రమాత్యస్థోపి సర్వసా ధారణకావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలోకిక సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారరూపకారణబలాత్పు

దిపదానితదపదేశ్యైస్తద్వ్యవహారైః- అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరి గృహీతత్వాత్- సంబంధినస్త్రివిధాః- స్వయంశక్రుస్తటస్థశ్చేతి- తేషాం సంబంధివిశేషాణాం స్వీకారేపరిహారేవయోనియమస్తస్యానవసాయాదనిశ్చయాత్- మమైవైతత్తిత్యాదినా స్వీకారప్రకారోనమమైవైతత్తి త్యాదినా పరిహారప్రకారశ్చదర్శితః- సామాజికానాం నాత్మేప్రేక్షకాణాం కావ్యోక్తిత్యాణాంచేత్యర్థః- వాసనాత్మతయా- అనభివ్యక్తతయాతిష్ఠతి తిస్థాయీరత్యాదిః ప్రతినియతోయః ప్రమాతాలనుకార్యోరామాదిస్త్యై స్థోపి- సర్వసాధారణంయత్యావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యంతేన సంపన్నాయుక్తా అలౌకికాసర్వసాధారణాశ్చయేవిభావనాదివ్యాపారాస్త్రూపాణాంకారణానాంబలాత్- ప్రమాతృసంబంధివిశేషః పూర్వో

క్తాస్త్వయంశతపృష్టపథశ్చేతిప్రమాతృసంబంధిభేదానైహఃపరిహారేణ
అన్యవివరణమాహ- ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థా
యాంశర్యేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదంప్రమాతృవిశేష
ణం- తతా-లేఅనుభూతిసమయే-ప్రముషితోవిగళితోవేద్యాంతర సంప
రో-యన్యతేన-ప్రమాతా-ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయో
ర్భిన్నత్వవియమాత్వాస్వకారిత్యవేత్తుక్తం- అభిన్నోపి- ఏవంచర్వణీయ
శ్చర్వయిత్రభిన్నోపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యేగోచరీకరణేవి
భావనాదీవాంసాధారణ్యంహేతుః- చర్వ్యమాణతాపునఃపునరుపభుగ్య

మాగ్నసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్ర సాధార
ణ్యేన సకలహృదయ సంవాదభాజా తతా-ప్రముషితవే
ద్యాంతరసంపరేణప్రమాత్రాస్వాకారిత్యవాభిన్నోపిగోచ
రీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితా వధిర్విభా
వాదినానాపదార్థ మితోపి పానకరసన్యాయాదైకధ్యేనవ
ర్వ్యమాణఃపురఃపరిస్ఫురన్నివహృదయంప్రవిశన్నివసర్వాం
శాన్యాలింగన్నివాన్యత్సర్వంతిరోదధన్భ్రిహ్మీనందాస్వాదం
సంపాదయన్నివాలోకిక చమతా-రకారీరసఇత్యుచ్యతే౨౧

అత్రప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాత్మాత్కరణం న
యక్తిమాత్రాత్ । అపితుసకలహృదయసాక్షికమపీతిజ్ఞాప
యతుంసకలహృదయసంవాదభాజేతివిశేషణం । సాధారణ
ప్రతీతికత్వాదేవ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠతయాప్రతీయమా

మానతా- ఏకఃప్రాణోయన్యసతథోక్తః- తద్వ్యతిరేకేనిస్సారత్వాత్-
విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణంతావదేవరసచర్వణమి
తిభావః- పానకేతి- యథాపానకరసశ్శర్కరామరిచకర్పూరాది మాధు
ర్యసారభాదిసహితోఽనవహృదయమిత్యుచ్యతే- మతా-ర శ్చర్వణీయస్తద్వద
యమపీతిభావః- పురతః నటేరామప్రతీతిదార్ధ్యం-హృదయమితిసామా
జికహృదయా నామభేదం - సర్వాంగానీతి సృష్టగీతాది నాట్యధర్మాం
గీకృతత్వం-అన్యత్సర్వమితి విగళిత వేద్యాంతరత్వంచ ప్రత్యాయయతీ
తిబోధ్యం ౨౧ తత్తత్పదార్థాభిప్రాయఃపరణపూర్వకంకార్యజ్ఞా

వ్యవహారప్రతిష్ఠిత- అత్రేత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయనేతి - చర్వ్య
మాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిరితివేశేషణద్వయనేత్యర్థః - నను
విభావాదీనామకారకత్వేజ్జాపకత్వేచ కథంసస్య తస్మిష్వాద్యత్వమి
త్యాశఃక్యాహ- కారకేతి సమాధత్తై- తస్మేతి సస్వేతాద్యశం కారణ

నాల్లొకికసుఖాదై వ్విలక్షణ్యేనరసస్యాలొకికత్వము క్తంభవతి ।

బ్రహ్మసందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్యబ్రహ్మ
సందరూపత్వము క్తంభవతి । రసోవై సోమితీశ్రుతేః । తస్య
లొకికత్వేచర్వ్యమాణతైకప్రాణజీవాత్వంతరం । అనుభ
వైకరసిత్యర్థః । అనుభవస్యస్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్న
స్యరసస్యాపిస్వప్రకాశతయా లొకికత్వసిద్ధిరితిభావః । నను
సర్వంసుఖమీదృశమేవజ్ఞాతతైకరసత్వాత్ । ఏతావతాకథ
మలొకికత్వమితిచేదుచ్యతే । యథాయోగినానిత్యసిద్ధోపిబ్ర
హ్మసందోవిజాతీయప్రత్యయూతిరస్మాతమూర్తౌ సజాతీయ
జ్ఞానసంతానేధారావాహినిసతి స్వయమేవప్రకాశతే న
ప్రాసూర్ధ్వంచ । తథారసోపనిత్యసిద్ధానందాన్వాకావ్యా
ధానుసంధానవతురచేతసాం వ్యంజనవ్యాపారసహకృతాం
తఃకరణవృత్తినిరస్తావరణతయావిగళితవేద్యాంతరత్వేన స్వ
యమేవభాసతే । నచైవలొకికసుఖమితికథంవాలొకికత్వం,వి
భావాదిజీవితావధిరితి,విభావాదిసమనమయవృత్తిరిత్యర్థః । అ
నేనవిశేషణద్వయేనరసస్యవిభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం
చోక్తంభవతి । కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదినిష్ప
ద్యత్వమస్యవిరుద్ధమితిచేన్న । తస్యాలొకికత్వాదేవవిరోధగంధ
స్యాప్యస్ఫురణాత్ । నను రసోత్పత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినోవిభా
వాదేఃకుశ్రహేతుత్వమితిచేద్భ్రష్మాణివేదాంతానామావరణ

మేవాసంభావితమిత్యాశంక్యసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వితి - బ్ర
హ్మణిబ్రహ్మసాత్మాతా-రే- తత్రరసే- చర్వణమాతోపయోగే-హే
తుత్వమిత్యనువర్తతే- అయంభావః-యథాబ్రహ్మసాత్మాతా-రేవేదాం
తానామజ్ఞానావరణభంజనేహేతుత్వంతథారసస్సంవిదివిభావాదీనాంచ

ర్వణమాత్రోపయోగోహేతుత్వమితి-అత్రమాత్రచాఉత్పత్తిజ్ఞప్తీవ్యవచ్ఛిద్యేతే-తథాహి-చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకంతత్వాతోపయోగేవిభావాదీనాంహేతుత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః-విభావాదిగతాయేవ్యంజనవ్యాపారాఃవిభావనానుభావనవ్యభిచరణానితదాఖ్యాయేఅలౌకికఃపహాసహాయాస్తైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణనిరస్తసమస్తావరణస్యవిగళితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యవచేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య సకలానిలౌకికానిచయానిప్రమాణానిప్రత్యక్షాదీనితన్నిరసేతుః-అతఏవ

భంజనశ్చవిభావాదీనాంతత్రచర్వణమాత్రోపయోగఇత్యేవ
హి।తథాహివిభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలోకికఃపహాసహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమస్తావరణస్యాత్తానందసాగరస్యైవరసపదవ్యవచేశ్యస్యలోకోత్తరచమతాగరకారిణస్సకలలోకికప్రమాణనిరసేతుస్స్వయంప్రకాశాత్ప్రవిగళితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యాయతే।తత్త్వాతోపయోగాద్విభావాదీనాంహేతుత్వార్వాహః।అతఏవైతేహంవ్యంజకత్వంవ్యంగ్యత్వంచరసస్యేతిసర్వమలౌకికమేవ।అతోసకించదసమంజసం ౨౨. అగంతుకచర్వణమపర్యాలోచ్యైవభట్టలోల్లటాదిభిరుష్పత్యైదిపక్షాఉత్ప్రేక్షితాః।విభావాదిసాసాపదార్థమిళితత్వనేనవిభావాదివరామర్శప్రధానత్వాప్రసానుభవోననర్వికల్పకఇత్యుక్తంభవతి।ఏకద్యేనచర్వణమాణిత్యుక్త్యాచర్వణమాణాలౌకికా

స్వయంప్రకాశాత్ప్రదీపాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపఃవిగళితవేద్యాంతరశ్చసౌస్ఫురణవిశేషశ్చేతి-సపవచర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యాయతే-
౨భిధీయతే-తత్త్వాతోపయోగో-తత్త్వాతోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోపయోగాత్-అతపవేతి-పతేహంవిభావాదీనాం-అతఇతి-కించదీషదపి-సాసమంజసం ౨౨. అగంతుకేతి||అగంతుకంతతాగలోద్బద్ధయచ్చర్వణంస్వాదనంతత్-విభావాదీతి-విభావాదివరామర్శప్రధానేనసానుభవేనర్వికల్పకత్వం నసంభవతీతిభావః-తర్హిసవికల్పకత్వంసంభవతీత్యత్రాహ-
ఏకద్యేనేతి-స్వసంవేద్యేతస్మింతస్సవికల్పకత్వమపిసన్నిధ్యతీతిభావః-ఉ

భయేతి- ఇతరనిషేధస్యతదితరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధా
భయవిధి పర్యవసానాదుభయాత్మకత్వం । అవధారణార్థమాహ - నవి
రోధమితి । ఉక్తార్థై సమ్మతందర్శయతి- యథాతి ॥ అతిజనః అచాకః ॥ స్తో
కంవ్యాకరోతి-లోకవిదితత్వాదిత్వాదినా ॥ లోకసర్వలోకాభ్యాంతర్థా-
తస్యేకఇతీకాదేవోక్తరూపసిద్ధిః । ననుస్వప్రకాశస్యరసస్యకింవ్యంగ్య

నందమయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోపేత్సు
క్తంభవతి । ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూ
ర్వవల్లోకోస్తరతామేవావగమయతి । నవిరోధమావహతి । త
థాచోక్తం ॥ యోలోకికోప్యతిజనఃకారకసిద్ధోప్యకార్యభూత
శ్చ । సవికల్పోప్యవికల్పస్సరసఃకేనోపమీయేత ॥ లోకవిదిత
త్వాల్లోకికః । తస్మిన్విదితఇత్యర్థేలోకసర్వలోకాభ్యాంతర్థా ।
లోకోస్తరసహృదయైకవేద్యత్వాదలోకికశ్చ । విభావాదిశబ్ద
వ్యవదేశ్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః । తైరభివ్యజ్యతే
నతూత్పాద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ విభావాదివిశేషణవిశిష్ట
త్వాత్సవికల్పః । తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్పఇత్యప్రతి
మోయమితిభావః । ననుకింవిభావాదీనాంవ్యంజకత్వకల్పన
నిర్బంధేన సామాన్యవాచినారసపదేనవిశేషవాచినా శృం
గారాదిపదేనవారసోభిధీయతామితిచేన్నైవం । శతకృత్వప్ర
దుభయపదప్రయోగేపి కావ్యాధానుసంధానశూన్యానాం
రసప్రాప్తిమర్భవాభావాత్ । ప్రత్యుత్తవిభావాదిపదప్రయో
గేరసశృంగారాదిపదప్రయోగేపిరసాభివ్యక్తేః । అతోన్వ
యవ్యతిరేకయో ర్విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాన్తస్యైవ
వ్యంజకత్వపక్షస్సరసానాం మనసేరోచతే ॥ ననుతర్హి శృం

త్వకల్పనేనవిభావాదీనాంకింవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవా
చ్యత్వమస్త్విత్యాశంక్యసమాధత్తై- ననుకింవిభావాదీనామిత్యాదినా ॥
ప్రత్యుత్తేతి ॥ విభావాదిపదప్రయోగే-లలనోద్యానాది సామగ్రీవాచకప
దప్రయోగఇత్యర్థః- రసశృంగారాదీనిపదానిలేఖామప్రయోగేపి
అతిఇతి- తస్యైవవిభావాదిమాత్రస్యైవ ॥ ననురసశృంగారాదిపదానా

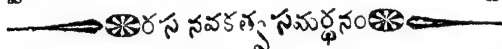
మఱాగళస్తనవన్నిష్ప్రియోజనత్వఃభవేదిత్యాశంక్యసమాధత్తే-ననుత్సీ-
త్యాదినా॥ తేషాంరసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః- అయంభావః-ఘట
పటాదిశబ్దానాంఘటపటాదిరూపాఢ్యాభిధాయకత్వవర్తస శృంగారాది
పదానాంరసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యశోనవైయర్థ్య
మితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాంరామ కృష్ణాద్యనుకార్యగతత్వేనా ప్ర
త్యక్షాణాంరసానాంప్రతీతిస్సాన్నిధిరపి-అయంభావః - తత్తత్ప్రకరణ
స్థైర్యభారసశృంగారాది పదేభ్యస్తత్తన్నాయకాశ్రయతయా పరోక్షా
ణాంతత్తద్రసానాంప్రతీతిరపిభవత్వేవేతి- తహిఃకింసిద్ధ్యత్యత్యత్యా

గారాదిపదానాంనిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత , తేషాంరసాభి
ధాయకత్వనిషేధాదితిచేత్,నహి వయం తేషాంఘటాదిశబ్దవ
త్సమయబలేనాఢ్యావబోధకత్వంనిషేధామః॥నహిపరోక్షరస
ప్రతీతిరపితేభ్యోనిషిధ్యతేకింతర్హికావ్యాధానుసంధానసమ
నంతరభావినీబ్రహ్మేనందాస్వాదసోదరీయేయంనిత్యాపరోక్ష
బ్రహ్మేనందప్రకాశాత్ప్రతీతిస్తస్యాపవాయమభిధావృ
త్తివిషయతానిషేధఇతిసంతోష్టవ్యం॥ కించేయమీదృశీరసప్ర
తీతిర్నకేనాప్యపహ్నతుంశక్యతే కావ్యాధానుసంధానసపు
ణసరసతరచేతసాంసముద్యేషాదితిద్యోతయితుంపురఃపరిస్ఫు
రన్నిత్యాదివిశేషణ కదంబకం ౨౩. విభావాదీనాం సంయో
గాద్యవ్యంగ్యవ్యంజక భావలక్షణసంబంధాన్రసస్యనిష్పత్తి ర
భివ్యక్తిరితిసూత్రాక్షరయోజనా౭౮॥ ౬భావానుభావవ్య

హ- కింతహీతి- బ్రహ్మేనందాస్వాదస్య బ్రహ్మేనందానుభవస్యసోదరీ -
తత్తదృశీత్యర్థః- నతత్సాదృశ్యమాత్రం-తద్రూపత్వమప్యస్తీత్యాహ- ని
త్యేతి - నిత్యశ్చాపరోక్షశ్చయోబ్రహ్మేనందప్రకాశస్స పవాత్సాయస్యా
స్సాతఘోక్తా- 'రసోవై స' ఇతిశ్రుతేస్తత్సయాపేత్యర్థః- ప్రతీతిరసాను
భూతిః- విశిష్టాయాఃప్రతీతేర్విభావాది మాత్రాయత్తత్వాదభిధేయత్వ
మనుపపన్నమితిభావః-కించేతి- అపహ్నతుమపలపితుం ౨౩. అస్మిన్పక్షే
సంయోగశబ్దస్సంపలనాపరనామధేయవ్యంగ్యవ్యంజక భావలక్షణసంబం
ధపరోనిష్పత్తిశబ్దాభివ్యక్తిపరశ్చైత్యాహ-విభావాదీనామితి॥అత్ర,అస్మిన్

పక్షాభ్యర్థః! ననువిభావానుభావవ్యభిచారిణాం మధ్యేవైకస్యా నేకరస
సాధారణత్వేనానై కాంతికత్వా దేకస్యాపిరసస్యనాభివృత్తిరితిమాత్రే
మిలితానిర్దిష్టః-తథాపి'వియదళినులి నాంబుగర్భ మేఘం మధుకరకౌకిలకూ
జితైర్దిశాంశ్రీః ధరణీరభినవాంకు గాంకటంకా ప్రణతిపరేదయితేప్రసీద
ముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితస్యణాలమ్లానమంగంప్రవృత్తిఃకథమపి పరి
వారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతివహిమాంశోర్విషుగళంకస్య ల
క్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుఃకపోల' ఇత్యాదౌ 'మూరాడుత్సుకమాగ
తేవివళితంసంభాషిణిస్సౌరితంసంస్థిష్యత్యరుణంగృహీతవసనేసంకుంచి
తభూక్రితం, మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరేబాష్పంబుపూర్ణంక్షణాచ్ఛయు
గ్గాతమహూప్రపంచచతురంజాతాగసిప్రేయసీ'త్యాదౌచవిభావానా

భిచారిణాంతత్రతత్రరసగ్లోకేషుకేవలా నామేవ స్థితిర్ద్రవ్య
తే! తథాపితేషామసాధారణానాంపరస్పరావినాభావబలా
దన్యోన్యాక్షేపకత్వేసతి నానై కాంతికత్వ మితిమాత్రే మిలి
తానాంగ్రహణ మితిబోధవ్యం । అయమసంలక్ష్యక్రమవివర
సః । విభావాద్యభ్యమానతయాక్రమస్యవిద్యమానత్వేపిర
సాస్వాదాతిశయమహిమాత్వతస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

తేచరసాశ్శృంగారాదయః పూర్వోద్దిష్టేనవైవ ౨౪. న

మనుభావానామాత్మక్యవీరీడాహర్షకోపాశూయాప్రసాదానాం వ్యభి
చారిణాంచకేవలా నామేవస్థితిఃకథమిత్యాశయోనాహ ॥ విభావేతి! సమా
ధత్తై! తథాపితి! అయంభావః - విభావాదీనాంసాధారణత్వేత్వనై కాంతి
కత్వం- అసాధారణస్యవిభావస్యానుభావస్యవ్యభిచారిణోవా కేవలస్య
నిబద్ధస్యావినాభావబలేనేతరద్వయాక్షేపకత్వా నానై కాంతికత్వమితి
తత్రతత్ర కేవలానాంస్థితిమాన్తేమిలితానాంనిర్దేశశోపపద్యతఇతి! అ
యమితి- ననుప్రతిపాదితప్రక్రియయాక్రమస్యవిద్యమానత్వాత్కథమ
సంలక్ష్యక్రమత్వమేవేత్యాశంక్యాహ- విభావాదీతి - తస్యక్రమస్య -
నిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవెధవిదసంలక్ష్యమాణత్వాత్.- తేచేతి -
శృంగారహాస్యకరుణాభ్యుదైశగ్లోకనిర్దిష్టరసపరామర్శాభి ప్రాయేణబ

చవచననిదేశః ౨౪, ననురససంఖ్యాయా మతభేదే నోచ్ఛావచత్వా
 గ్రంథంనైవేత్యవధారణమిల్వాక్షిపతి- నన్విత- తథాహీతి-నియమా సిద్ధి
 ఓవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహీయమాణే
 వ్యర్థ్యర్థః- కుతోపిహేతూః-వటయక్షవత్ - వశేయక్షగ్రహణా స్తీతి
 ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥రసనాత్స్వదనాత్॥అన్యేత్విత-రాగేతి॥విశ్వం

స్వయంనియమోనసిద్ధ్యతి॥ తథాహీరస్యతేస్వాగ్యతథిప్య
 త్పత్త్యరసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగార ఏవాద్ధ్యాయ
 క్తః,సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్॥ ఇతరేహంతుసుఖాస్వాదర
 హితానాంప్రత్యుతానవిధికడుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరు
 ణాదీనాంరసశబ్దార్థజై వనఘటతత్వభిప్రాయేణ శృంగార
 ప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహారి, వీరాద్భుతాదిషు రసేషు
 రసప్రసిద్ధి సిద్ధాకుతోపి వటయక్షవదావిభాతి । లోకేగ
 తానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాం నివర్తయితుమేషపరిశ్ర
 మోనః ॥ శృంగారపీఠకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్స
 లభయానకశాంతనామ్నః । ఆహ్లాసిష్యద్దశరసానపరైవ
 యంతుశృంగారమేవరసనాగ్రసమామనామ' ఇతి ॥ అన్యే
 తునశాంతంమేనిరేరస'మితిప్రమాణయంతోఽష్టావేవరసాన
 భిప్రేత్యాహుః॥ 'రాగద్వేషవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగ
 చ్ఛైష్టతేతావేతాసుతరామనాది సుమహాకాలప్రవాహూ
 ల్బశౌ । నైకోపిక్షమతేపుమాంస్తదనయోరామూలమున్న
 లనేతేనాత్యంతపరీక్షణేతుభవనేకానామశాంత్యేకధా' అపి
 చ॥ 'యదినవమతయాశమోహతస్సోల్లిమిలిమునిస్సచనా
 లలక్షదేనం । అపిపరిగణయన్ప్రసేషుభావాన్రతిముఖరాసల

సమస్తంజగల్లోకః- తావెతౌరాగద్వేష - అనాదిస్సుఖహంశ్చయః కా
 లప్రవాహస్తస్మిన్నుల్బశౌప్రవృక్త - తత్తస్మాత్ - తేనహేతునా-శాం
 తేశ్వమస్య- తత్థస్యైకస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిర్భరతమునిః-
 ఏనశమస్థాయికంశాంతం- కిమితి నాలలక్షణే - ఏతస్యలక్షణంకిమితిన్ క్త
 వానిత్యర్థః-అపి కిం- ముఖమారంభంరాతీతిముఖరా రతిర్ముఖరా ఆ

ద్యాయేమాంతా-భావాప్థాయభావాపరిగణయంత్య - అస్యశాం
తస్య- కింవాఽలలంఘతే కిమిత్సతివక్త్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని
ప్రణీతరసప్రకరణే- ఉపలక్షణం- శాంతాభావస్యేతి శేషః - కుత ఇత్యత
అహ- విభావేతి-శాంతస్యమతభేదేనస్థాయీభావభేదాన్తనిశ్చిన్యనపరిగ
ణయతువిభావాదీను-తోనదర్శయేదితిభావః ౨౫, పరిహరతి-నతావదిత్యా
దినా॥ నశోభతే-శృంగారమేవరసనాన్త్రసమామనామేతివచనమునువ

లంఘదస్యకింవేతి। ఇహస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణంవిభా
వానుభావవ్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేననశాంతోరస
ఇతి॥అపరేతువత్సలేనసహదశరసానురరీకుర్యతే। అపరేపున
స్సైహభక్తిభ్యాన్ద్వాదశరసానవత్సంతే । తతోనవైవేతి
నియమోనసిద్ధ్యతీతిచేదత్రోవ్యతే ౨౫. నతావద్భోజరాజ
పక్షశ్శోభతే। కావ్యనిబద్ధవిభావాదిసుహిమ్నాల్లోకోద్గతభా
వకత్వవ్యాపారేణసర్వోపహిస్థాయీతదానీ మానందాత్మక
తయైవసముల్లసతి॥ఉక్తంహి॥‘విలసతిసుఖస్వరూపంవిగళితవే
ద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామతదిదమాస్తేకరుణాదావ
పికుతోనరస’ఇతి। అయంభావః।విగళితవేద్యాంతరత్వమానం
దస్వరూపమిశ్యవివాదం। తత్కరుణాదావస్తివానవా। నచే
త్తత్రకథంవిభావాదిసామగ్రి । అస్తిచేతకథమానందప్రా
దుర్భావేపి న రసరూపతా।అథయదివేద్యాంతరవిగళనస్యై
వానందరూపతాయాంవివాదస్తత్రకథం శృంగారస్యాపి ర
సరూపతాసవర్ధనం । తస్యవిప్రలంభాత్మకప్రభేదస్యకలయా
ప్యానందప్రాదుర్భావస్యాభావాత్ । మదుక్తవిధాయాంచ
వివాదాచ్ఛృంగారమాన్త్రశ్రద్ధాభోరపి తస్యార్థహానిస్సాన్య

ద్యతఇత్యర్థః- తతోపపత్తిమాహ- కావ్యేతి- తదానీంచర్వణసమయే -
తత్రసంగతిందర్శయతి- విలసతీతి- తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వం- కరు
ణాదావప్యాన్తయదినామరసఃకుతోన- రసత్వంకథంనసిద్ధ్యతీత్యర్థః-మ
దుక్తేతి- మదుక్తవిధాయాం-వేద్యాంతరవిగళనమేవసుఖస్వరూపమితిమ
న్ప్రీతిపాదితప్రక్రియాయామిత్యర్థః - అర్థహానిఃశృంగారమాన్త్రరసతా

సమర్థనరూపకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిద్యమానత్వాభ్యు
గమేనైవసోపపత్తింయత్క్రిందదర్శయతి- కించేతి- నశాంతంమేనిరేరస
విద్యతోన్మరమాహ- తథాపీత్యాదినా ॥ స్థాయీతి-స్థాయినాంత్యాదీ
నామప్తానాంచవ్యభిచారిణాం ద్వాత్రింశతస్సంచారిణాంచమధ్యేపాదా
శ్చరనాదేవ-ఉభయరూపతాస్థాయీరూపతావ్యభిచారిరూపతాచేత్యథాః

దితిమరుజ్జరంవ్యసనంస్యాత్ । తస్మాద్విభావాదిమహిమ్నా
వేద్యాంతరస్యకా-రేణచేతోన్మరతిశయపారవశ్యలక్షణస్యా
నందప్రాచుర్యవస్యవిప్రలంభసత్త్వాంగీకారేణైవరసత్వ
స్యప్రసాదనీయత్వాజ్జయేవరీత్యా కరుణాదీనా మపిరసత్వ
మకామేనాప్యరరీకర్తవ్యం । కించ యదికరుణాదౌనానందో
న్యైషః కథంతర్హిసామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబం
ధాభినయానంతరమేతావంతంకాలంమహాంతమానందమన్వ
భూమేత్యానందాత్తతాప్రతీసంధానంకథంచ పునరపి తస్మా
ప్రవృత్తిరపి । యద్యపి సర్వత్రనశాంతిసంభవః, తథాపిశ
మదమాదిసంపన్నేషునిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠాననిర్మలీ కృత
స్వాంతేషుశ్రవణాదినిరతేషుపండితేషుసంభవత్యేవశాంతో
నామరసః । నచాస్యస్థాయినోపరిణానం । స్థాయీవ్యభిచారిమ
ధ్యపాతాదేవ నిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభి
సంధేజ్ఞానమానత్వాత్ ॥ నస్థాయీవ్యభిచారితేయదిపున
శ్చిత్తైమునేస్సన్తుతే నిర్వేదస్యనిరూప్యతాప్రతిముఖానప్తావ
పిస్థాయినః । తేషాద్దేశ్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసం
చారిణాంనిత్యామంగళముద్దిశేత్కథమసా నిర్వేదమేవాదితః॥
అస్యచవిభావోభవభంగురత్వాదిభావనా । రోమాంచలోచ
ననిమీలనాదిరనుభావః । మతిస్తృతిధృత్వాదయోవ్యభిచారి

అభినందేరభిప్రాయస్య । తదభినందిమేవావిమగరోతి- నేతి-నిర్వేదస్య
స్థాయీవ్యభిచారితేద్యేపిపసన్తుతేయది-తేషువ్యభిచారిషాన్దేశ్యతయా
ఆరంభోపయుక్తతయాబహుశోభావేషుహర్షాత్సుక్యాదిమస్థితేషుసత్సు-
సంచారిణామాదితః । అస్యేతి-విభావఉద్భవనవిభావః-శిష్టపండితానామా

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్యబహుభీరసత్వమభ్యుపగతమిత్యాశయే
నాహ-కించేత్యాది నా|| జగుప్సేత్యాదిస్వభావశత్యంతంస్పష్టం-యత్నే

ణఃకించ'జగుప్సవిప్లయశమాస్థాయీభావా' ఇతివచనాను
రోధాచ్ఛ్రుతివివాదస్థాయీభావః, కేవిదుత్సాహస్థాయన
మాహుః, కోహశస్త్రాత్సాహాయానిర్వేదోవాశమోవా
స్యస్థాయీత్వవాచి, కేచిజగుప్సాస్థాయినమేనమాహుః, త
దసంగతం, రసానాంప్రతినియతిస్థాయితత్వనియమాత్, నను
సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నా
ట్యప్రబంధేషుకథముపయోగఇతిచేన్తైవం, సహివయంనాట్య
ప్రబంధేష్వపిశాంతరసప్రచారమాద్రియామహే, కింతువ
ర్ణనాత్మకకావ్యభేదేష్వేవ, అతవవఃఅప్రేనాట్యరసాస్త్యన్తి
తా' ఇతికావ్యప్రకాశికాకారః, భరతమునినాతదసంకీర్తనం
తునాభావాభిప్రాయేణ, కింతునసార్వత్రికలోకయాతోఽపి
యోగితేత్యభిసంధినాననుసూత్రకారైఃకంతతోనుపాత్త
స్యోర్వేదస్యస్థాయితాకల్పనమతిసాహసమితిచేన్తైవం, సూత్ర
కృతాంసర్వేషామేవాయంస్వభావః, యత్నేనకించిత్యుచ
యంతి, యథాకాణాదోరూపాదీన్మతిచిద్గుణాన్మంతతోనిరూ
ప్యపశ్యాచ్ఛశబ్దేనసప్తగురుత్వాదీనసూచయత్, తస్మాదస్తి
వమోరసశ్శాంతః, ననుపిత్రాదేపుత్రాదీప్రీతిస్థాయీకోవ
త్సలోనామరసస్సర్వజనసాక్షికః, మిత్రాదిష్వార్థితాస్థా
యికస్సెన్మహిమపిరసస్సేవకానాంసేవ్యగురుదేవతాదిగో
చరస్తాత్పర్యస్థాయీకృత్తీనామారసోవ్యస్తీతిచేదుచ్యతే, ర
తిర్హికామినీవిషయావిభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతా
మావద్యతే, సైవదేవతాగురున్యవపుత్రమిత్రవిషయాచేద్భా
వశబ్దిభావనీభవతి, ఏవంవ్యవస్థాపితేవత్సలస్సేవాభక్తీనాం
రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యపదే

నేతి-లాఘవాభావంపదప్రయోగముంతరేణేత్యర్థః-యథేతి-చశబ్దేన - అ
సూచయత్ సూచయమాస-సైవేతి-భావశబ్దభావనీభావశబ్దవాచ్యా-ఏవ

మతి-రసభూమికాయారసవేషస్యవిన్యాసేనరసానాంనవత్వ విఘటనేష
మతానేత్యన్వయః-అత్రాభియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమతి-రతిరితి-దేవా
వయోవిషయానాన్యస్సానధోక్తా-మునిగురున్యపాదయోఽత్రాదిశబ్దా
నః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితోవ్యంజితః-వ్యభిచారిన్యైదాదిశ్చభా
వః-అతఇతి - నిర్వ్యూహంనిర్వాహఃకృతః ౨౬. తతోరసానాముపాధివ
శాన్తిథస్సహఃరోధాస్సంభవంతీతితత్ప్రకారంప్రదర్శయితుమాహ-అ

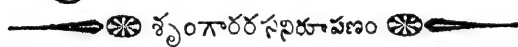
తాన్నరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్వ విఘటనపటుతా ।
ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః “రతిర్దేవాది
విషయావ్యభిచారితథాంజితః । భావఃప్రోక్త”ఇతి । అతోని
ర్వ్యూహంనవైవరసాఇతి ౨౬. అథైతేహంమిథస్సేహవిరోధా
— ఖ్లిరసానాంమిథస్సేహవిరోధాడవ్యవైభో—

నాహ ॥ వికాసవిస్తరతోభవితేపాభ్యాశ్చతుర్విధాః । జా
యంతేచేతసోధర్మావిభావాదిసమాగమే ॥ వికాసఃకుసుమస్య
వపాదపస్యవవిస్త్రోతిః । చేతసోద్భేరివతోభోవితేపోషురు
తోయథా ॥ వికాసమూలశ్శృంగారోఽరోవిస్తరమూలకః । సం
తోభోపాధికోరాదోబీభత్సఃతైపమూలకః ॥ ఏతన్మూలా
హాస్యచిత్రభయానకదయాఃక్రమేత్ ॥ శృంగారహాస్యయో
ర్విరాద్భుతయోరౌద్రభీమయోః । బీభత్సకృపయోరైత్రీ
స్యాదేకాపాధికత్వతః ॥ రసాశృంగారబీభత్సేతథావీరభ
యానకా । రాద్రాద్భుతతథాహాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః ॥ త
త్రశృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాంలొకోస్తరనాయకాశ్రయ
త్వేనపరిపోషాతిశయః । అతఏవశృంగారస్యస్థైచాధివిషయ

తైతి ॥ వికాసేతి-విభావాదీనాంసమాగమేదర్శనేత్రవణేవా-వికాసఇతి-చేత
సఇతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే-వికాసాదీనాంఫలమాహ-వికాసమూలఇతి-
ఏతన్మూలాః-వికాసమూలాహాస్యరసః - విస్తరమూలోఽద్భుతరసః-
సంతోభమూలోభయానకరసః-తైపమూలః కరుణరసఇతివివేకః । శృం
గారేతి- రౌద్రభీమయోరౌద్రభయానకయోః- రసావితి- తత్రేతి-పరి
పోషాతిశయఃవిదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషః- విపత్నేవిరోధమా

హ- అతపివేతి- అయలభావః-యశ్రవిభావాదిపరిపూర్ణభావస్తత్త్వా
రోపితోరసః- మైచ్చాదౌతథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి- ఉక్తార్థేసమ్మ
తిమాహ - ఏకతేతి-అత్రావధారణేనాన్యత్రానురాగాత్వంతాభావ
స్సూచ్యతే- యథారావణసీతాయాః - పతేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రా
నురాగేజాతేన్యత్రానురాగపాగ్రిభావేచవిభావాదిసంపూర్ణసంభా
వనయానైవరసాభాసత్వమితిభావః - అన్యథాప్రథమమజాతానురాగే
వత్సరాజే జాతానురాగాయారత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభాస

త్వేనాభాసత్వం । ఉక్తంహిశృంగారతిలకేషకత్రైవాను
రాగశ్చేత్తిర్యశ్చేచ్ఛగతోపివా । యోషితోబహుసక్తిశ్చేత్త్ర
సాభాసస్త్రైధామతీ" ఇతి ౨౭. ఏషాంనవానాంరసానాంర

శృంగారరసనిరూపణం

త్యాదయోనవధౌయిభావాః॥తత్రశృంగారస్యరతిస్థాయిభా
వః । రతిస్సంభోగవిషయశ్చాచార్యశేషః । సైవవిభావాదిభిస్సాన్వ
యతాంసీతాశృంగారశత్యవ్యతేశృంగంప్రాధాన్యమియతీ
తిశృంగారః॥తత్ప్రధాన్యంధ్వనికారేణోక్తం॥శృంగారపవన
ధురఃపరప్రసూదకౌరహః॥తన్వయంకావ్యమాశ్రిత్యమాధుర్యం
ప్రతితివృత్తీ"తిఅత్రైవకారేణపాగ్రిధాన్యమభినంహితమితిలో
చనకారః॥సద్విధః॥సంభోగోవిప్రలంభశ్చ॥తత్రసంభోగోర
తిరహస్యలక్షితః॥అనుకూలౌనిషవేలేయత్రాన్యోన్యంవిలాసి
నౌ,దర్శనస్పర్శనాదీనిసంభోగోయముదాహృత" ఇతి॥ ఉక్తం
హి॥పేమాభిలాషోరాగశ్చస్నేహఃపేమరతిప్రథా॥శృంగా
త్వప్రసంగాత్-మైచ్చాచ్ఛీరశ్చామనాఘృతవైదగ్ధ్యగంధానామనః
భూతవిభావాదిభావానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్స"హి
దరాః-అతస్తేషాంద్వయానామపిసమానయోగక్షేమత్వాత్సహజాపా
దానం- అతపవశృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి ౨౭. ఏషామిత్యా
దిధ్వనికారేణోక్తమిత్యంతంస్పష్టం॥శృంగారపవేతి ॥ తన్వయంతద్విష
యం॥ సంభోగశృంగారంలక్షయతి - అనుకూలాపితి ॥ విలాసినిచవిలా
సిచవిలాసినౌ ॥ శృంగారావధౌవిశేషానాహ-పేమేతి॥ ప్రేమాదీనాం

స్వరూపమాహ-ప్రేమేతి॥సంభాగశృంగారవిభజతే-సద్వివిధఇతి-సం
క్షుప్తంలక్షయతి - యువానావతి॥యువతిశ్చయువాచయువానౌ ॥ తంవి
భజతే- ఆద్యస్త్రీవిధఇతి ॥ త్రైవిధ్యందర్శయతి - నవీనేతి॥నవీనశ్చవిరహ
సంతరజశ్చమానానంతరజశ్చ-తేషాం ॥ విస్తృతంవిభజతే - విస్తృతోపీ
- మధ్యజఃప్రవాసానంతరజశ్చౌపానంతరజశ్చతేషాం - సంక్షిప్తభేదే
స్వస్వర్థతాందర్శయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసతయా - అత్యుశ్నుకత

రశ్చేతిసంభాగస్సప్తావస్థఃప్రకీర్తితః”ఎవ్వగంచైతర్రసాకర
“ప్రేమాదిదృఢైరమ్యేషుతచ్చింతాత్వభిలాషకః,రాగస్తన్యం
గబుద్ధిస్సాన్యతేన్నహస్తత్ప్రణక్రియా,తద్వియోగాసహం
ప్రేమరతిస్తత్ప్రహవరనం,శృంగారస్తన్యయిక్రీడాసంభోగేస
ప్రథాక్రమ”ఇతి సద్వివిధః,సంక్షిప్తావిస్తృతశ్చేతి తత్రా
ద్యోభూపాలేనోక్తః “యువానాయత్రసంక్షిప్తాంతాన్సద్వ
సప్రీడితాదిభిః । ఉపచారాన్నిషేవేతేససంక్షిప్తఇతీరిత”
ఇతి॥ ఆద్యస్త్రీవిధః, నవీనవిరహమానానంతరజత్వభేదాత్ ।
విస్తృతోపీత్రివిధః,మధ్యప్రవాసశౌపానంతరజత్వభేదాత్ ।
తత్ర నవీనేరతేలజ్ఞాసాధ్వససంభవేనవిరహసంతరభావినిప్ర
ణయమానసతయామానానంతరభావినిప్రణయేష్యమానా
నువృజ్యైచ సంభోగాంగానాంకామశాస్త్ర ప్రతిపాదితా
నాముపచారాణాంసంక్షేపాత్సంక్షిప్తఃతదతిక్రేమవధ్యభా
విషుసంభోగేషుప్రవాసశౌపానంతరభావినిశ్చతస్తద్విస్తా
రాద్విస్తృతః ౨౦. తత్రనవీనోయథా॥ పర్యాయోన్నమితే
నబాహుశిరసాప్రచ్ఛన్నగండస్థలీహస్తస్వస్త్రీకసంవృతస్తన

యేత్యర్థః- ప్రణయసేవ్యవ్యాయామానస్యచానువృజ్యైచ-ఉపచారాణాం
చుంబనాలింగనాదీనాం-విస్తృతేష్వప్యన్వర్థతామాహ - తదతిక్రేష్వి
తి- త్రివిధసంక్షిప్తభిన్నేష్విర్థః- మధ్యభావిషు- నవీనానంతరమధ్యజేవిర
హసంతరజానంతరమధ్యజేమానానంతరజానంతరమధ్యజేచేత్యర్థః-౨౦.

తత్రనవీనముదాహరతి- పర్యాయేతి ॥ పర్యాయేణక్రమేణోన్నమితే
స- ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీపీహితగండపాలిః- చుంబనపరిజిహ్నయైతిభావః-

తల్పమవాపితాశాయితాపి- సందానితోరుద్వయ్యాగ్ధసంయోజితోరు
కాండా- బద్ధేసందానితమిత్యుచరః॥ ౧॥ విరహానంతరజముదాహరతి-వి
లంబ్యేతి॥ కిందిద్విలంబ్య॥ ౨॥ మానానంతరజముదాహరతి॥ సఖ్యేతి॥ కా
తుకేన కల్పితమారోపిత మాగో నాయకాంతరసల్లాపాదిరూపాపరాధా

భరాహస్తాగ్రుద్ధాధరా । యత్నాత్తల్పమవాపితాపితయ
తాసందానితోరుద్వయ్యాసీతామాతనసంగతౌరఘుపతేర్జాత
స్తథాప్యత్సవః॥ ౧॥ విరహానంతరభావీయథా॥ విలంబ్యసమ
యంకించిత్కా-లేకేభీగృహగతే॥ స్మరవ్యగ్రతయాసీతాచక్రే
కిమపిచేష్టితం ॥ ఇహస్మరవ్యగ్రతయేత్యనేన సంభోగాంగా
నాంవ్యాపారాణామభావఉత్తః॥ కిమపీత్యనేనసహజప్రేమ
రమణీయాకేభీస్తదానీమతిమనోహరాజాతేతిద్యోత్యతే॥ ౨॥
మానానంతరజోయథా ॥ సఖ్యకౌతుకకల్పితాగసిగతేరా
మేసమీపంప్రియావై ముఖ్యంపరమాగతానతు జహౌతస్యాం
తికేసంగతింసావాచంయమతాంగతావ్యచకలత్తచ్ఛాటువా
చాశ్రుతింనాశ్లేషప్రవణాపితతృప్తహతాశ్లేషం నిసావార
యత్॥ అత్రకోపాత్తతిపయోపచారసంకోచః॥ ప్రేమాతిశయా
చ్చసంభోగోపీతి॥ తదేవంత్రివిధస్సంక్షీప్తస్సంభోగోవర్ణితః
3॥ అథవిస్తృతః॥ తత్రమధ్యజోనామనవీనవిరహమానానం
తరజేభ్యాన్యోనంతరకాలభావీ ॥ యథా ॥ ప్రాధాలింగన
చుంబనామితసుఖప్రవృత్తన్నవేద్యాంతరాః ప్రాయఃక్లృప్తప
రస్పరాధరసుధాపానప్రశాంతశ్రమాః॥ ప్రాంతాకూణిత
లోచనాఃప్రశిముహుఃత్రామోక్షిసీతాగరిణోస్సీతారాఘవ
యోస్సమగ్రవిభవాశ్శృంగారలీలాబభుః ॥ అయంసర్వోప
చారసంపన్నత్వాద్విస్తృతస్సంభోగః॥ అయమేవప్రవాసా
నంతరంవర్ణ్యమానః ప్రవాసానంతరజోభవతీతి తస్యాపీద

యస్మికతస్మిక-సమీపంగతేపాగ్రైసతి- నాశ్లేషప్రవణా స్వయమాలిం
గనానుత్సుకాపి॥ 3॥ అథవిస్తృతేషాదిమంమధ్యజముదాహరతి-ప్రాధే
తి॥ పాగ్రింతేషుప్రాంతభాగేషాకూణితే-సుఖపారవశ్యాత్ప్రభాగమీవి

తేలోవనేయానుతాస్త్రోక్తాః॥ కరణాసీతి॥ దైనుకాదిబంధవిశేషాః॥ వై
యాఘాదయతిదిశబ్ధార్థః॥ ౪॥ అథశృంగారస్యనానాత్వప్రదర్శనాయ
కతివిద్యోగవిశేషాకదర్శయతి- విభ్రాణాశ్రితి॥ సీతాపతింసభామంటపో
పవిష్టంశ్రీరామం॥ ౫॥ యుగపదితి॥ ఉత్పతంతోపతంతోచ- పర్యాయేణ
తిశేషః॥ ౬॥ అథక్రమేణవసంతాద్యపభోగాసాహ-స్వేదాంభశ్రితి॥ స్వే

మేవోదాహరణోశాపాసంతరజస్త్యస్యత్రుప్రప్తవ్యః॥ వా
త్స్యాయసీయేనాస్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణద్వైవిధ్య
ముక్తంబాహ్యమాభ్యంతరంఛేతిద్వివిధంతముచ్యతేతత్రా
ద్యంఘంటనాల్లేషనఖదంతక్షతాదికం॥ ద్వితీయంతురతంసా
త్సాన్నానాకరణకంఘటంకరణానిదైనుకాదిబంధవిశేషాః॥ ౪
అథకతిచనక్రీడావిశేషాద్దర్శయతి॥ విభ్రాణాఃపరివాదిసిఃకుచ
భరోత్సంకెతురంగీదృశశ్శ్వద్దర్శితబాహుమూలసుషమంతం
త్రీస్సప్తశంత్యోనఖైః॥ మదస్పందితకుండలాలకభరామా
ధుర్యధుర్యస్వరాఃకించిత్తుంచితలోచనామృదుపదైర్గ్రాయంతి
సీతాపతిం॥ ౫॥ యుగపదుభయపార్శ్వేయోజితౌకంఘకౌద్వా
పుపరిభువిచవేగాదుత్పతంతోపతంతోకరకమలతలాభ్యాంకౌ
శలాద్ధట్టయంతీకలయతికమలాక్షీకాతుకంకోసలేందోః॥
౬॥ స్వేదాంభోపనయచ్ఛలాతుకచభరంరాగాన్యఃకుస్మం
స్పృశన్నాఘాతాగ్రోపథినాపరాగపిహితేప్రాయోగమంబద్ధ
శౌశ్లిష్యన్నుద్వహనచ్ఛలాత్ప్రతిముహుఃప్రాంశుప్రసూ
నాప్తయేకాంతాభిఃకుసుమాపచాయమకరోద్రామోవసంతే
వనే॥ ౭॥ కర్పూరరేణుసికతాకమనీయగర్భేపస్పిరశీతలశిలాత
లపుష్పతల్పేకేళీముశీరదళకల్పితకాయమానేధారాగృహార

దాంభసః అపనయచ్ఛలాన్కర్పూరవ్యాజాత్ - పూతారస్యోపథినా
వ్యాజేన- వ్యాజదంభోపధయిత్యవరః- ప్రాంతానాంపారమేధికోప
రిభాగస్థితానాంప్రసూనానామాప్తయేగ్రహణాయ॥ ననురామస్యైకప
త్నీకత్వేకథంకాంతాభిస్సహితీచేదగ్రైకవిరేషకుచభరశయనం కలావ
త్రీనామిత్యత్రోపపత్తింకంఘ॥ ౭॥ కర్పూరేతి॥ ధారాగృహజలయంత్రా

గృహే॥ ౮॥ సీపతి॥ దివసే సతమసి- మేఘవృన్నాకాశత్వాదితిభాః.
 సభాసశాశానమాసి-శుభస్సుందరస్సితస్సధావదాతడత్సేధవానత్యున్న
 తశ్చయన్నానస్తస్యగర్భేసరామస్సకాంతస్సకరేమేవిజహార॥ ౯॥ చాపై
 రితి॥ యువతయఃపరిజనోయస్యసతథోక్తః- సైన్యమబలాతిత్యుక్తత్వాదితి
 భావః- కామోరామమభ్యాజగామ- రామస్యకామనీయకజితకామత్వా
 దవసరాన్వేషీకుసుమేషురభిషిషేణయిషుర శ్రద్ధః॥ తత్తదుద్దీపనవ

ఘుపతిర్విదధేనిదాఘే॥ ౮॥ సీపేపాప్రాభితాపేస్ఫుటిచకుట
 జేనుప్రవృద్ధచలోధే॥ కందళ్యాంకీడదళ్యాం విరచితకుసు
 మోపాజనేష్వజనేషు॥ ధారాలైభాగ్రంతరాలైసతమ
 సిదివసగర్జితేష్పుర్జితేసారామోరేమేసరామోసభసిశుభ
 సితోత్సేధవత్సేధగర్భే॥ ౯॥ చాపైఃపుంప్రేతురూపైఃకమ
 లకువలయోత్ఫుల్లవనీతురప్రైర్దీప్రైర్దీప్రైశ్చ సప్తచ్ఛ
 దమఘమదవద్గంధవాహద్విపెంద్రైః॥ నిర్బాదైర్హంసయో
 దైశ్శరదుపనమితైజైశ్రయాత్రాప్రవృత్తైఃకామస్సంగ్రా
 మకామోయువతిపరిజనోరామమభ్యాజగామ॥ ౧౦॥ నవతరుణి
 మనంచితోష్కగర్భంమృగమదసంకుమదాంచితాంగరాగం॥
 కుచభరశయనంకలావతీనాంహిమశిశిరోపగమేధ్యశేతరా
 మః॥ అత్రకలావతీనామితి బహువచనం పురాణాంతరాపే
 త్తయైకపత్నీకత్వేపిశాపాద్బహుత్వవత్త్వాత్ జ్ఞేయం॥ ౧౧॥ ప
 వంసంభాగంసప్రపంచనిరూప్య సంప్రతివిప్రలంభంనిరూప
 యితుకామస్తస్యకరుణాద్భేదంవస్తుంతదభేదమాశంకతే॥ న
 మనిర్వేదగ్లానిరైన్యాదిబహుతరభావసాధారణ్యనివిప్రలంభ

శాద్రామస్యరమణీలోలత్వమభూదితిభావః॥ ౧౦॥ నవతరుణిమేతి॥ హి
 మశిశిరయోరుపగమేహమంతేతైశిరేద-కలావతీనాంసంగీతాది నైపు
 ణ్యశాలినిసాం॥ ననురామస్యకథంబహుపత్నీకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అ
 తేతి॥ బహుత్వవత్త్వతఃశత్రుభాహుత్వవత్త్వాదిత్యర్థః- అయంభావః
 క్వచిద్రామావతారేశావశాద్రామస్యబహుపత్నీకత్వమప్యభూదితిపు
 రాణాంతరేప్రతిపాదితమితి॥ ౧౧॥ విప్రలంబంవిభజతే॥ సహితి॥ సఃవి

ప్రలంభః- తత్ర తి- అయోగే అయోగాభ్యుపప్రలంభవవ ॥ దృక్స్వంగా
నాం క్రమేణ స్వరూపోదాహరణే దర్శయతి- దృగితి॥ అదరాద్దర్శవచః
ప్రీతి రిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యక్షనిత్ర స్వప్నాదౌ సాదరంప్రియదర్శనం చ
యః ప్రీతిః॥ ఉదాహరణి- లజ్జతి॥ లజ్జారాగయోర్వశం వదామాయతాం-

స్యకరుణాత్కథంభైః ఇతిచేన్నై వం ॥ యతోవిప్రలంభస్యకా
లాంతరభావిసంబోగా కాంత్రావతఃకాలత్రయేపి తదాకాం
త్రాశూన్యాత్కరుణాదస్త్వైవభేదః॥ సహ్యయోగవిరహమా
నప్రవాసశాపహేతుకతయాపంచవిధః ॥ అయోగోయోగ
ప్రాగభావ

లూయోగధ్వంసః ॥ ఇతరత్రయేపిసం
త్యేవభేదాః॥ తత్రాయోగవివహిరిర్దశావస్థావతీక్రమాదు
— ❀ వత్సుః ప్రీత్యాదిదశావస్థావివరణం ❀ —

వచీయతే॥ కాఃపునరవస్థాః ॥ దృక్స్వస్వంగాసంకల్పజాగరః
కృశతాఽరతిః॥ హీన్యాగోన్మాదసమ్మోహమరణంచదశాద
శ॥ దృక్స్వంగోనామాదరిరీక్షణం ॥ యథా ॥ లజ్జారాగవశంవ
దాంసఖదశస్థిలోత్పలస్పర్ధిసీరామెవశ్య గతాగతంవిదధతీ
మస్యాఃకటాక్షావళిం ॥ కర్ణోత్తంసితచంపకాంబుజదళత్రా
సస్పృహభ్యామియంయాతాయాతపిథాయినీమధుకరశ్రేణీ
కిముజ్జ్వలభతే ॥ ౧౨ ॥ మనస్సంగస్తదేకవ్రవణతా ॥ యథా॥
అన్యద్విధేయమపరత్రసఖిం నియుక్తైవ క్రవ్య మన్యదపరం
వచనంబ్రవీతి ॥ ఆలోకతేప్రియసఖింనతునిశ్చినోతిరామైక
తానహృదయాసఖిసంప్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకల్పోయథా॥
కథేఘాత్తూణసంపరిరహమహూసనోకతిహవితి ॥ అహర

రసపాణసౌఖ్యమహామౌజ్జిక ఆమరామస్స॥ ఛా॥ కంఠేకృపీ
త్వాస్వయంపరిరంభమహూత్సవఃకదాభివితా॥ అధరరస

అరవినగతమాగతంచవిదధతీం॥ ౧౨॥ మనస్సంగఇతి॥ మనస్సంగఃప్రియ
తమేనిత్యంచిత్రస్యచిత్రమః॥ ఉదాహరణి॥ అన్యదితి॥ నతునిశ్చినోతిప్రియ
సఖియమితినిశ్చినోతి॥ ౧౩॥ సంకల్పోవాధవిషయోమనోరథఉదాహృ

తః॥ ఉదాహరతి-కంధశ్చితి॥ ఛా॥కంధశ్చితి॥ ౧౪ ॥ జాగరప్రసన్నప్రవృత్తం॥
ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతంతాడితమధరం॥ ౧౫ ॥ ఉదాహరణాం
తరమాహ- జాలమితి॥ ఛా॥ జాతమితి॥ చుంబనానాంప్రభేదే అక్షిచుం
బనే॥ ౧౬॥ కార్య్యంలక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదఃకార్య్యం-కార్య్యమం
గస్యతానవమిత్వక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ అఖలాంగం నిఖలశ్

పానసాఖ్యంమమభవేత్-దానురామస్య॥౧౪॥అథజాగరః॥
మదనేన చిత్తసదనేన సంతతోజ్ఞైరపత్రిపత్రిపవనైరివాయ
తైః । శ్వసితైర్హతాధరమపాస్యశోణిమాకిముజానకినయన
యోరజ్యంభత॥అత్రనయనరాగేణజాగరోఽత్యైతే॥ ౧౫ ॥
యథావా॥మమైవప్రాకృతభాషావిరచితేహంసంసందేశే॥ జా
అసిఃఅణిఅణజులశ్చలోహితిజాలరాతికివాతమ్మమలిగదహణ
జ్ఞాశ్చజాలాహిదావా॥చిత్తారధేసురలవిహవిచుబణాణవపపర
త్తకివారహుపశ్చముహేవీడిఆరాఅజోఆ॥ ఛా॥జాతంసీతాన
యనయుగళంలోహితంజాగరాద్వాకింవాతామ్రంమదనద
హనజ్వాలజాలాభితాపాత్ । చిత్తారధేసురతవిభవేచుంబ
నానాంప్రభేదేరక్తంకింవా రఘుపతిముఖే వీటికారాగయో
గాత్ ॥౧౬॥ అవయవసాదఃకృతతా॥యథా॥ కింపంచబా
ణశరవర్షణవారణాయ సూనంవియోగదహనజ్వరశాంతయే
వా॥నాభీసరస్తటకుచాచలమూలభాజోమధ్యస్యమూర్తిమఖి
లాంగమథాన్మృగాఽత్యైః ॥౧౭॥ యథావా॥ సూక్ష్మలక్ష్య
దశనేనకాశలీకామశ్చత్యవనిజావిచింత్యహా॥ రామమానసవివ
క్షయాథవాసాతసుంతసుమగాద్వియోగిసీ॥౧౮॥ అరతిః ప్రి

రీరమపి- నాభీసరస్తటకుచాచలమూలంచభజతీతితథా॥ క్తస్య మధ్యస్య
మూర్తిఃకంస్వరూపం- అథాదవహత్॥తత్రఫలందర్శయతి- కింపంచబాణే
త్యాదినా- సరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్యతోపాంతభాగభాజశ్శరపా
తనివారణంచసంభవతీతిబోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూ
త్యైతి॥తనుంకృతా॥ ౧౮॥ అరతిలక్షయతి- అరతిరితి॥ అన్యతాప్రీతి

రరతి:- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవై రాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- పా
ణాదితి॥ చ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౧౯॥ ప్రీడాత్యాగోభిర్లజ్జా॥ ఉదాహరతి
నవీనేతి॥ మహిలాసీతా॥ ౨౦॥ ఉన్నాదస్తుల్యవతిరాత్వంచేతనాచేతనేష్వపి॥
ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్ధూరే॥ ౨౧॥ సమ్మోహనామూర్ఛనం
భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ ఉదాహరతి॥ రఘువరేతి॥ హరఘువరః స
మ్మోహనామూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణంబక్షయతి- ప్రియసంగమస్యేతి॥ మ

యవస్తువిద్వేషః॥ యథా॥ పాణానకేళికురరీమురరీకరోతి నా
లోకతేప్రియమరాశమరాశకేశీ॥ విన్యసృసాకరసరోజమురో
జభాగేబాలావిచితయతిరామభవంతమేవ॥ ౧౯॥ హీ॥ త్యా
గోయథా॥ నవీనసంగెనశినేక్షణానాంవిప్రంభసంభోగవి
హారివిఘ్నం॥ మత్సేవలజ్జాంమహిలావిహాయత్వాంరామ
గంతుంత్వరయాభ్యుపైతి॥ ౨౦॥ ఉన్నాదోయథా॥ ఆరాదవే
త్వ్యమృతభానుబింబంరామత్వదీయాననవిభ్రమేణ॥ సమ
గ్రహద్వాస్ఫురదోష్ఠబింబాసాచుంబితుంధావతిసారసాక్షీ॥
౨౧॥ సమ్మోహనాయథా॥ రఘువరతత్రీశబ్దంపీత్వాను
నోహరమపిశ్రోత్రేణ॥ మృత్యుహంతంమన్వానాసమ్మో
హంయాతిసావియోగార్తా॥ ౨౨॥ ప్రియసంగమస్యసర్వ
థాదుర్లభత్వేప్రాణత్యాగోద్యోగోమరణం॥ తస్యామంగ
ళత్వార్చనవిఘ్నతాచ్చసాక్షాదవర్ణనీయతా॥ యథా॥ సాశో
కచూతకలికానవమల్లికాబ్జనీలోన్మలప్రభృతికామశరాగ్నిశ
య్యాం॥ ఆలింగితుంరఘువతేయతతేత్వదుగ్రవిశ్లేషవహ్ని
హతజీవనహానబుద్ధ్యా॥ ౨౩॥ ఏకదేశస్థయోరూహోర్మధ్యే
యూనికేనచిన్నిమిత్రేనవిలంబమానెనాయకాయాస్సంతా

రణంమరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితఇత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- సే
తి॥ అశోకాదికామశరావినాగ్నిశయ్యా- తాం-నమాన్నాదమరణయో
స్సంచారిత్వమవస్థాత్వంచకథమితిచేత్ స్థాయిభావసహకారితోహాని
నాసంచారిత్వంరసాస్వాదనిమిత్తతోహానినాత్వవస్థాత్వంచేతివివేకః
౨౩॥ ఏనమయోగవిప్రలంభంరూప్యైరహహేతుకంవిప్రలంభముదా

హతుఁడవిరహంబుతయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ మా ప్రస్థానముఖంబుజే
తి కందర్పవిరహానలభితి చోదాహరణద్వయముత్పాద్యమపంధేయమి
త్యాహ- విరహహాతలంతితేతి॥ మానజంప్రలంభముదాహర్యం మా
నంబుతయతి- అపరాధేతి॥ తత్రేతి॥ తచ్చాక్షాతిలంఘనంచ॥ తత్రరమ
ణకృతమాక్షాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్పేతి॥ కషాయమరుణం-కషా

పోవిరహాభితికథ్యతే॥ అత్రనాయకావిరహహాతలంతితేతిగ
మ్యతే॥ విరహహాతలంతితాస్వరూపోదాహరణమేవాత్రాను
సంధేయం॥ మానజోమానద్వైవిధ్యాద్వివిధోభవతి॥ మానద్వై
విధ్యంనాటకసంజీవనేకభిరం “అపరాధభవఃకోపోయానో
ర్హానఉదాహృతః॥ సవప్రణయమానస్సాన్వీద్యమానభితిద్వి
ధా॥ తత్రప్రణయమానస్సాన్వీదన్యోన్యాక్షాతిలంఘనే॥ రమణేన
గమణ్యావకృతంతచ్చద్విదాభవే”దితి॥ తత్రరమణకృతంయ
థా॥ కందర్పేత్సవదర్శనాయభవతావెగాత్సమాగమ్యతామి
త్యాశీవచసోపసృత్యవయితేప్రచ్ఛన్నవేషేష్ఠితే॥ సీతాయా
ముఖముద్యదించునుపమంపూర్వంకషాయంరుపాపశ్చాద్విద్యు
తముద్యతస్మితముభూజ్యోత్సాన్వించితేమప్రభం॥ ౨౪॥ రమణీ
కృతంయథా॥ కర్తవ్యఃకమలేక్షణేమమణిఖాబంధస్త్యయాసంప్ర
తీత్యుక్తాభూమినుతావధూసముచితంధమ్నిల్లబంధంవ్యథాత్॥
సభూభంగముఖంబుజేధదయితేక్షాత్వాశిఖావిక్రియామం
తస్యంభితహాసభాసురముఖజగ్రహకంతంస్వయం॥ ఇదంర
మణీకృతం ॥ ౨౫॥ పత్యోకోపోభవేన్మానోజ్ఞాతకాంతాంతర
స్పృహ॥ యథా॥ రాజానోబహువల్లభత్రకృతయోరామస్తు
నైవంవిధస్సంప్రత్యేవసవేపభుఃపులితో వైవశ్యవాన్వర్త
తేభర్తావాస్తుయథాతథావిముఖతాస్త్రీణాంతునోయుజ్యతే

యోరసభేదేస్యాదంగరాగేఽలేవనే॥ నిర్యాసేచకషాయోధసురభాతా
హితేన్యవదితివిశ్వః॥ ౨౪॥ రమణీకృతముదాహరతి- కర్తవ్యభితి॥ ధమ్ని
ల్లబంధంకబరీబంధం॥ ౨౫॥ ఈర్ష్యామానంబుతయతి- పత్యాదితి॥ ఉదా
హరతి- రాజానభితి॥ బహుముఖత్రైమువల్లభాఅసక్తాత్రకృతిస్స్వభా

హోమేషాంతేతథోక్తాః- అంతర్జనుమంతరుత్పన్నాయాః॥ ౨౬॥ సజ్జేతం
విభస్యమానస్యకథమపనయత్తత్వాశంక్యాహ- మానస్యేతి । మానశోం
త్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభంచ
భజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి ॥ రామేగచ్ఛత్యసురవిజయమితిపాగ్ని
దాహృతమతోదాహర్యమిత్యాహ- ప్రాగుక్తేతి ॥ భావిప్రవాసజంవి

ముద్ధంతర్జనుషః ప్రసూనధనుషోమాభూశ్శరవ్యంరుషః ॥ ౨౬॥
మానస్యశాంత్యుపాయాఃకతిచనకామశాస్త్రైకాధితాః । ఉ
క్తంహిరతిరహస్యే“మానస్యశాంత్యుపాయాస్తువైశ్శబ్యం
భూవిలేఖనం । గర్గదాభాషణంబాష్పత్యాగశ్చరణవందనం”
యథా॥వహతివిష్ణుంవదనంభూమింవిలిఖతినగర్గదంభణతి ।
బాష్పంముంచతిరామః పాదపతనంకరోతియాతుసఖికోపః ॥
౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చన్వివిధః । భూతప్రవాసజోభావి
ప్రవాసజశ్చేతి । తత్తాద్వ్యసోదాహరణంపాగ్నిక్తప్రాప్తి
తభర్తృకోదాహరణమేవగ్రప్రస్యం॥ద్వితీయోయథా॥రామ
త్వత్తనువీక్షణేషువిరహబాజాతోనిమేషేణయోయశ్చై
కాంగనిరీక్షయాతదితరాంగాలోకసేన్ద్రితః । తావేవప్రథ
మం కథంచిదపిసాసోధుంనశక్తాదునా త్వంచేచ్ఛప్రజయా
యగచ్ఛసితదాకావాభవిత్రీకథా॥ శాపవిప్రలంభస్తుమేషు
సందేశాదాగ్రప్రవ్యః ॥ ౨౮॥ ద్వివిధస్యావ్యవ్యశ్యంగారస్యా
నుగుణావ్యభిచారిభావాశ్శృంగారతిలకేపరిగణితాః॥“శంకా
సూయాభయగ్లానీవ్యాధిశ్చింతాస్త్రుతిర్ధృతిః । భౌతుక్యవి
స్తయావేగానిహ్రోన్మాదోమదస్తథా ॥ విషాదోఽజతావీ
డాఽవహిథాచాపలంఘ్యతిః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యా
శ్శృంగారైవ్యభిచారిణ”ఇతిశిషవంతావత్సప్రపంచశృంగా

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి॥ నిమేషేణపత్నీపాలేన ॥ శాపవిప్రలం
భాదాహరణస్యాతాగ్నిచితత్వాదన్యత్రగ్రప్రవ్యంతదిత్యాహ- శాపవి
ప్రలంభస్తీతి ॥ ౨౮ ॥ అథశృంగారానురూపాన్వ్యాభిచారిభావానా
హ- శంకేత్యాదికారికాద్వయేన॥అథహాస్యరసానురూపకాయావసరం

దర్శయత్ర సానాం కార్యకారణభావమాహ- హాస్యశ్చతి॥ హాస్యస్థాయిసం-
హాసంలక్ష్యమతి- హాసశ్చతి ॥ విభావాదిసామగ్రిందర్శయతి- కుబ్జత్యాది
నా॥ పురుషాఃస్త్రియశ్చ-వికృతవేషాశ్చతిశేషః॥ శ్రమశ్చతి॥నిద్రాచిత్త
నిమీలనం- స్వప్నస్వప్నమప్తిః॥హాసస్యమాడ్విధ్యేసమృత్తిందర్శయతి - స్త్రిత-

— ❀ హాస్యరస నిరూపణమ్ ❀ —

రంనిరూప్యాధునాతత్కార్యంహాస్యరసంనిరూపయతి । శృం-
గారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకేకశ్చిత్తః
“హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణోరౌద్రకర్షణః।అద్భుతశ్చ
తథావీరాద్భీభత్సాన్దృభయానక”శ్చతి ॥ హాసోవికాసోమన
సోవికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుబ్జవామనవికలాంగవిదూషకా
దయఃపురుషాః స్త్రియశ్చలంబనవిభావాః । అసన్నీలాప
శ్రవణమపివిభావపవః।ఓషవివరణవశేనదర్శనసాసాకపోలవికృ
తస్పందనదృగామంచనాదయోనుభావాః॥వ్యభిచారిణస్త్ర॥శ్ర
మశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోద్దానిస్తతైవచ । శంకాసూయా
వహిష్ఠాచహాస్యేభావాభవంత్యమీ ॥ అయంస్త్రితాదిభదేనష
డ్విధః॥ ఉక్తంహిభారతీయైః“స్త్రితమపిహసితంవిహసితముప
హసితంచాపహసితమతిహసితం । ద్వౌద్వౌభేదాస్యాతాము
త్తమమధ్యాధమప్రకృతీకానాం ॥ స్త్రితహసితేశ్రేష్ఠానాం
మధ్యానాంఽహసితోపహసితేచ । అధమానామపహసితంత
థాతిహసితంచవిజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైఃకటాక్షైస్సౌ
ష్ఠవాన్ద్వితైః । అలక్ష్మ్యదశనంధీరముత్తమానాంస్త్రితంభవే
త్॥ఉత్ఫుల్లాననసేత్రంతుగండైర్వికసితైరథ । కించిల్లిక్షిత
దంతాగ్రంహసితంతద్విధీయతే”ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభా
వానాం“అకుంచితాక్షిగండంయత్సుస్వరంమధురంతథా।కా
లాగతంసాస్యరాగంతద్వైవిహసితంభవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్వ్యవస్థామాహ॥స్త్రితేతి॥స్త్రితహసితేలక్షయతి- ఈషదిత్యాదికా
రికాద్వయేన॥ గండైఃకపోలభాగైః- కటాక్షైరపాంగభాగైః ॥ విహసి
తోపహసితేలక్షయతి- అకుంచితేత్యాదికారికాద్వయేన॥ కాలాగతం- కా

రణేసత్యాగతమిత్వద్ధః॥ అవహాసితాతిహాసితేలక్షయతి. అథేతిశ్లోకేన॥ షడ్విధానామపికారణత్వైర్విధ్యాత్పునఃప్రేరిత్యంసంభవతీత్యాహ- తేపునరితి॥ హాస్యముదాహరితి- రామస్యేతి॥ ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం యథాతథా-ఆఘాతభయాదితిభావః॥ గోపురంపురద్వారం॥ ౨౯॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకంకరుణానిరూపయతి- అథనేత్యాదిసా ॥ ననుశోక

సికంయచ్చజిహ్వాదృష్టిగిరిక్షణం॥ ఆకుంచితాంగకశిరస్తథోపహసితంభవేత్” ఏతద్ద్యయంమధ్యమస్వభావానాం॥ “అథావహాసితంయస్తుసాప్రనేత్రంతతైవచ । ఉతగంపితాంగకశిరస్తచ్చాతిహాసితంభవేత్” ఏతద్ద్యయ మధ్యమస్వభావానాం॥ తేపునరప్యంగవచననేపథ్యజన్యతయాత్రివిధాభవంతి అత్రదిక్ష్వాత్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్యగోపురముదగ్రశలాభిఘాతాదంతర్భియార్ఘుడితివామనకుజ్జలోకాః । ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళంఽశంతఃకుర్వంతిహాసముపకంత జహంజనానాం॥ ప్రథమంమధురశృంగారోదర్శితః । తదనంతరం మధురతరోవిప్రలంభః । తతోమధురతమః కరుణానిరూపణీయః॥ అత్రాంతరేప్రసంగాచ్చృంగారరససాధ్యతయాహాస్యోనిరోపితః॥ ౨౯॥ అథనాపాస్రంగికం పరిసమాప్యప్రకృ

—కరుణరసనిరూపణం శ్లో—

తంమధురతమంకరుణానిరూపయతి॥ ఇప్తజననాశస్థానభ్రంశాదివిభావోవక్షశ్శిరోవదనతాడన మహీవిలుతన హాహాకారదైవోపాలంభాద్యనుభావస్సకల సాత్వికవాన్మరేషద దైన్యాలస్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహభ్రమద్వానింతామరణ చావల విషాదజాడ్యోత్సుక్యశంకాత్పత్త్యవస్త్పత్తివ్యభిచారికః కరుణః

మూలేకరుణేకధంసుఖాస్వాదఇతి చేత్ గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరోభావవిభవస్సుభరత్ప్రైదుర్భావఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః॥ సుఖంవాచుఃఖంవానిదిడయతుయానో స్సహృదయే త్వమందానందాత్త్వా పరిణమతి పూర్ణోరసభర'ఇత్యుక్తత్వాఽనుకార్యవిషయేయమాస్వాదవై చిత్రీనసామాజికవిషయేతివివేకః॥ కరుణరసముదాహరితి- భేరితి॥ నిర్గురగర్భగాఽస

న్నప్రసవాః-పరమత్యంతశిశుగజైర్వాహస్యమానాః శిశూన్విహాయ
గంతుమనమథాః-ఇత్యర్థః- వ్యాహస్యమానక్రమాభిపాతే- శిశూనాం
పాదలగ్నత్వాన్నిరుభ్యమానగమనాభివ్యర్థః- కఖోతాన్నారావతానపి -
ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరేమహాప్రవాహః॥ పా
సభ్రంశవిభావోయంకరుణః ॥ ఇష్టజననాశవిభావస్తు॥ హామాత స్త్వతి
తాసికుత్రకిమిదం హాదేవతాఃకాశియోధిక్వానిణాన్పతితోశనిర్ముతవహ

యథా ॥ భేరిభూరివిజృంభణురఘువలేరాకర్ణ్యభాటీముఖే
వైరిత్యోశిభుజాంవిహాయనగరాణ్యైకైకశోభావతాంబారా
నిర్భరగర్భగాశ్శిశుగజైర్వాహస్యమానాఃపరంక్రందంతాం
తమజ్జయంతికరుణాపూరేకఖోతానపి॥ ౩౦॥ ఏవంకార్యభూతక

—❀ రౌద్రరసనిరూపణం ❀—

రణనిరూపణానంతరంతఃస్థారణంరౌద్రంనిరూపయతి॥ అనుహ్య
ద్దర్శనాద్యాంబవోధర్షణాధిక్షేపావధూనన వంచనవాక్పా
రుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యోద్దీపనస్నేహదర్శననభ్రంకుటిక
పోలస్ఫురణముఖరాగభుజోద్వేగమనబాహుఘట్టనాద్యనుభావః
స్తంభప్రళయాలిరిక్తసకలసాత్వికః కోధపాపికోరౌద్రః॥
వ్యభిచారిణస్తు ॥ హద్నాసూయేతథాగర్వఙ్మాహూమదవి
వచ॥ చాపల్యముగ్రతాచైవరోద్రభావాభవంత్యమీ ॥ య
థా ॥ కుప్యత-ల్పంతకాలాంతకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రం
తరాశత్వంగజ్జిహ్వాగ్రఖడ్గంస్ఫురదధరహనుభూకుటిభీమ
వక్త్రం॥ రోషోత్కంధాత్కమాయస్ఫుటవికటదృశం స్ఫూజన
ధుస్ఫూర్జదుగ్రత్వేడాక్రీడత్ప్రేమాపరఘుపతి మసురావీ
క్ష్యదిత్యుద్రవంతి॥ ౩౧॥ అథకారణరసప్రస్తావాదౌద్ర

స్తైంగేషుదగ్ధేదృశౌ॥ ఇన్ధంఘర్షురమధ్యరుద్ధకరుణాఃపారాంగనానాంగిర
శ్చిత్తప్థానపిరోదయంతిశతధాకుర్వంతిభిత్తీరపి॥ ౩౦॥ అథరౌద్రరసనిరూ
పణాయసంగతిమాహ- ఏవమితి॥ సామగ్రిందర్శయతి - అనుహ్యదిత్యో
దితా॥ రౌద్రముదాహరతి- కుప్యతి॥ స్ఫూర్జదుర్వప్రనిర్ణోషఇవ- స్ఫూ
రంతినా ముగ్రత్వేడానాం క్రీడన్వాప్నువన్ ప్రఘోషోమహానాదో

యశ్యతంతథోక్తం॥ ౩౧॥ అథవీరరసంలక్షయతి- ఉత్సాహశ్చతి॥ తత్సా
మగ్నీందర్యయతి- అస్యచేత్యాదినా॥ ఉక్తార్థేసన్నుతందర్యయతి - ఉత్సా

—❀ వీరరసనిరూపణం ❀—

సంతరంవీరరసంలక్షయతి॥ ఉత్సాహస్సాన్యద్వీరరసః కార్యే
లోకోన్తరేమహా॥ అలోకసాధారణేషుమర్దయతే శ్రుజఘా
దిషుసాతిశయఃప్రయత్నఉత్సాహః॥ సవపవిభావాదిభిరభి
వ్యక్తోవీరరసోభవతి॥ అస్యచోన్తమప్రకృతికోరామాదిఃపరమ
పురుషఆలంబనవిభావః॥ అసమ్మోహాధ్యవసాయనయవినయ
బలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదయఉద్దీపనవిభావాః॥
అసమ్మోహాధ్యవసాయోనామయక్తాయక్తత్వనిర్ణయపూ
ర్వకః కార్యనిష్ఠయః॥ నయస్సామాదిప్రయోగః॥ వినయో
జితేంద్రియతా॥ బలంశరీరం॥ పరాభిభవోద్వోగోమానసః
పరాక్రమః॥ ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపాశక్తిః॥ ప్రతాప
శృతూణాం మఃః కారిత్యం॥ ప్రభావస్తేజోధితైపాద్యస
హిష్టుత్వం॥ గాంభీర్యాదయఆదశభావః॥ స్థైర్యదైర్యశౌ
ర్యోదార్యవైశారద్యాతేషవాక్యాదిభిరనుభావైర్నాత్మేభి
నేయఃకావ్యేవర్ణనీయశ్చ॥ వ్యభిచారిణస్త్రామహాఃప్రతిబో
ధశ్చపితరోధమతిర్ధృతిః॥ క్రోధాసూయేషసంమోహఆవే
గశ్చపథర్షణం॥ గర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్య
మి॥ అశ్రభరతవాక్యం॥ ఉత్సాహాధ్యవసాయాదపిమదిత్వా
చ్చసమ్మోహాత్॥ ఏవిధాదగ్ధపిశేషాద్వీరరసోనామసంభవ
తి॥ స్థితివీర్యదైర్యశౌర్యైరుత్సాహైఃప్రభావైఃపరాక్రమైః॥
వాక్యైశ్చాత్మేషకైర్వీరరసస్సవ్యగ్భినేయశ్చతి॥ ఆయం
త్రివిధః యుద్ధవీరోదానవీరోదయాపీరశ్చ॥ క్రమాద్యథా॥ రే
రేలంకేశరామంకిమితి వ్యగయసేతివ్యరే॥ శ్రురామేప్రాథ
మాంయూతికాయక్షతజరిసర్పరైస్సవ్యగ్భాచవ్యపూర్వం॥

హేత్యాదిస్తోకద్వయేన॥ ఉత్సాహసాధ్యవసాయోఽసమ్మోహాధ్యవసా
యస్తస్మాత్॥ క్రమేణోదాహరణ॥ రేరేశ్చతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౨॥ దా

నవీరముదాహరతి- అంతర్గీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ౩౩ ॥ దయావీర
ముదాహరతి- రామకృతి॥ స్పష్టం॥ ౩౪॥ అథభయానకరసంలక్షయతి- ఆ

నీత్వా పాత్రాహుతీనాం పదమతికరినానింగ్రజిత్వాణవా
యూనాగ్రండాస్త్యతాగ్రలఖండాచలకబళవిభౌవ్యభావం
భజంతే ॥ ౩౨॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్గీనేంద్రనీలోపలదళ
సుషమాపంకిలేహరహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరుచిర మరకత
స్ఫుర్తిశైవాలజాలే । నానారత్నాత్మకేభీగిరివివరజుషిస్తే
రకాసాంసారేవిద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవ
దార్యలీలాం ॥ ౩౩ ॥ దయావీరోయథా॥ రామపవదయావీ
రోనావరశ్శరణాగతం । కాకాసురమరక్ష్యస్సపరాధమపి
ప్రభుః ॥ ౩౪ ॥ అథవీరప్రతిభటభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

— ❀ భయానకరసనిరూపణం ❀ —

సానంతరంభయానకరసనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్శనో
ద్భూతిమనన్ధాశంకనంభయం । తదేవచరసేభావంప్రపన్నం
స్వాశ్చయానకః॥ శస్త్రాస్త్రకూగ్రదృష్టితర్జనాదిభీషణాకార
ప్రతిభటవ్యాఘ్రవిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాక్రో
శనాద్యనుభావకంభయమేవభయానకరసః॥ వ్యభిచారిణస్త్ర
సంత్రాసామరణందైన్యంగ్లానిశైచ్చవభయానకే ॥ యథా ॥
సాస్ఫటాంతసమరోద్భటావ్రఘుపతేస్సంవీత్య ధాటిభటా
నిత్యువ్యాపృతచతుషన్గమజుషఃక్షీణత్వివశ్చద్విషః । గా
హంతేగహనానితేషుచసమారోహంతివృద్ధీధరాంస్తత్రాపి
ప్రవిశంతిదారుణదరీస్తత్రాపినాకూదరా ॥ ౩౫ ॥ అథభ

— ❀ బీభత్సరసనిరూపణం ❀ —

యానకనిరూపణానంతరంతద్దేతుంబీభత్సనిరూపయతి ॥ సా
జగుప్తైస్సబీభత్సోయామాంసాస్రాదిదృష్టిజా । అస్యమాం
సరక్తాదిరాలంబనవిభావః నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

శ్చేతి॥ వీరప్రతిభటానాంభీరుత్వాదేశ్వప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥ భయాన
కముదాహరతి- సాస్ఫటానితి॥ సాస్ఫటాన్సాంసాస్ఫలనా ॥ ౩౫॥ అ

భవీభవ్యంలక్షయతి- సతి॥ ఉభావప్యేకతోదాహరతి- డాకిన్యైతి॥ గత
రసైశ్చమై- సురసైమా- సైశ్చ విసైద్ధ్యంతైః అసైశ్చోజితైశ్చపూ
యైర్వసాభిశ్చ- కూశ్చాంతాః పిశాచభేదాః- అత్రరక్తమాంసాదీనాం
పూయాదీనాంచాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వా ద్వయోరభ్యుదా
హరణత్వం॥ ౩౬॥ అథాద్భుతంలక్షయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి- జే

దిరనుభావః॥ వ్యభిచారిణస్తు॥ అపస్తారోవిషాదశ్చభయంరో
గోమతిర్మదః॥ మరణంచేతివిజ్ఞేయాభావాభీభవ్యసంభవాః॥
సద్వివిధః॥ తోభీచోద్వేగీచేతి॥ రక్తమాంసాదిభిశ్చేక్షోభీ
పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చేదుద్వేగీశ్చయంయథా॥ డాకిన్యః
కాతుకిన్యః కరికరనికరైరామసంగ్రాహజాతై ర్నిస్సంకో
చాఃపిశాచాగతరసతరసైశ్చప్రపూయైశ్చవిసైః॥ కూశ్చాం
డాఃకాలఖండాచలకులగిశనాద్భురితృప్తాశ్చదృప్తాభేతాళా
హస్తతాళాన్విదధతిముదితాభుక్తనక్తంవరాంతాః॥ ౩౬॥

— ❦ అద్భుతరసరూపణం ❦ —

అథాద్భుతంరూపయతి॥ విచిత్రాద్ధేక్షణోద్భూతోహృద్విస్తా
రోద్భూతోరసః॥ అస్యవిచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః॥ కంపని
ర్నిమేషతాదిరనుభావః వ్యభిచారిణస్తు॥ అశోకజడతామో
హూహర్షణంవిస్తయన్మృతిః॥ ఇతిభావానిబద్ధవ్యారపజ్ఞైర
ద్భుతేరసే॥ యథా॥ జేతవ్యోరాక్షసేంద్రోద్విగుణవశభుజో
మంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాఃపుత్రస్సత్రామజైత్రస్సతతరణ
కలాసాదరసోదరశ్చ॥ స్వాత్మామర్త్యోద్విబాహుస్సచివపరి
జనాభల్లుకాశ్చష్టవంగాభ్రాతాచక్షీరకంఠస్తవపిః॥ జితవా
సద్భుతంరామభద్రః॥ ౩౭॥ యథావా॥ మమైవనాటకేకం
సవధే॥ ఆరూఢఃకురథంరజోంధితదృశాసూతేనసంచోదితై

తవ్యైతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- ఆరూఢఇ
తి॥ శూలేనోత్కంపితేకంపనశీలః కరోయస్యసతథోక్తః- అస్యత్రశూ
లేనశూలవ్యాధినోత్కంపినాకరోయస్యసతథోక్తః- విషమదృక్త్ర్యక్షః
అస్యత్రలక్ష్యనిర్ధారణానమద్ధదృష్టిః- ఏవంవిధోరధీరధికః- రజోంధితస్య

శా- తత్సారభేద్యగ్రహణోరజోగుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్ర వ
 రాగపీఠనేతేగ్రా-సంచోదితైః ఆశువిశేషైః వేదానాం రదశ్చత్వా
 న్నతాంతరేకబృద్ధికమకాంత్రక్షణావస్థాయిత్యనియమాచ్ఛేతి భావః -
 అన్యత్రాసన్ననరజైరిత్యర్థః-అశ్వైరుపలక్షితం- అయ్యవస్థుక్రాంతే
 చక్రైస్యతంతథాక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్వాదికభావః- అ
 న్యత్ర చక్రద్వయమప్యేకదానభ్రాంతిభావః - ఏతాన్యశం-కురథంభూ
 రథం- అన్యత్రకుత్సితరథం- ఆరూఢస్థ- అహీనశ్చేషోగుణోమార్వీయ
 ప్లిస్తప్లిక- అన్యత్రహీనగుణే గుణరహితే- విపత్క్రొరుడవాహన స్సప
 వహిభోబాణస్తం- అన్యత్రపత్రగహితాశుగం-మృతంశీఘ్రంసంధాయ
 తిప్రఃపుఃపంచతాంస్పృశం-అన్యత్రసంఖ్యావిశేషం- ఉక్తంచ“వక్రేత

రశ్వైరాశువిశేషైరయ్యవస్థుక్రాంతచక్రంమృతం ।
 నాపేహీనగుణవిపక్రమశిఖం సంధాయ నిన్యేచ్ఛతంశూలా
 త్రాంపిశరోరభిషమగృక్తిప్రఃపురఃపంచతాం ॥ అత్రకుర
 థంభూరథం అన్యత్రకుత్సితరథమారూఢఇతియోజనాః కుర
 థమన్యత్రకోర్మసమాసః ॥ నుపాపాధై ఆజీషకర్థ ఇత్యాది
 గణనూత్రేషుత్వాదీనాం పాపాన్యథ విశేషేణైత్య సమాస
 స్తోక్తత్వాత్ । పాపకుత్సేషవద్ధానాంకోరథత్వాత్ । అత్ర
 క్తితేషుకుత్సాన్యస్యాభిప్రేతత్వాత్తేనకదాదేశః ॥ 35॥ అ

చక్రమితేపురజయసమయే స్వందనస్తత్పదాంకద్వైతీయాకాంబు
 జాక్షితరధిరపిసగోస్తద్విజాతాధినాథః । కాండాస్తజ్జాతజాతానసమహ
 రనగా జ్యోతితన్నస్తచక్రీయస్యా భూతోవతాన్మృశ్శీశిర కరకరోల్లాసి
 చూడోమహాశాంతి॥ నసురథవదయోశ్చేవ్యసుశాసనబలాత్కరథమితి
 వక్తవ్యేభంకురథమిన్యత్రమిత్యాశంక్యసమాధత్తై- కురథమన్యత్రేతి
 కోమతాన్యకస్యకురద్విస్య- అయంభావః- అత్రప్రకృతేకుశబ్రస్య భూ-
 మ్యథకత్వాతుకత్వాన్యథకత్వప్రయక్తసమాసకార్యంభవతీతి-తత్ర
 హేతుమాహ- నుపాపాధైభి- ఇత్యాదిగణనూత్రేషుతద్వ్యాఖ్యానా
 వసరఇత్యర్థః- సమాసవిధాయకానోరథాన్వర్థయతి- పాపేతి॥ నన్వ
 త్రకుత్సాన్యస్యాసికవిసంరంభగోచరశ్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- అప,

కృతత్వతి - అయమాశయః - ప్రకృతేతదభావాన్తదభావత్వతి || ౩౮ ||
 అథశాంతరసంలక్షయతి - చుఃఖతి || భావశ్చమాఖ్యస్థాయీభావః | అ
 స్యవిభావాది సామగ్రిండర్శయతి - అస్యేత్యాదీనా || ఉదాహరతి
 శ్రీరామేతి || ఆమృతంతిఅనుసందధతే || ౩౯ || అథవిభావాదిస్వరూ
 పనిరూపణంప్రతిజ్ఞానీతే- ఏవమితి | విభావంలక్షయతి- శ్రుతేనేతి || అలం

— ❀ శాంతరసనిరూపణం ❀ —

ధవరమంశాంతరసనిరూపయతి | దుఃఖద్వేషాన్యపంజర్ధో
 భావశ్శాంతరసోమతః || అస్యభవభంగురతాదయోపిభావాః |
 పుణ్యాశ్రమవాసపులకనయననిర్మిమేషతాదయోనుభావాః |
 స్తంభాదయస్సుకలాస్సత్వికాః | జగుప్సాదైర్యమతిస్త్పృతి
 శ్రవహర్షః పిబోధాదయోన్యభీచారిణః || యథా || శ్రీరామ
 భావశ్చమితాసురవిప్లవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మనయఃపుల
 కాల్లతాంగాః | మోక్షాయమోహరహితాముపాగమ్య
 శంతితద్దామధీమయచునామయమాదినుంయత్ || ౩౯ || ఎ

— ❀ విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం ❀ —

వరసస్వరూపంసావాంతరభేదం సప్రమచం నిరూప్యసం
 ప్రతివిభావాదీనాంలక్షణాన్యాహ || శ్రుతేనవాధదృష్టేనయే
 నభావోవిభావ్యతే | సవిభావోద్విధా లంబనోద్దీపనవిభేద
 వాః || భావోరత్యాదిర్నిర్వేదాచిచ్ఛ | విభావ్యతేవ్యక్తీశ్రీ
 యతేయేనసవిభావనవ్యాపారయోగాద్విభావవిశిష్టభావః ||
 అలంబనంతురత్యాదేర్విషయోనాయకాదికః | ఉద్దీపనంత
 దుత్కర్షణహేతుస్తవ్యచతుర్విధం || అలంబనగుణైచ్చవత
 ఛేష్టాతదలంకృతః | తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్థోద్దీపనక్రమః ||
 అలంబనగుణోరూపయావనాదిరుదాహృతః | తచ్ఛేష్టయావ

బనమితి- నాయకాదికః- నాయకాచనాయకశ్చనాయకౌతావాదిర్యస్య
 సతథోక్తః - కుబ్జవామనాదయోత్రాదిశబ్దాః | ఏవంసామాన్యేనాలం
 బనవిభావముక్త్యాశ్చంగారమాత్రోద్దీపనస్యలక్షణంవిభాగంచాహ ఉద్దీ
 పనమితి | తస్యారితేరుత్కర్షణహేతురుద్దీపనముద్దీపనవిభావః || అథానుభా

వలకుయతి-అనుభావఇతి॥భోవోరత్యాఖ్యస్థాయభావః॥ అథసాత్వికభా
వాన్నిరూపయతి-సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణోలకుయతి- ఏకత్రేణ॥ శృంగార
రాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగార
శ్యశృంగాటకంసంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాద్య

నోహ్యునహానభావాదికామతా ॥ నూపురాంగదహారాదిత
దలంకరణంమతం॥ హలయానిలచంద్రావ్యాప్తబస్థాః పరికీర్తి
తాః ॥ తచ్ఛేష్టాస్తు॥భావోహావశ్చహాలాచమాధుర్యంధైర్య
మిత్యపి॥ లీలావిలాసోఽచ్చిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం॥మోహా
యితంమట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా॥ కుతూహలంచచకితం
వికృతంహాసఇత్యపి ॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్వరస్థైదశవిభా
మతాః॥ అనుభావోభవేత్సోయంభావోయేనానుభావ్యతే ।
కార్యభూతోనుభావస్స్వతఃకూటాక్షరీరజః॥ సుఖదుఃఖ
సమావేశాదంతఃకరిణవిప్లవః॥ సత్వమిత్యుచ్యతేప్రాజ్ఞైస్త
ద్భవాస్సాన్నికామతాః॥ తేచస్తంభాదయోష్టేపాగ్నిగుక్తాః॥
ఏకత్రానియతాభావాః కథ్యంతేవ్యభిచారిణః । తపవాన్య
త్రసంచారాత్సంచారిణఇతిస్మృతాః ॥ తేవనిర్వేదాదయః
పాగ్నిగుక్తాః॥ తత్రశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా॥ శరీరి
ణీశంఖరవైరిశక్తీశృంగారశృంగాటకమంగళాంగీవిధేర్వ
ధూనిర్మితి నైపుణైకలీలాముదేరామతవాస్తుబాలా ॥౪౦॥
ఉద్దీపనవిభావస్తన్త్రణాదిగ్యథా ॥ ముద్గాగిరోవిహసితానిసి
తానిహావాభావాశ్చమంజుమధురామధురామృగాఢ్యైః ।
కందర్పవైభవపుషోవపుషోపిశోభారామస్యమానసముదంస
ముదంచయంతి ॥ ౪౧॥
అనుభావోయథా ॥ భూప్రల్లరీంరతిపతేర్నవచాపయష్టిః
కుంచ్యతత్రవినివేశ్యతదస్త్రరూపాః॥శృంగారభంగిరసనిర్మ

శంకుంగళంచాంగంయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ౪౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహర
తి- ముద్గాఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౪౧॥ అనుభావముదాహరతి - భూ
ప్రల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తన్త్రయక్రీడే'త్యుక్తావస్థావిశేషస్య -

భంగ్యారసేనానురాగణచనిమూలితా- అవ్యాజానిత్యర్థః- శృంగార
భంగిరేవరసస్తైలాదిస్తైనిర్మలితానుతైజితాంశ్చ - లజ్జయాఅలసాంతసం
కుచితా॥ ౮౨॥ అథసాత్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభఇ
తి॥ రాగభీతివిషాదవిస్తయూదిజన్యోజాడ్యనిష్కాంపత్వాద్యనుభావో విష్టభి
చేతనయాచేష్టావిఘాత స్తంభఇత్యర్థః॥ ప్రళయఇతి ॥ సుఖమదనిద్రా
ప్రహారాదిజన్యందుఃఖాభిషంగాద్యనుభావంశీతనతయా నష్టచేష్టత్వం
ప్రళయఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ 'నాకా-యమనసాం ప్రాయఃప్రళయోన
ష్టచేష్టతే'తి॥ రాగస్థంభవం స్తంభంసుఖమూలం ప్రళయంచోదాహరతి॥

లితానపాంగాన్లజ్జాలసాన్రఘుపతౌకిరతిన్నబాలా॥ ౮౨॥ అ
థసాత్వికవికారాణామేకైకశోలక్షణోదాహరణేచాహ॥ స్తం
భసన్యన్నిష్కరియాంగత్వం రాగభీత్యాదిస్థంభవం॥ ప్రళయ
స్సుఖదుఃఖాద్యైర్బాధమింద్రియమూర్ఛనం॥ ద్వయంయథా॥
శయ్యోపాంతగతైవభూమితనయా చిత్రాంగనేవాచలానీపీ
ప్రాంతకుచస్పృశంప్రియకరంరోఢంకథంశక్తుయాత్॥ కిం
చాస్యాస్యకేంద్రియాణ్యపితదాసమ్మాహమాపేదిరే స్వాం
తస్మైర్వజుషిప్రియేకిములయంసీతానిచేతోభువా॥ ౮౩॥ సు
ఖాద్యతిశయాజ్ఞాతారోమాంచోరోషవిక్రియా॥ యథా॥ ఆ
పుంఖమగ్నకందర్పపత్రిపత్రివళీమివ॥ రామోత్సంగంగతాం
గేషురోమాంచపవహన్వధూః॥ ౮౪॥ వపుర్జలోగ్ధమస్వే
దోరతిఘమశ్రమాదిభిః॥ రాగరోషభయాదిభ్యావేషధుగ్ధా

శయ్యేతి॥ శయ్యోపాంతగతైవ-నచుంబితానాలింగితాచేత్యవధారణార్థః
అత్రపూర్వాధైస్తంభఉత్తరాధైప్రళయశ్చ॥ ౮౩॥ సుఖాదితి॥ సుఖోత్సా
హభయవిస్తయాదిజన్యోగ్రాత్రసంస్పర్శనోల్లాసనాద్యనుభావోరో
మోగ్ధమోరోమాంచః॥ సుఖజన్యరోమాంచముదాహరతి- అపుంభేతి ॥
స్పృష్టం॥ ౮౪॥ ఉదాహరణలాఘవాగ్ధంస్వేదవేషభూయగవల్లక్షయతి-
వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహషణ్యాయావలజ్జాభయకోభాదిజన్యోవా
తేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావోవపుర్జలోగ్ధమస్వేదః- అనురాగరోష
భయజ్వరజరాదిజన్యస్సుఖరణాద్యనుభావోగ్రాత్రకంపోవేషభుః॥ హషణ

జన్యంస్వేదమనురాగోఢంవేపధుంచోదాహరతి॥ స్మరేతి॥ పులకైశ్చిన్వ
దశీకరైరాప్లుతంవ్యాప్తచంగంయస్యాస్సాతతోక్తా॥ అశ్రుపులకశబ్దస్తద
సంతరజస్యస్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయాయంత్రపుత్రీవ॥ ౪౫॥ వి
షాదేతి॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యంకార్యసౌందర్య విప్లవాద్యనుభా
వంభిన్నవర్ణస్వంవైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్టాణేతి॥ ఛా॥ దృష్టేతి॥
కిపోలేగండభాగయోః- ఇత్యేవంప్రకారేణమాంకిసంప్రతారయసికిమ
గ్ధంవంచయసే- వదేతేషిః॥ ౪౬॥ అశ్వితి॥ కొద్ధహర్షభయజృంభా

శ్రకంపనం॥ ద్వయంయథా॥ స్మరేషుపత్రానిలఘుప్తితేవ ప్ర
వేపమానాపులకాప్లుతాంగీ॥ ముక్తానయికాంచనయంత్రపు
త్రీయథాప్రియాంకేవిలలాససీతా॥ ౪౫॥ విషాదమదహ
మాదేర్వర్ణాస్యత్వంవర్ణతా॥ యథా॥ దట్టాణసహితకే
మ్మికవోలేపాదురత్తణరామేతుహమణసత్తసపతారేసిన్తి
మి॥ ఛా॥ దృష్టౌసఖితరగయామికపోలేపాండురత్వం॥ రా
మేతవమనస్సక్తంసంప్రతారయసికిమితిమాం॥ ౪౬॥ అశ్రు
నేత్రాస్ఫువంచారిదుఃఖిరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమో
నిగరణశ్రస్యస్త్రగబాష్పకులేందువత్॥ అలత్యుతమఖం
సాస్రంరామవిద్యేషియోషితాం॥ ౪౭॥ మతంగద్గదభాషి
త్వంవైస్వర్యంప్రమదాదిజం॥ యథా॥ తౌమతౌమాక్షరా
లాపాముగ్ధాయాముఖనిగతాః॥ అమూముహుర్ముహూ
రామంమారమార్పిరవాశ్చ॥ ౪౮॥ అథనిర్వేదాదీనాంవ్యభి
చారిభావానాలక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ దుఃఖేర్వ్యుతత్వ

దిజన్యంనేత్రమార్జనాద్యనుభావంనేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖములమశ్రు
దాహరతి- తమశ్చితి॥ స్పష్టం॥ ౪౭॥ వైస్వర్యంలక్షయతి- మతమితి॥ హ
ర్షశోక భయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణఘృత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషి
త్వంవైస్వర్యం॥ హర్షములంవైస్వర్యముదాహరతి- తౌమేతి॥ తౌ
మతౌమాణ్యతమందాన్యతిదీనానీతియావత్ - తాదృశాన్యక్షరాణీయే
షులేతాదృశానిలాపానిభాషణాని॥ ౪౮॥ అథనిర్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహుః॥ అథైతి॥ నిర్వేదంబక్షయతి॥ దుఃఖైతి॥ దుఃఖా
దిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః - అయంవిభావానుభావరసాంగత్యేన
స్వాతంత్ర్యేణబహుభాసంభవతి-అతస్తస్యంగ్రహాద్భూమిశబ్దః-చింతా
శునిశ్వాసవైశ్యవైవణ్యదయోనుభావాః॥ క్లాంబక్షయతి-క్లాంబితి ॥
కుంట్రిపాసాఃకువనాదిప్రయాసజనితోబలాపదయోక్తానిః॥ శంకాంక్ష
యతి - శంకేతి॥ పరకౌర్యాదాత్మదృష్టయాద్వాననధిపాప్రైరభూహ
నంశంకేత్యర్థః॥ రోషవైవణ్యవైస్వర్యచగలకోకాదయోనుభావాః॥
శ్రమంబక్షయతి-శ్రమశ్చ॥ అధ్వసురతాదిజన్యఃఖదస్కృమః - స్వేదోప
మర్దనాదియోనుభావాః॥ ధృతింబక్షయతి - చేతశ్చైతి॥ జ్ఞానాభీప్రలాభాది

బోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వసః॥ క్లాంబ్యలస్యాపదయశ్శంకా
నిష్టాదిచింతనం॥ శ్రమఃఖదోధ్వరత్యాదేషేతస్థైర్యంధృతిర్భ
వేత్॥ పంచానాముదాహరణాని॥ వ్యర్థాస్పర్శోపచారామం
యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరంతస్యాశ్శుష్యచ్ఛిరీషప్రతిభట
మధునాలజ్జయాతచ్ఛూషం॥ యాతాయాతైర్నభీనాంగ
రురజ్జతవాహ్వానజన్యః ప్రయాసోరామభ్యాసేనలభేత్వయి
తుబతసభిచేతసస్థైర్యమేతి॥ అప్రసేచనాద్యాశ్శరీరంతేనని
ర్వేదోబద్ధః॥ తతోధునెన్యంతేనక్లాంబిః॥ గూఢమిత్యనేనశం
కా॥ తృతీయపాదేశ్రమః॥ తురీయేధృతిరితిజ్ఞేయం॥ ౪౯॥ జా
డ్యమప్రతిపత్తిస్సాన్యదిష్టానిష్టాగమోష్ఠవా॥ ఉత్సవాద్యైః
ప్రసత్తిగ్యాహుషాస్సేన్విచాదికారణం॥ ద్వయంయథా॥ సమీ

భిర్నిస్పృహత్వందృతిః- అవ్యగ్రతాదియోనుభావాః॥ ఉదాహరణలా
భువార్థమేవంక్రమోల్లంఘనేనస్వరూపసరూపణమితిబోధ్యం॥ పంచాభ్య
దాహరణ- వ్యర్థాశ్చైతి॥ గూఢమంశుకేవాచ్ఛాదితం॥ నిర్వేదాదీద్వర్తయతి
అత్రేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాంబక్షయతి- జాడ్యమితి॥ ఇష్టాన్ష్టాగమో
ద్భూతమితికర్తవ్యతామూఢత్వంజాడ్యం- అతానిమేషనయనీరీక్షణ
రూప్యేభావాదియోనుభావాః॥ హుషంబక్షయతి-ఉత్సవాద్యైరితి॥
ప్రియాగవనపుత్రజననాద్యస్సవాదిజనితోపనఃప్రసాదోహుషః - స్వే
దాశ్శ్రీంపాదియోనుభావాః॥ ద్వయంయథా॥ సమీ

౫౦ || దైన్యంలక్షయతి- సత్వత్యాగాదితి || సత్వత్యాగోదార్థ త్యాజేరుప
లక్షకః- తేన సత్వత్యాగోదార్థ త్యాదిజన్యం మనసోనాథత్వం దైన్యం-కార్ప
ణ్యపదంచ దేహవచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం || ఉగ్రతాంల
క్షయతి- వ్యక్తత్యతి || అపరాధేపుత్రమిత్రకళ త్రాదిదోహదూపేవ్యక్తే
సతి-తద్దోహదేజనతాడనబంధనాద్యనుభావంచండత్వంక్రాగ్యముగ్రతా
చింతాంలక్షయతి- ధ్యానమితి || అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతా
శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః || త్రయమపుదాహరతి- సం

త్య రామంసమరాంగణస్థం నయోద్ధకామానవగంతుకా
మాః | తుణంబభూవుః తుణదాచరేంద్రాః పాశ్రుః ప్రసాదం
పరమంసురేంద్రాః || ౫౦ || సత్వత్యాగాదనాథత్వం దైన్యం
కార్పణ్యసంభవం | వ్యక్తేపరాధేవండత్వముగ్రతాతర్లనాది
కృత్ | ధ్యానమిష్టానధిగమాచ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్ | త్ర
యంయథా || సంప్రస్తానాంభవతిశరణంభూభృతాంవారిరా
శిస్త్రాతాస్తాకంసహివయమపిత్రస్సవోభూభృతస్త్వనిః | రా
మః క్రోధాదభిపతతినోవీత్యకించిద్వ్యభీకంసేనాసీర్నాగమ
దిహాకథంసోపభీతోగతోహి || అత్రప్రథమాద్ధైర్యదైన్యనిబద్ధం
ఉత్తరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే || ౫౧ || చిత్తతోభంజగు
స్త్రాసమాకస్మికభయోదితి || యథా || విషమాయుధమాలో
క్యరాఘవంగతుసాంచమూః | కంపస్వన్నచలమ్నూర్తిర్భీరు
భావమదర్శయత్ || ౫౨ || పరోతగ్ధ్వాసహిష్టుత్వంప్రాణు
ర్ద్వ్యాంమనఃపిణః | అపరాధినిచిత్తిస్యామషః ప్రజ్వలనంభ

త్రస్తానామితి || నోస్తాకం- కించిద్వ్యభీకమీషదపకారం || యోజయతి-అ
తేతి || ౫౧ || త్రాసంలక్షయతి-చిత్తేతి || అకస్తాదేవాకస్మికంతస్తాద్భ
యాత్- తాదృశభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాది జన్యః
కింపగాత్రసంకౌచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమతాగ్రస్త్రా
సత్వత్యర్థః || ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి || విషమాయుధంభయంక
రాస్త్రంసంచబాణంచ- భీరుభావమభీరత్వమంగనాత్వంచ || ౫౨ || అనూ
యాంలక్షయతి - పరేతి || గర్వకౌజన్యమన్యజన్యంపరోతగ్ధ్వాసహి

ష్ఠ్యత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్యుక్త్యానయోనుభావాః ॥ అను
షణ్లంబక్షయతి- అపరాధిసీతి ॥ అధిక్షేపావమానాదిసాపరాధేమనః
ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వంప్రతిచికిత్సైతియావత్ - తదేవామషణః- స్వేదశి
రఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయోనుభావాః ॥ గర్వం
లక్షయతి-ఆత్మైతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజన్యోఽన్యధి కా-రావ
జ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ అత్తోత్క-మాభిమానో గర్వఇన్య
ర్థః ॥ అసూయామషణుదాహరతి- నహీతి ॥ స్పష్టం ॥ ౫౩ ॥ గర్వముదా
హరతి- నేతి ॥ పంకజన్మపాపజన్మ-పంకజంచ ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాది
నా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతింలక్షయతి -స్మృతిరితి ॥ సదృశాదృష్టచింతాదైవస్మం

వేత్ ॥ అత్తోత్క-మాబలాదన్యన్యకారోగర్వఉచ్యతే ॥ య
థా ॥ నహిమత్తోధికాలక్షీస్తస్యాంతవకథంరతిః ॥ ఇతిగాఘవ
బధ్నాతిభ్యుక్తీంతస్వయిమేసఖి ॥ ౫౩ ॥ నచంచలాహంసచ
పంకజన్మగతానదోమాకరసోదరీచ ॥ ఇలిశ్రియంన్యమృదుతేస
ఖిమేత్వంరామతస్యాంసజహంసరాగం ॥ అత్రాదిమగ్లోకేక్ష
మ్యామర్షాబద్ధాద్వితీయోగర్వఇతివేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః
పూర్వానుభూతేధీర్మరణంస్యాత్తదుద్యమః ॥ యథా ॥ రామత్వ
యామమసఖిలలితానిపూర్వమాన్వేషచుంబనముఖాన్యనుభా
వితాని ॥ అలోచ్యదుర్లభతరాణ్యధునావిహాతుంప్రాణాన్పరీక్ష
వనాభిముఖంప్రయోతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతంహషణమో
హయోర్మైశనంమదః ॥ యథా ॥ శీఘ్రపానఃపశాన్మృగాతురా

సారోద్బోధేసతిపూర్వానుభూతార్థవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరిన్యర్థః - త
త్రభూక్తిమనశిరఃకంపాదయోనుభావాః ॥ మరణంలక్షయతి-మరణమి
తి ॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాందేహాన్తనసోఽపాయోహికా-శ్వాసాద్యను
భావోమరణం-సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్బోధోక్తి
వివక్షితఇత్యాహ- తదుద్యమితి ॥ ద్వయమపుదాహరతి- రామేతి ॥ అ
నుభావితాన్యనుభవం ప్రాపితాని ॥ ౫౫ ॥ మదంలక్షయతి- మదిరేతి హ
షణఃప్రసాదః మోహయావై చిత్త్యంమదిరాదిజన్యోహషణమోహసం
కరోమదః- అత్రవాగంగస్థాలిత్యహసితరుదితాదయోయథాయోగము

త్వమాదిప్యనుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీర్షితి॥ సురవారయోషితోఽస్మ
రహః॥ ౫౬ ॥ నిద్రాంలక్షయతి-మనఃశ్చ॥ మనఃశ్చిత్తస్యమీలనంబా
హ్యోద్రియసంబంధవిరహః - చింతావైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం
జ్ఞంభాంభంభనేత్రమీలనాద్యనుభావంచిత్రమీలననిద్రేత్యర్థః॥ సు
ప్తింలక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసశ్చలత్వనేత్రమీలనాద్యను
భావోనిద్రాసముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ : బోధంలక్షయతి - అవబోధశ్చ
తి॥ శబ్దస్సుక్ష్మావళిపరిణామాదిజన్య భుజోత్తైపాగునిస్సోఽజ్ఞంభానా
క్షిఃపదవాద్యనుభావానేతనావాప్తిర్వినిత్యం : బోధశ్చత్యర్థః ॥

ఘోరమానయనాప్తస్థిగః॥ హఃపయంతిసురవారయో
షితోరామసాయకలతాహరాహితా ॥ ౫౭ ॥ మనసోమీల
ననిద్రాపిప్తిస్తస్యోప్రగాఢతా॥ అవబోధశ్చేతనాయాః
ప్రాప్తిర్జ్ఞంభాచికారిణం ॥ త్రయంయథా ॥ రఘుపాభుజో
స్సంగేతుంగేనిధాయజంశిరసుసరతఃరతౌద్రాముద్రాక్ష
ణక్షణమాతా॥ సహితమథశంస్వప్నైశ్చప్రేక్షయావన
కాంశయాకృతకృతసంజల్పతల్పనహంత్యరితోభిత్తా ॥
౫౮॥ స్వాంతఃసుఖోవనంప్రీడాకామరాగస్తవాదిభిః॥ య
థా ॥ అలీజనేనగమితావతురేణశయ్యాంతస్థిక్రమేణగ
తేమితిచేవకాంతే॥ కింవావిధేయమవిధేయమపీహకింవే
శ్యాలోచనాంసతముఖిమగుతేస్తసీతా ॥ ౫౯ ॥ ఆచేశోదుఃఖ
మోహవైశ్చిరపస్త్విరోగరావనః॥ చింతాదుఃఖభయోద్బంధం

త్రయమప్యదాహరతి రఘుపతీతి॥ రఘుపాభుజస్యోత్సంగేఉపరిభాగే -
నిద్రాముద్రేక్షణఉత్సవస్తం ॥ ౫౮ ॥ ప్రీడాంలక్షయతి-స్వాంతేతి॥
కామనిమిత్తిరాగః కామరాగః స్తవస్తోత్రం ఆచారభ్రంశాదయ ఆ
చారభ్రాంతః మదనాభిలాషాదిభిరహంసంకావోప్రేక్షేత్యర్థః - అంతథా
నవైవిధ్యోహోముఖత్వాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- అలీజనేనేతీక్ర
మేణపర్యాయేణ యగవ్యమనేసంశయాదిప్రసక్తైరితిభావః-భలేనేతివా
పాతః॥ ౫౯॥ అపస్తాంలక్షయతి- ఆవేశశ్చితి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్య
భూతావేశాదనీయభూపాతబ్రమణభజాస్సోఽకటోక్షిలాలాఫేనా

ద్వయభావఆవేశోఽపస్పృశత్యర్థః॥ మోహంలక్షయతి- చింతేతి॥ భీత్యా
 దిభిర్ద్వైచిత్వంమోహాభ్యర్థః - తత్రాత్మాగర్భమోహాత్పూర్ణనాక
 ర్శనాదయోనుభావాః॥ ద్వయమపుడాహరతి-శమాలానతి ॥ ఉత్తాలా
 నున్నతాః॥ ౫౯॥ మఠింక్షయతి- తత్ప్రేతి॥ నానావిధకాన్ప్రవింతోహా
 పోహాదిభ్యోఽర్థనిష్పయోమతిరిత్యర్థః- తత్ప్రశస్యోపదేశసంశయశ్చేద వి
 దగ్ధవ్యవహారమనన్సంతోషాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- అనవాప్తే
 తి॥ స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యంలక్షయతి॥ నుంచేతి ॥ ౫౫శ్రమాదిసామ్య
 త్నమాంశ్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయోనుభావాః ॥ ఆపేక్షంక్ష

మూర్ఖనం మోహాడ్యతే ॥ యథా ॥ తమాలాను తైలాన్యనభి
 వివిలోక్యాహితన్యపాబతేహేప్యాయాతోరఘుపరితిథ్యా
 తమతయః । వనేభామంభామంవికటః టపాన్తైరభిహ
 తాహతాస్సోహంభైర్దైరితిరుడిః మూర్ఖముపతాః ॥౫౯॥
 తత్త్వమాగ్నానుసంధానాదధన్విధారణంపతిః ॥ యథా ॥ అనవా
 త్తదేహదాహస్సఖికావపవదాశరథీ గమః । నహ్యన్యస్త్రిన్సు
 రుషేత్వేనాద్యశరూపచాతురీదృష్టా ॥ ౬౦ ॥ హంవోద్యోగ
 త్వమాలస్యంకార్యేష్వాన్యైరుదీర్యతే । ఆవేన్దృష్టసంభ్రాం
 రిరిష్టానిష్టాగమోఽభవా ॥ సంశయాశకల్పనానంత్యంవితరగ
 తికన్యతే ॥ యథా ॥ పుష్పాస్తృతేసుబతయాభవనేసునంద
 ముద్యంజతేస్త్రురిపువానద్యశోఃహన్తుం । తారామధాటిపట
 హతుభితాంతరంగాశ్చక్రద్వేనబహుధాననధావనాని ॥ ౬౧
 ధర్మశ్శరీరభృద్సాహితధార్మికాణాం మూర్ఖోనయోయమితి

యతి - ఆవేగభితి॥ త్రియాదేవిప్రస్య గావిద్వరవాతవమాదేర్కప్రస్య
చాగమాజ్ఞాతశ్చిత్తసంభ్రామ ఆవేగభిత్త్యర్థః - హామశోకత్వరాస్తంభా
దయోనుభావాః॥ వితర్కలక్షణయతి - సంశయాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్
తేనసంశయవిమగ్నాదిజన్యోఽనేకథాసంభావనాత్కాగ్రాయేపశిరఃకం
పాద్యనుభావోవితర్కభిత్త్యర్థః॥ ఆలస్యావేగాపుదాహరణి-పుష్పేతి॥ వ
నేథావనాని॥ అప్రస్ఫూర్వాద్ధమాలస్యస్యోజ్జరాధమావేగస్య చోదాహ
రణమితిజ్ఞేయం॥ ౬౦॥ వితర్కముదాహరణి-ధమఃభితి॥ కూటఃచేష్టితా

నాంకపటోఽప్యమానాం-మాయావి నామితియావత్ ॥౬౨॥ అపహిత్యాంబ
క్షయతి- హాషేతి॥ భయవీరీడాకాటిల్యాదిభిర్హృద్వాదికార్యాకార గో
పనసవహిత్యైర్థః- అత్రతూన్యస్తి తస్యథాకథనమిధ్యాదైర్థ్యకథాభం
గాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- వైతాళికావీరి॥ వందిమాగధాదయ
అదిశబ్దార్థః- వైతాళికాదిభిఃకృతయారాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా
జనితోవేపసురోమహర్షౌకంపరోమాంఛా॥ ౬౩॥ వ్యాధింబక్షయతి- వ్యా
ధిరితి॥ య సప్తావదోపవైచమ్యాభిభవశ్చాశీతోష్ణశ్చరాదిశీతాభుతోష్ణా

మంశ్రుశౌరవానాం । కాలాంతకోయమితికూటవిచేష్టితా
నాంసంజాయతేరఘుపతౌబహుధావితరగః॥అత్రప్రథమం
పద్యమాలస్యావేగయోగుదాహరణం ద్వితీయంవితరగస్య
లిప్యేం ॥౬౨॥ హృద్వాద్యాకారగుప్తిర్యాసాపహిత్యైతికథ్య
తే॥యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనా
జ్ఞాతవేపసురోమహర్షౌమధ్యేసభంమస్మణచందనపంకచర్పా
వ్యాజే-గోపయతివైరివసుంధరేరగ్రః ॥౬౩॥ వ్యాధిర్జ్వరా
దిరున్నాదస్త్రల్యచేస్తాజడాన్యయోః॥యథా॥ కాకుత్స్థసింహి
తిహిరోభవనూజనానాంగాత్రేషు గాథనదనజ్వరదూషితే
షుహాగాస్సుటంతిహరిచందనమేతి శోపధూమాయతేవ
నలికీదళక్,ప్రశయ్యా ॥ ౬౪ ॥ స్థానాయసంఘటయమందర
కందరంనోంత్యైవయంకృతబలాశ్శబరాభవద్భిః॥ ఇత్యస్తచే
తనసచేతనతుల్యవృత్త్యాభ్రామ్యంతి రామవిమతాశ్చకీతావ
నేషు ॥౬౫॥ విషాదశ్చేతసోభంఉపాయాభావచింతనైః ।
విలంబాక్షునతౌత్సక్యంచేతస్తాపశ్చరాదికృత్ ॥ చాపలంత్వ

గుతాద్యనుభావోవ్యాధిరిత్యర్థః॥ ఉన్నాదంబక్షయతి- ఉన్నాదభితి॥భయ
సన్నిపాతేష్టయోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్నాదభిత్సర్థః-తత్రా
నిమిత్తస్తి తాసంబద్ధప్రలాపనిహితకథావసోపవేశనోత్థానరోదగాద
యోనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి-కాకుత్స్థేనతి॥ స్పష్టం॥ ౬౪॥ ఉన్నాద
ముదాహరతి-స్థానాయేతి॥ హేమందర, హేశబరాః॥ ౬౫॥విషాదంబక్ష
యతి- విషాదభితి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిక్షానవిఘ్నవిపదాది భ

వస్సుత్వసంక్షయోవిషాదశ్యధః - అయంచోపాయాన్వేషణవై మనస్య
ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యమత్తమాద్యాశ్రయత్వేనక్రిఃఘృత్యా
హుః॥ ఔత్సుక్యంలక్షయతి- విలంబేతి॥ ఇష్టవిరహరహ్యవస్తుదివ్యతూదిజ
న్యంమనస్తాపత్వరాశ్వాస్వాద్రాద్యనుభావంకాలాత్కునత్వమాత్సు
క్యమిశ్యధః॥ చాపలంలక్షయతి-చాపలంక్రితి॥ రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూ
లమనవస్థానంచాపలమిశ్యధః॥ శ్రభర్తనైపారుష్యస్వచ్ఛందాదరణాద
యోనుభావాః॥ విషాదముదాహరతి-బద్ధశ్రితిః॥ స్పష్టం ॥ ౬౬ ॥ ఔత్సుక్యము
దాహరతి-అహ్నిమితి॥ స్పష్టం॥ ౬౭ ॥ చాపలముదాహరతి-భూభ్రంశేతి॥ రా

నవస్థానంరాగద్వేషాదిహేతుకం॥ క్రమేణయథా॥ బద్ధస్సము
వ్రోబలభేదిజేతాహతస్సతస్సంయతిదేవరోపి । ప్రశ్యర్ష
యేద్దైత్యపతిర్నసీతాంకోవాక్రచస్సాన్యమకంతసూత్రై ॥
౬౬ ॥ అహ్నింప్రభోరచిరమస్తవయేతబింబం సజ్జీకురుష్వ
సహసాసఖిపుష్పతల్పం । తూర్ణంప్రసాదయనుమాంఽమ
నంగతస్తంసంక్షీయవాత్రజసమానయరామచంద్రం॥ ౬౭ ॥
భూభ్రంశంసంగవదపాంగతరంగ రంతై రానంగశాన్తశర
సంగమనప్రసంగం ॥ తచ్చింజినీరణితమాభరణైః క్వణ్ణిః
ప్రస్తౌతి రామ మభితశ్చలితాసఖీయం ॥ అత్రాభితశ్చల
నాచ్ఛాపల్యం ॥ ౬౮ ॥ అథప్రాగుద్దిష్టానాం భావాదీ
— ఘోభావహావాదిశృంగారచేష్టానాంలక్షణోదాహరణానిఘో—
నాంలక్షణోదాహరణానిదర్శయతి॥ రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం

మమభితఃరామస్వాభిముఖ్యేనేశ్యధః-చలితా-భూభ్రంశేన సంగవతా
మపాంగానాంయేతరంగాస్తేషాంరంగైర్నర్తనైః-అత్రనృతస్థానవా
చినోరంగశబ్దస్యనృతపరత్వం-‘రంగోరణ్యలేరాగేనృతరంగేత్రపుణ్యపీ’
తిశిష్టః- అసంగేష్టాన్తేధనుషేశరసంగమనప్రసంగం శరసంధానం -
ప్రస్తౌతి-ప్రకటయతీత్యధః ॥ ౬౮ ॥ అథభావస్వరూపసరూపణంప్రతిజా
నీతే-అశేతి॥ భావంలక్షయతి-రసేతి-బాల్యయావనసంధాపుష్పన్నశృం
గారవిషయఃపాగ్రహికోంతఃకరణవికారోభావశ్చత్యధః- తమత్తం॥ “చ
త్తస్యవికృతిస్సత్త్వవికృతేఃకారణేనతి । తతోల్పవికృతిర్భావోబీజస్యా

దివికారవది తి॥హావంతుయతి-హావ స్త్వితి॥ద్వావప్యదాహరతి- ఆలో
కణితి- హరచాపమారోపయంతమేనంరామం - అత్రాలోకతణిత్యనువ
ర్తతే॥యోజయతి-అత్రేతి ॥౬౯॥ ఘోలాంలక్షయతి-సువ్యక్తేతి ॥ ఉదా
హరతి-చార్పితి॥ స్మరవివసుధాంబునిస్తస్యచంగ్రపాదైఃమన్మథోద్దీపితై
రిత్యుభయః-శృంగారస్యమంగళతరంగభరైః - సర్వాకృతౌవ్యతికరస్సం

భావమానుష్యస్సీగః । హావస్తభావపవస్యాదీషద్విస్సుప్తవి
క్రీయః॥స్వయంయథా॥ ఆలోకతేపూర్వమవిక్రియైవయూ
వోఽనానద్యతుజానకీయం । ఆరోపయంతంహరచాపమేనం
కించిత్సమంచత్పులకాంచితాంగీ॥ అత్రకించిత్సమంచత్పులకే
త్యనేహావోనిబద్ధః । శిష్టేనభావణివేద్యం ॥౬౯॥ సువ్యక్త
విక్రయోభావోహేలేతపరికీర్త్యతే । యథా॥చారుష్యైశ్చైస్స
రసుధాంబునిచంగ్రపాదైఃశృంగార మంగళతరంగభరైర
పాంఠైః । సర్వాకృతివ్యతికరైః పులకైశ్చగామేప్రామగ్భ
వంతిసుతనోఽప్రణయప్రరోహః॥ ౭౦॥ అభూషణేపిరమ్యత్వ
మారైర్వర్తాధుర్యమిష్యతే॥ యథా॥రఘువరరామావయవైః
ప్రకృతిశుభైర్భూషణాభూష్యంతే । ఉడుభిన్హహిశశికిరిణా
విభాంతితాన్యైవతైస్తైశ్చోభంతే॥ ౭౧॥ యథానా॥తాటంక
గ్రైవేయకకేయూరముఖాభూషణాన్యస్యాః । స్వయమతిశ
యమాధాతుంసశక్తువత్సంగకాంఠిమగ్నాని ॥ ౭౨॥ శీలా
ద్యులంఘనంయత్తుదైర్య మారైర్దురదీర్యతే ॥ యథా ॥ తా
పితాపి మదనాస్త్రవహ్నాభిర్దగ్ధితాపిమలయాచలానిలైః ।
ప్రేరితాప్యవనిజాళిభిఃపతించాబ్రవీన్నపరుషారుషాగిరః॥౭౩
యథానా॥హృతోఽరీయా రామేణస్తనయోస్తనయాభువః ।

బంధోయేమాంఠైః- ప్రణయప్రరోహఃప్రేమాఽకుఠాః ॥ ౭౦ ॥ మాధు
ర్యంలక్షయతి-అభూషణణితి॥ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామా
యాస్సీతాయాఅవయవైః॥౭౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-తాటంకేతి॥
గ్రైవేయకంకంఠభూషేత్యమరః॥౭౨॥ దైర్యంలక్షయతి-శీలాదీతి॥ఉదా
హరతి-తాపితేతి॥పరుషాగిరః నాబ్రవీత్ ॥౭౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ-

హృతేతి॥ స్వస్తికంబంధవిశేషం॥ ౭౪॥ లీలాంలక్షయతి-లీలేతి॥ ఉదా
హరతి- రఘ్వీతి॥ అత్రప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీత్వంసీతాయాః-
సతీవతివ్రతాచ-దయితా ఏవమనుకారిణ్యపిమనోహరిణీచ- పత్రితాల
క్షణంతు “భుక్తైసుభుక్తైర్యాయాపత్వోదుఃఖలేదుఃఖతాయది మదితేము
దితాత్యర్థంప్రాప్తితేమలినాంబరా॥ సుప్తైశ్చాస్తయశేతేపూర్వమే
వప్రబుధ్యతి॥ నాన్యంకామయతేచిత్రేసావజ్ఞేయాపత్రితేతి”॥ ౭౫॥ విలా
సంలక్షయః॥ తారా-లిటీతి॥ వికృతేనత్రభూవక్త్రీకర్మణాం పితృషణ
త్యర్థః॥ ఉదాహరతి- భూభంగేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౭౬॥ విచ్ఛింతిం

హస్తస్వస్తికమాధాయనాముంచద్వైకకంచుకం॥ ౭౪॥ లీలా
ప్రియానుకరణంవాగ్విత్త్యాధచేష్టితైః॥యథా॥ రఘుపుంగ
వస్యవచనంవచసాచేష్టాంచచేష్టయాదృష్టిం॥ వృష్ట్యాచానుస
రంతీసీరాజాతాసతీవదయితాచ॥ ౭౫॥ తారా-లిటీతి॥
ససాన్యద్వికృతిర్వల్లభేక్షణాత్॥యథా॥ భూభంగసంప
దపాంగతరంగరంగైరానంగతౌర్వశిరసంగవనప్రసంగం॥
తచ్ఛింజినీరణితమాభరణైఃకృతద్భిః ప్రస్తానిరామమభితిశ్చలి
తాసఖీయం॥ ౭౬॥ విచ్ఛింతీరల్పభూషాభిరపిరవ్యత్యముచ్య
తే॥యథా॥ తాటంకద్యుతిలోలలోచనరుచీచాంపేయిస్రీలోత్ప
లోత్తంసౌతేతనుతశ్చుచ్ఛిన్నసంవోనిర్మాతినాసామణిం॥ హార
స్ఫారమరీచరారచయః॥ శ్రీశంకరర్చాయంబాలే శేషవి
భూషణైఃకృతమయద్రామస్యనీరంమనః॥ ౭౭॥ విభ్రమ
స్త్రీరయాకాలేభూషాస్థానవివ్యయః॥యథా॥ రామాసం

లక్షయతి- విచ్ఛింతిరితి॥ ఉదాహరతి- తాటంకేతి॥తాటంకద్యుతిర్లోలలో
చనరుచిశ్చ-తే- చాంపేయోత్తంసంస్రీలోత్పలోత్తంసంచతౌకమభూ
తో- కృతమలం॥ కుతిభగ్యశతహ ఇయదితి॥ రామస్యమనఃఇయద్ధీరంప
తావద్దైర్యయుక్తం-స్త్రీన్వభావానుగుణ్యేనాత్రకాకురినుసంధేయా-ము
ద్గతలంకృతైరలంకారైరలం- శస్త్రసైన్యైర్వహంవేద్మిత్యదవలోకనమా
త్రోరగ్యతీతిధావః॥ ౭౭॥ విభ్రమంలక్షయతి- విభ్రమ ఇతి॥కాలేప్రియ
తిమనమాగమాదిసమయే- స్త్రీరయామగనావేశాదిసంప్రమేణ భూషా

కాంధానవివశ్యయః స్థానవ్యత్యాసః॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యాసం
గవ్యసనేనాసక్త్యారభసస్వాంతయావేగావిప్లవితయా- వ్యసనంత్యశు
భేసక్తాపానస్త్రీస్యగయాదిషు॥ దైవాన్విష్టఫలేపాపేవివత్సైస్ఫలవ్యను
భవతి॥ 2౦॥ కిలికిందితంలక్షయతి- హాషేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగా
ఢమితి॥ ప్రతికలంప్రతిక్షణంమిశంతోగర్గరవాయస్యాస్మాతథోక్తా-త్రిం
శస్తతాఃకలేత్యమరః॥ 2౧॥ మోహ్యాయితంలక్షయతి॥ మోహ్యాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయాకాంతయాసీత్పాశోహారోర్ముటితి
ఘటితఃకంకణంకంఠనాశే॥ కాంచీసూత్రంకవపనిసరేకాంచ
నప్రజ్ఞితంబేలాతూలక్షీర్మయననలినేకజ్వలంపాదపద్మై॥ 2౨
హద్వామహాశుభ్రీత్యాదేస్సంకరఃకిలికించితం॥ యథా॥ ప్ర
గాఢంసందప్తోధరకిసలయావర్షపరుషాప్రభూతానందాత్రుః
ప్రతికలమిశగర్గదరవా॥ సముద్యత్సంత్రాసాసపులకశరీరా
జనకజానకాంతంనాత్సానంకిమపిబుబుధేనావరమపి॥ 2౩॥
మోహ్యాయితంభవేదిష్టకథాదౌభావసూచనం॥ యథా॥ రామ
కథాప్రస్తావేనమయతివదనంనిగూఢదరహసితం॥ సపులకకపో
లఫలకాఘటయతికుచయోఃపటాంచలంబాలా॥ ౨౪॥ సంమదై
పిసుఖాంక్యంరతౌకుట్టమితంమతం॥ అన్యేత్వాహుః॥ కేశాధరా
దిగ్రహణేమోదమానాపిమానసే॥ దుఃఖితవహిఃకుప్యేద్య
త్రకుట్టమితంహితదితి॥ యథా॥ హృదిముష్టినిఘాతసంభవాన
ఖదంతక్షతజాపివేదనా॥ ప్రియసంగసుఖాభిమగ్నయాబుబు
ధేనాల్పతరాపిబాలయా॥ ౨౫॥ మానాతాంతస్యసగ్లా
పేవిబోభ్యోనాదరక్రియా॥ యథా॥ వాక్యైరముష్యవివిధై
ర్నమనోమదీయంప్రత్యేతకింమమకృతేసఖయాసిచింతాం॥

భావసూచనంస్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ స్పష్టం॥ ౨౬
కుట్టమితంలక్షయతి- సమ్మర్ద్యతి॥ మతాంతరేణలక్షణమాహ- కేశేతి॥ స్వా
భిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదీతి॥ స్పష్టం॥ ౨౭॥ విబోభ్యంల
క్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినాదయి
తేష్యనాదగకరణంవిబోభ్యకృత్యన్యథా॥ ఉదాహరతి- వాక్యైరితి॥ నప్రత్యే

విశ్వసతి- చింతాంకింయాసి ॥ ౨౨ ॥ లలితంలక్షయతి- సుకుమారేః ॥ ఉ
హరతి- ఘనసారేతి ॥ ఘనసారః హి వావాలుకా తుషారస్తుహినం గం
గారః శ్రేష్ఠచందనంతైః ॥ ౨౩ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- మృద్వితి ॥ మృ
యథాతథాశింజానానమంజీరకాః చీవలయకంకణానితైః- తత్కృతైరి
ర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః- అశ్రభూషణవిలాసైః స్థితేనచసీతాయాస్సా
మార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥ ౨౪ ॥ కూరూహలచకితేలక్షయ

కామస్య మేగిశతుపంచశరీరరంయావల్లభాస్యసఖసాస్తుప
రంకృతాథా ॥ ౨౨ ॥ సుకుమారాంగవిన్యాసోయత్తల్లలితమీరితం ॥
యథాఘనసారతుషారగంధసారైః కిముపీయామశీరిషచంప
వైర్వా ॥ సఖితేవయవాస్త్రురేణస్పష్టాదయితోయాన్భజ
తేమృదూపచారైః ॥ ౨౩ ॥ యథావామృదుశింజానమంజీర
కాః చీవలయకంకణైః ॥ సస్థితాసేవతేరామంరామారహసి
విభ్రమైః ॥ ౨౪ ॥ రమ్యేకురూహలంలౌల్యంచకితంభయసం
భ్రమః ॥ క్రమేణయథావిలోకతేతన్నఖమేవబాలాశ్శణో
తితస్యైవశుభంచరిత్రం ॥ తదంగసంగంపిహానచాపిభా
యావదాహారవిహారకాలే ॥ ౨౫ ॥ పరీహాసోద్యోగాంప్రి
యసహచరీంవల్లభగతంగృహీత్వానేపథ్యం యుష్మేనికటో
పాగతవతీంసమీక్ష్యోత్తిష్ఠంతీంసపదిశయనాత్సస్థరభయాం
స్థితోగూఢంరామస్త్రితసఖముఖఃపశ్యతిముహుః ॥ ౨౬ ॥ విహృ
తంప్రాప్తకాలస్యవచసోఽకథనంహ్రియా ॥ అన్యేత్వాహుః ॥
ఈర్ష్యయామానలజ్జాభ్యామదత్తంయోగ్యముత్తరం ॥ క్రియ
యావ్యజ్యతేయత్రవిహృతంతదుదాహృతమితి ॥ యథా ॥ కాం

-రమ్యైశ్చితి ॥ రమ్యైరమ్యవస్తునిలౌల్యమాసక్తివిశేషః ॥ చకితమితి ॥ కురూ
గాలముదాహరతి- విలోకతేతి ॥ స్పష్టం ॥ ౨౫ ॥ చకితముదాహరతి- పరీహా
సేతి ॥ పరీహాసేడద్యోగోయస్యాస్తాం- నేపథ్యంకంచుకోష్ఠీషాదిధారణస
మంచితవేషం ॥ ౨౬ ॥ విహృతంలక్షయతి- విహృతమితి ॥ ప్రాప్తకాలస్య
ప్రాప్తావసరస్యశృంగ్గః ॥ విహృతస్యవతాంతరేణలక్షణమాహ- ఈర్ష్య
యైతి ॥ స్వపతానుసారేణోదాహరతి- కాంతేనేతి ॥ నమఃవచనంబీలా

సల్లాపః- క్రీడావీలావనమృతేత్యవరః-మదనఃయవాభ్యాంకచమారా
 ధితః- కేకేబంధవిశేషాశ్చమత్కృతివిశేషాశ్చజాతాభిస్సృంః || ౮౭ || హః
 సంలయయతి- హసితమితి || యావనమదోద్భూతం-నతుహాస్యవద్వేషభా
 షాదివికారజన్యమిత్వార్థః || ఉదాహరితి-పలడేః || ఛా || ప్రకటేతి || సదిరాక్షీ
 శింశనాక్షీ || ౮౮ || ఎవంరసభావాదీన్నిరూప్యప్రాకృతిపాదితామపివి
 స్మృతిశంకయారసాన్త్రసాంతరోత్పత్తిస్తారయతి- హాస్యశ్చితి || ననుపా

తేననర్తవచనంసంభికింకిముక్త మారాధితస్సభికిథం మదనో
 యువాభ్యాం | పృచ్ఛంతమాళినమిత్యసక్తత్వరోషాబాలాద
 దర్శనచకించిమివాచవాక్యం || ౮౭ || హసితంయావనమదో
 ద్భూతంహాసోఽనిమిత్తకం || యథా || పలడాణురాతిబదా
 వివసా ఘణజోవ్వణేణమృతార్థే | మలణదిరోహదళజ్జారా
 మన్మథాలపానశ్చలణిమిద్ధ || ఛా || ప్రకటానురాగబంధాపవ
 శాఘనయావనేనమదిరాక్షీ | మదనతిరోహితలజ్జారామంద్య
 ప్త్వా హాసశ్చ్యమిత్తం || ౮౮ || ఇతిరసభావీనిరూపణం || ***

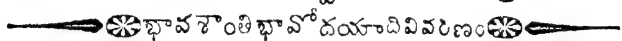
—❀ రసాన్త్రసాంతరోత్పత్తిప్రమః❀—

అన్త్రసాన్త్రసాంతరోత్పత్తిరపికవిభిస్సమ్మతా || యథోక్తం
 శ్చంద్రగిరితే “హాసోభవతిశృంగారా తరుణారోన్త్రక
 ర్ణణా | అద్భుతశ్చతథావీరాద్భిభాస్సచ్చభయానక” ఇతి || ర
 సస్సర్వోపసంపూర్ణస్తిరోధతైరసాంతర’మితీభారతీయోక్త
 రీత్యాదుష్యప్యేకేషవరసశ్చర్వ్యతే తథాపిరససంకరోపి
 మహాకవిభిరంగీకృతః | సచాస్త్వభీగసవదలంకారోదాహరణే

ధాన్యే సత్యం? శ్చముపసంజ్ఞనత్వేనత్యంగత్యం, ఎవంచరసస్సర్వోపసం
 పూర్ణస్తిరోధతైరసాంతర’మిత్యభియుక్తైః కథంరసయోరంగాంగిభా
 వకకంవాతస్సంకరభిత్వాశంక్యాహ- తథావీతి || అయంభావః “రసాః కా
 ర్యవశాన్సర్వేమిశంత్యేవపరస్పరం | ప్రథమంయోరసఃఖ్యాతస్సప్రధానం
 భవిష్యతి” త్యాదివచనప్రామాణ్యాదవిరుద్ధోరససంకరశ్చితి || సచేతి || సరస
 సంకరశ్చ- రసవదలంకారోదాహరణే - ఘోటి ఘోరఖురక్ష తేలిగ్లోకే-ద

ర్శితః-వీరశృంగారయోగంగంగిభావఉదాహృతశ్శిష్యః॥ రసాభాసస్త్రి
తి॥లక్షితః- అస్మిన్నేవతరంగవికత్రైవానురాగశ్చేదిత్యాదినా మ్రిధోపి
రసాభాసోఽయాపితః॥ ఉచ్ఛస్వలంకారోదాహరణే రామశ్శ్వదైర్విణః
కాంతేఃశ్లోకే॥భావాభాసోపీతిఉచ్ఛస్వలంకారోదాహరణే-మగ్నరా
యుధిపత్రిణోరఘువతేరితిశ్లోకే॥రసభావయోగితితదాభాసాలనాచిన్య
ప్రవతితాత్పర్యమస్తుపాదోక్తై రనాచిన్యప్రవృత్తిరేవతయోరాభా
సశ్శ్వాభావశాంత్యాదీనానుంగిత్వం రసస్యాంగత్వంచకదాచిత్సంభవతీ
త్యాహ- రసశ్శితి॥ముఖ్యేఅంగిన్యపి- భావశాంత్యాదయోపీతి- అంగభూ

దర్శితః । రసాభాసస్తుత్రివిధోలక్షితః ఉచ్ఛస్వలంకారోదా
హరణేదర్శితః॥ భావాభాసోపూర్ణస్వలంకారోదాహరణేద
ర్శితః॥ రసభావయోరాభాసత్వమనుచితఃషయప్రవర్తనం ॥

రసేముఖ్యేపిక్వచివాస్వాగాతశయవశోద్భావశాంత్యాదయో
ప్యంగిత్వమపిభజుతే॥ ఉక్తంహికాన్యప్రకారేఽరసేముఖ్య
పితేంగిత్వంపాశ్చన్నవంకదాచన । తేభావశాంత్యాదయః
అంగిన్వంచరాజానుగతవివాహప్రవృత్తీభ్యశ్యవదితి తత్ర
భావశాంతిస్సమాహితాలంకారోదాహరణేదర్శితా॥ భావో
దయోయథా॥ఆలీకనేనగమితచతురేశయాంతస్త్రిభులే
నగితేమిళితేదకాంతే॥ కింవావిధేయమవిధేయమపీహకింవే
త్యాలోచనాంనతముఖిపరుతేస్తస్మింతా॥అశ్రుజ్ఞాభావస్యోద

తాలసీత్యపిశబ్దార్థః- అంగిత్వమపీతి- పాశ్చికాన్యమపీశ్యసితశ్శార్దూ॥ త
త్రసద్భూతామభియుక్తసన్నుతందగ్ధయతి - రసశ్శితి ॥ కదాచాపిభా
వాద్యసంచలనదశాయాం - తస్యచలనేతురసస్యపాశ్చికాన్యమేవేతభా
వః॥ అంగిత్వంచేతి- యథారాజానుగతోవివాహప్రవృత్తీభ్యశ్యోరభి
ముఖ్యేపిపాశ్చికాన్యమాలంబితేతన్వదితిభావః॥ తత్రేతి- తత్రభావశాం
త్యాదిష్వీకృతః - సమాహితాలంకారోదాహరణే - రయితిజననియో
గాద్దాదయద్దానిభాజాపితిశ్లోకే॥ అభభావోదయముదాహరితి - ఆలీకనేనే
తి॥ భలేనకేనచిద్వాచ్యజేన-క్రమేణైతివాపాతః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥

౮౯॥ భావసంధిలక్షయతి- యత్రేతి॥ ఉదాహరణి-అకర్షణితి ॥ ఈ
ప్రాయోగము- సీరాపాణిమయంగ్రహిష్యతీత్యసూయారోపదాతే -
రుమా- సీతామమేహత కావశ్యతీతిరోపేతత్యర్థః ॥ వై దేహ్యంలజ్జాస్త
రాభ్యానావర్జితాభూమిభృతాంబృందేపరుమాంశ్చ కటాక్షౌంకురాన్ని
దభభిష్యస్వయః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః॥౮౯॥యత్రాన్యోన్యరోధినాభావాపరస్పరస్పర్ధిశయో
పబద్ధ్యేతేతత్రభావసంధిః ॥ సయథా॥అకర్షణితితేతుణస్య
రభసాదాగ్గర్హణంధనుర్వైదేహ్యంపితురంకభాజినిదధేల
జ్జాస్తరావర్జితా ॥ ఉద్వ్యానానితీత్యయంవరకృతేనానా
దిగంతాగతేబృందేభూమిభృతాం రుమావపరుమానామః క
టాక్షౌంకురాన్ ॥ అత్రరతిక్రొధయోస్సంధిః ॥ ౯౦ ॥ యథా
నా ॥ మమైవనాటకైకంసవధే ॥ రోషద్వితీణమీతుణం విపు
లయన్వానం భయాక్ష్మీలయన్వత్కార్ధే క్వచిదీరయన్కటుగి
రంబాటూక్తిసప్యన్యతః॥ ఏకేనాశుపదాపురఃపరిసరన్నస్యే
నవశ్చాన్వర్జితాచిజ్జాతరణోన్మథామయిరశాంతేభేదనా
శిశ్యుః॥అత్రాకర్షణదైన్యయోస్సంధిః॥౯౦॥యత్రబహూ
నాంభావానామన్యోన్యోపమగ్ధకరియానిబంధఃక్రియతే త
త్రభావశబలతా॥సాయథా॥అయాతోనవమాంతికంరఘుప
తిః కింతేనజాతాగసాయాస్యామిస్వయమేవతస్యసవిధంకిం
వావదేన్నాంసభి॥ ఆయత్రస్వయమేషనస్విహపునర్ద్రీత్యై
మినైశిన్మఖంతూర్ణంతర్లుటనంభవేన్మమకథం కావాభవిత్రి
కథాఅత్రచింతాస్త్పృతిదైన్యశంకాహద్వామహేతుకృపిహ
దానాంశబలతా ॥౯౧॥..... *

రోషాదితి॥ కటుగిరంపరుమాలాపం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౦॥భావశబ
లతాంబుతయతి- యత్రేతి॥తాముదాహరతి॥ ఆయాతభితి ॥ స్వయంస్వ
తవివాయత్కైరీనఃసులభభితియావత్-అత్రబహవోభావాఃపూర్వపూ
ర్వోపమగ్ధైరనిబద్ధాభిత్వాశయనాహ ॥ అత్రేతి॥ ౯౧॥ భిత్తిత్యాది॥

సంప్రతికవిస్వస్యనిఖిలగ్రంథనిష్ఠతత్త్వందర్శయంత్యాహంకారపరిహా
సపూర్వకంకృతినాయకం ప్రాధ్యాయతే॥ ప్రాచీనేతి॥ పియస్తాత్ బోధాని

ఇతి శ్రీమత్ప్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్రావతంస
వారాణశీవంశ పద్మాకర ప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమా
ణపారావారపారీణశ్రీమహాపాధ్యాయపర్వతనాథసూ
రిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నా
కరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యాస్థానసి
ద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతాశ్రీధర్మసంఖ్యావతావరచితే శ్రీమ
ద్రఘపతిగుణమణిగణధామనిసాహిత్యరత్నాకరనామస్యలం
కారశాస్త్రైరసనిరూపణం నామదశమస్తరంగః॥.....*

అస్థామందిరమందిరావ్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్యంగ
స్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః॥ తాదృజ్విర్మలధ
ర్మసూరికవితాసోల్లాసకల్లోనిసిపూణః॥ కర్ణమనోహరోవిజ
యతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యప్రిభువనవిది
తేవారణాశ్యస్వయేయ స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత
ఫలంపర్వతేశస్యభాగ్యం॥ వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీర్తైర్వివరణగురు
వాక్సంఖ్యముఖ్యాగమానాంతస్యాలంకారశాస్త్రైర్విలసతిద
శమోరామవర్ణైతరంగః॥.....*

ప్రాచీనాభినవ ప్రబంధవిహిత గ్రంథానుసంధాయి
నా సోయం సాహసికేన సంప్రతి మయా నూత్నః ప్ర
బంధఃకృతః॥ కస్తుష్యేదమునాథ్వనాహ్య సులభోబోధా
చ నిర్మత్సర స్సర్వజ్ఞోగతమస్సరోస్తిహిరమారామస్ససం
తుప్యతు॥ ౯౩॥ భోమాత్యకవితేహితం మనవచఃకించిత్స
మాకర్ణయ శ్రీమద్రామగుణస్తవామృతవతీ వత్సవస్తుతిం
మాకృతాః॥ కస్తూరీఘనసారచండనరసన్యాసోత్సవా స్వాదవి

ర్మత్సరశృపుమానసులభః- బోధారోమశ్సంగస్తాత్తత్త్వక్తత్వాదితిభాః
రమారామాయస్యసతతాక్షః- సః శ్రీరామరూపస్మీహరిః॥ ౯౩॥ సంప్రతి

322 సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే రసతరంగః.

స్వకవితాం ప్రాథమ్యతే॥ భోమాతరితి॥ విస్మానామామగఁధినాం-వ
సాప్రపూయపీతానాంలేపచ ర్చాయామభిలాషీదౌత్సుక్యవాః॥౯౮

తోవావిప్రవసాప్రపూయపీతాలేపాభిలాషీభవే
త్॥౯౮॥ సంజాతోహరితాన్వయేమహతియశ్శీపర్వ
తేశస్సునీష్ఠణ్ణాందర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్యలీ
లాకృతిః । ధర్మాభ్యేనమనీషిణావిరచితస్త్రూసునా
తాదృశా సోయంచూచదిలాతలం విజయతాంసాహి
త్యరత్నాకరః॥ ౯౫ ॥ *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకంగ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాతఇతి॥ విజయతాం
సర్వోత్కృష్టేణైవర్తతాం॥౯౫
ఇశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే దశమఃప్రస్థః.

సాహిత్యరత్నాకరమంథనార్థంప్రథైర్మహర్షిస్సహితోలసద్భి
యాకృతోమందరపీషయత్నాన్తనోతునిత్యంసుమనఃప్రమోదం॥నశబ్దశా
స్త్రేపినచార్ధశాస్త్రైగినకావ్యభేదేషుపరిశ్రమోపి । తథాపిటీకావ్యరచిహ
యేయంగుగుప్రసాదోహనమెనుభావః॥ మదీయేవ్యాఖ్యానేసరసజనసం
తోషసదనే నమిందంత్యానందంయదికుటిలచిత్తైః రిపయే । నమెసందే
హూత్రత్రిజగదఖిలప్రాణిసుభగా శరణ్యోత్సాహపాంకలయతికి
మూలాకవితతైః॥ ధర్మసూరివచోగుంభశుంభదాంభీర్యభేదినీ । వ్యాఖ్యే
యంచందరాభిఖ్యాభూయాదాభాస్కరంభువి॥ *

సమందరసాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః

శ్రీరామార్పణమస్తు.

